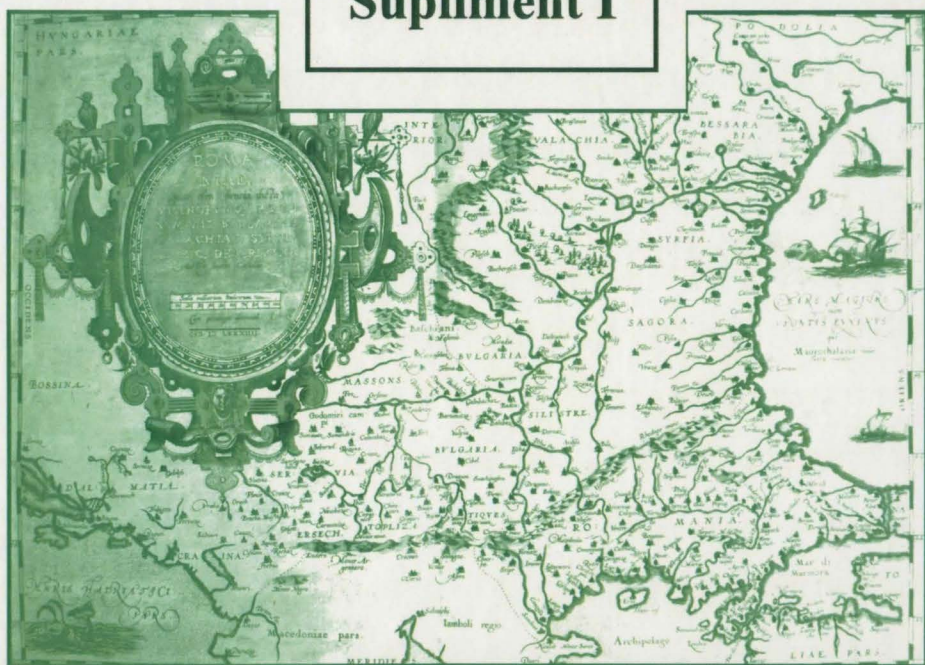

CĂLĂTORI STRĂINI DESPRE ȚĂRILE ROMÂNE

Supliment I

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

**CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE**

Supliment I

FOREIGN TRAVELLERS ABOUT THE ROMANIAN PRINCIPALITIES

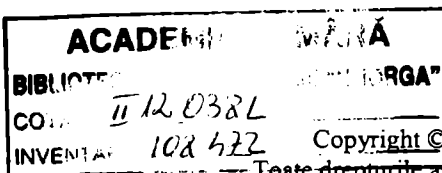
ACADEMIA ROMÂNĂ
Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”

**CĂLĂTORI STRĂINI
DESPRE
ȚĂRILE ROMÂNE
SUPLEMENT I**

Volum întocmit de:
ȘTEFAN ANDREESCU (coordonator)
MARIAN COMAN
ALEXANDRU CIOCÎLTAN
ILEANA CĂZAN
NAGY PIENARU
OVIDIU CRISTEA
TATIANA COJOCARU

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
BUCUREȘTI, 2011

Copyright © Editura Academiei Române, 2011.

Toate drepturile asupra acestei ediții sunt rezervate editurii.

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

Calea 13 Septembrie nr. 13, Sector 5

050711, București, România,

Tel: 4021-318 81 46, 4021-318 81 06

Fax: 4021-318 24 44

E-mail: edacad@ear.ro

Adresă web: www.ear.ro

Referenți: Șerban PAPACOSTEA, membru corespondent al Academiei Române

Dr. Daniela BUȘĂ, cercetător șt. gr. I

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Călători străini despre Țările Române / vol. întocmit de Ștefan

Andreescu (coord.), Marian Coman, Alexandru Ciocîltan, ... –

București : Editura Academiei Române, 2011 -

ISBN 978-973-27-2115-5

Supliment 1. - ISBN 978-973-27-2118-6

I. Andreescu, Ștefan

II. Coman, Marian

III. Ciocîltan, Alexandru

82.09:913(498)

82-992=135.1

913(498)(0:82-992)

Redactor: ANA BOROȘ

Tehnoredactor: MARIANA IONICĂ

Coperta: MARIANA ȘERBĂNESCU

Bun de tipar: 21.11.2011; Format: 16/70 × 100

Coli tipar: 22 ÷ 4 planșe; Tiraj 300 ex.

C.Z. pentru biblioteci mari: $\left\{ \begin{array}{l} 91 (498) (082) \\ 91.04 (\infty:498) 082 \end{array} \right.$

C.Z. pentru biblioteci mici: 91

Când a scris – îndată după isprăvirea Primului Război Mondial – o istorie a românilor „prin călători”, Nicolae Iorga a fost, ca întotdeauna, un deschizător de drum, a oferit de fapt un nou unghi din care să fie privit, examinat și înțeles trecutul românesc.

Totodată, el pune de la bun început această întrebare: „Călătoriile în pământul românesc încep abia de la sfârșitul veacului al XIV-lea. O observație preliminară: de ce înainte de 1389 nu-s călători cari să fi străbătut țara noastră și să fi lăsat o descriere a acestei țări?...”. Chiar dacă, așa cum se va vedea și din volumul de față – călătoria cavalerului de Kreuzpeck –, au început să iasă la iveală mărturii de acest gen mai timpurii, răspunsul lui Iorga rămâne în mare parte valabil și astăzi: „Causa este că marile drumuri de comunicație cu Răsăritul și cu Sud-Estul european nu treceau prin părțile noastre. Și se înțelege bine de ce: pentru că nu exista o ordine asigurată în aceste părți și călătorii căutau totuși o siguranță a drumului și mijloacele materiale pe care trebuiau să le aibă pe acest drum”¹. Așadar, nu ne prea putem aștepta la ivirea unor relații de călătorie anterioare întemeierii statelor românești.

Un mare pas înainte în acest domeniu de cercetare a fost făcut ulterior la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, unde o echipă de specialiști a pregătit timp de mai mulți ani editarea sistematică a înseși textelor călătoriilor străini, traduse în limba română. Iar această serie de volume de *Călători*, 11 la număr – tipărite în decurs de peste trei decenii! –, și-a vădit din plin interesul și valoarea. Ea a beneficiat, la vremea ei, de îngrijirea unor savanți din generația formată în ajunul celui de Al Doilea Război Mondial sau îndată după, precum Maria Holban, Paul Cernovodeanu sau Maria Matilda Alexandrescu-Bulgaru. Aceștia au lucrat foarte temeinic, cu un profesionalism de înaltă ținută. Tocmai de aceea, însă, au fost tot timpul conștienți că după isprăvirea colecției (la anul 1800) vor fi necesare cel puțin două alte volume suplimentare, care să reunească izvoare mai târziu ieșite la iveală sau care se află răspândite în diverse arhive, biblioteci și ediții de peste hotare, inaccesibile atunci, sub regimul de dictatură.

Cel dintâi volum suplimentar, întocmit tot la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, dar de către o nouă echipă de cercetători, pe care îl încredințăm acum tiparului, reunește relații și mențiuni datând din veacul al XIV-lea până la sfârșitul veacului al XVIII-lea. Este vorba în genere, ca și în vechea serie, de relații de ambasadori, de misionari sau negustori. Nu vom repeta acum, firește, observațiile

¹ Vezi N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a adăugită, I, București, 1928, p. 5–6 (ediția I-a a apărut în 1921–1922).

și considerațiile metodologice ale Mariei Holban din introducerea generală publicată în fruntea celui dintâi volum din seria precedentă². În schimb, vom încerca să vedem, aplicat, tipul de texte prezent în acest volum și problemele pe care le ridică.

Scrisoarea umanistului Francesco Filelfo, din 26 ianuarie 1464, care deschide volumul, evocă trecerea lui prin Moldova și Transilvania în anul 1423, în drum spre Ungaria; apoi, înapoierea aceluiași până la Cetatea Albă, unde s-a îmbarcat cu destinația Constantinopol. Sigur, însemnătatea primordială a acestui izvor, așa cum a subliniat Șerban Papacostea, descoperitorul său, este aceea că pune capăt unei controverse istoriografice, despre trecerea prin Moldova lui Alexandru vodă cel Bun, în anul 1424, a împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul. Și, bineînțeles, nu este deloc puțin lucru! Dar, pe de altă parte, în nota care precede reeditarea traducerii românești din volumul de față, autorul, Dl Ovidiu Cristea, se vedește sceptic în privința veridicității altor amănunte oferite de Filelfo. Este adevărat că avem de-a face cu un text care descrie din memorie un itinerar parcurs cu patru decenii mai devreme. Trebuie, însă, să ținem seama de faptul că Filelfo s-a aflat *de două ori* în Moldova, atât la dus, cât și la întors. Prin urmare, aproape tot ceea ce privește această porțiune a drumului spre și dinspre Ungaria, până la Marea Neagră, i s-a fixat desigur destul de bine în memorie. Apoi, absența unei corăbii în portul „Licostomo”, care l-a obligat pe Filelfo să se îndrepte către Cetatea Albă, poate fi interpretată și în funcție de confruntările, în plină desfășurare, pentru scaunul domnesc din Țara Românească între protejatul turcilor, Radu Praznaglava, și voievodul Dan al II-lea. Aceste lupte au putut provoca diminuarea temporară a comerțului la gurile Dunării și, în consecință, justifica deplasarea lui Filelfo în Moldova, de care ținea Cetatea Albă. Oricum, trebuie să reținem că distanța în timp dintre momentul evocat și cel al redactării izvorului – în cazul de față, o scrisoare adresată cardinalului Jacobo Piccolomini – poate suscita îndoieli îndreptățite cu privire la corectitudinea informațiilor transmise.

Chestiunea credibilității izvorului este în chip firesc prezentă în legătură cu fiecare text, pornind de la însăși natura lui. Când examinăm memoriul unui păgubit, cum este Gregorio de Reza, fost consul genovez în marea cetate-port Caffa, din Crimeea, povestea lui, atât de plină de interes sub aspectul relațiilor politice întreținute cu Ștefan cel Mare al Moldovei, este puternic marcată de nevoia influențării autorităților din Genova în vederea recuperării banilor și bunurilor ce le-au fost confiscate, lui și membrilor suitei, când au fost arestați la Hotin. El le estima la un total de aproximativ 2000 de ducăți, adică o sumă egală cu tributul anual plătit de Moldova sultanului Mehmed al II-lea începând din anul 1456! Că a fost sau nu o exagerare, nu putem ști. Dar, dincolo de acest aspect, memoriul lui Gregorio de Reza ne furnizează o mulțime de amănunte de mare preț de alt gen. Cum sunt cele, de pildă, despre genovezii stabiliți la Succava, dintre care unul, Dorino Cattaneo, chiar și-a întemeiat acolo o familie. Sau despre spada „după obiceiul moldovenesc”, pe care vodă Ștefan vroia să și-o confecționeze la Genova, etc.

² *Călători străini despre țările române*, vol. I, îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. XI-XLIX.

Varietatea surselor care ne oferă surpriza unor „relații de călătorie” se vede limpede când ne aplecăm asupra însemnărilor unui Antonios Karmalikes, exarh patriarhal, sau călugărului Mitrofan. În primul caz avem de-a face cu un colofon dintr-un manuscris de la mănăstirea Vatopedi de la muntele Athos; în al doilea, cu însemnări pe câteva file dintr-un Ceaslov păstrat în biblioteca Mitropoliei din Ioannina. Dacă Antonios Karmalikes dorește, în chip evident, să se pună într-o lumină cât mai favorabilă pentru misiunea pe care a îndeplinit-o în Țara Românească, la curtea lui Vlad Vintilă vodă, în ianuarie 1534, celălalt, călugărul Mitrofan, povestește lapidar, cu date precise, cea dintâi prigoană antigrecească, dezlănțuită pe fundalul eforturilor otomane de recuperare a Țării Românești în anul 1611.

Tot din categoria izvoarelor neobișnuite face parte și „poema” lui Minas din Tokat, despre persecuțiile contra armenilor din Moldova din vremea lui Ștefan vodă Rareș. Maria Holban susține că a fost vorba de un fenomen rezultat nu din „jocul firesc al forțelor vii creatoare de istorie”, ci dintr-o „reacție individuală și bolnăvicioasă împotriva efectului pângăritor al turcirii fostului domn”(Iliș Rareș)³. Fără a nega în nici un fel caracterul fanatic al prigoanei contra armenilor, dar și contra reprezentanților altor confesiuni existente în Moldova, trebuie ținut seamă de faptul că însuși Minas din Tokat depune mărturie că hotărârea pentru acțiune a fost luată de domn, la Suceava, nu de unul singur, ci împreună „cu ai săi boieri” și „cu episcopii țării toți”. Cu alte cuvinte, împreună cu tot sfatul domnesc! Iar scopul acestei măsuri a fost nu numai „să răscumpere și să ascundă pata de infamie aruncată asupra familiei întregi” de gestul lui Iliș Rareș, ci mai ales să consolideze structural societatea moldovenească față de presiunea tot mai accentuată a Porții⁴. Din păcate, *Cântecul de jălire* al lui Minas din Tokat a fost eliminat din cuprinsul volumului II din vechea serie de *Călători*, foarte probabil la cererea cenzurii comuniste. În pofida formei literare, textul cu pricina are însă o valoare istorică indiscutabilă, miezul evenimentelor fiind redat cu fidelitate.

Cea mai mare surpriză din volumul de față o reprezintă, fără doar și poate, extrasele cu privire la spațiul românesc din scrierea lui Martin Gruneweg, care a văzut lumina tiparului, în limba germană, foarte de curând (2008). Autorul, originar din Danzig (Gdansk), de confesiune luterană, aflat inițial în slujba unui negustor armean din Liov, mai apoi s-a convertit la catolicism, intrând în ordinul dominican. În răstimpul 1582–1586 a efectuat, cu caravanele negustorilor armeni, șase călătorii în Imperiul otoman și una la Moscova. A ținut un jurnal de călătorie și, pe temeiul acestuia, dar adăugând și fragmente de cronici, scrisori și alte texte, și-a redactat lucrarea în primii ani ai secolului al XVII-lea. Fapt ieșit din comun, textul este ilustrat cu nu mai puțin de 500 de desene, adesea mărturii cu caracter de unicat. Bogăția de informații aproape de neegalat oferită de lucrarea lui Gruneweg a fost pusă în lumină de Dl. Alexandru Ciocîltan, editorul în limba română al fragmentelor despre Moldova, Dobrogea și Țara Românească⁵. Merită să fie citat

³ *Călători străini despre țările române*, II, București, 1970, p. VI.

⁴ Vezi, mai nou, Ștefan Andreescu, *Presiune otomană și reacție ortodoxă în Moldova urmașilor lui Petru vodă Rareș*, în SMIM, XXVII, 2009, p. 25–58.

⁵ Alexandru Ciocîltan, *Martin Gruneweg prin Moldova. Țara Românească și Dobrogea*, în SMIM, XXVII, 2009, p. 209–248; Idem, *Tătarii din Dobrogea în însemnările lui Martin Gruneweg*, în vol.: *Moștenirea istorică a tătarilor*, I, coordonatori: Tasin Gemil și N. Pienaru, București, 2010, p. 199–206.

aici doar un singur crâmpei, cu privire la chipul în care erau vămuite mărfurile în Moldova și în teritoriul otoman:

„La 20 septembrie [1582], vameșul a dat în păstrare registrul mărfurilor caravanei noastre unui slujitor al său care, conform obiceiului, călărea alături de caravană până către Iași, însoțindu-ne și veghind ca pe drum să nu se ia în căruțe ceva ascuns. Dar aici nu ajută nici o pază sau deșteptăciune a vameșului, deoarece nici negustorii nu dorm și știu să-și scoată pârleala. Deși trebuia vămuț fiecare taler, totuși descori erau atâtea lucruri ascunse în caravană că abia le puteau trage zece cai; de aceea nu le ajută să scotocească la piept. Ei scutură talerii din buzunar și nu știu că în locul lor trec 10 000 fără vamă. În timpul nopții mărfurile sunt duse sub fân și dincolo de Iași sunt legate cu sfoară, încât din trei baloturi se face unul singur, căci dincolo de Dunăre se socotesc doar bucățile. Când ajung iarăși undeva la un tufiș sunt legate din nou și se fac bucăți foarte ușoare. Se face multă muncă cu permanenta re-legare până când sunt îmbățați paznicii sau până când se lasă mituiți, când își dau seama”.

După ce citești aceste rânduri stai să te întrebi: oare în ce măsură registrele de vamă otomane, păstrate în arhivele din Istanbul, reflectă realitatea? Nu cumva valorile trecute în ele ar trebui înmulțite cu trei spre a obține o cifră plauzibilă? În orice caz, avem aici o mostră a observațiilor atât de atente, probabil extrase din jurnalul său de călătorie, lăsate de Martin Gruneweg.

Relatarea lui Sefer Muratowicz, negustor armean și agent diplomatic, trimis în 1601 de regele polon Sigismund al III-lea în Persia, la curtea șahului Abbas I, ne oferă o surpriză de cu totul alt gen. Fără a avea împuternicire de sol, Muratowicz a fost totuși primit de două ori în audiență la șah, în prezența ambasadorilor englez, venețian și moscovit. La un moment dat, spre a contracara o afirmație a solului moscovit, el a vorbit despre mai multe fapte menite să sublinieze măreția regelui polon. Printre acestea a inclus și proaspăta biruință polonă împotriva lui Mihai Viteazul. Nu înainte, însă, de a vădi mai multe elemente cu privire la personalitatea lui Mihai vodă, cum ar fi acela că el era „un mare și puternic dușman al împăratului turcesc”, care „de câteva ori a umilit marea oaste” otomană, punându-l pe fugă până și pe Sinan pașa. Tot Mihai a fost cel ce a învins oastea cardinalului-principe Andrei Báthory și astfel a cucerit „marea provincie a Ardealului”. În fine, el „a pus pe fugă” și pe voievodul Moldovei și a instalat garnizoanele sale în cetăți. Cu alte cuvinte, îl vedem pe Mihai Viteazul evocat nici mai mult, nici mai puțin decât la curtea de la Ispahan a șahului Abbas I! Este, într-adevăr, un ecou cu totul neașteptat... Iar Muratowicz, chiar dacă nu ne spune mai nimic despre drumul său prin Moldova și peste Dunăre, până la Mangalia, unde s-a imbarcat pentru Trapezunt, merită toată atenția tocmai pentru relatarea foarte exactă a faptelor domnului român în locuri atât de îndepărtate și pentru un auditoriu atât de deosebit.

Relațiile de misionari catolici sunt destul de numeroase, deoarece aceștia erau obligați să redacteze asemenea texte de informare pentru „centru”, aflat la Roma, după încheierea misiunii lor. Una dintre aceste relații, cea a lui Angelo Petricca da Sonnino și Francesco da San Felice, ne luminează asupra unui amănunt sugestiv: cum erau înregistrate la fața locului datele pe care misionarii le socoteau demne de

a fi reținute. Astfel, cei doi misionari pomeniți, când trec în revistă ierarhii ortodocși din Moldova, consemnează că erau „și doi alții, ale căror nume, deși îi cunoaștem din vedere, nu ni le aducem aminte, fiindcă ne-a fost furată o Biblie unde stăteau însemnate de noi toate lucrurile principale despre aceste provincii” (Țara Românească și Moldova). Iată prin urmare una dintre modalitățile de adunare și păstrare a elementelor pe care apoi se „construia” raportul pentru Roma.

Chipul în care, pe de altă parte, erau receptate la Roma relațiile întocmite de misionari este scos în evidență, în acest volum, de cazul franciscanului Francesco Antonio Renzi. S-a păstrat într-o copie, care s-a aflat în posesia cardinalului Francesco Buonvisi, fost nuntiu la Varșovia și Viena, relația propriu-zisă a misionarului, adresată de fapt Congregației De Propaganda Fide. Dar s-a conservat, din fericire, și darea de seamă alcătuită pentru cardinalii Congregației, pe temeiul acestei relații și a discuției cu însuși misionarul, de către cardinalul Giulio Spinola. Se poate vedea astfel limpede ce a fost selectat și ce a fost eliminat din relația lui Renzi, altfel spus iese la iveală ceea ce prezenta în realitate interes la Roma.

Problema *audienței* lucrărilor publicate din categoria „relațiilor de călătorie” este pentru prima oară discutată de către Dl Marian Coman, pornind iarăși de la un caz concret, cel al *Anecdotelor polone* sau *Memoriilor secrete ale domniei lui Ioan Sobieski* ale lui François Paulin Dalérac. Domnia Sa a găsit proba decisivă: cea dintâi parte a relației de călătorie a lui Dalérac în Polonia a fost tipărită în 1698 sub titlul *Memoriile Cavalerului de Beaujeu*, personaj real care fusese și el în Polonia, dar murise de mai bine de zece ani. Este foarte probabil, într-adevăr, ca Dalérac să fi renunțat la acest pseudonim și titlu din pricina slabului succes de public al cărții. În schimb, *Anecdotele*, care continuă *Memoriile* lui Beaujeu și au apărut în 1699, s-au bucurat dimpotrivă de un mare succes.

Firește, în această succintă prezentare nu am epuizat toate textele cuprinse în volumul de față. Am dorit doar, pe cât posibil, să ilustrăm varietatea lor și problemele pe care le ridică. Pentru ansamblul acestor texte, însă, merită să readucem în atenție o remarcă a Mariei Holban, potrivit căreia relațiile de călătorie „nu pot intra în concurență cu documentul de cancelarie”. Și, în continuare, ea mai făcea și această comparație plastică: „între ele și document este aceeași deosebire ca între un peisaj și o hartă geografică”⁶. Pe de altă parte, adăugăm noi, fragmentele selectate lasă impresia, la prima vedere, că țările române s-ar afla în centrul atenției autorilor respectivi. Ceea ce, bineînțeles, cu rare excepții, nu este adevărat. Numai că, la urmă, din tot acest mozaic de crâmpie de texte din orizonturi atât de diferite se poate recompune totuși o imagine coerentă, corectă și deci validă a lumii românești de la sfârșitul evului de mijloc și din zorii epocii moderne. Ea vine astfel să întregască în chip fericit mărturia seacă a documentului de cancelarie.

Pornind de la modelul vechii serii, fiecare text din volumul de față a fost prevăzut cu o introducere, care l-a circumscris critic. De asemenea, au fost întocmite numeroase note de subsol, în care toponimele au fost reproduse și în limba originară și s-au adus precizări în legătură cu unele pasaje ale izvorului.

⁶ *Călători străini*, I, p. XI.

Trebuie menționat că în unele cazuri s-au adus completări la opera unor călători care figurează în vechea colecție (Francesco Pastis di Candia, Angelo Petricca da Sonnino). Mai exact, avem de-a face cu texte ale acestor călători care au fost identificate și introduse acum pentru întâia oară.

Se cuvine a adresa în chip special mulțumirile noastre Editurii Harrassowitz din Wiesbaden pentru consimțământul de a reproduce unele ilustrații care au însoțit ediția germană a textului lui Martin Gruneweg.

Strădania de față se constituie, mai presus de orice, într-un pios omagiu față de memoria savanților care au lucrat la vechea serie, un adevărat tezaur.

Ștefan Andreescu

Francesco Filelfo s-a născut la 25 iulie 1398 la Tolentino, în marca Anconei. Despre familia sa și despre perioada copilăriei nu se cunosc foarte multe lucruri¹. La împlinirea vârstei de șaisprezece ani a plecat să studieze la Universitatea din Padova, urmând cursuri de gramatică, retorică și drept. Din 1417 a fost invitat la Veneția unde a predat elocința și filosofia morală². În cetatea Sfântului Marcu a legat numeroase prietenii în mediul aristocratic și intelectual. Prețuirea de care s-a bucurat și, foarte probabil, serviciile aduse Republicii, i-au atras obținerea statutului de cetățean. Această favoare excepțională a fost urmată de numirea, în 1420, în funcția de secretar al bailului venețian din Constantinopol. Cea mai importantă misiune, în această calitate, a fost să-l însoțească pe bail într-o solie la sultanul Murad al II-lea³.

În capitala Imperiului Bizantin s-a bucurat de ocrotirea familiei Chrysoloras, căsătorindu-se cu Theodora, fiica lui Ioan Chrysoloras, fratele mult mai celebrului Manuel Chrysoloras⁴. A manifestat un interes special pentru studierea limbii grecești, fapt care i-a ușurat din 1422, an în care i-a expirat mandatul de secretar al bailului, intrarea în serviciul lui Ioan al VIII-lea Paleologul, asociat la tron din 1421. A rămas în slujba basileului până în 1427, an în care a revenit în Italia.

În Peninsula a predat la mai multe universități precum Veneția, Bologna, Florența, Milano, Siena. Opțiunile sale politice l-au adus în conflict cu personalități precum Cosimo de Medici la Florența sau Francesco Maria Visconti la Milano, ceea ce l-a determinat să-și schimbe deseori reședința⁵.

A revenit la Florența în 1481, la invitația lui Lorenzo Magnificul, pentru a predă limba greacă, dar s-a stins din viață la scurt timp după luarea în primire a postului. Francesco Filelfo a fost un reprezentant important al umanismului italian, fiind un partizan al apropierei de Imperiul Bizantin și al cruciadei anti-otomane. Aceste opțiuni și talentul oratoric i-au atras numirea în mai multe misiuni diplomatice pe lângă sultanul Murad al II-lea, împăratul-rege Sigismund de Luxemburg și regele Poloniei, Vladislav al II-lea Jagiello. Toate trei sunt amintite într-o scrisoare pe care Francesco Filelfo

¹ Carlo De' Rosmini, *Vita di Francesco Filelfo da Tolentino*, Milano, 1808, vol. I, p. 5 trece în revistă și numeroase afirmații răutăcioase puse pe seama familiei lui Filelfo de unii contemporani (*ibidem*, nota 2). Vezi și remarcă făcută de Diana Robin în introducerea la Francesco Filelfo, *Odes*, Harvard University Press, 2009, p. IX, care observa că, în niciuna dintre numeroasele sale epistole, Filelfo nu face referiri la familia sau copilăria sa.

² Margaret Meserve, *Nestor Denied: Francesco Filelfo's Advice to Princes on the Crusade against the Turks*, „Osiris”, 25, 2010, 1, p. 51, se întreabă dacă Filelfo a primit o însărcinare publică sau dacă a fost vorba doar de intrarea în serviciul unei familii aristocratice. Deși autoarea pare să incline spre a doua ipoteză faptul că Filelfo a fost numit, peste puțin timp, secretar al bailului venețian din Constantinopol, nu exclude nici prima variantă.

³ Margaret Meserve, *Nestor Denied*, p. 52.

⁴ Pentru biografia lui Manuel Chrysoloras v. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York-Oxford, 1991, p. 454 (voce Alice-Mary Talbot). Elevul cel mai important al lui Chrysoloras a fost Guarino da Verona, pe care Filelfo l-a întâlnit în timpul șederii la Veneția. E posibil ca Guarino să-i fi mijlocit apropierea de familia Chrysoloras.

⁵ Pentru implicarea lui Filelfo în viața politică a Florenței v. W. Scott Blanchard, *Patrician Sages and Humanist Cynic: Francesco Filelfo and the Ethics of World Citizenship*, în „Renaissance Quarterly”, 60, 2007, p. 1107–1169.

a adresat-o din Milano, la 26 ianuarie 1464, cardinalului Jacobo Ammannati Piccolomini, în care își oferea disponibilitatea de a sprijini cruciada antiotomană proiectată de papa Pius al II-lea⁶. Unsprezece ani mai înainte, Filelfo invoca cunoașterea realităților orientale pentru a obține din partea lui Francesco Sforza, ducele Milanului, misiunea de a încheia un acord secret cu sultanul Mehmed al II-lea⁷.

Epistola către Jacobo Piccolomini cuprinde, pe lângă ample detalii privind misiunile la Buda și Cracovia, relatarea succintă a trecerii lui Filelfo prin Țara Românească, Moldova și Transilvania, în 1423, în drum spre Ungaria.

Textul lui Filelfo pune câteva probleme nu numai din cauza stilului foarte întortocheat, dar și a abuzului de referințe livrești⁸. Pe lângă dificultatea de a discerne ce se ascunde în spatele unor etnonime (de exemplu, goți, alani) sau a unor toponime (de exemplu, Scitia Inferior), informația cuprinsă în textul scrisorii este adeseori contradictorie. Astfel, autorul susține că din Ungaria a fost trimis în grabă spre Constantinopol, pentru a dejuca intrigile fratelui împăratului, Demetrios. Mai apoi însă Filelfo afirmă că spiritele au fost „oarecum reconciliate între frați” pentru ca, spre finalul epistolei, să susțină că familia împăratului era extrem de înverșunată împotriva lui Ioan, din cauza zvonurilor dușmănoase răspândite de Demetrios. Desigur, folosirea adverbului „oarecum” introduce o nuanță care sugerează că reconcilierea a fost doar de formă, dar chiar și așa textul este confuz căci Filelfo susține că Demetrios urma să fie trimis la Sigismund de Luxemburg să ceară ajutor, în timp ce el a primit misiunea să vegheze ca fratele basileului să nu fugă din Ungaria la turci.

Destul de neclar este și pasajul referitor la drumul de întoarcere spre Constantinopol via Chilia și Cetatea Albă⁹. Francesco Filelfo pretinde că singura corabie ce atinsese portul Licostomo plecase înainte ca el să poată ajunge la gurile Dunării și cu o situație similară s-a confruntat și la Cetatea Albă. Profesorul Șerban Papacostea a oferit două explicații pentru această situație cvasiexcepțională. Una dintre ele – blocarea gurilor Dunării de către Alexandru cel Bun – nu cred că poate fi reținută atâta timp cât un asemenea gest nu ar explica absența navelor de comerț de la Cetatea Albă. A doua soluție – atacurile turcești – este plauzibilă, dar ar fi nevoie să găsim o dovadă incontestabilă a unui atac otoman împotriva centrelor de comerț din bazinul pontic, care să-i fi obligat pe negustori să-și restrângă drastic activitatea. În plus, dacă otomanii ar fi fost cei care ar fi împiedicat desfășurarea în condiții normale a navigației în Marea Neagră, Filelfo ar fi menționat probabil acest lucru, așa cum a făcut-o în momentul în care a explicat de ce a abandonat calea terestră ce lega Smederevo de Constantinopol.

Această situație aruncă o umbră de îndoială asupra informațiilor (sau măcar a unora dintre ele) cuprinse în text. Fără a respinge aprioric mărturia lui Filelfo (detaliul îmbarcării împăratului Ioan al VIII-lea la Cetatea Albă este confirmat de două cronicile bizantine scurte)¹⁰ cred totuși că s-ar cuveni să ne întrebăm dacă autorul mai era în măsură, la nu mai puțin de 41 de ani de la misiunea sa în Ungaria

⁶ Pentru rolul lui Filelfo în planurile de cruciadă târzie, vezi Lucia Gualdo Rosa, *Il Filelfo e i Turchi*, în „Annali della Facoltà di Lettere e Filosofia”, XI, 1964–1965, p. 109–130 și Margaret Meserve, *Nestor Denied: Francesco Filelfo's Advice to Princes on the Crusade against the Turks*, „Osiris”, 25, 2010, 1, p. 47–65. Pentru atitudinea lui Filelfo față de turci, v. Nancy Bisaha, *Creating East and West: Renaissance Humansim and the Ottoman Turks*, Pennsylvania, 2006, p. 126–132.

⁷ Carlo De Rosmini, *Vita*, II, p. 88–91; Lucia Gualdo Rosa, *Il Filelfo*, p. 112; Margaret Meserve, *Nestor Denied*, p. 57.

⁸ Pentru judecarea în ansamblu a scrisorilor lui Filelfo privitoare la cruciada anti-otomană, v. Margaret Meserve, *Nestor Denied*, p. 61 și 64.

⁹ Margaret Meserve, *Nestor Denied*, p. 52 susține că Filelfo ar fi petrecut câteva săptămâni „traveling from one Black Sea port to another”. În realitate umanistul italian s-a deplasat doar de la Chilia la Cetatea Albă, unde a rămas în așteptare.

¹⁰ Pentru acest aspect v. Șerban Papacostea, *Un umanist italian, ambasador în slujba Bizanțului prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în volumul *In honorem Gernot Nussbacher*, îngrijit de Daniel Nazare, Ruxandra Nazare și Bogdan Florin Popovici, Brașov, 2004, p. 42.

și Polonia, să reconstituie cu exactitate evenimentele. Foarte probabil Filelfo a amplificat anumite detalii pe care le-a considerat importante pentru destinatarul scrisorii sale, cardinalul Jacobo Ammannati Piccolomini, în timp ce altele au fost trecute sub tăcere, fie pentru că au fost privite drept nerelevante, fie – pur și simplu – din cauza uitării.

„Relatarea de călătorie” a umanistului italian nu cuprinde detalii în privința locurilor străbătute prin țările române; despre munții din vecinătatea orașului Baia spune că erau „foarte înalți și inaccesibili” (formulă generică ce poate fi aplicată tuturor lanțurilor muntoase), iar despre Bistrița se spune că era un „oraș frumos și populat” (ceea ce din nou se putea spune despre multe alte orașe). În lipsa unor detalii despre regiunile străbătute, importanța acestui text constă în confirmarea trecerii împăratului Ioan al VIII-lea prin Moldova, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun.

Textul scrisorii lui Filelfo a fost publicat pentru prima dată la Veneția, în 1502, în *Francisci Philelfi viri grece et latine eruditissimi Epistolarum familiarium libri XXXVII* și republicat la Frankfurt, în 1614, în lucrarea lui Jacobo Piccolomini, *Rerum gestarum sui temporis et ad Pii continuationem commentarii locupletissimi, ejusdemque epistolae perelegantes, rerum reconditarum plenissimae*. Această versiune a fost republicată și valorificată de Șerban Papacostea *Un umanist italian, ambasador în slujba Bizanțului prin Moldova lui Alexandru cel Bun*, în volumul *In honorem Gernot Nussbächer*, îngrijit de Daniel Nazare, Ruxandra Nazare și Bogdan Florin Popovici, Brașov, 2004, p. 133–141 care a însoțit originalul latin de o traducere în limba română, pe care lucrarea de față o reproduce¹¹.

[DESPRE MISIUNEA DIPLOMATICĂ LA CURTEA LUI SIGISMUND DE LUXEBURG ȘI TRAVERSAREA ȚĂRILOR ROMÂNE, 1423]

...Ca unul care am petrecut șapte ani la Constantinopol pe lângă Ioan Paleologul¹², împărat atât înțelept cât și puternic și care am fost trimis ca ambasador nu numai la Murad¹³, tatăl acestui necredincios Mehmed¹⁴, ci și la acel împărat al romanilor și rege Sigismund și am străbătut toată Grecia până la tribali¹⁵, dar și, intrând în Marea Euxină pe o triremă¹⁶, după ce am debarcat pe țărm la Cetatea Albă¹⁷, am parcurs călare acea întindere campestră și pustie a Scîției și

¹¹ Studiul are și o versiune în limba franceză *Un humaniste italien au service de Byzance en Europe Centrale au XVe siècle*, în *Etudes Byzantines et Post-Byzantines*, V, 2006, p. 365–375.

¹² Ioan al VIII-lea Paleolog (1425–1448); în momentul în care s-a produs călătoria lui Filelfo, Ioan Paleologul era doar co-împărat.

¹³ Murad al II-lea (1421–1451)

¹⁴ Mehmed al II-lea Cuceritorul (1451–1481). Este interesant că umanistul italian aplică epitetul de necredincios doar cuceritorului Constantinopolului, nu și tatălui acestuia. Pe Murad al II-lea Filelfo avusese ocazia să-l cunoască atunci când îl însoțise pe bailul venețian într-o solie. Lui Mehmed al II-lea i-a închinat, în schimb, o odă în speranța obținerii eliberării unor rude (soacra lui Filelfo și fiicele acesteia) căzute în captivitatea otomană (v. pentru această problemă Nancy Bisaha, *Creating East and West*, p. 129). Așa cum observa autoarea citată, tonul acestei ode contrastează puternic cu o mulțime de alte scrieri în care Filelfo își exprimă atașamentul față de cruciadă și față de cultura greacă. Poate că încercarea de a înnegri portretul lui Mehmed se leagă de acest episod, pe care Filelfo dorea probabil să îl facă uitat.

¹⁵ Termen calchiat după terminologia bizantină, care îi desemnează, foarte probabil, pe sârbi.

¹⁶ Francesco Filelfo folosește un stil arhaizant nu numai pentru a desemna regiunile pe care le-a străbătut și popoarele care le locuiau, dar și în privința unor detalii cum ar fi numele ambarcațiunilor cu care a călătorit.

¹⁷ Asprocastron.

i-am văzut și cunoscut jur împrejur pe goți și pe alani¹⁸ și celelalte popoare ale acelei Scitia Inferior¹⁹, apoi depășind cu efort maxim și pericol extrem munții foarte înalți și inaccesibili deasupra orașului Baia²⁰, am ajuns la Bistrița²¹, oraș frumos și populat, de cealaltă parte a munților, la piciorul lor, de unde a doua zi după ce am ajuns acolo, spre scară, după ce am pornit la drum, în etape mari și neîntrerupte, am ajuns la Buda mare emporiu al Pannoniei Ulterioare. În care timp, legatul apostolic Branda Castiglioni²² se afla în Pannonia spre a incita la acțiune militară împotriva boemilor²³. Unde, după ce am îndeplinit conform instrucțiunilor misiunea pentru care venisem, trimis în calitate de ambasador la regele Sigismund, întrucât între timp regele Vladislav al Poloniei, adică Sarmatia, a luat de soție pe cea care l-a născut pe acel Vladislav, care în anii din urmă a preferat calea temerității celei a rațiunii, a fost măcelărit [în cele din urmă] la Varna de turci, care aproape fuseseră risipiți și înfrânți. Acest Vladislav, spun, rege acum bătrân, m-a invitat printr-un sol pe mine, ambasador imperial, la cununie. În care scop, plecând la Cracovia, nu numai [că] am participat la acea cununie, dar [am și ținut] o cuvântare matrimonială în fața unei foarte mari adunări de regi și principii și de neamuri diferite. Căci însuși împăratul Sigismund și Henric regele Daciei²⁴ și toți electorii imperiului și alți duci și principii, invitați la nuntă, au venit din regatele vecine și din cele îndepărtate spre a o cinsti. Apoi când din nou m-am înapoiat în Pannonia, nu mult timp după aceea, mi s-a poruncit de însuși împăratul Ioan Paleologul, care plecase de la Constantinopol în Italia și din Italia a venit la Sigismund în Pannonia, în scopul acțiunii sale, să mă înapoiez la Constantinopol, pentru a domoli valurile domestice, dacă cumva s-ar fi iscat în timpul absenței sale din țară din pricina fratelui său Demetrios, care acum se află la necredinciosul tiran Mehmed și care și atunci a încercat să fugă la Murad, tatăl acestuia. În care chestiune s-a întâmplat ca, spiritele fiind oarecum reconciliate între frați, Demetrios să fie apoi trimis la Sigismund spre a cere ajutor, iar eu, pe ascuns, după ce voi fi expus toată chestiunea, să acționez ca să nu fie îngăduit lui Demetrios, dacă cumva

¹⁸ Este imposibil de precizat ce popoare se ascund sub etnonimele folosite de umanistul italian. Șansele să vedem în acest text o referire la țara alaniilor, care ar fi existat pe teritoriul viitoarei Moldovei, mi se par destul de mici pentru că întregul pasaj constituie o demonstrație de erudiție. Foarte probabil Filelfo încerca să-l impresioneze pe destinatarul epistolei sale, cardinalul Jacobo Ammannati Piccolomini, cu cunoștințele dobândite în urma lecturii autorilor antici. Pentru contribuția alaniilor la întemeierea Moldovei, v. Virgil Ciocîltan, *Alanii și începuturile statelor românești*, RI, 6, 1995, 11–12, p. 935–955.

¹⁹ Denumire ce desemnează foarte probabil sudul Moldovei și nu Scithia Minor. Ar fi interesant de știut dacă Filelfo și-a permis să inoveze sau a folosit un autor antic.

²⁰ *Bagna oppidum* în *Francisci Philelfi Epistolarum*; *Bagnam oppidum* în Jacobo Piccolomini, *Rerum gestarum*.

²¹ *Bistrigam* în *Francisci Philelfi Epistolarum*; *Bistritz* în Jacobo Piccolomini, *Rerum gestarum*.

²² Cardinal și umanist italian (1350–1443); nuntiu apostolic în Flandra (1401) apoi în Ungaria (1403 și 1410). În timpul misiunii în Ungaria a legat o strânsă prietenie cu regele Sigismund de Luxemburg.

²³ Cruciada împotriva husiților; pentru acest subiect v. Marie Blahova, *L'image des croisades contre les hussites dans l'historiographie de l'époque*, în Martin Nejedlý, Jaroslav Svatek (eds.), *La noblesse et la croisade à la fin du Moyen Âge (France, Bourgogne, Bohême)*, Toulouse, 2009, p. 131–146.

²⁴ Danemarca.

și-ar fi îndepărtat cugetul de la rațiune, să treacă din Pannonia la turci, deoarece un asemenea fapt nu s-ar fi putut petrece fără o mare calamitate a acestui imperiu. Primind așadar poruncă să mă duc de îndată la Constantinopol din motivul expus, în regiunea Smederevo²⁵ pentru a trece la tribali, pe la care îmi era drumul cel mai scurt, am fost informat de unii negustori latini, în cunoștință de cauză, că au auzit la Adrianopol – oraș odinioară construit de Oreste, fiul lui Agamemnon și numit mai întâi Orestia, apoi Adrianopol, de la împăratul Hadrian, deoarece l-a restaurat după ce fusese distrus – situat pe Ebru în Tracia, că eu mă aflu de câteva luni bune la Sigismund. De aceea nu încetau să mă îndemne și să mă convingă să nu întreprind în nici un chip drumul prin stăpânirea turcilor, dacă îmi este dragă salvarea. Cugetând mai adânc la acele îndemnuri, mi s-a părut mai înțelept ca, evitând acest drum, să mă îndrept spre părțile numite transilvane pentru ca apoi, trecând în grabă pe la valahi la gura Dunării, care la această dată poartă numele de Licostomo, să mă sui pe o navă genoveză care foarte curând avea să navigheze la Galata; cum însă zadarnic m-am dus în grabă într-acolo (căci din acel loc vasul plecase cu mult timp înainte), am fost silit să mă îndrept spre Cetatea Albă pe drumuri lungi și în etape neîntrerupte prin Sciția. Iar acest oraș e așezat în Moldova la Euxin. Căci acolo sosesc mai des vasele de comerț din Tracia. Din care pricină speram să-mi îndeplinesc în scurt timp angajamentul și să duc la capăt cele încredințate credinței și sânguinței mele. Dar speranța m-a înșelat amarnic. Căci nu am găsit nici un vas la Cetatea Albă și chiar dacă aș fi găsit nu ar fi fost de folos voinței împăratului ca eu să expun părinților săi cele ce îmi propusesem să expun, într-atât erau de înverșunate mințile lor împotriva lui Ioan, de zvonurile dușmănoase provenind de la fiul Demetrios. Din care cauză, cum așteptam acolo de mai mult timp dată fiind lipsa de vase, a sosit în cele din urmă din Pannonia însuși împăratul, pentru a cărui îmbarcare au venit în grabă din Tracia două trireme, cu care ne-am înapoiat la Constantinopol în luna a șaisprezecea, după ce am plecat de acolo.

²⁵ *Spenderohori*

După cucerirea Strămtorilor în anul 1453, autoritățile genoveze care trebuiau să ajungă în nordul Mării Negre, la Caffa, dar și în alte colonii de pe litoralul pontic, au fost nevoite din ce în ce mai des să utilizeze calea de uscat, mai sigură. Astfel, după ce soseau în Polonia, la Lvov, noii dregători trimiși din metropola ligoară aveau de ales între două ramificații ale drumului: una străbătea stepa nord-pontică pentru a atinge istmul Perecop, însă se afla sub control tătar; cealaltă trecea prin Moldova – faimosul „drum moldovenesc” – până la Cetatea Albă, de unde dregătorii genovezi se imbarcau pe corăbii ce îi transportau până în Crimeea, la destinație. Aceleași posibilități existau, firește, și pentru înapoiere, când misiunea încredințată la Genova se încheia.

Gregorio de Reza și Giovanni da Cabella au fost aleși consuli pentru Caffa la 28 septembrie 1463. Cel de-al doilea urma să-i succedă în funcție după 30 decembrie 1465, când se încheia mandatul celui dintâi¹. Un al treilea consul a fost desemnat în persoana lui „meser Calocio da Guizolfo” (Calocio Ghizolfi). Toți trei au plecat spre Caffa în 1464, așa cum aflăm din memoriul reprodus mai jos. Au făcut un popas la Suceava, unde au fost primiți în audiență de voievodul Moldovei, Ștefan cel Mare. Relațiile cu acesta au evoluat în cele mai bune condiții, consulul amintind drept exemplu momentul cuceririi cetății Chilia (23–24 ianuarie 1465), eveniment despre care a fost de îndată înștiințat printr-un emisar al voievodului. El ne spune că, la primirea veștii, a răspuns cu daruri pentru sol și felicitări trimise domnului Moldovei.

Cu toate acestea, când s-a pus problema înapoierii la Genova, în pofida existenței unui salv-conduct general emis de domnul de la Suceava pentru toți supușii genovezi, Gregorio de Reza și însoțitorii lui au fost arestați la ieșirea din țară sub pretextul refuzului de a se înfățișa înaintea domnului. Când s-a petrecut acest fapt, aflăm dintr-un act de curând pus în circulație: luna mai 1467. Iar cel ce l-a arestat a fost pârăcalbul de Hotin. Pe de altă parte, din același act putem stabili și numele membrilor suitei fostului consul din Caffa: Nicola de Camilla, Giacomo și Lazzaro Assereto, Battista Boccacio. Valoarea totală a bunurilor confiscate de la ei – bani, bijuterii și alte lucruri – s-ar fi ridicat la suma de aproximativ 2000 de ducăți. În plus, unul dintre genovezi, Lazzaro Assereto, ar fi murit din pricina celor pătimate în răstimpul captivității din Moldova². Nu putem ști, însă, cel puțin

¹ Pentru Giovanni Renzi da Cabella, vezi Lorenzo Tacchella, *Tre Cabellesi consoli in Crimea nel sec. XV*, în: *La Storia dei Genovesi*, XI, Genova, 1991, p. 445–450. La sfârșitul anului 1464 și, de bună seamă în cursul anului următor, până în decembrie, a fost „massaro” (trezorier) la Caffa. După care și-a preluat mandatul de consul, pe care l-a exercitat în 1466–1467. Cu privire la antecedentele lui, merită a fi semnalat faptul că în 1457 a fost trimis în Corsica, în calitate de locotenent al guvernatorului insulei. În 22 februarie 1479, aflat la Genova, își întocmea testamentul.

² Ștefan Andreescu, *Un nou act cu privire la Ștefan cel Mare*, în volumul: *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*. București, 2005, p. 89–90. La Genova, în cursul demersurilor pentru obținerea de despăgubiri, Lazzaro Assereto a fost înlocuit de către tatăl său, Battista Assereto. Or, acesta din urmă era foarte probabil unul dintre cei cinci fii (Francesco, Stefano, Battista, Ambrogio și Giuliano) ai unui personaj care a jucat un rol de seamă în viața politică și militară genoveză din prima jumătate a veacului al XV-lea: Biagio Assereto (cca. 1385–25 aprilie 1456). Destul să amintim

deocamdată, de ce Gregorio de Reza a zăbovit atâta, aproape un an și jumătate după expirarea mandatului său de consul, pentru a porni spre Genova.

Până la urmă, fostul consul și suita lui au fost puși în libertate datorită intervenției prompte a autorităților din Caffa. Astfel, în iunie 1467 un sol genovez pe nume Guglielmo Centurione se pregătea să plece de acolo spre Moldova. Și, pe de altă parte, așa cum menționează chiar Gregorio de Reza, un alt sol, din partea hanului tătarilor crimeeni, a ajuns la Cetatea Albă cu o misiune similară. Chiar dacă domnul Moldovei a acceptat să pună capăt incidentului și să dea drumul celor cinci genovezi și slujitorilor lor, bunurile nu le-au fost restituite; ceea ce a dus la repetate plângeri și cereri de represalii din partea celor păgubiți (ultima care ne este cunoscută datează din 1471³).

Memoriul lui Gregorio de Reza luminează o fază a relațiilor moldo-genoveze din ultima etapă a prezenței coloniștilor liguri pe litoralul nord-pontic, anume intervalul 1464–1467. Constatăm prezența la curtea din Suceava a unor personaje precum Dorino Cattaneo, care în 1465 era „cămăraș și vameș al țării Moldovei” și care chiar și-a întemeiat acolo o familie⁴. Un alt genovez stabilit la Suceava, Corrado dal Porto, se ocupa foarte probabil cu negoțul pe „drumul moldovenesc”⁵. Faptul că și-a ales drept bază pentru operațiunile lui comerciale orașul de reședință al Moldovei ilustrează elocvent însemnătatea acestuia în cadrul schimburilor din răsăritul Europei. Nu în ultimul rând, textul reproduș în continuare ne aduce în fața ochilor crâmpoie din două dialoguri purtate de vodă Ștefan în anii 1464 și 1467, când s-a întâlnit cu Gregorio de Reza.

Privit în sine, incidentul căruia i-au căzut victimă fostul consul din Caffa și însoțitorii lui, în mai 1467, reflectă foarte probabil efortul lui Ștefan cel Mare de a impune Moldova ca mare putere pontică. În fond, el a avut loc la puțină vreme după ce domnul de la Suceava preluase și controlul gurilor Dunării. Chiar dacă obiceiul înfățișării înaintea domnului a unor demnitari străini, fie și numai în trecere prin țară, este de sorginte bizantină, „actualizarea” lui în chipul cel mai aspru cu putință, față de reprezentanții unei mari puteri maritime, care timp de două secole dominase practic bazinul Mării Negre, nu a putut avea decât acest sens pronunțat politic.

Memoriul din 1468 al lui Gregorio de Reza a fost mai întâi comentat chiar de către editorul său, Nicolae Iorga, în ale sale *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 134–135. Vezi și Idem, *Istoria comerțului românesc*, I, *Epoca veche*, București, 1925, p. 124–125 (lucrare reeditată în Idem, *Opere economice*, ediție îngrijită de Georgeta Penelea, București, 1982).

că în 5 august 1435 Biagio a fost amiralul flotei care a obținut victoria de la Ponza, în bătălia contra flotei regelui Alfons de Aragon, considerată drept „ultima mare înfruntare navală a Evului Mediu în Italia”. Drept urmare, ducele de Milano, Filippo Maria Visconti, care încă mai stăpânea Genova, l-a răsplătit în 27 septembrie cu castelul și domeniul Serravalle, plus titlul nobiliar de *Viccomes* și stema aferentă (Giovanna Balbi, *Uomini d'arme e di cultura nel Quattrocento genovese: Biagio Assereto*, în „Atti della Società Ligure di Storia Patria”, N. S., II, (LXXVI), fasc. II, 1962, p. 99–206 [textul relatării desfășurării bătăliei navale de la Ponza, de însuși Biagio Assereto, la p. 128–130]; Eadem, *Biagio Assereto*, extras din revista „Rapallo”, nr. 37/38, ian.–aprilie 1964, 4 p.). Constatăm astfel, din nou, faptul că genovezii care activau în zona Mării Negre proveneau de multe ori dintr-o elită, nu erau nicidecum niște anonimi plecați în căutarea norocului în ținuturile îndepărtate de la marginea Europei.

³ Vezi N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 135–136.

⁴ Ștefan Andreescu, *Un vlăstar genovez printre boierii Moldovei?*, în volumul: *Din istoria Mării Negre (Genovezi, români și tătari în spațiul pontic în secolele XIV–XVII)*, București, 2001, p. 302–305; foarte recent, Ștefan S. Gorovei, *Contribuții prosopografice și epigrafice. I. Dorin pitarul și Tetraevangelul său*, în SMIM, XXVIII, 2010, p. 71–78.

⁵ Pentru el vezi Ștefan Andreescu, *Din istoria Mării Negre*, p. 102.

†Iisus. 1468, ziua 18 ianuarie.

Rugăm pe măriile voastre, din partea credinciosului vostru cetățean slujitor Gregorio de Reza⁷.

Măriile voastre trebuie să știe cum am fost aleși pentru consulatul din Caffa, *meser* Zoane de la Cabella, *meser* Calocio de Guizolfo și eu, și cum în anul 1464 am plecat spre a merge la Caffa⁸. Și ne-am oprit la Suceava⁹, unde ne-am întâlnit cu Ștefan voievod, domn al Moldovei¹⁰, căruia i-am înfățișat multe lucruri frumoase, printre care era un frumos...¹¹ pumnal aurit¹². Numitul voievod ne-a însărcinat să binevoim să-i facem aici la Genova o spadă după obiceiul moldovenesc¹³; i-am răspuns că, bucuroși i-o vom comanda, dar, fiindcă Genova era foarte departe de acele părți, dacă nu va fi trimisă prea curând, domnia sa să aibă răbdare. De îndată i-am scris lui Cristofor clopotarul¹⁴, care destul de iute îmi răspunse că meșterii nu știu cum să înțeleagă felul acelei spade și că, atunci când voi fi aici [la Genova], o voi da la făcut după voia mea. Cu acest răspuns numaidecât i-am scris lui *meser* Dorino Cattaneo¹⁵, care are soție¹⁶ în Suceava, ca să binevoiască a-l anunța pe numitul Ștefan voievod, și în chip asemănător i-am scris maestrului Zoane, medicul¹⁷ aceluiași voievod, care mi-a răspuns că a făcut-o și că numitul voievod nu ar vrea decât ceea ce ne era cu putință să se facă.

Apoi numitul Ștefan voievod a trimis la Caffa un sol al său cu un salvconduct [permis de liberă trecere *n. red.*] cuprinzător și foarte generos, atât cât se putea face, prin care porunci ca orice persoană despre care se știa că este genoveză să fie liberă și sigură în toate stăpânirile sale¹⁸, la fel ca în Caffa și în toate stăpânirile noastre. Și ne scrise că vrea să aibă bună pace, frăție și prietenie cu noi. Și așa în chip asemănător i-am scris [și] noi lui.

⁶ Traducerea a fost efectuată după ediția lui Nicolae Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, III, București, 1897, p. 42–45. Originalul se păstrează la ora actuală sub cota Ms. 849 la Archivio di Stato di Genova. Am confruntat lectura lui N. Iorga cu originalul și nu au rezultat decât deosebiri fără însemnătate.

⁷ Fraza de început în limba latină.

⁸ Caffa – cuvânt lipsă în original, întregit de N. Iorga, care precizează că actul este „rupt pe alocurea”.

⁹ *Ihuihavia*.

¹⁰ *Velachia Bassa*.

¹¹ Loc rupt.

¹² *baselardo dorato*. Iorga a tradus prin „buzdugan aurit” (*Istoria comerțului românesc*, I, *Epoca veche*, București, 1925, p. 125).

¹³ *Una spada ala facione veluchesca*.

¹⁴ *Christoforo campanario*.

¹⁵ *Dorim Catanio*.

¹⁶ *moger*.

¹⁷ *barbero*.

¹⁸ *in tuti sui paexi*.

Apoi eu, Gregorio, scrisei mărilor lor predecesorii voștri să aibă bunăvoința să-mi îngăduie, odată isprăvit răstimpul consulatului meu, să mă pot înapoia la Genova. Și înțelegând că această îngăduință nu-mi va lipsi, i-am scris la Suceava lui Corrado dal Porto să binevoiască să ceară scrisoare de trecere¹⁹, care să fie un salvconduct pentru mine și toți cei care mă însoțeau; care Corrado îi răspunse lui *meser Zoane* de la Cabella că [domnul] nu vroia să dea salvconduct. Mult m-am mirat de aceasta, deoarece în timpul consulatului meu la Caffa mari onoruri și curtenii le-am făcut multor supuși ai numitului Ștefan voievod. Și printre alții unuia, prin care voievodul m-a înștiințat că a cucerit Chilia²⁰, îi făcurăm daruri și mari onoruri și prin el l-am felicitat [pe Ștefan voievod] pentru a sa mare biruință.

M-am gândit să scriu unui cetățean din Cetatea Albă²¹, prieten al meu, pe nume Georgio Volata, și așijderea pomenitului maestru Zoane medic, să binevoiască a cere din nou numitului domn voievod²² scrisoare de trecere și salvconduct, așa cum am amintit mai sus. Îmi răspunseră că salvconduct nu trebuia, deoarece l-a trimis la Caffa, iar scrisoarea de trecere a făcut-o în chip curtenitor și generos, ea găsindu-se la pârălăbul de la Cetatea Albă²³, și că putem veni în siguranță când vom dori.

Or, măriți domni, cu această asigurare am hotărât să venim pe acel drum al Moldovei, întrucât câmpia tătarească nu era foarte sigură. Am fost foarte onorați și vegheați la Cetatea Albă și în toate ținuturile Moldovei, dar la ieșirea din țara sa am fost arestați și prădați. Și de atunci timp de șapte zile, pe care cu boi, am fost trimiși cu mare rușine la numitul Ștefan voievod. Care voievod îmi spuse: «de ce nu am mers înaintea domniei sale?» I-am răspuns că pârălăbii săi din Cetatea Albă²⁴ ne-au îndrumat să venim pe calea...²⁵ și, dacă în drum îl vom găsi pe numitul domn, va trebui să-l vizităm, căci poate ar vrea să ne ceară câte ceva. [Și ne]găsindu-l, să mergem pe calea noastră. Și așa făcurăm, deoarece în drum nu l-am găsit, fiindcă era la treizeci de mile în afară de calea noastră. [...] ²⁶ și era acolo cu oșteni și oaste. În afară de aceasta i-am spus că alți principii creștini, încă și necredincioși, și mai cu seamă vecinii săi, nu au drept obicei ca acela care trece prin țările lor să le vină înainte, afară doar dacă este dorința acelora. De aceea, ținând seamă de cele mai sus amintite, credem că nu există nici o pricină pentru starea necuvenită în care ne găsim. Până la urmă ne-a dat în paza a doi sau trei dintre boierii săi, care iarăși de cinci ori ne-au prădat și ne-au supus la cazne grozave, și sunt sigur că am fi murit dacă n-am fi scos la iveală lucrurile ascunse, pe care pe toate ni le-au luat și prădat.

Ai noștri din Caffa, numaidecât ce au aflat despre această împrejurare ciudată, au trimis un sol, anume pe Guglielmo Centurione, iar împăratul nostru al

¹⁹ *letera de paso*.

²⁰ *Licostomo*.

²¹ *Moncastro*.

²² *signor Vaivoda*.

²³ *lo jupano di Maocastro*.

²⁴ *li soi rectori de Maocastro*.

²⁵ Cuvinte parțial distruse, în așa fel încât nu este posibilă întregirea lor.

²⁶ Loc rupt în document.

tătarilor²⁷ a trimis un altul la numitul domn voievod, plângându-se de cele ce ni s-au făcut și, dacă nu ne va reda toate lucrurile, să se gândească să aibă război cu numitul nostru împărat și cu ai noștri din Caffa. În scurt timp numitul voievod le-a răspuns că era dispus să ne restituie toate bunurile până la un aspru. Solii au rămas la Cetatea Albă și au trimis un dragoman²⁸ la numitul voievod în Suceava. Care voievod ne-a chemat și ne-a spus că mare milă ne făcea să ne scape viața și că ne va da însoțitori pentru acea cale pe care vroiam să mergem. Noi i-am răspuns că nu există un lucru mai demn pentru un principe decât să-și țină credința și al său cuvânt. Orice i-am spus nu a vrut să ne dea nimic din toate cele mai sus-amintite. Avem [în acest sens] scrisori ale sus-pomenitului Guglielmo, solul nostru, pe care oricând le putem arăta mărilor voastre.

Prin urmare, măriți domni, dacă nu se iau măsuri cu privire la jignirile care sunt făcute genovezilor noștri, cu toții ne vom pierde sufletul, și la sfârșit vom ajunge ca grecii sau anconitanii, care, când sunt insultați își pun gâtul la jug, ca să nu fie făcuți bucăți. Înaintașii noștri din vechime nu sufereau să li se facă violențe genovezilor noștri și, de aceea, erau pretutindeni respectați. Măriile voastre au obligația să ne apere, căci sub protecția voastră mergem prin lume. Și în chip special în cazul meu, care am fost al vostru reprezentant, și venind de la zisa însărcinare mi s-a adus această insultă. Și în acea funcție am pus tot sufletul, martori fiind acei ce vin de la Caffa. Mă recomand mărilor voastre, pe care le rog din nou să-mi dea posibilitatea să obțin despăgubiri pentru pagubele și interesele mele.

²⁷ Hanul tătarilor din Crimeea era suzeranul cetății Caffa. Pentru evoluția sinuoasă, de după 1387, a raporturilor de dependență ale așezării genoveze față de căpeteniilor Hoardei de Aur și, mai apoi, ale Hanatului Crimeii, reflectate de emisiunile monetare, vezi Octavian Iliescu, *Contributions à l'histoire des colonies génoises en Roumanie aux XIIIe – XVe siècle*, în RRH, XXVIII, 1989, 1–2, p. 33–37.

²⁸ *tercimano*.

Diplomatul francez, de origine spaniolă, este binecunoscut pentru misiunile încredințate de Francisc I în Imperiul Otoman. Motivele trecerii sale în serviciul regelui Franței nu se cunosc, iar cariera sa anterioară este puțin cunoscută¹. Se pare că a fost un om de arme, deoarece purta titlul de căpitan în momentul intrării în serviciul lui Francisc I². Pentru serviciile aduse a primit ulterior, din partea aceluiași rege, titlul de senior de Germales³.

Primele misiuni diplomatice au fost în Polonia și Ungaria, între 1522–1525, când regele Francisc I tatona terenul pentru o posibilă alianță împotriva Habsburgilor, cu care Franța se afla de două decenii în conflict, în cadrul *războaielor italiene* (1498–1559). Necesitatea unui alianțe, care să deschidă un eventual front în Europa central-răsăriteană, împotriva împăratului Carol Quintul, a devenit acută după înfrângerea suferită de trupele franco-venețiene în lupta de la Bicocca (27 aprilie 1522). În acest context Franța a căutat noi alianțe și Antonio Rincon a fost trimis în Polonia și în Ungaria pentru a deschide calea unor viitoare tratative. Relatarea misiunii a fost făcută chiar de diplomat într-o scrisoare trimisă în aprilie 1523, amiralului Boniviet⁴. Din cele prezentate se vede clar că Rincon și-a asumat, în lipsa unor instrucțiuni precise, misiunea unui ambasador extraordinar, fără a fi avut vreun mandat în acest sens. Putem crede că scopul a fost mai degrabă unul explorator, dar Rincon și-a depășit cu mult acreditările.

Însăși ideea de a trimite o misiune diplomatică la Sigismund I, regele Poloniei și la Ioan Zápolya, voievodul Transilvaniei, arată o slabă evaluare a situației politice de moment. Bunele relații dintre cei doi fuseseră o realitate între 1510–1515 și se materializaseră și prin căsătoria Barbarei Zápolya, cu regele Poloniei, în 1512. Moartea prematură a reginei, la nașterea primului copil, a dus treptat la schimbarea atitudinii regelui Sigismund față de cumnatul său, opozant fățiș al Habsburgilor.

Demersurile active ale diplomației Casei de Austria au sfârșit, în 1515, prin Congresul de la Viena, adevărată reuniune de familie a Habsburgilor și Iagiellonilor, care se înțelegeau să își apere reciproc interesele în centrul și răsăritul Europei. Reticența lui Sigismund față de planurile matrimoniale ale lui Maximilian, ce vizau de fapt o viitoare preluare a Ungariei, au fost învinse de medierea diplomaților Imperiului German în conflictul dintre Rusia și Polonia, pentru „teritoriile rutene” și de promisiunea unei viitoare păci, precum de sprijinul dat de Maximilian Poloniei împotriva cavalerilor teutoni. Reuniunea de la Viena, ce perfecta dubla logodnă între Ludovic Iagiello

¹ Date despre biografia lui Rincon se găsesc în monumentală lucrare a lui Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204–1571)*, III. *The Sixteenth Century to the Reign of Julius III*, Philadelphia, 1984, p. 235, 251, 312–323, 360–365.

² E. Charrière, *Négociations de la France dans le Levant ou correspondances, mémoires et actes diplomatiques des ambassadeurs de France à Constantinople et des ambassadeurs envoyés ou résidents à divers titres à Venise, Raguse, Rome, Malte et Jérusalem en Turquie, Perse, Géorgie, Crimée, Syrie, Egypte etc. et dans les États de Tunis, d’Alger et de Maroc*, vol. I, Paris, 1848, p. 161, nota 1.

³ *Ibidem*, p. 162.

⁴ Text publicat prima dată de V.L. Bourrilly în *La première ambassade d’Antonio Rincon en Orient (1522–1523)*, „Revue d’Histoire Moderne et Contemporaine”, t. II, 1900–1901, p. 23–41.

și Maria de Habsburg, pe de o parte, și între Ana Iagiello și Ferdinand de Habsburg⁵, pe de altă parte, s-a încheiat într-o euforie și cordialitate generală. Anii care au urmat l-au apropiat și mai mult pe Sigismund de Casa de Austria, prin căsătoria acestuia, în 1518, cu Bona Sforza, fiica Isabelei de Aragon și mătușa împăratului.

În ciuda eforturilor depuse și a bunei primiri ce i s-a făcut, Rincon nu a obținut de la Sigismund decât asigurarea că prețuiește prietenia regelui Franței și că împărtășește același sentiment. Nici promisiunea vagă, făcută de Rincon, sub inspirația momentului, că alianță dintre cei doi principii ar putea fi consfințită de o viitoare căsătorie, cu una dintre „ilustrele fecioare” din familia lui Francisc I, nu a impresionat. Pentru a masca însă lipsa de succes a misiunii, Rincon mai informa, exagerând, despre interesul și demersurile arhiepiscopului și vice-cancelarului, Petru Tomićki, pentru o alianță antihabsburgică. „Ieri acești doi domni, arhiepiscopul și palatinul⁶, au venit la locuința mea, la întorcerea de la liturghie, unde am discutat despre multe lucruri. Am hotărât ca cu să plec la voievod [Zápolya], iar regele Poloniei să trimită în Boemia un ambasador...care să îi rupă pe cehi de supunerea față de Casa de Austria...”. Maria Holban este de părere că acest demers fusese mijlocul prin care Sigismund încerca să îl concedieze pe diplomatul francez, cu un răspuns convenabil, dar care nu angaja la nimic. În același timp, trimiterea unui ambasador în Boemia putea avea cu totul alt scop decât cel relatat de Rincon. Sigismund primise cereri disperate din partea nepotului său, Ludovic, căruia îi fusese tutore de la moartea lui Vladislav (1516) până în 1521. Acesta era reținut împotriva voinței sale în Boemia și Ludovic dorea să plece în Ungaria, unde prezența sa ar fi fost necesară pentru a pune capăt anarhiei din regat și unde lupta pentru putere între facțiunile nobiliare amenința să reînceapă. Astfel ambasadorul trimis în Boemia ar fi putut fi trimis pentru a culege informații importante, care să îl ajute pe Sigismund să își ajute nepotul’.

Deși Rincon a fost sfătuit să trimită scrisoarea, pe care o avea pentru Zápolya, printr-un curier, diplomatul a preferat să plece el însuși, încercând din nou imposibilul – să determine o răscoală a marilor nobili din Ungaria împotriva Habsburgilor. Voievodul Transilvaniei părea persoana cea mai nimerită pentru demersurile lui Rincon. Era liderul recunoscut al partidei „naționale” din Ungaria, care din 1505 se manifestase hotărât împotriva încercărilor Casei de Austria de a prelua, prin diverse stratageme, Ungaria. În același timp Zápolya nutrea o ostilitate personală față de Habsburgi, pentru că, încă din 1509, el însuși aspirase la mâna prințesei Ana, declarată moștenitoare prezumtivă a regatului, dacă fratele său Ludovic ar fi murit. Eșecul acestui plan l-a făcut pe Zápolya, devenit voievod al Transilvaniei, un opozant tenace al Habsburgilor. Cu toate acestea conjunctura din Ungaria anulul 1522 era departe de a fi favorabilă unei răsturnări radicale a situației politice. Regele Ludovic era total controlat de cumnatul său, Ferdinand de Austria, și de vărul său primar, Georg de Brandenburg și avea în jurul său o facțiune nobiliară atașată intereselor Casei de Austria. În plus, sistemul defensiv al Ungariei suferea o degradare rapidă; fortărețele de pe Sava și Drava cădeau una după alta, mai ales după cucerirea Belgradului (1521) și un atac decisiv din partea Imperiului Otoman⁸ era doar o chestiune de timp. În aceste condiții un război civil, cu miză anti-habsburgică, ar fi fost o adevărată sinucidere. Toate aceste lucruri Rincon fie nu le știa, fie nu le-a luat în seamă.

Rezultatul misiunii pe lângă Zápolya a fost, pe termen scurt același ca și în Polonia: vorbe frumoase, promisiuni vagi și asigurarea recunoștinței pe care voievodul o purta regelui Franței.

⁵ De fapt această a doua logodnă a fost perfectată câteva luni mai târziu. Inițial fusese avut în vedere Carol, dar pentru el s-a căutat o alianță matrimonială care să aducă Spaniei mai mult profit astfel că, în cele din urmă a fost preferată Isabela de Portugalia. Cu o propunere, care a și fost pusă în practică la Viena, a fost ca însuși împăratul Maximilian să se logodească cu Ana. Diferența foarte mare de vârstă, Ana fiind adolescentă, iar împăratul trecut de 60 de ani, a dus la reevaluarea situației, de teamă că Maximilian ar putea muri înainte perfectării căsătoriei. Așa s-a ajuns la soluția logodnei între Ferdinand și Ana, cei doi fiind practic de aceeași vârstă.

⁶ Palatinul de Cracovia era chiar cancelarul Szydlowicz.

⁷ M. Holban, *Autour de la première ambassade d'Antonio Rincon en Orient et sa mission auprès du voyvode de Transylvanie, Jean Zápolya*, în RRH, 1984, nr. 2, p. 112.

⁸ Il. Căzan, *Rivalități politice și lupta pentru supremație la linia Dunării (1506–1526)*, SMIM, vol. XIII, 1995, p. 192–193.

Discuțiile au fost reluate în 1527, când Rincon a fost din nou trimis la Zápolya oferindu-i nu numai sprijinul Franței, dar și al Ligii de la Cognac⁹. Acest nou contact diplomatic s-a concretizat prin Tratatul de la Paris, din 28 octombrie 1528, între regele Franței și Zápolya¹⁰. Cariera de diplomat a lui Rincon a continuat, fiind, în anii ce au urmat, unul dintre cei mai activi apărători ai intereselor lui Francisc I în Levant. A îndeplinit, în afara misiunii la Constantinopol și alte însărcinări diplomatice importante, cum a fost cea la curtea regelui Angliei în 1528¹¹.

Din 1532 a fost ambasador extraordinar în capitala Imperiului Otoman, negociind primele tratate pe care Franța avea să le încheie cu Înalta Poartă. Ca urmare a succesului negocierilor sale, în 1534 se deschide prima misiune diplomatică permanentă a Franței în Imperiul Otoman. Primul ambasador permanent a fost însă Jean de la Forêt. În 1538 Rincon a revenit în Imperiul Otoman, unde a rămas ca ambasador până în 1541. Ca urmare a atitudinii ostile față de Habsburgii pe care Rincon s-a străduit să o întrețină la Istanbul, el a fost asasinat în 1541, în apropiere de Pavia, de către oamenii împăratului Carol al V-lea. Moartea sa a fost considerată o încălcare a inviolabilității persoanei unui diplomat și a constituit pretextul pentru izbucnirea unui nou conflict (1542–1546), între Carol al V-lea și Francisc I, pe frontul *războaielor italiene*.

Textul pe care îl prezentăm a fost reprodus parțial, în limba italiană, de Maria Holban în *Autour de la première ambassade d'Antonio Rincon en Orient et sa mission auprès du voyvode de Transylvanie, Jean Zápolya*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, 1984, nr.2, p. 113–114.

RAPORT PRIVIND MISIUNEA LA IOAN ZAPOLYA (1522–1523)

Am plecat pentru a merge la voievodul Transilvaniei, ce se găsea la granița cu Țara Românească¹²; unde acest domn voievod aștepta cu o mare oaste, pe care dacă nu aș fi văzut-o, nu aș fi crezut niciodată [că o are]. Am fost bine primit de acesta și găzduit și a primit cu bucurie scrisoarea de la Maiestatea Prea Creștină și mi-a arătat o altă scrisoare a regelui său Ludovic¹³. Eu i-am spus tot felul de lucruri care mi s-au părut potrivite pentru a-l convinge¹⁴; deși nu mi-a dat nici un răspuns mi-a arătat că este recunoscător Maiestății Prea Creștine. Am stat șapte zile și m-a tratat bine. La sfârșit mi-a spus: „eu îi mulțumesc în mod deosebit Maiestății Sale Prea Creștine pentru omenia și mila ce le-a arătat față de mine și să dea Dumnezeu să îmi ajute ca înainte de a muri să îi slujesc Maiestății Prea Creștine, așa cum aș dori; și să fie sigură Maiestatea Sa Prea Creștină că îi voi fi pe veci slujitor. Totuși nu este un lucru nou pentru mine că Habsburgii¹⁵ ar dori să mă atace, dacă ar putea chiar și fără motiv și cu cu siguranță aș face cu plăcere orice pentru a împiedica așa ceva, dar fiind eu singur nu aș putea plănuî sau începe ceva, căci dacă aș începe neavând alte ajutoare aș fi pierdut, pentru că dușmanii sunt aproape și puternici, iar

⁹ Kenneth. M. Setton, *The Papacy*, III, p. 252, 313. Liga de la Cognac reunea alături de Franța, Veneția, Anglia lui Henric al VIII-lea și pe papa Clement al VII-lea.

¹⁰ E. Charrière, *Négociations*, I, p. 162–169.

¹¹ E. Charrière, *Négociations*, I, p. 161.

¹² Trupele lui Zápolya așteptau să intervină în ajutorul domnului Radu de la Afumați, care și-a petrecut anii de domnie într-un permanent conflict cu Imperiul Otoman.

¹³ Ludovic al II-lea Jagiello.

¹⁴ De o alianță cu Francisc I împotriva Habsburgilor.

¹⁵ Casa de Austria, în text.

Maiestatea Sa [este] departe și nici nu mi s-a spus altceva din partea Maiestății Sale Prea Creștine, decât [faptul] că nu mă va lipsi [de ajutor]. Cu toate acestea eu voi porni [ca] să convoc o adunare sau *dieta*, ca să aflu care este părerea celorlalți nobili, în scopul de a vedea ce este de făcut. Voi să îi comunicați însă Maiestății Prea Creștine că îi sunt slujitor până la moarte și că dacă pot eu nu sunt [cel] care să o lase pe Maiestatea Sa și sunt pentru a face ceea ce Serenisimul rege al Poloniei va face, slujind mereu cu onoare”. În cele șapte zile a dat drumul oamenilor, în afara celor care trebuiau să rămână la graniță, cărora le dădu două sate¹⁶. El a plecat cu 100 de cai [și călăreți din cavaleria ușoară] și cu puține bagaje pentru a călători repede. Imediat după el l-au urmat 200 de mercenari boemi și două sute de pușcași¹⁷.

¹⁶ Pentru întreținere.

¹⁷ În text *scopetieri*. Soldați însărcinați, de obicei, cu paza, înarmați cu o pușcă ușoară cu țeava scurtă (din italiană – *schiopetto*).

Antonios Karmalikes sau Karmales a fost un important demnitar al Patriarhiei din Constantinopol în timpul pontificatului lui Ieremia I. Nu dispunem de foarte multe date în privința familiei sale. Numele Karmalikes a fost apropiat de Tudor Teoteoi de căpetenia vlahă Slavotă Karmalikes, amintită de textul lui Kekaumenos, fapt ce l-a făcut pe editorul textului în limba română să presupună că și Antonios Karmalikes provenea dintr-o familie vlahă, fapt pentru care ar pleda, în opinia aceluiași cercetător, și alegerea sa pentru misiunea din Țara Românească¹. Un văr al său, Manuel Karmalikes era preot în cartierul Galata din Constantinopol și a murit de ciumă în anul 1533, după cum o mărturisește chiar Antonios Karmalikes la începutul relatării sale.

Autorul textului și-a început cariera ca monah la Muntele Athos, devenind apoi predicator (*keryx*) și exarh patriarhal². În această ultimă calitate a întreprins mai multe misiuni în Creta, insulele din Marea Egee și Țara Românească. Drept răsplată a fost numit în funcția de mare retor după moartea lui Manuel din Corint (1530–1531), dar nu înainte de anul 1533. A murit probabil înainte de 1543³. A fost autor al slujbei religioase (*akolouthia*)⁴ a sfântului Ioan din Iannina și al relatării misiunii la curtea lui Vlad Vintilă. Textul referitor la misiunea din Țara Românească este în fapt un colofon păstrat într-un manuscris de la mănăstirea Vatopedi (*mss. Vatopedinus 555*) redactat probabil la puțin timp după revenirea la Constantinopol. Fragmentul este important în foarte multe privințe, nuanțând o multitudine de aspecte de istorie politică și ecleziastică. Desigur ar fi de lămurit în ce măsură derularea evenimentelor din Țara Românească s-a petrecut întocmai cu cele povestite de Karmalikes. Dacă în privința deznodământului – acceptarea de către domn a autorității Patriarhiei din Constantinopol – nu există motive de îndoială, ar fi totuși greu de acceptat că exarhul patriarhal a putut să-l împiedice pe mitropolitul țării să celebreze slujba într-o zi de mare sărbătoare. Este de asemenea discutabil faptul că elocința lui Karmalikes a fost cea care l-a înduplecat pe Vlad Vintilă; mai probabil consecințele în plan politic pe care le-ar fi atras un eșec al misiunii patriarhale (foarte probabil gestul ar fi stârnit mânia sultanului, preocupat să-și asigure liniștea la Dunăre pe durata derulării campaniei din Persia) au fost cele care, în final, l-au înduplecat pe domnul Țării Românești să cedeze⁵.

Textul a fost publicat pentru prima dată de istoricul german Diether Roderich Reinsch, *Die Macht des Gesetzbuches (Eine Mission des Megas Rhetor Antonios Karmalikes in der Walachei)*, în „Rechtshistorisches Journal”, VI, 1987, p. 307–323 și a fost pus în valoare în istoriografia românească de Tudor Teoteoi, *O misiune a patriarhiei ecumenice la București în vremea lui Vlad Vintilă din Slatina*, „Revista Istorică”, V, 1994, 1–2, p. 27–44 (text trad. în limba română, publicat ulterior în culegerea de studii *Byzantina et Daco-Romana. Studii de istorie și civilizație bizantină și românească*

¹ Tudor Teoteoi, *O misiune a patriarhiei ecumenice la București în vremea lui Vlad Vintilă din Slatina*, în Idem, *Byzantina et Daco-Romana. Studii de istorie și civilizație bizantină și românească medievală*, București, 2008, p. 318.

² Pentru această funcție și evoluția semnificațiilor termenului v. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, II, New York-Oxford, 1991, p. 767

³ Tudor Teoteoi, *O misiune*, p. 305–306.

⁴ Pentru acest termen v. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, I, New York-Oxford, 1991, p. 46–47.

⁵ Punct de vedere exprimat de Tudor Teoteoi, *O misiune*, p. 311–312; cf. Idem, *Implications politiques*, p. 287.

medievală, București, 2008, p. 295–319), același autor oferind o versiune prescurtată a textului într-o limbă de circulație, izvorul fiind publicat în original și cu traducere franceză *Implications politiques et ecclésiastiques d'une mission de la Patriarchie oecuménique à Bucarest*, RESEE, XXXII, 1994, 1–2, p. 45–51 (republicat în *Byzantina et Daco-Romana...*, p. 283–294). De misiunea lui Karmalikes s-a ocupat și Daniel Barbu, *Bizanț contra Bizanț. Explorări în cultura politică românească*, București, 2001, p. 29–30.

[MISIUNE ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ, 1534]

În anul 7042⁶, indicțiunea a șaptea, în luna ianuaric, Antonios, umil monah, slujitor al Marii Biserici. Această carte aparținea odinioară fericitului între preoți kyr Manuel Karmalikes, văr primar al meu după bunic, care a adormit în Domnul în renumita Galata din Constantinopol din cauza epidemiei de ciumă la 26 ale lui iulie trecut, în anul 7041⁷, indicțiunea a șasea. Cartea era descleiată, când întorcându-mă eu dintr-un periplu în Creta și toată Marea Egee, unde îndeplinind misiuni exarhiale de îndreptare a ortodocșilor din insule am îndurat multe [fapte] teribile din partea adversarilor, dar învingându-i pe aceștia cu ajutorul lui Dumnezeu, după ce mi-am înmormântat numita rudenie, am pus mâna pe carte. Cartea am purtat-o cu mine în chip de aducere-aminte a acestuia și de rugăciune pentru nefericitul meu suflet, împreună cu multe alte cărți de valoare, în cursul misiunii exarhiale pe lângă prea ortodoxul voievod al Ungrovlahiei, Kyr Io Vintilă⁸, încredințate mie îndată după aceea, prin decizia preasfântului nostru stăpân și domn patriarhul ecumenic Kyr Ieremia și a unor prea sfinți arhieriei care se aflau aici și a prea iubiților de Dumnezeu clerici ai Preasfintei Mari Biserici a lui Dumnezeu, pentru înlăturarea neînțelegerilor ivite din încălcarea legii dumnezeiești și instaurarea stării de pace a acestei renumite eparhii, astfel încât prea înalta jurisdicție a Bisericii lui Dumnezeu cea catolicească să se afirme primordială și suverană prin hirotonia unui arhieru legiuit și ireproșabil și în această eparhie, așa cum ne-o impun nouă, celor dreptcredincioși, dumnezeieștile canoane ale legii harului cel nou; fapt care s-a și produs, prin grija și influența lui Dumnezeu, domnul păcii, unii având de mai înainte informații în această privință.

Dcci în venerabila așteptare a Sfintelor Teofanii, adică a Luminilor, trecând noi fluviul Dunărea pe la locul numit Rusciuc⁹, am descins dis-de-dimineată la București¹⁰, unde se afla domnul¹¹ și toată adunarea ecleziască, parcurgând într-o singură zi și o noapte un drum care era de două sau chiar de trei zile; îndată după aceea făcându-se lumină, la venirea zilei ne-am înfățișat domnului prin poruncă, o mare adunare a dregătorilor laici și ecleziasici fiind așezată în liniște în jurul său, de față aflându-se și o mulțime nenumărată de slujitori, pentru a stârni astfel

⁶ 1534.

⁷ 1533.

⁸ Kyr Vintila Io(anni)s.

⁹ Rosikon.

¹⁰ Boukaurestion.

¹¹ Hegeman.

admirația privitorilor. Noi însă nelăsându-ne câtuși de puțin impresionați de acest spectacol, le-am servit acestora o surpriză și mai mare. Căci îndată ce de ambele părți au fost îndeplinite cele obișnuite prin protocolul convenit în asemenea împrejurări și a fost citită în fața tuturor cinstita scrisoare patriarhală înmănată de către noi voievodului, atunci voievodul izbucnind de mânie – întrucât chiar și el încercase cu mult timp înainte să instaleze arhieriei nelegitimi, pe care îi și avea cu sine, stând pe scaune împrejurul său și ținându-și în mâini cârjele – a proferat în chip înspăimântător pentru mine multe cuvinte teribile, cu totul departe de lege și nepotrivite pentru Marea Biserică. Căci el voia cu tot dinadinsul ca în această problemă să se facă voia lui, nu a lui Dumnezeu.

Iar eu suportam ascultând toate aceste lucruri cu prudență, până când domnul a poruncit să iau și eu cuvântul, dacă am ceva de spus. Invocând atunci preaputernicul sprijin al preceptului care spune „nu vă fie teamă de cei care neucid trupurile, ci de cel care ne aruncă și sufletul și corpul în focul Gheenei”¹², nu m-am sfiit câtuși de puțin să spun adevărul pe față, blamându-l chiar și pe arhierul nelegitim, pregătit să officieze slujba bisericească din acea preastrălucită zi, dar cu concursul lui Dumnezeu eu l-am îndepărtat de la acest fapt, de care până atunci era deplin încredințat, astfel încât domnul care a trebuit să își asume înfrângerea în această chestiune, m-a rugat în repetate rânduri ca măcar în această zi de sărbătoare să îngădui ca prelatul să officieze serviciul divin, dar eu n-am permis nicidecum acest lucru.

Întrunindu-se din nou sinodul la palatul domnesc în ziua următoare, am fost chemat în grabă și dându-mi seama că domnul se lasă iarăși cuprins de furie, am auzit lucruri încă și mai grozave decât cele din ziua anterioară, din partea celui pornit să intimideze punctul meu de vedere, în dorința de a-și impune voința proprie.

Căpătând în acest timp curaj prin încrederea în Dumnezeu și apelând cu voce tare la preceptul „am vorbit în fața împăraților”¹³, i-am zis „dacă vrei să te supui legii celui care a răscumpărat cu propriul său sânge Biserica, atunci Domnul să-ți dea sănătate! Iar dacă nu, atunci vai, vai” după care lansându-mă timp de aproape o oră într-o disertație despre „înțelepciunea este frica de Dumnezeu”¹⁴ însuși domnul a rămas uluit și a poruncit să i se pună la dispoziție din partea mea o legislație scrisă.

Încheindu-se astfel adunarea, în a treia zi mi-am luat iar inima-n dinți, fiind invitat din nou în prezența tuturor dregătorilor¹⁵ și a egumenilor și deschizând legea, adică această carte, împotriva așteptărilor am transformat de la început toată răutatea domnului în bunătate și îndepărtându-i pe arhieriei nelegitimi, iar pe domn aducându-l în starea de fiu prea iubit și firesc al Bisericii, pe patriarhul ecumenic l-am întărit în calitatea sa de stăpân al bisericilor din Țara Românească; astfel am beneficiat din partea tuturor de convenita mulțumire, iar din partea domnului de împodobirea acestei cărți, căreia i-a arătat în acest mod prețuirea sa.

¹² Matei 10,28.

¹³ Ps. 118,46.

¹⁴ Ecleeziastul 1,14.

¹⁵ Arhontes.

Aloisio sau Alvise sau Lodovico Gritti a fost al patrulea fiu născut din relația nobilului venețian Andrea Gritti cu o grecoaică din Constantinopol. Data exactă a nașterii sale nu este cunoscută, dar se estimează că a văzut lumina zilei în jurul anului 1480¹. A copilărit în capitala Imperiului Otoman și l-a însoțit pe tatăl său la revenirea acestuia în lagună, la sfârșitul războiului turco-venețian, 1499–1503. Ca orice descendent al unei familii nobile venețiene a primit o excelentă educație urmând cursurile Universității din Padova². În afara educației primite în Peninsula Italică, copilăria în Orient i-a înlesnit învățarea limbii osmane și grecești. Latina se pare că nu o stăpânea totuși foarte bine, întrucât solii lui Ferdinand se plâneau că nu puteau comunica cu Aloisio Gritti în această limbă³. Caracterul nelegitim al nașterii sale l-a împiedicat să acceadă la orice fel de demnitate publică în cetatea lagunelor, însă nu se poate afirma că nu a jucat un rol politic deoarece a luat parte la unele decizii ale *Serenissimei* republici. Astfel, a fost implicat în 1517 la reanexarea Veronci la teritoriul venețian⁴, iar numele său apare de mai multe ori în condica de socoteli a bailului Piero Bragadin, reprezentant al Veneției în capitala Imperiului Otoman între 1524–1526; pentru a da un singur exemplu, numele său este menționat la 10 septembrie 1525 în capul unei liste de 12 persoane⁵, în legătură cu cadourile ce urmau a fi făcute lui Ibrahim pașa „*per homorarlo et per haver el favor suo come de Justo bassa per honfor*”⁶. La Istanbul s-a ocupat, de la revenirea în 1506, de afacerile familiei. Este posibil ca, în afara activităților comerciale (era un negustor priceput în comerțul cu pietre prețioase) să fi transmis în patrie numeroase informații despre politica Imperiului Otoman. În acest sens pledează un document din arhivele venețiene, care conține cifrul pe care fiul dogelui Andrea Gritti trebuia să îl folosească în anul 1525.

Beneficiind probabil de relațiile părintelui său⁷ și de calitățile personale a ajuns să fie unul dintre apropiații marelui vizir Ibrahim pașa care s-a bucurat vreme îndelungată, între 1523 și 1536, de favoarea sultanului Suleyman Magnificul. Ascensiunea lui Aloisio Gritti a fost favorizată, așa cum remarca Ferenc Szakály, de alegerea tatălui său ca doge al Veneției în 1523 și a lui Ibrahim pașa ca mare vizir în același an⁸. Grație influenței sale la Poartă a contribuit la reușita misiunii diplomatice a

¹ Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti*, p. 14 dă această dată drept certă.

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 16.

⁴ *Ibidem*, p. 14.

⁵ Cei 12 erau „*Ser Alvise Gritti; Ser Piero Valaresso; Ser Zuan Mocenigo; Ser Lorenzo Belochio; Ser Marco Loredan; Ser Marc Antonio Pisani; Ser Zuan Nani; Ser Gaspar Besalu; Ser Francesco Moresini; Ser Piero Diedo; Ser Hieronimo Valier; Ser Picardo de Medici*. Este greu de presupus că Alvise Gritti din acest document ar fi un omonim al bastardului dogelui Andrea Gritti.

⁶ Archivio di Stato, Venezia, Senato Secreto. Archivio Proprio Constantinopoli, busta 1.

⁷ Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti*, p. 14. Am mari îndoieli totuși că navele lui Andrea Gritti au putut circula pe durata conflictului venețiano-otoman (care, de altfel, a reizbucnit în 1499 și nu în 1498 cum încearcă să ne convingă autorul citat). În fapt, Andrea Gritti a fost chiar întemnițat atunci când s-a descoperit că trimitea informații conducerii venețiene și doar intervenția marelui vizir Çandarlı Ibrahim pașa pe lângă sultan i-a salvat viața.

⁸ Ferenc Szakály, *op. cit.*, p. 15.

emisarului polon, al lui Zápolya, Ieronim Laski. A ajuns apoi să fie numit de Ioan Zápolya trezorier al regatului Ungariei în 1529; după numai un an, regele Ioan l-a numit ca guvernator al Ungariei și comite perpetuu de Maramureș, stărnind animozitatea marilor nobili, între care este suficient de a-i aminti pe Tamás Nádasdy, Emeric Czibak și Ștefan Mailath. În 1531 a fost rechemat la Poartă, pentru ca în anul următor să primească o misiune specială în timpul campaniei otomane în Ungaria. Aloisio Gritti a traversat cu un corp de oaste Țara Românească unde a făcut joncțiunea cu trupele muntene și moldovene. A pătruns apoi în Transilvania și s-a îndreptat spre orașul Esztergom pe care l-a asediat fără succes între 15 august și 29 septembrie. În primăvara lui 1533 se afla din nou la Istanbul pentru a lua parte la negocierile dintre otomani și emisarii lui Ferdinand de Habsburg. Plecarea protectorului său, Ibrahim pașa, în campania împotriva Persiei, l-a lipsit de un sprijin important și a contribuit la deteriorarea poziției sale în capitala imperiului, fapt ce se va resimți și pe durata misiunii pe care a primit-o din partea sultanului, de a trasa frontiera dintre teritoriile lui Ferdinand de Habsburg și cele ale Imperiului Otoman. Așa cum se va vedea, instrucțiunile inițiale au fost ulterior substanțial modificate, foarte probabil sub influența adversarilor lui Ibrahim pașa și ai favoritului venețian.

Contextul internațional

Interesant este însă faptul că, dincolo de intrigile lui Laski, amplificate de domnul Moldovei, Petru Rareș, diplomația occidentală a considerat misiunea lui Gritti ca având resorturi mult mai subtile. Nu s-a pus la îndoială dorința sa de a încheia armistițiul între Ferdinand și sultan, ci doar s-a afirmat din ce în ce mai răspicat faptul că între Gritti și Ferdinand intervenise o înțelegere secretă, care îl făcea să slujească mai mult cauza Casei de Austria în Ungaria decât pe cea a sultanului.

Prima manifestare de bunăvoință între Ferdinand și Gritti apare în anul 1533, când agentul secret al celui din urmă, Isidor Zegliaco, ce acționa în Croația, a fost prins de oamenii lui Ferdinand și dus la Praga⁹. De aici a fost eliberat la intervenția lui Gritti, care în această perioadă, pe parcursul negocierilor, începea să fie tot mai favorabil Habsburgilor, probabil și din cauza poziției sale, din ce în ce mai amenințată în Imperiul Otoman¹⁰.

Despre rolul lui Gritti pe parcursul negocierilor informa, la 23 iulie 1533, și nunțul apostolic, Paolo Vergerio, ce scria că Ferdinand avea să primească în curând textul „capitulației...[dar] se va aștepta ca Gritti să traducă din limba turcă și unele scrisori pe care le scrie Marele sultan, Maiestății Sale”¹¹. În cursul verii nunțul apostolic revenea periodic cu informații despre un tratat de pace între Ferdinand și otomani, specificând faptul că ambasada otomană, ce avea să fie condusă de Gritti, întârzia fără să se știe de ce, dar că textul scris al tratatului cuprindea clauze doar pentru „regele romanilor”¹². De remarcat marea importanță ce se dădea viitoarelor tratative dintre Gritti și Ferdinand, ce ar fi urmat a încununa activitatea diplomatică a lui Scepper și Zara, cei care negociaseră armistițiul din iulie 1533.

Intervenția lui Gritti în Ungaria și Transilvania fusese concepută, cel puțin teoretic, pentru a apăra interesele otomane, în momentul în care sultanul plecase pe frontul din Iran. De aceea, la 4 iulie 1533, Süleyman îl informa pe Ferdinand că a poruncit „onoratului între principii credinței creștine, Aloisio Gritti, înaltul consilier al regelui Ioan și guvernator al țării Ungaria, iar din partea fericitei Porți imperiale a noastre protector în acea țară” să medieze tratativele de pace și să facă „prin hotărârea sa înțelegere între voi asupra hotarelor”¹³.

La 5 octombrie 1533 Ferdinand se adresa marelui vizir, Ibrahim-pașa, în termeni plini de simpatie și de optimism, referitor la proiectata misiune a lui Gritti în Ungaria. După formulele de

⁹ Iosip Žontar, *Obsvčevalna služba in diplomacija Austriajskih Habsburžanov v boju proti v 16 stoletju* (*Der Kundschaftsdienst und die Diplomatie der Österreichischen Habsburger im Kampf gegen die Türken im 16. Jahrhundert*) Ljubljana, 1973, p. 216.

¹⁰ SANIC, Microfilme Austria, *Turcica*, R. 338, c. 30.

¹¹ *Nuntiatuerberichte aus Deutschland*, vol. I, Gotha, 1892, p. 93–94.

¹² *Ibidem*, p. 110–111.

¹³ *Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Verhältnisse zwischen Österreich, Ungarn und der Pforte im XVI. und XVII. Jahrhundert*, (anul 1533–1534), Wien, 1858, p. 47.

protocol obligatorii, *regele romanilor* se întrecea în a-l linguși pe Ibrahim-pașa, pe care îl asigura „de dragostea și afecțiunea [sa] fraternală” și îi solicita ajutorul, pentru ca în urma tratativelor cu Gritti sultanul să îi recunoască drepturile asupra posesiunilor din Ungaria, pe care ar fi dorit să le „dețină nestingherit”. El spera ca în urma acestor noi negocieri, cu sprijinul marelui vizir și prin eforturile lui Aloisio Gritti „să încerce să îl convingă pe contele Ioan de Zips [Zápolya] să evacueze întreaga Ungarie”¹⁴. De asemenea se arăta bucuros la ideea că ar putea primi de la sultan clauzele unei „păci veșnice” și sublinia încă odată că emisarii săi (Zara și Scepper) duseseși până la acea dată tratative „folositoare” cu Gritti, care era așteptat să aducă la Viena confirmarea păcii, ce urma a intra în vigoare de la 1 ianuarie 1534.

Lucrurile nu au stat însă așa cum sperase Ferdinand. Înbolnăvirea emisarului său, Geronimo Zara, la sfârșitul anului 1533, și înlocuirea cu fiul acestuia, Giulliano Vespasiano Zara, precum și plecarea lui Ibrahim-pașa, căruia Habsburgii reușiseră să îi capteze bunăvoința, la Alep, în octombrie 1533, au îngreunat negocierile duse la Constantinopol cu cel de al doilea vizir, Ayas-pașa, deloc familiarizat cu vasta rețea de interese politice țesută de către Alosio Gritti, în parte și în interesul lui Ferdinand. Negocierile s-au dovedit anevoioase și animozitatea unor înalți demnitari otomani față de Gritti a început să iasă la iveală. Acesta ar fi putut fi momentul în care venețianul s-a hotărât să joace „cartea Vienei”¹⁵, folositoare în cazul unui eșec în Imperiul Otoman, eșec de care Gritti începea să fie tot mai conștient în urma intrigilor pe care le țesea marele defterdar, Mahmud-pașa. Raportul trimis de către Vespasiano Zara lui Ferdinand la 5 martie 1534, precum și informările lui Scepper din aprilie-mai 1534 arată că cei doi îl informaseră pe Gritti, ca unul ce era considerat a fi o persoană de încredere pentru cauza Casei de Austria, despre planurile grandioase ale împăratului de a organiza o cruciadă, prin care să îi respingă pe turci din Mediterana și din Balcani¹⁶.

În tot acest timp ambasadorul papal la curtea lui Ferdinand de Austria, Paolo Vergerio, nu era deloc încântat de o posibilă pace cu Imperiul Otoman¹⁷ pe care nu o credea că ar fi „un lucru bun”. El scria papei că se îndoaia ca un „personaj de importanță și măreție lui Gritti” ar face un drum atât de lung doar pentru a fixa granițele, o slujbă „a unui mărunț executor” și adăuga că el crede că „pacea veșnică”, cerută de Ferdinand, „este deja făcută de această dată” și că ea ar folosi doar intereselor „regelui romanilor” nu și celor ale creștinătății¹⁸.

Informațiile lui Vergerio, referitoare la Gritti, continuă și îl informează pe papă că Scepper a venit din Spania cu noi instrucțiuni, de data aceasta din partea împăratului, cu privire la tratativele cu Gritti. Vergerio era sigur că împăratul ar accepta cedarea cetății Coron către sultan, în schimbul recunoașterii drepturilor lui Ferdinand asupra întregii Ungarii¹⁹. La 18 februarie 1534, nunțul apostolic își schimba părerea despre pacea cu otomanii și implicarea lui Gritti era văzută ca un fapt pozitiv, „pentru că ar putea fi, cu ajutorul lui Christos, folositoare și ar putea face puțină pace și ar aduce binele între creștini”²⁰. Entuziasmul lui Vergerio a devenit atât de mare, încât se oferea față de Ferdinand să plece el însuși, *incognito*, la Constantinopol pentru a negocia cu venețianul²¹, iar la 13 martie nunțul apostolic anunța cu multă bucurie că Gritti avea să vină personal să ducă tratative cu „toți mai marii creștinătății”, având împuterniciri speciale de la sultan. Tot el era cel care informa și despre faptul că misiunea lui Gritti nu era bine văzută de înalții dregători otomani, care începuseră a unelti împotriva sa și de aceea ar „putea pierde mult din stima de care se bucura în ochii marelui sultan”²². În același raport Vergerio nota și un zvon, ce avea să se dovedească a fi adevărat, dar care îl îngrijora în ceea ce privea situația venețianului la Constantinopol. Era vorba de faptul că Gritti îl expediase pe fratele său, Georgio, la Veneția cu cele mai prețioase bunuri pe care le poseda.

¹⁴ *Ibidem*, c. 122–123.

¹⁵ *Histoire de la Transylvanie*, coord. Béla Köpeczi, Budapest, 1992, p. 243.

¹⁶ SANIC, *loc.cit.*, R 338, c. 333–334, vezi și Tibor Simány, *Erschuf des Reich Ferdinand von Habsburg*, Wien, 1987, p. 251–252.

¹⁷ *Nuntiatuerberichte ...*, vol. I, p. 127–128.

¹⁸ *Ibidem*, 17 ianuarie 1534, p. 163.

¹⁹ *Urkunden und Aktenstücke...*, anul 1534, p. 1–16, 17–25, 89.

²⁰ *Nuntiatuerberichte...*, p. 183–184.

²¹ *Ibidem*, p. 191, scrisoarea din 11 martie 1534.

²² *Ibidem*, p. 193–194

Bunele raporturi dintre fiul dogelui Veneției și Habsburgi ar putea fi argumentate și prin demersurile pe care Gritti le-a făcut în primăvara anului 1534 în favoarea lui Scepper. Acesta fusese practic arestat în locuința sa din Constantinopol, la data de 26 aprilie 1534 și doar insistențele venețianului i-au adus eliberarea și obținerea audienței la sultan²³.

Drept urmare, pierderea cetății Coron de către împăratul Carol Quintul a fost privită cu suspiciune de emisarii papalității, care considerau că nu fusese vorba despre o înfrângere, ci despre o cedare de bunăvoie, ce ascundea de fapt un schimb²⁴, după cum scria la 25 mai 1534, nunțul apostolic trimis în *cetatea lagunelor*, Girolamo Aleandro lui Clement al VII-lea. Acesta fusese un „acord sigur între împărat și numitul turc”²⁵.

Situația tensionată cu care se confrunta la Poartă Alosio Gritti, urmărit de ura tot mai violentă a defterdarului Mahmud Celebi, ca și de antipatia marelui dragoman, Yunus-beg, care nu se sfia să îl numească pe venețian *filio meretricis* sau *iste canis*²⁶, îl făcea pe venețian să spună, la ultima întâlnire cu ambasadorii lui Ferdinand, că „mai bine ar pieri ca un câine”, decât să devină rege al Ungariei și fiii săi „voievozi în Țările române”²⁷. În ciuda acestui angajament în epocă, a persistat convingerea că acesta a fost unul dintre telurile misiunii lui Alosio Gritti.

Cronologie și itinerariu

Alosio Gritti a plecat de pe malurile Bosforului la 18 iunie 1534²⁸ și a parcurs ruta Adrianopol–Filipopol–Sofia–Nicopol, ajungând la Dunăre la 23 iulie. Două zile mai târziu intra în Valahia moment din care evenimentele au luat o întorsătură neprevăzută; așteptat de câțiva boieri ostili politicii domnitorului, fiul dogelui Veneției a fost implicat în luptele interne din această țară și au urmat opt zile extrem de tensionate. Cronologia stabilită deja de Aurel Decei este următoarea:

– 25 iulie: întâlnirea cu Vâlsan logofăt și Stan Părcălab. În aceeași zi are loc o primă încercare a domniei de a-i separa pe boierii amintiți de emisarul Porții, dar tentativa „marelui portar” nu a fost înclinată de succes.

– 26 iulie: o a doua tentativă a domniei, care trimite pe Dragomir spătar cu de două ori mai multă oaste decât Coadă, cu tot atât de puțin succes. Întâlnirea cu trupele lui Dragomir s-ar fi produs pe la Ionești-Costești, dar această localizare a lui Aurel Decei rămâne o simplă supoziție.

– 27 iulie: își face apariția Vlad Vintilă cu întreaga oaste a Țării Românești în apropiere de Pitești.

– 28 iulie: întrevăderea Vlad Vintilă–Alosio Gritti poate la Leordeni între Pitești și Târgoviște. În aceeași seară s-ar fi ajuns în vechea capitală a țării unde Gritti ar fi discutat și cu solii moldoveni.

– 29 iulie–1 august: pedepsirea boierilor răzvrățiți de către domn.

– 2 august: sosirea poruncii defterdarului Mahmud Celebi care îl oprea pe Vlad Vintilă să dea lui Gritti vreun ban din haraciul țării.

– 6 august: emisarul sultanului ajunge la Brașov²⁹.

Această reconstituire a evenimentelor este, în ceea ce ne privește, aproximativă. În fapt, Gritti dă indicații foarte vagi în privința locurilor prin care a trecut. Dar chiar și datele la care ilustrul orientalist a fixat diferitele evenimente ale peripecțiilor venețianului sunt discutabile. Astfel, dacă putem fi de acord că alăturarea boierilor ostili domnului s-a petrecut pe 25 iulie și că întâmpinarea de către portarul Coadă a putut avea loc în aceeași zi, este îndoielnic că spătarul Dragomir și-a făcut

²³ Cristina Feneșan, Jean Louis Baqué Gramont, *Notes et autres documents sur Alosio Gritti et les Pays Roumains*, în „Anatolia Moderna/Yeni Anadolu”, vol. III, Paris, f.a, p. 92–93.

²⁴ *Nuntiaturberichte*..., p. 228.

²⁵ *Nuntiatore di Venezia*, p. 222–232.

²⁶ A. Decei, *AG*, p. 118–120.

²⁷ Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti in Hungary, 1529–1534. A historical insight into the beginnings of turco-habsburgian rivalry*, Budapest, 1995, p. 19.

²⁸ Francesco della Valle dă data de 15 mai, dar distanța dintre redactarea povestirii sale și desfășurarea evenimentelor explică această inadvertență.

²⁹ Aurel Decei, *AG*, p. 114–115.

intrarea în scenă în ziua următoare. Textul spune în fapt că, după amenințările lui Coadă, Gritti și oamenii săi au rămas trei zile fără hrană și că, în acest răstimp, au sosit de două ori pe zi curieri de la domn care dădeau asigurări în privința strângerii banilor și ostașilor porunciți. Fără a fi foarte precis, textul pare să sugereze că timp de trei zile, între 25 și 28 iulie, Aloisio Gritti a așteptat într-un loc imposibil de identificat.

Dacă această interpretare este corectă, atunci întâlnirea cu oștile conduse de Dragomir spătar s-ar fi produs la o răscruce de drumuri abia pe 29 iulie și toată cronologia evenimentelor stabilită de Aurel Decei ar fi de refăcut³⁰.

Mai important decât această cronologie este faptul că Gritti a plecat spre Țara Bârsei fără a fi putut duce la îndeplinire poruncile primite la plecarea de la Istanbul. Ajuns la Brașov venețianul a redactat, la 6 august, un raport amănunțit către sultan explicând situația în care se afla. Suma de un milion patru sute de mii de aspri nu i-a fost înmănată din cauza unui contraordin al defterdarului Mahmud Celebi, contrasemnăt de padișah, iar contingentul de 3 000 de călăreți, care trebuia să i se alăture, s-a redus în final la doar câteva sute oameni și aceia suspectați de Gritti de lipsă de fidelitate. Nici misiunea oficială cu care fusese înputernicit – trasarea frontierei între Habsburgi și Imperiul Otoman – nu a mai fost dusă la îndeplinire, Aloisio Gritti căzând victimă unei intrigi în care a fost implicat Ștefan Mailat și care a avut drept instigator pe domnul Moldovei, Petru Rareș. Trupul i-a fost înmormântat la Mediaș, în timp ce capul i-a fost trimis drept trofeu lui Petru Rareș.

Textele lui Aloisio Gritti despre Țările Române pot fi numite cu greu „relatări de călătorie”; sunt în realitate rapoarte întocmite către sultan în care, pe lângă explicații în legătură cu gradul de îndeplinire a misiunilor primite, sunt cuprinse și o serie de informații de interes general pentru politica imperiului. Primul document de acest gen este nedat și este incomplet, fiind lipsit partea de început. Editorii textului, Cristina Feneșan și Jean Louis Bacqué-Grammont l-au datat în 1530, dar indiciul care ar pleda pentru acest an este, după părerea noastră, discutabil.

Al doilea text, redactat în 1534, a fost publicat, tradus și amplu comentat de Aurel Decei; ulterior textul a fost publicat sub îngrijirea Cristinei Feneșan într-o limbă de circulație, editoarea operând un număr de modificări în versiunea franceză a izvorului, în urma unor diferențe de lectură care schimbă substanțial înțelegerea unor pasaje. Versiunea de față reproduce varianta Aurel Decei, dar în total sunt menționate toate variantele propuse de d-na Feneșan. Am considerat că, în acest fel, cititorul este ferit de confuzii și că este mai precis evidențiată contribuția fiecărui istoric în parte.

Valoarea raportului din 1534 a fost bine subliniată de Aurel Decei. O simplă comparație cu cronicile Țării Românești pune în lumină o imagine mult mai clară a conflictului izbucnit între Vlad Vintilă și o parte dintre boieri și, caz foarte rar, avem la dispoziție întreaga derulare a scenariului, cu indicarea precisă a protagoniștilor. În ciuda fineței observațiilor și a detaliilor, raportul lasă totuși fără răspuns o serie întreagă de întrebări. Această trăsătură este datorată, pe de o parte, formei orientale în care a fost turnată expunerea evenimentelor din Țara Românească, iar pe de altă parte numeroaselor zvonuri care au circulat în epocă și care încurcă foarte mult înțelegerea clară a evenimentelor.

Bibliografia referitoare la Aloisio Gritti este impresionantă și nu ne propunem în cele ce urmează decât să semnalăm acele titluri care s-au ocupat de misiunile venețianului în Transilvania și Țara Românească: Aurel Decei, *Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanuni după unele documente turcești inedite*, SMIM, VII, 1974, p. 101–160 (versiunea în limba franceză *Aloisio Gritti au service de Soliman le Magnifique d'après des documents turcs inédits*, „Anatolia Moderna”, III, 1993, p. 10–60); Cristina Feneșan, Jean Louis Bacqué Gramont, *Notes et autres documents sur Aloisio Gritti et les Pays Roumaines*, în „Anatolia Moderna/Yeni Anadolu”, vol. III, 1993, p. 61–103; Eugen

³⁰ Vlad Vintilă și-ar fi făcut apariția tot pe 29 iulie; pe 30 iulie ar fi avut loc atacul asupra taberei lui Gritti, emisarul sultanului și trupele otomane fiind somați să nu se amestece. Fiul dogelui menționează că, anterior acestui episod, văzuse o poruncă primită de Vlad Vintilă care îi dădea dreptul de a-i pedepsi pe boierii hicieni. Pe 31 iulie Vlad Vintilă i-ar fi explicat emisarului Porții că a fost victima unei înscenări și că presupusele scrisori către Ferdinand de Habsburg erau ticluite. Perioada 31 iulie–5 august ar corespunde așteptării banilor și ostașilor datorati de domnul Țării Românești. Sosirea poruncii marelui defterdar Mahmud Celebi, care anula poruncile anterior primite de Gritti, ar fi avut loc la 6 august.

Denize, *Țările Române și Veneția. Relații politice 1441–1541*, București, 1995; Ferenc Szakály, *Lodovico Gritti in Hungary. 1529–1534. A historical insight into the beginnings of turco-habsburgian rivalry*, Budapest, 1995; Ileana Căzan, *Habsburgi și Otomani la linia Dunării. Tratatate și negocieri de pace 1526–1576*, București, 2000; Adriano Papo, *Ludovico Gritti e i Principi Romeni*, „Annuario. Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, VI–VII, 2004–2005, p. 353–362; pentru identificarea boierilor implicați în evenimentele din vara lui 1534, esențiale rămân studiile lui Ștefan Andreescu, *Boierii lui Radu vodă de la Afumați (Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului)*, în Idem, *Perspective medievale*, București, 2002, p. 24–74 și *Semnificația politică a portretelor din naosul bisericii de la Stănești (Vâlcea)*, în Idem, *Perspective medievale*, București, 2002, p. 75–112.

RAPORT DIN 1530 (?)

(...)³¹ După aceea, voievodul³² a venit la Pec³³. Veștile pe care le-a adus sunt [următoarele]. Bogățiile și ținuturile pe care beii germani le cer regelui Ferdinand au fost date de regele Ferdinand beilor germani și, deopotrivă, a dat o fiică [în căsătorie] și au făcut o pace bună³⁴. E sigur că este pace între ei. Iată ce a anunțat. În egală măsură trupele regelui Ferdinand sunt pregătite. A ales unii oameni din rândul tuturor oștilor și i-a trimis pentru a asedia și a cucerii cetatea numită Eger care ține de țara Ungariei. Beii ținuturilor ungurești, mari și mici, ținând sau nu de această parte, au început cu toții să iște tulburări. Toată țara Ungariei e în dezordine și tulburare. Ceea ce își spun între ei este că, din faptul că voievodul Valahiei a acționat în așa fel față de fiul său, este clar că Măria Sa fericitul Împărat și Măria Sa seraschierul sunt pe cale să renunțe la țara Ungariei³⁵. Au ajuns la tot felul de îndoieli gândindu-se că dacă fiul beilului Veneției vine și pleacă, o face pe socoteala sa, astfel încât am ajuns să nu ne mai încredem în cei care până în prezent erau obișnuiți să servească. Putem să consimțim în a porunci locul unde vor fi plătite soldele trupelor de pe corăbii și cele ale călăreților care se găsesc la Buda, căci situația lor este în ultimul hal de tristă. Din toate părțile dușmanul este, în ceea ce îl

³¹ Începutul documentului lipsește.

³² Ștefan Báthory de Somlyo.

³³ Probabil Pécs.

³⁴ Editorii documentului, precizează în nota 22 p. 65 că este vorba de reconcilierea lui Ferdinand de Habsburg cu ducele Bavariei. Caracterul destul de vag al pasajului ridică însă unele semne de întrebare. La fel de bine ar putea fi vorba de acordul de la Nürnberg (1532) prin care Carol Quintul accepta temporar situația confesională din imperiu. Pe lângă acest fapt și alte elemente din cuprinsul raportului lui Gritti mă îndeamnă să presupun că raportul nu ar data din 1530, ci din 1532.

³⁵ Pe baza acestei mențiuni editorii documentului au propus datarea 1530. Ar fi vorba de masacrarea unor boieri de către Moise vodă, domnul Țării Românești cu ocazia unei nunți a fiicei sau surorii sale. Documentul vorbește însă de fiul domnului Valahiei, nu de o fiică sau de o soră, iar argumentul editorilor potrivit căruia ar fi vorba de o „*translatio personae*” nu mi se pare solid. Poți confunda un grad de rudenie, dar nu sexul unei persoane. În plus ce legătură ar fi între această răfuială internă și concluzia nobililor maghiari că sultanul și seraschierul sunt pe punctul să renunțe la Ungaria? Referirea la plecările și venirile „fiului begului Veneției”, dar și la atitudinea nesigură a lui Petru Rareș ar sugera că documentul a fost emis în 1532 când Aloisio Gritti a condus expediția terminată cu eșecul cuceririi Esztergomului.

privește, pe picior de război și pentru trupele [otomane] este o treabă anevoioasă să slujească fără soldă. În legătură cu Petru Voievod, voievod al Moldovei, s-a raportat că mai înainte a fost trădător. Trădarea sa a fost pur și simplu adevărată, dar am văzut de această dată că asta e situația. Cum e de cuviință și necesar să se acționeze cu perfidie față de cel amintit, am acționat cu viclenie în legătură cu sus-pomenitul, în așa fel încât a jurat credință din tot sufletul și din toată inima sa. Sperăm ca, de data aceasta, să își îndeplinească slujba cu fidelitate. Despre sarea imperiului ce se găsește în țara Ungariei, de cinci ori o sută de mii *pâre* de sare, fiecărui valorând zece aspri, au fost încărcate pe ambarcații și trimise către Belgrad pe calea apei, în așa fel încât să treacă prin împrejurimile Lipovei, din țara Ungariei, unde un bey local numit Balantik Ștefan, care e unul dintre oamenii regelui Ioan, a debarcat și a luat în pomenita fortăreață sarea care se găsea [încărcată] pe ambarcații, a păstrat toată sarea și a tras pe uscat navele. A fost trimisă o scrisoare regelui Ioan pentru a cerceta chestiunea. Răspunsul nu a ajuns încă. Din nou, de cinci ori o sută de mii *pâre* de sare sunt gata în ocnă. Dar cum toată țara Ungariei este în frământări și cum sarea imperiului a fost poprită e probabil că se vor întâmpla multe lucruri. Nu am prins încă de veste despre fiecare chestiune într-o manieră veridică. Când vom prinde de știre vom înștiința fără întârziere veștile verificate și confirmate în tot adevărul lor. Ceea ce s-a întâmplat a fost așternut în scris. În privința celorlalte, porunca aparține Sigiliului fericirii, refugiu mondial.

Cel mai neînsemnat dintre servitori,
umilul Lovize
fiul dogelui Veneției

RAPORT DIN 1534

Raportul robului neînsemnat și al atomului minuscul către Poartă – refugiu mondial și adăpost al fericirii mele–este acesta:

Acum, când i s-a poruncit prin firman padișahal acestui rob să plece în Țara Ungurească pentru slujbele sultanale, emițându-se firman ca să treacă prin Țara Românească de-a dreptul spre țara Ardealului și de asemenea ca să ia de la voievodul Țării Românești drept ajutor trei mii de ostași călări aleși³⁶ și ca să ia și să aibă grijă, de asemenea, de la voievodul Țării Românești din banii haraciului Țării Românești de paisprezece ori o sută de mii de acele³⁷ pentru lefurile flotei și

³⁶ Aurel Decei, *AG*, p. 117 sugerează că cifra de 3 000 ostași reprezenta obligația militară a domnilor Țării Românești și Moldovei față de Poartă. În 1532 Vlad Înecatul contribuisese cu 3 000 de oșteni la campania otomană din Ungaria; o cifră similară fusese trimisă și de Petru Rareș; Idem, *AG*, p. 24.

³⁷ Mihai Berza, *Haraciul Moldovei și al Țării Românești în secolele XV–XIX*, SMIM, II, 1957, p. 9–10; pentru cuantumul tributului Țării Românești în timpul domniei lui Vlad Vintilă v. Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 212–213 și recent Mihai Maxim, *Noi documente turcești privind Țările Române și Înalta Poartă (1526–1602)*, Brăila, 2008, doc. 17–19 și comentariile editorului de la pag. 131–133.

ale ostașilor călări padișahali ce s-au trimis spre apărarea Budei, pentru ca în felul acesta, atunci când va fi nevoie, să răsplătim pomenitul popor de ostași cu banii haraciului Țării Românești, așa în acest chip s-a emis firmanul sultanal acestui rob inexistent, ca să duc la îndeplinire slujba după cinstita poruncă padișahală³⁸.

Și pentru ca să fie predați acestui rob inexistent fără lipsă pomeniții trei mii de ostași din Țara Românească odată cu de paisprezece ori o sută de mii de acele din banii haraciului Țării Românești, i s-a trimis în două rânduri și iarăși încă o dată, prin ceașii Înaltei Porți, cinstita poruncă și voievodului Vlad, care este în mod efectiv voievod al Țării Românești și în conformitate cu prevederile poruncii anterioare, a fost dat a patra oară și în mâna acestui rob inexistent cinstitul și înaltul ordin pentru cele menționate.

Îndreptându-ne spre vilaietul Țării Românești, pe temeiul poruncii padișahale, pentru care a fost emis firman, cu speranța să luăm din Țara Românească menționații ostași și de paisprezece ori o sută de mii de acele ale haraciului, am sosit la schela Dunării ce se află în sangeacul Nicopolului și trecând apoi Dunărea, în locul unde am ajuns s-au atașat acestui rob întru slujbele padișahale ce au fost poruncite prin firmanul padișahal emis, împreună cu ostașii Țării Românești, de asemenea, și de astă dată unii dintre dregătorii și boierii de mare nume ai vilaietului Țării Românești și între fruntașii numitei țări și dintre cei vestiți prin atașamentul lor de totdeauna față de Poarta Fericirii, aceia care din pricina vecinătății cu Islamul la țărmurile Dunării erau cointeresați și erau de partea Islamului și care, odinioară, atunci când s-a pornit cu bune auspicii și cu soartă favorabilă și cu fericire în expediția Spaniei, fuseseră atașați laolaltă cu ostașii Țării Românești persoanei acestui rob în slujba cetății Esztergom din Țara Ungurească, vestitul boier numit Vâlsan logofăt³⁹, care fusese în mod efectiv visticier viclean și fals al voievodului Vlad⁴⁰, și încă un boier, care este vestitul boier numit Stan pârcălab⁴¹. În

³⁸ Nici în acest paragraf, nici în altă parte a raportului, Gritti nu pomenește nimic despre o eventuală înlocuire a lui Vlad Vintilă cu un pretendent la tron. Nu cred că este hazardat să presupunem că, dacă o asemenea poruncă Sultanului ar fi existat, banii din haraci și ostașii ar fi trebuit dați de noul domn. În plus, Gritti ar fi trebuit să explice sultanului de ce împuternicirile nu au fost duse pe deplin la bun-sfârșit.

³⁹ Sau Vâlsan Furcovici, fiu al lui Radu al lui Furcă și frate cu Radu mare spătar. Înrudit cu Craioveștii prin căsătoria cu Vlădaia, fiica lui Pârnu I Craiovescu, v. Nicolae Stoicescu, *Dicționar*, p. 103. Executat boierul hiclenic din ordinul lui Vlad Vintilă. Pentru rolul acestui boier în timpul domniilor lui Radu de la Afumați și Vlad Înecatul, v. Ștefan Andreescu, *Boierii*, p. 58. Pentru înrudirea cu puternica familie a Craioveștilor, v. *ibidem*, p. 59.

⁴⁰ Cristina Feneșan, care s-a îngrijit de versiunea în limba franceză a studiului lui Aurel Decei a dat o traducere care diferă în unele puncte de cea a autorului. Pentru publicarea în colecția *Călători străini* am preferat să păstrăm traducerea lui Aurel Decei, indicând în note diferențele de traducere propuse de Cristina Feneșan. În paragraful de față versiunea autoarei menționate este „*le boyard appelé Vilksan logofat, qui, selon les vaines idées séditionnaires d'Ivld Voyvoda, était alors son defterdar*” (v. A. Decei, *AG*, p. 50 și nota 161). Trebuie totuși precizat că, la momentul la care textul se raportează, domn în Țara Românească era Vlad Înecatul, nu Vlad Vintilă.

⁴¹ Sau Stan al lui Pârvan, boier care potrivit lui N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 88 a îndeplinit funcțiile de mare stolnic și mare visticier. Cronologic ultima dregătorie acoperă perioada călătoriei lui Gritti care îl desemnează drept „pârcălab”. Însă Ștefan Andreescu, *Semnificația politică*, p. 95 îl menționează drept „pârcălab de Poenari”. Acuzat, la rândul său de „hiclenie”, Stan a fost executat după ce Aloisio Gritti a trecut în Transilvania.

pomenitele cinstite porunci este scris, și în felul acesta supunându-se ei și ascultând de cinstitul ordin padișahal care-i supunea pe ei, aflându-se aproape de Dunăre împreună cu cavalerii și fiii cavalerilor Țării Românești care au încredere în ei, precum și cu un număr de șase, șapte sute de ostași călări dintre vitejii Țării Românești, scriși, să fie de asemenea atașați acestui rob, menționații boieri, ce se aflau cu ostașii pe țărmul Țării Românești al Dunării, au venit și s-au întâlnit cu acest rob și zicând: „Mergem împreună cu dumneavoastră la voievodul nostru, căci toți câți ne aflăm aici suntem pregătiți pentru slujbele padișahale. Și odinioară, fiind atașați împreună cu dumneavoastră în slujbele padișahale, am îndeplinit serviciile cu corectitudine. După cinstita poruncă augustă ce s-a trimis de mânia sa fericitul padișah Refugiu mondial, și de astă dată vom duce la îndeplinire cu corectitudine diferitele slujbe, căci noi, laolaltă cu viețile, capetele și cu fiii și casele noastre, suntem sclavii Porții Puterii”, împreună cu acest rob am plecat cu toții spre voievodul lor.

Am apucat drumul și în timp ce mergeam, într-un loc de unde mai erau trei etape până la punctul întâlnirii cu menționatul voievod, a fost trimis înaintea acestui rob un boier vestit numit Coadă⁴², care este marele portar al menționatului voievod, împreună cu alți cinci-șase boieri de seamă, cărora le-a atașat mai mult de două mii de ostași călări înarmați români. Pomeniții boieri au venit și întâlnindu-se cu acest rob inexistent, prin viclenie și prefăcătorie au trecut la felurite și diferite provocări, dintre care pe lângă faptul că nu au adus nimic, nici atâta din banii noștri pentru ostașii noștri aflați aici⁴³, au atârșat și au pervertit pe toți ghiaurii țării, iar din calea noastră i-au risipit pe toți oamenii din țară, pentru ca ostașii padișahali care erau cu mine să nu găsească nicidecum hrană.

În această situație am rămas trei zile fără hrană. Iar de la menționatul voievod veneau în fiecare zi de două ori curierii care aduceau scrisori cu peceti că cei trei mii de ostași călări viteji aleși, porunciți de mânia sa padișahul Refugiu mondial într-ajutorul slujbelor padișahale, precum și banii din haraci, porunciți pe seama noastră de paisprezece ori o sută de mii de acele din haraci, sunt gata fără lipsă.

Iar când ne-am întâlnit în ziua aceea ci au spus: „Numaidecât vi se predau, conform poruncii padișahale, ostașii și banii⁴⁴! Dacă doriți, în aceeași zi numaidecât veți putea continua calea ce vi s-a poruncit” și, din această cauză, am acordat păsuire și crezare.

Mergând mai departe, după ce au rămas până la voievod două etape de mînzil, la o răspîntie de drum, pe neașteptate ne-au ieșit înainte vreo două mii de

⁴² Boier înrudit cu boierii din Cislău. Și în acest caz apare probabil o neconcordanță. Gritti îl numește mare portar, dar Coadă a fost clucer în 1529 și, pentru perioada posteroară trecerii lui Gritti, apare drept mare clucer și mare vornic, v. N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 45; cf. Ștefan Andreescu, *Boierii*, p. 47–48. A jucat un rol important în închinarea Brăilei față de turci. A fost executat de Mircea Ciobanul.

⁴³ D-na Cristina Feneșan oferă o traducere sensibil diferită: „*Les susdits boyards arrivèrent, rencontrèrent cet insignifiant serviteur et, avec ruse et tromperie, donnèrent toutes sortes de marques de conciliation, à l'exception du fait qu'en échanges de nos aspres, ils n'apportèrent absolument aucun ravitaillement*” (v. A. Decei, *AG*, p. 51).

⁴⁴ În versiune d-nei Cristina Feneșan: „*Lorsque nous nous rencontrerons, troupes et aspres vous seront remis ce jour-là*” (A. Decei, *AG*, p. 51).

ostași din partea dreaptă și vreo două mii de ostași din partea stângă și ne-au luat la mijloc pe ostașii Islamului care erau cu acest rob și, de asemenea, și pe ostașii români ce se aflau cu noi, pe toți. Iar acest rob am răbdad, cu toate acestea, ca să reușesc să evit lupta⁴⁵ și după ce am trimis un om la oastea ghiaurilor ca să întrebe: „Ce sunt trupele acestea? De ce au venit?” a sosit boierul vestit numit Dragomir spătar⁴⁶, care odinioară fusese atașat acestui rob împreună cu oastea Țării Românești în slujba cetății Esztergom, acum fiind însoțit de mulți alți boieri de seamă. Pomenitul Dragomir, care odinioară fusese atașat cu credință acestui rob, de astă dată, în urma celor scrise în cinstitele ordine, a venit și ne-am întâlnit.

Răspunsurile pomenitului Dragomir și ale aceluia care erau cu el au fost acestea: „Am venit ca să cerem de la dumneavoastră cu puterea și cu forța pe acei boieri cu care v-ați întâlnit când ați sosit la Dunăre, pe ghiaurul sârb numit Peia⁴⁷, pe care voievodul nostru l-a trimis anul acesta cu banii haraciului Țării Românești la Poarta Puterii și care vine împreună cu dumneavoastră de la Istanbul și pe el și pe toți ostașii români care se găsesc în trupa dumneavoastră, pe toți aceștia pe care i-am pomenit”. Acest răspuns l-au dat.

Iar răspunsurile menționaților boieri, care erau cu mine și mai înainte de acea dată, au fost acestea: „Pofliți să ne dați voievodului nostru și să mergem împreună cu dumneavoastră!”⁴⁸

Iar răspunsul de iznou al boierului numit Vâlsan logofăt a fost acesta: „Eu am fost vistiernicul voievodului nostru și pecetea lui, de asemenea, stătea la mine. În iarna trecută, voievodul Vlad a scris și a trimis la craiul Ferdinand în repetate rânduri oameni și scrisori și tratate cu pecetea sa; hotărându-se și pregătindu-se să se revolte împotriva Porții Fericirii. Și când a fost numit în voievodatul vilaietului Țării Românești a adunat de la toți oamenii din țară, prin tiranie și prin forță, de șase ori banii haraciului. În timp ce populația țării a înțeles poziția acestui tiran, mânia sa fericitul padișah Refugiul mondial este pe punctul de a pleca cu fericire în marea expediție augustă. Am adunat, conform poruncii padișahale, haraciul nostru ca să trimitem la Poarta Fericirii dintr-o singură dată banii haraciului anual, iar

⁴⁵ Din nou diferențe sensibile de lectură, atât de formă cât și de fond; versiunea franceză propune: „*Lorsqu'avec les tropes d'Islam se trouvant avec ce serviteur et les tropes valaques qui étaient avec nous, nous nous retranchâmes tous sur une position et que ce serviteur, pour sa part, prit des dispositions pour un combat défensif, nous supportâmes de nouveau cela et envoyâmes un homme...*” (A. Decei, AG, p. 51).

⁴⁶ Dragomir din Cepturile (Pietroșani) frate cu Toma banul din Pietroșani v. N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 53. Pentru mai multe detalii v. Ștefan Andreescu, *Boierii*, p. 59–61. Mare spătar în domnia lui Radu de la Afumați; mare vistiernic al lui Moise vodă pe care îl părăsește în favoarea lui Vlad Înecatul. În timpul domniei acestuia a îndeplinit din nou funcția de mare spătar. Și-a pierdut averea și viața tot în timpul lui Vlad Vintilă, dar nu a fost amestecat în complotul lui Vâlsan, Peia și ceilalți, după cum o atestă raportul lui Gritti.

⁴⁷ Mare portar în timpul domniei lui Radu de la Afumați; în 1534 această dregătorie aparținea, potrivit lui Aloisio Gritti, lui Coadă. Peia a fost căsătorit cu Neacșa, fiica lui Harvat mare logofăt v. N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 78–79. D-l Ștefan Andreescu, *Boierii*, p. 69 a sugerat că înrudirea cu Harvat logofătul era datorată originii sud-dunărene comune. Pentru alte referințe genealogice (de ex. descendența Brâncovenilor din acest boier) v. *ibidem*, p. 69–70.

⁴⁸ În varianta Cristinei Feneșan răspunsul boierilor care îl însoțeau pe Gritti ar fi fost: „*Use de bonté, ne nous livre point à notre voievode et allons avec vous*” (A. Decei, AG, p. 52).

restul banilor amintiți i-a trimis în țările dușmane, pregătind astfel revolta. Majoritatea boierilor care au semnat hotărârea și alianța pentru amintita revoltă sunt cunoscuți”. Acest răspuns l-a dat.

Însă raportul acesta despre cele ce urmau să fie nu a fost dat în vileag de către boierii trimiși de voievod. Robului inexistent i s-a dat acest raport prin viu grai. Și toate cererile de ajutor și lăcașurile de nădejde ale boierilor menționați erau pe de-a-ntregul în partea Islamului, la Poarta Fericirii Refugiu mondial. Și cu această nădejde ei au căpătat curaj și au conceput planul ca atunci când ne vom întâlni la un loc cu menționatul Vlad voievod, în mijlocul tuturor boierilor mari și mici și al întregii oștiri să declare în fața menționatului voievod faptele și să denunțe în mod fățiș revolta.

Pomenitul ghiaur sârb numit Peia, trimis cu banii haraciului acestui an la Poarta Fericirii ne arătase la Înalțul Divan, în calitatea noastră de sclav al Sadrazanului vizirilor, din gura boierilor vilaietului Țării Românești, cum că menționatul voievod e pe punctul de a se răscula, arătând toate faptele⁴⁹. Deci menționatul Peia a fost atașat acestui rob inexistent cu ordinul ca, ajungând la menționatul voievod, să aibă întrevvedere cu el, iar ceea ce a poruncit firmanul padișahal acestui rob plin de neputință, cu privire la menționatul Vlad Voievod asupra acestui capitol, este cunoscut limpede la Poarta Fericirii asemănătoare cerului.

Așadar în ziua aceea, fără ca să-i dăm de bună voie menționatului Vlad voievod pe menționații boieri și pe ghiaurul sârb numit Peia, când am ajuns la popas și ne-am instalat numaidecât și ne odihneam fără grijă, menționatul Vlad voievod pornind în persoană a venit cu mai mult de treizeci de mii de ostași călări înarmați ai Țării Românești și cu vreo două sute de pedestrași pușcași și înaintea pedestrașilor cu patru care cu tunuri de asediu, ne-au împresurat din toate părțile și au așezat tabăra, luându-l pe acest rob minuscul cu puținii noștri ostași în mijlocul taberei lor, încât nouă nu ne-a mai rămas puțința de a ne mișca. Și am continuat să stăm o zi și o noapte așa închiși, în această situație.

În sfârșit, acestui rob minuscul i-a sosit o cinstită poruncă padișahală. Prin înalt-onoratul conținut august i s-a poruncit menționatului Vlad voievod în acest chip firmanul padișahal: „Dacă ghiaurul sârb numit Peia se află la tine sau dacă nu se găsește la tine și va veni, să nu-i lași nici o șansă, prinde-l și taie-i capul. Și în afară de asta, boierii care nu-ți sunt supuși ție, oricare ar fi ei, pune mâna și pe ei și pedepsește-i, ca să fie pentru toți ceilalți motiv de avertizare”. Așa a poruncit firmanul padișahal.

Informat cum a fost acest rob inexistent, a considerat că este cazul ca boierilor pomeniți să li se acorde posibilitatea de a dispărea, predarea lor în mâinile

⁴⁹ Denunțul lui Peia a fost contracarat de Vlad Vintilă care a trimis ulterior la Poartă un grup de patru boieri (Sava[?], Apostol, Pârvan și Bratul) cu un peșceș în valoare de 500 000 de aspri v. Mihai Maxim, *Noi documente turcești*, doc. 13 și 14, p. 113–118. Editorul nu a putut identifica pe nici unul dintre emisarilor domnitorului subliniind că nici grafia numelor nu e foarte sigură. Ștefan Andreescu (recenzie la volumul de documente publicat de Mihai Maxim publicată în SMIM, XXVII, 2009, p. 352) a propus, pe baza unui document din 1556, ca zonă de origine a lui Bratul regiunea Buzăului.

acelora având sensul unei rușini și al unui ultim efort, deoarece menționații boieri au venit încrezându-se în rectitudine și punându-și nădejdea în înalta siguranță și grație a măriei sale fericitul padișah Refugiu mondial. Întemeindu-se de la început pe această credință, ei au luat calea pribegiei; din această cauză s-au încrezut și au apucat calea socotită cea bună.

Acest rob minuscul ne aflăm așadar în situația arătată. Nu era posibil nici să recurgem la vreun șiretlic și nici să începem lupta și bătălia. Prin ordinul padișahal trimis, a fost atașat boierilor alături de amintitul Vâlsan logofăt și Stan pârcaleb și amintitul ghiaur sârb numit Peia, care degeaba a fost atașat nouă și am fost trimiși laolaltă și fiind noi acum în felul acesta împresurați, acest rob inexistent laolaltă cu puținii noștri ostași, dintr-odată s-a dat semnalul de atac din partea menționatului Vlad voievod ostașilor români așezați în tabără împrejurul nostru. Toți aceștia din jurul nostru s-au năpustit asupra noastră. Ostașii români care erau în oastea noastră au fost numaidecât prădați și jefuiți cu asupriri și înjosiri, așa cum nu s-au mai întâmpilat astfel de nedreptăți în nicio țară niciodată. Iar ostașii musulmani care aparțineau acestui rob inexistent au fost preveniți ca niciunul să nu se împotrivescă acelora cu pușca sau cu altă armă, drept revanșă. Deci am stat locului, ascultând numai de firmanul padișahal. În timpul cât a durat pomenitul atac, au dispărut mai mulți tovarăși bravi de-ai noștri, de la care nu s-a mai aflat nici o urmă și nici un semn.

În ziua următoare, în timp ce mergeam în conformitate cu prevederile poruncii padișahale continuându-ne drumul, menționatul Vlad voievod s-a ivit în cale, la jumătatea etapei, împreună cu toți ostașii ce-i avea rânduiți în șiruri și a venit de s-a întâlnit cu acest rob minuscul și a început să spună câteva vorbe în care-și dezvelea intenția de-a arunca vina asupra boierilor prinși. Și a arătat că s-a decis să dovedească pe seama acelora răscoala ce i se atribuie lui. A arătat apoi că prin gurile pomeniților boieri au fost făurite scrisori denunțatoare cu pecetea lui, ca fiind din partea lui, însă că atunci când boierii au manifestat fâțiș răscoala lor, el a luat măsuri ca el să iasă curat. De aceea intervine și cerc ca, fără să se dea ascultare boierilor, el să fie mântuit. Căci în acest chip el a luat măsurile cuvenite ca să îndrepte răscoala și trădarea ce i se atribuie lui⁵⁰.

După ce am ajuns la popas, el, în afară de asta, a mai spus felurite vorbe viclene și prefăcute zicând: „Cei trei mii de ostași români înarmați, aleși, porunciți pentru ajutorul dumneavoastră, și de paisprezece ori o sută de mii de acele din haraciul Țării Românești, așa cum a fost poruncit, sunt gata”.

Dând aceste asigurări, am ajuns la popas. A doua zi ar fi trebuit să vie să predea ostașii și banii haraciului. Zicând însă el: „Poftiți să vă odihniți câteva zile, căci suntem în repaus” când i s-a spus: „Suntem foarte grăbiți întru executarea slujbelor padișahale. Nu ne putem opri, plecăm!” el a zis: „Poftiți, cel puțin până mâine!”

⁵⁰ Versiunea franceză: „C'est pour cette raison qu'il représenta cela, souhaiter couper la langue aux boyards et en être délivré, et, par ce moyen, il tentait de rattraper sa propre rébellion et sa propre trahison” (A. Decei, AG, p. 53).

Sub acest cuvânt de mâine, s-au amânat cinci zile. Gândul ascuns al amânării cu atâtea zile a fost acesta, ca fiind prezent acest rob să fie executate de mai multe ori pedepsele și caznele ce au fost hotărâte. Adunând la un loc o sută optzeci și patru de români aleși și de bun nume dintre vitejii și renumiții ostași ai Țării Românești care l-au întâmpinat la Dunăre pe acest rob inexistent și au fost cu el pe drum, precum și dintre cavalerii și fiii de cavaleri care pe țărmurile Dunării au îndeplinit totdeauna slujbă dreaptă pentru Islam, le-a tăiat amândouă urechile și nasurile⁵¹ și le-a scos amândoi ochii, apoi i-au lăsat cu rănile așa vii de-a lungul drumurilor, în suferință și caznă. Vina acestora a fost numai faptul că l-au întâmpinat pe acest rob inexistent la Dunăre: de aceea au fost acuzați de părtinire.

Și a trimis oameni în țara băniei vestitului ban zis fost marele Barbul ban⁵², în apropierea Dunării, pentru pedepsire și prigonire, ca să aplice și oamenilor din țara aceea suferința și cazna din partea sa. Și i-a pregătit pentru acea țară a băniei pe oamenii săi din țara Buzăului, care îi era supusă lui și de unde este el însuși, ca să facă liniște în amintita țară a băniei și ca să fie una și uniți cu el, atunci când se va ridica. Făcând ordine în chipul acesta în vilaietul Țării Românești, el este pe cale de a și-o supune sicși.

Aceste pedepse și cazne le amintim și le raportăm [așa] cum s-au întâmplat aproape sub ochii noștri. Situația oamenilor din locurile despre care nu avem încă știri a ajuns să fie prăpădită și tristă în ultimul grad. Deci – dacă vrea Allah cel preaslăvit și milostiv – sunt făcute cunoscute în mod limpede cinstitului Prag al Fericii Refugiu mondial, iar întâmplările raportate sunt în întregime adevărate.

Și când i-au spus unii menționatului voievod: „De ce faci așa? Aceasta e o tiranie curată!” el a dat răspunsul în felul acesta: „Mie mi s-a spus de la Pragul Fericii cinstită poruncă padișahală ca să dau aceste pedepse. Orice fac, fac din poruncă!” Arătându-i porunca padișahală de destituire, el a dat răspunsul: „Nimeni nu are dreptul la asta!”⁵³

⁵¹ Pentru originile semnificația acestei pedepse în Țările Române v. studiul semnat de Emil Dragnev, Virgil Păslariuc, *Rhinocopia în tradiția bizantină și românească medievală*, în vol. *In honorem Ioan Caproșu. Studii de istorie*, Iași, 2002, pp. 95–109.

⁵² Barbu III Craiovescu, mare ban între 17 martie 1534–20 august 1535, fiul lui Preda mare ban, v. N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 47.

⁵³ Continuarea lui Gritti la răspunsul domnului pare lipsită de sens. Pe baza traducerii lui Aurel Decei, dl Ștefan Andreescu, *Semnificația politică*, p. 95 era de părere că „cei doi [n.n., Gritti și Peia] aduceau cu ei și un firman de destituire a voievodului”. Totuși, dacă ar fi existat un ordin imperial de destituire (ceea ce raportul nu sugerează nicăieri, deși repetă în numeroase rânduri misiunea de a colecta banii din haraciul țării și contingentul de 3 000 de ostași) de ce nu ar fi fost folosit de venețian până în acel moment? Din acest motiv pare mai probabilă varianta propusă de d-na Cristina Feneșan: „*Quoi que je fasse, je le fais sur ordre; il produisit derechef un ordre impérial et nul n'eut le pouvoir de lui répondre quoi que ce fut*” (A. Decei, *AG*, p. 54). În fapt textul raportului arată explicit că Gritti cunoștea ordinul sultanal de executare a boierilor; venețianul a considerat însă că lui Peia și celorlalți răzvrătiți trebuia să li se acorde șansa să fugă.

Și în a șasea zi, în locul de unde era să plecăm, a sosit o cinstită poruncă preafinală cu semnătura sclavului vostru, defterdarul Mahmud Çelebi efendi⁵⁴. În cuprinsul ei se poruncește: „Din banii haraciului care sunt la tine să nu dai nici o accea fiului begului Venetiei, lui Lovize. Banii haraciului care sunt la tine să-i trimiți la Istanbul lui Mahmud, care este defterdarul vistieriei mele împărătești, predându-i fără nicio lipsă!” Data acestei porunci fiind scrisă după data cinstitei porunci ce a fost trimisă prin acest rob, nu s-au dat acestui rob banii haraciului conform cinstitei porunci.

Iar acest rob am plecat fără bani în slujbele padișahale poruncite și mergând am sosit la vestita cetate numită Brașov, care ține de țara Ardealului. În urma noastră au sosit imediat oamenii noștri, sclavii voștri, care ne-au prezentat raportul că: După ce acest rob inexistent ne-am despărțit de menționatul Vlad voievod, acesta, punând să-i aducă pe menționatul Vâlsan logofăt cu un frate de-al lui și pe Stan pârcălab cu doi băiețași de-ai lui și pe ghiaurul sârb numit Peia și pe alții, în târgul ghiaur numit Pitești, i-a ucis tăindu-le în grabă capetele⁵⁵.

Și ca să pedepsească pe doamnele lor laolaltă cu ceilalți băiețași, a răspândit curieri care să-i prindă și să-i aducă. Ce s-au făcut, încă nu am aflat. Însă doamna menționatului Vâlsan logofăt, fiind înștiințată, a ajuns la Nicopol și s-a salvat. Și a trimis pretutindeni curieri după doamnele pomenite. Și a trimis curier și la Nicopol, după acea doamnă: Dacă nu o vor da, va trimite oameni la Poarta Fericirii și va cere o cinstită poruncă padișahală cerându-le pe pomenitele doamne, căci așa trebuie ca, pe temeiul acelei cinstite porunci, să se găsească posibilitatea ca și părții femeiești să i se aplice pedepse, cazne și prigoane.

Și ceilalți boieri, care știau și auzeau despre pomenitele prigoane, temându-și capetele și sufletele, au ajuns să se risipească, așa cum făceau strămoșii sfântrăpoși⁵⁶ și preavestiți ai vilaietului Țara Românească de ficcare dată când în vilaietul amintit se ivea revoltă; cu toate rudele și cu toți supușii lor treceau în părțile islamice ale Dunării și își salvau sufletul și capul.

Iar vestitul boier de frunte numit marele Tudor logofăt⁵⁷, care totdeauna venea cu banii haraciului Țării Românești și-i preda la Poarta Fericirii, și un alt boier vestit numit Giura logofăt⁵⁸, cu toate rudele și supușii lor și cu încă mulți alți inși de seamă, din pricina pedepselor și prigoanelor ce le-a făcut acum voievodul

⁵⁴ Versiunea franceză este destul de apropiată; Cristina Feneșan consideră că ordinul sultanal a fost adresat lui Vlad Vintilă, care l-a făcut apoi cunoscut lui Aloisio Gritti. (A. Decei, *AG*, p. 54).

⁵⁵ Precizarea „în grabă” lipsește în versiunea franceză.

⁵⁶ „Sfântrăpoși” lipsește din traducerea franceză care diferă doar stilistic de traducerea în limba română (A. Decei, *AG*, p. 54).

⁵⁷ Sau Teodor din Drăgoești căsătorit cu Dumitra, fiica lui Dimitrie Ghizdavăț. A supraviețuit domniei lui Vlad Vintilă, dar a fost ucis pentru hienenie de Radu Paisie în 1536, v. N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 98. pentru cariera acestui boier și legăturile de familie, v. Ștefan Andreescu, *Boierii*, p. 53–55. Analiza contextului politic în care a fost executat și legătura cu portretele din naosul bisericii de la Stănești (ctitoria lui Giura) v. Ștefan Andreescu, *Semnificația politică, passim*.

⁵⁸ Giura din Stănești a fost fiu vitreg al lui Harvat logofătul și a murit în priebegie la sud de Dunăre. Raportul lui Gritti arată că un prim refugiu l-a constituit Țara Hațegului; v. N. Stoicescu, *Dicționar*, p. 60; pentru mai multe detalii v. Ștefan Andreescu, *Boierii*, p. 69 (cu bibliografia citată la nota 1) și mai ales *Semnificația politică*, p. 97–98.

Țării Românești, au ajuns acum toate aceste persoane renumite amintite în vestita țară numită Hațeg, supusă vilaietului Ardealului și s-au refugiat acolo salvându-și viața. Tocmai a sosit la acest rob vestea aceasta⁵⁹. Dar, după cum am înțeles de la supușii săi și de la alți români de seamă, marele și viteazul Tudor logofăt care a pibegit acum în Țara Hațegului, precum și cei care au pibegit odată cu el, odinioară în vremuri de bejenie fugeau cu supușii lor totdeauna în părțile Islamului ca să-și salveze viața. Când am zis: „Acum care este pricina că s-au dus în locuri ce aparțin Țării Ungurești?” ei au zis „De ce să nu se ducă în țările vecine ca să-și mântuie capetele, căci voievodul nostru Vlad voievod, fără a mai zice vinovat [sau] nevinovat și ca să se răzbune trecându-i prin sabie, a primit de la Pragul Fericirii odată cu cuvântul padișahal cinstită poruncă padișahală pentru aceasta. Luând ca martor cinstitul ordin, nu se uită la vinovat [sau] nevinovat, ci cu acea motivare ne prăpădește pe toți, trecându-ne prin sabie. Locul de refugiu propriu al nostru, din vremurile vechi, ca și întreaga noastră credință, au fost de partea Islamului. Noi ne descurcam toate treburile noastre grele în acea parte. Acum însă, pe aceia care ajung în partea Islamului, îi prind și îi predau în mâinile lor. Așa cum s-a întâmplat acum, nu s-a mai întâmplat niciodată. Așa stau lucrurile și de aceea, cum să mai avem încredere?”. Și ei au mai spus încă și alte vorbe, pentru care nu se poate să fie muștrați.

Menționatul voievod, după ce a săvârșit acele prigoane, a pus să se facă strigare prin toate ținuturile: „Fiului begului din Veneția i-am făcut aceste prigoane, iar acelora care se duc la el și i se închină, aceasta le este pedeapsa!” Și după ce i-am spus acestea, adresându-se și dușmanilor și celorlalți oameni din țările spre care ne îndreptam noi din ordin, le-a trimis oameni și scrisori zicând: „Să nu se întâmple să dați ascultare cuvântului și vorbelor fiului begului din Veneția, închinându-vă lui⁶⁰! Să nu îndepliniți deloc cererile lui!”

Și după ce am luat-o în grabă spre cetatea Brașovului și-a dat învoirea pentru cei trei mii de ostași aleși, care au fost porunciți. Am sosit în apropierea cetății pomenite și la două zile după ce ne-am odihnit ni s-au trimis vreo șapte-opt sute de ostași călări. Dar și aceștia erau trimiși de la unele persoane pe care nu le știam și nu erau trimiși de către boierii cărora li s-a poruncit și pe care-i știam. Persoanele care i-au trimis fiind cu totul de partea celor cu răscoala, i-au trimis pe aceia care erau perfect înțeleși cu ei. În vreme de război trebuie să fii cu precauție: e de la dușman sau e de-al aceluia?

Situația este cu totul adevărată așa cum este prezentată în acest raport, făcut ca să ajungă la cinstita cunoștință întemeiat pe adevăr și va face posibil ca Poarta Fericirii să-i acorde totală încredere în ceea ce privește interpretarea lucrurilor. Dacă se va emite un cuvânt util [padi]șahal direct, există speranța ca pe temeiul celor raportate situațiile acestea să apară tuturora și mai evidente.

⁵⁹ Versiune franceză sensibil diferită „*Leur réponse n'est pas encore parvenue à ce serviteur*” (A. Decei, *AG*, p. 55).

⁶⁰ Textul francez traduce prin „fiți supuși”, în ideea ca destinatarii să fie supuși față de sultan, nu față de emisarul acestuia. (A. Decei, *AG*, p. 55).

În ceea ce-l privește pe menționatul voievod, i s-a emis acestui rob inexistent firmanul cu porunca autorizației padișahale. Porunca anterioară prevedea, prin firmanul mărici sale fericitul padișah Refugiu mondial, că se va trimite acum, asupra acestui punct, acestui rob inexistent firman padișahal, anume că: înlăturarea menționatului Vlad voievod este extrem de ușoară, deoarece boierii cei mari și mici ai vilaietului Țării Românești și celelalte raiale ale țării s-au scârbit de el și s-au dezgustat. Este nevoie deci imediat de o cinstită poruncă a Porții Fericirii, care să fie dusă la îndeplinire fără ceartă și fără tulburare. Asupra acestui punct nu încap nicio îndoială. Și oricui s-ar da porunca, firmanul Pragului Fericirii trebuie să prevadă ca, față de tirania sa, raialele țării să îl pedepsească.

Apoi, în ceea ce privește situația craiului austriac Ferdinand, unii dintre begii germani care nu sunt uniți cu pomenitul crai și-au ales nu de mult o altă căpetenie⁶¹. Amintiților begi germani padișahul Franței le-a trimis unele sume, încât cu acele sume au strâns ostași și i-au avertizat despre aceasta pe cei care se băteau și se luptau cu craiul Ferdinand. Auzind aceasta, craiul Ferdinand a strâns câțiva ostași supuși de-ai săi, precum și câțiva begi destoinici și numindu-le un comandant, i-a trimis la luptă. Sosind, ei se ciocnesc zdravăn și fac luptă și bătaie mare. În timpul ciocnirii sunt uciși vreo douăsprezece mii de oameni din ambele părți, rămânând la pământ. Și majoritatea celor uciși sunt ostașii lui Ferdinand, pierindu-i foarte mulți oameni. Până la urmă begii germani sunt biruitori și amintiții ostași ai craiului Ferdinand sunt învinși și biruiți. Și după pomenita bătălie, craiul Ferdinand trimite oameni și scrisori la begii germani și cere să fie pace. Iar begii germani au luat în întregime sumele ce se cheltuiau pentru toți ostașii, precum și țara unui beg de neam prin forță. Ei dau răspuns că nu este posibilitate și mod ca să facă pace, până ce nu li se va da acea țară, precum și țările cerute o dată cu sumele amintite, pe lângă o altă țară, care se înrudește cu prima⁶².

Și venind noi din partea Pragului Fericirii asemenea cerului, după ce am auzit știrea dată prin poruncă padișahală acestui rob inexistent, ca să ne îndreptăm spre acele părți, am început să facem progrese tot mai considerabile pe calea împăciuirii, așa că acest rob inexistent, atunci când voi ajunge voi depune eforturi la Buda ca să înlătur pacea încheiată cu begii germani⁶³. Însă, până ce nu vor fi date sumele și țările cerute de la mai sus-menționatul, nu e cu putință să se facă pace.

Și se spune că unii begi vestiți dintre begii Țării Ungurești și unele țări s-ar fi răsculat împotriva măriei sale craiului Ianoș. Până ce nu vor fi corecți și înlăturați acești begi împreună cu țările lor, nu este cu putință ca acest rob inexistent să ajungă la Buda și în alte locuri. Dar chiar și în cazul că amintitele întâmplări vor fi

⁶¹ A. Decei, *AG*, p. 55: „certains beys allemands n'étaient pas en union avec le roi susdit et précédemment, s'étaient de nouveau soulevés”.

⁶² Textul francez preferă formula „o țară egală cu prima” (A. Decei, *AG*, p. 56).

⁶³ Textul francez citează părerea d-lui Matei Cazacu (A. Decei, *AG*, p. 56, nota 175) care consideră că versiunea românească este neclară. Într-adevăr, raportul menționase mai sus că principii germani nu doreau să facă pace cu Ferdinand decât în anumite condiții. Atunci ce pace cu principii germani ar fi putut înlătura Gritti? Versiunea d-nei Feneșan propune „et comme cet insignifiant serviteur allait arriver à Budim [Ferdinand] s'efforça de laisser de côté la paix avec les beys allemands”.

îndreptate, acest rob inexistent are îndoială și cumpănă considerabilă că va ajunge la Buda, deoarece beșliilor călăreți, care au fost trimiși prin firman padișahal la paza Budei, ca și ostașilor sultanali care se găesc la Vidin⁶⁴, nu li s-au dat lefurile mai bine de un an de zile, încât o parte din ei suferă de boală și starea lor este foarte rea, ajungând să vagabondeze încontinuu printre dușmani și opunându-se poruncii padișahale nu-și mai bat capul cu executarea slujbelor sultanale așa cum sunt poruncite⁶⁵.

Raportăm Pragului Fericirii – Refugiu mondial – amintitele situații de cumpănă ale amintiților ostași padișahali, implorând asupra acestui punct mila padișahală și reamintim că în timp ce a fost acordat prin firmanul padișahal ca din banii vilaietului Țării Românești să fie predați acestui rob inexistent de patrusprezece ori o sută de mii de acele, conform cu cinstita poruncă a Refugiului mondial, acest rob inexistent am scris de asemenea din partea noastră în repetate rânduri scrisori poporului ostașilor, zicând: „Mila padișahală a fost acordată, banii lefurilor voastre ne-au fost predați nouă. Pe temeiul poruncii padișahale iată că și noi suntem pe cale de-a ajunge în acea parte. Dacă vrea Allah, când vom ajunge, vă vor fi achitate lefurile!” Trăind cu acea speranță în mijlocul necazurilor, au făcut eforturi pentru ducerea la îndeplinire a slujbelor padișahale. Și acest rob inexistent, ajungând cu aceeași speranță în vilaietul Țării Românești, aveam destinați pe seama mea prin cinstita poruncă padișahală de patrusprezece ori o sută de mii de acele ale haraciului, însă banii haraciului Țării Românești care au fost porunciți nu i-au fost dați acestui rob inexistent, încât a trebuit să scornesc tot felul de lucruri și am plecat fără bani spre Țara Ungurească pentru slujbele padișahale care au fost poruncite.

Însă capul nostru și viața noastră, ale acestui rob inexistent, tot ce avem sunt ale măricei sale padișahul Refugiu mondial, sunt închinat⁶⁶ și jertfite Înaltului prag al fericirii. Lefegiiilor noștri le confirmăm cu averea noastră cheltuielile destul de mari ce le avem. Dar nu regretăm acele cheltuieli, numai [pentru] ca de astă dată acei ostași să nu ajungă la Buda fără bani.

Este sigur că, dacă acest rob inexistent va fi atacat, o să ajungă să se căiască dușmanii. Ca să ajungem la Buda, în loc de căință, aflându-ne noi întru îndeplinirea slujbelor padișahale în vilaietul Țării Ungurești și în alte locuri⁶⁷, nu va trebui însă să se producă amânare până ce va fi emisă iarăși cinstita poruncă padișahală de la pragul fericirii, în acest scop. Căci poporul ostașilor nu-și pierde speranțele și ci rămân neclintii în slujba lor de pază.

⁶⁴ A. Decei, *AG*, p. 56 traduce prin Budim = Buda ceea ce pare mai probabil.

⁶⁵ A. Decei, *AG*, p. 56: traducerea franceză propune o versiune diferită pentru ultima parte a frazei: „*Ils sont dans le désarroi au milieu des ennemis mais ne manifestent pourtant aucune opposition à l'ordre impérial et ne laissent pas perdre une minute dans l'accomplissement du service impérial conformément à ce qui a été ordonné*”.

⁶⁶ A. Decei, *AG*, p. 56 propune „este împrăștiată și jertfită”.

⁶⁷ A. Decei, *AG*, p. 57 oferă o versiune diferită: „*Plutôt que d'aller ainsi récolter des regrets à Budim, il est préférable que nous accomplissions le service impérial qui doit l'être en d'autres lieux dans le pays de Hongrie*”.

În privința banilor amintiți ai haraciului și în privința întâmplărilor raportate din Țara Românească, oricare va fi firmanul sultanal emis, porunca este a Pragului Fericirii, Refugiu mondial. Nădăjduim că cinstita poruncă nu va întârzia să fie cuprinsă în cinstita poruncă padișahală.

Așa cum s-a întâmplat s-a raportat.

De altfel, porunca și firmanul sunt ale Pragului Fericirii asemenea cerului.

Robul cel mai slab

Lovize Gritti

Al principelui Veneției

Fiu.

MINAS DIN TOKAT

(sec. al XVI-lea)

Grigore M. Buicliu a publicat în anul 1895, în „Convorbiri Literare”, „o poemă, sau, mai bine zicând, o povestire în versuri, având ca subiect prigonirea suferită de armenii din Moldova sub domnia lui Ștefan, fiul lui Petru Rareș”¹. Textul acesta, care fusese identificat chiar de el, la Paris, printre manuscrisele orientale păstrate la Bibliothèque Nationale, i-a fost semnalat de Buicliu savantului K. P. Patkanian (Patkanov), profesor la Academia orient  l   din Petersburg, care l-a tipărit, în 1884, împreună cu alte vechi scrieri, într-o bro  ur   intitulată: *Fragmente din literatura armeană*.

Publica  ia lui Patkanian, în armeneste, „a făcut să iasă la iveală două alte exemplare ale aceleia   scrieri”: unul dintre exemplare se păstra la biserica Sf. Troi    din Gherla, iar celălalt la biblioteca Mechitaristilor din insula Sf. Lazăr, lângă Veneția. Examinarea comparată a celor trei manuscrise a vădit că în manuscrisul de la Paris lipsea aproape o treime de text, de la   nceput².

Traducerea publicată de Grigore M. Buicliu a fost efectuată pe baza tuturor celor trei texte amintite. Efortul traducătorului a   ntinut bineînțeles către „o reproducere c  t mai exactă a textului armean”. Iar în acest scop, Buicliu a încercat să facă „o traducerea literală, aproape din cuvânt în cuvânt, p  str  nd în genere   i inversiunile din text, întrucât nu erau cu totul contrare geniului limbei române”³.

Autorul scrierii de fa  , diaconul armean Minas (c. 1510–?), originar din orașul Tokat din Anatolia, a fost martor ocular al evenimentelor din Moldova, din 1551, a  a cum ne spune el însuși, către sfârșitul textului:

„Aceste cruzimi le văzui cu ochii,
  n a Vlahilor mică   ar  ,
Ce le-au suferit armenii toți,
  i mireni   i preoți”.

S-a refugiat în Polonia, la Liov, unde   i-a petrecut ultima parte a vieții, slujind ca secretar al arhiepiscopului armean   i al tribunalului armenesc de aici   i scriind, printre altele, „poema” pe care o vom reproduce mai jos, în t  lm  cirea lui Grigore M. Buicliu. A  a cum a arătat H. Dj. Siruni, *C  ntecul* lui Minas a fost scris „  ntr-o limbă armeană semivulgar  ”, fiind presărat cu cuvinte polone   i rom  ne  ti. De asemenea, stilul este „simplu   i naiv”, valoarea textului fiind evident mai mult istorică decât literar  ⁴. Oricum, scrierea de fa   este socotită drept cea mai cunoscută dintre cele rămase de la el⁵.

Izvorul acesta este fără îndoială cel mai important, alături de cronica lui Macarie⁶, pentru reconstituirea prigoanei dezl  n  uite de Ștefan vodă Rareș, laolaltă cu   naltul cler   i cu marii boieri, împotriva armenilor din Moldova. Dar alte izvoare, unele de curând ie  ite la lumină, tind să demonstreze în chip din ce în ce mai categoric faptul că această persecu  ie religioasă din 1551 a avut un caracter general, adică a fost îndreptată deopotrivă contra protestan  ilor   i catolicilor din   ar  , ba

¹ Vezi *Introducerea* lui Buicliu,   n CL, XXIX, 1895, I, p. 3–4.

² *Ibidem*, p. 5–6.

³ *Ibidem*, p. 6.

⁴ H. Dj. Siruni, *Cronica armenilor din România*, partea VII, *Anul 1551*,   n „Ani”, an. II, 1938, 3, p. 68.

⁵ *A Reference Guide to Modern Armenian Literature, 1500–1820, With an Introductory History*, Compiled and with an Introduction by Kevork B. Bardakjian, Wayne State University Press, 2000, p. 40.

⁶ Vezi P. P. Panaitescu, *Cronicile slavo-române din sec. XV–XVI publicate de Ion Bogdan*, ediție revăzută   i completată de..., București, 1959, p. 105.

chiar și împotriva negustorilor evrei veniți din Imperiul otoman. Or, o măsură de asemenea amploare a avut negreșit o motivație imperativă. Aceasta nu a putut fi, după părerea noastră, decât succesiunea de evenimente din primăvara aceluiași an, care a culminat cu convertirea la Islam a fostului domn Iliș Rareș (30 mai 1551).

A fost vorba, în ultimă instanță, de rodul unei stări de tensiune extreme, expresie a temerii cu privire la o apropiată dispariție a statului moldovenesc, a cărui structură de bază – sau „coloană vertebrală” – era însăși Biserica ortodoxă. Numai revenirea la tradiție și consolidarea dogmatică a Ortodoxiei în interior putea salva Moldova de pericolul ce se profila limpede din exterior. Aceasta pare a fi fost ideea care a împins la decizia din august 1551 de „curățare” a țării de toate „erezile”⁷.

Pentru istoria armenilor din țările române „poema” lui Minas aduce dovada că, pe lângă comunitățile din Suceava, Iași și Botoșani, în anul 1551 existau în mod sigur și altele, la Siret, Hotin și Roman, grupate în jurul bisericilor menționate în textul său⁸.

Trebuie menționat că pe lângă tălmăcirea datorată lui Gr. M. Buicliu, pe care o reedităm, a existat și o alta, contemporană, realizată de un anume Luca Sarmacăș din Iași, publicată și comentată de eruditul preot Dimitrie Dan în „Gazeta Bucovinei”⁹. Și tot prin osteneala părintelui Dimitrie Dan a fost tipărită și o traducere germană a izvorului discutat¹⁰.

Exemplarul din „Convorbiri Literare” din anul 1895 cu textul lui Minas din Tokat în traducerea lui Gr. M. Buicliu, păstrat în biblioteca Institutului de Istorie „Nicolae Iorga” din București, are însemnări cu creionul care atestă că era pregătit pentru dactilografiere și, ulterior, pentru tipar de către editorii seriei *Călători străini*. Este probabil că cenzura comunistă a împiedicat includerea acestui izvor la locul potrivit. Volumul al II-lea, în fruntea căruia ar fi trebuit să apară, a fost publicat în plină epocă a național-comunismului românesc. Or, Minas din Tokat oferea o imaginea nefavorabilă – din perspectiva cenzurii! – asupra unui voievod român, pe deasupra și fiu al lui Petru Rareș...

De „poema” lui Minas din Tokat s-a ocupat la noi în primul rând H. Dj. Siruni, în fragmentul cu titlul *Anul 1551 din amplul său studiu Cronica armenilor din România*. („Ani” – Revistă de cultură armeană, an. II, vol. III, 1938, p. 66–72).

*Cânt de jălire
asupra armenilor din țara Vlahilor*¹¹
Cântat de diaconul Minas Tokați

– Strigătu-mi plin de jale
De suspinuri și de lacrimi,
Voi cu toții, mireni și clerici
În genunchi să-l ascultați.
– În anul armenilor o mie¹²

⁷ Vezi Ștefan Andreescu, *Presiune otomană și reacție ortodoxă în Moldova urmașilor lui Petru vodă Rareș*, în SMIM, XXVII, 2009, p. 25–59.

⁸ Vezi comentariul lui H. Dj. Siruni, *op. cit.*, p. 69.

⁹ *Persecutarea armenilor din Moldova în anul 1551 descrisă de diaconul Minas din Tocot*, publicată și comentată de Dimitrie Dan, paroh în Lujeni, Cernăuți, 1895, 16 p. (extras din „Glasul Bucovinei”).

¹⁰ *Die Verfolgung der Armenier in der Moldau im Jahre 1551, beschreiben vom Diacon Minas aus Tocot*, ins Deutsche übertragen und erklärt von Demeter Dan, Czernowitz, 1894, 18 p. (extras din „Bukowiner Post”, 1894).

¹¹ Reproducem tălmăcirea lui Grigore M. Buicliu, publicată în CL, XXIX, 1895, 2, p. 137–150.

¹² Era armenilor începe în anul mântuirii 551, instituită de sinodul de la Tâvin din 569. Anul 1000 corespunde dar cu anul 1551 (*nota lui Gr. M. Buicliu*).

În a șaisprezecea zi din august,
 Era Adormirea Maicii Domnului¹³
 În sfânta zi de Duminecă.
 – În aceste timpuri din urmă
 Căzu pedeapsa pe armeni
 Pentru păcatele cele multe,
 Ce făcurăm în astă lume.
 – Înspre miazănoapte a lumii
 Stă țara mică a Vlahilor¹⁴
 În care mulți armeni trăiau
 Buni creștini, oameni de seamă,
 – Cu preoții lor învățați,
 Cu bisericile lor strălucite.
 Peste acest popor fericit
 Căzu deodată o mare nenorocire.
 – Al Vlahilor mare voevod
 Ce purta numele de Ștefan
 Crud, chiar din pruncie,
 Mult rău făcu omenirii.
 – El era de legea greacă
 De-a Calcedoniei credință¹⁵,
 Și unelti răutăți contra armenilor,
 Până atunci nepomenite în țară.
 – Cruzii regi de mai înainte
 Nici că făcură așa cruzimi
 Ca acesta, contra armenilor
 Contra turmei Luminătorului¹⁶.

În ziua Adormirii Maicii Domnului
 Crudul voievod al Vlahilor,
 Împreună cu ai săi boieri,

¹³ La greci [ortodocși] și la catolici, această sărbătoare fiind fixă (15 august) poate cădea în orice zi a săptămânii. La armeni Adormirea Maicii Domnului se serbează totdeauna Dumineca, între 12–18 august (*Gr. M. B.*).

¹⁴ În Polonia, așa cum se știe, pentru moldoveni se utiliza frecvent denumirea de *Vlahi*, în vreme ce locuitorii Țării Românești erau indicați sub forma *Muntani*.

¹⁵ La Calcedon, între 8–31 octombrie 451, s-a reunit cel de-al patrulea Sinod ecumenic, la care au fost prezenți circa 350 de episcopi. Sinodul acesta a definit clar dogma cele două naturi ale lui Isus Hristos – Dumnezeu adevărat și om adevărat – , fapt care a pricinuit dezbinarea cu armenii, a fost cauza schismei monofizite (*The Oxford Dictionary of Byzantium*, editor în chief Alexander P. Kazhdan, I, New York, Oxford, 1991, p. 404).

¹⁶ *Luminătorul* este porecla Marelui Patriarh al Armeniei, Sfântul Grigorie, care a întemeiat Biserica armeană, după ce pe la anul 302 a convertit la creștinism pe armeni și pe regele lor Tiridat. După numele lui armenii se numesc Gregoriani sau fii ai Luminătorului, spre a se deosebi mai ales de armenii-uniți și de armenii-catolici. Luminătorul Armeniei e un sfânt și al Bisericii grece [ortodoxe], care îi sărbătorește hramul în ziua de 30 septembrie (*Gr. M. B.*).

Intrară în cetatea Sucevei
 Și cu episcopii țării toți,
 Precum și cu arhieriei,
 Se puse în jurul mesei
 Spre mâncare și desfătare
 – Între ei ținură sfat,
 De răutățile ce aveau să samene,
 Căci mare ură în inimă aveau,
 Asupra legii Luminătorului.
 – Duminică în zori de ziuă,
 Vodă Ștefan călare
 Vine, intră în biserica
 Maicii Domnului a Armenilor.
 – Cu picioarele pe altar se suie
 Sfintele taine le ia în mână,
 Și deodată la pământ le zvârle,
 Și cu picioarele spurcate le calcă.
 – Sfântul mir din Ecimiadzin¹⁷,
 Asemenea pe jos îl varsă
 Sub picioarele cânilor ș-ale oamenilor,
 De ni se frângeau inimile.
 – Cărțile toate din biserică
 Cum și icoana cea mare de la altar
 Cruci, potire și discuri,
 Poleite în aur și de mare preț,
 – Toate fură adunate
 Și-n vistierie așezate;
 Iar preoții și călugării,
 Legați, în temniță fură duși.
 – Apoi bisericile din târgul Sucevei
 Toate au fost închise
 Și ușile pecetluite,
 Ca să se scoată sfintele vase.
 – A doua zi, în zori de ziuă
 Venit-au vodă la vistierie
 Și trimese armași către armeni,
 Având a le deschide bisericile.
 – Orice vase se găsiră înlăuntru
 Cruci, potire și veșminte,
 Candelile și cădelnițe,
 De aur și poleite,

¹⁷ Ecimiadzin, la poalele muntelui Ararat, este mănăstirea reședință a Catolicosului sau Patriarhul suprem al tuturor armenilor. El singur are dreptul să sfințească mirul (ceremonia are loc odată la șapte ani).

– Evangheliile legate în argint,
 Biblie și psaltirii
 Chromolnice și ceasloave
 Precum și orice alte cărți.
 – Și tot ce-a mai fost în biserici,
 La un loc s-a adunat
 Casa Domnului s-a prădat
 Și toate în vistierie s-au strămutat.
 – Preoții și călugării
 Fură rău schingiuiți,
 Iar oameni buni care mijloceau pentru ei
 N-au scăpat fără mii de pedepse.
 – Vodă din nou dădu poruncă,
 Tunurile cetății să se aducă,
 Și bisericile din târgul Sucevei
 Cu ele să fie dăruite.
 – Pentru păcatele noastre cele multe
 Venit-au nenorocire pe armeni
 Și preoți și mireni
 Luară cu toții la fugă:
 – Unii se împrăstie prin păduri
 Alții prin pivniți se ascund,
 Mulți plângând și văicărindu-se
 Goi și desculți rătăcesc,
 – Tatăl de fiu se desparte,
 Femeia soțul își pierde
 Orice dragoste se dezleagă
 În acea jălanie obștească.
 – În dimineața zilei de miercuri,
 Vine vodă în vistierie
 Și toți vlahii din Suceava
 Se adună în mijlocul lui.
 – Poruncă aspră le dă lor
 Cărțile adunate în vistierie
 Evangheliile legate în argint,
 Atât de scumpe pentru armeni,
 – La poarta vistieriei să le scoată
 Și-n surcele să le prefacă:
 Și spurcații, nelegiuții vlahi
 Toate cărțile le-au dat pe foc.
 – Iar vodă Ștefan în vistierie
 Pe un loc înalt așezat,
 Legea armenilor ocăra
 Și de sus răsând privea.

- Bisericile și mănăstirile
Armenilor din Suceava
Toate au fost arse, dărâmate,
Până au ajuns la temelie.
- Clopotele și icoanele
Le-au dus la ale lor biserici,
Zicând : nevrednici sunteți de ele,
Acestea nouă ni se cuvin.
- Apoi dădu poruncă
S-adune pe ai armenilor preoți,
Voit, pârgari și căpetenii¹⁸,
Femei și fete la un loc.
- Plecat-au de armași mulțime,
Cutreierând orașul și pădurea
Să prinză ce vor găsi armean
Fie preot, fie mirean
- Pe¹⁹ unii i-au scos din gropi,
Pe alții i-au adunat din pădure
Femei și preotese,
Fete și mirese.
- Pe unii cu mâinile legate în dos.
Pe alții târându-i de păr,
La Poarta visteriei i-au adus,
Chinuindu-i pe toți cumplit.
- Iar spurcatul voievod Ștefan
Al diavolilor locaș
Către armeni grăi așa:
„Ascultați, voi, cu toții!
- Ce-i legea la care vă închinați?
De toate neamurile voi vă dcosebiți,
Veniți cu toții, faceți-vă vlahi,
Și în legea noastră vă botezați”.
- Armenii toți într-un glas,
Lui vodă Ștefan răspund:
„Noi toți suntem creștini,
În cristelniță botezați”.
- Spurcatul voievod al vlahilor,
Spune iarăși către armeni:

¹⁸ Așa cum a arătat Gr. M. Bucliu în introducerea la acest text (CL, XXIX, 1895, I, p. 8), în Moldova orașele erau cărmuite de un *șoltuz* și de doisprezece *pârgari*. Dar tot din 12 sau 6 magistrați erau alcătuite în Polonia tribunalele speciale ale armenilor, cu un șef numit *voit*. Este așadar posibil ca potrivirea numărului de subalterni să-l fi făcut pe Minas să substituie *șoltuz* prin *voit*. Bineînțeles, acesta este un argument pentru faptul că el și-a compus scrierea versificată în Polonia. *Capii* sau *căpeteniile* era staroștii breslelor.

¹⁹ De la acest vers începe exemplarul din Paris (Gr. M. B.).

„Veniți, intrați în legea greacă
 Și vă voi da vouă toate măririle”.
 – Apoi pe malul apei Sucevei
 Hotărî să se facă case de șindrilă,
 Cu acoperământul de paie
 Și cu-o ușă de tot mică.
 Și din nou el zise armenilor :
 « În legea grecilor de nu veți intra,
 În aste case vă voi băga,
 Și în prada focului vă voi da ».

– Preoții și mireni,
 Fetele și femeile,
 Se hotărâră din toată inima,
 Cu toții în foc să ardă.
 – Crudul și afurisitul
 Voievod al vlahilor,
 Văzând că armenii
 De foc nu se sperie,
 Dădu poruncă din nou
 Să se adune obștea armenilor
 Voit, pângari și preoți,
 Femei și fete la un loc.

– Iar vlahii spurcați, afurisiți,
 Pe toți până la piele i-au dezbrăcat,
 Și spre a-i face de legea grecească
 Pe toți cu sila cu sila i-au botezat.

– Spune, iarăși, vodă: „Eu sunt Domn,
 Și pe voi rău am să vă chinuiesc,
 Măinile am să vi le tai, ochii am să vi-i scot,
 Pe toți din nou am să vă botez”.

– Unora barba le-a tăiat,
 – Altora părul le-a forfecat,
 Pe toți crud i-a chinuit,
 Apoi din nou i-a botezat.

– Călugărilor și preoților,
 Pletele le-au ras,
 În legea greacă i-au botezat
 Și ca mireni i-au îmbrăcat.

– Pe arhieriei i-au prins,
 Părul, barba le-au ras,
 Din legea lor i-au scos,
 Și cu gâtul în jug i-au pus.

– Pe femei plângând din casă le-au scos,
 Cu sila la Divan le-au dus,
 Pe toate le-au botezat,

Și de legea greacă le-au făcut.
 – Legătura din cap le-au scos,
 Până la cămașă le-au dezbrăcat,
 Ca vlalii le-au îmbrăcat
 Iar în cap *dolban*²⁰ le-au pus.
 – Paturile le-au sfărâmat,
 Locul de odihnă le-a stricat,
 Și ca al vlahilor a rânduit,
 Să fie al lor port și casă.
 – Pornit-au apoi preoți vlahi,
 Ale armenilor case să sfințească,
 Bliduri, vase și pahare,
 Cu aghiazmă să le curățească.
 – Cine a mai văzut așa cruzimi
 Ca acele petrecute în astă țară?
 Vai de cei nevinovați,
 Care au îndurat aceste cruzimi.
 – A venit pe armeni vijelie mare,
 În astă țară a vlahilor;
 Bisericile lor au fost dărâmate,
 Și cărțile sfinte în foc aruncate.
 – N-a făcut asta nici spurcatul Valens
 Nici Iulian, nici Olofern,
 Nici Marcian, nici Irod,
 Nici Faraon, nici Alexandru.
 – Căci multe păcate făcut-am și noi,
 Călcând poruncile dumnezeiești;
 De rugăciuni ne-a fost urât,
 De pomeni noi ne-am scutit,
 – Pe Dumnezeu din inimă nu l-am iubit
 Pe părinți nu i-am cinstit,
 Pe aproapele l-am hulit,
 Și pe străin nu l-am adăpostit.
 – Ură în inimă am păstrat,
 Pe cel greșit nu l-am iertat,
 Cu purtările noastre urâte,
 Ne-am atras aceste rele.
 – Plângând, eu zic, am păcătuț,
 Dar tu, Doamne, ne miluiește,
 De străini tu ne scapă,
 Și de-a noastre dureri ne vindecă.
 – Din nou vodă scos-au poruncă,

²⁰ Așa în text. Gr. G. Buicliu a notat că nu avem de-a face cu un cuvânt armenesc. El se mai poate citi și *tolpan*, de unde bănuiala că ar putea fi vorba de „tulpan”.

Trimițând armași prin orașe,
 Pe căpeteniile armenilor să-i prinză,
 Și bisericile în cenușe să le prefacă.
 – Pe preoți, pe voiți, să-i aducă,
 Și cu sila să-i boteze,
 Din turma Luminătorului să-i scoată,
 Apoi, aspru a mai poruncit:
 – Câți armeni vor mai fi, să-i boteze
 Femei și fete împreună,
 Armeni în țară să nu mai rămâie,
 Toți de legea greacă să fie.
 – Biserici ce vor mai avea ei,
 În Hotin, Siret și Iași,
 Să se dărâme din temelie.
 – Și după astă aspră poruncă
 Bisericile au fost dărâmate,
 Vocile sfinte prădate,
 Și cărțile în foc aruncate
 – În biserica din Botoșani,
 O icoană de aur era,
 Cu multă cheltuială făcută,
 În pomenirea unui Christofor.
 – Armenii de voievod se roagă,
 Zicând: „să-ți dăm roșii”²¹ o mie
 Potirele, crucile și vasele toate.
 Numai biserica nu ne-o dărâma”.
 – Spurcatul de voievod le zice
 Respingând a lor rugămintă,
 „Numaidecât am s-o dărâm,
 Și capetele acum să vi le iau”.
 – Era un oraș ce-i zic Roman,
 Mic dar plin de avuție,
 Mulți armeni erau acolo,
 Foarte bogați și însemnați.
 – Între ei era un preot
 Cu bani mulți și avuții
 Om bun, și de fire blând,
 Milostiv foarte către săraci.
 – Fu adus el la Divan,
 Ca legea greacă să primească,
 Iar de nu, să se pedepsească,
 Cu închisoare și moarte grea.

²¹ Florini ungurești (*Gr. M. B.*).

– Preotul Haciadur, cu vitejie,
 Le răspunde la toți în față:
 „Nu-mi las legea mea cea veche,
 Legea Luminătorului.
 – Din țara Munteniei²² am plecat,
 Pentru a mea lege m-am înstrăinat.
 Legea mea nu mi-am lăsat,
 Și-n astă țară m-am așezat”.
 – Apoi încă le-a mai spus:
 „Legea voastră și voi sunteți,
 Din ochii lumii întregi căzuți,
 Neam de vlahi, spurcați și afurisiți”.
 – I-a răspuns, crudul voievod,
 „Măi, armene, popă obraznic,
 Primește a Calchedoniei credință,
 De nu, până la moarte am să te chinuiesc”.
 – Și din nou țișanilor porunci
 Pe preotul Haciadur să-l căznească,
 Măinile și picioarele să-i lege,
 Și ochii amândoi să-i scoată.
 – Apoi din nou zise preotului:
 „Leapădă a Luminătorului credință,
 De nu, capul ți-e pierdut,
 Și copiii îți rămân nenorociți”.
 – Iar armașilor dă poruncă,
 Copiii preotului să-i taie,
 Casa lui să o dărâme,
 Și pe preot să-l nimicească.
 – Spurcați armași când s-au arătat,
 Femeia și copiii într-un strigăt
 La picioarele preotului s-au aruncat,
 Și-n lacrimi de el s-au rugat.
 – Zicând: Fă pe voie craiului,
 Botează-te în legea Grecului,
 Ca mieii tăi să nu fie
 Pradă sabiei călăului.
 – Mila tatălui s-a mișcat,
 Și de copiii lui s-a înduioșat,
 Și fără voie s-a botezat,
 Și-n legea vlahilor a intrat.
 – În aste vremuri din urmă,
 Neamul armenilor e în primejdie.

²² Din această mențiune rezultă că preotul trecuse din Țara Românească în Moldova tot în urma unei persecuții religioase.

Izgonit de pe pământul
 Micii țări a Vlahilor²³.
 – Și câți au mai rămas în ea,
 Vai și vai de ei, sărmanii,
 Să-i plângeți cu toții,
 Căci legea lor li s-a răpit,
 – Bisericiile li s-au dărâmat,
 Sfintele locașe au dispărut,
 Frumoasele cărți focul le-a mistuit!
 Glasul slujbașilor au amuțit,
 – Câte vase foarte scumpe,
 Cruci, potire și veșminte,
 De oameni buni dăruite,
 Vlahii și le-au făcut parte.
 – Nu se mai aud nicidecum
 Preoții cei învățați,
 Nici diaconii cu glas dulce,
 Cântând lauda lui Dumnezeu.
 – Nu se mai fac privegheri,
 În ajunul hramurilor,
 Nici pomenile obișnuite²⁴
 Nici înmormântări pompoase.
 – Nu se mai face slujba
 În ziua Nașterii și de Iordan,
 Nici de postul cel mare, nici de cel al
 premergătorilor²⁵
 Nici de cele patruzeci de zile ale Bunevestiri.
 – Floriile de crengi împodobite,
 Ale Paștelor zile sfințite,
 Învierea și Înălțarea, –
 Trec toate fără osebite.

²³ Este de bună seamă o formulă care echivalează denumirea de *Valahia Minor*, atribuită Moldovei încă din veacul al XIV-lea.

²⁴ Aici e vorba de pomenile ce se fac de sufletul morților, împărțindu-se săracilor în ograda bisericii pâine și carne și vite ce se taie anume în acest scop. Aceste pomeni se pregătesc și se fac cu concursul preotului, cu un oarecare ceremonial, de unde grecii [ortodocșii] au luat prilej de a imputa armenilor că ei fac jertfe ca și păgânii, fiind păgâni (*Gr. M. B.*).

²⁵ Postul premergătorilor a fost instituit în Armenia de Patriarhul St. Grigorie, în amintirea postului la care el a supus pe cei dintâi armeni convertiți. Acest post neexistând la ortodocși, grecii au născocit că ar fi un post necurat, instituit în onoarea unui câine sfânt, sub numele de Arțiuști, schimonosind cuvântul armean *Araciavoraș*, genitivul plural al cuvântului *Araciavorc*, care însemnează premergători (*Gr. M. B.*).

– Precum trece și Probrojna²⁶,
 Ș-Adormirea Maicei Domnului
 Și ziua Sfintei Cruci,
 Și toate zilele de Sfinți.
 – Rugăciunile de minune,
 Ce se citeau prin biserică,
 Întru sfințirea Sărbătorilor
 Și-a sfintei zi de Duminecă,
 – Pretutindenea au încetat,
 Căci bisericile s-au întunecat,
 Preoții din cinste au căzut,
 Și poporul s-a împrăștiat.
 – Din țară în țară au pribegit,
 Și preoți și mireni.
 Mulți frați s-au despărțit,
 Și prin străini au rătăcit.
 – Soți de soți s-au îndepărtat,
 Fugind care încotro,
 Nu s-a mai văzut așa ticăloșie.
 Vai și vai de mii de ori!
 – O tu, crai nemilostiv,
 Piară-ți capul
 Și piară mărirea,
 C-ai făcut pe armeni pribegi.
 – Dar nu ești tu de vină,
 Tu, al diavolului tovarăș.
 Dumnezeu, pe oameni când se mânia,
 Un crai rău el le trimete.
 – Păcatele noastre cele multe
 Ne-au adus mânia lui Dumnezeu,
 Care a lăsat ca trupul lui
 Să fie călcat în picioare,
 – Casa lui să fie prădată,
 Sfântul mir să fie vărsat,
 Cărțile sfinte să fie arse
 Și bisericile din temelie dărâmate.
 – Biserica e piatră și var,
 Vasele sfinte sunt metal,
 Cărțile sfinte sunt materii,
 Cruci și potire sunt argint.
 – Ele n-au guri să clevetească,
 Mâini, picioare, ca să păcătuiască,

²⁶ Este vorba de sărbătoarea Schimbării la Față a Domnului (*Preobrazenie Gospodine*) din 6 august.

Dar sufăr pedeapsă odată cu oamenii.

- Neamul armenilor a fost trădat,
În mâna oamenilor tirani,
Care le-au răpit credința,
Și de răsul lumii s-au făcut.
- Dumnezeu ferească-i de alte rele,
Și de alte pedepse mai grele;
În astă lume de-i chinuiește
De viața cerului să nu-i lipsească.
- S-avem nădejde în Atoptuternicul,
Că-i va fi milă de neamul nostru,
Că pe răuvoitorii pentru noi
În judecata fioroasă îi va judeca.
 - Preoți și mireni, pe toți,
Vă rog cu lacrimi fierbinți,
Lăsați-vă de păcate
Plângeți și vă pocăiți.
- Eu, nevrednicul, rob al păcatelor,
Cu numele Minas, nefericitul
Sunt pribeag din Armenia,
Din târgul ce-i zic Tokat.
- Aceste cruzimi le văzui cu ochii,
În a Vlahilor mică țară,
Ce le-au suferit armenii toți,
Și mireni, și preoți.
- Cu mintea-mi proastă mă pusei
Această jălanie a povesti.
Rogu-vă din tot sufletul,
Faceți-mă vrednic de pomenire
- Sunt plin de păcate și nevrednic,
De mâini și de picioare sunt căzut,
Nu mă lipsiți de un Tatăl nostru,
De sfânta rugă Dumnezeiască.
 - Dați slavă, toți într-un glas,
Sfintei Treimi Dumnezeiești,
Ca să ne scape de aste primejdii.
Acum și-n veci, și-n viitor.

Lui Vincenzo di Alessandri i-a fost încredințată, în anul 1570, de către Seniorie o misiune diplomatică în îndepărtata Persie, cu scopul de a negocia o alianță antiotomană cu șahul Tahmasp (1524–1576). Veneția avea nevoie de o diversiune în răsăritul Imperiului Otoman, cu scopul de a îndepărta de Mediterana o parte din trupele sultanului, pentru a-și ușura, astfel, situația în noua confruntare militară în care se angrenase împotriva turcilor, *războiul Ciprului* (1570–1573).

Practica nu era de altfel nouă. În afara iluziei unei alianțe cu Preotul Ioan, Timur Lenk și, ceva mai târziu, emirul Ak Koyunlu, Uzun-Hassan, au fost priviți de Europa creștină drept aliați capabili să lovească forțele sultanului în Asia Mică, în timp ce forțele cruciadei ar fi atacat în Peninsula Balcanică¹. O încercare similară de conjugare a eforturilor a fost pusă în practică în timpul războiului dintre Veneția și Imperiul Otoman (1463–1479)², dar a avut de suferit din cauza lipsei de coordonare dintre aliați. Ajutorul dat lui Uzun-Hassan de către flota venețiană și de cea papală, îmbarcată la Neapole în 1472, nu a avut consecințe semnificative, dar trebuie avut în vedere faptul că flota venețiană a acționat la o distanță considerabilă de bazele sale de operații atacând coastele Pergamului și Cariei. La întoarcerea în lagună, Pietro Mocenigo, a celebrat la Veneția victoria, purtând în chip triumfal capetele celor 105 prizonieri turci, uciși.

În anul următor, Veneția l-a trimis pe Caterino Zeno, pentru a relua negocierile în scopul unei alianțe antiotomane. Din păcate victoria turcilor la Başkent a oprit șirul victoriilor obținute de Uzun-Hassan și Caterino Zeno a fost expedit spre casă în pripă, pentru a solicita la Roma și la Veneția organizarea unei noi ofensive antiotomane³.

Negocierile cu Persia au fost reluate în 1507, când o ambasadă a regelui Ungariei, Vladislav al II-lea, pomea spre șahul Ismail, la cererea expresă a papei Iulius al II-lea. Scopul declarat era acela de a-l aduce pe șah la „credința cea adevărată”, în realitate se urmărea alianța antiotomană⁴. De remarcă faptul că, după părerea istoricului maghiar Layos Tardy, diplomații unguri au fost însoțiți în această

¹ Pentru ideea angajării simultane a Imperiului Otoman pe două fronturi vezi György Szekely, *La Caramanie anatolienne dans les projets antiottomans à deux fronts*, în vol. *Oriente e Occidente tra Medioevo ed età moderna. Studi in onore di Geo Pistarino*, a cura di Laura Baletto, vol. II, Genova, 1997, p. 1187–1197.

² Nu există nici un studiu special consacrat campaniei lui Pietro Mocenigo din 1472; un comentariu cu o trimitere la principalele surse la Ovidiu Cristea, *Acest Domn de la Miazănoapte. Ștefan cel Mare în documente inedite venețiene*, Ed. Corint, București, 2004, p. 30–31.

³ Detalii privind ultimii ani de viață ai lui Uzun-Hassan și despre misiunea de întoarcere a lui Caterino Zeno vezi Keneth Setton, *The papacy and the Levant*, p. 321 și L. Tardy, *Ungarns antiosmanische Bündnisse mit Staaten des Nahen Ostens und deren Vorgeschichte*, în „Anatolica” nr. IV/1971–1972, p. 151.

⁴ Ca răspuns la demersurile puterilor creștine de a încheia o alianță, șahul a trimis la Veneția nu mai puțin de două misiuni în 1509. Prima a ajuns în luna martie, a doua în luna mai în momentele imediat următoare dezastrului venețian de la Agnadello. Din acest motiv contactele diplomatice nu au depășit faza unor schimburi protocolare de mesaje. Pentru contactele safavido-venețiene v. Giorgio Rota, *Safavid Envoys in Venice*, în vol. *Diplomatisches Zeremoniell in Europa und im Mittleren Osten in der frühen Neuzeit*, hg. Ralph Kauz, Giorgio Rota, Jan Paul Niederkorn, Viena, 2009, p. 213–249 (p. 215–219 pentru ambasadele din 1509).

misiune și de oamenii domnilor români, Radu cel Mare și Bogdan al III-lea. Implicarea Ungariei în *Liga de la Cambrai* a diminuat mult interesul pentru îndepărtata alianță din Persia, mai ales că după anul 1514 victoriile răsunătoare ale otomanilor în Asia Mică și în Orientul apropiat făceau puțin probabil succesul unei alianțe, ce ar fi urmat a uni ofensiva pe două fronturi atât de îndepărtate. Așa se face că abia în 1523 relațiile diplomatice se reliau prin inițiativa șahului Ismail, care îl trimitea pe călugărul maronit, Petru Libanezul, pentru a pleda pentru deschiderea concomitentă a luptei cu Imperiul Otoman, în primăvara anului ce avea să vină. Inițiativa a fost determinată de aflarea știrii că Belgradul fusese cucerit de către turci și șahul Ismail a crezut că acesta ar fi un motiv suficient de puternic pentru o mobilizare a forțelor creștine. Petru Libanezul își prezenta scrisorile de acreditare la Buda, iar în decursul anului 1524 expunea propunerile lui Ismail la Roma, în fața Dietei de la Nürnberg și, apoi, în fața împăratului Carol Quintul, aflat la Burgos. Cel din urmă, în ciuda entuziasmului papei ce primea cu bucurie informațiile despre turci și planul comun de luptă, a socotit scrisorile ca fiind un fals bine ticluit și l-a expedit pe emisarul șahului.

În timpul succesorului lui Ismail, Tahmasp, existența frontului persan a ajutat, pe parcursul a jumătate de secol, pe Habsburgi și pe venețieni să își regroupeze forțele, dispersând trupele otomane pe două fronturi.

Războiul Ciprului (1570–1573) a fost un moment prielnic pentru reactivarea planurilor pentru o alianță bicontinentală, papa Pius al V-lea relansând totodată ideea unei largi coaliții antiotomane, la care erau chemați principii europeni. Această coaliție urma să ajute în primul rând Veneția ce se angajase deja în confruntarea militară. Primul care a oferit ajutor material a fost regele Spaniei, Filip al II-lea, care a considerat că pierderea Ciprului ar fi prejudiciat direct interesele Spaniei în Mediterana Orientală. În ciuda eforturilor papalității, alte puteri europene nu s-au grăbit să sară în ajutorul Veneției. În aceste circumstanțe Curia romană a considerat că este momentul în care planurile de alianță antiotomană cu Persia ar putea fi reînviată, deschiderea unui nou front în Răsărit fiind necesar și benefic pentru Veneția.

Ideea unor negocieri cu un mare principe musulman a deschis însă la Roma – în toamna anului 1570 – o discuție aprinsă privind aspectul moral și religios al integrării Persiei, și în general al oricărei puteri necreștine, în *Liga Sfântă*⁵.

Cardinalul Granvella, ca purtător de cuvânt al regelui Filip al II-lea, împreună cu alți cardinali, a cerut ca *Liga Sfântă* să fie o armă îndreptată împotriva tuturor „păgânilor” (deci includea, și pe mameluci sau, după cum îi numea Granvella, *maurii* din Africa și îndepărtata Persie)⁶. Evident miza o reprezentau provinciile otomane din Maghreb (nordul Africii), loc de refugiu pentru musulmanii expulzați din Spania, dar și cartier general al pirăților berberi.

Deși papa a reușit să argumenteze necesitatea alianței cu Persia, semnarea tratatului între Suveranul pontif, Veneția și Spania (la 20 mai 1571) a adus noi neînțelegeri. Fiecare dintre parteneri dorea ca o campanie antiotomană să rezolve prioritățile sale. Spania urmărea un atac în Mediterana, întâi împotriva Maghrebului. Papa și Veneția considerau că întreg efortul militar (trupe terestre și flotă) să fie folosit pentru a ataca inima Imperiului Otoman, dinspre Europa centrală către Balcani și Istanbul⁷.

La 30 octombrie 1570 Senatul venețian încredința propriului secretar, Vincenzo di Alessandri, bun cunoscător al realităților din Imperiul Otoman, ca și al limbilor orientale, misiunea de a negocia alianța cu Tahmasp. Din *Instrucțiunile* primite de ambasador reiese clar că misiunea sa reprezenta doar Veneția, pentru că nu există nici o referire la papă. Mai mult, Senatul venețian a trimis în Spania

⁵ Barbara von Palombini, *Bündniswerben abendländischer Mächte um Persien 1453–1600*, Wiesbaden, 1968, p. 96.

⁶ Este de înțeles atitudinea cardinalului Granvella, dacă ținem seama de persecuțiile religioase ce au durat peste patru decenii, persecuții care i-au vizat pe toți evreii și arabii trecuți la creștinism în secolul al XV-lea, întâi bănuți, apoi acuzați direct de practicarea în secret a vechilor religii. Persecuțiile au început în timpul lui Filip al II-lea, în urma revoltei moriscilor din Granada, 1568–1571 și au dus la expulzarea lor definitivă. În 1609 Filip al II-lea alunga pe toți moriscii din Valencia, iar în 1614 împărțeau aceeași soartă moriscii din Castilia. Principalul loc de refugiu al acestora a fost litoralul Africii de Nord (Tunisia și Alger, devenite, la rândul lor, provincii otomane).

⁷ Barbara von Palombini. *op.cit.*, p. 97.

un alt ambasador, pe Antonio Tiepolo⁸, pentru a-l convinge pe Filip al II-lea de necesitatea de a-l include pe șahul Tahmasp în *Liga sfântă*. La Madrid, Tiepolo a insistat ca Filip al II-lea să își trimită propriul emisar în Persia. Aceeași misiune a avut-o ambasadorul venețian și în Portugalia, pe lângă regele Sebastian I. Acesta însă a refuzat categoric intrarea în *Ligă*, pretextând că țara sa era în plină epidemie de ciumă, dar nu a exclus tratativele cu șahul Persiei, unde a și trimis un ambasador în anul 1573. Deși se dorea a fi o întreprindere comună, alianța antiotomană a funcționat în cele din urmă conform logicii fiecăruia dintre parteneri. Așa se face că Pius al V-lea a inițiat, la rândul său, o reprezentanță diplomatică pe lângă șah. Cel ales a fost Mathias Bigudo Fontado, care, contrar așteptărilor papei, a declinat această onoare, considerând că este nevoie de o personalitate marcantă care să îl reprezinte pe papă și astfel a ajuns ambasadorul regelui Portugaliei (care urma a negocia cu Persia o alianță pentru Hormuz) purtătorul de cuvânt al Curiei romane. Scrisoarea pe care o primea șahul Tahmasp, la începutul anului 1573, fusese scrisă de Pius al V-lea după victoria de la Lepanto și mesajul papei urmărea să îl convingă pe șah de importanța victoriei creștine, dar și de necesitatea ca Persia să susțină lupta împotriva Imperiului otoman, prin deschiderea unui nou front în Răsărit⁹.

Planul unei lupte comune a fost expus în trei *Memorandum-uri*, chiar de cel care se considerase prea insignifiant pentru o misiune diplomatică în Persia, anume Mathias Fontado. Planul era cel care fusese propus și în 1529: șahul urma a ataca Imperiul Otoman în același timp cu armata creștină, atacul conjugat urmând a porni din vest și din est. În plus se mai miza pe răscoala creștinilor din Egipt și din Siria, la care ar fi putut fi atrași și arabii nemulțumiți¹⁰. O asemenea unire de forțe nu ar fi putut decât să îi împingă pe otomani spre o înfrângere decisivă. Din păcate, la fel ca și în cazul planului din 1529, se miza pe prea mulți factori, greu de sincronizat în timp și spațiu, ceea ce a făcut ca alianța proiectată să rămână doar un document al cancelariei diplomatice (venețiene și papale), fără urmări militare directe.

Misiunea lui Vincenzo di Alessandri ne este cunoscută în detaliu. Drumul spre Persia l-a făcut prin Germania, Polonia, Moldova, unde s-a imbarcat, la Cetatea Albă, spre Sinope. De aici a pornit spre Persia, sosind la Tabriz (Tauris). Șahul l-a primit cu multă considerație, și-a exprimat bucuria față de realizarea unei coaliții creștine antiotomane, dar a refuzat să se angajeze la un nou atac asupra turcilor, din cauza dificultăților din propriul său imperiu. La 11 octombrie 1572, Alessandri prezenta în fața *Consiliului celor 10* rezultatul misiunii sale și încerca să mascheze eșecul, exagerând defectele șahului¹¹. Detaliile pe care le-a înscris în relatarea oficială sunt de multe ori ieșite din comun, ceea ce îl făcea pe editorul acestei *Relazione*, Eugenio Alberi, să considere îndoielnice multe dintre informații. Drept urmare, istoricul italian considera că este nevoie de o verificare a acestora. În epocă s-a bucurat totuși în continuare de încredere, fiind considerat un „expert” al raporturilor cu Persia. Doar așa se poate explica de ce în 1580 trimisul safavid Xwaje Mohammad s-a întâlnit la Veneția cu doi reprezentanți oficiali (Antonio Milledone și Domenico Vico) în casa lui Vincenzo di Alessandri¹².

În ceea ce privește spațiul românesc, relatarea ambasadei în Persia nu conține decât o singură referire, pe care o menționăm, fără a ști dacă este vorba de o părere pe care Alessandri și-o formase anterior sau de o informație pe care într-adevăr o culesese de la un negustor armean, întâlnit la Tebriz (Tauris), așa cum, de altfel, pretinde. Ambasadorul vorbește despre schimbarea uneia dintre importante rute comerciale pe care era adusă, din Extremul Orient, mătasea. Vechiul drum, ce trecea prin Alep fusese abandonat, mătasea ajungând în acel moment la Hormuz, apoi la Constantinopol „și de aici în Moldova, continuând spre Polonia și de aici în Danemarca și Suedia și în alte locuri”.

⁸ Pleca din Veneția la data de 4 mai 1571.

⁹ „*Te istic fortissime bellante, christianis vero confoederatis firmissimas ac bellicossimas copias ab Europas ducentibus tantos eodem tempore impetus sustinere non posse neque illi ullo modo parem fore arbitramur*” apud Barbara von Palombini, *op. cit.*, p. 99.

¹⁰ *Ibidem*, p. 99–100.

¹¹ Misiunea lui Alessandri în Persia este prezentată și de Andrea Morosini, *Historia veneta ab anno MDXXI usque ad annum MDCXV*, în *Degl'istorici delle cose veneziane i quali hanno scritto per Pubblico Decreto*, tomo VI, Venezia, 1719, p. 274. Raportul înaintat *Serenissimei* este reprodus integral de Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al senato*, serie III, vol. II, Firenze, 1844, p. 104 și urm.

¹² Giorgio Rota, *Safavid Envoys*, p. 220. La data respectivă di Alessandri era notar, iar ceilalți doi secretari la cancelaria ducală.

Informația ar putea fi folositoare dacă s-ar face o statistică a cantității de mătase vehiculată în jurul anului 1572, prin Moldova, pentru a vedea dacă într-adevăr tranzitul mătăsii spre țările nordice se făcea prin Moldova sau este o simplă părere a lui Alessandri, formată pe baza unor zvonuri.

De altfel ambasadorul venețian continuă cu observația că pe acest drum costurile erau atât de mari încât se căutaseră și alte soluții, una dintre ele fiind contrabanda cu mătase pe teritoriul Rusiei. Această soluție se dovedise a fi periculoasă, și Alessandri dă exemplul unui negustor englez, „signore Tomaso di Londra”, care încercase să se dea drept ambasador al reginei Angliei, Elisabeta I, pentru a-și trece marfa. Prins asupra faptului, respectivul negustor fusese la un pas de a fi condamnat la moarte și executat¹³.

Pe drumul de întoarcere, venețianul a ajuns însă în Moldova, în primele luni ale domniei lui Ioan vodă (1572–1574), notând câteva impresii, care au fost comunicate la Veneția. Timpul scurt și lipsa unei cunoașteri temeinice a faptelor, l-au făcut pe Vincenzo di Alessandri să dea detalii parțial incorecte și să facă evaluări superficiale ale situației politice de moment.

Cronologia este următoarea: la 12 noiembrie 1571 Alessandri s-a oprit la Tabriz să aștepte iarna. La sfârșitul lui februarie 1572 a pornit pe uscat prin Armenia și Georgia, iar la sfârșitul lunii martie s-a îmbarcat de pe litoralul georgian, la „Cogna”¹⁴, apoi navigând „din port în port” ajungea la „Rissa”¹⁵ și de aici a ajuns la Trapezunt după un drum chinuitor¹⁶. S-a îmbarcat spre Sinope, a ajuns apoi la Constantinopol, de unde a pornit cu o corabie spre Gurile Dunării. A intrat pe brațul Sfântul Gheorghe și și-a continuat drumul prin Moldova, ajungând până la Iași, unde a asistat la execuția publică a opozanților lui Ioan vodă. Cu această ocazie face considerații privind situația politică și militară a momentului. Toate acestea se regăsesc în scrisoarea trimisă din Cracovia, la 25 iulie din 1572. Scrisoarea a fost reproducă de Eugen Denize¹⁷, după textul publicat în 1865 de Guglielmo Berchet¹⁸.

[RAPORT CĂTRE DOGELE ȘI SENATUL VENEȚIEI] (1572)

„Serenissime Principe, prea iluștri Seniori,

[...] Plecând din Constantinopol am ajuns la Dunăre și intrând pe brațul numit Sfântul Gheorghe ajunsei pe la miazăzi în Moldova¹⁹ și de la secretarul emirului am înțeles că voievodul Bogdan se revoltase și că sultanul Selim²⁰ îl

¹³ E. Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato*, Firenze, 1844, p. 122–123.

¹⁴ Probabil Konga, menționată pe un portulan grec publicat de Arman Delatte, *Les Portulans Grecs*, Paris, 1947, p. 237, pe ruta ce lega Sevastopol de Trapezunt.

¹⁵ Probabil aceeași localitate cu Rizon dintr-un portulan grec și cu Rissa/Risso din portulanele occidentale v. Armand Delatte, *Les Portulans Grecs*. II. *Complements*, Bruxelles, 1947, p. 36.

¹⁶ Drumul de întoarcere este redat în detaliu și de Ștefan Andreescu, *Crimeea în viziunea observatorilor occidentali în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea*, în vol. *Izvoare noi cu privire la istoria Mării Negre*, București 2005, p. 172.

¹⁷ Eugen Denize, *Un călător italian necunoscut în Moldova secolului al XVI*, în vol. *Izvoare străine pentru istoria românilor (Românii în istoria universală)*, Iași, 1988, p. 28–30. Textul a fost reluat și tradus în versiunea pe care o propunem, foarte asemănătoare celei datorate lui Eugen Denize, cu câteva mici excepții, pe care le vom semnală.

¹⁸ Guglielmo Berchet, *La Repubblica di Venezia e la Persia*, Torino, 1865, p. 163–167.

¹⁹ În text, *per mezzo Bogdania*. Eugen Denize traduce, cum ar părea firesc, *prin mijlocul Moldovei*. Venind însă de pe brațul Sfântul Gheorghe, Alessandri a intrat în Moldova **prin sud** (mezzogiorno).

²⁰ Selim al II-lea (1566–1574).

trimisese pe Ioan voievod să fie domn țării²¹, fapt pentru care [emirul] a cerut ca *sangeac-beyi*²² de Silistra, Tighina²³ și Cetatea Albă²⁴ să meargă în ajutorul său, pentru că Bogdan era gata să se întoarcă din²⁵ țara polonilor. I se răspunse că acest ajutor nu poate fi dat, pentru că *sangeac-beyul* de Silistra avea ordin să plece spre Adrianopol, iar ceilalți de a-și apăra granițele. Odată intrat în Moldova am văzut armata domnului care ar fi putut fi de 20.000 de călăreți, toți țărani înarmați cu tot felul de arme de apărare; cu paloșe, securi și puțini cu sulite; caii nu erau pentru război, ci de povară.

În ziua în care am ajuns la Iași, unde își are reședința domnul, au fost decapitați în public 7 boieri²⁶ din partida lui Bogdan vodă²⁷, care ar fi vrut să îl ucidă, în noaptea următoare, pe Ioan vodă; pentru că trăiesc cu mare teamă, boierii nu îl respectă și nu este iubit de popor și asta din cauza prea marii tiranii [cruzimi] pe care o exercită față de supuși; de aceea domnul dinainte este acum dorit [regretat] de toți, și deși se află aici în Polonia, are la dispoziția sa în Moldova cetatea Hotinului, fortificație din acea țară la granița cu Polonia și nu așteaptă altceva decât să pornească împotriva numitului Ioan²⁸, care pe timpul secerișului îi lăsa pe țărani, la un moment dat, să-și secere și să își adune de pe câmp grânele și

²¹ Informația lui Alessandri nu este exactă în totalitate, probabil din cauza faptului că tot ceea ce știa despre situația din Moldova aflate la Constantinopol și pe drumul de întoarcere spre Gurile Dunării, drum pe care l-a făcut imbarcat pe o corabie ce transporta vin. Dacă dăm crezare cronicilor interne, Bogdan Lăpușneanu nu se răsculase fâțiș împotriva otomanilor, dar apropierea sa accentuată față de Polonia și anturajul său polon au provocat îngrijorare la Constantinopol și o mare nemulțumire în Moldova (Grigore Ureche, *Letopiseșul Țării Moldovei până la Aron Vodă (1359–1595)*, ed. Constantin Giurescu, București, 1916, p. 216; Nicolae Costin, *Letopiseșul Țării Moldovei de la zidirea lumii până la 1601*, ed. Ioan Șt. Petre, București, 1942, p. 509–51). Înainte de 29 noiembrie 1571 în capitala Moldovei se produsese tulburări inițiate de boierii care voiau un alt domn și se pare că acești nemulțumiți au trimis o plângere la Poartă și au stabilit legătura cu pretendentul Ion, încredințându-l de sprijinul lor pentru preluarea domniei. (vezi și Ioan Lasicki, *Istoria despre intrarea polonilor sub comanda lui Nicolae Mielecki și Nicolae Sieniewski în Moldova împreună cu Bogdan voievod (cărui a-i urmat Ioan) și uciderea turcilor*, în A. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, III, București, 1864, p. 257).

²² *Sangiachi*.

²³ *Bender*.

²⁴ *Akerman*.

²⁵ Eugen Denize traduce în *țara polonilor*. Dar Bogdan Lăpușneanu era deja în Polonia, cum spune chiar Alessandri câteva rânduri mai jos. De aceea nu avea cum să intre în Polonia, ci pericolul, pentru Ioan vodă, era ca fostul domn să se întoarcă din Polonia.

²⁶ În text *gentiluomini*.

²⁷ Este vorba probabil de o parte din cei 30 de boieri care au fost condamnați pentru complot și executați după decapitarea lui Ionașcu Sbierea la 6 aprilie 1572 (Gr. Ureche, *op. cit.*, p. 218).

²⁸ La 25 iulie 1572, data la care Alessandri își scrie epistola, situația lui Bogdan Lăpușneanu se schimbase mult în Polonia, fapt ce pare că nu îi era cunoscut solului venețian. Moartea regelui Sigismund al II-lea, survenită la 7 iulie 1572, deschidea problema succesiunii la tronul polon și îndepărta considerabil posibilitatea ajutorului sperat de Bogdan Lăpușneanu (Hurmuzaki, *Documente*, supl. I, vol. I, p. 25 și vol. II, I, p. 640–641, vezi și Ileana Căzan, Eugen Denize, *Țările române și marile puteri în secolele XV–XVI*, București, 2004).

să își vadă și de alte treburi. La Liov²⁹ se fac mari pregătiri de război și deja s-au adunat numeroși domni și nobili și nu știu când au să plece³⁰; mă recomand marii mile a Serenității Voastre,

Din Cracovia la 25 iulie 1572.

Al Serenității Voastre prea umil slujitor

Vincenzo di Alessandri.

²⁹ *Leopoli* în text.

³⁰ Dat fiind contextul situației politice în Polonia, probabil că diplomatul venețian exagera amploarea acestor pregătiri împotriva lui Ioan vodă.

Martin Gruneweg s-a născut în Danzig (astăzi Gdańsk) la 25 aprilie 1562. Pe linie maternă, strămoșii lui pot fi urmăriți până la anul 1400. Familia sa era luterană și trăia din comerț. Nu a fost singurul copil al familiei, a avut o soră Barbara, născută în 1565. Încă de la vârsta de cinci ani Gruneweg e trimis la școală, unde capătă o educație care va constitui o bază temeinică pentru activitatea sa ulterioară. La treisprezece ani a fost trimis de părinți să învețe limba polonă în orașul Bromberg. În 1569 îi moare tatăl iar doi ani mai târziu se stinge din viață și tatăl vitreg; mama sa cade într-o puternică depresie. Greutățile prin care trecea familia sa îl determină să se angajeze în 1579 la un negustor din Varșovia. După falimentul stăpânului său, pleacă la Liov (Lemberg) la 12 iunie 1582, unde se angajează ca scrib și contabil la familia negustorului armean Asvadur. Cu caravanele negustorilor armeni din Liov, Gruneweg va merge de șase ori în Imperiul Otoman între 1582 și 1586 și o dată la Moscova în 1584–1585¹.

În 1586, pe când se afla în Imperiul Otoman la Adrianopol, Martin Gruneweg s-a îmbolnăvit de ciumă. În acest context și ca urmare a unor viziuni, el s-a decis să se convertească la catolicism. La 6 septembrie 1588 va depune jurământul și va intra la Liov în Ordinul dominican. A deținut între altele și funcția de suprior în conventul din orașul menționat. În 1602 a făcut o călătorie la Roma. După înapoiere s-a perindat prin mai multe conventuri dominicane: Ratibor, Bochnia, Cracovia, Płock și Varșovia. A murit în jurul anului 1618².

Însemnările sale conțin date privitoare la istoria familiei, la copilăria și adolescența, petrecute în Danzig, activitatea de negoț, călătoriile și viața în conventurile dominicane. Ele au fost redactate în mai multe etape, între 25 aprilie 1601 și 27 aprilie 1606. În redactarea manuscrisului, dominicanul s-a folosit de notițele din jurnalul de călătorie. A utilizat în lucrare fragmente de cronici, scrisori și alte texte. Nu mai puțin de 500 de desene de pană, deosebit de valoroase, care îl au ca autor se regăsesc în manuscris³.

Manuscrisul lui Martin Gruneweg prezintă un deosebit interes pentru cei preocupați de etnografie, istoria arhitecturii, a comerțului și de geografia istorică. Autorul furnizează mărturii valoroase în legătură cu activitatea dominicanilor din Polonia în epoca Contrareforme.

Pentru istoria românească sursa e una de primă mână, datorită abundenței de informații referitoare la Moldova, Țara Românească și Dobrogea. Pasajul referitor la prima sa călătorie prin Moldova în Imperiul Otoman (1582) a fost scris după întoarcerea din călătoria de la Roma (3–8 iulie 1602), după cum rezultă din comparația făcută de autor între apa tulbure a Prutului și cea Tibrului. Sunt și alte indicii care dovedesc că fragmentul primei sale călătorii în statul otoman a fost redactat între septembrie și mijlocul lunii decembrie 1602, pe când se afla la Ratibor⁴. S-a considerat că Gruneweg și-a redactat textul referitor la călătoria sa la Roma când se afla în Cracovia (14 aprilie 1603–30 aprilie 1605)⁵. Trebuie observat că atât fragmentul călătoriei la Roma, cât și textul anterior

¹ Almut Bues (ed.), *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562-ca. 1618): über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, vol. 4, Wiesbaden, 2008, p. 1513–1521 (Quellen und Studien; Deutsches Historisches Institut Warschau, Bd. 19).

² *Ibidem*, p. 1525–1526, 1530–1533.

³ *Ibidem*, p. 1476, 1482–1484.

⁴ *Ibidem*, vol. 2, Wiesbaden, 2008, p. 709, vol. 4, p. 1484.

⁵ *Ibidem*, vol. 4, p. 1486.

cu începere de la 12 aprilie 1601, au fost redactate la Cracovia, nu mai devreme de anul 1604. Sprijinim această constatare pe faptul că, în fragmentul care se referă la evenimentele din 12 aprilie 1601, autorul amintește de uciderea dominicanului Andrea Bobbi da Faenza în Moldova. Scrisoarea episcopului Bernardino Quirini, din 5 martie 1604 menționează că Andrea Bobbi și-a pierdut viața ca urmare a năvălirii tătarilor în Moldova⁶. În același an 1604, va fi ajuns vestea morții dominicanului italian și în conventul din Cracovia.

Cele șase călătorii în Imperiul Otoman descrise de Martin Gruneweg permit câteva observații. Rezultă că principalul drum comercial terestru care lega Polonia de Imperiul Otoman pleca din Liov, trecea prin Camenița și traversa Nistrul în Moldova la Hotin. De acolo drumul se îndrepta spre Prut, pe care îl traversa probabil pe la Lipcani-Rădăuți Prut. Pe malul drept al râului continua prin Ștefănești, traversa apoi Jijia, ajungea la Iași. De la Iași drumul se îndrepta din nou spre Prut, pe care îl traversa la Țuțora și continua de-a lungul malului stâng al râului până la Chigheci, unde traversa un deal și ajungea în valea Ialpugului, pe care o străbătea până la vărsarea în lacul cu același nume. De acolo drumul traversa câmpia dintre lacurile Ialpug și Cahul, până pe malul Dunării în fața Isacței. Trecând Dunărea la Isaccea se ajungea de fapt în Imperiul Otoman. De la Isaccea drumul continua spre est prin pădure, ajungea la Cataloi, de unde cotea spre sud și avansa prin Congaz și Babadag până la Carasu. Din Carasu drumul ajungea la Musabei și Bazargic și continua prin Provadia și Adrianopol până la Istanbul. Cu textul lui Gruneweg avem pentru prima dată o descriere foarte amănunțită a etapelor acestui drum și a variantelor sale.

Realități obiective impuneau negustorilor să găsească alte itinerarii, atunci când apăreau probleme pe drumul principal. Chiar în 1582, la prima călătorie, din cauză că vadul Prutului fusese distrus de inundații, călătoria a continuat exclusiv pe malul basarabean al râului. Prezența unor armate era un alt motiv pentru stăpânii caravanei de a urma alt drum. S-a întâmplat în martie 1583, când o oaste mare se afla la Camenița și s-a optat pentru ruta alternativă Liov, Halici, Sniatin, Cernăuți, Ștefănești. Anul următor, pe drumul de întoarcere, negustorii au întâlnit trupe otomane în Dobrogea și, spre a le evita, de la Carasu au mers la Hârșova apoi au trecut la Floci în Țara Românească și au urmat până la Iași drumul prin Buzău, Râmnicul Sărat, Focșani, Tecuci, Bârlad, Vaslui. Același drum, dar în sens invers, l-au urmat în 1586. Motivația alegerii acestui drum e mai puțin clară. După afirmația autorului, în acea călătorie caravana nu transporta mărfuri ci doar bani. Ajunși la Buzău, liovenii ar fi vrut să se îndrepte spre București, dar au aflat că acolo se percepea vamă din bani și această informație i-a făcut să-și schimbe itinerarul și să se îndrepte spre Hârșova. La întoarcere e folosită aceeași rută prin Muntenia. Că ruta prin Muntenia, de la Buzău la Vadul Oii, nu era lipsită de importanță reiese din relatarea autorului care afirmă că la 1 august 1586, pe când treceau Dunărea în Țara Românească, o altă caravană din Polonia traversa în același timp în sens opus spre Hârșova.

Gruneweg oferă informații importante despre vămile din Moldova, Țara Românească și Imperiul Otoman. Sunt menționate ca puncte vamale: Hotin, Iași, Cernăuți, Focșani, București, Isaccea și Hârșova. Vămile Moldovei se aflau în mâinile grecilor, fapt care reiese și din descrierea autorului.

În Imperiul Otoman negustorii lioveni duceau postav, cuțite, blănuri siberiene scumpe, achiziționate la Moscova, și bani. Din Turcia aduceau în Polonia baloturi cu mătase scumpă, butoaie cu vin de Malvasia, piper, orez, fructe exotice și săpun. În octombrie 1584, Gruneweg menționează că aduceau la Liov un cal arab din Turcia, pe care stăpânul său l-a vândut ulterior cu 140 de guldeni.

Gruneweg furnizează amănunte despre diferitele tipuri de monede care circulau în Polonia, Moldova și Imperiul Otoman și despre valoarea acestora. Merită reținută informația că moneda polonă era acceptată în Moldova până la Ștefănești. Negustorii poloni duceau în cantități mari taleri în Imperiul Otoman, ceea ce era foarte profitabil. Textul lui Gruneweg e o mărturie în plus care atestă deprecierea puternică a monedei otomane în ultimele decenii ale secolului XVI.

Aflăm date privitoare la organizarea unei caravane armenesti, însemnătatea orașelor Liov și Camenița pentru comerțul Moldovei, prezența în Balcani a unor caravane și a cărașurilor din cele două țări românești.

Un loc important în însemnările călătorului îl ocupă Moldova. Mai întâi sunt observații de geografie fizică. Autorul constată lipsa lemnului din anumite regiuni ale țării, din care pricină

⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. IV, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1972, p. 189.

locuitorii erau constrânși să facă focul cu balebă uscată. Gruneweg laudă calitățile apei Prutului, în aceeași manieră în care o va face mai târziu Dimitrie Cantemir. Este subliniată imensa bogăție de vite care erau exportate în Polonia și Italia. Este remarcată existența a numeroase turme de oi. Gruneweg observă obiceiul românilor de a păstra cașul și brânza în piei cu păr, netăbăcite. Este impresionat de mulțimea și ieftinătatea peștelui de la Dunăre, care constituia și un produs însemnat de export. Sunt amintiți crapii și scrumbiile. Berea și vinul nu se ridică la exigențele germanului, dar acesta apreciază rachiul din Moldova. Aflăm reacția locuitorilor de la sate atunci când aflau de apropierea unei caravane: ei se îmbrăcau în haine de sărbătoare, femeile prindeau fuiorul la cingătoare, ieșeau la drum și aduceau din case lucrurile pe care le aveau de vânzare.

Lucrarea lui Gruneweg conține informații interesante despre așezările și monumentele Moldovei. Așezările le împarte în două categorii: orașe și sate. Doar șase așezări sunt considerate orașe: Hotin, Cernăuți, Ștefănești, Iași, Vaslui și Bârlad. Sunt considerate sate: Scânteia, Focșani, Tecuci, Tintul, Țuțora și alte câteva localități.

În Iași amintește biserica cea mare din piață, care era acoperită cu plumb și se găsea în apropierea curții domnești. Această biserică, având hramul Sf. Nicolae Domnesc, a fost ctitorită de Ștefan cel Mare. Textul menționează în oraș și edificii de cult ale armenilor și catolicilor. În Vaslui, pe lângă cele două biserici de lemn aflate în piață, autorul notează existența în oraș a unei biserici de piatră și a unei curți. Pe drumul dintre Iași și Vaslui, călătorul remarcă într-un sat o mică biserică de piatră, fapt ce permite identificarea așezării cu târgul Scânteia. În Bârlad este remarcată în piață o biserică de piatră pictată în interior și exterior cu vieți de sfinți. Este sigura mărturie păstrată a existenței picturii exterioare la Biserica domnească, care datează din a doua jumătate a secolului XV. Autorul descrie cetatea și târgul Hotin, pomenește mănăstirea Aroneanu aflată pe un deal aproape de Iași și semnalează corturile taberei domnești de vară de lângă Țuțora. Merită atenție informația despre existența unor stâlpi comemorativi care marcau locul unor bătălii. Astfel de monumente, potrivit lui Gruneweg, nu erau rare.

Spre deosebire de Moldova, Țara Românească nu beneficiază de o descriere atât de amănunțită. În Țara Românească autorul amintește trei orașe: București, Buzău și Floci. Sunt considerate sate Râmnicul Sărat și Focșani. La București, Gruneweg nu ajunge, dar menționează că acolo se percepea vama din bani. Autorul atestă existența câtorva biserici de piatră atât la Buzău cât și la Floci. Lângă orașul Floci sursa semnalează o mănăstire de piatră. Aceasta este cea mai veche atestare a mănăstirii Ghidiliți (1584). Cel mai probabil la Râmnicul Sărat a văzut Gruneweg acea cruce de piatră incizată cu scriere chirilică. Monumentul comemora probabil luptele purtate de Ștefan cel Mare în Țara Românească.

Un loc important îl ocupă descrierea Dobrogei otomane cu orașele, satele și monumentele ei. Cinci orașe sunt amintite de autor în acest teritoriu: Isaccea, Babadag, Carasu, Hârșova și Bazargic. Călătorul notează că în Isaccea toate clădirile erau de lemn cu excepția geamiei și a băii. Ambele construcții sunt desenate de autor; baia beneficiază și de o descriere amănunțită. Aflăm că bazarul sau piața se găsea chiar pe malul Dunării. În port soseau corăbii de pe mare. Despre Babadag se afirmă că dispunea de mai multe meceturi și alte construcții de piatră. În jurul orașului se găseau mai multe poduri de piatră. Urbea era renumită prin ieftinătatea mărfurilor. Orașul Carasu nu-i face o impresie deosebită autorului. Mecetul, edificiul cel mai de seamă, era construit în partea de jos din piatră iar în rest din lemn. Desenul acestui mecet completează informația. Gruneweg constată bucuria turcilor la sosirea caravanei în localitate. Succintă este descrierea Hârșovei. Desenul alăturat textului redă silueta orașului și a cetății sale. Potrivit autorului, în acest oraș, ca și în Isaccea, majoritară era populația românească. Bazargicul este considerat un oraș frumos care avea mai multe meceturi și clădiri de piatră.

Fântânile ocupă un loc important în relatările autorului despre Dobrogea; el desenează și descrie câteva tipuri diferite. Între acestea un loc aparte îl ocupă fântâna veche aflată în codrii dintre Isaccea și Cataloi, din a cărei descriere amănunțită rezultă că era un monument deosebit, înălțat de un ctitor bogat.

Din specificul provinciei făceau parte și derviișii din Babadag, pe care autorul i-a întâlnit strângând milostenie prin satele stepei dobrogene.

Probabil cele mai valoroase informații din însemnările lui Gruneweg sunt descrierile etnografice, pe care acesta le completează în chip fericit cu numeroase desene. Gruneweg descrie diverse etnii acolo unde le întâlnește întâia oară: pe armeni la Liov, pe români la Hotin, pe tătari la Congaz și pe bulgari la Ușenli.

La Hotin autorul descrie mai întâi locuința românească. Aceasta era clădită din lemn și compusă din trei camere. Din cerdacul sprijinit pe stâlpi de lemn se intra în „casa mare”, din aceasta în odaie și de aici în cămară. Odaia era camera de locuit în care se aflau soba cu cahle, lavița, două mese, covoare și ustensile de bucătărie. Interiorul era văruiț și pereții acoperiți cu covoare. În exterior pereții de lemn erau unși cu lut și apoi văruiți. Acoperișul era de paie. În curtea care împrejmua casa se găsea un staul de vite. Un gard înzestrat cu o poartă delimita curtea. Autorul menționează explicit că descrierea casei din Hotin era valabilă pentru toate orașele din Moldova și Țara Românească. Descrierea casei este însoțită de o schemă și un desen.

Gruneweg descrie apoi bisericile românești din sate și orașe. Desenele sale permit sesizarea diferenței dintre lăcașurile de cult din Rutenia și cele din Moldova. Autorului îi atrage atenția toaca pe care o descrie în detaliu. Călătorul observă că slujba în biserica românească se făcea în limba slavonă, pe care localnicii nu o înțelegeau defel. Autorul nu uită să adauge că în orașul Hotin nu se găsea nicio construcție de piatră.

Impresionează descrierea portului moldovenesc din Hotin. De la acoperământul de cap și până la ciubote sunt redată detaliat elementele caracteristice portului moldovenesc masculin și feminin. Sursa ne comunică și diferențele dintre veșmântul femeilor și cel al fetelor nemăritate. Gruneweg este impresionat de hora moldovenească, al cărei specific îl redă în chip inspirat.

Micul tratat de etnografie românească realizat de Martin Gruneweg se remarcă prin răbdarea autorului de a descrie în detaliu lucruri care i-au interesat mai puțin sau deloc pe alți călători străini. Putem spune că prin vechimea și bogăția de informație etnografică, lucrarea lui Gruneweg nu are egal în vremea sa⁷. Dacă cetatea Hotinului a beneficiat de atenția istoriografiei, nu același lucru se poate spune despre orașul omonim care este puțin cunoscut tocmai din pricina precarității surselor. Textul lui Gruneweg vine să completeze cunoașterea acestui oraș aflat la extremitatea spațiului românesc.

În Dobrogea, primul sat tătăresc întâlnit de Gruneweg este Congazul. Casa tătărească, lungă și îngustă, era construită din stuf. Pereții erau unși cu un amestec de pământ negru și balebă și erau vopsiți cu cenușă umezită. Locuința avea trei încăperi: cămara, „casa mare” și odaia. Din exterior se intra în „casa mare” prin două uși aflate față în față. Camera de locuit era odaia care avea în centru o vatră deasupra căreia se găsea un horn; lângă vatră era așternută o pătură pentru șezut. În aceeași încăpere exista și o laviță. Potrivit autorului, în satul tătăresc casele nu erau dispuse în ordine și un străin cu greu găsea ieșirea din această așezare. Tătarii trăiau din creșterea vitelor. Gruneweg descrie apoi înfățișarea și portul acestora. Comparația cu turcii le este favorabilă.

Pe bulgari autorul îi întâlnește la Ușenli (azi Botevo), așezare aflată la limita de sud a Dobrogei. Casele acestora se asemănau cu cele tătărești, dar erau mai mari și mai înalte, construite din lemn și acoperite cu scânduri. În odaie, lângă ușă, se afla vatra. Lavița se găsea în aceeași încăpere. Portul locuitorilor, atât cel bărbătesc cât și cel femeiesc, beneficiază de o descriere amănunțită.

Textul lui Martin Gruneweg aruncă o lumină nouă asupra raporturilor Ordinului dominican cu Moldova în ultimii ani ai secolului al XVI-lea și primii ani ai secolului următor. Dominicanii erau în grațiile lui Ieremia Movilă, care participa la sărbătorile catolice oficiale de aceștia la Iași. Domnul a sprijinit printr-o milostenie generoasă reconstrucția conventului dominican din Liiov. Ieremia Movilă ar fi promis în 1601 restituirea conventurilor dominicane din Moldova, confiscate cu jumătate de secol în urmă de Ștefăniță Rareș. Proiectul Ordinului privitor la Moldova a eșuat și așezămintele n-au mai fost recuperate. Motivele acestui eșec rămân încă a fi elucidate.

Însemnările lui Gruneweg cuprind date despre calamități naturale și aspecte ale legislației otomane privitoare la negustorii străini. Se regăsesc în scrierea sa informații despre unii domni ai Moldovei. Regăsim în textul său rugăciunea *Tatăl Nostru* în mai multe limbi, printre care românește și sâsește.

Manuscrisul care conține însemnările lui Gruneweg este păstrat la Biblioteca din Danzig (Gdańsk) a Academiei de științe din Polonia. Manuscrisul a intrat în atenția istoricilor, care au publicat în trecut fragmente mai mult sau mai puțin întinse din această lucrare. Între aceștia se numără

⁷ Ca model de analiză pentru legătura între relatarea de călătorie și etnologie, v. Joan Pau Rubies, *Travel and Ethnology in the Renaissance. South India through European Eyes, 1250–1650*. Cambridge University Press, 2005.

și Michail Jonov, care a tradus în limba bulgară pasajii referitoare la Dobrogea, Bulgaria și Balcani⁸. Ediția completă a însemnărilor a fost realizată de Almut Bues⁹. În istoriografia noastră Maria Crăciun a investigat convertirea lui Gruneweg¹⁰. Despre călătoriile lui Gruneweg prin Moldova, Țara Românească și Dobrogea au fost publicate recent două studii¹¹.

[CĂLĂTORIILE PRIN MOLDOVA, ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI DOBROGEA]¹²

[Despre mănăstirea dominicană din Liov]

[vol. 1] Este o minune că Dumnezeu m-a călăuzit spre a intra în Ordinul Sfântului Dominic și m-a luat într-o astfel de mănăstire, întemeiată, ca și cea din Danzig, de Sfântul Iachint, mănăstire în care în anul 1497 a murit al 32-lea maestru al Ordinului teuton, Johann von Tiefen¹³, care a mers cu regele Jan Albert¹⁴ împotriva voievodului valah Ștefan¹⁵.

[Descrierea portului armenesc din Liov]

Nu m-am putut minuna îndeajuns¹⁶, când am venit întâia oară în Liov¹⁷ și soția stăpânului meu Bogdan m-a întâmpinat după vechile obiceiuri din Danzig; ea era de asemenea (chiar splendid) îmbrăcată, după vechiul port din Danzig, pe care nu mă opream în a-l admira îndeajuns. Juponul ei era o rochie de mătase aleasă cu pătrățele mici în față, prinsă cu bumbi mari aurii, încinsă împrejur cu o cingătoare aurită de care atârnau până la picioare două lanțuri lungi; de unul atârna unul din acești bumbi mari iar de celălalt o pungă splendidă de aur și perle, iar aceasta era

⁸ Almut Bues (ed.), *Die Aufzeichnungen*, vol. 4, p. 1469, 1507–1510.

⁹ Almut Bues (ed.), *Die Aufzeichnungen*, vol. 1–4, Wiesbaden, 2008, 1888 p.

¹⁰ Maria Crăciun, *Conversion in the Confessional Age*, în Almut Bues (ed.), *Martin Gruneweg (1562–nach 1615) – Ein europäischer Lebensweg*, Wiesbaden, 2009, p. 241–262.

¹¹ Alexandru Ciocîltan, *Martin Gruneweg prin Moldova, Țara Românească și Dobrogea*, în SMIM, vol. XXVII, 2009, p. 209–248; idem, *Tătarii din Dobrogea în însemnările lui Martin Gruneweg*, în *Moștenirea istorică a tătarilor*, vol. I, ed. Tasin Gemil și Nagy Pienaru, București, 2010, p. 199–206 (Colecția Istorie, cultură și civilizație tătară I).

¹² Traducerea s-a făcut după textul publicat de Almut Bues (ed.), *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562-ca. 1618): über seine Familie in Danzig, seine Handelsreisen in Osteuropa und sein Klosterleben in Polen*, vol. 1–3, Wiesbaden, 2008, p. 309–1373 (Quellen und Studien; Deutsches Historisches Institut Warschau, Bd. 19).

¹³ Johann von Tiefen, mare maestru al Ordinului teuton (1489–1497).

¹⁴ Jan Albert, regele Poloniei (1492–1501).

¹⁵ Ștefan cel Mare, domnul Moldovei (1457–1504).

¹⁶ Pe margine.de o mână mai târzie: *Dansiger kleidungs façon an einer Edlen Frauen in der Lemberg* [n. Almut Bues].

¹⁷ Lemberg.

suspendată înaintea picioarelor. De asemenea, avea gulerul împodobit în față cu bumbi mici din cel mai bun aur, deși era ținut cu ace de gămălie; gulerul căptușit cu blană bună de zibelină ajungea până la urechi; gâtul [era] cuprins cu lanțuri de aur de care atârna, chiar sub guler, o cruce admirabilă, încrustată cu nestemate. Capul și-l împodobise cu o perlă drăgălașă¹⁸ (cum este numită în Danzig), înaltă cât o șchioapă, și [era] plin de agrafe de aur cu mici drăgălășenii, încrustate ici și colo cu perle foarte mari; pe acesta l-a acoperit cu o năframă subțire de mătase; mâneci largi încrețite, prinse cu aur. La câteva zile după sosirea mea, după ce am devenit un pic mai îndrăzneț în casă, i-am spus că mă uimea mult costumul pe care îl purta în zilele de sărbătoare, deoarece nu l-am mai văzut nicăieri în toată Polonia¹⁹, și nici chiar în Liov nu-l văd la nicio femeie poloneză sau armeană, cu excepția ei. Totuși este un vechi port din patria mea, după cum îl arată picturile sau pe care și-l amintesc bătrânii – și mama mea mai păstrase câteva exemplare de la strămoșii ei – și care mai este încă în parte folosit în zilele noastre în Pomerania²⁰. Ea mi-a răspuns că polonezele nu obișnuiesc niciodată să se îmbrace într-un astfel de costum, care era din vechime doar portul femeilor armenice; acum se rușinează de acesta și se îmbracă după portul polon (sau ele însele nu știu după care). Îl mai poartă însă în zilele de sărbătoare doar femeile tinere (deoarece domnul Bogdan abia în acel an o luase pe ea de soție); [adăugând] că ea nu ar fi singura care se îmbracă astfel, numai că pe străzi nu poate fi observat sub șubele polone²¹. Mi-au adus din alte case mantale pe care ei le purtau odinioară peste o astfel de îmbrăcăminte [și] care erau întrutotul după înfățișarea celor din Danzig. Întrucât am mărturisit impresia mea unui preot armean precum că o astfel de îmbrăcăminte ar fi venit la ei din Pomerania, acesta mi-a demonstrat îndeajuns (deoarece casa stăpânului meu se afla în curtea bisericii armenesti) că acest port ar proveni din vechime din Țara Sfântă²², care din pricina războaielor și a decimării popoarelor a dispărut acolo, astfel încât s-a păstrat doar la femeile lor armenice, care nu acceptă cu drag înnoiri; fapt pe care cu însumi l-am observat ulterior, căci în întreaga Valahie²³ și Tracia²⁴ toate femeile armenice nu se îmbracă altminteri²⁵, însă în Liov [acest port] a ieșit cu totul din uz. De unde mi se pare mai degrabă că i-au urmat pe cruciați multe femei evlavioase din Țara Sfântă, în parte înrudite cu ei, care îi însoțiseră înainte din Germania²⁶. Acestea, pentru a se acomoda în Țara Sfântă și pentru a trăi mai bine în pace în mijlocul unui popor străin, au fost nevoite să renunțe la îmbrăcăminte lor germană și apoi obișnuindu-se, nu doar că n-au renunțat la această îmbrăcăminte, ci le-au convins și pe altele să o poarte. În

¹⁸ *löbern pearl.*

¹⁹ *Polerland.*

²⁰ *Pommern.*

²¹ *polnische schaubenn.*

²² *heiligen lande.*

²³ *Walacheye.*

²⁴ *Tracien.*

²⁵ Vezi în prezentul volum textul lui Minas din Tokat.

²⁶ *Deitzland.*

această privință le-au sfătuit și seniorii înșiși, care ar fi dorit să facă din vechiul Danzig un nou Ierusalim²⁷.

[Despre alfabetul latin]

Ah, be, ce, de, eh, ef, ge, ha, ih, ka, el, em, en, oh, pe, ku, er, es, te, uh, we, ix, oy, zet.

Pe acestea înainte-scise le urmează toate popoarele din Europa, cu excepția grecilor²⁸, valahilor²⁹ și rutenilor³⁰, [care] au scrierea lor proprie; ceilalți însă folosesc în tipăriturile lor caractere germane, anume danezii, suedezii, boemii, polonii³¹ și lituanienii, dintre care iarăși ultimele două amestecă litere, între care uneori și unele germane.

[Despre alfabetul slavon]

Az a, buki b, wiedie w, hlahol g, dobro d, iest e, ziwietie x, ziello, ziempla z, ize i, i, kako k, ludie l, mislite m, naß n, on o, pokoi p, ircy r, slowo s, twierdo t, ik, uk u, fert f, hir h, ot cy, czer c, ßa, ßcza, ior, iory, ier, iat, iu, ius, ia, xi, psi, fita, yzycza.

Copiat este cel al rutenilor noștri din regatul Poloniei³² cu care ei se fălesc, că le-a fost trimis bulgarilor³³, ca dar deosebit, de împăratul grec Mihail Curoplates³⁴; pe acesta îl folosesc și valahii.

[Despre dietele ținute la Lublin]

Și regele Alexandru³⁵ a ținut una aici³⁶ în anul 1503 la care, după câte știu, s-a hotărât să li se smulgă valahilor Pocuția³⁷ și [aceasta] să fie readusă Coroanei.

[Despre stăpânul său]

Acest armean se numea Asvadur, după știința mea, pe limba noastră, Adam, dar era numit de alte popoare Bogdan, care nume este cunoscut la ruteni, dar mai

²⁷ *new Jerusalem*. Pe margine autorul a desenat crucea de Ierusalim și a notat: „Crucile să fie scrise dublu”.

²⁸ *Griechen*.

²⁹ *Wallachen*.

³⁰ *Reussen*.

³¹ *Polen*.

³² *Königreiche Polen*.

³³ *Bulgarn*.

³⁴ Editorea, Almut Bues, semnalează că autorul îl confundă cu împăratul Mihail III (842–867) în vremea căruia s-a botezat principele bulgar Boris.

³⁵ Alexandru, regele Poloniei (1501–1506).

³⁶ Almut Bues arată că această dietă s-a ținut de fapt la Piotrków între 12 martie și 2 aprilie.

³⁷ *Pokutzia*.

mult încă la moldoveni³⁸ și înseamnă în polonă darul lui Dumnezeu; însă după cum se vede din scrisoarea mamei nr. 244³⁹, ea îl numește cel mai bine și îl pronunță Bogdal, ceea ce înseamnă Dumnezeu a dat. Și pe bună dreptate, căci cu adevărat mi l-a dat Domnul Dumnezeu nostru, deoarece, potrivit făgăduielii sale solemne, el mi-a fost până la moarte nu doar stăpân, ci și frate.

Acest Bogdan era fiul unui nobil din Livonia⁴⁰, dar tatăl și mama sa, împreună cu tot neamul [lor], i-au fost uciși de moscoviți, iar el însuși, fiind foarte tânăr, a fost adus la Moscova⁴¹ spre a fi vândut. Acolo l-a cumpărat Migerditz, un armean din Caffa⁴², dar cetățean liovean, care făcea negoț cu Sava⁴³, un grec foarte bogat, de asemenea cetățean din Liov. La acest Migerditz el a învățat aceste limbi, [adică] armeană, tătară, polonă și ruteană, pe care toate le cunoștea atât de bine, de parcă ar fi fost un nativ, însă din limba tatălui său nu-și aducea aminte niciun cuvânt. În rest, el se înțelegea după nevoie și cu alte popoare, mai ales moldovenește⁴⁴, și era de la natură foarte iscusit în toate, încât toate de care se apuca îi reușeau în așa măsură că toți se mirau; totuși îi lipsea școala, deși el silabisea puțin pe armeneste, dar pentru un astfel de negoț pe care îl desfășura îi era necesar un scrib⁴⁵. Se găsesc mai mulți din acest popor între armenii din Polonia dar el îi întrecea de o mie de ori, încât nimeni n-ar fi spus că nu ar fi un armean autentic. Era o persoană frumoasă, înaltă, cu suflet puternic și bărbătesc, un bun arcaș⁴⁶ și aruncător cu piatra, exersa cu plăcere alergări și alte lucruri cavalierești, mânca și bea mult, însă nu se îmbăta niciodată, și, față de gesturile sale bărbătești, blândețea, liniștea și iubirea sa de pace erau cea mai mare minune, încât deseori el dădea dovadă de o răbdare ieșită din comun. Apoi [era] evlavios, sfios, încât în toate zilele mele n-am auzit din partea lui vreo lăudăroșenie și [n-am văzut] vreun gest obraznic de la el, de aceea trebuie să recunosc că Dumnezeu mi l-a făcut nu doar stăpân, ci și înger.

[Despre Liov]

Multă hrană aleasă are acest oraș, are destul vânat vara și iarna, deopotrivă păsări și animale. Arc multe găini și curcani, tot felul de vite, pești destui, [mărfuri] care toate se găsesc aici mai ieftine ca oriunde. Toate vitele care ajung din Podolia⁴⁷ sau Valahia⁴⁸ în Italia⁴⁹ trebuie să treacă mai întâi prin acest [oraș]. Știuca

³⁸ *Moldauern.*

³⁹ Gruneweg a moștenit scrisorile mamei sale, decedată în 1594.

⁴⁰ *Livonien.*

⁴¹ *Moßkau.*

⁴² *Kaffe.*

⁴³ Almut Bues îl identifică cu Sava Feodorowicz, originar din Trapezunt.

⁴⁴ *Moldausch.*

⁴⁵ *schreiber.*

⁴⁶ *schutz.*

⁴⁷ *Podole.*

⁴⁸ Este vorba de Moldova.

⁴⁹ *Welschlanit.*

de aici se mănâncă la Viena în Austria⁵⁰ cu toate că acolo Dunărea⁵¹, bogată în pește, curge pe sub șapte poduri. Am străbătut jumătate din Europa și am fost în cele mai vestite orașe ale lumii, dar în niciunul nu am văzut ca aici atât de multe feluri de pâine care sunt aduse aproape zilnic la piață, încât aproape fiecare străin își află pâinea specifică țării sale, buchetul [?]⁵², franzela⁵³, cozonacul⁵⁴ și cum se vor mai numi ele. Aici berca și micdul se găsesc în cea mai mare abundență, nu doar din cele preparate la fața locului, ci și din cele care sunt aduse din alte orașe. Se aduce și vin din Moldova, din Ungaria și Grecia⁵⁵, din care uneori se văd în piață în grămezi de peste o mic de butoaie; și aici este locul său de depozitare.

În acest oraș, precum la Veneția⁵⁶, nu este de mirare să vezi în piață, în fiecare zi și chiar din toate locurile din lume, oameni de ambele sexe în portul țării lor, ungurii cu micile lor bonete⁵⁷, cazacii cu cușmele⁵⁸ lor mari, moscoviții cu șepcile⁵⁹ lor albe, turcii cu turbanele⁶⁰ lor albe. Aceștia în îmbrăcămintea lor lungă, iar germanii, italienii, francezii, spaniolii în a lor scurtă. Oricine, de oricare limbă ar fi, își găsește aici graiul său. Și, într-adevăr, deși acest oraș se află la peste 100 de mile de mare, totuși dacă cineva merge în piață unde printre butoaiele cu vin de Malvasia, mișună o atare mulțime de candioți, turci, greci, italieni, încă îmbrăcați în straiile lor de pe nave, aceluia nu i se pare altceva decât că se află în fața ușilor Porții [otomane].

În timpul săptămânii acest [oraș] ține târg în trei zile: miercuri, vineri și duminică, când se adună atâta mulțime de popor încât întregul oraș, împreună cu toate suburbiile sale, este plin de gospodari. În ianuarie, de Sfânta Agnes, orașul ține iarmaroc, care durează două săptămâni, prilej cu care se adună laolaltă o mare mulțime de oameni atât din Coroană cât și din afara ei. Și nu doar în această vreme, ci în fiecare zi este aici târg, căci zilnic vin aici băcani din toată Rutenia⁶¹, din Podolia, din Valahia și Moldova pentru a-și face negustoria. Deoarece aici se găsește zilnic marfă de toate soiurile pe care ți le poți imagina și aici se află meșteșugari buni de tot felul și chiar tipografie. Oare nu știe oricine că armenii de aici umplu cu mărfurile lor alese prăvăliile din Prusia⁶², din Silezia⁶³, ca să nu mai vorbim de întreaga Polonie?

⁵⁰ *Wien in Osterreich.*

⁵¹ *Tonaw.*

⁵² *struetzel.*

⁵³ *seemel.*

⁵⁴ *kuchen.*

⁵⁵ *aus der Moldaw, aus Ungern und Gricchen.*

⁵⁶ *Venedig.*

⁵⁷ *magerchen.* Almut Bues o definește ca un acoperământ de cap de origine ungară, din stofă groasă, moale, prevăzut cu o pană.

⁵⁸ *kutzmen.*

⁵⁹ *βepken.*

⁶⁰ *tzolmen.*

⁶¹ *Reussen.*

⁶² *Preussen.*

⁶³ *Schlesig.*

Nu doar că vin aici oameni străini cu negustoria lor, ci ei înșiși se dăruiesc acestui [oraș] pe vecie, împreună cu toate ale lor. Căci când își dau seama de oportunitățile și ordinea bună a acestui oraș și, pe deasupra, de cinstea, onestitatea, gesturile și atașamentul față de familie ale frumoaselor femei curate, le uită pe cele din patria lor împreună cu toate rudele, își vând pământurile moștenite și aduc banii în Liov pentru a-și face rude noi. În niciun oraș din toată țara nu afli polonă și ruteana mai curată; acestuia i se datorează mulțumire pentru că păstrează cel mai curat și mai plăcut aceste două limbi. Aici se găsește poporul cel mai măreț, nobilimea cea mai bogată, aici găsești cel mai chibzuit magistrat. Și mai ai aici doctori învățați în toate științele, în toate artele, iar printre cetățeni un mare număr [sunt] de neam nobil și unii care, datorită voinței credincioase și iscusinței lor, au fost înnoilați și încinși cavaleri. Aici găsești un arhiepiscop cu o pioasă adunare de preoți sfinți. Acesta este un oraș care nu lasă niciun eretic să se cuibărească întrînsul, ci îl aruncă afară, precum oceanul ceea ce e necurat în el.

[Despre moartea la Liov a lui Ioan Potcoavă și Iancu Sasul]

În fața acestei anticamere a fost înălțat în vremea mea un nou stâlp al infamiei. Este o frumoasă coloană înaltă care nu are egal în înălțime în toată Polonia. Pe această coloană, sus, se află Justiția în haine regale, cu ochii legați, cu o sabie în mâna dreaptă [și] o balanță în mâna stângă. Chiar în spatele ei se află călăul în straie poloneze; dreapta o ține întinsă cu o nua iar stânga pe sabie. Acest stâlp sau coloană le stârnește multora uimire, multora însă groază, căci aici nu doar celor săraci li se sfârșește sudoarea înșăngerată și li se taie urechile, ci și unor domni puternici li se vărsă tot sângele și li se taie capul. Cum li s-a întâmplat în vremea mea sub regele Ștefan⁶⁴ la doi principii din Valahia, la cererea turcului. Primul, în anul 1578, Potcoavă⁶⁵, care înseamnă potcoavă⁶⁶, numit astfel fiindcă el rupea în două o potcoavă tare cu mâinile sale. Avea mâinile atât de puternice încât rupea cu patru degete un taler, îndoindu-l doar de două ori într-o parte și în cealaltă. Un cui mare îl înfigea până la capăt în cea mai tare scândură de stejar doar cu un deget. Acesta zace îngropat în biserica ruteană, dar celălalt, Iancu⁶⁷, a fost depus în anul 1582 la bernardini⁶⁸, fiind catolic.

⁶⁴ Ștefan Báthory, regele Poloniei (1575–1586).

⁶⁵ *Podkowa*. Ioan Potcoavă, pretendent la tronul Moldovei (1577–1578) a fost executat la Liov la 16 iunie 1578.

⁶⁶ *Hueweysen*.

⁶⁷ *Jankula*. Iancu Sasul, domnul Moldovei (1579–1582) a fost executat în Liov la 28 septembrie 1582.

⁶⁸ *Berndienern*.

[Despre orașul Przemyśl]

În anul 1498 în luna mai i-a dat foc Ștefan, voievodul valah.

[Despre pericolele care pândeau caravana]

Deoarece pretutindeni, mai ales în Valahia, există multe iscoade⁶⁹, mulți țigani⁷⁰, iar în Turcia⁷¹ mulți pirăți, iar aceștia sunt în legătură cu ei, de aceea nu ești sigur în niciun loc. Caravana este în chip obișnuit astfel dispusă încât [aceștia] să nu se apropie de ea.

[Despre orașul Camenița]

Orașul are numai clădiri de lemn, cu excepția unei frumoase și împodobite case de piatră, care se găsește între piața armenească și cetate. În rest sunt multe bolți din cauza pericolului de incendiu. Biserica parohială este de piatră și destul de împodobită în interior și exterior. În această vreme i s-a adăugat tot din piatră și turnul clopotniței. Biserica Ordinului nostru se găsește pe o stradă care merge de la piața mare la cea armenească; aici locuiau, în această vreme, șase sau opt frați, acum însă [locuiesc] vreo douăzeci. Frații Ordinului Sfântului Francisc au, de asemenea, aici biserica lor de piatră, în care atunci locuiau doi dintre ei, acum însă vreo zece. În afară de amintita biserică ruteană mai este aici una de piatră. Și armenii au două biserici frumoase de piatră, aflate chiar una lângă alta, se înțelege într-o singură curte de biserică. Și clădirea sfatului este de piatră, dar foarte rău zidită. De asemenea, cetatea, destul de mare și splendid zidită, se află pe un deal izolat, la care din oraș se ajunge pe un pod, după cum îți lămuresc aici punctișoarele [din desen]⁷². Orașul are propriul episcop, are cetățeni bogați, mai ales printre armeni; nu tolerează evrei, are ceva locuitori și hrană suficientă. Zilnic vin aici la târg o mulțime de valahi cu nevestele lor. O vreme îndelungată le-a fost oprit iarmarocul, dar de puțini ani încoace le-a fost din nou îngăduit. Acesta se ține de Rusalii și îngăduința va dura până când va fi bănuită o altă trădare din Valahia. În anul 1463 l-a cumpărat regele Cazimir Jagello⁷³ prin înlocuirea lui Teodor Buczacki⁷⁴.

⁶⁹ *aufklärer*.

⁷⁰ *Tzigenen*.

⁷¹ *Turckey*.

⁷² Alături de textul este desenul menționat.

⁷³ Cazimir IV, regele Poloniei (1447–1492).

⁷⁴ Fiu al lui Mihail Buczacki, stăpânul domeniului Jazłowiec, a fost responsabil cu apărarea graniței de sud-est a regatului polon.

În rest, armenii nu scot nimic afară, cu excepția banilor. Uneori ei duc și felurite blănuri din Moscova, iuft roșu rusesc⁷⁵, dinte de pește pentru cuțite⁷⁶, dar în chip obișnuit doar taleri⁷⁷. Căci talerii înșiși aduc un mare câștig; cel mai anevoios este că se scumpesc și se ieftinesc, ca la noi heringul. Câteodată ei valorează 40, alteori 50, 60 și mai mulți aspri⁷⁸, însă cu un aspru se pot realiza aici mai multe decât la noi cu un gros⁷⁹. Și în Turcia nu primesc vreun taler necântărit și, dacă e vreo lipsă, o completează ei cu aspri. Primesc orice taler ar fi, argintul îl cercetează mai puțin, iar dacă acela nu are greutatea talerilor buni, ei completează cu aspri lipsa. Ei înșiși nu bat taleri, ci toți pe care îi au provin din Creștinătate. Bat monedă de mărime egală cu cea a noastră olandeză⁸⁰, pe ambele părți are litere turcești și la margine nu e rotundă, ci de parcă ar fi tăiată cu o foarfecă. Numesc această monedă șahin⁸¹ și fiecare conține opt aspri. Aspri sunt mai mult ovali decât rotunzi, tot cu scriere turcească și cu marginea mușcată. Fiecare aspru are 24 mangări⁸² care sunt din cupru curat, după forma asprilor. Însă acești mangări îi poate face cine dorește căci ei primesc drept un mangâr, fie cupru fie alamă, nu cercetează de vreo inscripție, doar să fie de aceeași mărime ca mangârul. De aceea ligheanele și tigăile pătimesc din partea slugilor căci unde apucă ceva, taie și fac din material mangări. În Turcia se bat și guldeni de aur după aspectul șahinilor, dar frumos, rotunzi, care nu sunt necunoscuți nici în Polonia și acum se găsesc în circulație pretutindeni. În vremea aceasta un gulden valorează 60 de aspri. Astăzi încă la Camenița⁸³ aspri se primesc pentru jumătate de gros. În întreaga Valahie sunt în circulație aspri și șahini, dar moneda lor cea mai iubită sunt micii șilingi ungurești⁸⁴, care acum sunt acceptați și în Polonia, și pe aceia ei îi numesc bani⁸⁵. Moneda polonă este acceptată în Valahia până la Ștefănești⁸⁶. Dar e un mare chin cu asprii și șahinii în Turcia și pretutindeni, căci sunt atât de selectați încât e de mirare. Uneori [aceste monede] sunt primite oricum ar fi, altcori abia una din zece.

⁷⁵ *die Reusche rotte Juchte*. Iuftul este „o piele groasă de bovine tăbăcită vegetal cu coajă de stejar și de mesteacăn și impermeabilizată cu ulei de mesteacăn, întrebuințată pentru fețe de încălțăminte”, vezi *Dicționarul explicativ al limbii române*, ed. a doua, sub conducerea lui Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, București, 1998, p. 510.

⁷⁶ De fapt, colți de morskă.

⁷⁷ *taler*.

⁷⁸ *haßper*.

⁷⁹ *groschen*.

⁸⁰ *Duetschen*.

⁸¹ *Szahi*.

⁸² *Mangur*.

⁸³ *Kamientzu*.

⁸⁴ *Ungrischen schillinge*. Aceste monede au fost emise de Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, în anii 1589–1599 și 1601, vezi Octavian Iliescu, *Istoria monetei în România (c. 1500 î.e.n. – 2000)*. *Cronologie-Bibliografie-Glosar*, București, 2002, p. 154. Vezi și Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996.

⁸⁵ *Banne*.

⁸⁶ *Stefanowce*.

Prin satul Dluzek⁸⁸, care înseamnă datorie mică (o datorie mică), un sfert de milă, am ajuns în bezna nopții la Nistru⁸⁹ în fața Hotinului⁹⁰, două mile. Deoarece am ajuns acolo în bezna nopții și pe deasupra pe ploaie, cum încă nu văzusem vreodată caravana⁹¹, nu pricepeam ce se petrecea. Am auzit tumultul oamenilor, nechezatul cailor, scârțâitul lanțurilor, am observat ici și colo focuri mici, iar caii nu i-am dus în grajd mai ales pe o asemenea ploaie; [toate acestea] nu aveau cum să-mi placă.

La 18 septembrie m-am pomenit întâia oară în locul unde se sfârșește regatul Poloniei și am luat cunoștință de o altă țară, anume Moldova⁹², care aici în Polonia e numită Valahia⁹³ și pe care cărțile o numesc Valahia, ceea ce înseamnă că acea parte dinspre Ungaria este denumită aici iarăși Moldova⁹⁴. Eu vreau să o numesc ca polonii, în mijlocul căroră am fost educat. Nistrul, numit de Ptolemeu Tyras, care se varsă în Marea Neagră⁹⁵, cu alt nume Pontul Euxin⁹⁶, desparte în acest loc ținuturile regelui polon de țara în care turcul poruncește deja. Căci această apă, care în lățime este egală cu [râul] Mottlau⁹⁷, pe malul drept are Valahia iar pe cel stâng Podolia, care aparține regelui și este numită Țara de Jos sau Inferioară⁹⁸. Pe malul aparținând regelui este doar o câmpie rea și tufișuri, dar pe celălalt mal [se găsește] orașul Hotin.

Începând de aici și până la Adrianopol⁹⁹ ne-a plouat zilnic; din această cauză cu toții am suferit de o stare atât de rea, încât, în ce mă privește, îmi doream să mă aflu la Liov sau în odaia mică din Varșovia¹⁰⁰. Tot ceea ce era pe noi și în jurul nostru se strica și, când ne uscam și noi puțin, eram din nou udați. Dacă nu ar fi fost Iacob, Dumnezeu știe ce s-ar fi întâmplat aici cu mine. Eram plin de pureci albi, care mă chinuiau atât de tare și nu se găsea remediu contra lor. Cu astfel de oaspeți, cea mai mare grijă a mea era ca ei să nu se așeze la soare și să apară pe manta, deoarece stăpânul meu, care era peste măsură de curat, se temea mult de ei. Eu mă ținam destul de curat, dar fără niciun folos. Când i-am povestit amintitei

⁸⁷ La 3 septembrie 1582 caravana pleacă din Liov și continuă apoi drumul prin Camenița.

⁸⁸ Astăzi se numește Dovžok.

⁸⁹ *Niestr.*

⁹⁰ *Chotzin.*

⁹¹ Caravana s-a format la Camenița și s-a îndreptat spre Moldova, dar Martin Gruneweg și stăpânul său au plecat mai târziu din oraș cu trăsurile lor și abia la Nistru au ajuns din urmă caravana.

⁹² *Moldav.*

⁹³ *Wallacheye.*

⁹⁴ Aici autorul îl urmează pe Martin Cromer, *De origine et rebus gestis polonorum libri XXX*, Basileae, 1568, p. 213. Pentru aceeași problemă, vezi Adolf Arnbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, București, 1993, p. 122.

⁹⁵ *Schwartzte meer.*

⁹⁶ *Pontus Euxinus.*

⁹⁷ *Motlaw*; râul curge prin Gdańsk.

⁹⁸ *Nieder oder Underlandt.*

⁹⁹ *Adrianopol.*

¹⁰⁰ *Warschau.*

slugi grija mea, mi-a spus că astfel se întâmpla cu toți care schimbau vechiul aer, cu care erau obișnuiți, cu unul nou, și că nu va dura mult, doar până se va face ziuă. Și acest chin se numește vamă.

La 19 septembrie am fost trecuți toți cu podul plutitor¹⁰¹ peste Nistru pe malul valah, iar caravana s-a adunat sub cetatea care se află chiar lângă apă. Cetatea e mică, dar totuși puternic fortificată; se găsește pe o stâncă înaltă, atât de izolată de celelalte dealuri, încât se ajunge la ea pe un pod înalt, zidit în partea de jos. În rest are o formă ca o sobă cu turnuri, însă din această sobă mică mari călăriri de felurite națiuni au fost biruite.

După ce am fost toți transferați dincoace, am urcat dealul spre orașul Hotin, care se află cam la jumătate dintr-un sfert de milă distanță de cetate. Acesta e ca un sat, se află deschis, aproape de tufe, pe un pământ accidentat. Casele au o construcție în față, ca pe vremuri la Danzig în Hoppenbruche, unde poate sta căruța la adăpost de ploaie. Totuși, în fața caselor nu se poate circula ca în orașele polone, căci de ambele laturi ale ușii se află câte o masă, care este într-atât de îngrădită, încât doar prin mijloc se poate ajunge la ușa casei, pentru ca aceia care stau în dosul meselor să aibă liniște. Casele sunt foarte mici și sunt construite numai din lemn, unse cu lut, dar ei locuiesc foarte curat. Ei văruiesc căsuțele înăuntru și în afară, ori de câte ori observă că se murdăresc oricât de puțin. Rar se vede aici o casă acoperită cu șindrilă, toate sunt acoperite cu paie. De teama focului, o casă se află la distanță de alta, astfel că între ele ar mai fi avut loc una; și toate sunt împrejmuite cu un gard. Din casă se intră prin două uși față în față în odaie, unde se află o frumoasă sobă cu cahle, cu care ei încălzesc odaia și pe care fierb și prăjesc după nevoie. Astfel de sobe există și în Rutenia ici și colo, mai cu seamă în Liov, pentru că sunt un lucru foarte comod. Odaia întreagă, împreună cu grinda, sunt văruite, în spatele mesei sunt atârinate covoare turcești și, în rest, de jur-împrejur, încăperea e împodobită cu cositor și oale turcești. Pe masă și pe bancă [sunt] alte covoare. Dincolo de odaie e o cămară de unde pornește până la sobă o laviță¹⁰², după obiceiul turcesc, pe care o folosesc încă în vremea de azi armenii din Rutenia, dar tot mai puțin. Lavița e un pat care e înălțat de la pământ, de felul unei mese de atelier, după cum obișnuiesc să aibă meșteșugarii noștri. În timpul zilei ei împodobesc astfel lavița: întind deasupra ei covoare care ajung până la pământ, astfel încât este asemeni băncilor; se poate ședea pe ea dacă se vrea și, fiindcă e și lată, poți să te întinzi dacă vrei. Cu toate acestea, valahii folosesc bănci și mese lungi. Turcii nu au în rest nicio masă pentru a mânca, în afară de laviță, pe care se suie, își adună frumos picioarele sub ei, se așează, mănâncă, socotesc sau poartă discuții¹⁰³. Deoarece aici m-am referit la turci vreau să arăt cum mănâncă sau își iau prânzul aceia: trebuie remarcat că mai întâi pregătesc lavița. După ce aceasta

¹⁰¹ *Prome*.

¹⁰² *Tapczan*.

¹⁰³ Pe margine, Gruneweg a redat planul locuinței cu explicații: „1. cămara, 2. odaia, 3. casa, 4. în fața casei de fiecare parte a ușii câte o masă, și acești ochișori mici semnifică stâlpii care susțin acoperișul, 5. lavița, 6. soba, în care arde focul. Cele două punctișoare dinainte semnifică două fiare care susțin hornul deasupra căminului pe care se gătește, 7. mesele”. Vezi în *Anexă* fig. 1.

este acoperită cu cele mai bune covoare peste saltele cu paie și pături rele (pentru a le fi moale), ei aștern frumos perne la perete (de asemenea acoperit cu covoare) pentru fiecare persoană în parte, după cum poți înțelege din imaginea de sub numărul 8¹⁰⁴. Apoi, când întregul acoperământ de pat este așternut, îl acoperă neted cu pături¹⁰⁵ sau cuverturi de pat, încât nu rămâne nimic descoperit. Deasupra așează o pernă tare aurită; în mijloc, deasupra, așează tichiută evreiască¹⁰⁶ de atlas, care este o scufiță rotundă. Când vine ora mesei, ei așează în mijloc pe laviță o piele rotundă, în locul feței de masă pe care poți să o percepi din desenul alăturat sub numărul 9¹⁰⁷. Este tăiată dintr-un iuft roșu moscovit ca un fund mare al unui butoi de vin. Marginea și centrul sunt împodobite cu flori din piele de safian roșu, galben [și] maro și aplicate cu mătase. În afara marginii sunt agățate inele mici prin care trece un șnur ce permite strângerea pieii. După ce este așternută pielea se așează pe ea sticluta cu sare, se pun pâinea și lingurile. Apoi, ei vin la masă, își lasă papucii¹⁰⁸ (aceștia sunt pantofi astfel croiți încât să iasă ușor din picioare) înaintea laviței, se suie pe aceasta și se așează frumos ordonat în jurul pieii, cu picioarele ascunse sub ei. Pe piele, care atunci se găsește la picioarele lor, taie carnea și toate [celelalte]. După terminarea mesei, sluga apucă pielea de șnur, închizând înăuntru oasele, o spală cu apă caldă cu o cârpă, o lasă la uscat, încât devine la fel de frumoasă ca înainte.

Persoanelor care șed pe laviță, mai ales celor în vârstă, li se așterne o pernă tare pe care să se așeze, dar nu le este de ajutor; ei se sprijină mai degrabă pe coate sau se suie pe aceasta căci sunt din copilărie obișnuiți să șadă astfel. De aceea, dacă la noi i se așterne turcului o masă, de exemplu la locuința sa, el se suie cu picioarele pe bancă și șede astfel în spate sau chiar face din masă laviță.

Tot astfel mănâncă armenii de-a lungul întregului drum; eu însă m-am așezat de-a dreptul jos, ca Sfântul Ioan. Căci Baronius¹⁰⁹ arată în cartea întâi a sa, că Domnul Hristos n-a mâncat cu ucenicii săi mielul pascal șezând în spatele mesei, ci după obiceiul turcilor, aproape întins și de aceea afirmă Evanghelistul¹¹⁰ că Sfântul Ioan la Cina Domnului s-a odihnit pe pieptul acestuia. Încă în ziua de azi, Țara Sfântă și toate popoarele dimprejur au din acea vreme un astfel de obicei de a mânca. Și după ce termină de mâncat își întind picioarele (totuși onorabil) unul în spatele celuilalt, se întind pe o parte și astfel vorbesc unul cu altul; dacă însă vreunul dorește să întrebe sau să roage ceva pe altul, acela poate să se așeze lesne așa întins chiar în fața sa, care după obiceiul îndătinat nu-i un lucru de rușine, ci este chiar onorabil.

În ceea ce privește casele, de unde am început, poți să le înțelegi forma din acest desen¹¹¹. Cruciulița semnifică locul de unde începe gardul, care leagă casele

¹⁰⁴ Autorul desenează lavița turcească. Vezi în *Anexă* fig. 1.

¹⁰⁵ *Kolder*.

¹⁰⁶ *Jamulke*. Gruneweg redă tichia purtată de turci.

¹⁰⁷ Desenul autorului înfățișează fața „de masă”.

¹⁰⁸ *Paputzi*.

¹⁰⁹ Cardinalul Cezar Baronius (1538–1607) a scris o istorie a bisericii de la nașterea lui Hristos până în anul 1198.

¹¹⁰ Pe margine, mențiunea nou-testamentară a autorului: *Ioan. 21:5*.

¹¹¹ Vezi în *Anexă* fig. 2.

împreună, la care este și o poartă după cum se obișnuiește la sate. În rest, casa are curte suficientă, grădină, staul pentru vite; fiecare clădire este separată, încât tuturor li se poate face înconjurul. Și ceea ce am spus acum despre casele din Hotin, trebuie înțeles pentru toate orașele din Valahia și Moldova. În Rutenia bisericuțele din sate sunt după această formă, foarte mici și lungi, dar împodobite cu o cruce mare, și ele au o înfățișare care întrece alte clădiri; au și un turn-clopotniță blănit cu scânduri. Însă valahii au la sate astfel de capele, încât dacă stai înăuntru pălăria se freacă de grinzi și cel care merge la uși trebuie să se aplece cum se cuvine Domnului nostru, și nu are altă lumină decât prin ușiță. În orașe, bisericile lor sunt după înfățișarea alăturată, de lemn sau de piatră, dar la Hotin nu există nimic de zid. Copacul cu clopotul se găsește în curtea bisericii. Sau, după cum e în imaginea cealaltă, care are un astfel de fundament cum e mai jos, ei înalță astfel de bisericuțe mai ales de zid, după cum se vede din celălalt desen. Înainte de a suna clopotul, ei bat o vreme într-o scândură de stejar, după felul în care doi oameni bat fierul împreună. Scândura atârnă de peretele bisericii, după cum vezi, și când se bate în ea, se împinge succesiv cu ambele mâini de peretele de care e atârnată la două șchioape. În lungime e cât își poate întinde ambele mâini un om zdravăn, după aceasta poți înțelege ușor lățimea și grosimea din desenul alăturat¹¹².

Și rutenii au o astfel de scândură dar nu bat în ea decât în joia mare și în următoarele două zile și [fac acest lucru] cu ciocane, nu cum împing aceștia. Și acest neam are în bisericile sale un fier asemănător acestei scânduri și la care cântă ori bat la marile sărbători. Vedeți-i pe greci, care nu se socotesc nebuni, cu toate că nu țin de Biserica romană, totuși folosesc și-și învață adepții cu astfel de ceremonii care sunt asemănătoare celor romane. Acest neam nu cunoaște deloc ce este Tatăl Nostru sau credința Apostolilor, însă simbolul niceean îl rostesc în chip obișnuit. Există și mănăstiri în Valahia. În bisericile valahe ei cântă totul în limba slavă¹¹³ deși nu înțeleg un cuvânt din aceasta, precum la noi călugărițele.

În rest este un popor frumos în această țară, care are propria limbă, aproape ca italiana, întrucât sunt o ceată alungată din Italia. Nu sunt grosolani la înfățișare, atât cei de la sate cât și cei de la orașe. Au un frumos și respectabil port după felul polon, dar întrucâtva diferit. Ca să-ți dau un exemplu: acesta arc pe cap părul tăiat rotund cum poartă de obicei italienii sau germanii, nu îl tund ca polonii, în același păr rotund bărbierul face doar o tăietură cu foarfece, care merge în dosul capului împrejur de la o ureche la alta, precum cununa unui călugăr. Sub această tăietură nu se arată nimic gol căci se pare că pălăria este îndesată peste păr. Și au aceasta ca semn distinctiv din porunca preoților lor și, după cum afirmă alții, ei o poartă ca pocăință. Pe cap poartă o bonetă polonă¹¹⁴ sau o astfel de pălărie după cum se vede în desenul alăturat¹¹⁵. Deasupra se află o fund rotund roșu sau de altă culoare, iar de jur-împrejur e garnisită cu țesătură de găitan negru sau de culoarea unghiei. La

¹¹² Desenele autorului redau o biserică ruteană, trei biserici românești, două planuri de biserică și o toacă. Vezi în *Anexă* fig. 3 și 4.

¹¹³ *Windischer sprache*.

¹¹⁴ *polnisch magierchen*.

¹¹⁵ Vezi în *Anexă* fig. 5.

cămașă ei poartă un guler italianesc, care ajunge până la umeri și atârnă în față de sus în jos până pe piept, și este din belșug brodată cu mătase de mai multe culori. Iar rocul¹¹⁶ este lung până peste genunchi și fără guler, iar în picioare [au] fixate ciubote galbene sau roșii. Nu-mi amintesc să-l fi văzut pe vreunul în papuci, ci toți în ciubote. Rocul care îi cuprinde de jur-împrejur¹¹⁷ este o manta poloneză¹¹⁸ cu un guler mare atârnat și cu mâneci lungi. Ei exersează cu sabia și cu arcul. Un cuțit împodobit cu argint atârnă la nasturii argintii ai celor două haine și poartă cu plăcere inele pe degete. Când sunt bucuroși, fac un dans rotund care se desfășoară cu cinste, fără râs, fără sporovăială și sar exact după cadență. Pentru că au case înguste, dansează pe uliță. Unul îl apucă pe altul de mână împrejur câte un bărbat și o femeie și astfel fac o roată mare. Și au bucurie atunci când dansează cel mai bine și unul dintre ei le dă semnalul să sară astfel: Huțhuțuț, la ultimul huț sar toți ca unul cât de sus pot. În timpul săriturii unul aruncă o măciucă sub cei care dansează, adică se înțelege sub picioarele lor; deci fiecare țară are obiceiul său.

Și portul femeilor este curat. Toate umblă ca bărbații cu ciubote. Au straie frumoase de mătase, încrețite de la gât, până la gambe, cu mâneci jumătate, adică mâneca până peste cot, frumos tivite, haina este decoltată rotund pe umeri și sus e pusă împrejur o garnitură cu aur și perle. Din aceasta se ivește cămașa până sub gât, care în locul gulerului e cusută de lățimea unui deget cu aur și mătase și are mâneci încrețite; ele poartă de asemenea și lanțuri aurite, salbe, brățări, mărgean. Astfel e podoaba capului. Își netezesc părul sub ele din creștet până în dosul urechilor și îl coboară și ceva mai jos, astfel ca fruntea să fie acoperită, apoi își fac ca o coroană de năframe pe care o pun deasupra, însă coroana o fac astfel. Au o maramă din cel mai frumos postav de Louvain pe care îl pun în patru, încât rămâne lat de patru degete. Ele îl pun egal împreună și îl răsucesc pe o garnitură gata pregătită. Răsucesc în lățime de șase degete, de fiecare dată cu un fir de pai mai sus, și capătul îl prind cu un ac mare de gămălie din argint de care atârnă o podoabă mică pe care o pun deasupra urechii drepte¹¹⁹. Oamenii tineri vâra și deasupra amintitului ac o floricică sau o frumoasă ierbuliță. Pe dinăuntrul acestei coroane, întrucât se zărește părul capului, împodobesc de jur-împrejur cu agrafe frumoase. În ambele urechi poartă și astfel de podoabe¹²⁰. Haina care le cuprinde este o mantie poloneză¹²¹. Fecioarele poartă peste o cosiță cu moț lung, un cilindru mic din catifea neagră¹²² sau o agrață lucrată, care se așează împreună pe cap ca o pălărie episcopală; deasupra așează o cunună care atârnă în spate. Dacă una [dintre ele] a fost deja promisă aceea poartă pe capul gol o cunună deschisă din pene de păun¹²³.

Această țară are o pășune mare căci este în cea mai mare parte doar câmpie, de aceea oferă aproape lumii întregi vite, de pe urma cărora locuitorii își au

¹¹⁶ *rok*. Rocul este „un fel de palton scurt”, vezi *Dicționarul explicativ*, p. 931.

¹¹⁷ *ummenems rok*.

¹¹⁸ *polnischer Kopieniak*.

¹¹⁹ Vezi în *Anexă* fig. 6.

¹²⁰ Desenul autorului arată un cercel. Vezi în *Anexă* fig. 7.

¹²¹ *polnische delige*.

¹²² Vezi în *Anexă* fig. 8.

¹²³ Vezi în *Anexă* fig. 9.

întreaga hrană și este un popor bogat. Și deși unele locuri suferă de lipsa lemnului, încât trebuie să facă focul cu balebă uscată, pe care fiecare o adună cu hărnicie de pe urma vacii sale, totuși are pretutindeni cele mai frumoase poduri din lemn, spre deosebire de Polonia care le are pe cele mai rele, deși se află în pădure. Țara este numai deal și vale, care însă, cum am spus, sunt fără păduri majoritatea; are un pământ uscat. Aici nu sunt mlaștini sau câmpii apoase ca în Polonia. Nu are dealuri strașnice, ci doar mijlocii și foarte încântătoare. Rar are pace și în permanență e jefuită din toate laturile, din care pricină se iscă apoi o mare vărsare de sânge, însă unde a avut loc o bătălie mare, câmpul este marcat cu un astfel de stâlp, în locul crucii; asemenea stâlpi se pot vedea des, mai ales unde a căzut o persoană de vază¹²⁴.

Cu schimbarea țării s-au schimbat toate în jurul meu și a început această călătorie cu o mare minune de la Dumnezeu, care s-a petrecut în felul următor. După ce caravana a ajuns la Hotin, s-a îndreptat direct spre curtea vămii și a fost închisă acolo conform obiceiului. Aici ni s-au asociat două calfe germane de aurari. Cel mai în vârstă se numea Kristof, un om trufaș, totuși bun, care lucrase câțiva ani pentru împăratul din Constantinopol¹²⁵, și, după ce s-a învoit la Königsberg¹²⁶, în Prusia, cu rudele sale [în problema] părinților săi decedați, se îndrepta din nou spre Galata¹²⁷. Așa este obiceiul ca ei să scrie aici toate mărfurile de la cea mai mică la cea mai mare și fac aceasta cu o hărnicie de mirare, ca nu cumva să fie ceva trecut cu vederea. Vameșul, care este un mare domn, când merge să noteze bunurile negustorilor ia cu el circa 20 de slujitori, dintre care unii dezleagă baloții, deschid butoaiile și scotocesc cu o astfel de bară de fier¹²⁸ prin saci și butoaie, ceilalți se așează sus pe căruțe și asigură paza.

Venind deci vameșul cu slujitorii săi, s-a luat chiar de mine un domnișor grec și vroia să-și bată joc. Pentru mine nu era nicio bucurie căci ambele mâini îmi erau ocupate cu lucrul, deoarece toate bunurile noastre zăceau aruncate și aveam destul de curățat și de închis. Fiindcă nu vroia să înceteze, am devenit mândru în cele din urmă, [iar] domnul Kristof din Königsberg a țipat în grecește la el și l-a avertizat să mă lase în pace. Deoarece domnul Kristof i s-a adresat și-a îndreptat teaca spre el, iar domnul Kristof l-a împins un pic de lângă el, la care el i-a dat o palmă și domnul Kristof l-a palmuit la rândul său. Din aceasta s-a pornit un război strașnic, deoarece grecului i-a sărit pe dată în ajutor o ceată, dar Dumnezeu mi-a arătat atâta îndurare încât l-am potolit pe grec și l-am convins să-i întindă mâna domnului Kristof și l-a îmbrățișat. Toate acestea s-au petrecut în spatele căruțelor încât n-a prins de veste nici unul dintre stăpâni; dar fiindcă grecul nu vroia să-și potolească sălbăticia au aflat cu toții ce se petcuse. Se aflau laolaltă trei butoaie cu cuțite, iar el vrând să se dea mare și să sară peste ele a căzut pe spate pe acestea și s-a lovit atât de rău încât l-au dus aproape mort acasă; a fost o mare minune a lui Dumnezeu că s-au găsit vreo zece persoane care au mărturisit cu jurământ, că un călugăr din

¹²⁴ Vezi în *Anexă* fig. 10.

¹²⁵ *Konstantinoppel*.

¹²⁶ *Königsberge*.

¹²⁷ *Gallate*.

¹²⁸ Vezi în *Anexă* fig. 11.

Cămenița, aparținând Ordinului nostru¹²⁹, i-ar fi împins butoiul sub picioare și i-ar fi provocat astfel căderea. Printre aceste persoane care au mărturisit s-au aflat atât din caravana noastră cât și dintre vameși. A fost căutat călugărul dar nu a fost găsit și fercască Domnul să-l fi găsit pe vreunul, căci aceștia vin deseori aici pentru a cerși. Însă eu însumi fusesem acela care a împins mai departe butoiul și l-a făcut pe grec să cadă, și s-a revărsat aici o mare milă a lui Dumnezeu asupra mea, care astfel a acoperit nebunia mea, ferindu-mă de o mare suferință și dovedind protecția Sfântului Ordin. Ceea ce este foarte de mirare e că, negăsind un astfel de călugăr, au căzut la îndoială și au spus că ar fi fost un călugăr rutean; deci și Ordinul și-a păstrat pacea!

Ce mai peripeții noaptea! Între timp începuse să plouă tare și fiecare își căuta un loc uscat unde să doarmă, deoarece în curtea vămii (devenită strâmtă din cauza cailor și a căruțelor) nu se găsea niciun loc pe pământul noroiu. Deci stăpânii au rămas în căruțe, unele slugi la cai și noi ceilalți am fost lăsați în oraș. Era deja întuneric când am plecat, am găsit o casă în care erau doar oameni foarte tineri și nu-i primeau pe cei bătrâni noaptea. Am făcut cinste copiilor ca să ne permită să ne strecurăm în odaie pentru a dormi. Ai noștri erau vreo treizeci care s-au așezat aici și, deși aveam intenția să nu-i las să se odihnească, totuși curând am adormit, mai ales din cauza muncii grele [depuse]. În somn am visat că s-a prăbușit acoperișul peste noi, ceea ce m-a speriat atât de tare încât m-am trezit, mi-am strâns așternutul și m-am dus în altă casă. Domnul Kristof zăcea chiar lângă mine și nu adormise încă. Văzând că vreau să plec m-a întrebat încotro și i-am spus că visul îmi spulberase încrederea în această casă. El l-a considerat drept un avertisment al lui Dumnezeu, pentru că și el observase cum se scutura cu noi podul casei, și m-a urmat cu calfa sa și cu Iacob al nostru. Domnul nostru ne-a călăuzit într-un loc mai bun, pe care eu îl remarcasem încă din timpul zilei; însă deoarece cei cărora le fusese dat mai devreme un semn să se ridice au început să tropăie deasupra acelei odăi, aceasta s-a prăbușit cu ei toți; deși nu vătămător, totuși erau toți desfigurați și au trebuit să plătească gazdei pentru pagubă vreo zece taleri. Această odaie era acoperită cu bârne mici subțiri, dar deja stricate, iar deasupra erau puse doar nuiiele ca la un coș, unse cu lut pe ambele părți. Pe aceasta, de obicei, stăteau doar găinile, de aceea nu suporta vițelii.

La 20 septembrie, vameșul a dat în păstrare registrul mărfurilor caravanei noastre unui slujitor al său care, conform obiceiului, călărea alături de caravană până către Iași¹³⁰, însoțindu-ne și veghind ca pe drum să nu se ia în căruțe ceva ascuns. Dar aici nu ajută nicio pază sau deșteptăciune a vameșului, deoarece nici negustorii nu dorm și știu să-și scoată părleala. Deși trebuia vămuit fiecare taler, totuși deseori erau atâtea lucruri ascunse în caravană că abia le puteau trage zece cai; de aceea nu le ajută să scotocească la piept. Ei scutură talerii din buzunar și nu știu că în locul lor trec 10.000 fără vamă. În timpul nopții mărfurile sunt duse sub fân și în spatele Iașilor sunt legate cu sfoară, încât din trei baloturi se face unul singur, căci dincolo de Dunăre se socotesc doar bucățile. Când ajung iarăși undeva

¹²⁹ Este vorba de Ordinul dominican.

¹³⁰ *Jas*.

la un tufiș sunt legate din nou și se fac bucăți foarte ușoare. Se face multă muncă cu permanenta re-legare până când sunt îmbățați paznicii sau până când se lasă mituiți, când își dau seama. Am mers mai întâi spre un crâng care începe de la oraș și am ajuns în cele din urmă acolo. Am mers iarăși prin câmpie, apoi printr-o pădure deasă de stejar, peste dealuri și prin văi. Din această pădure, care este o adevărată văgăună de ucigași, am ajuns la un sat aflat în câmpia întinsă, în spatele căruia, totuși departe de acesta, curge Prutul¹³¹ sau cum îl numesc alții Hierasus¹³². Această apă este egală în lățime cu [râul] Mottlau și se varsă în Dunăre. Niciodată nu s-a arătat limpede în fața ochilor mei, ci totdeauna amestecată cu lut, ca supa barszcz¹³³, la fel ca Tibrul¹³⁴ la Roma¹³⁵. Și deși atât de tulbure, totuși, dacă stă un pic liniștită într-un vas, curând devine limpede și este cea mai sănătoasă apă de băut. S-a dovedit că pe cântar, față de celelalte ape, este cea mai ușoară¹³⁶.

Când am ajuns la acest râu am găsit vadul¹³⁷ atât de stricat încât nu am îndrăznit să trecem căruțele prin el și, deci, am apucat un alt drum pe lângă Prut, pe care l-am avut în permanență nu departe de noi în dreapta și am înnoptat tot acolo¹³⁸.

La 22 septembrie am hrănit [animalele] lângă Prut, unde se găseau multe coarne¹³⁹ care erau deja coapte (nu pot afla acum denumirea acestui pom); el este întrucâtva asemănător cireșului, poartă frumoase fructe mici roșii, acrișoare care sunt lunguiețe după forma unei măslini mici, au și un sămburel în ele, dar totul mai subțire și mai lunguieț¹⁴⁰. Sunt plăcute la gust, iar turcii își fac băutură din ele. Am plecat cu un stăpân să scutur aceste fructe mici și când eram mai în toiul lucrului, el mi-a spus: „O, Merten¹⁴¹, s-a făcut deja urât în jurul nostru” și mi-a arătat spre pământ. Atunci am văzut că erau vreo mie de șerpi în jurul nostru, care toți aveau capetele ridicate de parcă priveau la ce făceam noi. Dintr-o dată au sărit toți în Prut și erau de două ori mai mulți decât am crezut înainte. Am mers tot prin câmpia întinsă încât și lemnele pentru gătit a trebuit să le ducem cu căruțele noastre și să adăugăm balebă, de care, de asemenea, duceam lipsă, căci era stricată de ploaia neîntreruptă. Am ajuns și în sate unde se servea bere și vin. Berca valahă nu este niciodată limpede, de parcă ar fi sora Prutului, și vinul este acru, însă nici una nu e neprielnică consumului. Se mai prepară aici un delicios mied tare, care nu e fiert ci doar ars, de aceea nu-l capătă oricare. Este un astfel de obicei prin sate, până la Constantinopol, încât de îndată ce țăranii și țăranșile află de [sosirea] unei

¹³¹ *Prutt*.

¹³² *Hierosa*.

¹³³ *wie ein barßcz*. Potrivit editoarei aceasta era o supă de sfeclă roșie.

¹³⁴ *Tieber*.

¹³⁵ *Rome*.

¹³⁶ Pentru aceeași problemă, vezi Dimitrie Cantemir, Principele Moldovei, *Descrierea stării de odinioară și de astăzi a Moldovei*, vol. II, studiu introd. și note de Valentina Eșanu, trad. și indici de Dan Slușanschi, București, 2007, p. 146.

¹³⁷ Probabil e vorba de vadul de la Lipcani-Rădăuți Prut.

¹³⁸ Călătoria continuă deci pe malul basarabean al râului.

¹³⁹ *Derenn*.

¹⁴⁰ În desen autorul înfățișează o coarnă.

¹⁴¹ Este o variantă a numelui Martin.

caravane, se împodobesc cu hainele lor de sărbătoare, prind fuiorul la cingătoare (inclusiv bărbații), merg și stau la drum, cele care torc lână, și tot ce au în casă de vânzare aduc cu ei. Aici ar fi o rușine ca vreuna să meargă prin sat fără a toarce. Untul și brânza lor o vără în piei de vită care sunt încă cu păr, netăbăcite.

La 24 septembrie înainte de amiază am ajuns la Prut în fața satului Țuțora¹⁴², unde este în permanență un vad. Și până acolo n-am întâlnit niciun oraș și nu-mi amintesc nici satele sau numele lor. Stăpânii s-au dus direct la Iași după vameși, pe care dimineața i-au adus cu ei. Au scotocit din nou căruțele în același mod ca la Hotin și abia aici au trebuit stăpânii să achite pentru toate. Aici am purtat o nouă cruce după de felul celei vechi din Camenița din partea vameșilor, care aproape că l-au determinat pe stăpânul meu să mă trimită înapoi la Liov. Împărtaşind necazul meu amintitului aurar, acesta a fost atât de onest încât mi-a jurat că mă va prezenta unui prea-cinstit negustor din Italia sau de aiurea. Nu vroia să renunțe la mine chiar și cu încuviințarea deosebită a întregului sfat al creștinilor din Galata. Pentru mine vroia chiar să părăsească această caravană, să aștepte la Iași altă companie și să mă țină în permanență pe cheltuiala sa. Fiind însă angajat încă din Liov de stăpân, l-am refuzat pe domn și i-am spus că nu doresc să merg la Liov și i-am prezentat propunerea mea, ca doar lui să-i fiu pe plac încât caravana sa să rămână fără teamă. Deoarece însă stăpânul, împreună cu alți armeni s-au sfătuit îndelung cu domnul Kristof în legătură cu mine, au încuviințat din nou toți, să mă țină în mijlocul lor, ceea ce după suferință mi-a adus din nou bucurie, pentru care Domnul fie laudat.

Pe 26 septembrie devreme am pornit cu caravana mai departe, dar stăpânii au mai rămas în urmă pentru a plăti vama. Stăpânul meu a rămas cu ei și m-a trimis cu mica sa trăsură mai departe, cu care din porunca lui i-am dus tot timpul pe cei doi germani ai mei, care altminteri stăteau în căruță. La 27 [septembrie] târziu au venit. La 28 septembrie stăpânul a poruncit, la sfatul meu, ca ambii aurari să meargă în căruțele noastre gratuit până la Constantinopol, fapt pentru care ei au mulțumit stăpânului și mie. Pe deasupra i-am așezat de atunci cu slugile noastre, ca să poată fără trudă mânca împreună cu acestea. Eu însă mâncam printre contabili din castronul stăpânilor. Am înnoptat la satul Chigheci¹⁴³.

La 29 septembrie am trecut peste un deal înalt acoperit cu tufe mici, pe care se găsea în dreapta și o grădină de varză, care nu era împrejmuită. Și deși avea un paznic în permanență, totuși era tot timpul jefuită de căraușii nestăviliți. Din acest deal se ajunge într-o frumoasă vale întinsă¹⁴⁴, care trecea prin câteva sate bune care au de toate. În acestea începe să se găsească vin bun, turcesc, dar dispar berea și miedul. Ultimul sat se numește Gârla¹⁴⁵, în spatele căruia se iese peste un deal din această vale, și nu se mai găsește niciun sat până la Dunăre, doar o foarte întinsă câmpie încântătoare¹⁴⁶. Însă în această vale pornește un braț din Dunăre¹⁴⁷ până sub

¹⁴² *Tzotzorze*.

¹⁴³ *Kyatz*. Astăzi se numește Tigheci.

¹⁴⁴ Este vorba de valea Ialpugului.

¹⁴⁵ *Gerla*. Localitate neidentificată, aflată probabil undeva la vărsarea râului Ialpug în lacul cu același nume.

¹⁴⁶ Această câmpie se află între lacurile Ialpug și Cahul.

¹⁴⁷ De fapt, lacul Ialpug.

dealul pe care se află grădina; pe acesta îl aveam în partea stângă, la vremea aceea era secăt, dar altă dată l-am văzut plin de apă. Foarte târziu am ajuns la Dunăre, altfel numită Istru¹⁴⁸, în care nu departe de noi în dreapta se varsă Prutul.

Apreciez Dunărea ca fiind lată aici de jumătate de milă, totuși nu este curentul cel mai puternic. De pe malul valah se trece pe lângă un stuful gros și câteva insulițe cu pădure, apoi spre malul turcesc era o apă curată și foarte strânică, după părerea mea lată cât de la Hohen Thor până la Kogenbrücke¹⁴⁹. Aici există enorm de mulți pești care, sărați și uscați, sunt duși în Polonia și chiar mai departe. Pescarii dau deseori pentru un gros de pâine patru, chiar cinci crape enorm de mari, al căror cunosător în Danzig i-ar da pe trei taleri. Eu însumi cu propria mână am sărat acolo odinioară scrumbii lungi de două șchioape. Acestea le-am adus spre uimirea tuturor spre cinstire starostelui din Liov¹⁵⁰. Vadul nu are vreun sat sau colibe, dar nu știu din ce cauză, căci aici sunt în permanență oaspeți. Aici am văzut întâia oară lămpi arzând în jurul bisericii turcești, dar nu am înțeles ce semnificație aveau; între timp fuseseră aprinse doar două, despre care vreau să scriu mai apoi.

Cu toate că Valahia are vin destul, totuși, traversând țara pe acest drum, eu nu am văzut nicio vie sau viță și nici grădini, și pe deasupra arareori apă. În Valahia distanța este socotită în mile¹⁵¹, dar am uitat ce distanță e de la un loc la altul. Aceasta o știu bine: [anume că] Podolia are mile mari¹⁵², dar Valahia cu mult mai mari, încât nicio țară nu are mile mai mari ca aceasta. Cărușii noștri socotesc distanța de la Hotin până la Dunăre ca fiind de 60 de mile germane¹⁵³, orașul Iași considerându-l la mijloc, la jumătatea drumului.

La 30 septembrie căruțele au fost trecute cu două șeici¹⁵⁴ dincolo. Aceste șeici sunt după felul marilor bărci de pe Vistula¹⁵⁵, dar în spate, spre cârmă, nu au o încăpere ci pe o scândură stă cârmaciul (care, ca și echipajul, este valah). Pe una iau patru căruțe mari, o pereche de trăsură și vreo 30 de cai. Caii sunt puși în față, căruțele mari lângă cârmă una lângă alta și sunt așezate astfel. Ei așează jghebură puternice, de la o margine la alta, în care sunt prinse roțile și de ambele laturi sunt strânse cu lanțuri, ca să nu se clatine și oamenii stau astfel între căruțe, caii în față și căruțele sus pe margine. La sfatul stăpânului eu am fost trecut cu căruța mea abia noaptea.

Pe celălalt mal, chiar pe malul apei, care aici este foarte adâncă și de aceea curge limpede lângă deal, se află orașul Oblucița¹⁵⁶, pe care turcii îl numesc

¹⁴⁸ *Hister*.

¹⁴⁹ *vom Hogen thoere tzur Kogen brucke*. E vorba de repere din Danzig.

¹⁵⁰ Staroste era Mikolaj Herbut (1570–1593) [n. Almut Bues].

¹⁵¹ Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971, p. 98, contestă folosirea milei ca unitate de măsură a distanței în Moldova și Țara Românească.

¹⁵² Mila polonă măsoară 5,6 km, vezi N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 100.

¹⁵³ O milă germană măsoară circa 7,4 km [n. Almut Bues].

¹⁵⁴ *Szeuken*.

¹⁵⁵ *Weysselkane*.

¹⁵⁶ *Obluczice*.

Isaccea¹⁵⁷. Aici se coboară din șeici direct în bazar¹⁵⁸, care înseamnă piață. Aici am văzut primul mecat¹⁵⁹, aceasta e o biserică turcească, pe care la coborâre o aveam foarte aproape în partea stângă [ca] în imaginea alăturată¹⁶⁰. Această biserică stă pe o stâncă și e de piatră și în spatele ei e o baie, în rest orașul are numai construcții de lemn după obiceiul valah. Are mulți turci dar și mai mulți valahi¹⁶¹. Aici la târg sosesc corăbii din mare. De la acest oraș începe un pământ frumos, în jurul său sunt tufe și pădure îndeajuns, dealuri încântătoare, înalte, dar nu abrupte. De pe un deal, în stânga, nu departe de oraș, se vede în depărtare un atât de frumos deal înalt și pleșuv, încât nu are egal în frumusețe¹⁶². Despre acest deal este răspândită legenda că un stăpânitor a poruncit oastei sale ca la întoarcerea peste Dunăre, după încheierea războiului, fiecare din acea mulțime să aducă o torbă (aceasta e un săculeț de pâine) de pământ. Astfel vroia să arate numărul mare al oastei sale și așa s-a înălțat acest morman. Acest oraș are în jurul său multe vii și cresc migdale, portocale, rodii și alte fructe.

După ce am trecut dincolo, pe dată au fost numărate mărfurile și apoi au fost plătite vameșului cu bucata. După aceea am suit dealul din spatele orașului și am așteptat până ce s-a adunat caravana și s-a achitat vameșilor. Privitor la acest oraș Oblucița toți gravorii în lemn se înșală, unul după celălalt. Căci în toate hărțile și mapele acesta este poziționat în fața Dunării, pe malul valah în Basarabia¹⁶³ sau pe o insulă din Dunăre¹⁶⁴, deși, după cum ai auzit, se află pe celălalt mal, în Turcia și nu are fluviul Dunării în spate. Dunărea se desparte în șapte brațe înainte să ajungă în Marea Neagră și acest oraș se află pe malul drept al ei, aproape de locul unde începe să se despartă, dar curge încă în deplinătatea sa și Prutul este ultimul ei afluent.

¹⁵⁷ *Sachezica*.

¹⁵⁸ *Basar*.

¹⁵⁹ *Medziet*. E vorba de geamia orașului.

¹⁶⁰ Vezi în Anexă fig. 12.

¹⁶¹ Un registru otoman din 1518 menționează 256 case de creștini la Isaccea, vezi Nicoară Beldiceanu, Jean-Louis Bacqué-Grammont, Matei Cazacu, *Recherches sur les Ottomans et la Moldavie ponto-danubienne entre 1484 et 1520*, în „Bulletin of the School of Oriental and African Studies”, vol. 45, 1982, nr. 1, p. 55, n. 47.

¹⁶² În desen se observă dealul pleșuv.

¹⁶³ *Bessarabia*.

¹⁶⁴ Observația lui Gruneweg e justă. În istoriografie s-a acreditat ideea că la nord de Dunăre, în Moldova, ar fi existat în secolele XV–XVI o așezare cu numele Oblucița, „pereche” a localității dobrogene cu același nume, care în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și-ar fi schimbat denumirea în Cartal (Marcel Dumitru Ciucă, *Din relațiile Moldovei cu Imperiul Otoman în timpul domniei lui Bogdan al III-lea*, în RdI, t. 31, 1978, nr. 7, p. 1253–1263). În realitate, în Moldova n-a existat vreodată o așezare cu numele Oblucița. Nici documentele interne și nici călătorii străini nu o menționează, absență greu de explicat pentru o așezare care ar fi existat la importantul vad al Isaccei (Obluciței) și care ar fi fost chiar loc de vamă al Moldovei. Cele mai vechi mențiuni ale Cartalului basarabean datează din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Așezarea a fost amintită în registrul fiscal otoman din 25 iulie 1645 (Tahsin Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Imperiul Otoman în documente turcești (1601–1712)*, București, 1984, p. 261–262) și în harta lui Katib Çelebi din 1648 (Anca Popescu, *O hartă osmană a Dobrogei de la mijlocul secolului XVII*, în AIIAX, t. XXII, 1985, p. 631–637). Numele turcesc Cartal și cele mai vechi mențiuni impun concluzia că așezarea a luat ființă în timpul stăpânirii otomane în regiune, mai exact între 1621 și 1645.

La 1 octombrie, după amiază, în a 25-a zi de luni după Paște, am pornit mai departe prin tufișuri, apoi peste un deal [acoperit] cu pădure mare, unde am și rămas peste noapte, lângă o veche cișmea¹⁶⁵ care este zidită și are, nu departe, un podeț de piatră.

Astfel de cișmele se găsesc din belșug pretutindeni în Turcia deoarece sunt făcute din milă pentru călători. Și dacă vreuna este înălțată cu cheltuială, arată ca în figura alăturată¹⁶⁶. Ei o clădesc sau zidesc înaltă, din piatră frumoasă, chiar marmură, ca să încante din depărtare pe oameni și pe dobitoace. Și nu e altceva decât un bazin cu apă, care este deseori adusă de foarte departe. Apa o fac să curgă printr-o țevișoară de alamă frumoasă, lângă care este o fereștrică, în care se găsește o ceașcă rotundă de cositor [prinsă] de un lanț mic, din care bea cel care nu vrea să fie stropit de țevișoară. Pe o latură se află încă o astfel de fereștrică pentru [a satisface nevoia] de a bea. Această construcție deasupra apei este împodobită cu litere aurite care conțin numele ctitorului. Apa din țevișoară este adunată în casete de piatră; când prima este plină, revărsă de sus apa printr-o fereștrică în cealaltă [casetă] și așa mai departe. Casetele au în față un jgheab larg pavat pentru ca vitele care așteaptă să bea, să se bucure de apă. În dosul cișmelei este un loc mic, pătrat, zidit împrejur, și zidul este umplut până sus cu pământ. De la pământ se urcă cinci trepte iar sus e sădită o iarbă mică frumoasă, unde cine dorește poate mânca și dormi. Dacă cineva vrea să fie și evlavios, pentru turci este ridicată pe margine către amiază o piatră, ca semn, ca să știe încotro să se întoarcă sau să se aplece cu fața. Acea piatră nu are în rest nicio podoabă sau scriere, ci doar un astfel de semn mic asemănător acestuia pe care l-ai văzut mai sus¹⁶⁷. În rest, cișmeaua are alături pomi frumoși care fac umbră pentru oameni și animale. De la amintita cișmea au început picioarele mele să se umfle, vinovată fiind apa Dunării. În timpul zilei mai treacă-meargă, dar noaptea am suferit mare necaz. Nu am putut deloc să dorm, ci doar am zăcut toată noaptea, schelălăind ca un câine. Simțeam mușcături și mâncărime când sub piele, când pe piele, iar pe deasupra îmi era interzis să mă spăl atât pe față cât și pe trup. Chiar dacă nu mi-ar fi fost interzise toate, tot nu mi-ar fi priit din cauza vremii rele permanente. Stăpânului îi era tare milă de mine, dar cu leacurile sale, ca un doctor nepriceput, în loc de sănătate îmi provoca mai multă boală. Eu însumi nu puteam să-mi dau un sfat, doar ce mă sfătuiau toți, asta făceam sperând la o ameliorare.

La 2 octombrie [am mers] printr-o pădure deasă, apoi printr-un frumos sat turcesc, acoperit cu stuf, numit Cataloi¹⁶⁸. Chiar în spatele satului se afla un pod de lemn peste un râu¹⁶⁹. În spatele podului am trecut iarăși printr-o pădure mare¹⁷⁰, apoi am ajuns într-o câmpie întinsă foarte frumoasă¹⁷¹, înconjurată cu dealuri de

¹⁶⁵ *hey einer alten Czeßma*.

¹⁶⁶ Vezi în *Anexă* fig. 13 și 14.

¹⁶⁷ Spațiu de rugăciune deschis, cu mihrab (nișă pentru rugăciune) [n. Almut Bues].

¹⁶⁸ *Kattely*. Așezarea a fost menționată în itinerarul turc din 1538, vezi *Călători străini despre țările române*, vol. I, ed. Maria Holban, București, 1968, p. 383.

¹⁶⁹ Telița.

¹⁷⁰ Astăzi dispărută.

¹⁷¹ Este vorba de depresiunea Nalbant.

mărime potrivită, în mijlocul căreia am hrănit [animalele] lângă un sat tătarese¹⁷², care se afla în stânga noastră. În fața acestui sat, în aceeași câmpie, se afla un deal frumos rotund, de parcă ar fi fost turnat, pe care ei îl numesc Dealul Porcului¹⁷³. Tătarii locuiesc mizerabil, totuși nu duc lipsă de hrană. Satele lor, atâtea câte am văzut, se află în câmp întins plat și au un turc ca stăpân. Casele se găsesc împrăștiate fără nicio ordine, una aici, cealaltă acolo și fiecare împreună cu curtea sa împrejmuită, după cum vezi în ochișorii alăturați¹⁷⁴. De aceea, când ajungi într-un sat mare necunoscut, nu poți ieși ușor din el. Casele lor sunt lungi și înguste precum cele valahe, însă foarte lungi¹⁷⁵. Deoarece aici nu se prea găsește lemn, în locul peretelui fac doar un schelet de lemn pe care îl leagă împrejur cu stuf mare, puternic (care se găsește aici); deoarece nu se găsește lut, iau pământul negru amestecat cu balebă de vită și cu acesta ung pereții pe ambele părți. Nu au nici var pentru albire, de aceea ung pereții cu cenușă umezită ca să devină frumoși, cenușii. Tot cu stuf le acoperă și, din desenul alăturat, poți înțelege toate colțurile casei¹⁷⁶. Cercul din mijlocul odăii este o vatră înaltă de doar o șchioapă peste care e un horn rotund și care rămâne rotund, pe deasupra foarte lat, suspendat de grindă, fără nicio proptea. În această vatră tot focul lor îl fac mai mult cu stuf, balebă și iarbă uscată. Într-o parte e așternută în permanență o pătură pentru șezut. Căci tătarii lucrează păturile colorate din care armenii fac saci, în care își țin mirodeniile pe care le vând. Cu [păturile] acestea, care sunt destul de drăguțe, își împodobesc lavița. Ei fac și cuverturi¹⁷⁷, dar în rest se hrănesc cel mai mult de pe urma vitelor. Nu am văzut în satele lor grădini. Deși am auzit că nu există popor mai murdar între păgâni ca tătarii, între creștini ca moscoviții, totuși în jurul lor este destul de curat. În nicio națiune nu este unul atât de asemănător cu celălalt ca la tătari. Ei au fața lată, ochii mari, rotunzi, care totuși ies înguști în afară ca la șopârle. Amestece-se tătarul în oricare popor ar vrea, căci va fi recunoscut oricând după oasele proeminente din obraji. Portul și religia lor sunt la fel ca la turci. În ce privește religia, sunt în mod sigur mai buni ca turcii. Ei iau doar o soție, se rușinează de poznele desfrânate, pe care turcii le prețuiesc ca un lucru frumos, de aceea băieții nu au a se teme de ei. Se hrănesc cu cai și cu alte lucruri de care turcii se fereșc. În ce privește portul, bărbatul și femeia folosesc aceeași îmbrăcăminte, își împodobesc capul în chip obișnuit cu un ișlic moscovit de vulpe întors, vopsit¹⁷⁸. Sub această pălărie femeile își înfășoară capul cu năframe albe, care atârnă până pe umeri după cum de altfel e obiceiul în unele locuri din Polonia [și] ele merg permanent cu ochii descoperiți.

¹⁷² Congaz.

¹⁷³ *Schweineberg*. Călătorul rus Trifon Korobeinikov îl numește în 1593 *Svinia Gora*, vezi *Călători străini*, vol. III, ed. Maria Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 354. Dealul Denistepe (266 m) domină depresiunea Nalbant.

¹⁷⁴ Desenul înfățișează gospodăriile tătarești risipite lângă drum iar dincolo de drum, mai departe se zărește Dealul Porcului. Vezi în *Anexă* fig. 15.

¹⁷⁵ Vezi în *Anexă* fig. 16.

¹⁷⁶ Gruneweg redă planul casei tătarești cu denumirea celor trei încăperi: casa (*Haus*), odaia (*Stube*) și camera (*Kamer*). Vezi în *Anexă* fig. 17.

¹⁷⁷ *kotzenn*.

¹⁷⁸ *mitt einem moßkewitterschen umkerten geferbten föxenen Schlicke*.

Apoi am trecut pe un pod lung de lemn care se afla peste o apă risipită ca o mlaștină¹⁷⁹, care se găsea ca o răscruce la mijloc. Spre dreapta se vedea din depărtare un deal împădurit, iar în stânga am văzut de departe o cetate veche de piatră pe un deal înalt¹⁸⁰, sub care se zărește o apă mare, poate [provenind] din mare¹⁸¹. Apoi am călătorit prin grădinile orașului Baba¹⁸², care înseamnă tată. Pe acestea le-am lăsat în stânga. Este un oraș destul de bun, are mai multe meceturi și alte clădiri de piatră, în jurul său sunt pretutindeni poduri de piatră. Orașul se află sub un deal mare care e plin de vii în tot locul, are pe deasupra în jurul său multe grădini pline cu tot felul de plante frumoase. Aici se obișnuiește ca, la înapoiere, să fie cumpărate săpun și orez, smochine, stafide, roșcove, tămâie, lână, praf de sulemenit etc. mai cu seamă lucruri grele căci aici se găsește totul din belșug și ieftin. N-am fost însă niciodată acolo, deoarece nu mi se permitea să părăsesc caravana. Mai departe am călătorit printr-o vale frumoasă, de lățime egală cu piața din Danzig; se află într-o pădure mare și are de ambele laturi dealuri înalte. La începutul acestei văi se găsește o cișmea, de la care numesc locul Cișmea^{182a}. În spatele acestei cișmele, sub deal, în partea dreaptă, sunt două țâșnitori frumoase, nu departe una de cealaltă; lângă acestea obișnuiește deseori să facă popas caravana. După ce am ieșit din vale peste un deal am mers din pădure printr-un tufăriș, apoi am ajuns într-o câmpie mare pe care ai noștri o numesc Câmpia dobrogeană¹⁸³. Și de aici se aduc în Polonia caii frumoși pe care ai noștri îi numesc caii dobrogeni. Ne-am îndreptat pentru adăpostul de noapte spre un sat turcesc¹⁸⁴ care se găsea în dreapta, sub un deal înalt.

La 3 octombrie [am mers] printr-un loc stâncos în câmpie iar în dreapta curgea o apă repede¹⁸⁵, care umplea pentru vite trei jgheaburi mari și acesta este un loc de luat aminte pentru călător¹⁸⁶. Apoi am mers printre două sate tătărești¹⁸⁷ care se aflau în câmpia întinsă. Din nou am hrănit [animalele] lângă un sat tătăresc¹⁸⁸ care se găsea în dreapta în câmpie. Am trecut peste un deal puțin acoperit cu tufăriș. Din nou pe lângă un sat tătăresc din întinsa câmpie, numit Târgușor¹⁸⁹. Aici am văzut întâia oară o cămilă albă ca zăpada cu care se ara. Din nou pe lângă o

¹⁷⁹ Mlaștina amintită se găsea la vărsarea Teliței și Taiței în lacul Babadag.

¹⁸⁰ Este vorba de cetatea Enisala înălțată de genovezi în ultimul sfert al secolului XIII.

¹⁸¹ Desigur, lacul Babadag.

¹⁸² Babadag.

^{182a} *Czeşma*.

¹⁸³ *Dobritzische feltt*. În 1584 Gruneweg a numit această unitate de relief Câmpia tătărească.

Două relatări de călătorie numesc același ținut *campus Tartarorum* (1592), vezi Virgil Ciociltan, *Georg Christoph Fernberger, un călător austriac, prin Dobrogea și Moldova în anul 1592*, în SMIM, vol. XX, 2002, p. 285–286 și *Tatarskie polea* (1597), vezi *Călători străini*, vol. IV, ed. M. Holban, M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, București, 1972, p. 88. Cea mai veche mențiune a stepei dobrogene se găsește în descrierea călătoriei lui Ibn Battuta (1330 sau 1331). Pe drumul spre Constantinopol acest călător menționează că după Babadag începea un deșert întins lipsit de apă, a cărui traversare dura mai multe zile, vezi *Călători străini*, vol. I, p. 5.

¹⁸⁴ Probabil Caugagia.

¹⁸⁵ Probabil Slava.

¹⁸⁶ Vezi în *Anexă* fig. 18.

¹⁸⁷ Probabil Ceamurlia de Sus și Ceamurlia de Jos sau Ceamurlia de Sus și Baia (Hamangia).

¹⁸⁸ Probabil Beidaud.

¹⁸⁹ *Bazarlykoy*.

fântână de piatră, adâncă, din câmpia întinsă. Am înnoptat în fața orașului Carasu¹⁹⁰ sau Apa Neagră, probabil el este astfel numit pentru că nu se află departe de Marea Neagră; apoi în stânga se zărește o apă mare. În dreapta este, de asemenea, un lac mare¹⁹¹, și mi se pare că un astfel de lac n-am mai întâlnit nicăieri în Turcia. Aici se vede un zid distrus și un șanț lung de vreo 30 de mile¹⁹². Din acest zid s-a construit orașul, ceea ce se vede cu ochiul liber. Este un oraș rău, are case de sat lungi, acoperite cu paie. Mecetul, construcția cea mai aleasă, în partea de jos este zidit și apoi acoperit cu scânduri din al cărui vârf, în loc de turn, popa ocărăște poporul, după cum poți înțelege din desenul alăturat¹⁹³. Vezi că pe această biserică a lor n-au pus semiluna, după cum e obiceiul și la sate. La sate obișnuiesc să construiască astfel de meceturi după figura alăturată¹⁹⁴. Caravana noastră a stat aici lângă două fântâni pătrate, zidite împrejur, late de aproximativ trei pași și adânci până la cingătoare care erau foarte harnic făcute din piatră pătrată cu trepte spre apă și în rest lesnicioase. Și acolo în interior apa țâșnește din pământ. Aici este locul de distracție al orașului, de aceea, de îndată ce s-a aflat de sosirea noastră, a venit o ceată de turci cu cobzele¹⁹⁵ lor și cu astfel de fluieri mici din trestie, desenate alături¹⁹⁶, și au cântat doar de plăcere, pentru a ne înveseli, arătându-ne că suntem bineveniți; apoi cei mai de vază au fost invitați la masă, unde ei au stat foarte cuviincios și s-au purtat foarte cumpătat și așa ceva se găsește în toate orașele și satele.

La 4 octombrie [am mers] iarăși printr-o câmpie înfiorător de întinsă în care într-un loc se găseau câteva dealuri pleșuve sub care mi se pare că fuseseră îngropați oșteni. Am hrănit [animalele] la Kornaria¹⁹⁷, o vale între dealuri astfel numită. Aici sunt două fântâni adânci rotunde, [aflate] la mică distanță una de alta, în care se coboară vreo zece trepte, care sunt uneori acoperite cu apă, când fântâna este plină¹⁹⁸. Dacă se dorește, se poate scoate apa cu o frânghie, dar pentru aceasta nu se află nimic la îndemână. Foarte înșelătoare sunt aceste fântâni, deoarece sunt una cu pământul și deseori sunt acoperite cu iarbă înaltă. În stânga se zărește o apă, probabil un lac. Se spune că aici fusese în vremurile dinainte un oraș, din care încă se mai văd ziduri în pământ¹⁹⁹, și deși aici nu e nicio singură casă, totuși, din când în când, se ține aici iarmaroc. De aici peste un deal din nou printr-o câmpie întinsă. Am înnoptat la Musabei²⁰⁰; în acest sat ei cresc câini de vânătoare, și câini mari în lanțuri, care sunt duși apoi în țări îndepărtate.

¹⁹⁰ Karasu; azi Medgidia.

¹⁹¹ Este vorba de valea (lacul) Carasu.

¹⁹² Valul lui Traian.

¹⁹³ Vezi în *Anexă* fig. 19.

¹⁹⁴ Vezi în *Anexă* fig. 20.

¹⁹⁵ Kobsen.

¹⁹⁶ În desenul alăturat se văd două naiuri. Vezi în *Anexă* fig. 21.

¹⁹⁷ Toponimul, menționat de autor și în călătoriile următoare, este probabil o formă coruptă a cuvântului turcesc *kanara* care înseamnă măcelărie (abator).

¹⁹⁸ În desenul alăturat textului autorul redă o astfel de fântână. Vezi în *Anexă* fig. 22.

¹⁹⁹ Sunt ruinele urbei romane Tropaeum Traiani.

²⁰⁰ *Myszobieg*. Editorea menționează că prin 1950 așezarea a fost redenumită Krasen.

La 5 octombrie încă prin, sau, spun eu, peste câmpie, apoi printr-un crâng lung; am hrănit [animalele] lângă orașul Cadiohlan Bazarczik²⁰¹ (care înseamnă târgușorul fiului voitului) pe care îl aveam în partea stângă. Este un oraș frumos, are mečeturi de piatră și pe deasupra case frumoase de piatră acoperite cu olane. Se află în câmp deschis, puțin proeminent. Este în rest deschis și are împrejur relativ suficiente grădini. După masă am călătorit prin câmpie, apoi printr-o foarte nesigură pădure sau crâng, în care erau doar stejari mici, rari, și alți copaci mici. Ieșind din aceasta am întâlnit în partea stângă, într-o vale frumoasă, sub un deal încântător, un sat sârbesc²⁰² numit Ușenli²⁰³, care avea vin ales. Se găsea aici în vârful unui deal rotund, în văzul tuturor (lucru de mirare) o cruce mare de lemn²⁰⁴. Deoarece începând de la Dunăre nu se mai aud clopote în biserici și nici nu se mai observă cruci ridicate.

Sârbii menționați sunt creștini de religie grecească. [Sunt] un popor foarte modest care vorbește limba slavă. De aceea polonii, mai ales rutenii, se pot înțelege cu ei. Casele lor sunt aidoma celor tătărăști însă mai mari, mai înalte și fără paie, construite din lemn și acoperite cu scânduri. Vatra, pe care fac focul, se află în odaie lângă ușă, asemenea căminelor noastre și nu ca la tătari în mijloc. Deasupra laviței, împrejurul întregii odăi, este o stinghie pe care atârnă foarte ordonat toate hainele lor ca într-o prăvălie. Dedesubt rocurile, unul lângă altul, pe care ei le întind de la un perete la altul; deasupra așează din nou năframele brodate, cămășile și ce mai au. Cămășile și năframele lor le brodează cu mătase de mai multe culori. Bărbații, prin portul lor, se aseamănă mult cu ungurii, totul este strâmt pe ei; [portul] femeilor, din nou, este aproape la fel cu al țărăncilor polone: o fustă încrețită, capul învăluit cu maramă albă, din care o bucată cu un capăt brodat rămâne în spate, atârând până la cingătoare. Mănecele cămășii sunt brodate în lungime peste tot cu scărițe colorate. Ele poartă mai jos de gât, deasupra pieptului, o placă pătrată, care atâră plină de pfenigi de argint și de aur, [iar] degetele pline de inele.

Fecioarele, din nou cu același port, poartă pe spate o cosiță lăsată până sub cingătoare și strecoară în păr pe cap două sau trei floricele din pene colorate, aur și mătase, în urechi poartă inele de mărimea unui taler și de grosimea unui fir de pai²⁰⁵. Cele logodite poartă pe cap [un acoperământ] ca o șă tătărăască, sub bumb atârând plină de mici podoabe și pfenigi de argint pe care o pun în față²⁰⁶. Însă femeile al căror bărbat a murit și care doresc să rămână văduve, mai ales femeile popilor, care nu sunt lăsate ca la Danzig să-și ia alt bărbat, conform învățăturii Sfântului Pavel, poartă un inel marcat atârnat într-o nară²⁰⁷. Iar bărbații poartă pălăria cu marginile astfel tăiate²⁰⁸.

²⁰¹ Bazargic, azi Dobrič.

²⁰² De fapt, bulgăresc.

²⁰³ *Oszanlia*. Azi se numește Botevo.

²⁰⁴ Vezi în *Anexă* fig. 23.

²⁰⁵ Vezi în *Anexă* fig. 24.

²⁰⁶ Vezi în *Anexă* fig. 25.

²⁰⁷ Vezi în *Anexă* fig. 26.

²⁰⁸ Vezi în *Anexă* fig. 27.

Untul și laptele încheat²⁰⁹, pe care ei îl numesc brânză²¹⁰ îl păstrează de asemenea doar în pici, care sunt încă netăbăcite deasupra și acest lucru începe încă din Valahia.

[...] La 17 noiembrie²¹¹ am hrănit [animalele] în fața Bazargicului și am găsit pe câmp două butoiașe de vin, amândouă însângerate și o pălărie cu sânge, care era tăiată. A caravană, care ne-a întâlnit pe noi sub Balcani²¹², a pierdut două slugi, [anume] pe Szimek și Pieniodzek; aceștia, dedați vinului, au rămas în urmă fără știrea stăpânilor lor, de aceea li s-a întâmplat așa ceva. Am înnoptat la Musabei. La 18 noiembrie am hrănit [animalele] la Kornaria, am înnoptat în spatele [orașului] Carasu. La 19 noiembrie am hrănit [animalele] la Târgușor, am înnoptat la jgheaburi. La 20 noiembrie am hrănit [animalele] lângă Dealul Porcului, am înnoptat la Cataloi. La 21 noiembrie am ajuns devreme la Oblucița și ne-am pregătit să trecem Dunărea.

La 23 noiembrie am încheiat traversarea. La 24 noiembrie a început înghețul, din care pricină noi toți am suferit un mare neajuns și acest îngheț puternic a ținut până la Camenița.

La 27 noiembrie am ajuns la Prut în fața Țuțorei. La 28 noiembrie au sosit vameșii din Iași. La 29 noiembrie [am plecat] de acolo pe lângă Prut pe drumul anterior, pe care după această dată eu nu l-am mai frecventat.

La 1 decembrie ni s-a rupt o roată, încât a trebuit să ne întoarcem înapoi într-un sat cu cele patru căruțe ale noastre, unde eu și Jacek²¹³ ne-am aflat în mare primejdie. Căci toate slugile s-au ascuns în odăi din cauza înghețului mare, încât nu mai puteau fi găsite. Caii s-au smuls și s-au lovit urât din cauza frigului cumplit. Vântul furtunos nu permitea aprinderea vreunui foc, și nici nu era cu ce să-l aprindem, căci [vântul] a dus departe fânul și ovăzul, a aruncat în sus coviltirul căruțelor și ce a mai putut prinde. Iar toate celelalte căruțe plecaseră mai departe și stăpânii, la rândul lor, apucaseră de la Iași un alt drum spre Hotin. La 3 decembrie am ajuns la Hotin. La 5 decembrie am trecut Nistrul²¹⁴.

[A DOUA CĂLĂTORIE. 1583²¹⁵]

[Despre Halici]

În anul 1509 l-a asediat Bogdan²¹⁶ și și-a pierdut aici artileria²¹⁷.

²⁰⁹ *geduerte glomse.*

²¹⁰ *Brinze.*

²¹¹ Este drumul de înapoiere.

²¹² *unter den Balchanen.*

²¹³ Este vorba de o slugă din caravană.

²¹⁴ Călătoria se încheie la Liov la 14 decembrie 1582.

²¹⁵ Caravana pleacă din Liov la 3 martie 1582 și, din cauza prezenței unei mari oștiri la Camenița, apucă drumul prin Halici și Sniatin.

²¹⁶ Bogdan al III-lea cel Orb, domnul Moldovei (1504–1517).

²¹⁷ Autorul folosește informațiile oferite de cronicile polone.

Aici în anul 1415, Alexandru, voievodul valah²¹⁸, a depus omagiu regelui Vladislav²¹⁹ și i-a adus daruri mari. Aici au sosit și soli de la împăratul constantinopolitan și de la patriarh cerând provizii, căci turcul Mehmed²²⁰ dobândise Tracia și își mutase deja scaunul de la Brusa²²¹ la Adrianopol²²². În anul 1531 l-a incendiat Petru²²³, voievodul valah²²⁴. Ne-am reparat aici căruțele până la 16 martie, căci toate lucrurile de la căruțe și de la cai se stricau din cauza ploii permanente. Chiar în spatele orașului curge Nistrul, pe care l-am trecut pe gheață.

În aceeași zi am trecut peste Prutul înghețat, de unde începe Valahia, am înnoptat la Cernăuți²²⁵, care se află pe un loc accidentat. La 17 martie, vameșii au inspectat căruțele noastre. La 18 martie [am plecat] de aici, la 22 am ajuns la Ștefănești²²⁶; acest oraș se află lângă un lac mare într-o câmpie întinsă și foarte plată. Este relativ mare și, după felul țării, un oraș bun, plin de oameni bogați și săraci. Am înnoptat aici. De la 24 până la 25 martie am avut în permanență Prutul în stânga, pe care apoi l-am avut în dreapta, după ce l-am trecut la un sat peste râul Jijia²²⁷. De îndată ce treci aici peste podul de lemn, urci un deal înalt și apoi mergi printr-o vale îngustă până la Iași²²⁸, iar în stânga, pe un deal, se găsește o biserică de piatră a unei mănăstiri de lemn²²⁹. La Iași am hrănit [animalele]. Aceasta este capitala întregii Valahii; ea se află într-o câmpie largă, destul de neprielnică. Are locuitori bogați [și] săraci și ulițe lungi și late. În piață se află, după felul țării, o biserică mare și bine zidită²³⁰, în parte acoperită cu plumb. Are altminteri [și] alte biserici mici de piatră. Armenii și catolicii noștri își au aici bisericile lor²³¹ și chiar și turcii își au mecetul lor²³². Nu departe de biserică mare, lângă un frumos lac mare, are o curte bine zidită în care locuiește principele (sau voievodul) țării.

La 27 martie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] la Țuțora, unde mai fusesem și înainte. Pentru că Prutul abia acum se dezgheța, n-am reușit să-l traversăm din cauza sloiurilor de gheață; din această pricină am așteptat până la 29 martie, când am trecut dincolo. La 31 martie am înnoptat, în stânga fiind satul aflat la înălțime între dealuri.

²¹⁸ Alexandru cel Bun, domnul Moldovei (1400–1432).

²¹⁹ Vladislav II, regele Poloniei (1386–1434).

²²⁰ *Machmet*. Este vorba de sultanul Mehmed I (1413–1421).

²²¹ *Prusy*.

²²² *Adrianopell*.

²²³ *Petrillo*.

²²⁴ Petru Rareș, domnul Moldovei (1527–1538).

²²⁵ *Czarnowca*.

²²⁶ *Steffanowca*.

²²⁷ *Gieza*.

²²⁸ *Jaes*.

²²⁹ Editura o identifică cu mănăstirea Aroneanu.

²³⁰ Este biserica Sf. Nicolae Domnesc, ctitorită de Ștefan cel Mare în 1491–1492.

²³¹ Biserica armenescă cu hramul Sf. Maria e atestată în secolul XIV; populație catolică exista în oraș în secolul XV.

²³² Informație ciudată, neconfirmată de alte surse.

La 1 aprilie am plecat de aici, înainte să se facă ziua. Caravana abia s-a mișcat de pe loc, căci i s-a stricat ceva unei căruțe, din care cauză toate au trebuit să stea locului. Însă deoarece am chibzuit că le va lua o jumătate de oră cu reparatul, nu am spus nimănui nimic, ci m-am abătut de la drum în stânga și m-am întins să mă odihnesc, cu speranța că mă voi trezi îndată ce căruțele se vor pune în mișcare. Am dormit însă vreo patru ore până ce a apus soarele fierbinte. Zăcând astfel, în mână dreaptă întinsă mi s-a strecurat un șoricel alb ca zăpada, care atât a împins cu căpșorul în mână până ce m-am trezit. Când mi-am venit în fire, fără a mă agita, mi-am îndreptat privirea spre a vedea ce era, dacă nu cumva un șarpe făcea acel lucru. Observând eu o bună bucată de vreme că era un șoricel frumos, am avut chef să-l prind. Când am strâns abil mână și credeam că l-am prins, dispăruse.

Nu era hermelină, ci dacă era o altfel de creatură, era un șoarece. Căci îmi amintesc că odinioară, în vechea pivniță a lui Peter Plaman, s-au prins într-o capcană de sârmă un cuib întreg de șoareci albi. După ce mi-am venit cu adevărat în fire și m-am trezit fără caravană, m-am speriat foarte, din care cauză am alergat în grabă pe drumul căruțelor până ce din depărtare mi-am dat seama că înhămau caii la căruțe sub un deal înalt și, spre norocul meu, zăboviseră acolo vreme îndelungată și am ajuns tocmai la timp ultima căruță. Dacă Dumnezeu n-ar fi intervenit așa fi fost pierdut, căci oricare din caravană ar fi considerat că cu dorm într-o căruță și ar fi plecat de acolo mai departe. În timpul zilei am campat pentru noapte în satul Tintul²³³, abia din acea zi a încetat furtuna. La 2 aprilie am înnoptat la Gârla²³⁴. La 3 aprilie am ajuns la Dunăre, pe care am traversat-o la Oblucița la 4 aprilie.

La 5 aprilie [am plecat] de aici, am înnoptat la vechea cișmea. La 6 aprilie am hrănit [animalele] lângă Dealul Porcului, am înnoptat în satul turcesc de sub deal. La 7 aprilie am hrănit [animalele] în satul tătăresc din fața dealului, am înnoptat la Carasu. La 8 aprilie am hrănit [animalele] la Kornaria, am înnoptat la Musabei. La 9 aprilie, când era sfânta seară a Paștelui, am hrănit [animalele] la Bazargic, am înnoptat la Ușenli. Am așezat caravana în spatele satului pentru a da satisfacție slujitorilor, care în majoritate erau catolici, pentru a sărbători Paștele. Ziua de Paști a fost întunecată și parțial ploioasă, de aceea și tristă. La 11 aprilie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] la Provadia²³⁵, am înnoptat în spatele celuilalt deal, unde, înaintea podului, în stânga, se găseau cele două izvoare.

[...] La 10 mai am hrănit [animalele] la Ușenli, am înnoptat la Musabei²³⁶. La 11 mai am hrănit [animalele] la Carasu, am înnoptat în satul tătăresc din spatele dealului. La 12 mai am hrănit [animalele] la Cataloi, am înnoptat la Oblucița.

La 13 mai am tocmii căruțele și am fost trecuți Dunărea. Stăpânul s-a aflat limpede în mare primejdie, căci ei se mirau de un astfel de curaj nemaiauzit, anume că el s-a avântat în primejdie fără întovărire [dar acesta] certându-i cu nume de leneși le-a impus cu forța să-l vâmuiască. Iar slugile, când au văzut granița creștină

²³³ *Tentula*. Tintul sau Tintiul se găsea nu departe de vărsarea râului Ialpuș în lacul cu același nume.

²³⁴ *Gerla*.

²³⁵ *Prowadia*.

²³⁶ Este vorba de drumul de întoarcere.

au vrut să fugă, căci le era teamă că vor trebui să se trezească devreme și să facă munci neobișnuite. La 16 mai am înnoptat la Iași. La 17 mai am așezat căruțele și, înainte de amiază, am fost în biserica mare din piață. La 18 mai, am înnoptat la Ștefănești. La 19 mai, în ziua Înălțării Domnului, am înnoptat la Hotin²³⁷.

[A TREIA CĂLĂTORIE. 1583²³⁸]

La 5 iulie am hrănit [animalele] la Oryny²³⁹, două mile, am înnoptat în fața Cameniței la cetea de pe deal, două mile. La 7 iulie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] la Hotin, două mile, am înnoptat în spatele orașului la micul heleșteu. La 8 iulie am traversat Prutul, a cărui apă secase, am hrănit [animalele] în câmp, tot astfel am și înnoptat, și în același fel pe 9. La 10 iulie, care era a șasea duminică după Rusalii, am adormit într-o căruță mare, dar când soarele a apus m-am trezit și eu și m-am așezat pe coviltirul căruței. Atunci s-a strecurat la mine Stamate²⁴⁰, un tovarăș și slujitor grec al bogatului Constantin²⁴¹. Așa de bine ne-am înțeles ca apa cu focul, căci el vroia să se joace și eu să mă rog. Fiindcă îmi devenise cu totul nesuferit cu glumele sale, l-am amenințat cu duminica, spunându-i că bucuria sa timpurie nu avea să se sfârșească bine. Chiar în timpul acestei discuții s-a întâmplat că au fost oprite la vale căruțele. Și m-am pregătit să sar din căruță și să o opresc, dar Stamate a fost mai sprinten, m-a oprit și a sărit el însuși jos. I-a ajuns însă un picior sub roată, care i-a zdrobit cu totul osul²⁴², din care pricină noi toți ne-am speriat tare. Pe dată am golit o caleașcă²⁴³, i-am legat bolnavului piciorul cu cârpe și piei, l-am așezat acolo și infirm l-am expedit înainte la un bărbier din Iași. Atât de tare era fărâmat piciorul, încât îl puteai îndoi ca pe un petic; totuși i-a hărăzit Dumnezeu un meșter atât de iscusit, încât în patru săptămâni a putut din nou să calce pe el și astăzi șchioapătă foarte puțin. Această întâmplare m-a făcut antipatic tovarășilor mei, încât nici măcar nu mă mai ocărau cu plăcere. La 11 iulie am ajuns la Iași. La 12 iulie [am plecat] de acolo și am trecut la Țuțora Prutul, pe un pod construit pe luntri. Căci principele valah²⁴⁴, împreună cu întreaga sa curte, și-a ridicat aici corturi, pe celălalt mal al apei, în câmp, și curtea s-a aflat aici întreaga vară. Erau un lucru de admirat, corturile frumos împodobite și ordinea lor. La 16 iulie am hrănit [animalele] la Gârla, am trecut Dunărea în timpul nopții. Deoarece am întâlnit o oaste mare care trecea Dunărea, am așteptat în Oblucița până la 19 iulie, când am înnoptat la cișmea. La 20 iulie am hrănit [animalele] la Cataloi, am înnoptat în satul turcesc de sub deal. La 21 iulie am hrănit [animalele] în câmpie, lângă o fântână, am înnoptat la Carasu. La 22 iulie am hrănit [animalele]

²³⁷ Călătoria se sfârșește la Liov la 24 mai 1583.

²³⁸ La 1 iulie 1583 caravana pleacă din Liov și urmează drumul prin Camenița.

²³⁹ *Orendinie*.

²⁴⁰ *Stamatt*.

²⁴¹ *Konstanti*.

²⁴² *ruere*.

²⁴³ *kolesse*.

²⁴⁴ Petru Șchiopul, domnul Moldovei (1582–1591).

la Kornaria, am înnoptat la Musabei. La 23 iulie am hrănit [animalele] la Bazargic, am înnoptat în spatele podului, unde ne-am aflat în mare primejdie, deoarece cărăușii au făcut unui grec pagubă pe ogorul acestuia, la pepeni și alte fructe. [...] La 30 iulie am hrănit [animalele] la Çayir²⁴⁵. Domnul Asvadur și Zanni au mers în orașul Adrianopol, dar eu și Toktamîș²⁴⁶ am rămas la căruțe. Aceștia doi, acum pomeniți, erau slujitori primiți de curând: Zanni era, după cum am amintit deja, un nativ grec iar Toktamîș un livonian²⁴⁷ cumpărat, amândoi cunoșteau bine limba turcă. Fiindcă Dumnezeu i-a binecuvântat pe stăpânii mei, au trebuit să-i primească pe aceștia, care amândoi slujiseră anterior grecului bogat Sava²⁴⁸, cu care domnul Nurbek²⁴⁹ avca ospete.

La 1 august stăpânul mi-a trimis vorbă, ca eu și Toktamîș să venim cu căruțele în oraș, ceea ce eu am și făcut. Am întâlnit acolo o caravană din Valahia, care deja se înapoia; cu aceasta s-a întors și stăpânul meu, iar cu noi rămăsese aproape o jumătate de caravană.

La 12 august am plecat din Adrianopol²⁵⁰, am înnoptat la Çayir. [...] La 19 august am hrănit [animalele] la Uşenli, am înnoptat la Bazargic. La 20 am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat la Kornaria. La 21 august am hrănit [animalele] la Carasu, am înnoptat în câmpie într-un loc necunoscut, de unde ei au trebuit să ducă caii la o adăpătoare aflată la jumătate de milă distanță. La 22 august am hrănit [animalele] în câmp, am înnoptat sub dealuri la Cişmea înaintea Babadagului, unde Zanni a început să-și dea duhul²⁵¹. Din cauza lui ne-am aflat în mare primejdie căci se ia, după știința mea, pentru sultan jumătate din bunurile unui străin decedat și uneori supraviețuitorul era ținut să plătească pentru cel mort. Căci mortul, chiar dacă nu avea nicio lețcaie, ei ziceau că toate bunurile i-ar fi aparținut. Și chiar s-a întâmplat că au făcut dintr-un cărăuș un mare negustor. La 23 august am trecut pe lângă Babadag cu trei ore înainte să se facă ziuă, pentru a avea cât mai puține greutate, ca ei să nu-l descopere pe muribund. Deoarece îmi petrecusem mult timp din noapte lângă bolnav, m-am așezat să dorm.

La căruțele mari ei așează o scândură între ambele roți, de ambele laturi, pe care leagă trei saci cu ovăz sau orz, care atârnă între două frânghii. Pe o latură a căruței atârna doar un sac, pe care m-am întins eu; însă deoarece acesta atârna doar în spatele frânghiilor foarte lejer, fără a fi legat, a căzut împreună cu mine de pe scândură, din cauza permanentelor scuturături ale căruței, chiar pe drum în câmpia de lângă Dealul Porcului²⁵². Dumnezeu cel Atotputernic și-a arătat atunci marea sa îndurare față de mine, căci în întuneric au trecut pe lângă mine vreo douăzeci de căruțe și eram chiar în dreptul șei, unde în chip obișnuit merg cei călare. Când

²⁴⁵ *Tzahaye.*

²⁴⁶ *Tochtamisch.*

²⁴⁷ *Iflander.*

²⁴⁸ Sava Fedorowicz [n. Almut Bues].

²⁴⁹ Negustor armean din Liow.

²⁵⁰ Este vorba de drumul de înapoiere.

²⁵¹ Anterior Gruneweg a menționat că, pe drumul de întoarcere, Zanni s-a autoaccidentat grav, după ce a încărcat prea tare o armă de foc.

²⁵² Gruneweg desenează dispozitivul amenajat între roțile căruței.

m-am trezit mi-am dat seama ce s-a întâmplat și fiind chiar pe drum am lăsat jos sacul și am alergat o jumătate de milă după caravană, fără să-mi dau seama ce se întâmplase.

Am hrănit [animalele] în pădure, înaintea satului Cataloi, am înnoptat la vechea cișmea și acolo am dus de la drum în pădure bolnavul, care a murit în jurul orei unu din noapte. După ce i-am dat îngrijire, Toktamîș a mers împreună cu câteva slugi departe în pădure și i-au săpat o groapă și până să se înapoieze după cadavru, l-am păzit eu singur de lupi vreo patru ore. Dar așa l-am păzit, că atunci când s-au întors după el abia m-au putut trezi.

La 24 august, devreme, am ajuns la Oblucița, am trecut târziu Dunărea. La 30 august am ajuns la Iași. La 1 septembrie [am plecat] de acolo. La 3 septembrie am hrănit [animalele] la Ștefănești. La 4 septembrie am înnoptat în spatele Prutului; aici s-a târât pe burtă un ȋigan spre caravană și fără îndoială ar fi produs pagubă dacă nu mi-aș fi dat seama. La 5 septembrie am înnoptat la Hotin. La 6 septembrie am trecut Nistrul; am înnoptat chiar pe malul celălalt.

[A PATRA CĂLĂTORIE. 1584²⁵³]

La 20 aprilie am fost trecuți peste Nistru și ziua am petrecut-o la vameși, la Hotin. La 21 aprilie [am plecat] de aici, am fost trecuți Prutul și am înnoptat dincolo. La 22 aprilie am înnoptat în satul Olicz²⁵⁴. La 23 aprilie [am trecut] prin Ștefănești. La 24 aprilie am hrănit [animalele] lângă Jijia, am înnoptat la Iași. La 26 aprilie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] la Țuțora, am trecut Prutul cu ajutorul frânghiilor²⁵⁵. La 28 aprilie am ajuns la Chigheci²⁵⁶, unde am rămas să ȋninem Paștele potrivit vechiului calendar. La 30 aprilie [am plecat] de aici. La 2 mai am ajuns la Dunăre, dincolo de care am fost trecuți la 3 mai.

La 4 mai [am plecat] de aici; am înnoptat la cișmea. La 5 mai am hrănit [animalele] lângă satul tătareasc de lângă Dealul Porcului. Am înnoptat în spatele Babadagului la Cișmea. La 6 mai în câmpia tătarească²⁵⁷ am întâlnit călugări turci, îmbrăcați în alb ca zăpada, cu pălării cu opt colțuri și pe creștet cu o cârpă²⁵⁸. Unul dintre ei purta o lampă din mețet și câteva năframe. Mi-au relatat ai noștri că la ei a fost sărbătoarea Sf. Gheorghe, la care ei adună din sate bani de sacrificiu, ca de altfel la noi de Crăciun. Am hrănit [animalele] în satul tătareasc din fața dealului. Am înnoptat la Târgușor. La 7 mai am hrănit [animalele] înainte de Carasu, am înnoptat la Komaria. La 8 mai am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat înaintea Bazargicului. La 9 mai am trecut prin Ușenli, care era cu totul pustiu, căci toți sârbii fugiseră de acolo din cauza oștenilor care în permanență călătoreau înspre și dinspre Persia, și cu care ne-am întreținut apoi îndeajuns²⁵⁹.

²⁵³ La 13 aprilie 1584 caravana pleacă din Liov și continuă drumul prin Camenița.

²⁵⁴ Ar putea fi vorba de satul dispărut Oleșcani.

²⁵⁵ *wir fuerten uns amm stricke uber den Prutt.*

²⁵⁶ *Kygatz.*

²⁵⁷ *aufm Tatterschen felde.*

²⁵⁸ Sunt dervișii din Babadag.

²⁵⁹ La 27 mai caravana ajunge la Istanbul.

Aici la mare, lângă zidul oraşului se află spânzurătoarea cu cârlige unde sunt azvârliţi răufăcătorii. În anul 1563 turcul a pus să fie azvârliţi acolo doi nobili de seamă din Polonia, [anume] Wiśniowiecki şi Jan Piasecki²⁶⁰, care i-au fost expediaţi de voievodul valah Tomşa²⁶¹, deoarece ei fuseseră trimişi de valahi ca să îl ia pe Dimitrie²⁶² [sic!]. Piasecki a murit uşor, căci el a fost atârnat de şale cu capul în jos şi din această pricină sângele l-a sufocat curând. Wiśniowiecki însă a trăit trei zile, căci el atârna de coastă cu capul sus; [a rezistat] până ce turcii au tras cu arcurile în el, deoarece îi ocăra pe ei şi pe Muhamadul lor. Şi chiar ar fi spus: „turci nebuni, dacă voi nu mă puteţi nimeri, atunci daţi-mi un arc ca să vă nimeresc eu pe voi”; când i s-a înmănat acela atât de tare l-a întins şi a nimerit, încât de atunci până în ziua de astăzi neamul polon este pomenit cu admiraţie şi mare laudă de turci.

[...] La 29 iunie am hrănit [animalele] în pădure, unde sunt cele două poduri²⁶³; la Uşenli, de unde sârbii fugiseră mai înainte, au revenit acum. Am înnoptat înaintea Bazargicului. La 30 iunie am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat în spatele Komariei pe deal, căci în vale, în jurul fântânilor, era plin de oştteni, din care cauză ne-am aflat în pericol. La 1 iulie am hrănit [animalele] în spatele [oraşului] Carasu; aici ni s-a spus despre [prezenţa] unei mari oştiri lângă Dunăre şi pretutindeni pe drum. Stăpânii erau cu totul hotărâţi să ne îndreptăm spre Ungaria, dar s-au îndreptat spre Moldova²⁶⁴. Aceasta, deşi se aseamănă în toate cu Valahia, totuşi mi se pare a fi în toate ceva mai bine, în privinţa bogăţiei, a obiceiurilor, a construcţiilor, şi are şi un principe osebit.

În spatele [oraşului] Carasu am lăsat în dreapta vechiul nostru drum şi am mers tot prin câmpie, de asemenea printr-un sat turcesc, am înnoptat pe un deal în marginea unui sat. La 2 iulie [am mers] prin câmpie, pe lângă un sat turcesc aşezat sub un deal stâncos, care nu este abrupt. Aici s-au despărţit stăpânii de noi şi au mers călare înainte la Dunăre pentru a se înţelege acolo cu vameşii. Noi am hrănit [animalele] şi am înnoptat tot în câmpie lângă un sat, care era, ca şi cel susmenţionat, în partea dreaptă. La 3 iulie, cu câteva ore înainte de a se face ziua, a venit la noi, trimis de stăpâni, Bali, cu slujitorul vameşului şi ne-a lăsat să mergem mai departe. Aşadar am plecat şi am ajuns la Hârşova²⁶⁵; este un oraş mic, cum sunt cele valahe sau moldave, şi are în cea mai mare parte moldoveni. Se află chiar lângă Dunăre în jurul unui deluşor pe care se găseşte o mică cetate de piatră, care are doar un zid prost cu turnuri plate şi nu se află nimic în interior, doar vârful

²⁶⁰ *den Wiśniowiecken und Joan Piasecken*. Dimitrie Wiśniowiecki era căpetenia cazacilor şi pretendent la tronul Moldovei, vezi Constantin Rezachevici, *Principii Dimitrie Wiśniowiecki şi Mihail Korybut Wiśniowiecki şi înrădirile lor cu Bogdăneştii şi Movileştii. Lămurirea unor confuzii istorice*, în *ArhGen*, s. n., t. III, 1996, nr. 3–4, p. 313–320.

²⁶¹ *Tomza*. Ştefan Tomşa I, domnul Moldovei (1563).

²⁶² *Dmitr*.

²⁶³ Este vorba de drumul de înapoiere.

²⁶⁴ De fapt, Ţara Românească.

²⁶⁵ *Hersew*.

mecetului²⁶⁶. La cale de aproximativ o milă în spatele acestui oraș se găsea vadul, lângă care am înnoptat, iar ziua am mers doar prin câmpie.

La 4 iulie am trecut Dunărea și deîndată celălalt mal aparține voievodului moldovean²⁶⁷. La 5 iulie ne-am mișcat de la vad o jumătate de milă în fața [orașului] Floci²⁶⁸. Acesta este un oraș bun și relativ mare, care se află lângă Dunăre, într-o câmpie deschisă, printre grădini frumoase. Are câteva biserici de piatră și, în spatele orașului, pe un deal, o vestită mănăstire de piatră²⁶⁹. Am hrănit [animalele] în fața acestui oraș care, ca și precedentul, se afla în stânga. Am înnoptat lângă un sat care era în partea stângă. Cât e ziua de mare am făcut abia două mile, căci pământul, deși acoperit cu praf, totuși era atât de moale încât s-au afundat în el caii până la genunchi, iar roțile până la butuc, iar cei care mergeau pe jos trebuiau să calce ca atunci când urci un deal nisipos, cu toate că pământul era negru precum cărbuncle. La 6 iulie [am trecut] prin două sate bune din câmpia întinsă, în care aveam în stânga înălțimi rotunde ca niște ouă, pe dinăuntru șanțuri adânci, cu locuri de tragere²⁷⁰; am hrănit [animalele] în satul următor, unde fiecare casă are propria fântână cu găleată. Am mers printr-un sat bun, de asemenea plin de fântâni. Apoi am ajuns la Buzău²⁷¹, am fost trecuți [peste apă], am rămas peste noapte pe același mal. Pe această apă se află orașul Buzău, cu același nume ca și apa, prin care am trecut, căci se află pe malul celălalt al apci. Acesta se află foarte la vedere, este unul dintre cele mai de văză [orașe]; are câteva biserici de piatră între care una cu o turlă, cealaltă cu două. În afară de moldoveni au aici bisericile lor armenii și sașii²⁷². La 7 iulie am hrănit [animalele] tot aici, unde am zăbovit, fiind ultima caravană care a părăsit orașul. Curând am mers printr-un sat care are vii. Deși Valahia și Moldova produc mult vin, totuși pe drumurile noastre nu am zărit vreo vie, dacă mă gândesc bine. Am trecut iarăși prin două sate bune și am înnoptat în fața celui de-al treilea. La 8 iulie [am trecut] printr-un sat²⁷³ în fața bisericii căruia se afla o cruce cioplită dintr-o piatră albă, înaltă cât doi oameni și în partea dinspre biserică este incizată peste tot cu scriere valahă și jos [este] un bărbat călare pe cal²⁷⁴. De la Dunăre până la acest sat am mers în permanență prin câmpia întinsă. De aici am mers printr-o pădure subțire de stejar, printr-un sat numit Tecuci²⁷⁵, am hrănit [animalele] într-un sat de la granița valahă unde am achitat vama pentru mărfuri. Chiar în spatele acestui sat curge o apășoară ca un jgheab, care-i desparte pe moldoveni de valahi și chiar pe malul celălalt se găsește un sat valah. Am mers prin câmpia, în dreapta căreia se afla un deal înalt pleșuv.

²⁶⁶ Vezi în *Anexă* fig. 28.

²⁶⁷ În realitate, voievodului muntean.

²⁶⁸ *Flocz*.

²⁶⁹ Aceasta este cea mai veche mențiune a mănăstirii Ghidiliți.

²⁷⁰ Descenul autorului completează descrierea.

²⁷¹ *Boza*.

²⁷² Confuzie cu situația din Moldova.

²⁷³ Probabil orașul Râmnicul Sărat.

²⁷⁴ Vezi în *Anexă* fig. 29. Biserica și crucea au fost înălțate de Ștefan cel Mare spre a comemora războaiele purtate în Țara Românească.

²⁷⁵ *Tokucz*.

Apoi [am mers] prin pădure până la Siret²⁷⁶, lângă care am rămas peste noapte. La 9 iulie am fost trecuți dincolo. [Am mers] prin câmpie, peste un deal, pe unde altă dată trecuse râul, prin trei sate. Din nou printr-un stejăriș, apoi printr-un sat, în spatele căruia am înnoptat la o fântână, sub o pădure de stejar. La 10 iulie prin câmpie; am hrănit [animalele] la Bârlad²⁷⁷. Acest oraș se află în șes; după felul țării este bine clădit. În piață se află o biserică de piatră²⁷⁸ frumos pictată în interior și exterior cu tot felul de vieți de sfinți; de la turnul clopotniței până sub clopotele sale erau doar 15 trepte. Am înnoptat în spatele unui sătuc. Precedentele două zile am mers doar printr-o vale în care curgea un râuleț. Dincolo de apă, în dreapta, am văzut mereu sate risipite. La 11 iulie [am mers] tot prin vale, apoi prin Vaslui²⁷⁹, care se află pe un delușor; arc în piață două biserici de lemn, iar în oraș mai este o biserică de piatră, împreună cu o curte în cea mai mare parte de piatră²⁸⁰. Locuiesc aici și sași și armeni. Am hrănit [animalele] în câmpie, între dealuri, printre care curgea o apșoară. Am înnoptat în fața unui sat care are o bisericuță de piatră²⁸¹. La 12 iulie [am mers] peste un deal împădurit, am hrănit [animalele] în câmpie lângă un sat, am înnoptat la Iași. La 14 iulie am dus căruțele în câmpul din spatele orașului, căci la han era noroi din cauza ploii.

La 15 iulie [am plecat] de aici; stăpânul meu l-a invitat pe fratele răposatului înainte-amintit Zanni, care spera la multe de pe urma celui mort. De aceea stăpânul s-a dus la voievod, care în această vreme locuia acolo, și a venit din Iași la caravana noastră abia pe 18 ale lunii. Nu am putut ajunge caravana cu căruțele noastre, însă întâlnind un armean din Liov, pe domnul Kristof, care ducea într-acolo vin de Malvasia, am înnoptat la caravana sa în satul de pe Jijia, din spatele dealului. Ne-au murit mulți cai în această călătorie, stăpânului meu trei; și restul erau foarte istoviți, probabil din cauza arșitei puternice. La 16 iulie m-am trezit devreme pentru a putea ajunge caravana noastră. Am trecut prin două sate care se aflau în depărtare, unul se află în vale [iar] celălalt pe deal, am hrănit [animalele] la Ștefănești și acolo am ajuns cu căruțele mele caravana. Această rămânere în urmă s-a petrecut fiindcă grecul ne-a arestat, dar stăpânul a făcut să fie eliberate mărfurile și el însuși a rămas îndărât; am înnoptat la Zahoreni²⁸², Toktamîș rămânând aici să-l aștepte pe stăpân. La 17 iulie am hrănit [animalele] la Bolușeni²⁸³, am înnoptat la Prut. La 18 iulie am trecut apa și atunci au venit stăpânul și Toktamîș la noi; am înnoptat lângă lacul dinaintea Hotinului. La 19 iulie [am trecut] peste Nistru, am înnoptat în fața Cameniței.

²⁷⁶ *Serett*.

²⁷⁷ *Burlad*.

²⁷⁸ Este vorba de Biserica domnească înălțată în a doua jumătate a secolului XV.

²⁷⁹ *Waslaw*.

²⁸⁰ Biserica cu hramul Sf. Ioan a curții domnești a fost ctitorită de Ștefan cel Mare în 1490.

²⁸¹ Așezarea nenumită era desigur târgul Scânteia. Biserica din Scânteia a fost probabil înălțată în vremea lui Ștefan cel Mare, vezi George Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București, 1926, p. 141–143.

²⁸² *Zahorani*.

²⁸³ *Boloșan*. Astăzi cătunul Bolușeni aparține comunei Coțușca din județul Botoșani.

[Despre armeanul Ștefan²⁸⁴]

La 14 ani el era prețuit la Camenița de stăpânul său și de toți; însă în ultima călătorie, când acesta a mers cu stăpânul său cu caravana noastră în Turcia, s-a petrecut o minune. Căci atunci când am vrut să trecem Nistrul în spatele Hotinului nu reușeam să scoatem din vad un cal arab, pe care îl duceam eu și pe care apoi stăpânul l-a vândut pentru 140 de guldeni; deoarece conducătorul podului plutitor ne împroșca cu bombăneli, m-am așezat pe [cal] și, cu pericol sau aș spune cu forța, l-am silit să sară pe mal. În săritură mi s-a scuturat căpăstrul din mână și [calul] a început să alerge foarte tare. Eu mă țineam doar în șa, nu puteam nici sări, căci câmpia era plină de tufe mici de scaieți vătămători. Dumnezeu a fost atunci într-un chip special alături de mine, astfel încât nu m-a cuprins spaima, deși s-a speriat întreaga caravană, mai ales stăpânul meu, care și-a făcut felurite gânduri. Deoarece, spre norocul meu, datorită tufişurilor, calul nu avea chef să alerge, a început doar să sară încontinuu, încolo și înapoi. Atunci, spre uimirea tuturor, a venit Ștefan (cu care anterior eu nu schimbasem vreun cuvânt) în fugă mare și a sărit orbește sub gâtul calului și l-a prins de hături și din acel ceas [calul] s-a comportat ca unul obișnuit.

[Despre vama Moscovei²⁸⁵]

Așa cum se obișnuiește la vama din Valahia sau Turcia, după cum am amintit, tot astfel se obișnuiește și în Moscova. Au fost însemnate aici persoanele și mărfurile noastre.

[Despre icoane pictate la Moscova]

Am lăsat să fie mărunțit aur și să fie pictate câteva iconițe de către pictorul marelui cneaz²⁸⁶, care locuia și picta în palat; aceste lucruri mi le-a încuviințat stăpânul drept câștig al meu, căci ambele valorează foarte mult în Valahia, încât dintr-un gulden se fac zece, dacă n-ar fi vama și plata pentru cărăușie. În chip obișnuit rezolvam afacerile mele cu acest pictor la prăvălia sa din strada iconarilor²⁸⁷, dar odată, fiindcă soția sa urma să nască curând, m-a rugat mult să vin în casa sa; deci i-am făgăduit că îl voi vizita duminică și atunci am sărbătorit bine, în ciuda nașterii care urma să aibă loc.

²⁸⁴ Gruneweg menționează că acesta era originar din Kiev, iar tatăl său l-a tocmnit de mic în Camenița la un stăpân armean.

²⁸⁵ Călătoria la Moscova a durat de la 2 octombrie 1584 până la 23 septembrie 1585, când caravana revine la Liov. Negustorii au ajuns la Moscova la 25 ianuarie 1585. Informațiile sunt date la 6 noiembrie 1584 la Cernigov, unde era vama statului moscovit.

²⁸⁶ Este vorba de pictorul Posnik Rostovec, fiul lui Dimitrie [n. Almut Bues].

²⁸⁷ *Bielder gase*.

La 11 octombrie am ajuns devreme la Camenița, două mile. La 12 octombrie, devreme, [am plecat] din nou de aici, am fost trecuți Nistrul, două mile, și am înnoptat la Hotin. Acolo au venit târziu la noi cu o cocie²⁸⁹ doi tovarăși englezi: domnul Hans Gruen, destul de bătrân, după cum se vede, războinic renumit, și colegul său Wiellem, care amândoi știau germană, nu însă polonă sau turcă; din acest motiv, sfatul armenesc a scris caravanei, rugând să fie primiți în caravană, să se aibă grijă de ei și eu să le fiu traducător; de asemenea, aveau o scrisoare din partea sfatului orașului Liov. Misiunea lor era de la regina Angliei²⁹⁰ pentru trimișii săi care locuiau în Constantinopol.

La 13 octombrie [am plecat] de aici, am hrănit [animalele] în câmp și apoi am trecut Prutul, care era foarte sec; am înnoptat chiar dincolo de apă. La 14 octombrie am hrănit [animalele] la Olytz, am înnoptat la Ștefănești. La 15 octombrie am hrănit [animalele] la Prut, am înnoptat la Jijia²⁹¹, care secase cu totul. La 16 octombrie am ajuns la Iași, dar pentru că în oraș era înghesuială, mai ales la han, am mers cu caravana noastră în oraș pe un deal și acolo au fost vămuite căruțele. La 17 octombrie [am plecat] de aici prin Țuțora și acolo hospodarul²⁹² sau voievodul valah²⁹³ își construise o curte, în jurul căreia se găseau multe colibe din tufe, care erau însă pustii. Am înnoptat sub primul deal. La 18 [octombrie] am hrănit [animalele] în valea unde este lacul, am înnoptat [acolo] unde se află trei fântânele. La 19 octombrie am hrănit [animalele] sub dealul pe care sunt câțiva stejari, am înnoptat în spatele ultimului deal. La 20 octombrie am hrănit [animalele] în satul unde drumul merge strâmb în jurul dealului, am înnoptat în satul Berbecz²⁹⁴. La 21 octombrie am trecut prin marele sat Tintul²⁹⁵, am hrănit [animalele] într-un sat și am înnoptat la Gârla²⁹⁶.

La 22 octombrie am ajuns la Dunăre, peste care am fost trecuți imediat, nu însă fără mare primejdie din cauza vijeliei puternice. Din această pricină am închiriat câteva corăbii²⁹⁷ din cele sosite, care ne-au tras dincolo. Când am ajuns în Oblucița, încă mai fumea un foc din pământ, care cu trei zile înainte arsese unele case de lângă apă.

Când am ajuns pe deal în spatele orașului, în care loc caravana obișnuia să se adune, am poruncit uneia dintre slugile noastre să păzească trăsura mea, încrezător

²⁸⁸ Negustorii pleacă din Liov la 5 octombrie 1585.

²⁸⁹ *koizwagen*.

²⁹⁰ Elisabeta I, regina Angliei (1558–1603).

²⁹¹ *nachtlagerten an der Dzieza oder Gyßa*.

²⁹² *der Hospodar*.

²⁹³ Petru Șchiopul.

²⁹⁴ Probabil Bârboșii pe Ialpuș.

²⁹⁵ *Tenthul*.

²⁹⁶ *Gerla*.

²⁹⁷ *schippenn boette*.

fiind că turcii mă vor lăsa să dorm. Însă îndată ce am adormit, sluga s-a dus la vin, unde un turc a înjunghiat-o, astfel încât a rămas aproape moartă. Deci, a trebuit să o lăsăm în urma noastră [în grija] unui bărbier. Și pe mine mă pândea o slugă potcovar²⁹⁸, care împlânzea acolo caii stăpânului său, și, prinzând un moment favorabil, s-a urcat la mine în căruță și a început să facă glume. M-am speriat, trezindu-mă din somn și neștiind cum să scap de el, mai cu seamă pentru că eram departe de oameni, l-am lovit strașnic peste nas, încât îi curgea puternic sângele din nas. El a spus: „Ia seama, căci acum ți-ai distrus viața!”; el înțelegea aceasta potrivit dreptului turcesc, cu însă socoteam că el vroia să-și cheme tovarășii asupra mea. Din această pricină mi-am văzut șansa în mărtoaga sa legată, în a cărei sa am sărit și am alergat cu viteză la stăpânul meu, plângându-mă că fusesem lăsat cu căruțele singur pe câmp și [spunându-i] ce pătisem cu turcul ticălos. Stăpânul s-a ridicat repede și împreună cu el doi dintre cei mai de seamă vameși turci, care îmi erau în chip special binevoitori, s-au așezat în cocia liberă a amintiților englezi și au mers urcând dealul către caravană. Acolo i-a întâlnit turcul ticălos care striga răsunător (după cum le este obiceiul) și vroia să mă reclame înaintea voitului²⁹⁹. Stăpânii au irosit destul timp cu el până ce s-a lăsat împăcat. Stăpânul meu i-a dăruit cinci taleri, dar el s-a rușinat să îi primească și a cerut calul său îndărăt și să îl sărut. Așadar, au trimis după mine, dar fiindcă nu am vrut să-l sărut, a trebuit să accept ca el să facă acest lucru și atunci nebunul încă m-a onorat cu un frumos brâu de mătase din țara sa și a plecat de acolo, astfel că timp de un ceas am avut destulă osteneală.

La 23 octombrie după-amiază [am plecat] de aici, am înnoptat la cișmea. La 24 octombrie am hrănit [animalele] în satul tătăresc de lângă Dealul Porcului, am înnoptat în spatele Babadagului la Cișmea. La 25 octombrie am hrănit [animalele acolo] unde curge apa în jgheaburi și am înnoptat în satul tătăresc. La 26 octombrie am hrănit [animalele] în fața [orașului] Carasu, am înnoptat la Kornaria. La 27 octombrie am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat înaintea Bazargicului.

[...] La 3 ianuarie³⁰⁰ am hrănit [animalele] înaintea [satului] Ușenli în crâng, la râușor; atunci au ieșit viermi mari din mine. De îndată ce am beneficiat din nou de leac am început să mă simt mai bine. Am înnoptat pe deal în spatele [satului] Ușenli. La 4 ianuarie am hrănit [animalele] în fața Bazargicului; aici slujitorii ruteni vroiau să stea toată ziua liniștiți și să petreacă Crăciunul lor după vechiul calendar, dar noi încă ne temeam din pricina suferinței mele; din acest motiv am plecat de acolo și am înnoptat la Musabei, nu fără puțină sfadă cu slujitorii neascultători, încât gluma începuse să se îngroașe. La 5 ianuarie am hrănit [animalele] la Kornaria; atunci și-au luat rămas bun de la noi englezii, la fel și italienii și au plecat înainte, căci le era teamă de frigul care din zi în zi se întetea, pe deasupra totul mergea încet din cauza căruțelor împovărate. Am înnoptat în câmpie lângă dealul pleșuv. La 6 ianuarie am hrănit [animalele] în spatele [orașului]

²⁹⁸ *hoeweknecht*.

²⁹⁹ *Vogt*; este vorba de cadiv [n. Almut Bues].

³⁰⁰ 1586. E. vorba de drumul de înapoiere.

Carasu, am înnoptat la fântâna părăsită. La 7 ianuarie am hrănit [animalele] între două sate tătărești, am înnoptat în câmpie lângă un sat tătăresc. La 8 ianuarie am hrănit [animalele] printre grădini în fața Babadagului, am înnoptat în satul tătăresc de lângă Dealul Porcului.

La 9 ianuarie s-a petrecut cu noi o adevărată minune a lui Dumnezeu. Într-o zi atât de scurtă am pornit abia când se crăpa de ziuă și chiar când înhămam caii a început să ningă atât de tare, încât după ce am mers un sfert de ceas, zăpada se așternuse de un cot. În zăpada atât de mare ne doream să ajungem măcar la Cataloi, dar fiindcă drumul din câmpia întinsă și rea dispăruse cu totul sub omăt, pe deasupra nu se mai vedea nimic din cauza ceții dese și a zăpezii, stăpânii au chibzuit să ne înapoiem în satul tătăresc. Oiștile au fost întoarse dar nimeni nu știa încotro merge, căci nu se zărea nici satul, nici Dealul Porcului. Am mers deci preț de vreun ceas de colo-colo prin câmpie căutând satul, însă îl tot ocoleam și zăpada nu doar acoperise satul, ci oprise și cântatul cocoșilor și lătratul câinilor, de aceea rătăceam încoace și încolo ca jidovii în pustie. Deoarece neaua grea îi obosise și îi făcuse să transpire pe cai, stăpânii au poruncit să stăm liniștiți și cei cărora le era cel mai bine cunoscută regiunea, să urce pe cai și să meargă călare în cerc unul la distanță de celălalt și să găsească satul. S-a întâmplat că și stăpânul meu, care nu dorea să piardă ocazia de a-și dovedi curajul, s-a amestecat printre ei, spre nemulțumirea mea. Într-atât s-au rătăcit, încât unii abia seara au ajuns la noi și pe stăpânul meu abia spre miezul nopții l-a adus înapoi la noi un turc din Cataloi. După ce am stat peste un ceas în frig și zăpadă mare, a venit o slugă ruteană cu un tătar și ne-au călăuzit în sat³⁰¹. Niciun țăran nu a vrut să-și scoată vitele din grajd pentru a face loc cailor noștri, până nu am plătit scump. Eu și o slugă armeană ne-am prefăcut mai bolnavi decât eram [în realitate], am incredințat altora spre pază căruțele noastre (care erau pline de zăpadă), ne-am tocmit pentru odaia unui tătar, așa încât nimeni să nu ne poată găsi. Ne-am îngrijit de tătar și el de noi, căci luasem cu noi suficientă mâncare și băutură. Aici am mâncat întâia și probabil ultima oară carne de cal fiartă.

La 10 ianuarie devreme [am plecat] de aici, cu mare efort. Deoarece căzuse o zăpadă foarte mare, căruțele nu puteau pleca fără a fi făcută o parte, pe care noi am pregătit-o astfel: caii caravanei au fost împărțiți în patru părți iar ci trebuiau să alerge împrejur, încolo și încoace, pe un drum indicat, până ce bătătoreau zăpada, abia apoi căruțele porneau mai departe. Am ținut-o într-un astfel de dans până la Chigheci. Nu am hrănit [animalele], ci am înnoptat în spatele Cataloiului, în pădure, la cișmea.

La 11 ianuarie n-am hrănit [animalele], am înnoptat la Oblucița. Acolo ne așteptau englezii furioși, căci italienii plecaseră înainte. Am dormit acolo cu ceilalți, mai ales cu englezii, în odaia unui valah de vază. În aceeași noapte s-a tras cu arcul în căruța noastră, după părerea noastră eu fiind cel vizat, însă Dumnezeu a vrut ca nimeni să nu fie înăuntru, căci li se poruncise paznicilor să păzească. La 12 ianuarie, fiind sfătuit de oameni în legătură cu boala mea, m-am dus la baie cu

³⁰¹ Congaz.

Hans Gruen și Jacek ruteanul³⁰². Ca să înțelegi forma băilor turcești vreau să ți-o schițez pe aceasta chiar dacă e una dintre cele mai proaste, totuși e frumos zidită³⁰³. După cum îți arată Nr. 1, este un coridor cu coloane frumoase de marmură, sub care poporul se plimbă cu plăcere, joacă și șah și zaruri; de aceea se vând în chip obișnuit în jurul băilor tot felul de mici delicatese. Pe urmă, după cum arată Nr. 2, se intră într-o încăpere mare, frumoasă, care este boltită înalt și are de ambele laturi ferestre lunguiețe, dar foarte înguste; prin acestea construcția capătă lumină îndeajuns. Sub aceste ferestre se află lavițe sau bănci foarte late la care se urcă pe câteva trepte. Pe aceste lavițe se află rogojini frumoase pe care se așează poporul, se dezbracă și se îmbracă. Deasupra lavițelor sunt stinghii pe care își atarnă oamenii hainele lor. În acest caz turcii sunt mult mai vrednici decât moscoviții sau valonii, căci își leagă în jurul lor prosoape care îi acoperă de la cingătoare până la picioare. Din această încăpere se intră în odaia băii notată cu Nr. 3. Aceasta este acoperită și umplută cu pietre frumoase de marmură, adică peretele și pavimentul. Împrejur sunt cămăruțe de marmură înalte cât un om și jumătate, neacoperite, doar jos închise rău și fiecare are ușa ei și în perete două robinete de alamă din care curge apă caldă și rece. În aceste camere se spală ei mai fără rușine. Acolo nu se află nicio bancă pentru transpirație și niciun scaun căci ei se așază pe pământ când transpiră, când se spală sau sunt tunși. Sub paviment este soba; de aceea este foarte cald, totuși astfel potrivit încât într-un colț e mai cald decât în celălalt. În perete nu se află nicio fereastră, deoarece toată lumina vine de sus prin acoperiș. Întreaga construcție, dintre cele mai de vază, este acoperită cu plumb și doar deasupra băii se găsește un rondel sau un acoperiș în forma unei jumătăți de bilă, care e plin de găuri rotunde în care sunt puse recipiente mari de sticlă, special pregătite, prin care pătrunde lumina, dar folosite obișnuit pentru urinat³⁰⁴. O astfel de baie nu cunosc mai aproape de Danzig, decât la circa o milă de Przemyśl³⁰⁵, în teritoriul guvernatorului de Przemyśl. Băieșii însă slujesc astfel încât îl poartă pe câte unul de-a dreptul pe palme. În această zi au trecut dincolo câteva căruțe, eu de asemenea, dar stăpânul a rămas încă aici.

La 13 ianuarie la vremea vecerniei stăpânul a venit peste Dunăre cu ultimele căruțe, am plecat mai departe și am înnoptat în câmpie. Tocmai scara s-a pornit un vânt strașnic și un ger năpraznic, o adevărată pedeapsă de la Dumnezeu, încât noi toți am fost cât pe ce să ne pierdem viețile. Când am vrut să ne așezăm caravana, am avut mai întâi o mare corvoadă cu zăpada, din care se formase de ambele laturi un zid mare. Eu și stăpânul am stat de veghe în căruță și am adormit acolo unul cu fața spre celălalt. Deși nu mai ningea, totuși căzuse atâta zăpadă încât oamenii nu-și aminteau de o zăpadă mai mare și nici nu auziseră vreodată de una mai mare. Deoarece aceasta căzuse abundent, în timpul gerului puternic, vijelia mare în spirală o arunca precum praful ici și colo, adunând munți mari și apoi spulberându-i din nou. Cu greu s-a mai auzit de o asemenea minune ca aceea care s-a petrecut acolo

³⁰² *Hans Gruenen und Jacken dem Reusen.*

³⁰³ Autorul redă imaginea și planul băii din Isaccea. Vezi în *Anexă* fig. 30 și 31.

³⁰⁴ *urinal gleserr.* Vezi în *Anexă* fig. 32.

³⁰⁵ *Przemiśl.*

cu noi. Noaptea, caii nu au putut suporta frigul mare și vântul aprig, mai ales că din cauza vântului nu le mai rămăsese nici fân, nici grăunțe, căci vântul a sfâșiat mulți saci cu nutreț, câteva coviltire de căruțe și alte lucruri, și le-a purtat astfel încât n-au mai putut fi găsite nici până în ziua de azi. Caii toți s-au smuls cu putere dezlegându-se, au zvârlit peste cap hățurile sau piesele de harnașament, s-au mușcat și lovit urât între ei, dar din cauza zăpezii n-au putut fugi, ci doar săreau pe loc. Nicio slugă nu vroia să se arate din pricina frigului, căci fiecare se ascunsese cum știa mai bine sub căruțe; mai mult, slujitorii erau atât de acoperiți de zăpadă încât mulți au trebuit să fie scoși cu lopețile; și cel mai rău era că, din cauza viforului puternic nu putea fi aprins niciun foc și încă mai rău că niciun lemnșor nu era de găsit într-o câmpie atât de întinsă. Altminteri duceam cu noi în chip obișnuit lemne pentru trebuință, dar acum, pentru a face față drumului greu, le aruncasem pe toate din căruțe. Eu și stăpânul, deși ședeam într-o căruță bine făcută și ne înfășurasem capul și întreg trupul în velințe turcești, totuși eram plini de zăpadă; bine a fost că pieptul nu fusese afectat. Din căruță nu doream să coborâm căci zăpada era înaltă cât căruța.

La 14 ianuarie viscolului i s-a adăugat o ceață deasă. Stăpânii nu reușeau să iasă din căruțe și mulți dintre slujitori, cărora le era cald sub zăpadă, nu vroiau să se miște înainte. Cu toate acestea ceilalți s-au trezit, au pus caii în rânduială, au săpat cu lopețile o cale destul de mică pe care alergau încolo și înapoi spre a se încălzi, însă fără prea mare folos, căci nu știu să fi fost între noi toți vreunul care să nu fi avut urme vizibile din cauza gerului. Unora le-au înghețat nasul, urechile, altora mâinile și picioarele. Stăpânul meu a trebuit să-și îngrijească multă vreme degetele de la ambele mâini până să-și revină. Eu am avut multă vreme de furcă cu bărbia și până acum mai simt din când în când călcâiul stâng din cauza aceluia ger. Slujitorii au adus ceva lemne căci au sfărâmat din unelte și din căruțe ce au putut pentru a-și încălzi vin. Când am ajuns la vin, acesta era înghețat ca piatra; deși duceam mai ales vin de Malvasia și din acela tare turcesc, totuși altă soluție n-a fost decât să spargem butoiașele și să încălzim gheața; în chip asemănător pâinea și celelalte deveniseră tari ca piatra. Chinul sporea în permanență și norii nu vroiau să se retragă în spatele ceții. Pe deasupra întrucât deseori întreaga iarnă nu se merge pe niciunul din aceste drumuri, în zăpadă drumul nu putea fi găsit, de aceea nu puteam să ne mișcăm din loc. Deși am fi putut ajunge în sat, ne temeam totuși de văi, de gropi și de povârnișuri, mai ales că, ajungând la drum după o muncă atât de grea, nu era cazul să ne rătăcim. De aceea stăpânul meu, domnul Niklaus și câțiva cărauși s-au suit pe cai ca să găscască pe careva dintre țărani sau ciobani, care să ne poată conduce fără necazuri într-un sat.

La 15 ianuarie pe la amiază s-au înapoiat ai noștri care plecaseră călări și fiecare își găsise propriul adăpost pentru noapte și pe nimeni [de acolo] n-au putut tenta să iasă din odaie, cu excepția stăpânului meu care a adus un țaran; acesta ne-a condus într-un sat bun numit Kutzeta³⁰⁶, unde am ajuns abia noaptea. Acolo am intrat într-o odaie rece, căci ei încălzesc de cele mai multe ori doar cu balegă și stuf. Am închiriat două odăițe, care într-atât erau de pline cu ai noștri, încât nici

³⁰⁶ Probabil Cășoteni de pe Ialpuș, în apropiere de Bolgrad.

unul nu putea să se întindă și, din pricina îngheșuielii, abia dacă aveau loc în picioare; iar odaia abia dacă ne-a alinat frigul. A mers cu noi un negustor turc din Adrianopol, pentru a-și încerca norocul în Polonia, însă nu i-a mers bine. Căci el nici măcar nu auzise de un frig atât de mare ca acela, pe care a trebuit să-l suporte aici împreună cu noi, de aceea nici nu știa să-i reziste. Cărușul său, un polon, într-atât suferise de înghețul puternic, încât de îndată ce a zărit satul l-a abandonat în câmpie, cu cal și căruță, pe stăpânul său, care nu se mișcase (cu atât mai rău pentru el) din drumeag și singur a alergat la foc. Turcul nu vroia să se dea jos din căruță, nu știa nici cum să manevreze caii și nimeni nu dorea să-i sară în ajutor, căci fiecare se grăbea către sat și doar făgăduiau solemn să trimită după el, astfel încât sârmanul om a trebuit să rămână singur în câmpie. Stăpânii s-au străduit cu mari făgăduieli să trimită după el, dar nici unul nu s-a lăsat înduplecat, nici dintre ai noștri, nici dintre valahi. Ne era tare milă de el, dar în zadar. După miezul nopții, el însuși a venit la noi târându-se; toate le lăsase pe câmp, căci caii săi erau flămânzi după munca grea, iar pe deasupra din cauza căldurii le era sete. Fiindcă nu aveau nimic de mâncare și era deja a treia zi de când nu băuseră apă, au mâncat zăpadă și au tras încolo și încoace căruța răsturnată încât el și tot ce era înăuntru fuseseră zdrobite cu totul. Bunul om, la rândul său era foarte înghețat, urechile și obrăjii i-au rămas pentru tot restul zilelor paralizate, apoi ambele picioare i-au fost amputate. Acesta este câștigul pe care l-a avut. Aici aş putea spune: „O, avariție urâtă, cât de trădător te porți cu ai tăi!”

La 16 ianuarie era Crăciunul la armeni³⁰⁷, de aceea ei s-au îngrijit de ale lor cu trudă, care parcă nu se mai sfârșea. Am înnoptat în satul Tintul. La 17 ianuarie am hrănit tot aici [animalele], am înnoptat în satul următor. La 18 ianuarie nu am hrănit [animalele], am înnoptat într-un sat necunoscut mie. Atunci am suferit din nou, nevinovat, bănuiala unora din cauza lui Jacek ruteanul, care a urcat la mine în căruță și a dormit la mine peste noapte. S-a întâmplat că eu, cum am ajuns, m-am întins cu totul într-o căruță mare sub un acoperiș și atunci a venit acesta și m-a implorat deoarece nu avea unde să se adăpostească de zăpadă și la mine era loc suficient. Deoarece sluga mea mă acoperise și mă îndesase bine cu pături și cuverturi nu m-am mișcat și l-am lăsat pe acela să mă roage în voie, doar că l-aș fi putut refuza mai bine prin vorbă. Însă dat fiind că se știa că eu niciodată nu dormeam cu cineva și acesta glumea cu mine și îmi slujea cu plăcere, m-au luat în derâdere câțiva nebuni³⁰⁸, mai ales acela care nu simțise de multă vreme biciul din partea mea. Mi s-a făcut rușine fără să am vreo vină. Dar Dumnezeu l-a pedepsit cu dreaptă pedcapsă, pe măsura păcatelor, pe ticălosul care m-a ponegрит astfel în fața celorlalți, căci noaptea următoare, în somn, i-a degerat gura încât nici după câteva săptămâni nu și-a revenit. Atunci și-a recunoscut, plângând, păcatul [și] mi-a cerut iertare spre uimirea și teama celorlalți.

La 19 ianuarie am hrănit [animalele] în satul de lângă brațul din Dunăre, am înnoptat în ultimul sat de acolo. La 20 ianuarie nu am hrănit [animalele], am înnoptat la Chigheci, dar căruțele mari au rămas pe deal, căci una se răsturnase și le

³⁰⁷ Armenii serbau Crăciunul împreună cu Epifania, la 6 ianuarie pe stil vechi [n. Almut Bues].

³⁰⁸ *namen mich etliche naren solcher feder fögel auf den tzahn.*

ținea pe toate celelalte pe loc. Aceste căruțe nu le păzea nimeni, doar singur Dumnezeu, căci din cauza gerului fiecare, împreună cu caii, și-a găsit un adăpost. Aici era o căldură mizerabilă și, încă mai rău, nu se găsea pâine încât a trebuit să coacem din mei lipii subțiri, căci după un an neroditor țăranii trebuiau să se mulțumească cu o astfel de pâine.

La 21 ianuarie, după ce am adus de pe deal căruțele, am dat jos jumătate din mărfuri, care trebuiau să rămână în sat cu domnii Nikolai și Bibaben până ce noi am fi dus cealaltă jumătate la Iași și am fi trimis iarăși după acestea. Dar la 22 ianuarie, când am pornit, am fost siliți să ne înapoiem din cauza zăpezii mari. Atunci stăpânul meu și câțiva cărauși s-au urcat pe cai și au mers călare într-un oraș din apropiere după sănii.

La 24 ianuarie ei au venit cu săniile pe care noi am legat căruțele și dimineața am plecat de acolo pe un nou drum de iarnă. Domnului Chaczadur i s-au rupt chiar două sănii, încât a trebuit să rămână în urmă și să trimită după altele. Am înnoptat într-un sat dincolo de Prut. La 26 ianuarie nu am hrănit [animalele]; am înnoptat în câmpie în spatele unui deal pleșuv, eu însă m-am dus într-un sat să dorm. La 27 ianuarie nu am hrănit [animalele], am înnoptat sub un sat unde erau foarte multe și mari căpițe de fân, care au avut de suferit din pricina slujitorilor. La 28 ianuarie, în jurul amiezii, am ajuns la Iași. La 29 ianuarie devreme a venit și domnul Chaczadur; am achitat și vama.

La 30 ianuarie devreme am plecat de acolo, nu am hrănit [animalele], am înnoptat într-un sat; abia atunci a venit domnul Nikel la mine, dar stăpânul era încă rămas la Iași. La 31 ianuarie nu am hrănit [animalele], am înnoptat la Ștefănești.

La 1 februarie am mâncat tot acolo, când a venit stăpânul împreună cu înainte pomenitul Dominic italianul³⁰⁹. Au venit și oaspeți din Liov la acest prânz chiar când ne-am așezat în odaie la masă, [anume] Sahak și Ștefan, care a fost împreună cu mine la Moscova, ambii slujitori ai domnului Kirkoș. Și aceasta era cauza venirii lor: unul dintre italieni, tovarășul lui Dominic, a mers grabnic călare din Iași la Liov și domnii, aflând unde ne-au lăsat, văzând pe deasupra [și] vremea groaznică și mai ales auzind că sunt bolnav și socotind că voi fi rămas undeva pe drum așteptând să mă însănătoșesc, i-au trimis pe acești doi slujitori în ajutorul stăpânului meu. Dar fiindcă Chatzko, fiul surorii doamnei Asvadur, a auzit despre această plimbare călare, a tăcut și s-a pregătit să meargă cu ei la drum, dar în așa fel încât, în afară de el însuși, nimeni nu a știut. El era un tânăr viguros și îndrăzneț; deși tânăr, [era] totuși semeț și puternic dar foarte răsfățat, căci i s-au făcut toate după plac și nimeni nu putea să spună ceva. Mamei i-a luat o sumă de bani frumușică și niște bijuterii. A scos un cal din grajd și în ziua următoare a galopat după cei doi tovarăși. Aici nu mai amintesc cu ce îngrijorare se credea acasă că ar fi plecat călare la cazaci și că aceștia ar fi fost siliți să-l accepte în tovărășia lor, de asemenea, că el le-a fost predat și a știut să-și țină firea. De îndată ce a intrat în odaie mi-a dat sau întins mai întâi mie mâna, lucru de care m-am rușinat și de care ficeam s-a mirat. Apoi mi-a destăinuit înșelăciunea și mi-a arătat ce a adus cu el și

³⁰⁹ *Dominico dem Welschen.*

[mi-a spus] că el nu venise decât să mă slujească fiind eu bolnav, pentru care lucru se echipase ca să meargă până în Turcia. Toate acestea i le-am spus domnului Niclass, fratele mamei sale, și am obținut ca el cu cei doi să plece înainte călare și ce avusese să lase la mine, [lucruri] pe care apoi ca din greșeală le-am înapoiat mamei. Lui n-a îndrăznit nimeni să-i spună ceva, însă erau bucuroși că nu s-a tocmnit printre cazaci, după cum deseori amenințase. Am înnoptat într-un sat de unde stăpânul meu a plecat înainte la Camenița, mai ales pentru a-l îndepărta pe Kristof de lângă mine.

La 2 februarie am hrănit [animalele] într-un sat, am înnoptat tot într-un sat. La 3 februarie am hrănit [animalele] la Hotin, am înnoptat la Camenița sub cetate.

[...] Precedenta iarnă grea și zăpada abundentă au determinat mare scumpire în Valahia, căci nenumărate mii de oi împreună cu alte animale au murit pătrunse de ger și pentru că, din cauza zăpezii mari, nu li s-a putut da nutreț îndeajuns. Multe grădini, împreună cu pomii și viile, au înghețat într-un mod nemaiauzit și aproape toate grânele de sub zăpadă s-au sufocat sau opărit, încât ei [valahii] au trebuit să meargă dincolo de hotare după pâine și altă hrană.

[A ȘASEA CĂLĂTORIE. 1586³¹⁰]

La 5 mai pe când ne aflam la jumătatea drumului până la Nistru, guvernatorul Cameniței a trimis după noi doi slujitori reclamând că am trecut și nu am arătat mărfurile potrivit obiceiului. Și deși noi nu duceam mărfuri ci doar bani, totuși stăpânul meu împreună cu un altul au mers înapoi călare pentru a explica aceasta guvernatorului, iar noi am așteptat în liniște până ce s-au înapoiat; apoi am mers spre Nistru peste care am fost curând trecuți și am înnoptat la Hotin, două mile.

La 6 mai am traversat Prutul și chiar pe celălalt mal am hrănit [animalele]; am înnoptat în primul sat. La 7 mai am hrănit [animalele] la Bolușeni, am înnoptat în următorul sat dincolo de Ștefănești. La 8 mai am hrănit [animalele] în satul de la Prut, am înnoptat la satul de pe Jijia sub deal. La 9 mai am hrănit [animalele] la Iași, am înnoptat în fața pădurii; acolo i s-au furat o sută de taleri lui Joltzi, o slugă armeană din Turcia. Se crede însă că el însuși și i-a ascuns. La 10 mai am hrănit [animalele] în satul unde se află o bisericuță de piatră³¹¹, am înnoptat unde este o fântână cu izvor sub un deal. La 11 mai am hrănit [animalele] pe o câmpie în spatele Vasluiului, am înnoptat într-un sat pustiu. La 12 mai am hrănit [animalele] în câmpie în spatele Bârladului, am înnoptat într-un sat așezat la Siret. La 13 mai am trecut Siretul, am hrănit [animalele] în satul de la granița moldovenească, am înnoptat la Tecuci.

La 14 mai am trecut printr-un orășel rău, am hrănit [animalele] în câmpie, unde se află două fântâni una lângă alta. Am trecut Buzăul și am înnoptat în spatele orașului cu același nume. Aici am aflat că la București³¹² se lua vamă din bani, de

³¹⁰ Caravana pleacă din Liov la 28 aprilie 1586.

³¹¹ Târgul Scânteia.

³¹² *Bukorzescz*.

aceea am apucat un alt drum. La 15 mai am hrănit [animalele] în câmpie, am înnoptat într-un sat. La 16 mai am hrănit [animalele] la Floci la Dunăre. La 17 mai câteva căruțe au trecut dincolo, noi însă la 18 mai; am hrănit [animalele] dincolo de Hârșova, am înnoptat într-un sat în câmpie.

La 19 mai am hrănit [animalele] lângă un sat în câmpie și am înnoptat înaintea [orașului] Carasu. La 20 mai am hrănit [animalele] la Kornaria, am înnoptat la Musabei. La 21 mai am hrănit [animalele] la Ușenli, am înnoptat la Cișmeaua lui Alexandru.

[La Adrianopol]³¹³

Venise încă înainte de această boală a mea³¹⁴ cu câțiva valahi un armean din Camenița, al cărui nume l-am uitat și îl avea cu sine pe fiul său numit Zadik sau Zaharia³¹⁵ iar ambii fuseseră cu mine la Moscova.

[...] La 14 iulie nu foarte devreme m-am despărțit a șasea și ultima oară de Turcia și m-am jurat să nu mai merg niciodată ca negustor acolo. I-am împovărat cu mărfurile noastre pe căraușii valahi și, în numele Domnului, am plecat din oraș; am păscut puțin caii dincolo de satul turcesc și am înnoptat în spatele Derventului³¹⁶ pe deal.

La 15 iulie am hrănit [animalele] pe deal, pe celălalt mal al apei, unde fusese omorât Pervan³¹⁷; am înnoptat la Topol³¹⁸ sau Plopi³¹⁹. În această zi am zăbovit din pricina a doi cai pierduți, pe care i-am căutat până la amiază. La 16 iulie nu mi-am putut da seama unde am hrănit [animalele] și am înnoptat, căci eu am zăcut în căruța mică cu acoperământ din pricina soarelui și stăpânii, spre a face pe plac cailor valahi, au trebuit să plece după iarbă. [...]

La 17 iulie a murit un valah, de a cărui moarte aflasem în vis, când și cum; în rest mai erau unii bolnavi în caravană, dintre care câțiva au murit apoi.

[...] La 25 iulie am hrănit [animalele] și am înnoptat dincolo de Provadia³²⁰, deoarece am luat din nou mărfurile de la sârbi³²¹ și le-am încredințat valahilor. La 26 iulie am hrănit [animalele] în câmpie, am înnoptat tot în câmpie dincolo de un pârâu. La 27 iulie am hrănit [animalele] la Bazargic, am înnoptat în câmpie. La 28 iulie am hrănit [animalele] la Musabei, am înnoptat la Kornaria. La 29 iulie am hrănit [animalele] în spatele [orașului] Carasu; aici au vrut să-i rețină cu forța pe toți bolnavii din caravană, [pentru] ca împăratului să-i revină, potrivit obiceiului, bunurile celor care vor muri aici, iar aceia care s-ar însănătoși să fie eliberați. Am avut destulă osteneală până să ne lase în pace. Și l-au apucat pe unul întârziat și

³¹³ Mențiunea este din 16 iunie 1586.

³¹⁴ Gruneweg s-a îmbolnăvit de ciumă la Adrianopol.

³¹⁵ *Zacharias*.

³¹⁶ *Dervent*. Azi, Ialkovo [n. Almut Bues].

³¹⁷ *Perwan*. La 11 septembrie 1582, în prima călătorie în Imperiul Otoman, Martin Gruneweg a menționat că Pervan fusese un renumit negustor grec din Constantinopol, ucis în acel loc cu câțiva ani înainte.

³¹⁸ *Topoll*.

³¹⁹ *Papel beume*. Se afla în apropierea localității Prohod [n. Almut Bues].

³²⁰ *Prowadia*.

³²¹ *Serbinernn*; este vorba de bulgari.

l-au bătut la tălpi ca să recunoască dacă știa turcește sau dacă fugise de la cineva, însă turcii au fost păcăliți și bietul om a fost eliberat. Am înnoptat în câmpie.

La 30 iulie am apucat un nou drum spre Moldova³²², am hrănit [animalele] în câmpie, am mers într-un sat care avea mulți moldoveni și acolo se găsea un turn octogonal de piatră. Am trecut prin alt sat moldovenesc și am înnoptat înaintea Hârșovei. Aici am aflat că pe celălalt mal al Dunării era o caravană polonă, veste care ne-a bucurat. Însă dimineață am primit vestea că se aflase deja la Liov că eu murisem, lucru care l-a făcut Janek, un cărăuș polon, care mă părăsise foarte bolnav în hanul din Adrianopol, căci el a plecat cu stăpânul său ungur în Polonia și el a spus la Liov și la Danzig, la urechile mamei mele, că ar fi fost la înmormântarea mea. Însă el însuși a murit la Cracovia³²³ în același an, înainte să-l văd.

Din pricina scuturăturii căruței, din Balcani până la Dunăre, m-am îmbolnăvit zdravăn și dacă nu ar fi intervenit camaradul farmacist, nu m-aș fi însănătoșit; cu adevărat spre norocul meu l-a dat Dumnezeu pe acest om bun, căruia să-i acorde milă, căci a fost îngropat de câțiva ani la Belz³²⁴. Caleașca era pricina mare a slăbiciunii mele, căci pe stânci se rupeau în permanență roțile și nu puteau fi găsite unele de formă așa mică, pe deasupra nu aveam cărăuși poloni, care s-ar fi priceput să facă altele, de aceea o roată era mai mare decât cealaltă și nici una egală, ceea ce provoca o scuturătură mizerabilă. La 31 iulie ne-am apropiat la o milă de vad.

La 1 august ambele caravane au trecut Dunărea una spre cealaltă. La această oprire am fost sfătuit să-l vizitez pe nesăbuitul Sadik, pe care l-am amintit înainte și care era încă dus legat. L-am întrebat cum îi merge, dar el a aruncat după mine; abia cu patru zile mai înainte își bătuse tatăl aproape până la moarte. Dar fiindcă eu l-am pedepsit blând pentru purtarea sa sălbatică și m-am plâns de lipsa lui de loialitate, deoarece acum nu mai vroia să mă cunoască după ce înainte totdeauna mă prețuia cel mai mult și vorbe asemănătoare, a început să-și vină în fire. Însă după ce am plecat, armenii au vorbit cu el pomenindu-mă în permanență, în care discuții i-a trecut cu totul nechibzuința, astfel încât dimineața l-au lăsat dezlegat, însă era atât de slăbit că îl tratau ca pe un mort. Deoarece ulterior l-am vizitat des, [am constatat că] el își revenea din zi în zi spre deosebita bucurie a tatălui său, care a recunoscut cu bunăvoință și public că nu mă știa altfel decât ca om cinstit și onest și ce vorbise nedrept despre mine se petrecuse la îndemnul protectorului lui Petru și că el însuși vroia astfel să-l acuze pe cel răposat. Dar și ceilalți toți s-au declarat de acord cu el și mi-au cerut iertare. La îndemnul lui Dumnezeu i-am iertat bucuroși și nu le-am pus pe ale mele înainte, [anume] că unul îmi furase două sute de taleri și banii stăpânului meu și de curând o sută de taleri; de aceea, spre a evita o pagubă mai mare, nu l-am apucat pe hoț, deoarece însă lăsa impresia că altul ar fi făcut acest lucru pe care el l-ar fi prins în timpul bolii mele grele, pe când zăceam în hanul din Adrianopol înaintea prăvăliei și prăvălia era deschisă. Deși stăpânul, odată cu paguba mea, suferise la rândul său o pagubă de peste o sută de guldeni, totuși era atât de cinstit și de răbdător, încât nu se arăta niciodată morocănos din această pricină.

³²² De fapt, spre Țara Românească.

³²³ *Krakau*.

³²⁴ *Bels*.

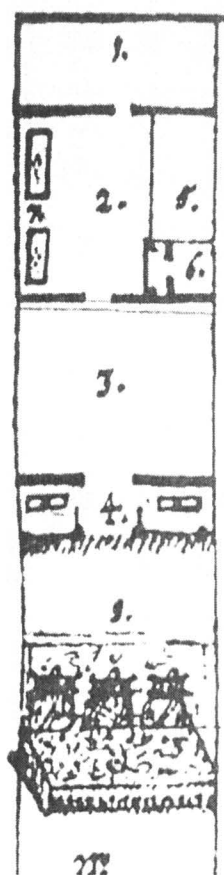

Fig. 1

Fig. 3

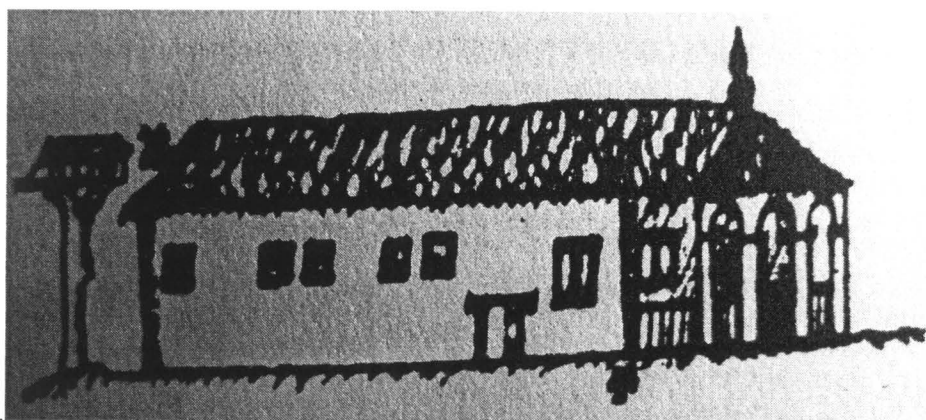

Fig. 2

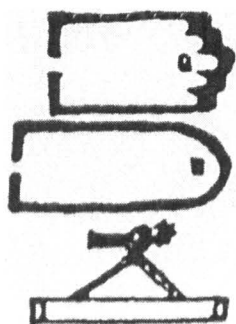

Fig. 4

Fig. 5

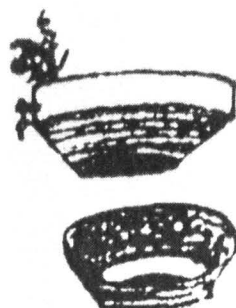

Fig. 6

Fig. 7

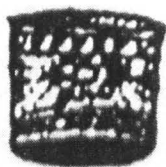

Fig. 8

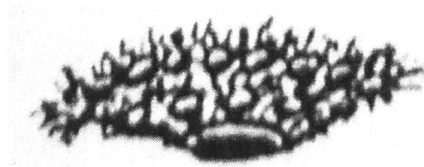

Fig. 9

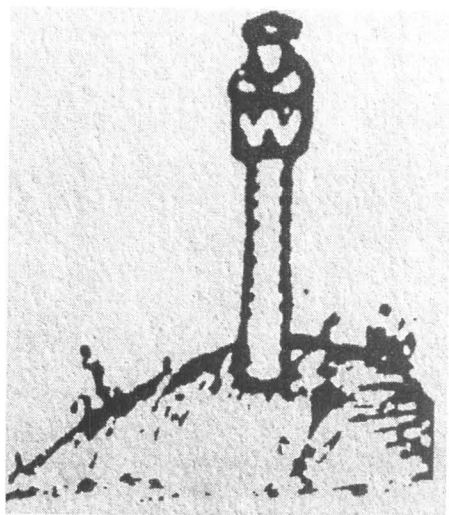

Fig. 10

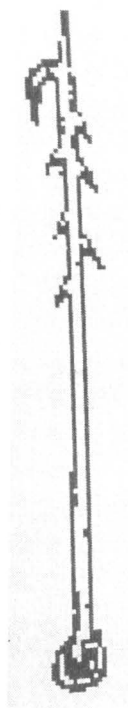

Fig. 11

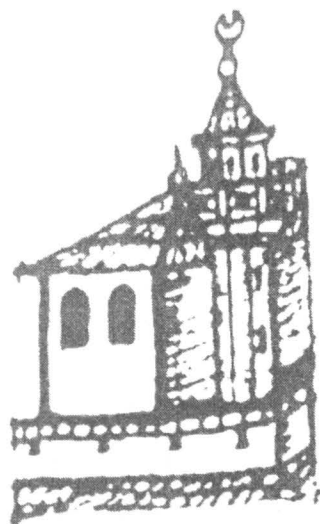

Fig. 12

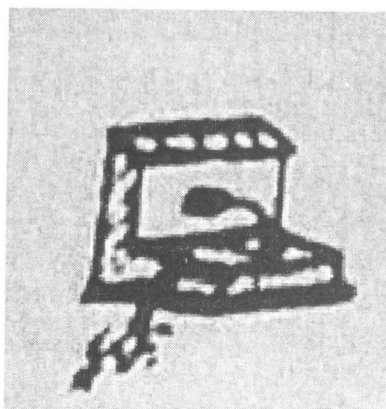

Fig. 13

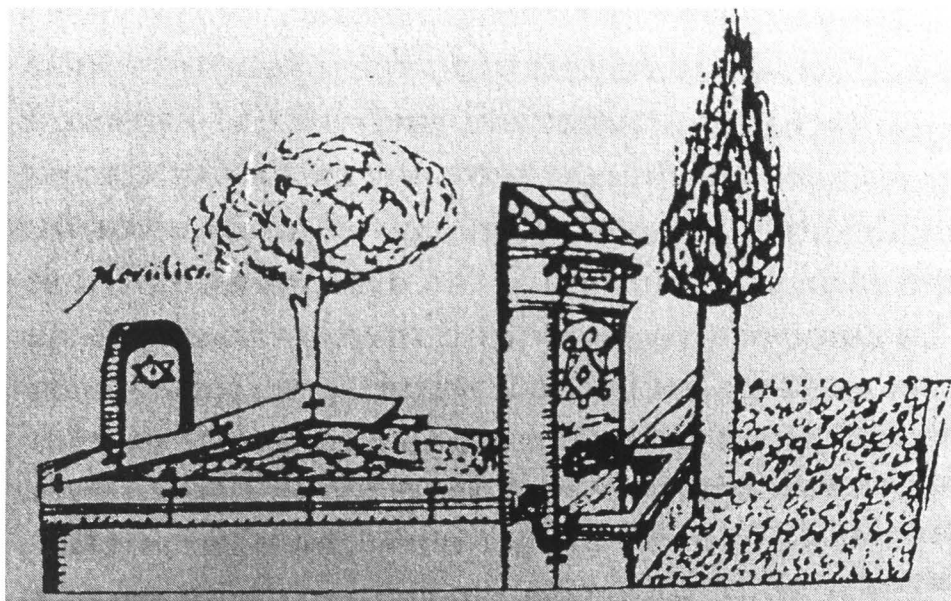

Fig. 14

Fig. 15

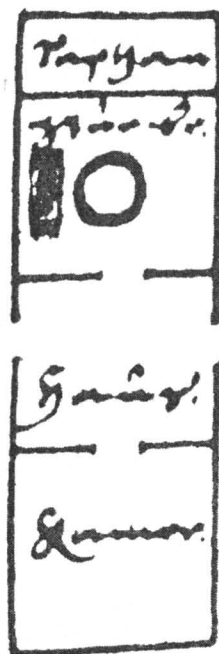

Fig 17

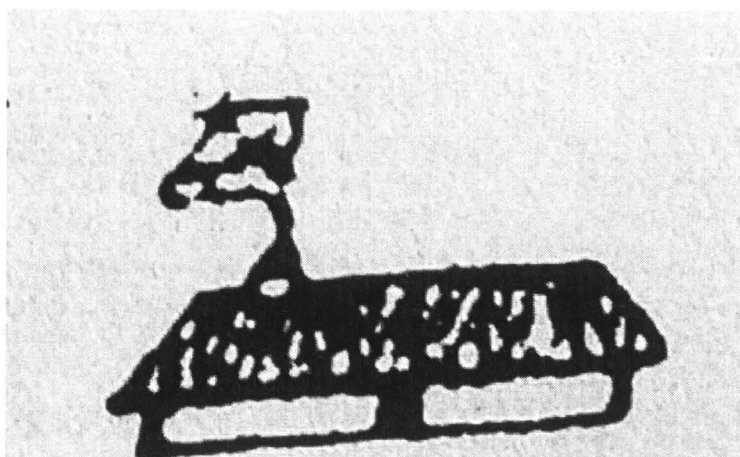

Fig. 16

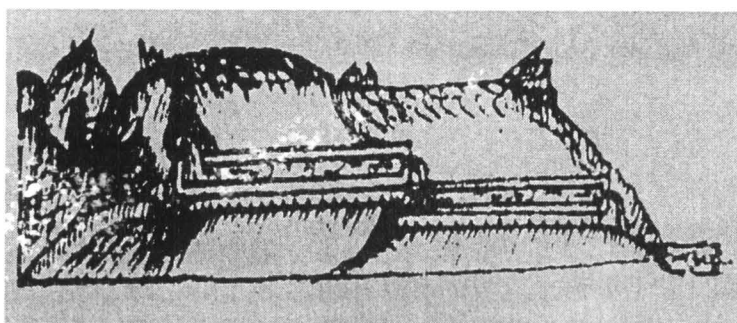

Fig. 18

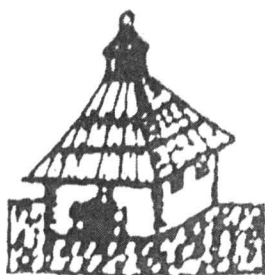

Fig. 19

Fig. 20

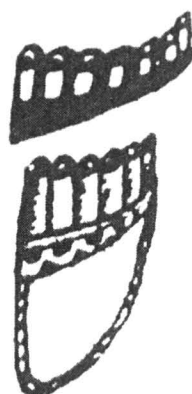

Fig. 21

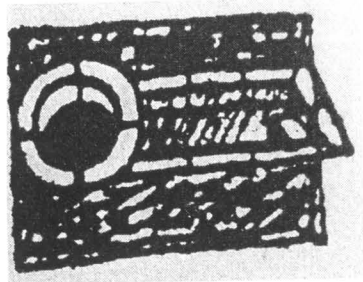

Fig. 22

Fig. 23

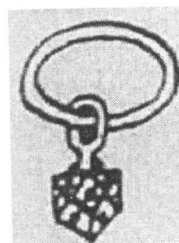

Fig. 24

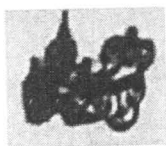

Fig. 25

Fig. 26

Fig. 27

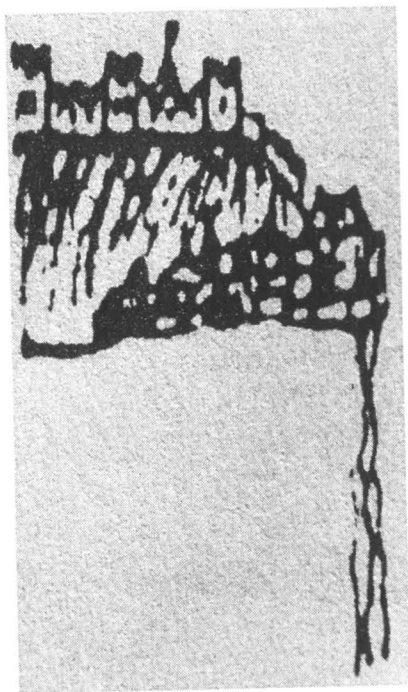

Fig. 28

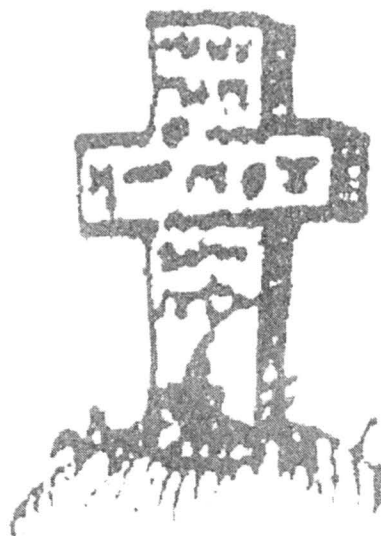

Fig. 29

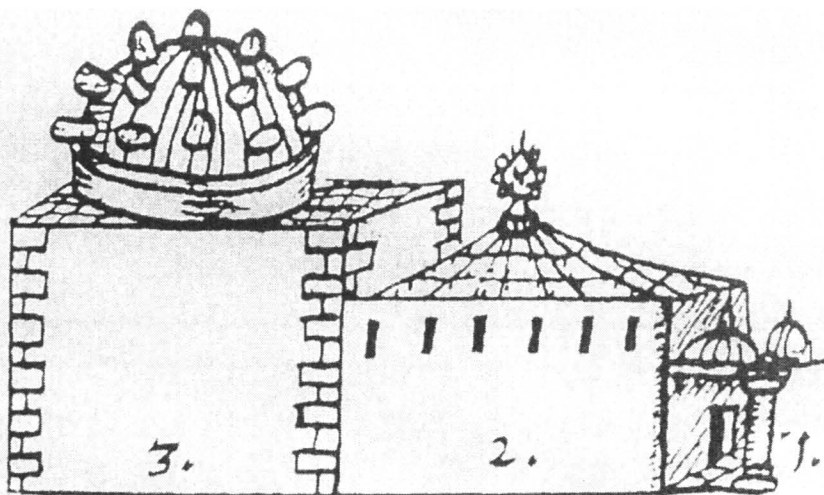

Fig. 30

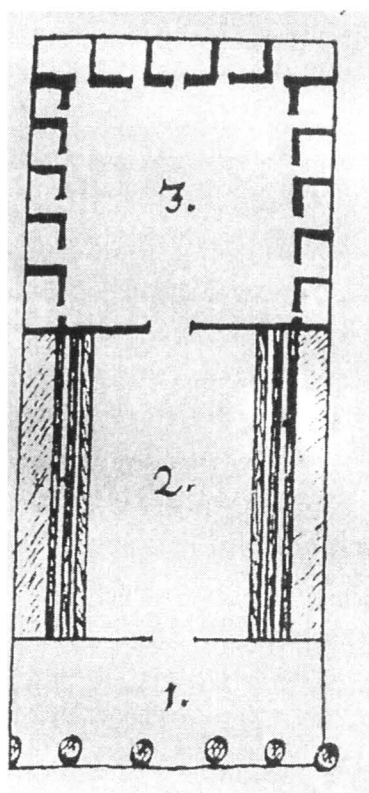

Fig. 31

Fig. 32

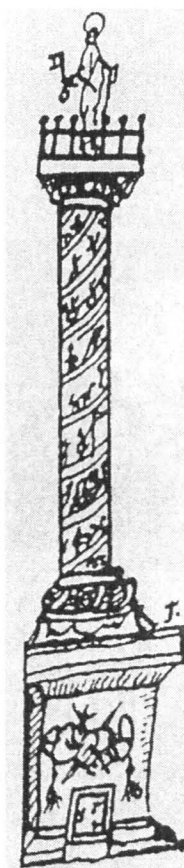

Fig. 33

La 3 august ne-am deplasat de la vad până la o milă înainte de Floci, unde am rămas peste noapte. La 4 și 5 august am hrănit [animalele] și am înnoptat în câmpie în locuri necunoscute. La 6 august [am trecut] prin Buzău. La 7 august am hrănit [animalele] la Tecuci, am înnoptat la o fântână sub copaci. La 8 august întreaga zi am avut de lucru cu trecerea vadului Siretului, am înnoptat în câmpie. La 9 august am hrănit [animalele] și am înnoptat în câmpie. La 10 august [am trecut] prin Bârlad, am hrănit [animalele] și am înnoptat în câmpie. La 11 [august] am hrănit [animalele] în câmpie, [am trecut] prin Vaslui, am înnoptat în câmpie. La 12 august am hrănit [animalele] în câmpie, am înnoptat în satul unde se găsește biserița de piatră³²⁵. La 13 august am hrănit [animalele] în pădure la țâșnitoare, am înnoptat pe deal în spatele Iașilor. La 15 august, cu toate că se temeau de ciură, au inspectat totuși mărfurile. La 16 august căraușii au plecat înainte cu căruțele grele iar căruțele mai mici au rămas încă aici pentru a achita vama. La 17 august am pornit după cărauși, am hrănit [animalele] în câmpie, am înnoptat tot în câmpie la cărauși. La 18 august când am plecat cu două ore înainte să se facă ziua s-a furișat un țigan într-o căruță, pe care și-o însemnase încă din timpul zilei, a tăiat un balot cu mătase și arunca din căruță librelor³²⁶ într-o parte a drumului pe care intenționa apoi să se întoarcă și să le culeagă. Dar s-a observat, s-a trimis îndărăt să fie adunată mătasea și hoțul a fost dus legat de gât cu un lanț în spatele căruței până la Ștefănești, la halta de nutreț, unde a fost bătut puțin și apoi eliberat; am înnoptat în câmpie. La 19 august am hrănit [animalele] și am înnoptat în câmpie. La 20 august ne-au depășit alte câteva trăsuri care mai zăboviseră la Iași, am trecut Prutul și am hrănit [animalele] în spatele său, am înnoptat în câmpie. La 21 august am hrănit [animalele] la Hotin, am mers apoi sub cetate; unele căruțe au fost trecute peste Nistru, noi însă abia dimineată și am rămas și peste noapte pe cealaltă parte. I-am expediat aici pe căraușii valahi și am tocmii alte căruțe cu boi până la Liov. La 23 august am așezat mărfurile în celelalte căruțe. La 24 august am plecat toți la Camenița, doar mărfurile stăpânului meu au rămas la Nistru, căci noii noștri cărauși mai întâi au cumpărat boi, au copt pâine etc.

[Despre situația din Moldova]

La 27 iulie³²⁷ pe la 11 către amiază m-au trimis stăpânii împreună cu Toktamîș cu căruțele de băcănie³²⁸ goale în întâmpinarea căraușilor [care veneau] din Turcia, spre a le face căruțele mai ușoare. La Bilka³²⁹, 2 mile, am întâlnit o caravană care plecase în a șasea zi a acestei luni din Liov spre Turcia, dar se înapoia de frică. Căci în Moldova ar fi văzut o mare tulburare³³⁰ deoarece se înarmau contra turcului, care se îndrepta cu putere către noi fiindcă îi prădaseră cazacii Oceakovul.

³²⁵ Târgul Scânteia.

³²⁶ *liettern*. Libra era o unitate de măsurat greutatea, vezi N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, p. 281–282.

³²⁷ 1587.

³²⁸ *kramwagenn*.

³²⁹ *Bylka*.

³³⁰ *rumor*.

[vol. 3] [În] săsește³³¹:

Fattr onser, där du pist im himl, ghayligt weerd dain nam, es kom uns dain raich, thain wil gschen wie im himmel also auch aufer erden, unser tahlik prot gib uns heet, und vergib uns unser schult, als wer vergaen onsern schuldger, und nich fuer ons in di versuchunk, sonder erlös ons von dem ubel: Amen.

[...] [În] valahă sau moldovenească care amestecă polonă în latină³³²:

Tatul nostru, cze ieste in czer, suinczaskese numele teu,³³³ fie woia ta kum in czer ascha schi per pemind, pita nostra sche zioza nostra dene noe astes, schi ne iarte grischelile nosstre, kum iertem schi noi greschicilor nostri, sche nune duce in napaste, cze ne isbeuechte de hitlanul: Amin.

[Despre campaniile lui Ștefan cel Mare în Polonia]

Ștefan voievodul valah a dat foc acestui oraș³³⁴ împreună cu Przeworsk în anul 1498.

[Despre familia Wilcox³³⁵]

Și ca o consolare deosebită a venit la biserică³³⁶, fără a fi rugată, soția lui Hans Wilcox³³⁷, care îl avusese înainte [de soț] pe Babel și era fiica lui Freter și o botezase pe sora mea. Aceasta a locuit multă vreme la Liov căci soțul ei avea de recuperat de la principele din Valahia³³⁸ o mare sumă de bani. Deoarece nu era de religie catolică, nu puteam să o îndemn să vină la biserică dar firea ei cinstită și inima ei binevoitoare față de mine au mănât-o din casă la biserică, unde își petrecea ziua de dimineața devreme până noaptea, cu excepția unui timp scurt când zăbovea la prânz acasă. Ea împreună cu fiica sa, fecioara Barbara, s-au gătit cât au putut mai bine după portul din Danzig, de aceea toți își întorceau ochii după ele și credeau că erau mama și sora mea. Au făcut și milostenie, ea însăși a lăsat un taler pe altar și a făcut aceasta cu ochii înlăcrimați, iar fecioara la rândul ei [a oferit] patru mici năframe frumoase, pe care bătrâna le-a țesut și cusut.

³³¹ *Siebenburgsch.*

³³² *Walachisch oder Moldawisch, daz mischet polnisch in Latein.*

³³³ În acest loc Gruneweg intercalează cele patru puncte ale crucii.

³³⁴ Este vorba de Țăncuț (*Landshut*).

³³⁵ Informația e din luna august 1593.

³³⁶ Este vorba de biserică mănăstirii dominicană din Liov, unde era călugăr Martin Gruneweg.

³³⁷ *des Hans Wilkacs Gemahl*. Numele ei era Cristina. Mai jos Gruneweg îl numește Tomes pe soț. Thomas Wilcox a fost trimis de ambasadorul englez din Constantinopol în Moldova (1592) și a obținut de la Aron Vodă (1592–1595) retrocedarea bisericilor protestanților ocupate de ieziți în vremea lui Petru Șchiopul, vezi E.D. Tappe, *Documents concerning Rumanian history (1427–1601)*, London, The Hague, Paris, 1964, p. 61–62, 68–69, doc. 86, 102. Vezi și în prezentul volum grupul de călători englezi.

³³⁸ Aron Vodă. Ambasadorul Angliei la Poartă l-a sprijinit să obțină tronul Moldovei și avea de recuperat bani de la acesta. Cu toate eforturile întreprinse nici ambasadorul și nici Thomas Wilcox n-au primit vreun ban de la datornic, vezi E.D. Tappe, *op. cit.*, p. 60–62, 64–65, 68–69, 71–74, 84–85, doc. 85–87, 94–96, 102, 107, 109, 123.

Vă rog să-mi scrieți anunțându-mă ce vești sunt din Valahia și cum stă treaba cu prințul³³⁹.

[Despre Ordinul dominican și Moldova]

În zilele acestora³⁴⁰ s-a întors acasă părintele Petru Czocher de la principele din Valahia³⁴¹, trimis acolo de provincial împreună cu alți frați. Aceștia s-au înapoiat la noi cu o milostenie bună în folosul construcției. Ne-au împărtășit știrea îmbucurătoare că amintitul domn, pentru a-și arăta dragostea față de Ordinul nostru, ori de câte ori frații noștri îl invitau la predică de marile sărbători, venea împreună cu întreaga sa curte, în care se aflau mulți domni poloni catolici, chiar dacă el însuși ținea de secta grecească. Și la sărbătoarea din joia verde a mers în procesiunea Sfintei cuminicători cu lumânarea arzând în mână. Căci grecii, deși nu au această procesiune, totuși ei nu o disprețuiesc, pentru că poartă cuminicătura și ei, nu fără deosebită reverență și ceremonii.

[...] La 12 aprilie³⁴² s-a vrut ca eu să merg în Valahia, împreună cu părintele Andrea³⁴³, un bătrân preot italian, trimis acolo de ordin pentru a primi mănăstirile noastre pe care principele și episcopul țării înșiși le-au oferit Ordinului. Episcopul³⁴⁴ era un italian din Ordinul franciscan. M-am bucurat pentru aceasta, dorind ca de acolo să merg apoi cu bătrânul în Italia, dar am fost prevenit prin vis în legătură cu o astfel de călătorie. De aceea a mers cu el părintele Matheus din Naumburg, și aceasta pentru limba germană, căci catolicii acelei țări sunt germani sau poloni. Dar nu mult după aceasta, bătrânul și-a pierdut viața într-o încăierare și părintele Matheus s-a înapoiat cu puțin rezultat. [...] La 26 aprilie amintiții preoți au plecat în Valahia.

[Despre Columna lui Traian³⁴⁵]

Se răsucesc împrejur ca o țidulă derulată toate acțiunile și războaiele sale³⁴⁶ mai ales cu dacii sau valahii³⁴⁷, totul frumos făcut după forma triumfului lui Hristos din curtea din Danzig, cu figurile nu mult mai mari³⁴⁸.

³³⁹ *Prinozen*. În scrisoarea expedită din Danzig la 3 februarie 1594, Cristina Wilcox îl anunța că îi murise mama și îi dădea și alte vești despre rudele sale din oraș. Potrivit lui Gruneweg scrisoarea i-a parvenit la 15 aprilie 1594, în vinerea de după Paști.

³⁴⁰ Informația precedentă e din 2 octombrie 1599; prin urmare dominicanii s-au înapoiat din Moldova pe la începutul lunii octombrie.

³⁴¹ Ieremia Movilă, domnul Moldovei (1595–1606).

³⁴² 1601.

³⁴³ Andrea Bobbi da Faenza (m. 1604). Vezi relatarea lui din 12 aprilie 1601 în *Călători străini*, vol. IV, p. 188–195.

³⁴⁴ Bernardino Quirini.

³⁴⁵ Gruneweg s-a aflat la Roma între 3 și 8 iulie 1602.

³⁴⁶ Este vorba de împăratul Traian (98–117).

³⁴⁷ *mit den Dacien oder Walachen*.

³⁴⁸ Vezi în Anexă fig. 33.

Biografia călugărului franciscan Francesco Pastis di Candia a fost reconstituită în cadrul volumului al III-lea din seria *Călători străini*, în legătură cu o relație a lui despre prezența catolică în Țara Românească și Moldova¹. Această relație a fost datată „c. 1595–1596”. Atribuirea datei nu este lipsită de importanță întrucât, la un moment dat, Francesco Pastis va sublinia că el este bine informat asupra subiectului, deoarece „am stat în aceste locuri vreo șapte ani în șir”². De aici s-a dedus în consecință că el ar fi venit „mai întâi în 1588 sau 1589” în țările române³. Or, lucrurile nu stau chiar așa.

Este meritul lui Cesare Alzati de a fi reconstituit mai atent prima parte a biografiei călugărului franciscan. Astfel, potrivit istoricului italian, candiotul Francesco Pastis se găsea în 1574 la Constantinopol, unde îndeplinea funcția de capelan al bisericii San Benedetto sau al bisericii Santa Maria della Cisterna. Apoi, la 5 ianuarie 1581, din dispoziția vizitatorului apostolic, episcopul Pietro Cedulini, a devenit gardianul mării rezidențe „conventuale” San Francesco din Pera. Curând, în aprilie următor, același Pietro Cedulini l-a desemnat comisar al misiunii franciscane conventuale în Orient, cu toate că el era un „observant”. Într-o perioadă ce trebuie plasată în răstimpul 1582–1587 a ajuns la Târgoviște, în Țara Românească, după care în 1587 ar fi trecut în Transilvania, la mănăstirea de la Șumuleu-Ciuc. Șederea lui aici a fost de scurtă durată, căci așa cum se va vedea din textul scrisorii pe care o reproducem mai jos, a fost chemat în Moldova și se găsea la Iași în 21 aprilie 1588⁴.

Nu se știe când a părăsit Moldova și a revenit în Transilvania. Dar de această dată aici el va atinge vârful carierei sale. Deoarece un alt călugăr franciscan, Giuseppe Pisculo, originar din Melfi, probabil bun prieten cu el, vedește că prin 1595 devenise confesor al principelui transilvănean Sigismund Báthory, luând astfel locul faimosului iezuit Alfonso Carrillo: „Acuma pare să se fi schimbat... căci nu se mai mărturisește acestuia, ci unui călugăr conventual de-al Sfântului Francisc, de neam candiot care stătea mai înainte în mănăstirea de la Târgoviște”⁵. Maria Holban a pus în legătură îndepărtarea lui Carrillo cu „o gravă criză sufletească, care a dezechilibrat și dezacordat și mai mult firea slabă și contradictorie a tânărului veleitar și vanitos”, Sigismund. Pentru acesta din urmă, Carrillo se identifica liniei politice de apropiere de Habsburgi. Însă în ajunul intrării sale în luptă, în 1595, panica și șovăiala au pus stăpânire pe principe și l-au făcut să se întrebe dacă nu cumva își ratase destinul și ar fi fost mai bine să opteze pentru o pace avantajoasă cu turcii. Or, înlocuirea cu fră Francesco în poziția de confesor pare să fi avut tocmai semnificația eliberării de sub tutela celui

¹ *Călători străini despre țările române*, III, volum îngrijit de Maria Holban, M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru și Paul Cernovodeanu, București, 1971, p. 634–640.

² *Ibidem*, p. 638.

³ *Ibidem*, p. 634. N. Iorga, care a publicat relația în *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, I–II, p. 415–416, a arătat doar că textul acesta trebuie să fie de dinainte de 1600.

⁴ Cesare Alzati, *Terra romana tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo '500*, Milano, 1982, p. 79, n. 89.

⁵ *Călători străini*, III, p. 632; textul original, la Andrei Veress, *Campania creștinilor în contra lui Sinan Pașa din 1595*, în AARMSI, Seria III, t. IV, 1924, p. 146.

care îl ținea strâns legat de imperiali⁶. Mai trebuie reținut că în timpul campaniei din Țara Românească, din octombrie 1595, Francesco Pastis l-a însoțit, probabil neoficial, pe principe⁷.

Cât despre relația lui Francesco Pastis, de care a fost vorba mai sus, tot Cesare Alzati a argumentat că trebuie datată ante 1592, deoarece îi pomeneste pe ieziți încă prezenți la Cotnari⁸. Iar ultimii editori ai textului italian au mers mai departe, plasându-l foarte strict, în intervalul „1592 mai–iulie”⁹. Aceasta ar însemna însă că autorul relației și al scrisorii din Iași, cu care completăm acum „dosarul” lui, a sosit în țările române prin 1585¹⁰. Cu alte cuvinte, dacă ținem seamă de cea dintâi frază din scrisoarea din 21 aprilie 1588, el fost mai întâi „comisar” al mănăstirii catolice din Târgoviște. Iar domnul Țării Românești, foarte probabil Mihnea Turcitul, l-ar fi propus chiar, la Roma, „ca episcop al acelei provincii”. În treacăt fie spus, Cesare Alzati a plasat în 1587 primul episod transilvan al lui Francesco Pastis pe temeiul aceleiași fraze, în care însă a reținut eronat că ar fi fost menționată Transilvania și nu *Transalpina*, cum este în realitate. Prin urmare, primul episod transilvan din biografia călugărului nostru are a fi neapărat eliminat.

Ceea ce trebuie semnalat înainte de toate în legătură cu scrisoarea de mai jos este referirea la o, chipurile, atitudine procatolică a patriarhului ecumenic Ieremia II Tranos, în trecere prin Moldova către Moscova. Am discutat cu alt prilej această chestiune și concluzia a fost negativă¹¹. Este limpede că ne aflăm în fața unei iluzii, cultivată foarte probabil și în cazul lui Francesco Pastis de binecunoscutul sfetnic al lui Petru vodă Șchiopul, Bartolomeo Brutti. În fond, atmosfera de la curtea domnească moldavă, așa cum este descrisă de călugărul franciscan, era menită să pregătească terenul pentru propunerea din partea a doua a scrisorii, anume înălțarea lui însuși la treapta de „episcop legitim consacrat” pentru catolicii din Moldova... Și asta cu toate că în corespondența lui Petru vodă Șchiopul cu papa Sixt V din răstimpul ianuarie – mai 1588, care încadrează cronologic textul scrisorii lui Francesco Pastis, nu există nici o aluzie la o asemenea eventualitate¹².

Ar mai fi de adăugat amănuntul că, pentru începutul anului 1588 dispunem de o indicație a lui Bartolomeo Brutti, potrivit căreia în Moldova se găseau atunci patru franciscani sub ascultarea unui „vicar general”. Mai exact, în 14 ianuarie 1588, când se adresa din Iași cardinalului Montalto, Brutti a menționat că în ziua următoare primirii unei scrisori din partea papei, „chemă pe vicarul general al acestei provincii cu patru frați franciscani care sunt în acest loc” și le-a spus: „Sanctitatea Sa prin sfințele sale scrisori mi-a recomandat atât pe voi, cât și pe acei catolici care sunt în număr de cincisprezece mii, precum și aceste biserici...”¹³. Reședința grupului de călugări franciscani era mănăstirea din Bacău¹⁴. Dacă încă nu făcea parte din acest grup, oricum foarte curând Francesco Pastis i s-a alăturat.

⁶ *Călători străini*, cit., p. 636.

⁷ *Ibidem*, p. 635.

⁸ Cesare Alzati, *op. cit.*, p. 263, n.50.

⁹ *Moldvai Csángó-Magyar Okmánytár (1467–1706)*, I, sub îngrijirea lui Benda Kalmán, Jászay Gabriella, Kenéz Győző, Tóth István György, Budapesta, 1989, p. 113–114.

¹⁰ În temeiul unei scrisori a ieziutului Ferrante Capeci, redactată la Cluj în 10 martie 1585, Alexandru Ciocîltan crede că Francesco Pastis ar fi sosit în Țara Românească înainte de această dată și ar fi fost cel ce i-a convertit atunci la catolicism pe sașii din Târgoviște (*German Communities in Wallachia. Denominational Evolution. 1542–1650*, în HY, I, 2004, p. 138–140). Totuși, Ferrante Capeci, deși într-adevăr amintește de un franciscan „mai învățat” pe nume Francesco, sosit în Țara Românească la chemarea fraților de acolo, folosește în legătură cu el o formulă („a cărui amintire e binecuvântată”) ce indică faptul că „e vorba de cineva care nu mai este în viață”, așa cum au remarcat înșiși editorii textului în limba română (*Călători străini*, III, p. 111–112).

¹¹ Ștefan Andreescu, *Perspective medievale*, București, 2002, p. 148–151.

¹² Vezi Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, III-1, București, 1880, nr. LXXXIV, p. 98–99; A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, III, București, 1931, nr. 75, p. 127–128 și nr. 179, p. 132–133.

¹³ E. Șmurlo, *Rossija i Italia*, t. II-2, St. Petersburg, 1913, p. 430.

¹⁴ Hurmuzaki, *Documente*, III-1, nr. LXXXVI–LXXXVII, p. 100–101.

Prea ilustrule și prea cinstite domn¹⁵,

Aflându-mă în Tara Românească¹⁶ comisar al acelei mănăstiri¹⁷, am fost propus de către domn¹⁸ ca episcop al acelei provincii în care am făcut să rodească ceea ce este știut de oricine. Acum acest prea ilustru domn al Moldovei¹⁹, prin scrisori ale domnului Bartolomeo Brutti, m-a chemat în această provincie. Și îndată ce am ajuns am găsit mare tulburare²⁰ printre catolici, însă acest prea ilustru domn, ca [un] adevărat și bun creștin și veritabil catolic nu a vrut să consimtă la vrerile lor. Și încă găsindu-se [aici] prea cinstitul părinte Ieremia, patriarhul Constantinopolului, se puse să apere ca un adevărat catolic poziția Sfintei Biserici și să sprijine în public și în particular ostenele și confruntările neconținute ale domnului Bartolomeo Brutti. După care din mila Domnului am liniștit lucrurile, nu fără mare primejdie pentru viața numitului domn Brutti. Și nu știu cine ar fi acela în ziua de astăzi care ar vrea să întreprindă așa ceva.

Și principală înțelegere care se făcu între ei este că au cerut un episcop legitim consacrat, pentru a putea face preoți care să fie din neamul lor²¹. Și pentru tot restul se supun la picioarele Sfintei Biserici. Pentru acest lucru i-a părut acestui ilustru principe că [trebuie] să mă aleagă și propună pe nevrednicul de mine, ca să fie mulțumiți și liniștiți acești oameni. Din care cauză cred că domnul principe și domnul Brutti vor scrie în amănunt Sanctității Sale și domniei voastre prea ilustre. Închei înclinându-mi capul și sărutând sfintele mâini, ca un fiu și slujitor ascultător.

Din Iași, la 21 aprilie 1588.

Slujitorul și prietenul domniei voastre prea ilustre,

Fra Francesco Pastis di Candia.

¹⁵ Destinatarul scrisorii este necunoscut. Am utilizat ediția lui E. Șmurlo, *op. cit.*, p. 431–432. Textul italian, după ediția Șmurlo, și în SMIM, XXI, 2003, p. 380.

¹⁶ *Transalpina*.

¹⁷ Din Târgoviște

¹⁸ Mihnea Turcitul

¹⁹ Petru Șchiopul

²⁰ *scandalo*.

²¹ *della lingua loro*.

CĂLĂTORI ENGLEZI ÎN ȚARA ROMÂNEASCĂ ȘI MOLDOVA LA SFÂRȘITUL SECOLULUI AL XVI-LEA:

WILLIAM HARBORNE, THOMAS WILCOX,
WILLIAM ALDRIDGE și EDWARD BUSHELL

În august 1598 dramaturgul elisabetan Henry Chettle îi vindea lui Philip Henslowe piesa *Voievodul* (Vayvode) pentru o liră¹. Subiectul piesei, al cărei text din păcate s-a pierdut, pare să fi fost lupta dintre un domnitor valah și turci². În același an, 1598, Mehmed al III-lea îi cerea ambasadorului Angliei la Istanbul, Henry Lello, să meargă la curtea lui Mihai Viteazul pentru a-l convinge să medieze negocierea păcii cu împăratul Rudolf al II-lea³. La prima vedere, între cele două evenimente din 1598 pare a exista o legătură, chiar dacă una indirectă. Valahia lui Chettle putea fi o transpunere literară a Țării Românești sau a Moldovei, țări care intraseră în atenția diplomației elisabetane de aproape două decenii, odată cu stabilirea unui ambasador permanent la Istanbul și care, odată cu întemeierea Companiei Levantului, începuseră să fie străbătute de negustorii englezi⁴. O analiză comparativă a celor două imagini ale Valahiei, cea literară și cea a relatărilor de călătorie, este însă imposibilă, pentru că nu doar primul, ci și cel de-al doilea termen al comparației lipsește.

Interesul diplomatic, religios și comercial pe care Anglia elisabetană l-a manifestat în ultimele decenii ale secolului al XVI-lea față de Țara Românească, Moldova și Transilvania, contrastează cu absența descrierilor acestor țări din relatările de călătorie ale vremii. Nimic nu este mai frustrant pentru un istoric decât să compare numărul călătorilor englezi care au străbătut țările române în perioada 1580–1600, cu numărul paginilor pe care le-au scris despre ele. Cunoaștem numele a

¹ Vezi Harold Jenkins, *The life and work of Henry Chettle*, Londra, 1934, p. 215. Nu este limpede dacă Chettle a scris piesa în întregime, sau doar a revizuit un text anterior, vezi Neil Carson, *A Companion to Henslowe's Diary*, Cambridge, 1988, p. 62.

² Vezi discutarea subiectului piesei la Louis Wann, *The Oriental in Elizabethan Drama*, „Modern Philology,” 12, 1915, p. 423–447.

³ Vezi Laura Coulter, *An Examination of the Status and Activities of the English Ambassadors to the Ottoman Porte in the late Sixteenth and early Seventeenth Centuries*, RESEE, 28, 1990, nr. 1–4, p. 65.

⁴ În 1581 Murad al III-lea dăruia un firman cu privilegii Companiei negustorilor din Turcia întemeiată la Londra, care din 1592 a fost numită a Levantului; iar în 1582 Elisabeta I îl desemna pe William Harborne reprezentatul său la curtea sultanului. În 1588, Harborne obținea de la Petru Șchiopul un privilegiu comercial pentru negustorii englezi. Pentru Compania Levantului vezi Alfred C. Wood, *A History of the Levant Company*, Oxford, 1935; pentru ambasada lui Harborne vezi Susan Skilliter, *William Harborne and the trade with Turkey 1578–1582. A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations*, Oxford, 1977, iar pentru privilegiul din 1588, vezi Paul Cernovodeanu, *Privilegiul comercial acordat negustorilor englezi în Moldova la 1588 și răsunetul său politic în anii Unirii Principatelor*, Rdl, 31, 1978, p. 1041–1049.

doisprezece călători, însă numărul lor a fost, probabil, mai mare⁵. Dintre aceștia doar patru au scris un jurnal de călătorie și dacă punem laolaltă fragmentele despre țările române, de-abia dacă se strâng câteva pagini⁶. Așadar, în foarte bogata literatură de călătorie engleză de la sfârșitul secolului al XVI-lea, țările române sunt cvasi-inexistente. Autorii englezi nu și-au abătut privirea spre țările române, decât cel mult o clipă, pentru că scopul călătoriei lor era altul: descoperirea Orientului otoman. Or, după cum a arătat Gerald MacLean, Orientul otoman care îi fascina pe călătorii englezi din acea vreme cuprindea Istanbulul, Levantul, Țara Sfântă și Africa de Nord⁷. Prin urmare, chiar dacă după 1580 Țările Române deveniseră importante pentru politica orientală a Angliei, ele nu suscitau decât cel mult un interes marginal în literatura de călătorie.

Cvasi-absente din jurnalele de călătorie englezești de la sfârșitul secolului al XVI-lea, țările române sunt în schimb frecvent amintite în corespondența purtată de ambasadorii englezi la Istanbul cu consilierii reginei Elisabeta. Majoritatea informațiilor pe care aceștia le trimiteau în Anglia erau preluate din știrile care circulau la Istanbul, chiar dacă unii dintre ambasadori, precum William Harborne, au călătorit ei înșiși în țările române⁸. Pe măsură însă ce importanța domniilor munteni și moldoveni în politica otomană a Angliei elisabetane a crescut, pentru a afla știri cât mai sigure ambasadorii au început să apeleze la călătorii care străbăteau țările române, majoritatea negustori⁹. În corespondența cu Francis Walsingham¹⁰, cu lordul Burghley sau cu Thomas Heneage¹¹, ambasadorii englezi de la Istanbul amintesc adesea scrisorile primite din Moldova și Țara Românească¹². În absența arhivei ambasadei, scrisorile trimise de englezii care străbăteau țările române ne sunt cunoscute doar dacă, dintr-un motiv sau altul, au ajuns în arhivele engleze. Până acum au fost identificate cinci astfel de scrisori, dintre care patru sunt traduse mai jos¹³. Primele două sunt scrisorile adresate lui Edward Barton¹⁴, trimise în aceeași zi, 1 aprilie 1594, din același loc, Giurgiu, de către William Aldridge și

⁵ John Newberie, William Harborne, Henry Austell, Henry Cavendish, Fox, Richard Mallorye, Thomas Wilcox, Richard Babington, George Anglesea, William Aldridge, Edward Bushell, Henry Lello.

⁶ Vezi fragmentele din jurnalele de călătorie ale lui John Newberie, William Harborne, Henry Austell și Fox, slujitorul lui Henry Cavendish din *Călători străini*, vol. 2, p. 513–518 și vol. 3, p. 173–174, p. 289–290, p. 294–296.

⁷ Gerald M. MacLean, *The Rise of Oriental Travel. English Visitors to the Ottoman Empire 1580–1720*, Palgrave MacMillan, 2004. Vezi și Brandon Beck, *From the Rising of the Sun: English Images of the Ottoman Empire*, Peter Lang, 1987.

⁸ Unii istorici, precum I. Caproșu sau D. Ciurea amintesc de o călătorie a lui Edward Barton în Moldova, în 1594, vezi I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, p. 61–62 și D. Ciurea, *Relațiile externe ale Moldovei în secolul al XVI-lea*, AIIAX, 10, 1973, p. 43. Pentru că nici unul din cei doi istorici nu citează sursa care stă la baza acestei informații, cred că este vorba de o confuzie.

⁹ Pentru rețeaua de informatori folosită de ambasadori vezi L. Coulter, *An Examination*, p. 68–71.

¹⁰ Francis Walsingham (c.1532–1590) a fost unul dintre primii sfetnici ai Elisabetei care a sesizat importanța comerțului levantin. De altfel, pe toată perioada ambasadei sale la Istanbul, Harborne a primit instrucțiuni și și-a trimis rapoartele lui Walsingham, vezi Conyers Read, *Mr. Secretary Walsingham and the Policy of Queen Elizabeth*, Oxford, 1925, vol. 3, p. 326–332.

¹¹ Thomas Heneage era membru al consiliului privat al reginei Elisabeta.

¹² Vezi de pildă scrisoarea pe care Georgio Calvo Coressi i-o trimite lui Harborne din Iași în 1585, mențiunea de către Barton a unui slujitor de-al său pe care l-a trimis în Țările Române în 1589 sau aluziile lui Barton la scrisorile pe care le primește din Moldova, în 1594, în E. D. Tappe, *Documents Concerning Rumanian History (1427–1601)*, Londra, 1964, doc. 63, doc. 73 și doc. 104.

¹³ Nu am inclus scrisoarea lui Georgio Calvo Coressi către Harborne, din 1585, în care amintește de trecerea lui Henry Austell și a lui Giovanni Manucci prin Moldova, publicată în Tappe, *Documents*, doc. 63. Am considerat că Georgio Calvo Coressi nu își găsește locul în acest grupaj de călători englezi.

¹⁴ Pentru Edward Barton vezi introducerea lui Horatio Brown la *Calendar of State Papers Relating to English Affairs in the Archives of Venice*, vol. 8 (1581–1591) și 9 (1592–1603), Londra,

Edward Bushell. Ambele scrisori au fost anexate de ambasadorul englez raportului pe care acesta l-a trimis lordului Burghley pe 19 aprilie¹⁵. Gestul lui Barton, de a retrimite în Anglia scrisorile primite și nu doar de a rezuma conținutul lor, este unul neobișnuit. Cel mai probabil, decizia lui Barton a fost determinată de statutul unuia dintre cei doi corespondenți ai săi. Dacă Aldridge era un negustor levantin, având profilul corespondenților obișnuiți ai lui Barton, Edward Bushell era un gentleman care-i fusese recomandat ambasadorului de însuși lordul Burghley¹⁶. Probabil Edward Barton a dorit să-i arate lordului Burghley că, pe perioada șederii în Levant, Bushell se bucurase de tot sprijinul său. Precauția ambasadorului devine mai ușor de înțeles dacă ne gândim că politica sa față de domniile moldoveni și munteni fusese contestată în Anglia chiar în acea perioadă¹⁷. O altă scrisoare trimisă în Anglia de un călător englez prin Moldova a fost redactată chiar în legătură cu contestarea politicii lui Barton. În 1594, lui Thomas Wilcox, negustor englez, dar și angajat al ambasadei din Istanbul, i se cereau explicații cu privire la sprijinul pe care ambasadorul i-l acordase domnitorului Moldovei, Aron. Răspunsul lui Wilcox este o justificare a politicii moldovene a lui Barton, dar cuprinde și o scurtă dare de seamă a călătoriei sale în Moldova, din 1592. Negustorul, care se implicase alături de Barton în susținerea urcării pe tron a lui Aron, inclusiv prin creditarea acestuia, insistă asupra reușitelor politicii moldovenești a ambasadorului, încercând să diminueze cât mai mult eșecul financiar al acesteia. Cea de-a patra scrisoare, scrisă un an mai târziu, în Polonia, îi aparține tot lui Thomas Wilcox, însă privește de data aceasta o problemă personală. Trimisă prin ambasadorul Elisabetei în Polonia lui Thomas Heneage, membru în consiliul privat al Elisabetei, scrisoarea avea drept scop obținerea sprijinului coroanei în încercarea lui Wilcox de a-și recupera banii împrumutați domnului Moldovei.

Aceste patru scrisori, deși cu greu ar putea fi definite drept relatări de călătorie, completează textele călătorilor englezi prin Țările Române publicate în seria veche din *Călători străini*: micile fragmente din jumalele lui Austell, Harborne și Fox, slujitorul lui Cavendish, precum și textul, mai consistent, al lui Newberie. Alături de textul celor patru scrisori am reluat și scrisoarea lui Harborne din 1584, prima în ordine cronologică, pentru că în seria veche editorii au inclus doar un scurt paragraf, cel în care ambasadorul englez se referea la propria sa experiență de călătorie prin Țara Românească¹⁸. Prima parte a scrisorii este, cred, îndeajuns de interesantă pentru a fi la rândul ei tradusă și inclusă în această colecție. Relatarea conflictului dintre Petru Cercel și boieri și mai cu seamă a argumentelor aduse de cele două părți, fac din textul lui Harborne una dintre sursele cele mai interesante privind gândirea politică muntenească medievală. Rămâne ca o analiză a scrisorii, care nu-și găsește locul aici, să stabilească în ce măsură relatarea lui Harborne, scrisă totuși în Istanbul, reflectă desfășurarea conflictului dintre domn și boierii din Țara Românească¹⁹.

Cel dintâi pas în interpretarea celor cinci scrisori, a căror traducere este publicată în continuare, este analiza biografică a autorilor. Cel mai bine cunoscut dintre ei este William Harborne, ambasador al reginei Elisabeta în Imperiul Otoman între 1583 și 1588. Nu voi relua aici detaliile biografice deja schițate de Paul Cernovodeanu în seria veche de *Călători străini*²⁰, mai cu seamă că,

1894 și P. Cernovodeanu, *An English Diplomat at War: Edward Barton's Attendance of the Ottoman Campaign in Central Europe (1596)*, RRH, 28, 1989, p. 429–449.

¹⁵ Tappe, *Documents*, doc. 101.

¹⁶ În scrisoarea din 19 aprilie 1594, Barton se referă la Mr. Edward Bushell ca la un „Gentleman by your Honour recommended unto me”.

¹⁷ Asupra contestării lui Edward Barton de Don Salomon, vezi I. I. Podea, *A Contribution to the Study of Queen Elizabeth's Eastern Policy (1590–1593)*, „Mélanges d'Histoire Générale”, 2, 1938, p. 460–462, precum și documentele editate de Tappe, *Documents*, doc. 94 și 96.

¹⁸ Vezi *Călători străini*, vol. 3, p. 288.

¹⁹ Caracterizarea de către Cristian Luca a raportului din 27 ianuarie al lui Harborne drept „confuz și lipsit de relevanță” mi se pare pripită, vezi Petru Cercel. *Un domn umanist în Țara Românească*, București, 2000, p. 79.

²⁰ Vezi *Călători străini*, vol. 3, p. 285–287

într-un timp, Susan Skilliter a publicat și o monografie dedicată primei călătorii a lui Harborne în Imperiul Otoman, înainte de a deveni ambasador²¹. Am să mă opresc mai mult asupra celorlalți trei autori, William Aldridge, Edward Bushell și Thomas Wilcox, pentru că, spre deosebire de Harborne, personaj de prim-plan al politicii levantine a Elisabetei, aceștia sunt mult mai puțin cunoscuți.

William Aldridge este enumerat într-o listă redactată în 1600 de Robert Cecil, care-i cuprindea pe cei 82 de membri, la acea dată, ai Companiei Levantului²². Despre activitatea sa se știu puține lucruri, dar din mențiuni răzlețe, precum cea din jurnalul lui Dallam²³ sau din relatarea călătoriei prin Levant al lui John Sanderson²⁴, reiese că William Aldridge era un membru important al comunității negustorilor englezești din Imperiul Otoman.

Thomas Wilcox, deși nu era un negustor de adevărată, este puțin mai bine cunoscut datorită colaborării sale cu Edward Barton, ambasadorul Angliei la Istanbul. Într-una din scrisorile sale, Wilcox amintește de casa lui, care se afla la Danzig²⁵. Despre activitatea negustorească a lui Wilcox nu se știe aproape nimic, episodul cel mai bine cunoscut din viața sa fiind colaborarea cu Barton și implicarea lui în afacerea Aron vodă²⁶. După ce a devenit ambasador, Edward Barton l-a angajat pe Wilcox, iar activitatea acestuia a stărnit, în scurt timp, nemulțumirea altor negustori englezi din Levant. În 1592, trei negustori îl acuzau pe Wilcox că, din pricina lui, cheltuielile ambasadei ar fi crescut în chip nejustificat²⁷. Mai mult, Wilcox era acuzat că ar fi falsificat bani, negustorii insinuând chiar că Barton nu ar fi fost cu totul străin de acest lucru²⁸. Barton a replicat acuzațiilor arătând că nu există nici o dovadă că Wilcox ar fi calpuzan, ba mai mult, subliniind că acesta s-a dovedit extrem de folositor în negocierile purtate cu polonii și cu francezii²⁹. Din însărcinările diplomatice ale lui Wilcox nu sunt cunoscute decât câteva episoade. În 1590 transmitea reginei Elisabeta scrisoarea lui Bartolomeo Brutti, aducând apoi în Moldova răspunsul reginei³⁰. Doi ani mai târziu, în 1592, Wilcox era trimis de Barton în Moldova împreună cu Aron, cu speranța recuperării datoriilor pe care domnul

²¹ *William Harborne and the trade with Turkey 1578–1582. A documentary study of the first Anglo-Ottoman relations*, Oxford, 1977, vezi și recenzia lui V. L. Ménage, *The English Capitulation of 1580: A Review Article*, „International Journal of Middle East Studies,” 12, 1980, p. 373–383.

²² *Cecil Papers: June 1600, 21–30. Calendar of the Cecil Papers in Hatfield House*, vol. 10 (1600), Londra, 1904, p. 191–217. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=111824>. Data ultimei accesări 27 aprilie 2010.

²³ Aldridge este unul dintre cei care-l însoțesc pe ambasador pentru a vedea orga pe care Dallam o adusese cu el la Istanbul. Văzând cât de deteriorată fusese de transport, Aldridge i-a promis lui Dallam că îi va da suma considerabilă de 15 lire – o călătorie de la Londra la Istanbul costa 18 lire – dacă va reuși să monteze orga „în stare perfectă,” vezi Theodore J. Bent, *Early Voyages and Travels in the Levant*, Londra, 1893, p. 58.

²⁴ Sanderson amintește de conflictul cu Aldridge, pe care l-a lovit chiar în prezența ambasadorului Edward Barton. Acest moment nu l-a împiedicat însă pe Aldridge, câțiva ani mai târziu, să-i scrie din Chios lui John Sanderson, îngrijorat de impactul declinului comerțului cu mirodenii din Alep asupra Companiei Levantului, vezi *The Travels of John Sanderson in the Levant 1584–1602: with his autobiography and selections from his correspondence*, ed. William Foster, Londra, 1931, p. LXVII și p. 10.

²⁵ Vezi scrisoarea adresată lui Thomas Heneage, tradusă mai jos.

²⁶ Vezi discuțiile și corespondența lui Martin Gruneweg cu soția lui Thomas Wilcox, despre încercările negustorului englez de a recupera banii împrumutați lui Aron, în ed. Almut Bues, *Die Aufzeichnungen des Dominikaners Martin Gruneweg (1562–ca. 1618)*, vol. 3, p. 1190–1191 și p. 1201. Pentru Martin Gruneweg vezi introducerea scrisă de Alexandru Ciociltan în acest volum.

²⁷ Nu trebuie să uităm că ambasada de la Istanbul era susținută financiar de Compania Levantului, vezi L. Coulter, *An Examination*, p. 60.

²⁸ Vezi I. I. Podea, *A Contribution*, p. 459.

²⁹ Scrisoarea lui Barton către Heneage din 23 aprilie 1592, *apud* I. I. Podea, *A Contribution*, p. 460.

³⁰ Tappe, *Documents*, doc. 79 și 80.

le avea față de amândoi, dar și cu însărcinarea de a-i ajuta pe huiștii din Moldova³¹. Wilcox și-a îndeplinit misiunea religioasă, huiștii reprimindu-și bisericile confiscate de iezuiți, dar nu a reușit să rezolve și problema datoriilor. Domnul Moldovei a refuzat să-și achite datoriile față de Barton și Wilcox. Mai mult chiar, după cum arată Barton într-o scrisoare trimisă lordului Burghley în noiembrie 1594, Aron l-a ținut pe dragomanul său, vreme de doi ani, prizonier în Moldova³². Dragomanul la care se referă Barton nu poate fi însă Thomas Wilcox, pentru că acesta părăsise Moldova cu an mai înainte și se găsea în decembrie 1593 la Liov³³. În februarie 1594 Wilcox se găsea în Anglia³⁴, iar în aprilie îi scria lordului Burghley, pentru a-l apăra pe Barton de acuzațiile aduse împotriva lui de Judass Fatim, slujitorul lui Don Salomon³⁵. Un an mai târziu, în 1595, Wilcox a revenit în Moldova, unde a încercat fără succes să-și recupereze datoria de la Aron vodă. Detronarea domnitorului moldovean de către Sigismund Báthory și prizonieratul transilvan al lui Aron l-au determinat pe Wilcox să ceară sprijinul coroanei pentru recuperarea banilor. Sperând că se va putea folosi de influența Elisabetei asupra lui Sigismund, negustorul englez l-a rugat pe Thomas Heneage să-i pledeze cazul în fața reginei. Nu cunoaștem răspunsul lui Heneage, dacă a existat vreunul, însă trei ani mai târziu problema datoriilor lui Aron era încă nerezolvată³⁶.

Edward Bushell, spre deosebire de Aldridge și Wilcox, nu pare să fi fost negustor, iar reconstituirea biografiei sale stă sub semnul ipoteticei identificări a călătorului atestat în Imperiul Otoman în 1594 cu un personaj menționat în mai multe surse engleze din epocă. Despre călătorul Edward Bushell singurele mențiuni sunt cele din scrisorile trimise în 1594, de către Bushell lui Barton și de către Barton lordului Burghley. În sursele englezești de la sfârșitul secolului al XVI-lea apare un

³¹ În afară de relatarea călătoriei din Moldova de către Wilcox, în scrisoarea din 1594, vezi și cele două scrisori pe care Barton i le trimite lui Burghley, pe 9 septembrie și 2 octombrie 1592, în Tappe, *Documents*, doc. 86 și doc. 87.

³² Scrisoarea trimisă lordului Burghley pe 30 noiembrie 1594: „Dragomanul sau interpretul meu a fost trimis de mine în Moldova de acum doi ani pentru a recăpăta suma mare de bani pe care Aron, domnitorul, mi-o datora. De altfel, am fost tratat cu foarte multă lipsă de recunoștință și de politețe de numitul Aron deoarece nu numai că a refuzat să-mi satisfacă cât de puțin creditul, dar mi-a reținut și dragomanul nepermițându-i să se întoarcă; cu ocazia unor tulburări, el a reușit să scape și să fugă din Moldova. În acel timp, chiar pe 21 septembrie, data fugii sale, eu fiind în pat, dormind profund, cineva m-a apucat de mână și m-a trezit spunând: „Dragomanul s-a întors din Moldova și regina ta să trăiască de trei ori treizeci de ani!” Un fapt s-a realizat deja prin venirea dragomanului meu, iar pentru celălalt nădăjduiesc și mă rog. Numitul dragoman trecând în fuga sa prin Țara Românească, a fost bine primit de domnitor, pentru că acesta primise multe favoruri din partea mea și printre alte vești, domnitorul i-a spus că [Zamoyski] cancelarul Poloniei a fost ucis”. Scrisoarea a fost editată de Tappe, *Documents*, doc. 109, iar fragmentul citat este preluat din traducerea românească publicată în *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. 1, București, 1982, doc. 6.

³³ Potrivit lui Martin Gruneweg, pe 12 decembrie 1593, Wilcox părăsește Liovul împreună cu soția și cu fiica sa îndreptându-se spre Danzig.

³⁴ Vezi notița editată de Tappe, din 25 februarie 1594, potrivit căreia „Thomas Wilcox se întoarce în Anglia, după ce s-a înglodat în multe datorii pentru principele Bogdaniei”, în *Documents*, doc. 95.

³⁵ Alvaro Mendes, alias Salomon Aben Yaeche, intitulându-se în corespondența cu coroana Angliei „duce de Mytilene”. Evreu portughez născut la Tavira, în jurul anului 1520, ajuns în Imperiul Otoman unde ocupă poziții importante fiscale (arendează impozitele din Lesbos) și diplomatice. Pentru cariera sa vezi Avram Galanté, *Don Salomon Aben Yaeche, duc de Mételin* în „Histoire des Juifs de Turquie”, 9, 1985, p. 19–40. Pentru relațiile cu Anglia elizabetană, vezi Eli Kohen, *History of the Turkish Jews and Sephardim: memories of a past golden age*, University Press of America, 2007, p. 97–118.

³⁶ Într-o scrisoare adresată lui Robert Cecil, Henry Lello se referă la refuzul domnului Moldovei, Ieremia Movilă, de a plăti datoriile lui Aron, deși „este legat prin obiceiul țării să achite datoriile domnilor anteriori,” vezi Tappe, *Documents*, doc. 171.

Edward Bushell, fratele unui cunoscut editor, Thomas Bushell, atestat inițial în slujba lordului Strange³⁷, apoi în cea a contelui de Essex, implicat în procesul de trădare intentat acestuia³⁸, pentru a reapărea, câțiva ani mai târziu, la o întâlnire a conspiratorilor ce puneau la cale „Gunpowder Plot”³⁹. După cum însă am arătat, identificarea călătorului care traversa Țara Românească și Moldova în 1594, fiind primit la curtea lui Mihai Viteazul și Aron Vodă⁴⁰, cu catolicul Edward Bushell, implicat în diverse comploturi în Anglia, este doar ipotetică și pare mai degrabă improbabilă.

În istoriografia română studiul relațiilor dintre Țările Române și Anglia a început, ca în atâtea alte domenii, cu Nicolae Iorga. Studiul publicat în Franța de N. Iorga, în 1913⁴¹, a fost urmat patru ani mai târziu de un articol al lui Marcu Beza, apărut de această dată în Anglia, care avea drept subiect călătorii englezi care au străbătut Țările Române⁴². Prima cercetare sistematică a referințelor privind Țările Române din State Papers Turkey a fost realizată de I. I. Podea. Articolul despre politica orientală a Elisabetei pe care acesta l-a publicat în 1938, reprezintă un model de acribie și rămâne indispensabil în condițiile în care o parte dintre documentele de arhivă pe care Podea le-a folosit sunt în continuare inedite⁴³. Singura ediție a documentelor englezești privitoare la Țările Române este cea a lui E.D. Tappe, din 1964⁴⁴. Cu toate limitele acestei ediții, pe care autorul de altfel le recunoaște⁴⁵, *Documents Concerning Rumanian History* rămâne principala sursă pentru cunoașterea relațiilor româno-engleze de până la 1600. Documentele editate de Tappe au fost valorificate și completate de

³⁷ Alan Keen, Roger Lubbock, *The annotator: the pursuit of an Elizabethan reader of Halle's Chronicle involving some surmises about the early life of William Shakespeare*, Putnam, 1954, p. 117.

³⁸ Vezi depoziția lui Bushell în procesul earl-ului de Essex, publicată de David Jardine în *Criminal Trials*, vol. 1, Londra, 1832, p. 347.

³⁹ Vezi Hugh Ross Williamson, *The Gunpowder Plot*, Londra, 1951, p. 151.

⁴⁰ De primirea celor doi englezi la curtea lui Mihai Viteazul, și apoi la cea lui Aron, amintește Richard Wrag în *A description of a Voiage to Constantinople and Syria, begun the 21 of March 1593 and ended the 9 of August 1595* publicată în Richard Hakluyt, *The Principal Navigations Voyages Traffiques and Discoveries of the English Nation made by Sea or Over-land to the Remote and Farthest distant quarters of the earth at any time within the compasse of these 1600 yeeres*, Glasgow, 1904, vol. 6, p. 94–118. Wrag spune despre Edward Bushell și William Aldridge că „au trecut prin Valahia și Moldova și apoi prin Polonia. Îar principele Mihai al Valahiei și Aron Vodă principele Moldovei, primind scrisori de la ambasador [Edward Barton], i-au primit cu toată bunăvoința, deoarece prin mijlocirea marii treceri de care Domnia Sa [Barton] se bucură pe lângă sultan, amândoi fuseseră înălțați pe tron, nu cu mult timp înainte”. Trecerea prin Moldova a celor doi englezi este amintită de Alessandro Comuleo, care precizează că sosirea acestora „trezindu-i mare bănuială [domnului Aron al Moldovei], mi-a dat de știre să cercetez cu mare sârguință la cine și pentru ce merg [în Polonia]”, în *Călători străini*, vol. 3, p. 370.

⁴¹ Vezi N. Iorga, *Les premières relations entre l'Angleterre et les pays roumains du Danube*, în *Mélanges offerts à Charles Bémont*, Paris, 1913, p. 559–580. Ulterior, Iorga a publicat alte două studii, *Histoire des Relations Anglo-Roumaines*. Iași, 1917 și *A History of Anglo-Rumanian Relations*, București, 1931.

⁴² Vezi M. Beza, *English Travellers in Rumania*, „The English Historical Review”, 32, 1917, p. 277–285.

⁴³ Vezi I. I. Podea, *A Contribution*, p. 423–476.

⁴⁴ Proiectul de digitalizare State Papers Online (1509–1714), desfășurat de Gale Cengage Learning, care se va încheia în curând și va beneficia de un complex motor de căutare, va face inutilă tipărirea unei noi ediții.

⁴⁵ În prefață Tappe subliniază că ediția lui, concepută în spiritul colecției Hurmuzaki, nu este decât „raw material for the historian”. Pentru neajunsurile ediției Tappe, vezi recenzia scrisă de Daniel Bamford pe site-ul Universității din Birmingham (<http://www.crems.bham.ac.uk/reviews.htm#Tappe>), data ultimei accesări 27 aprilie 2010.

studiile lui Paul Cernovodeanu, publicate în anii 1970, în seria *Călători străini* sau independent de aceasta, încununate de sinteza scrisă împreună cu Ludovic Demény⁴⁶. Articolele mai recente, ale Laurci Coulter, din 1990⁴⁷ și al lui Robin Baker, din 2006⁴⁸, se concentrează asupra unor probleme punctuale, activitatea diplomatică a ambasadorilor englezi din Istanbul, respectiv, relațiile reformatoarelor și ale protestanților englezi cu huseiții din Moldova.

SCRISOAREA LUI WILLIAM HARBORNE⁴⁹ CĂTRE FRANCIS WALSINGHAM DIN 27 IANUARIE 1584⁵⁰

[...] ⁵¹ Pătrașcu⁵², de curând numit voievod al Valahiei⁵³ cu ajutorul francezilor,⁵⁴ fiind la plecarea sa [din Istanbul] mult mai îndatorat decât se gândea că va putea vreodată să plătească⁵⁵, deopotrivă creștinilor și altora, după ce și-a ocupat în liniște tronul, i-a chemat dinaintea sa pe cei doisprezece baroni ai acelei provincii⁵⁶, ale căror venituri anuale se spune că depășesc suma de 100.000 de ducați. După ce le-a arătat acestora situația sa foarte grea, le-a cerut ca, pe o perioadă de patru ani, pentru a-și asigura nevoile, tot ceea ce va depăși 1.000 de ducați anual din venitul fiecăruia să îi revină lui, fără vreo obligație⁵⁷. El a afirmat

⁴⁶ Vezi Ludovic Démeny și Paul Cernovodeanu, *Relațiile politice ale Angliei cu Moldova, Țara Românească și Transilvania în secolele XVI–XVIII*, București, 1974.

⁴⁷ Vezi L. Coulter, *An Examination*, p. 57–87.

⁴⁸ Vezi Robin Baker, *The Hungarian-Speaking Hussites of Moldavia and Two English Episodes in Their History*, „Central Europe”, 4, 2006.

⁴⁹ William Harborne, ambasador al reginei Elisabeta în Imperiul Otoman între 1583 și 1588.

⁵⁰ Am folosit textul publicat în Tappe, *Documents*, doc. 58. Prima parte a scrisorii nu apare în ediția Tappe, dar textul integral a fost publicat în *Calendar of State Papers Foreign, Elizabeth*, Volume 18: July 1583–July 1584 (1914), 319–334. URL: <http://www.british-history.ac.uk/report.aspx?compid=79009>. Data ultimei accesări 23 Aprilie 2010.

⁵¹ La începutul scrisorii sale, Harborne amintește de obstacolele pe care francezii și venețienii le ridicau în calea îndeplinirii misiunii sale, precum și de recenta solie polonă prin care regele încerca să se dezvinovătească în fața sultanului pentru un raid de frontieră al cazacilor.

⁵² Petru Cercel, domnitor al Țării Românești (1583–1585), folosea câteodată numele tatălui său, Pătrașcu. Vezi, de pildă, scrisoarea adresată în 1580 lui John Walley, membru al Parlamentului Angliei, în care Petru Cercel se intitulează „Ego Petrasco Princeps, Petri Palatini de Velachie”, în Tappe, *Documents*, doc. 52.

⁵³ Țara Românească.

⁵⁴ Pentru rolul jucat de ambasadorul Franței la Poartă, Jacques de Germigny, în numirea lui Petru Cercel, vezi Cristian Luca, *Petru Cercel. Un domn umanist în Țara Românească*, București, 2000, p. 40–66.

⁵⁵ Petru Cercel a cheltuit o sumă fabuloasă pentru obținerea tronului, istoricii avansând cifra de 1.160.000 de galbeni, vezi Cristian Luca, *Petru Cercel*, p. 59 și Bogdan Murgescu, *Circulația monetară în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1996, p. 215.

⁵⁶ Pentru o discuție asupra celor 12 boieri care ar fi fost membrii permanenți ai sfatului domnesc, vezi Ștefan Andreescu, *Boierii lui Mihai Viteazul*, p. 339–419 în „Restitutio Daciae”, vol. 3, București, 1997. Francesco Vicenti, care l-a însoțit pe Petru Cercel în Țara Românească, amintește și el de raporturile domnului cu cei 12 mari boieri, însă în cu totul alți termeni, vezi *Călători străini*, vol. 3, p. 74.

⁵⁷ *Required that for term of four years the overplus, exceeding one thousand ducats yearly pension to either, might be gratis remitted to him to supply his need.*

că era dreptul său de a le lua de tot [veniturile], pentru că acestea le fuseseră dăruite de către înaintașii săi pentru ca ei să se întrețină și, prin urmare, nu le puteau folosi decât pe perioada vieții lor. La aceste cuvinte i-a răspuns unul dintre ei, aflat deasupra celorlalți prin bogăție, vârstă și înțelepciune, arătându-i că, dimpotrivă, rânduilele țării veneau în sprijinul lor și că lui nu îi era îngăduit să le confiscă [veniturile] decât pentru trădare. Acestuia i se părea că acele datorii trebuie plătite mai degrabă prin alte mijloace și doar o mică parte să vină de la ei. Din această pricină, domnul a pus de îndată să i se taie capul. Ceilalți, înspăimântați, precum vulpea lui Esop din fabula măgarului ucis pentru proasta împărțeală pe care a făcut-o cu regele lor leul, au încuviințat imediat cererea sa. De atunci, el a impus o nouă dare atât asupra tuturor lucrurilor provenite din țara sa, cât și asupra celor care, venind din alte părți, intră, ies, sau trec prin țara sa; această din urmă dare, la care nu se gândise mai înainte, a fost spre ruina totală a acelei țări și spre marea pagubă a turcilor și a grecilor care aprovizionează acest oraș [Istanbul], precum și a armenilor și a altor negustori din Polonia⁵⁸. Și pentru ca vizirul să încuviințeze în continuare aceste noi rânduieli stabilite de el, a acceptat să se căsătorească cu fiica unui giuvaiergiu grec din Pera, care i-a fost propusă de amintitul vizir, la insistențele soției sale, sora sultanului⁵⁹, care dorea să răsplătească bunele servicii pe care acela [giuvaiergiul] le-a făcut mamei acesteia. Ceea ce mai înainte, pe când se găsea aici, a refuzat, fiind convins de Germigny⁶⁰ sub motiv că regele, stăpânul său, ar fi fost foarte nemulțumit de o căsătorie cu cineva de rang inferior. Apoi, el l-a răsplătit pe amintitul vizir cu un dar trimis de vistiernicul⁶¹ casei sale și cu o mică sumă de bani. Cu mari făgăduieli el a făcut față protestelor numeroșilor săi creditori, a căror disperare este alinată de nădejdea că vor fi plătiți prin mijloacele pe care le-am amintit mai sus⁶². Acolo, se spune că autorul acestei soluții ar fi un anume „genovez”⁶³, multă vreme în slujba predecesorilor săi care au fost maziliți, cu o mare experiență prin părțile acelea și care acum are mare trecere la el. Aici totuși, se crede că [soluția] se datorează unui Marco Anthonio Stango, un bătrân negustor venețian⁶⁴, aflat de foarte multă vreme prin părțile acestea, bun cunoscător în problemele guvernării. Acesta, fiind odată rămas în urmă cu plățile față de câțiva

⁵⁸ Creșterea fiscalității în vremea lui Petru Cercel este consemnată și de cronicile muntene târzii, precum *Letopisețul Cantacuzinesc* sau Axinte Uricariul. Absența surselor interne și ambiguitatea celor externe face însă ca politica fiscală a lui Petru Cercel să fie greu de reconstituit; vezi Șt. Pascu, *Petru Cercel*, p. 47 și C. Luca, *Petru Cercel*, p. 78–79.

⁵⁹ Marele vizir al lui Murad al III-lea era, în acel moment, Siavuș Pașa.

⁶⁰ Jacques de Germigny, ambasadorul Franței la Poartă.

⁶¹ *Comptroller*. Grecul Ianachi a fost vistiernicul lui Petru Cercel, vezi Șt. Pascu, *Petru Cercel*, p. 39.

⁶² Petru Cercel anunțase o serie de reforme încă de când se afla la Istanbul. Vezi în acest sens corespondența lui de Germigny cu Siviți publicată de Al. Ciorănescu, *Nou despre Petru Cercel*, „Revista istorică”, 21, 1935, p. 247–276.

⁶³ Ghilimelele îi aparțin lui Harborne. Genovezul la care se referă Harborne nu poate fi altcineva decât Franco Siviți. Memoriile lui au fost publicate de Ștefan Pascu în monografia despre Petru Cercel din 1944, fragmentele privitoare la Țările Române fiind apoi traduse de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru în *Călători străini*, vol. 3, p. 1–70.

⁶⁴ Dacă în privința genovezului care l-a însoțit pe Petru Cercel în Țara Românească lucrurile sunt clare, sfetnicul venețian al domnului este mai greu de identificat. Nici unul dintre italienii atestați la curtea lui Petru Cercel nu poartă vreun nume asemănător, vezi Ștefan Pascu, *Petru Cercel*, p. 41.

creditori din Veneția, a fost, prin bunăvoința Signoriei (în speranța viitoarelor servicii pe care le va aduce spre folosul Republicii), nu doar achitat, ba chiar răsplătit cu un stipendiu permanent pentru mai buna sa întreținere. Aici are mare trecere la [ambasadorul] lor și la cel francez, iar la rugămintea principelui, amândoi [ambasadorii] i-au îngăduit să-l însoțească în domnia sa, unde a rămas.

Având un spirit de lume vrednic de laudă, cultivat prin folosirea sa permanentă, dar, cu toate acestea, fiind foarte pătat de faptele vicioase ale vieții sale, care sunt respingătoare pentru un bun creștin⁶⁵, el a acționat pe ascuns împotriva noastră, spre cea mai mare pagubă, fără însă să izbândească. El însuși, fără să se gândească că noi am fost informați de acest lucru, a afirmat cu tărie în fața noastră că va fi gata să ne asculte porunca, în orice prilej. De asemenea adepți ai lui Ianus cu două fețe să ne ferească Dumnezeu!

Se crede că dacă principele va izbândi, la sfârșitul celor patru ani el nu va înapoia baronilor, așa cum a promis, ceea ce le-a luat cu forța. S-ar putea, iar după mintea noastră este cel mai probabil – Dumnezeu să nimicească șiretlicurile acestor sfetnici asemenea lui Achitophel⁶⁶ – să ducă chiar la distrugerea acestei țări atât de îmbelșugate, în care, din pricina lipsei banilor, principalele lucruri de care au trebuință oamenii costă foarte puțin. De aceea, în ciuda marelui belșug de alte lucruri, cei mai mulți dintre locuitori sunt atât de săraci încât nu pot plăti darea impusă de voievodul lor. De acest lucru ne-am încredințat noi înșine atunci când am venit până aici și când ne-am întors⁶⁷, deoarece am cumpărat un berbec foarte gras, cu lână cu tot, cu 12 penny, un sfert de bou cu 18 penny, o găină de soi pentru un penny și 24 de ouă în același preț și tot atât pentru pâine, bere și vin din belșug⁶⁸, ceea ce confirmă adevărul proverbului spaniol: „Bien se dize tierra di vilano sin tratto, Donde por falta del dinero cada cosa vo barratto”⁶⁹.

[Alt scris] Referindu-ne la scrisorile anterioare asupra mijlocului și felului în care cel mai sus amintit a obținut stăpânirea acelei țări doar prin mijlocirea regelui Franței, pe ce cale puteți judeca prin împrejurările acțiunilor sale, noi nu vă plictisim mai departe, asigurându-vă doar că înțelegerea cu Spania a fost prelungită pentru încă un an, după cum vom arăta pe larg în următoarea noastră scrisoare – Pera, 27 ianuarie, 1583/1584⁷⁰.

⁶⁵ Harborne se referă și în alte scrisori către Walsingham la calitățile lui Petru Cercel: „este un om înzestrat cu foarte mari calități, care vorbește zece limbi diferite”, în Tappe, *Documents*, doc. 56. Chiar și după ce Petru Cercel a fost depus, Harborne păstra un ton echilibrat în scrisoarea către Walsingham, și, după ce arăta că domnul nu fusese decât un impostor „fiul unui preot grec dintr-o obscură familie din Moreea, care a izbutit mult timp să-și ascundă originea sa umilă printr-o descendență princiară din vechii voievozi ai Valahiei”, avea grijă să amintească și de calitățile acestuia, în Tappe, *Documents*, doc. 61.

⁶⁶ Sfetnicul trădător al lui David (II Regi 15:31).

⁶⁷ Sunt cunoscute două călătorii ale lui Harborne prin Țările Române. Prima a avut loc în 1581, atunci când a traversat Moldova, venind de la Istanbul și îndreptându-se spre Anglia, iar cea de-a doua în 1588, când a trecut prin Țara Românească și Moldova; vezi *Călători străini*, vol. 3, p. 285–290. În această scrisoare Harborne pare a se referi la o altă călătorie, neamintită de alte izvoare.

⁶⁸ Fragmentul privitor la prețurile din Țara Românească este singura parte a scrisorii lui Harborne, tradusă de Paul Cernovodeanu în *Călători străini*, vol. 3, p. 288.

⁶⁹ *Bine se dize, țară de neciopliți, unde din lipsă de bani orice lucru este ieftin.*

⁷⁰ Potrivit lui Tappe, acest ultim paragraf, scris de o altă mână decât cea a lui Harborne, nu apare decât într-unul dintre manuscrise.

SCRISOAREA LUI WILLIAM ALDRIDGE CĂTRE EDWARD BARTON⁷¹
(1 APRILIE 1594, GIURGIL)⁷²

Pe drumul străbătut până aici am văzut multe samavolnicii săvârșite de soldați asupra multor oameni, pentru a le lua caii și pentru a-i jefui de bani și de haine. Dar, Domnul fie lăudat, noi nu am suferit vreun mare neajuns pentru că Dumnezeu a vrut să aibă grijă de noi. Ieri, pe când ne apropiam de Rusciuc⁷³, unde se află trecerea peste Dunăre, am aflat de marile tulburări de care spahiii așezați acolo se foloseau pentru a-i jefui pe călătorii care treceau pe acel drum. Pentru a preveni această primejdie, ne-am îndreptat pe un alt drum spre un loc pustiu aflat pe malul Dunării și am trimis în oraș, pe ascuns, doi turci din escorta ambasadorului⁷⁴ pentru a ne aduce bărci cu care să putem trece pe celălalt mal. Dar s-a făcut miezul nopții până când am reușit să ajungem la locul nou pe care-l căutam, de unde am mers întreaga noapte pe malul apei, cuprinși de foame și de frig. Dimineăta, atunci când ne-am uitat după bărcile noastre, am descoperit 6.000 de tătari așezați în corturile lor, în apropierea noastră. Dar, pentru că i-am văzut foarte devreme, am fugit fără întârziere cu căruțele spre orașul Rusciuc. Mergând pe un drum aflat în apropierea Dunării, am găsit un mal înalt sub care ne-am ascuns pentru a nu putea fi văzuți nici de tătari, nici dinspre oraș. Și după ce am stat acolo vreo două ore, a venit o barcă. Văzând că suntem la mare ananghie, ne-a pus să plătim bine și ne-a luat de acolo. Astfel, am reușit să scăpăm dintr-o primejdie mai mare decât poate că își va închipui Înălțimea Voastră. Acești tătari erau pe drum către Sinan Pașa⁷⁵, despre care se spune că se află la Belgrad⁷⁶, un oraș aflat mai sus pe Dunăre, unde strânge pesmeți⁷⁷ și alte provizii pentru tabăra sa. Și acolo ajung zilnic provizii prin Marea Neagră, în vase care urcă până la el pe Dunăre⁷⁸.

SCRISOAREA LUI EDWARD BUSHELL CĂTRE EDWARD BARTON
(1 APRILIE 1594, GIURGIU)⁷⁹

Acest lucru m-am gândit că este bine să-l amintesc: *ambasadorul nostru de vatră*⁸⁰ ne-a lăsat să plecăm împovărați nu doar cu sarcinile noastre, ci și cu cele

⁷¹ Ambasadorul englez la Istanbul între 1588 și 1597.

⁷² Traducerea s-a făcut după textul publicat în Tappe, *Documents*, doc. 99.

⁷³ *Rusa*. Azi Ruse.

⁷⁴ După cum reiese din scrisoarea lui Edward Bushell, publicată în continuare, cei doi călători englezi din 1594 călătoreau împreună cu solul principelui Transilvaniei, Mihai Czegeodi.

⁷⁵ Sinan Pașa era pentru a treia oară vizir (1593–1595).

⁷⁶ *Alba Greca*.

⁷⁷ *Biskott*.

⁷⁸ Într-o scrisoare trimisă la începutul lui februarie 1594 din Istanbul, solul principelui Transilvaniei, Mihai Czegeodi amintește și el de vasele trimise pe Dunăre spre Belgrad, precizând însă că multe dintre ele s-au scufundat la gurile Dunării; vezi *A. Veress, Documente*, vol. 4, doc. 33.

⁷⁹ Traducerea s-a făcut după textul publicat în Tappe, *Documents*, doc. 100.

⁸⁰ În original „our Buckram Imbassador”. Cuvântul englezesc *buckram* provine din franceza medievală, din *boquerant* sau *bougueran*, desemnând o pânză de in de foarte bună calitate. În acest

mai multe dintre ale sale și ale familiei sale. El ne-a îmbiat cu multe favoruri la venirea noastră în Transilvania și ne-a făgăduit că principele⁸¹ îi va trimite lui Aron în Bogdania⁸² o scrisoare convingătoare. Mai mult, el a promis că principele îi va scrie Majestății Sale⁸³, în chipul cel mai curtenitor, despre purtarea vrednică de cinste a Domniei Voastre. Am găsit drumurile foarte primejdioase din pricina soldaților și dintre oamenii care au trecut nici unul nu scăpase fără să fi fost păgubit măcar de calul său. Din câte știu, nu am găsit pe drum nici un creștin călare, pentru că, de teamă să nu fie aruncați la pământ, coborâseră de pe cal și mergeau pe picioarele lor. Oamenilor voievodului Mihai⁸⁴, care veneau de la Istanbul cu scrisori de la marele vizir, de la aga ienicerilor și de la mulți alții, li s-au luat caii, au fost jefuiți de tot ceea ce aveau, iar scrisorile le-au fost rupte. Și principele Transilvaniei a avut un om care a pățit același lucru. Dar cel mai primejdios loc a fost un oraș numit Rusciuc, care este schelă pentru toți călătorii care merg dincolo de Dunăre. În acest oraș sunt vreo 700–800 de spahii, care au iernat aici și care nu-i lasă nici pe creștini, nici pe turci să treacă cu caii lor. Din Valahia⁸⁵ au fost trimise către Istanbul 16 poveri cu bani⁸⁶, dar în acel oraș spahii au luat șase cai de la un capugiu și de la mai mulți ieniceri și aproape că au omorât pe unul dintre ei. La fel și noi am fi plecat de acolo fără vreun cal, dacă nu ar fi fost privirea atentă a capugiului, care este un om foarte cinstit. El a făcut în așa fel încât să nu trecem prin oraș, s-a dus doar el și a adus, mai jos pe râu, înainte de răsărit, trei bărci de trecere în care ne-am imbarcat și căruțele și caii. Și făcându-se zi înainte să terminăm, am observat mai multe corturi în care își aveau tabăra 6 sau 7 mii de tătari. Astfel, ocolind Scylla, am fost foarte aproape să cădem în Caribda. Am trecut râul și suntem într-un oraș numit Giurgiu⁸⁷ în Valahia⁸⁸ și mâine, cu mila lui Dumnezeu, sperăm să fim la curte. În luna următoare toți soldații din aceste părți se îndreaptă către tabără.

context, „our Buckram Imbassador”, pe care l-am tradus prin „ambasadorul nostru de vatr [o pânză fină de in]” este fără îndoială o poreclă. Din conținutul scrisorii reiese limpede că Bushell se referea la ambasadorul Transilvaniei la Istanbul, fapt confirmat și de o însemnare marginală a lui Barton în dreptul acestui paragraf din scrisoarea lui Bushell. Însemnarea lui Barton, care apare în rezumatul din State Papers a scrisorii, nu este însă amintită în ediția Tappe; vezi *List and Analysis of State Papers, Foreign Series July 1593 – December 1594*, p. 515.

⁸¹ Prince. Sigismund Báthory, principele Transilvaniei.

⁸² Aron Vodă (Tiranul), domn al Moldovei.

⁸³ Elisabeta I, regina Angliei.

⁸⁴ Mihai Viteazul, domnul Țării Românești.

⁸⁵ Țara Românească

⁸⁶ *There is XVI lode of money cominge towarde Stamboll from Wallachia.*

⁸⁷ Georgian.

⁸⁸ Țara Românească.

Câteva note al căror scop este de a o informa pe Domnia Voastră cu privire la motivele și persoanele care l-au îndemnat pe Domnul Barton să-l sprijine pe voievodul Aron, principele Bogdaniei⁹¹, și asupra prilejului cu care eu am fost în Bogdania⁹².

Domnia Voastră va fi mulțumită să afle că însuși împăratul Turciei⁹³ poartă o mare dragoste Majestății Sale și că are o mare admirație și prețuire pentru virtuțile sale extraordinare și victoriile înfloritoare obținute împotriva Spaniolului⁹⁴, despre care el este informat cu regularitate⁹⁵. Așadar, împăratul va acorda cu cea mai mare bucurie toate acele lucruri care sunt dorite și cerute de ambasadorul Majestății Sale și pe care acesta i le va înainta în numele Majestății Sale, fie în beneficiul prietenilor Majestății Sale sau spre paguba dușmanilor ei, fie spre folosul propriilor săi supuși, sau orice altă cerere rezonabilă înaintată de ambasadorul Majestății Sale.

Sultana sau împărăteasa are aceeași admirație și prețuire față de Majestatea Sa, atât pentru că este femeie, cât și datorită mării mulțumiri pe care o găsește discutând cu împăratul despre măreția Înălțimii Sale. Prin urmare sultana, este tot timpul foarte dornică să-l ajute și să-l sprijine pe ambasador în toate demersurile sale⁹⁶.

Marea dragoste pe care împăratul turc o poartă Majestății Sale este cunoscută de cele mai multe dintre statele Creștinătății, dar mai cu seamă de cei care locuiesc în Constantinopol.

Așadar, ambasadorul Majestății sale, domnul Barton, a fost rugat să-l sprijine pe Aron în dorința sa pentru principatul Bogdaniei, de către patriarhul

⁸⁹ William Cecil, lord Burghley.

⁹⁰ Traducerea s-a făcut după textul publicat în Tappe, *Documents*, doc. 102.

⁹¹ Moldova. Scrisoarea lui Wilcox este de fapt o pledoarie în favoarea lui Edward Barton, care fusese acuzat pentru implicarea sa în afacerile Moldovei. Nu trebuie uitat că, doi ani mai devreme, în 1592, Barton fusese acuzat de un grup de negustori englezi pentru creșterea nejustificată a cheltuielilor ambasadei, care s-ar fi datorat lui Wilcox. Mai mult, acesta din urmă ar fi fost un capulzan. Barton îl apărase însă cu tărie, vezi I. I. Podea, *A contribution*, p. 459–460.

⁹² Asupra călătoriei din 1592 întreprinsă de Wilcox în Moldova, la cererea lui Barton, vezi și scrisorile ambasadorului din 26 august și 9 septembrie 1592, rezumate în Tappe, *Documents*, p. 86.

⁹³ Murad al III-lea.

⁹⁴ Filip al II-lea. Wilcox se referă, desigur, la conflictul anglo-spaniol, din ultima parte a domniei Elisabetei.

⁹⁵ Încă de la început, misiunea diplomatică engleză de la Istanbul a încercat să provoace un conflict între Imperiul Otoman și Habsburgii spanioli. Walsingham i-a trimis lui Harborne mai multe scrisori prin care-i cerea să intervină pe lângă sultan pentru a ataca teritoriile italiene sau nord-africane ale Habsburgilor; vezi C. Read, *Mr. Secretary Walsingham*, vol. 3, p. 330.

⁹⁶ Probabil Wilcox subliniază atitudinea favorabilă a sultanei valide Safiye, față de Elisabeta, pentru că cel care a avut ideea inițierii unui schimb de scrisori și de cadouri între regina Angliei și sultana a fost chiar Edward Barton, vezi Susan Skilliter, *Three letters from the Ottoman 'Sultana' Safiye to Queen Elizabeth I*, p. 119–157 în *Documents from Islamic Chanceries*, ed. S. M. Stern, Oxford, 1965 și Lisa Jardine, *Gloriana rules the waves: or, the advantage of being excommunicated (and a woman)*, „Transactions of the Royal Historical Society”, 14, 2004, p. 209–222.

Constantinopolului⁹⁷, de către Aron însuși, de către Paulo Mariani⁹⁸ și de către un domn de Planca, un gentilom francez⁹⁹, împreună cu mulți alți negustori greci care au promis să aducă oricâți bani va avea nevoie principele Aron pentru a-i da sultanului¹⁰⁰, sultanei, pașalelor și celorlalți miniștri de la curte.

Atunci când domnul Barton a obținut pentru Aron numirea acestuia din mâinile împăratului, negustorii greci nu au reușit să strângă suma de bani pe care o promisese. De aceea, alți negustori, atât creștini, cât și turci și evrei, prieteni ai domnului Barton, care se înțeleseseră și mai înainte cu principii din acele părți în situații asemănătoare, s-au oferit să-l crediteze pe principele Aron, dacă domnul Barton va interveni ca principele să le înapoieze banii bine și repede¹⁰¹.

Prin urmare, cererile lui Aron au fost satisfăcute, iar unii dintre mai sus-amintiții negustori au primit o bună parte din plățile care li se cuveneau la Constantinopol, în prezența mea¹⁰². În ceea ce privește restul plăților, negustorii au fost amânați urmând a le primi în Bogdania. Iar eu, din porunca ambasadorului, am plecat spre Bogdania din mai multe motive. Unul dintre motive era dorința ambasadorului de a cere principelui Aron, din partea zișilor negustori, plățile cuvenite acestora și de a obține de la Principe ca fiecare dintre creditori să primească o parte din bani, după mărimea datoriei, în timpul șederii mele în Bogdania.

Un alt motiv al șederii mele în Bogdania a fost de a obține restaurarea mai multor biserici protestante¹⁰³, care au intrat în stăpânirea mai multor iezuiți care au pus să fie

⁹⁷ Pentru Patriarhul Ieremia al II-lea, vezi schița biografică din *Călători străini*, vol. 3, p. 297–302. Pentru relațiile patriarhului cu Aron, vezi N. Iorga, *Nichifor Dascălul, exarh patriarhal, și legăturile lui cu țările noastre*, AARMSI, s. II, 27, 1904–1905, p. 186.

⁹⁸ Paulo Mariani era un italian în slujba lui Barton, care purta titlul de consul al Franței și Angliei în afara Constantinopolului. Vezi în acest sens răspunsul lui Judass Fatim publicat în *Tappe, Documents*, doc. 96.

⁹⁹ François Ponthus de la Planche. Pentru cariera acestuia vezi Ștefan Andreescu, *Un francez în slujba a doi voievozi români la sfârșitul veacului al XVI-lea*, p. 240–245 în Idem, *Perspective medievale*, București, 2002.

¹⁰⁰ *Grand Signior*.

¹⁰¹ Acest paragraf a fost tradus și de Victor Eskenasy, *Izvoare și mărturii referitoare la evreii din România*, vol. 1, București, 1986, doc. 82. Între traducerea mea și cea făcută de domnul Eskenasy nu există decât minore diferențe stilistice.

¹⁰² Aron vodă a acumulat datorii uriașe, informațiile târzii din cronica lui Ureche („pre toți i-au umplut cu bani cu camătă de la turci”), fiind confirmate de surse contemporane de la Istanbul (raportul venețianului Lorenzo Bernardo amintește de 1.000.000 de galbeni, în vreme ce alte surse vorbesc de 1.500.000 de taleri), vezi I. Minea, *Aron vodă și vremea sa*, „Cercetări istorice”, 8–9, 1932–1933, p. 104–184 și I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Iași, 1989, p. 61–62.

¹⁰³ Scrisoarea lui Barton din 9 septembrie 1592, privitoare la călătoria lui Wilcox în Moldova, îi descrie astfel pe acești protestanți: „în Bogdania sunt câțiva husiți, care își au originea de la Jan Hus. Sunt unguri care au avut bisericile lor și și-au păstrat religia cu strășnicie până acum cinci ani, când iezuiții, fiind alungați din Transilvania, au fost aduși în acea provincie prin mijlocirea unui italian, Bartolomeu Bruti, pe atunci guvernatorul principal sub Petru, principele Moldovei. Iar bieții husiți au fost reduși la tăcere de către Bruti, iar bisericile lor au fost date iezuiților,” în *Tappe, Documents*, doc. 86. Pentru intervenția engleză în favoarea husiților din Moldova, vezi Robin Baker, *The Hungarian-Speaking Hussites of Moldavia and Two English Episodes in Their History*, „Central Europe”, 4, 2006.

întemnițați și persecutați predicatorii și preoții protestanților¹⁰⁴. Acest lucru, cu ajutorul lui Dumnezeu, l-am săvârșit pe deplin, îndepărtându-i pe iezuiți și redând libertatea predicatorilor și preoților persecutați, restaurându-i în propriile lor parohii și enorii, spre slava Majestății Sale și spre marea bucurie a protestanților prigoniiți, care se roagă zilnic ca Majestatea Sa să aibă o viață îndelungată și înfloritoare. Acest lucru a fost înfăptuit spre marea neplăcere a iezuiților și a papistașilor, după cum se poate vedea din scrisoarea pe care arhiepiscopul din Liov¹⁰⁵, din Polonia, mi-a scris-o cu privire la acest lucru.

Iar dacă Domnia Voastră va dori să îi clarific vreun aspect cu privire la informațiile aduse de Don Solomon împotriva domnului Barton (al cărui dușman înverșunat știu că este și mă rog Domnului ca intenția sa de a-l defăima pe domnul Barton, în fața Majestății Sale și a Domniei Voastre și de a se înălța pe sine mai sus decât este în faptele sale, să nu ducă la o rățacire mai mare)¹⁰⁶ cu umilință, aș vrea să aflu ceea ce-și dorește Domnia Voastră cu privire la acest lucru, fiind gata să îndeplinesc poruncile Domniei Voastre cu toată râvna.

Al Domniei Voastre cel mai umil supus,
Thomas Wilcox

SCRISOAREA LUI THOMAS WILCOX CĂTRE SIR THOMAS HENEAGE DIN 28 MAI 1595¹⁰⁷

Prea onorabile [domn], după binevoitoarea scrisoare pe care am primit-o de la Majestatea Sa prin buna mijlocire a Domniei Voastre, am făcut toate cele necesare pe care le-am putut face în aceste vremuri tulburi și periculoase pentru a trece prin aceste părți către Constantinopol. Atunci când am ajuns în Moldova i-am găsit pe principii Transilvaniei, Moldovei și Valahiei întru totul răzvrățiți din supunerea față de Turc¹⁰⁸. Aceștia nu doar că i-au ucis și omorât pe toți turcii și evreii care se găseau în stăpânirile lor, ba mai mult, cu toate forțele pe care le-au putut aduna, au invadat stăpânirile turcilor din vecinătatea lor, au cucerit, au ars și au jefuit mai multe fortărețe și orașe aparținând sultanului, atât pe acest mal al fluviului, cât și de dincolo de Dunăre¹⁰⁹. De-a lungul întregii ierni ei au făcut astfel mare pagubă și stricăciune fără a întâmpina vreo rezistență din partea turcilor, afară doar de răstimpul în care o parte dintre acei tătari, care trecuseră prin Polonia către Ungaria, au fost trimiși în Valahia¹¹⁰ împotriva lor¹¹¹. Cu ajutorul trimis de principele

¹⁰⁴ Pentru prima misiune a iezuiților din Moldova, vezi *Călători străini*, vol. 3, p. 279–284, precum și relatarea lui Warszewicki din prezentul volum.

¹⁰⁵ *Leopolis*. Arhiepiscopul de Liov era Jan Dymitr Solikowski.

¹⁰⁶ Asupra disputei dintre Barton și Don Salomon vezi introducerea de mai sus.

¹⁰⁷ Traducerea s-a făcut după textul publicat în Tappe, *Documents*, doc. 123.

¹⁰⁸ Călătoria lui Wilcox în Moldova, în primăvara lui 1595, nu este cunoscută decât din această scrisoare.

¹⁰⁹ Scrisorile trimise de Barton lui Burghley cu privire la revolta domnilor muntean și moldovean din 1594–1595, editate de Tappe, au fost traduse în românește în *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. 1, doc. 6, 12, 20 și 24.

¹¹⁰ Țara Românească.

¹¹¹ Pentru participarea tătarilor la campania lui Sinan Pașa din 1594 vezi Rhoads Murphey, *Ottoman warfare 1500–1700*, Routledge, 1999, p. 137.

Transilvaniei, toți acești tătari au fost tăiați în bucăți. Așadar, din pricina noii revolte împotriva sultanului a acestor provincii și din cauza violentelor atacuri de la hotare, făcute și de unii și de ceilalți, am fost lipsit de orice mijloc de a-mi continua călătoria. Totuși, de vreme ce înaintasem pe drum atât de mult, nu vroiam să mă întorc până când nu se va ivi un prilej [de a merge mai departe]. Aceasta și pentru că aveam eu însumi unele afaceri particulare cu principele Moldovei, în legătură cu anumite sume pe care mi le datora. Cu acest prilej am rămas în Moldova, lângă hotare, până la începutul acestei luni. Dar văzând pregătirile intense care se fac acum în acele părți pentru a rezista turcilor, mi-am pierdut orice speranță că va apărea curând vreun moment de liniște. Iar aceste țări deschise și necivilizate se găsesc acum într-un mare pericol din cauza invaziilor turcilor și tătarilor, care sunt așteptate acolo în fiecare zi. Și în ziua de joi din săptămâna Paștelui, Aron, principele Moldovei, a fost depus și luat prizonier în Transilvania, din porunca principelui Transilvaniei pentru reaua sa cărmuire și din pricina altor bănuieli cu privire la el. Și un alt principe a fost așezat în locul lui¹¹². Iar eu, în cele din urmă, fiind cu totul ruinat de marile cheltuieli și plăți pe care le-am făcut în călătoriile mele neîntrerupte, care durează de aproape cinci ani, fără vreun moment de liniște, m-am întors la casa mea săracă din Danzig¹¹³. La sosirea în Danzig am aflat că vrednicul de laudă domn doctor Parkins¹¹⁴ se află la Elblag¹¹⁵, gata să plece spre Anglia și am venit la el. Domnia Voastră poate afla pe larg de la domnul Parkins despre situația acestor regiuni, cu mult mai bine decât sunt eu în stare să o descriu. Și l-am rugat din toată inima pe doctorul Parkins să mijlocească pentru mine pe lângă Domnia Voastră. Și de asemenea, în chipul cel mai umil, o rog pe Domnia Voastră să binevoiască să mă ajute să pot obține de la Majestatea Sa scrisori de recomandare către principele Transilvaniei, cu privire la anumite sume pe care mi le datorează principele Aron al Moldovei, care a fost depus de el și este ținut acum în închisoare. Și de asemenea, de la Domnia Voastră, să primesc scrisori de recomandare către cel care, anul trecut, a fost ambasador la Majestatea Sa din partea principelui Transilvaniei¹¹⁶ și care acum este mare cancelar, dacă ar vrea să mă ajute în amintita mea dispută cu principele¹¹⁷[...]

¹¹² Înlocuirea lui Aron cu Ștefan Răzvan de către Sigismund Báthory este amintită și de scrisoarea lui Barton din 7 septembrie 1595: „principele l-a îndepărtat de la putere pe Aron nemaivând încredere în loialitatea lui și a pus ca locțiitor al lui în acea provincie pe unul numit Răzvan aga”. Scrisoarea a fost editată de Tappe, *Documents*, doc. 128 și a fost tradusă în *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. 1, doc. 20.

¹¹³ *Dansk* = Gdansk.

¹¹⁴ *Parkines*. Christopher Parkins era în acel moment reprezentantul diplomatic al reginei Elisabeta în Polonia. Pentru o schiță biografică a acestui fascinant personaj, absolvent al Universității din Oxford, educat la Roma de iezuiți, reîntors în Anglia și primit în cerul lordului Burleigh și apoi însărcinat cu misiuni diplomatice în Polonia, Danemarca și Rusia, vezi H. G. Rosedale, *Queen Elizabeth and the Levant Company*, Londra, 1904, Appendix B, p. 84–86.

¹¹⁵ *Elbing*.

¹¹⁶ Ștefan Kakas, a cărui solie a început în 1593 și s-a încheiat un an mai târziu. Instrucțiunile pe care Sigismund Báthory le-a dat lui Ștefan Kakas, precum și răspunsul Elisabetei, au fost editate de A. Veress, *Documente*, vol. 4, doc. 17 și doc. 34.

¹¹⁷ Ultima parte a scrisorii nu a mai fost editată de Tappe pentru că, probabil, nu se mai referea la țările române.

ÎN MOLDOVA (sec. al XVI-lea):

STANISLAV WARSZEWICKI, JAN KUNIG SCHONHOFEN)

Stanislav Warszewicki (1529–1591) figurează în seria *Călători...*, dar numai cu un singur text, un raport datat 7 septembrie 1588, din tabăra domnului Moldovei¹. Devenit în 1583 rector al Colegiului iezuit din Lublin, se știe că el a adus în Moldova, în august 1588, cea dintâi misiune iezuită, chemată insistent de Bartolomeo Brutti, sfetnicul apropiat al lui Petru vodă Șchiopul. Din aceasta făceau parte doi iezuiți, Jan Künig din Schonhofen și Justyn Raab². De la Schonhofen însuși ne-a rămas o relație din 30 septembrie 1588, a cărei tălmăcire este publicată mai jos, împreună cu cea a unui nou raport al lui Warszewicki.

S-a crezut că următoarea luare de poziție a lui Warszewicki privitoare la Moldova ar fi fost doar de la începutul lunii ianuarie 1589, după înapoierea la Lublin, moment în care solicita nunțiului apostolic din Polonia, Annibale di Capua, în cursul unei întrevederi, înființarea fără întârziere în Moldova a unui seminar catolic, susținând că atât domnul, cât și un grup de mari boieri, ba chiar și mitropolitul și cei doi episcopi – de Roman și de Rădăuți – ar fi fost în favoarea unirii cu Roma. Mai mult, dat fiind că în Țara Românească, „care este mult mai mare”, domnea nepotul lui Petru Șchiopul (*suo nipote*)³, ar fi existat și aici o bună perspectivă pentru catolicism. Iar turcii nu s-ar opune, cu condiția să li se plătească în continuare haraciul⁴.

În realitate, Stanislav Warszewicki a întocmit încă din 24 octombrie 1588, în Lublin, la un foarte scurt interval după revenirea acasă, un raport amănunțit despre drumul său în Moldova și cele văzute acolo, pentru uzul provincialului Societății iezuite din Polonia, Giovanni Paolo Campana⁵. Și chiar acest text îl vom reproduce în traducere în cele ce urmează. Important de observat este că fragmente consistente din raportul în discuție au trecut aproape identic într-o dare de seamă despre prima misiune iezuită din Moldova inclusă în *Annuae Litterae Societatis Jesu de la Roma*⁶. Așa cum a bănuit Maria Holban, la baza acestui din urmă text a stat într-adevăr un raport al lui Stanislav Warszewicki, tocmai cel de mai jos⁷. Acum, din confruntarea directă a celor două texte se vede, însă,

¹ *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 277–278.

² Pentru împrejurările în care a apărut și a activat în Moldova această primă misiune iezuită, vezi excelenta reconstituire a lui Nicolae Iorga din introducerea la vol. XI al colecției Hurmuzaki (București, 1900, p. LXII–LXVI).

³ Este vorba de Mihnea vodă, fiul lui Alexandru vodă Mircea, care era fratele lui Petru Șchiopul.

⁴ Vezi A. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia*, t. III, Roma, 1863, p. 129; altă ediție, la Jan Władysław Woś, *Die Nuntiatur des Annibale di Capua in Polen von 1586 bis 1591 im Spiegel seiner Briefe*, în „Zeitschrift für Ostforschung”, an. 35 (1986), Heft 3, p. 368–369. Comentarii la Chiril Karalevskij, *Relațiunile dintre domnii români și Sfântul Scaun în a doua jumătate a veacului al XVI-lea*, în „Revista Catolică”, an. II, 1913, 2, p. 200.

⁵ Asupra căruia vezi *Călători străini*, III, p. 76–90.

⁶ Tipărită în tălmăcire românească *Ibidem*, p. 281–284.

⁷ *Ibidem*, p. 280.

că însuși dialogul „în contradictoriu” între domn și călugărul ortodox nu a fost „inventat”⁸, ci a fost preluat tot din raportul lui Warszewicki. Se aflăm în chip limpede aici în prezența unui exces critic al marii savante care a fost Maria Holban.

Dar tot Maria Holban a atribuit lui Warszewicki, de astă dată probabil pe bună dreptate, un memoriu anonim adresat nunciului papal în Polonia, în care se regăsesc toate principalele idei din celelalte texte ale sale cu privire la Moldova⁹. Dintre acestea vom reține afirmația hotărâtă potrivit căreia: „Mitropolitul nu este, nici nu vrea să fie supus al patriarhului din Constantinopol” (*Metropolita nec est. nec vult esse subiectus Patriarchae Constantinopolitano*). Iar pentru a ilustra această răceală, pe temeiul spuselor lui Bartolomeo Brutti autorul anonim susține că voievodul Petru Șchiopul nu ar fi vrut să aibă nici o întrevvedere cu patriarhul Ieremia II Tranos, pe când acesta traversa Moldova, în drum spre Moscova (*nihil cum illo negotii habere voluit*)¹⁰.

Pentru comparație, iată ce se spune în raportul din 24 octombrie 1588 al lui Warszewicki cu privire la aceeași chestiune: prelații din Moldova „nu-l recunosc pe patriarhul Constantinopolului și au aversiune față de toți ereticii”. Această afirmație este întărită și ceva mai apoi, când autorul subliniază că marea majoritate a populației Moldovei, în frunte cu principele, trăiește după ritul ortodox, dar „fără obediența față de patriarhul constantinopolitan”¹¹. Este încă o mărturie cu privire la vocația pentru autocefalie a Bisericii moldovenești, care merită toată atenția¹².

Sigur, cea de-a doua remarcă prețioasă a lui Warszewicki, care se înscrie într-un lung șir de mărturii similare, este cea despre originea latină a moldovenilor: „din înfățișare, obiceiuri și chipul în care vorbesc se dovedesc drept fostă colonie a romanilor. Limba lor pot să o deprindă cu ușurință cei care cunosc limba italiană sau latină”. Nici că se poate o mai clară și obiectivă notație¹³... Ea se întâlnește în chip firesc cu cea a lui Schonhofen, care totuși, aflat doar la capătul primei luni de ședere în Moldova, s-a folosit de observațiile unor cunoscători atât ai limbii italiene, cât și ai limbii române găsiți la fața locului: „...deoarece Valahia aceasta este colonie a romanilor – numită în antichitate Dacia –, se zice că idiomul patriei are o mare înrudire cu italiana de către cei care le știu pe ambele”.

Așa cum a conchis Nicolae Iorga, misiunea iezuită din Moldova a durat puțin, câțiva ani, după care „cei ce o compuneau se împrăștiară”¹⁴. În fond, în pofida optimismului exagerat al reprezentanților catolicismului, actele păstrate de la Petru vodă Șchiopul atestă doar că el a dorit stărpirea protestantismului și revenirea la situația anterioară, când ungurii, sașii și polonii din Moldova depindeau din punct de vedere spiritual de Roma¹⁵. Nu este, însă, exclus ca această „deschidere” către Sf. Scaun să aibă și o conotație politică, dacă ținem seamă de unele indicii care-l vădese pe domnul Moldovei înclinat să adere la un efort de cruciadă, alături de poloni. Căci el știa prea bine că atât tronul Moldovei, cât și al Țării Românești nu vor putea fi păstrate în familia sa atâta vreme cât va dăinui supremația otomană în aceste părți¹⁶.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Călători străini*, III, p. 276.

¹⁰ A. Theiner, *op. cit.*, p. 44; E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, I II–I, București, 1880, nr. CVI, p. 120–121.

¹¹ O discuție asupra acestei afirmații, confruntată cu cea a lui Bernardino Quirini, din 1599, care și el susținea că mitropolitul Gheorghe Movilă „non conosce per superiore il Patriarca di Costantinopoli ne altro Patriarca d’Oriente”, la Cesare Alzati, *Terra romana tra Oriente e Occidente. Chiese ed etnie nel tardo ‘500*, Milano, 1981, p. 218.

¹² Asupra originii neatârnării și a dezbaterilor în jurul ei de la mijlocul secolului al XVII-lea, vezi Ștefan S. Gorovei, *Un episod din „recuperarea” Bizanțului: prima „operă” a Spătarului Nicolae „Milescu”*, în AIIAX, XXII/2, 1985, p. 450, 454–456 și 458.

¹³ Pentru concepția fratelui său, istoricul Krzysztoff Warszewicki (1543–1603), cu privire la descendența romană a românilor, vezi Adolf Arnbruster, *Romanitatea românilor. Istoria unei idei*, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, 1993, p. 119–120.

¹⁴ Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, XI, p. LXV–LXVI.

¹⁵ *Ibidem*, p. LXIV–LXV.

¹⁶ Ștefan Andreescu, *Inițiative secrete ale lui Petru Șchiopul*, în AIIAX, XX, 1983, p. 425–427.

Documentul din 24 octombrie 1588 a fost anterior semnalat și discutat parțial de Violeta Barbu, *Țările Române și disputele în jurul dogmei primatului papal (secolul al XVII-lea)*, în „Studii și materiale de istorie medie”, XXIV, 2006, p. 197–198.

STANISLAV WARSZEWICKI (1588)¹⁷

DIN SCRISOAREA PĂRINTELUI WARSZEWICKI
CĂTRE PĂRINTELE PROVINCIAL
24 OCTOMBRIE [15]88

[I.] Părăsind Lublinul împreună cu părintele Schonhofen¹⁸ cu însoțitorul¹⁹, am sosit la 15 august la Zamość, la ilustrul domn cancelar²⁰, care ne-a primit cu bunătate și ne-a dat scrisori către prea ilustrul domn²¹ al Moldovei și către căpitanul de la hotarul acelei provincii, ba chiar și scrisori pentru căruțașii cu caii destinați nouă, adăugând porunca pentru numărarea a 10000 de florini pentru întreținere. Iar după două zile ne-a dat drumul cu urări de bine.

La Liov, în 19 august, l-am găsit pe părintele Justin²², care ne aștepta. În aceeași zi am scris venerabilului domn arhiepiscop de Liov, iar la 20 am plecat la acela²³, la Dunajec²⁴. La 22 spre seară, înzestrați cu scrisori către domnul Moldovei, către domnul Brutti și alți boieri ai Moldovei, și adăugându-se și ceva bani de drum ne-a trimis la domnul Nicolae Jaslowecki²⁵. Cum am ajuns pe 26 august, el nefiind de față, am obținut de la fratele său, ilustrul domn Ieronim, să ne trimită la hotarul Moldovei, la circa 26 de mile de Jaslowiec²⁶, cu căruțele sale, împreună cu călăreți și pedestrași pentru siguranța drumului. La 28 am trecut râul Prut și am ajuns la cel dintâi oraș al Moldovei, numit Cernăuți²⁷. În acest oraș, mulțumită scrisorilor domnului cancelar, am fost primiți cu omenie și cu generozitate de către unul dintre pârcălabi²⁸.

În aceeași zi i-am anunțat măritului domn Brutti venirea noastră, rugându-l să ne trimită pe cineva în întâmpinare, căci noi nu cunoșteam drumul la Măria Sa domnul. Scrisoarea a fost expediată pe loc prin curier, iar noi pe 29 am înaintat înlăuntrul Moldovei, pe un drum care a fost cu primejdie. De abia străbătusem o milă și călăuza ne-a părăsit. Puțin după aceea am întâlnit un alt pârcălab, care ședea liniștit în câmp; l-am salutat și i-am cerut călăuză. A spus că nu are pe nimeni pe

¹⁷ Traducerea a fost efectuată după textul latin editat în: *Moldvai csángo – magyar okmánytár. 1467–1706*, I, Budapesta, 1989, p. 91–94.

¹⁸ Jan Kunig de Schonhofen (vezi relația lui mai jos).

¹⁹ Iezuitul novice Gyulai Márton.

²⁰ Jan Zamoyski.

²¹ *Princeps*; este vorba de Petru Șchiopul.

²² Justin Raab.

²³ Joannes Demetrius Solikowski.

²⁴ Azi Dunajiv.

²⁵ Staroste de Snyatin.

²⁶ Jazlouis.

²⁷ Czarnawce.

²⁸ *capitaneus*.

cine să trimită, peste tot băntuie ciuma și el însuși nu cutează să locuiască în casă. În consecință, încredințându-ne Domnului am înaintat în continuare până la locul în care urma să primim alți căruțași. Am cerut județului căruțe, arătând scrisorile mării sale regelui nostru, dar a refuzat zicând că aproape toți ar fi morți în oraș. Totuși, dat fiind că domnul i-ar fi tăiat capul, dacă nu putea găsi iute caii, ne-a spus că se cuvine să așteptăm până a doua zi. Astfel, am înnoptat în câmp și am cerut paznici contra hoților și tâlharilor. Ne-au fost dați, însă în casele acelora făcuse ravagii ciuma și le răpise părinții și rudele; cu toate acestea Domnul ne-a ferit de molimă.

La 30 august ne-au fost date căruțe. În cea din urmă zi a lunii am ajuns la târgul Ștefănești²⁹ infestat de ciumă. L-am chemat pe județ, care în aceeași zi își îngropase soția moartă de ciumă; am căpătat [și] de la acesta hrană și căruțe. Pornind de aici am întâlnit câteva căruțe care cărau morți la groapă; noaptea următoare am petrecut-o tot în câmp.

La 1 septembrie am sosit în orașul Iași, dar și acolo era acum începutul epidemiei. L-am găsit în oraș pe fratele domnului Brutti, care ne-a condus la casa lui; numaidecât l-a înștiințat de venirea noastră pe domnul Brutti, printr-o scrisoare a mea. Puțin după ce am coborât din căruță, a apărut nepotul domnului Brutti cu o căruță, ca să mergem a doua zi în tabără, spunându-ne că și măriia sa domnul se bucură nespun de venirea noastră. Pe 2 septembrie am ajuns către seară în tabără și am fost duși la cortul domnului Bruti, care, după ce ne-am ospătat, ne-a oferit spre locuință cortul său, cu covoare pe pământ, după obiceiul turcesc.

[II.] Tabăra domnului era destul de mare. Erau de față, dar nu toți, boierii și [soseau] din când în când câțiva vlădici sau episcopi, iar oșteni mai mult decât o mie, [veneau] când pedestrași unguri, când călăreți. În tabără dimineța și la amiază și la lăsatul serii totul răsună de pe urma vacarmului tobelor și surlurilor turcești și ungurești. A doua zi de la sosire am fost conduși la cortul domnului, care se aseamănă cu o mică cetățuie. Asistau câțiva boieri și un episcop. Am înmănat scrisorile, mai întâi pe cea a sanctității sale, pe care a sărutat-o și a dus-o la frunte în semn de respect și supunere; apoi pe ale celorlalți. A întrebat de sănătatea tuturor, mai întâi de cea a înaltului pontif, pe care l-a numit păstor și părinte universal; pe urmă de a celorlalți. I-am grăit apoi prin tâlmaci, a ascultat cu bunăvoință și ochii lui păreau că se umflă de lacrimi. La sfârșit i-am dat micile daruri trimise de cucernicia voastră, anume *Agnus Dei*³⁰ și cartea cu chipurile martirilor. A fost foarte mulțumit de amândouă, și fiul său foarte mic³¹ numaidecât a oferit doamnei *Agnus Dei*. Reprezentările martirilor tare i-au plăcut domnului. Apoi [domnul] m-a întrebat de multe și m-a trimis cu bine.

A doua zi domnul, ținând în mâini cartea cu chipurile martirilor și având în fața ochilor martiriul Sfântului Petru, l-a întrebat pe un oarecare călugăr ortodox³² ce părere are despre primatul lui Petru și unde este primatul și cui i l-a lăsat? Acela răspunde: a fost desemnat primul dintre apostoli, în ce privește rândul său (citându-l

²⁹ *Stephonouice*.

³⁰ O bucată de ceară sfințită de papă și purtând chipul simbolic al mielului (*Călători străini*, III, p. 155).

³¹ Prințul Ștefan.

³² *Graecus*.

ca martor pe divinul Ieronim), dar puterea a fost dată deopotrivă tuturor. A întrebat domnul: iar cheile cui i le-a dat? Răspunse: lui Petru. Dar Petru unde și-a vărsat sângele și unde se odihnește trupul lui? Răspunse: la Roma. A adăugat domnul: prin urmare, unde și-a pus Petru capul, acolo a lăsat și cheile urmașilor săi. Și astfel l-a convins pe călugăr. Și apoi l-a mai întrebat pe același dacă ar vrea de bunăvoie să îndure martiriul pentru Hristos? A răspuns: cu greu. Și domnul: sigur, dacă ar fi vorba de mărturisirea lui Hristos eu aș îndura de bunăvoie, numai de aș fi demn de acest har.

Am fost după aceea nu o dată la domn, căci ne chema și ne vorbea cu bunătate. În aceste întrevederi a anunțat că nu mai vrea să îndure nici un preot eretic în țara lui, și că lăcașurile care trăiau [odinioară] după ritul bisericii romane, împreună cu supușii lor în treburile religioase, vrea să ni le încredințeze și supune autorității noastre. Ne-a trimis pe mai mulți preoți, ca să-i condamnăm, fie la rug, fie la sabie, și că el o va pune în execuție pe dată. Am răspuns: nu pentru aceasta am venit, ca să piară, ci să-i putem converti și să trăiască. Între timp a poruncit ca aceia să fie îndepărtați din biserici. Vlădicii au încuviințat cu sârg [atitudinea] domnului.

În timp ce stăteam în tabără a venit solul reginei Angliei, care la Constantinopol împreună cu solul...³³; când eram împreună la prânz la solul Poloniei, acesta s-a mirat că regina Angliei îi persecută pe iezuiți. Domnul ne-a acordat ceva din dijele sale pentru hrană.

[III.] Pe urmă ne-a poruncit să vizităm orașele ca să ne alegem reședința noastră; a plecat cu noi măritul domn Brutti. Însă cum toate erau bânuite de ciumă, multe orașe fiind părăsite am fost nevoiți să rămânem în orașul numit Roman. Pentru noi a venit vlădica împreună cu clerul și călugării, ne-a vădit o mare bunăvoință și grijă și ne-a făgăduit protecția sa. În acest loc ai noștri au predicat, au învățat, au botezat, au îngropat morții și au îndeplinit și alte obligații pastorale, cât și în satele vecine, unde puteau intra [și] au șezut un timp.

[IV.] Apoi m-am înapoiat la domn ca să capăt îngăduința pentru plecare și răspunsul pentru Polonia și pentru rămas bun. Pe când îi cuvântam aceluia, și-a mărturisit sufletul deschis către Sf. Scaun, sentiment pe care se pare, de asemenea, că-l împărtășesc mitropoliții și vlădicii. Aceștia nu-l recunosc pe patriarhul Constantinopolului și au aversiune față de toate ereziile. O mare parte a oamenilor din această țară, și însuși principele, trăiesc în ritul grecesc sau rutean [= ortodox] fără ascultare față de patriarhul constantinopolitan. Cântă în limba sfântă ruteană³⁴ și oficiază, au un mitropolit și doi vlădici. În întreaga țară sunt vreo douăzeci și cinci de orașe, în care locuiesc unguri și sași, [precum] și în câteva sate. Mulți sunt unguri ...³⁵, cu aceștia nu este nici o greutate, dar este nevoie de preoți și parohi, care aici nu se găsesc.

Literele nu au căutare aici, și nici nu sunt predate. Oamenii sunt distinși și îndemânateci, și mai degrabă șireți decât proști; din înfățișare, obiceiuri și chipul în

³³ Lacună în text; solul menționat este William Harborne. Vezi relatarea acestuia în prezentul volum precum și *Călători străini*, vol. III, p. 285–290.

³⁴ Limba slavonă.

³⁵ Lacună în text.

care vorbesc, se dovedesc drept fostă colonie a romanilor. Limba lor pot să o deprindă cu ușurință cei care cunosc limba italiană și latină. De aceea nu este nici o îndoială că în acea țară, care se vede supusă la multe schimbări și războaie, totuși dacă se va întemeia acolo un colegiu va putea fi stabil și durabil. Rezultă aceasta din faptul că până acum toate bisericile armenilor catolici au rămas neatînse. Fiindcă pe turc nu îl preocupă și nici nu împiedică vreo religie. Și dacă ar fi necesar, chiar de la el se poate obține cu ușurință un privilegiu permanent, așa cum obișnuiește să dea la alții, în care reglează toate și conjură cu strictete pe toți succesorii săi să păzească neconținut neatînse cele stabilite de el. La fel face domnul Moldovei, pronunțând blestem contra urmașilor, dacă vor încălca ceea ce el a hotărât.

JAN KUNIG SCHONHOFEN³⁶

(1588)

[I.] În acest an [15]88, către sfârșitul lunii august, am intrat cu ajutorul Domnului în provincia nouă, tributară marelui împărat al turcilor (locuitorii o numesc Moldova³⁷, străinii Valahia Superioară) Jan Kunig Schonhofen, Justin Raab – preoți, cu un coajutor Gyulai Márton, ungur.

Părintele Warszewicki care ne-a fost dat călăuză și tovarăș pentru drum, va raporta pe larg, informație deplină despre toate, părintelui provincial³⁸. Din aceasta, cucernicia ta va cunoaște mai din belșug și în amănunt, și cât privește materia anuarului³⁹, așa încât foarte puțin voi atinge în cea de față.

Din osteneala măritului Bartolomeo Brutti, albanez, prea ilustrul palatin și principe al Moldovei Petru, care până acum este de religie ruteană [ortodoxă], a fost mișcat sufletește să ceară de la Scaunul Apostolic al Sanctității sale, stăpânul nostru Sixt, oameni din Societatea noastră, ca să refacă via Domnului Savaot – risipită mult timp de felurite fiare și multe erezii –, în învățătura ortodoxă⁴⁰ și creștină.

Cu multă bunătate și bucurie am fost primiți, [și] înfățișând scrisorile sfântului nostru stăpân Sixt, ale nunțiului apostolic, ale legatului și serenisimului rege al Poloniei am constatat o asemenea supunere sufletească față de Scaunul Apostolic la principele rutean [ortodox], încât nu știu dacă ar putea fi vădită una mai mare de către fruntașii catolici.

Năpădind dintr-o parte în alta, prin târguri și sate, molima ciumei, am șezut împreună cu domnul în tabără și corturi vreme de opt zile. În răstimpul acesta, din acel loc, s-a tratat un rod mai bogat spre mântuirea sufletelor, prin trăinicia viitoarei fundații [iezuite] și alte de acest fel care urmează a fi propuse prea cucerniciei tale (despre care va comunica mai pe larg părintele provincial).

³⁶ Relație editată mai întâi de E. Šmurlo, *Rosiia i Italia*, t. II-2, S. Petersburg, 1913, p. 442-446; altă ediție: *Moldvai-Csángó-Magyar okmánytár (1467-1706)*, I, Budapesta, 1989, p. 86-90.

³⁷ *Moldavia*.

³⁸ Giovanni Paolo Campana.

³⁹ Este vorba de anuarul iezuit.

⁴⁰ Aici cu sensul de catolică.

De aici înainte drept reședință ne-a fost dat târgul Cotnari⁴¹, unde sunt și mulți unguri, dar sași de neam german și mai mulți; care din pricina acestei tulburări a molimei fiind părăsit de mulți, nu părea înțelept la început să fie locuit. Am plecat prin urmare la Roman, pe care nu Tibrul, ci râul Molda⁴² (de unde numele Moldova) îl scaldă. Am crezut că printr-un semn divin s-a întâmplat ca din noua Romă credința și învățătura vechii Rome să fie răspândite în toată această provincie⁴³.

[II] În această provincie sunt oameni de rituri și credințe diferite. Între ei, ortodocșii⁴⁴ au locul principal ca unii care au un număr mai mare de biserici și mănăstiri, patriarhi, mitropoliți, vlădici și popi. Urmează apoi armenii, care se deosebesc de ortodocși și prin biserici proprii. În al treilea rând: ungurii și sașii; aceștia se zice că și-au strămutat aici reședința din Transilvania vecină – care este la distanță de vreo opt zile –, din pricină că odinioară popoarele s-au răsculat, ucigându-se reciproc. Se întâlnesc pe ici pe colo și italieni din insula Chios și din Albania, bănuiesc că răsfirați pentru negoț; și deoarece Valahia este o colonie a romanilor – numită în antichitate Dacia –, se zice că idiomul patriei are o mare înrudire cu italiana de către cei care le știu pe ambele. Folosesc totuși literele slave, și armenii limba lor populară. Poate fi întâlnit și un alt fel de oameni, pe care localnicii îi numesc filistenii, alții țigani⁴⁵. Aceștia nu locuiesc în case, ci la răspântii și pe câmpuri, stau în corturi de pânză grosolană. Plătesc tribut anual principelui sau boierilor, cărora le sunt supuși ca robi.

Potrivit intenției inițiale a domnului, Societatea noastră a fost chemată aici prin lucrarea măritului domn Brutti pentru ajutorarea sașilor și a ungurilor. Aceia, veniți aici din Transilvania, care au fost îndepărtați prin variate schimbări de învățături și erori ale ereticilor, au fost aduși să revină. Impostorii, din porunca domnului, sub pedeapsa grea instituită, au fost siliți să fugă. Din această pricină orice controversă cu aceștia despre cele ale credinței și ale religiei pare deja abolită din rândul plebeilor; nici unul nu se mai numește luteran, nici unul calvinist, ci se declară de credință romană și catolică. Cu toate că [aceștia] încă nu văd limpede cum stau lucrurile. Credeau că toți preoții trebuie să fie căsătoriți, altminteri nu este spre binele reputației lor.

În consecință, este necesar ca truditarii Societății să fie înainte de toate unguri și germani, care după cum se vede ar putea să facă mai mare rod spre gloria Domnului într-un interval de timp mai scurt decât în Transilvania; deoarece aici se exercită o atât de mare putere a principelui asupra supușilor. Deocamdată, cu rutenii [ortodocșii] nu putem acționa, dacă mai înainte nu vor fi asociate căpeteniile acestora față de un păstor unic.

⁴¹ *Kotnar*.

⁴² *Moldais*.

⁴³ Joc de cuvinte, în care târgul Romanului este „noua Romă”!

⁴⁴ *Rutheni*.

⁴⁵ *Siganos*.

Pentru că prin lucrarea și grija măritului domn Bartolomeo Brutti, adăugându-se autoritatea domnului, predicatorii însurați au fost alungați, ne revine nouă grija de a prelua slujba parohilor, de a administra sacramente, până când se găsesc alții potriviți să îndeplinească aceste slujbe. Și, vai, acum nu avem nici un preot ungar. Pe fratele ungar⁴⁶ îl folosim ca tâlmaci în îndemnurile pentru unguri; la oficierea botezului și a căsătoriei, la sacramente sau penitențe, nu pare suficient de sigură nici o desprindere fără dubiu [de erezie], întrucât penitenții nu sunt siliți, sunt mai ales zăbavnici la această taină a sacramentului.

Două sunt motivele care dau mare nădejde pentru viitoare bune împliniri: unul este înclinația sufletului domnului spre a susține întemeierea unui colegiu statornic cu seminar; celălalt, solia trimeasă a postelnicului său apropiat cu unul dintre vlădici⁴⁷, adică episcop al rutenilor [=ortodocșilor], să presteze ascultare vicarului lui Hristos, Sixt al V-lea. Când vor veni (căci se pregătesc de drum), dintr-un singur glas sfinția voastră va înțelege mai multe decât aş putea eu să scriu. Între timp, ceea ce am putut mai mult cunoaște din relatarea altora, deoarece în multe locuri nu am fost prezent, îmi dau osteneala, cu puțină îndemânare, să le descriu cumva.

[III.] Moldova are în lungime de la Cetatea Albă⁴⁸, care este a turcilor, din partea răsăriteană, până la gurile Dunării ce se varsă în Marea Neagră⁴⁹ 220 de mile. În lățime, din pustietățile tătărești și de la râul Nistru până în Țara Românească⁵⁰ [are] 190 de mile. Este vorba de mile mari; fiindcă într-o zi obișnuită, cu cai și căruțe, pot fi străbătute cu greu mai mult de șase. În dreptul ținuturilor meridionale este Transilvania. La miazănoapte Rusia, Podolia, Polonia; la apus are Dunărea și Marea Neagră; în răsărit, Tartaria. Orașele mai de seamă sunt optsprezece, în afară de sate.

Suceava⁵¹, capitala Moldovei, se spune că are mai mult de douăzeci de biserici de piatră, dintre care numai două sunt ale catolicilor. 2. Baia⁵² are două catolice. 3. Neamț⁵³. 4. Piatra⁵⁴. 5. Troțuș⁵⁵. 6. Bacău⁵⁶. 7. Roman⁵⁷. 8. Cotnari⁵⁸. 9. Hârlău⁵⁹. 10. Iași⁶⁰, unde este scaunul domnului. 11. Șchei (?)⁶¹. 12. Ciubărciu⁶². 13. Huși⁶³, așa numit de la husiții din Boemia. 14. Bârlad⁶⁴. 15. Vaslui⁶⁵. 16. Tecuci⁶⁶.

⁴⁶ Gyula Márton.

⁴⁷ *uno ex vladicis.*

⁴⁸ *Moncastro.*

⁴⁹ *Hellespontum.*

⁵⁰ *Valachia.*

⁵¹ *Zitzaui.*

⁵² *Bagina.*

⁵³ *Nembsi.*

⁵⁴ *Petra.*

⁵⁵ *Totrus.*

⁵⁶ *Bacouia.*

⁵⁷ *Roma.*

⁵⁸ *Kotnaria.*

⁵⁹ *Herlovium* (lectura mai corectă a lui E. Šmurlo)

⁶⁰ *Jassium.*

⁶¹ *Sclovina* sau *Silovina.*

⁶² *Zoborcin.*

⁶³ *Hus.*

⁶⁴ *Berlat.*

17. Galați⁶⁷. 18. Adjud⁶⁸. Sate mai însemnate: Troțuș⁶⁹, Faraoani⁷⁰, Tazlău⁷¹. În munți: Vrancea⁷², Siret⁷³, Cernăuți⁷⁴, Hotin⁷⁵, Săbăoani⁷⁶ și Tămășeni⁷⁷ dat alor noștri de către domnul Brutti. În acest timp nu este nici un episcop catolic în aceste locuri; odinioară episcopul de Oradea, când Transilvania era catolică, obișnuia să viziteze aceste locuri, care [episcop] a fost chiar ucis de acești locuitori⁷⁸. Episcopi ai ortodocșilor sunt trei: arhiepiscopul Teofan își are reședința la Suceava; Agaton are sediul la Roman. Al treilea episcop ortodox, chemat acum Gheorghe, păstorește biserica din Rădăuți⁷⁹. Armenii au aici un singur episcop, care locuiește la Suceava; însă patriarhul lor trăiește în Persia.

Din pricina atâtor neamuri, nu am putut introduce până în prezent noul calendar al papei Grigore al XIII-lea, și nu stă în puterea noastră ca noi doi să ne împotrivim întregii țări. Așteptăm ca autoritatea domnului să îplinească acest lucru, ca să nu provocăm tulburări pe care nu le-am putea potoli. Iată, cucernicia ta, cele dintâi roade ale misiunii din Moldova, să dea Domnul ca să se înalțe și să crească împreună cu Colegiile din Transilvania. Ceea ce să se facă pentru gloria Domnului și mântuirea multor suflete; Noi încredințăm cu umilință pe noi și misiunea noastră cucerniciei tale, precum și rugăciunilor întregii noastre Societăți.

Roman, Moldova, 30 septembrie⁸⁰, anul 1588.

Slujitorul al prea cucerniciei tale întru Hristos,
Jan Kunig de Schonhofen

⁶⁵ *Waslud*.

⁶⁶ *Tokutz*.

⁶⁷ *Galatia*.

⁶⁸ *Adjud*.

⁶⁹ *Totrus*.

⁷⁰ *Pharao*.

⁷¹ *Taslau*.

⁷² *Wrance*.

⁷³ *Zeret*.

⁷⁴ *Zarnoucim*.

⁷⁵ *Hotinium*.

⁷⁶ *Villa Sabo*.

⁷⁷ *Tamas*.

⁷⁸ Referire probabilă la Toma Batko, originar din Szeged, numit la 20 septembrie 1497 episcop „Moldaviensis”. A fost ucis pe drumul dintre Baia și Neamț, pe când își vizita dioceza (Andrei Pippidi, *Mănăstire dominicană la Târgoviște?*, în SMIM, XXVII, 2009, p. 334).

⁷⁹ *Radosuiensi ecclesiae praesidet*. Această listă de înalți ierarhi moldoveni corespunde de fapt cel târziu anului 1587. Între timp Gheorghe Movilă devenise mitropolit, iar la Rădăuți fusese înscăunat Ghedeon (sfârșitul anului 1587 – c. sfârșitul anului 1591). Numai la Roman continua să fie episcop Agafton (vezi Mircea Păcurariu, *Listele cronologice ale ierarhilor Bisericii Ortodoxe Române*, în „Biserica Ortodoxă Română”, XCIII, 1975, 3–4, p. 322–355).

⁸⁰ *pridie Calendae Octobris*.

(1557–1594)

Biografia nobilului austriac Georg Cristoph Fernberger von Egenberg este, așa cum s-a remarcat deja, foarte greu de reconstituit. În lipsa unor informații mai precise tot ceea ce se poate afirma despre acest supus al Habsburgilor este că, la un moment dat, în 1588, a primit o misiune diplomatică la Istanbul. Evenimentul a constituit apoi pretextul unei lungi călătorii care a atins între altele Egiptul, Țara Sfântă, Indiile portugheze, Persia safavidă, Țara Românească, Moldova, Polonia, Lituania și Livonia. Este greu de spus dacă acest îndelungat voiaj a fost urmarea unei curiozități personale sau dacă a fost rezultatul unei misiuni cu care a fost însărcinat de împăratul Rudolf al II-lea. Revenit în patrie a participat la înfruntările de la începutul „Războiului cel lung” aflându-și sfârșitul în urma complicațiilor apărute în urma fracturării unui picior. Textul său, elaborat în limba latină, a cunoscut recent o ediție critică, însoțită de o traducere în limba germană: *Georg Christoph Fernberger Reisetagebuch (1588–1593) Sinai, Babylon, Indien, heiliges Land. Osteuropa*, kritische edition und Übersetzung von Ronald Burger und Robert Wallisch, Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main, 1999. La foarte scurt timp pasajele din lucrare referitoare la Dobrogea, Țara Românească și Moldova au fost valorificate de d-l Virgil Ciocâltan într-un scurt studiu, *Georg Cristoph Fernberger, un călător austriac prin Dobrogea și Moldova în anul 1592*, SMIM, XX, 2002, p. 285–287. Prezenta versiune reproduce în mare măsură traducerea în limba română propusă de Virgil Ciocâltan, cu diferențe minore.

[RELATARE A CĂLĂTORIEI PRIN DOBROGEA ȘI MOLDOVA]

(1593)

[Din Varna] am mers două zile, am trecut prin orașele Haghibahar și Karasu și am venit iarăși la Marea Neagră, la orașul Babadag¹, aflat nu departe de țărmul mării, cu un castel ruinat plasat pe o înălțime. De aici am călătorit trei zile peste o câmpie întinsă, unde nu se vede nici pom, nici piatră. Acest ținut este numit câmpia tătarilor² deoarece tătarii locuiesc aici în numeroase sate; ea este foarte fertilă pentru cereale și optimă pentru creșterea cailor și a vitelor. Aici am văzut cămilele tătarilor, care se deosebesc de cele turcești, arăbești și persane prin aceea că au două cocoase și sunt mai scunde și mai mici.

La 12 septembrie [1593] am sosit în localitatea Isacceia³, aflată pe țărmul mării. Aici curge Dunărea împărțită în cinci brațe de vărsare în Marea Neagră⁴.

¹ Hagibaba

² *Campus Tartarorum*.

³ Sachtsia.

⁴ *Pontus*.

Localitatea aceasta se găsește la două leghe depărtare de orașul Brăila⁵. Turcii iau aici, ca și la celelalte guri ale Dunării, vamă mare. A trebuit să rămânem în Isaccea douăsprezece zile, din cauza luptelor interne din Moldova⁶. Principele Aron⁷ fusese pârât de toți moldovenii⁸ la împăratul turcilor pentru cărmuirea lui tiranică și fusese chemat la Constantinopol, unde a stat un an în temniță după care a fost eliberat la intervenția ambasadorului Angliei⁹ și i-a fost din nou încredințată guvernarea acelei regiuni (căci Moldova este, ca și Transilvania¹⁰ și Țara Românească¹¹, tributară turcilor) și a fost trimis înapoi în provincia sa. Pe când era însă la Constantinopol, Petru voievodul¹² – despre care se spune că ar fi fiul legitim al lui Alexandru¹³, în timp ce despre Aron moldovenii zic că ar fi bastard – a revenit din Italia și a luat provincia în stăpânire cu ajutorul întregii populații, care s-ar fi lăsat mai bine guvernată de un evreu¹⁴, decât de Aron. Deoarece acest lucru nu i-a plăcut sultanului, Aron a primit trupe turcești de ajutor, a luat – după câteva bătălii mai mici – cu asalt noaptea orașul Iași¹⁵ împreună cu fortăreața sa și l-a trimis pe Petru ca prizonier la Constantinopol, unde nefericitul principe și-a sfârșit viața în ștreang. El trăise mulți ani printre creștini și știa multe limbi precum italiană, spaniolă, franceză, slavă, turcă și limba sa maternă.

La 24 septembrie am traversat Dunărea cu plutele și am ajuns în Moldova¹⁶ unde drumul a fost foarte greu și periculos din cauza atmosferei de război. Zilnic ne întâmpina mulțime de țărani în căruțe, aflați cu femeile, cu copiii, toate vitele și bunurile mobile în pribegie, datorită cruzimii și comportamentului turbat al turcilor și al tătarilor, pe care îi adusesese Aron ca întărire împotriva lui Petru; țăranii stăteau ascunși în păduri, astfel că țara era peste tot lipsită de oameni și pustie, fiind de fapt un ținut cât se poate de roditor, cu tot felul de cereale, miere, ceară, capre, oi, vite și cai. Populația însăși este schimbătoare și nu te poți încrede în ea. Ca hoți sunt îndemânatici și desăvârșiți în gradul cel mai înalt. Limba lor este un amestec stricat de latină și italiană și a rămas de la romanii care fuseseră exilați în aceste ținuturi.

⁵ Braile.

⁶ Valachia.

⁷ Aron Tiranul

⁸ Valachi

⁹ Edward Barton.

¹⁰ Transilvania.

¹¹ Moltavia.

¹² Din context reiese că Fernberger a confundat două personaje distincte: Petru Cazacul și Petru Cercel. Omonimia celor doi și confuzia terminologică între Moldova și Țara Românească explică această confuzie. Pentru acest aspect v. Virgil Ciociltan, *Georg Cristoph Fernberger, un călător austriac prin Dobrogea și Moldova în anul 1592*, SMIM, XX, 2002, p. 286, notele 4–6.

¹³ Alexandru Lăpușeanu.

¹⁴ Această expresie depreciativă are în epocă un corespondent într-o formulă folosită de Mihai Viteazul cu privire tot la tronul Moldovei: „Maiestatea Voastră imperială să pună pe cine vrea (...) chiar de ar fi și un țigan”, v. Ștefan Andreescu, *Un cuvânt și o expresie folosite de Mihai Viteazul*, în Idem, *Perspective medievale*, București, 2002, p. 250. În cazul lui Mihai Viteazul, această soluție era de preferat celei cu Ieremia Movilă în scaunul Moldovei. În chip analog, pentru supușii lui Aron Tiranul, un alt reprezentant al unei categorii marginale era de dorit pe tron decât domnul în cauză.

¹⁵ Iassy.

¹⁶ Valachia

La 27 septembrie am ajuns în satul Țuțora¹⁷, unde Prutul se amestecă cu un râu mai mic. Pe unul l-am trecut pe un pod, pe celălalt cu ajutorul vaselor și în ziua următoare am intrat în orașul Iași¹⁸. Aici se află sediul principelui¹⁹, capitala Moldovei, unde l-am văzut pe Petru voievodul, care rezida într-un castel așezat pe malul unui lac. Tot aici se plătește o vamă considerabilă pentru principe. La 30 [septembrie] am plecat și două zile mai târziu am ajuns în orașul Ștefănești²⁰, ale cărui ziduri și case sunt din lemn. În ziua următoare am traversat pentru a doua oară Prutul cu ajutorul vaselor. Orașul Suceava²¹ vechea reședință a principilor din Moldova, se află la numai trei zile distanță de aici.

La 4 octombrie am sosit în orașul Hotin²² pe fluviul Nistru, numit odinioară Tiras, unde o cetate foarte puternică marchează granița între Moldova și Podolia. Aici i-am văzut pe oameni traversând într-un chip cât se poate de curios fluviul: ei folosesc un trunchi de copac scobit, de lungimea unui om, în care se găsește luntrașul cu o vâslă mică; al doilea om stă pe burtă cu picioarele peste marginile luntrii, cu capul în poalele luntrașului și așa trec dincolo. Marginea luntrii se află cât lățimea unui deget peste suprafața apei. Deoarece curentul aici este foarte slab, traversarea este fără primejdie. Și eu a trebuit să trec astfel fluviul, fiindcă fusesem tocmai ocupat cu achiziționarea miedului când carele noastre l-au traversat. În aceeași zi am ajuns la Camenița²³, un oraș construit în întregime pe o stâncă.

¹⁷ Zazor.

¹⁸ Iasso.

¹⁹ Hic sedes ducalis est.

²⁰ Ștepanovicz.

²¹ Sassovia.

²² Couthin.

²³ Camenez.

Data nașterii ca și cea a morții lui Sefer Muratowicz nu ne sunt cunoscute. Potrivit lui Zygmunt Abrachamowicz¹, ultima apariție în documente a lui Sefer Muratowicz datează din 1610, când îl găsim menționat în actele tribunalului armean din Liov. În schimb, Maria Zakrzewska Dubasowa consideră că ultima prezență a lui Muratowicz în documente ar fi din anul 1631, când este pomenit împreună cu clericul (*dpir-ul*) armean Simion Mikolajowicz în vizită la catolicosul armean, pentru a prezenta petiția celor ce se opuneau unirii bisericii armenie cu cea română².

Sefer Muratowicz a fost un negustor armean (*armenus turcicus*) din Karahisar, oraș în Asia Mică. În 1597 a venit la Liov și s-a angajat în slujba a doi negustori armeni cunoscuți în Polonia, Murat Kierymowicz și Norbeg Popowicz³, care făceau negoț cu mărfuri orientale⁴. Aceștia își desfășurau activitatea în mai toate iarmaroacele din Polonia, iar interesele lor comerciale se întindeau până la Londra, Constantinopol și Moscova. Alături de cei doi negustori, Sefer Muratowicz și-a sporit profitul. După ce a întreprins în serviciul lor două călătorii la Constantinopol, aceștia îi erau datori 3 400 de taleri⁵. În 1599 Murat Kierymowicz a murit pe neașteptate punând în dificultate pe asociatul său Popowicz. Temându-se de acțiunile creditorilor, Popowicz a considerat că e mult mai simplu să restituie sumele datorate cu mărfurile ce le aveau în depozitele răspândite în toată țara. Procedura a fost greoaie și îndelungată. La tribunalul armean din Liov creditorii, printre ei numărându-se și Sefer Muratowicz, i-au intentat numeroase procese lui Popowicz. Cum îi era clar că nu-i va fi ușor să-și recupereze creanțele, a profitat de prezența ceașilor Ibrahim și Mehmet în Polonia, cărora le-a cerut să intervină în favoarea sa, în calitate de supus al sultanului. La 13 și 14 octombrie 1600, la intervenția celor doi ceași, regele Sigismund al III-lea a emis două decrete în favoarea lui Muratowicz, adresate seniorilor tribunalului armean din Liov. În plus, monarhul l-a numit pe curteanul Adam Szużyński să apere la tribunal cauza lui Sefer Muratowicz⁶. Nu știm care a fost decizia judecătorilor, dar se cunoaște că aceste procese se amânau, uneori până la prescrierea termenelor de restituire a datoriilor. Nu știm, așadar, dacă și în ce fel l-au ajutat decretele regale în diferendele cu Popowicz, însă principalul beneficiu al acestora a fost prezența lui Muratowicz în preajma regelui.

¹ *Polski Słownik Biograficzny*, tomul 93, autorul biografiei Zygmunt Abrachamowicz, p. 269–271.

² Maria Zakrzewska Dubasowa, *Historia Armenii*, ediția a II-a, Wrocław-Cracovia-Varșovia, 1990, p. 148.

³ Despre modul de organizare al unei astfel de asocieri comerciale vezi Andrzej Dziubiński, *Na szlaku Orientu. Stosunki handlowe Polski z Turcją XV-XVIII w.*, Varșovia, 1998, p. 111–116.

⁴ *Ibidem*, p. 188. Murat Kierymowicz și Norbeg Popowicz erau asociați și dețineau depozite în majoritatea orașelor importante din Polonia, precum Liov, Camenița, Lublin, Jarosław, Toruń, Gdańsk, etc. Printre mărfurile aduse în Polonia se număra și așa numita „iarbă tătarască” care se folosea ca medicament pentru durerile de stomac. În 1600 cei doi aveau în depozitul din Liov 3,3 tone din această plantă.

⁵ Tadeusz Mańkowski, *Wyprawa po kobierce do Persji w roku 1601*, „Rocznik Orientalistyczny”, tom XVI, 1951–1952, p. 186.

⁶ *Ibidem*, p. 188.

Un an mai târziu, în primăvara anului 1601, Sigismund al III-lea l-a trimis pe Muratowicz în Persia, oficial pentru a achiziționa tapiserii și covoare⁷, neoficial pentru a sonda opinia șahului față de Poartă și Liga Sfântă. Se știe că Sigismund al III-lea era un mare iubitor de artă. După ce s-a stabilit la Wawel, a cerut să i se aducă din Suedia colecția de obiecte de artă. În castel se găseau și tapiseriile și covoarele din vremea lui Sigismund August și Ștefan Báthory. Muratowicz a fost trimis la atelierele din Kashan ca să comande unele tapiserii speciale, care să aibă țesută stema dinastiei Wasa⁸.

Călătoria a început cândva la mijlocul lunii martie, iar la 1 aprilie 1601 Muratowicz se afla la Mangalia, unde reușea să închirieze o corabie și să se avânte pe Marea Neagră. Traversarea mării și acostarea pe țărmul microasiatic cu țința finală Persia, se făcea la acea vreme pe două căi. Una trecea prin Perekop, Caffă, unde negustorii de regulă făceau escală, după care porneau direct spre Trapezunt. Era drumul clasic pe care îl frecventau majoritatea negustorilor. Muratowicz a preferat să coboare mult mai jos, în Dobrogea, până la Mangalia, de unde a plecat cu o navă spre Trapezunt. El a început călătoria pe mare cu aproape o lună în afara sezonului de navigație⁹. În mod normal distanța până la Trapezunt era parcursă în 8–10 zile¹⁰, însă fiind în afara sezonului, călătoria a durat aproape două luni (60 de zile la dus și 62 de zile la întors)¹¹.

Primul popas în Persia a fost Kashan, unde Muratowicz a dat comandă pentru covoare și pentru acele tapiserii ce trebuiau să conțină stema regală. Tot acolo a mai comandat un cort și o spadă de model oriental (*bulat*)¹². Chiar dacă de nenumărate ori a repetat interlocutorilor că se află în Persia în calitate de negustor în slujba regelui polon și nu în calitate de sol, se remarcă totuși perseverența cu care a dorit să ajungă la curtea șahului. Printr-un negustor a ajuns la al doilea vizir al șahului, Tachmas Beg, și acesta de origine armeană, care l-a prezentat la curte¹³. În cadrul primei întrevederi, șahul s-a mărginit să-l întrebe protocolar despre sănătatea regelui polon și despre cum a decurs călătoria. Seara, gazda sa, Tachmas Beg, l-a informat că la curte se află solii Veneției, Moscovei¹⁴ și Angliei și că va fi chemat la rândul său a doua zi la șah, deoarece solul moscovit a declarat că regele polon plătește tribut Moscovei. Vizirul l-a sfătuit să aibă răspuns la toate întrebările șahului și să se poarte cu demnitate¹⁵.

Următoarea întrevedere de la seraiul șahului a avut loc în sala tronului. Șahul i-a rânduit în felul următor: la stânga solul englez, lângă acesta solul venețian, apoi solul moscovit cu tălmăciul acestuia și încă un boier. În dreapta șahului, se aflau cei cinci viziri, lângă care a fost așezat și Muratowicz. Șahul l-a întrebat de ce nu a adus nicio scrisoare din partea regelui Sigismund al III-lea. Muratowicz a răspuns că nu are împuternicire de sol și că a fost trimis în Persia doar ca să achiziționeze câteva lucruri de preț pentru rege. Suveranul persan l-a întrebat apoi dacă regele polon este la fel de puternic și mare ca țarul Moscovei. Acesta din urmă se arătase prietenos față de șah și nu de puține ori îi trimisese soli și scrisori. Șahul a adăgat că „la fel este și împăratul creștin german, la

⁷ Despre tapiseriile persane din Polonia vezi T. Mańkowski, *Kobierzec perski w skarbcu katedry krakowskiej*. Sprawozdania PAU, t., Kraków 1950, p. 455–458 și de același autor, *Le tapis persan dit cracovien-parisien du trésor de la cathédrale de Cracovie*, „Rocznik Orientalistyczny”, XVII, 1953, p. 566–577.

⁸ Tadeusz Mańkowski, *op. cit.*, p. 192.

⁹ Sezonul de navigație dura între 23 aprilie–26 octombrie, adică de la Sfântul Gheorghe la sfântul Dumitru.

¹⁰ Andrzej Dziubiński, *op. cit.*, p. 29–30.

¹¹ *Relacja Sefera Muratowicza ormiana poslanego króla JMci do Persyji, z którą wróciwszy się stamtąd podał na piśmie w te słowa anno circiter 1588*, editat de Adam Walaszek, *Trzy relacje z polskich podróży na wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII w.*, Cracovia, 1980, p. 35–45; aici p. 35, în continuare va fi citat Sefer Muratowicz, *Relacje...*

¹² Zygmunt Głogier *Encyklopedia Staropolska*, 1900–1903, tom I, lucrare integrală aflată pe internet la adresa, http://pl.wikisource.org/wiki/Encyklopedia_staropolska/Bu%C5%82, ultima dată accesată, 18.02.2010 este o spadă de inspirație orientală. Denumirea provine de la persanul *pulad* – metal, de aici și și denumirea „bulat” pentru spada persană, cu lamă lată.

¹³ Sefer Muratowicz, *Relacje...*, p. 36.

¹⁴ Cneazul Aleksander Fiodorowicz Zasiakin, care plecase către Persia în septembrie 1600.

¹⁵ Adam Walaszek, *op. cit.*, p. 38.

fel sunt și venețienii și papa de la Roma¹⁶, aceștia nu uită și îmi doresc prietenia. De ce nu și regele tău, măcar prin tine, să-mi fi trimis o scrisoare?” Răspunsul lui Muratowicz a fost îndrăzneț: „Nu trebuie să se mire domnia ta că regele meu nu îți trimite sol sau nu scrie Măriei Tale, atâta vreme cât nici Măria Ta nu îți trimiți solii sau nu îi scrii și se știe că altor suverani creștini le scrii și le trimiți soli”¹⁷. În cadrul aceleiași întrevederi a ieșit la iveală faptul că solia șahului trimisă cu un an în urmă nu a ajuns în Polonia, lucru de care suveranul safavid se pare că nu fusese informat. Faptul i-a fost confirmat de solul englez, Robert Sherley¹⁸. Anthony Sherley, fratele acestuia trebuia să îl însoțească pe solul persan, Pirkuli, la curtea polonă, după ce amândoi vor fi trecut mai întâi pe la țarul Moscovei. Numai că țarul nu i-a permis lui Pirkuli să plece mai departe, iar scrisoarea și darurile, pe care acesta le încredințase solului englez să le ducă în Polonia, nu au mai ajuns, deoarece solul englez a fost închis de țar timp de trei luni și a fost eliberat doar după ce a jurat că la întoarcere în țara sa va ocoli Polonia¹⁹. Șahul a fost nemulțumit că acest episod nu i-a fost adus la cunoștință.

Se pare că Muratowicz a profitat de momentul în care imaginea țarului moscovit era afectată de aceste destăinuiri și negustorul povestește că: „am luat de la piept scrisoarea de trecere și l-am rugat pe solul venețian să citească titlul regelui meu”. După aceea ar fi adăugat: „De aceea am arătat domnilor soli această scrisoare, ca Măria Ta să înțeleagă că în zadar își atribuie țarul moscovit întreaga Rusie. Asta, ca să vezi că regele meu deține majoritatea teritoriilor rusești [rutene], iar acela nu este împărat așa cum se fălește, ci doar mare cneaz”²⁰. Muratowicz continuă și relatează cum a fost înfrânt țarul de către regele polon, dă detalii din războiul polono-rus din 1577–1582, atunci când Ștefan Báthory a recucerit cetatea Płock (1579), iar prin pacea de la Jam Zapolsky, încheiată cu sprijin papal, erau zădărnice planurile Moscovei de a-și croi ieșire la Marea Baltică. De asemenea, a explicat șahului de ce regele polon nu este mai prejos de împăratul german, de vreme ce, în 1588, la Cracovia și la Byczyń²¹, l-a înfrânt de două ori pe arhiducele Maximilian, care pretindea coroana polonă. În urma ultimei bătălii, arhiducele a fost prins și închis în castelul de la Krasnostaw timp de un an și jumătate și numai intervenția papală a făcut să fie eliberat²².

Un al treilea episod care a avut rostul să certifice măreția regelui polon, a fost înfrângerea lui Mihai Viteazul de către armata polonă condusă de Jan Zamoyski. Episodul este cu atât mai important cu cât Mihai Viteazul era dușmanul regelui polon, dar și dușmanul sultanului.

Fragmentul are relevanță nu numai datorită elementelor relatate, ci și pentru simplul fapt că, la curtea din Ispahan, din îndepărtata Persie, un negustor armean, naturalizat în Polonia, cunoștea confruntările dintre poloni și Mihai Viteazul și relata desfășurarea lor cronologică exactă. Acest amănunt constituie un argument în favoarea caracterului dublu, diplomatic și comercial, al acestei călătorii²³. Astfel, alături de țarul Moscovei și împăratul german, Mihai Viteazul a fost prezentat ca un competitor serios pentru regele polon pe scena politică europeană la răscrucea secolelor XVI–XVII. Insistența cu care a dorit să ajungă în fața șahului Abbas și curajul cu care a apărut reputația regelui Sigismund al III-lea, precum și

¹⁶ Clement al VIII-lea.

¹⁷ Sefer Muratowicz, *Relacje...*, p. 39.

¹⁸ Robert Sherley, fratele lui Anthony Sherley, a fost sol de câteva ori în Imperiul Otoman, Persia, Moscova și Polonia.

¹⁹ Sefer Muratowicz, *Relacje...*, p. 39.

²⁰ *Ibidem*, p. 39.

²¹ Despre aceste evenimente și semnificația lor militară și politică vezi Zygmunt Boras, *Bitwa pod Byczyną*, Katowice, 1988.

²² A. Walaszek, *op. cit.*, p. 41. Maximilian a fost eliberat după semnarea păcii de la Będzin-Bytom (9 martie 1589) prin care arhiducele renunța la pretențiile la coroana polonă. În plus, Casa de Austria se obliga să nu acorde Moscovei și Suediei asistență sau ajutor militar împotriva Poloniei.

²³ Despre misiunea lui Sefer Muratowicz au scris: Kraushar, *Podróż obywatela warszawskiego do Persji w r. 1602*, „Drobiazgi Historyczne”, t. I, Kraków 1891, s. 109–126, S. Brzeziński, *Misjonarze i dyplomaci polscy w Persji w XVII i XVIII wieku*, „Annales Missiologicae”, Potulicæ 1935, p. 8–14, K. Wróbel-Lipowa, *Działalności dyplomatyczna ormian polskich w XVI–XVIII w.*, în *Studia z dziejów kontaktów polsko-ormiańskich*, redactor Maria Zakrzewska Dubasowa, Lublin, 1983, p. 106–117. Pentru o altă interpretare, mai sceptică, a relatării lui Muratowicz vezi Marian Coman, *Moldova și Persia în relatarea unui călător armean din 1602*, SMIM, XXVI, 2008, p. 347–349.

sosirea în anii imediat următori a emisarilor șahului la curtea polonă, 1605, 1609, 1618, ne determină în chip suplimentar să-l credem pe Muratowicz deopotrivă negustor și agent diplomatic.

Muratowicz a revenit la curtea polonă cu mărfurile comandate de rege (două corturi, șapte tapiserii, două cuverturi din piele de cămilă și una țesută, două batice cu fir de aur, mosc și două spade orientale, suma cheltuită fiind de 876 de taleri²⁴. În rapoartele pe care le-a depus la visteria statului, Muratowicz a detaliat distanța în zile dintre anumite orașe și a calculat costurile călătoriei, în care a cuprins și taxele și vămile achitate în diverse locuri. Pe teritoriul Poloniei și în Moldova nu a achitat nicio taxă. La Iași scrisoarea regelui prin care se specifica faptul că negustorul face această călătorie la cererea și în interesul suveranului polon, l-a scutit de vamă și la dus și la întors²⁵.

Ca recunoaștere a îndeplinirii misiunii sale, la 26 octombrie 1602, Sefer Muratowicz a fost numit „*servitor ac negotiator*” și i s-a acordat statutul de cetățean al Varșoviei²⁶, devenind negustorul oficial al curții. În această calitate era obligat să prezinte toate mărfurile de proveniență orientală mai întâi curții și abia apoi să le pună în vânzare pe piață²⁷.

Relatarea călătoriei sale în Persia a cunoscut două ediții, 1745 și 1777, ultima reeditată în 1807. Descrierea călătoriei lui Sefer Muratowicz a ajuns în posesia editorului armean Józef Epifani Minasowicz²⁸ prin intermediul lui Tadeusz Krusiński, misionar iezuit, care a călătorit în Orient în secolul al XVIII-lea²⁹. Adam Walaszek a folosit pentru reproducerea textului călătoriei lui Muratowicz prima ediție³⁰. Niciuna dintre cele două relatări nu este originală și nici completă. Așa cum reiese și din titlul descrierii călătoriei³¹, editarea s-a bazat pe fragmente preluate din vechi manuscrise, azi dispărute. Cele două versiuni nu prezintă diferențe majore. În privința fragmentului care ne interesează, vom menționa la locul cuvenit diferențele existente.

Călătoria sa a fost editată de Adam Walaszek în *Trzy relacje z polskich podróży na wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII w.*, Cracovia, 1980, p. 35–43. Relatarea lui Muratowicz cunoaște și o traducere franceză realizată de Maria Szuppe, *Un Marchand du Roi de Pologne en Perse, 1601–1602*, în *Moyen Orient et Océan Indien XVIe–XIXe*, 1986, nr. 3, p. 81–110.

²⁴ T. Mańkowski, *op. cit.*, p. 209.

²⁵ *Ibidem*, p. 210–211. Documentele redactate de autor se află în Arhivum Skarbowe w Warszawie, Dział Stariopolski, oddział III, 5, fol. 136. și cuprinde prețul lucrurilor aduse, suma plătită ca vamă în diverse locuri și distanța în zile între diverse orașe pe care le-a tranzitat în drumul său spre Persia. La dus – 158 de zile și la întors – 155 de zile.

²⁶ Statutul de cetățean al unui oraș, în cazul de față al Varșoviei, se acorda în anumite condiții printre care: să fie născut dintr-o legătură legală, să aibă doi protectori bogați, să se angajeze solemn că respectă legile și regulamentele autorității locale, să achiziționeze până la un termen stabilit proprietăți imobiliare etc. Persoana care a primit statutul de cetățean avea numeroase avantaje: libertatea de a face comerț și de a se afilia la oricare din bresle sau manufacturi. Statutul de cetățean se acorda de regulă negustorilor, rar nobililor. Beneficiari erau, în general, catolicii, dar se vede că, pe vremea lui Muratowicz, apartenența la biserica romano-catolică încă nu era o condiție obligatorie.

²⁷ W. Adamczyk, *Ceny w Lwowie od XVI do końca XVIII wieku*, în „Badania z dziejów społecznych i gospodarczych”, nr. 17, Liov, 1935, p. 69–70, Adam Walaszek, *op. cit.*, p. 27.

²⁸ Władysław Wojcicki, *Starożytnie przypowieści z XV, XVI, XVII wieku*, Varșovia, 1836, p. 226. Józef Epifani Minasowicz Kazimierz (Minasiewicz), poet și editor, polonez de origine armeană. Prieten al iezuitilor poloni. Autor de poezie, drame istorice, traducător al lui Horațiu, autorul unei istorii a armenilor (în manuscris).

²⁹ Jan Tadeusz Krusiński (15 mai 1675–22 august 1751) iezuit, orientalist, misionar, diplomat. Cunoașcător al limbilor orientale și al civilizației Iranului, a fost trimis de către ordinul iezuit în misiune la Ispahan în 1705. Pentru detalii privind misiunile lui Krusiński și opera sa vezi: Kościółkowski, *L'Iran et la Pologne à travers les siècles*, Teheran, 1943, M. Kieffer-Kostanecka, *Polak pierwszym autorem europejskim historii Persji*, „Notatki Płockie” nr. 4/1977, J. Sierakowska-Dyndo, *Rzeczpospolita Polska i Persja – wzajemne kontakty*, în T. Majda, *Arcydziela sztuki perskiej ze zbiorów polskich*, Warszawa 2002.

³⁰ Adam Walaszek, *Trzy relacje z polskich podróży na wschód muzułmański w pierwszej połowie XVII w.*, Cracovia, 1980, p. 35–43.

³¹ Sefer Muratowicz, *Relacya Sefera Muratowicza obywatela warszawskiego od Zygmunta III króla polskiego dla sprawowania rzeczy wyslanego do Persyi w r. 1588 [1601]. Rzecz ze starego rękopisu wybrana y teraz dopiero do druku podana*.

RELATAREA LUI SEFER MURATOWICZ, ARMEAN, TRIMIS AL REGELUI
POLON SIGISMUND AL III-LEA ÎN PERSIA CARE, DUPĂ CE S-A ÎNTORS,
A SCRIS URMĂTOARELE, ANUL 1588 [1601]

(...) Având salvconduct de la regele, stăpânul meu, ca să trec liber prin toate țările, cu acele lucruri pe care le-aș cumpăra din Persia, am plecat din Varșovia spre Liov. Acolo nu am zăbovit și am pornit spre ținuturile valahe, am trecut Dunărea, am mers în orașul turcesc de la Marea Neagră, numit Mangalia. De acolo, am închiriat o navă la 1 aprilie și m-am îndreptat spre Trapezunt, dar având în fața noastră vânturi potrivnice, cu greu, abia în ultima zi a lunii mai, corabia a ajuns în portul trapezuntin³².

(...) În afară de aceasta³³, nu demult s-a ridicat un mare și puternic dușman al împăratului turcesc, Mihai, voievodul muntean care, de câteva ori, a umilit marea oaste a împăratului turcesc, *pașale* și *beylerbei*³⁴; chiar și Sinan pașa a fugit din calea acestuia, părăsindu-și artileria. Și astfel întărindu-se, singur a învins și oastea principelui³⁵ și i-a luat marea provincie a Ardealului. Asta încă nu i-a ajuns și s-a îndreptat asupra împăratului german și i-a înfrânt o parte din oaste, mândria sporindu-i astfel și mai mult. S-a ridicat asupra unui ținut al Regelui meu, țara Bogdaniei³⁶, pe voievodul de acolo³⁷ [Mihai] l-a pus pe fugă, a luat cetățile și a pus în ele oameni de-ai săi, după care s-a întors în țara sa. Regele meu nu a putut tolera acestea și l-a trimis pe acel hatman³⁸ cu oaste mică adunată în grabă³⁹ care l-a alungat din țara Bogdaniei⁴⁰ și l-a urmărit până departe în țara lui⁴¹, încât acesta

³² Andrzej Dziubiński, *Na szlaku Orientu. Stosunki handlowe Polski z Turcją XV–XVIII w.*, Varșovia, 1998, p. 21, 29, 81. În situația vremii neprielnice corăbiile puteau face chiar și două luni până la Trapezunt.

³³ Înainte de a povesti izbânda hatmanului Jan Zamoyski asupra lui Mihai Viteazul, Sefer Muratowicz îi relatase șahului evenimentele din 1588, înfruntarea de la Byczyna dintre Jan Zamoyski și Maximilian de Habsburg.

³⁴ Sefer Muratowicz, *Relacya Sefera Muratowicza obywatela warszawskiego od Zygmunta III króla polskiego dla sprawowania rzeczy wysłanego do Persyi w r. 1602 [1601]. Rzecz ze starego rękopisu wybrana y teraz dopiero do druku podana w Warszawie. w drukarni J.K.Mci i rzeczypospolitej Mitzlerowskiej*, 1777, carte veche din Colecția Fundației J.J. Michalski, XVIII.1.1144. p. 21. În continuare se va cita Sefer Muratowicz, *Relacje ... 1777*.

³⁵ O altă relateare directă, care foarte probabil a fost scrisă de un nobil polon din preajma cardinalului Andrei Báthory povestește confruntarea dintre Mihai Viteazul și principele transilvănean. Vezi Ilie Corfus, *Cucerirea Transilvaniei de către Mihai Viteazul după o relație polonă contemporană*, în „Romanoslavica”, XVII, 1970, p. 555–569.

³⁶ Aici Moldova. Sefer Muratowicz, *Relacje... 1777*, p. 22 în loc de *ziemia Bogdańska* avem *ziemia wołoska*.

³⁷ Ieremia Movilă.

³⁸ Jan Zamoyski

³⁹ Sefer Muratowicz, *Relacje ... 1777*, p. 22. În cealaltă variantă nu există acest amănunt; se spune doar cu o oaste mică.

⁴⁰ *Ibidem*, nota 36.

⁴¹ Aceste amănunte nu există în ediția din 1777.

[Mihai] a fost nevoit să se considere învins. Hatmanul nostru s-a împotrivit neavând mai mult de 70 000⁴² de oșteni, iar Mihai a avut peste 60 000. Hatmanul l-a înfrânt, ostașii lui și-au plecat capul și hatmanul a luat peste trei sute de tunuri⁴³. Însuși Mihai cu greu și-a salvat capul. Țara lui a fost supusă regelui meu, care o stăpânește și în prezent. Acestea așa s-au petrecut și nu altfel și așa este de puternic Măria Sa regele polon, cum Măriei Voastre i-am povestit, iar, dacă altfel se va dovedi, dă poruncă Măria Ta să-mi smulgă limba”.

⁴² Ilie Corfus, *Mihai Viteazul și polonii – cu documente inedite în anexe*, București, 1938, p. 161–162. Oastea lui Mihai Viteazul era de 16 000 de oameni, greșit în text 60 000 și între 20–30 000 pentru cea polonă. Aceleași cifre le propune și Z. Spieralski în *Awantury moldawskie*, Varșovia, 1967, p. 155 (20 000 de oșteni pentru Jan Zamoyski și 17 000 pentru Mihai Viteazul). În versiunea din 1777 a relatării lui Muratowicz figurează 7000 de oșteni poloni, dar nimic despre mărimea oastei lui Mihai Viteazul, vezi Sefer Muratowicz, *Relacje ... 1777*, p. 22.

⁴³ *Ibidem*, p. 164 Numărul tunurilor luate de la Mihai Viteazul este evident exagerat. Zamoyski dispunea de 50 de tunuri. Z. Spieralski, *op. cit.* p. 155 atribuie lui Zamoyski doar 16 tunuri. Așadar, e greu de crezut că Mihai Viteazul deținea peste 300 de tunuri.

CĂLUGĂRUL MITROFAN

(sec. al XVI-lea)

Textul acestui călugăr grec a fost publicat, tradus și pus în valoare de Andronikos Falangas, *Conflictele dintre Gabriel Báthory, Radu Șerban și Radu Mihnea pentru Țara Românească, în lumina unui izvor grecesc necunoscut*, SMIM, XX, 2002, p. 53–61. Este vorba practic de câteva însemnări pe un Ceaslov de secol al XVI-lea al căror autor este cvasinecunoscut. În afara numelui, Mitrofan, există foarte puține date concrete în privința autorului, editorul izvorului presupunând, pe bună dreptate, că a fost un călugăr grec care trăia într-o mănăstire din București, foarte probabil mănăstirea Sfântul Ioan Botezătorul¹. „Relatarea de călătorie” se reduce practic la câteva însemnări făcute pe câteva file la sfârșitul ceaslovului și trece în revistă peripețiile prin care a trecut autorul în contextul luptelor pentru tronul Țării Românești între Gabriel Báthory, Radu Șerban și Radu Mihnea. Surprinde la acest izvor precizia cronologică de care dă dovadă călugărul Mitrofan. Textul menționează cu exactitate data plecării lui Radu Șerban din Târgoviște și pe cea ieșirii oștirii lui Radu Mihnea din București; sunt date, cu aceeași meticulozitate și alte repere cronologice: ziua în care călugărul și-a părăsit mănăstirea în momentul invaziei principelui Transilvaniei, perioada de pribegie, a doua plecare în pribegie în momentul invaziei lui Radu Șerban, ziua în care Mitrofan a ajuns la Silistra și apoi data revenirii la mănăstire. Andronikos Falangas a subliniat că izvorul este important și prin faptul că este atestată prima reacție anti-grecească de proporții, declanșată după ce Radu Mihnea, confruntat cu atacul lui Radu Șerban dinspre Moldova, a părăsit Țara Românească. Textul este într-adevăr destul de clar în această privință; totuși se cuvine făcută o observație. Una dintre practicile obișnuite în epocă pentru trupele de mercenari era jefuirea teritoriului invadat sau cucerit. În timpul „războiului cel lung” Mihai Viteazul și Radu Șerban au fost nevoiți să acorde trupelor pe care le conduceau libertatea de a prăda un teritoriu, pentru a le menține sub control și pentru a le împiedica să se revolte. Pentru a da un singur exemplu, Aloisio Radibrat amintește că Radu Șerban nu s-a putut împotrivi jefuirii satului Vulcan în preziua bătăliei de la Brașov (17 iulie 1603) și că, după victoria obținută, a făcut mari eforturi pentru a convinge trupele să renunțe la devastarea împrejurimilor Brașovului „fie cu vorbe bune, fie cu amenințări sau daruri de veșminte frumoase făcute căpitanilor de frunte”². Este posibil ca și în 1611, Radu Șerban să fi fost nevoit să accepte jefuirea propriei țări ca mijloc de a-și asigura loialitatea trupelor. În acest context, partizanii lui Radu Mihnea au fost probabil principalele ținte, de unde și sentimentul călugărului Mitrofan că trupele muntene îi căutau cu predilecție pe cei de etnie greacă.

Ar fi de discutat dacă includerea textului într-un volum consacrat relatărilor de călătorie este justificată. Foarte probabil însemnarea de pe ceaslov aparține unui personaj care a rezidat vreme

¹ Andronikos Falangas, *Conflictele*, p. 53. Același autor identifică așezământul monahal cu ctitoria boierilor Andrei și Dumitru din Cepturi, închinată mănăstirii epirote Sfântul Ilie din Zitsa (*ibidem*, p. 54).

² *Călători străni*, IV, p. 278. Pentru alte situații de același tip v. Ovidiu Cristea, *In visceribus regni. Constrângeri logistice în timpul „războiului cel lung”*, RI, XVI, 1–4, 2006, p. 141–152 (în special p. 150–151).

îndelungată în Țara Românească, iar aceasta ar veni în contradicție cu restul textelor selectate. Am preferat totuși să includem prezentul text atât pentru că este rezultatul observațiilor unui grec stabilit într-o mănăstire din București, cât și pentru că fiecare „călător” a petrecut durate variabile în timp pe teritoriul Țărilor Române.

Traducerea de față reproduce, cu foarte mici diferențe³, versiunea propusă de Andronikos Falangas.

[CONFLICTELE PENTRU TRONUL ȚĂRII ROMÂNEȘTI, 1611]

+ Timpul răzvrătirii și înrobirii în vremea lui Șerban voievod⁴. S-a dus de la Târgoviște, 18 decembrie, ziua de marți⁵. În aceeași zi am plecat și noi de la București și am trecut la Turtucaia⁶. A venit Radu vodă⁷, fiul lui Mihnea⁸, la București, în zi de duminică leat 7119⁹. Am venit și noi de la Turtucaia în ziua de miercuri, 13 martie și am petrecut optzeci și șase de zile în munți și în codri și în sate și pe drumuri și în prigoniri și în răpiri și în robiri atâtea zile.

+ Luna mai 10, ziua vineri în ajunul Rusaliilor a ieșit Radul vodă din București și [a trecut] dincolo de pod la Sfânta Ecaterina¹⁰ împreună cu oastea. În aceeași seară am ieșit și noi și ne-am dus iarăși în codru. Dimineata a sosit oastea lui Șerban vodă din Moldova. Atunci Radul a dat bir cu fugiții. Mulți au pierit și voievodul a fugit cu câțiva boieri și s-a dus la Giurgiu. Noi ne-am dus în codru și ne-am ferit. Și iarăși luni după Rusalii am venit la mănăstire. Și iarăși în duminica Tuturor Sfinților am fugit și ne-am dus la Cornățel¹¹. Nu îmi este cu putință să scriu despre răpirile și omorurile ce au fost, căci Radul vodă se afla la Giurgiu și Șerban vodă în Moldova [iar] Țara Românească era fără stăpân. Și în fiecare zi erau răpiri

³ Singura modificare privește transpunerea în limba română a toponimului Τουπουκάρνη; ediția inițială a propus două forme Turtucaia și Turtucani. În prezenta ediție am păstrat prima formă.

⁴ Radu Șerban, domn al Țării Românești 1601, 1602–1611.

⁵ Este singurul izvor de epocă în care data plecării lui Radu Șerban din Târgoviște este consemnată precis Andronikos Falangas, *Conflictetele*, p. 55. Este vorba de 18 decembrie 1611 stil vechi.

⁶ Turtucani – Τουπουκάρνη.

⁷ Radu Mihnea, domn al Țării Românești 1601–1602, 1611–1616, 1620–1623.

⁸ Mihnea Turcitul.

⁹ 1611.

¹⁰ Probabil mănăstirea ctitorită de Ivașcu Goleșcu în timpul domniilor lui Alexandru al II-lea Mircea și Mihnea Turcitul; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 278 afirmă că locașul era probabil terminat în 1578–1579; prima mențiune documentară a acestui așezământ monastic, închinat ulterior Sf. Ecaterina de la Muntele Sinai, datează din 1589. Pană vistiernicul a refăcut mănăstirea arsă de trupele lui Gabriel Báthory în 1611. Este de observat însă că textul călugărului Mitrofan nu face nici o referire la acest episod, menționând doar trecerea trupelor lui Radu Mihnea. Pentru această mănăstire v. și *Atlas istoric al mănăstirilor și schiturilor ortodoxe din România*, București, 2010, p. 83.

¹¹ Astăzi Mănăstirea; localitate prosperă în sec. XVI–XVII. Potrivit lui Constantin C. Giurescu, *Un vechi oraș al Țării Românești: Cornățelul*, „Studii și Articole de Istorie”, II, 1957, p. 99 (p. 95–130), numele s-ar fi datorat pădurilor de corni din apropiere. Târgul era, potrivit aceluiași istoric, un punct de trecere important în drumul spre Dunăre (*ibidem*, p. 106–107) fapt care ar explica de ce călugărul Mitrofan a trecut pe la Cornățel îndreptându-se spre Silistra.

și ucideri, mai cu seamă printre greci; căci muntenii născocneau vina că aceștia l-au adus pe Radul vodă. Și umblau călărașii și haiducii în munți și codri și îi ucideau greci, nu numai pe boierii lui Radul, dar și pe neguțători. Am trecut la Silistra în 23 mai, ziua de joi. Am venit la mănăstire în ziua de duminică 16 iunie.

+ Au pășit de la Turtucaia Climent și diaconul, 29 februarie. A pășit și popa Ghermanos de la București, 15 mai după fuga lui Radu vodă și a trecut înapoi de la Turtucaia să se ducă la mănăstirea Învierii [...]

Relația misionarilor franciscani Angelo Petricca da Sonnino și Francesco Antonio da San Felice despre „stagiul” lor în Țara Românească și Moldova din anii 1632–1633 a fost publicată încă din anul 1940 de părintele Bonaventura Morariu. Totuși, ea a scăpat atenției editorilor primei serii a *Călătorilor străini*¹. Cel dintâi autor al relației a avut o carieră strălucită: în anul 1638 devine vicar patriarhal (catolic) în Constantinopol și prefect al misionarilor din Țara Românească și Moldova. Din această poziție s-a ilustrat în lupta contra apropierii între ortodocși și calvini, apropiere promovată de către însuși patriarhul ecumenic de atunci, Chiril Lukaris. Apoi, a urcat în continuare în ierarhia ordinului, în 1661 ajungând provincial al Romei, iar în 1665 procurator general al ordinului său. Se stinge din viață în anul 1673, la Roma.

Dintre scrierile sale ne interesează cu precădere *Trattato del modo facile d'espugnare il Turco, e discacciarlo dalli molti Regni che possiede in Europa*, din anul 1640. De altminteri, din această lucrare a fost extras un fragment pentru seria veche a *Călătorilor*, din care rezultă că Angelo Petricca a stat de vorbă personal cu domnii din Țara Românească și Moldova (Matei vodă Basarab și, respectiv, Vasile Lupu), iar aceștia l-au asigurat că sunt gata oricând să se răscoale contra Porții, în contextul unui efort general de război al puterilor creștine sau măcar cu sprijinul direct al acestora².

Însă, tot pe baza aceleiași lucrări, s-a afirmat că ar fi stat șase ani în Moldova³. Ceea ce nu este adevărat. În realitate, în original se spune: „.....trovandomi sei anni sono in Moldavia”⁴. Adică: „.... aflându-mă acum șase ani în Moldova”. Prin urmare textul a fost înțeles greșit, căci Angelo Petricca amintește doar că în 1634 se găsea în Moldova. El și colegul său au părăsit mai întâi țările române, mai exact Moldova, în primăvara anului 1633, așa după cum reiese din relația tălmăcită mai jos. Se pare, însă, că a revenit curând în Moldova, de astă dată, cum spune el însuși, „con la cura de' missionari in quella provincia che confina col regno di Polonia”⁵. Apoi, în 5 octombrie 1636 îl regăsim la Pettau (Ptuj), oraș sloven din părțile Dravei, de unde îi scria lui Francesco Ingoli, secretarul Propagandei Fide că a fost grav bolnav, în pericol de moarte. Va asculta de ordinul de a intra în Transilvania, dar nu prin Ungaria, pe unde a eșuat în chip repetat, ci prin Polonia și prin Secuime (*perché io so dove sono gli Siculi, che confinano con la Moldavia*)⁶. Ulterior, în

¹ Vezi *Călători străini despre țările române*, V, București, 1973, p. 55–59.

² *Ibidem*, p. 58–59.

³ *Ibidem*, p. 58. Și Elisabetta Borromeo crede că Angelo Petricca, dar și colegul lui Antonio da San Felice, ar fi stat în Moldova și Țara Românească fără întrerupere în răstimpul 1632–1638 (*Voyageurs occidentaux dans l'Empire ottoman (1600–1644)*, II, Paris, 2007, p. 1021).

⁴ G. B. Cervellini, *Relazioni da Costantinopoli del vicario patriarcale Angelo Petricca*, în „Bessarione”, an. XVI, fasc. I, 1912, p. 46.

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1512–1717)*, II, ed. István Györgyi Tóth, Roma-Budapest, 2003, nr. 248, p. 805–807. În aceeași scrisoare, Angelo Petricca se referă la discuțiile cu nobilii de la fața locului, care „intendono che cosa sia Chiesa Catolica e Sede Apostolica, e quale la sua potestà, e la traslatione dell'imperio dall'Oriente fatta da quella”.

13 octombrie 1637, aflat la Graz, Angelo Petricca va povesti că a petrecut vara trecută în Croația, pe lângă un conte german luteran, pe care a crezut că îl va converti⁷.

Într-o scrisoare alcătuită în Constantinopol la 28 august 1638 Angelo Petricca va pomeni de o legătură de prietenie stabilită de el în Moldova cu un călugăr ortodox, care trebuie negreșit identificat cu marele teolog Meletios Sirigos. Iată cum este evocată reîntâlnirea celor doi: „.....Mergând apoi alaltăier să vizitez un călugăr grec învățat cu care m-am împrietenit acum șase ani în Moldova, am găsit în chiliile lui operele Sfântului Ioan Hrisostomul în grecește, tipărite de către eretici, și i-am spus că Biserica Ortodoxă fiind foarte potrivnică față de cărțile eretice era acum rușinos să țină acea carte; și citindu-o am găsit [împreună] multe falsificări, deoarece în înșeși vechile lor manuscrise se zicea altminteri, și eretici au schimbat multe lucruri care sunt în chip vădit împotriva erorilor lor; de aceea ar fi bine, cum însuși acel călugăr a spus, ca însuși Domnul Patriarh⁸, sub pedeapsa excomunicării, să facă să fie aduse din toate colțurile Greciei asemenea cărți tipărite de eretici, și să pună să fie arse; și, apoi, în fiecare an să se trimită un număr de cărți catolice în grecește, și să fie date Domnului Patriarh ca să fie răspândite în mănăstirile și episcopatele care le-au rămas în Orient”⁹. Așa cum am arătat cu alt prilej, scrisoarea aceasta pune în lumină un efort comun al celor doi spre a curma înrăurirea calvină în spațiul ortodox. Îndată după sfârșitul tragic al patriarhului Chiril Lukaris, de orientare procalvină¹⁰.

Din textul relației de mai jos, pe care l-am analizat altundeva¹¹, merită mai întâi desprinsă observația de ansamblu potrivit căreia atmosfera spirituală de la curtea domnească a Moldovei, din 1632–1633, era mai elevată decât cea de la București, din pricina „numărului mai mare de persoane învățate” (*savie*), ortodocși și evrei, dar și transilvăneni, mai ales catolici, adică oameni de formație occidentală. De aceea, se pare că disputele teologice, purtate în chip particular cu ortodocșii, au căpătat un aspect deosebit de viu. Și aici este apoi relatat un episod cât se poate de interesant. Este vorba de recurgerea, în toiul controverselor teologice, la propunerea de aplicare a „probei focului”. Domnul Moldovei, ne spun autorii relației, ar fi încuviințat-o „în prezența celei mai mari părți a boierilor” săi. Ba chiar a fost pregătit, într-un loc public, lemnul! Totuși, această teribilă încercare nu a putut avea loc, din cauza opoziției ierarhilor moldoveni, în frunte cu mitropolitul, care, așa cum știm, de la 23 septembrie 1632 era însuși marele cărturar Varlaam¹².

Refuzul este explicabil dacă ținem seamă de faptul că în procedura judiciară bisericească aplicată în țările române ordalia nu este cunoscută¹³. Oricum, însă, trebuie să ne gândim că, dacă atât de târziu, în prima jumătate a secolului al XVII-lea, „proba focului” era cât pe aci să fie practică în spațiul românesc în contextul unui litigiu interconfesional, cu atât mai mult ea a putut avea loc în veacul al XIV-lea, la Vidin, în condițiile în care orașul era ocupat de oștile ungare, așa cum a susținut Emil Lăzărescu, în legătură cu tradiția despre viața lui Nicodim, întemeietorul Tismanei¹⁴.

⁷ *Ibidem*, nr. 287, p. 897–900.

⁸ Referire la succesorul lui Chiril Lukaris, pe nume Chiril Kontaris (20 iunie 1638 – sfârșit iunie 1639).

⁹ Antonio de Sanctis, *Un tentativo di unione fra Roma e Costantinopoli nel sec. XVII. L'attività del P. Angelo Petricca O. F. M. Conv. Vicario Patriarcale latino di Costantinopoli (1638–1640)*, Assisi, 1966, anexa 4, p. 97–98.

¹⁰ Ștefan Andreescu, *Meletios Sirigos și Angelo Petricca da Sonmino*, în SMIM, XXI, 2003, p. 382–383.

¹¹ *Idem*, *O relație de „călători străini” în Țara Românească și Moldova din anii 1632–1633*, în vol.: *Izvoare străine pentru istoria românilor*, sub îngrijirea lui Ștefan S. Gorovei, Iași, 1988, p. 51–56 [= *Românii în istoria universală*, III/3].

¹² Însemnarea care vădește data precisă a hirotonisirii lui Varlaam a fost reprodușă mai nou, în traducere, de Radu Constantinescu, *Vechiul drept românesc. Repertoriul izvoarelor (1340–1640)*, București, 1984, p. 199. Vezi și textul omiliei rostite cu acest prilej de Meletios Sirigos, la D. Russo, *Studii istorice greco-române*, t. I, București, 1938, p. 232–234.

¹³ Alexandru Herlea, *L'absence de l'ordalie dans l'ancien droit roumain*, în „Recherches sur l'histoire des Institutions et du droit”, III, Bucarest, 1979, p. 97–104; V. Al. Georgescu, *Ordalia în vechiul drept românesc*, în vol. *Sub semnul lui Clio*, Cluj, 1974, p. 306–316.

¹⁴ Emil Lăzărescu, *Nicodim de la Tismana și rolul său în cultura veche românească (I – până în 1385)*, în „Romanoslavica”, XI, 1965, p. 262–264; vezi și Virgil Ciocâltan, *Înțelesul politic al « minunii » sfântului Nicodim de la Tismana*, în SMIM, XXII, 2004, p. 153–168.

Relația celor doi misionari a fost de curând utilizată în studiul lui Eugen Zuică, *Note cu privire la construirea primei biserici catolice din București și la tentativele misionarilor franciscani de a-i readuce la catholicism pe sașii din Câmpulung*, în volumul: *Miscellanea historica et archeologica in honorem Professoris Ionel Căndeș*, îngrijit de V. Sârbu și C. Luca, Brăila, 2009, p. 334–337.

*Relatarea părinților magiștri Angelo Petricca și Antonio da San Felice din Ordinul Minorităților Conventuali, despre misiunea îndeplinită în Valahia și Moldova, citită în Congregația generală din ziua de 21 noiembrie 1634, ținută de față cu Urban al VIII-lea*¹⁵.

Relatare a ceea ce s-a făcut în Constantinopol, Țara Românească și Moldova pentru răspândirea Sfintei Credințe Catolice, de părintele Sonnino provincial al Ungariei și de părintele San Felice provincial al Transilvaniei și de însoțitorii minorități conventuali și despre ceea ce se poate face în Transilvania.

Fără nici un merit din partea noastră, fiind acum patru ani chemați de Dumnezeu binecuvântat în disprețul propriei vieți, să aducem salvarea sufletelor, atât ale credincioșilor, cât și ale necredincioșilor, am recurs la Eminențele Voastre, fiind destinați pentru această prea sfântă operă a răspândirii Sfintei Credințe Catolice, ca să ne îndreptați după cum v-ar fi inspirat Maiestatea Sa Divină, cu toate că simțeam înlăuntru că vocația noastră era pentru țara Persiei¹⁶; unde, găsind persoane învățate, se putea demonstra, cu acel puțin talent pe care îl aveam, limpedea lumină a Adevărului Catolic. Și deja spre a învăța limbile am fost trimiși la Constantinopol, unde [odată] ajunși, în afară de a-i întări pe catolici în cel mai bun chip pe care îl cunoșteam și de a arăta grecilor și altor eretici cu predici, explicații speciale și cu un pic de bun exemplu greșelile, ne-am ocupat din răputeri să învățăm limba turcă, necesară pentru călătoria pe care credeam că o vom face. Și deja în cinci luni cât am stat în Constantinopol am învățat atâta, încât în alte șase luni am fi învățat-o cu totul. Dar așteptând misiunea pentru Persia, ne-a sosit scrisoarea de la Monsignor Ingoli, secretarul vostru, prin care ne scria că ar fi fost pe placul Eminențelor Voastre ca noi să mergem în Țara Românească¹⁷ și Moldova¹⁸. Ceea ce înțelegând noi, chiar dacă ni se întrerupea cursul de învățare a limbii turce, spre a-i da ascultare cu orice chip, fără a ține seamă de vreo greutate și pericol am plecat la 4 februarie [1632] către Țara Românească. Ajunși acolo, după multe încercări și primejdii pentru viață, amintindu-ne de felul în care Domnul nostru Hristos și-a trimis Apostolii să predice Sfânta Evanghelie, care este aceeași cu regula Sfântului Francisc, ne-am hotărât să o ținem cu toată rigoarea.

¹⁵ Traducerea textului italian al acestei relații a fost efectuată după: Bonaventura Morariu, *Series chronologica praefectorum apostolicorum missionis fr. Min. Conv. In Moldavia et Valachia durante saec. XVII et XVIII*, Vatican, 1940, p. 23–25 (extras din „Commentarium Ordinis Fratrum Minorum S. Francisci Conventualium”, an. XXXVII, nr. VI–X). Altă ediție: *Moldvai csángó-magyar okmánytár 1467–1706*, I, Budapesta, 1989, p. 175–180.

¹⁶ *il regno di Persia*.

¹⁷ *Valachia*.

¹⁸ *Moldavia*.

Și astfel, în pomenita provincie exercițiul nostru era de a-i spovedi și a le administra [Sfintele Taine] acelor puțini catolici care erau acolo [și] care nu depășeau numărul de cincizeci și de a-i aduce la penitență și de a discuta cu monahii și laicii ortodocși¹⁹, vădindu-le cu dovezi convingătoare, scoase din Sfânta Scriptură, Concilii și [Sfinții] Părinți, că nu se puteau salva pentru că erau schismatici șieretici, că de acum era timpul să părăsească greșeli așa de mari, pedepsite atât de aspru de Maiestatea Sa Divină cu acea robie în care se găsesc, și cu alte lucruri asemănătoare.

Eram foarte iubiți de către domn²⁰ și de către boierii²¹ din Țara Românească atât pentru că practicam sărăcia în acele părți, neluând bani, și pentru că după ce încheiam slujirea pentru biserică căutam prin milostenii lucrurile necesare traiului. Și ceea ce ne prisosea împărțeam la ceilalți săraci. [Fapte] care îi tulburau nespun, nefiind obișnuiți să vadă oameni care să îi descumpănească prin vorbă, care să dea asemenea probe de umilință și să trăiască atât de aspru. Și mai mult, pentru că preceptorul²² fiului numitului domn, care era un grec cipriot catolic, le recomanda adesea, la cererea noastră, să recunoască suprema puterea supremă a Pontifului roman și noi făceam același lucru cu ceilalți boieri, [lucru] cu care Domnul binecuvântat ne-a dăruit atâtă milă, încât ne dădeau ca exemplu și model de trăire religioasă tuturor călugărilor lor, cu multă laudă pentru Sfânta Biserică Romană; unde mai înainte se întâmpla pe dos, din [pricina] răului exemplu al unor catolici de-ai noștri.

Și drept semn pentru acestea, domnul și acei boieri au început să ne construiască o mănăstire, la cererea noastră; și s-au ridicat șase încăperi, isprăvite, și jumătate din biserică, după obiceiul locului²³. Domnul a fost înlăturat de sultan din domnie și a fost desemnat un altul²⁴ [și] de aceea s-au schimbat odată cu domnul o bună parte, ba chiar majoritatea boierilor, care sunt asemenea unor guvernatori subordonați²⁵. [De aceea] am rămas fără nici o nădejde de a aduce acea provincie la credința catolică, precum credeam, deoarece o asemenea schimbare este obișnuită la toți acei domni care urmează [la tron]. Și am cunoscut din experiență că nu se putea face altceva în acea provincie decât confirmarea și de a avea grijă de acei puțini catolici; și de a-i mișca prin exemplu pe ortodocși; și a

¹⁹ greci.

²⁰ Leon vodă Tomșa (1629–1632).

²¹ baroni.

²² *il Maestro*. Este vorba foarte probabil de „fratele Benedict”, personaj foarte influent, care în martie 1632 a fost interpretul solului suedez Paul Strassburg, aflat în drum spre Poartă. Acesta arată însă că era de „neam cretan” și ocupa funcția de „orator” sau „predicator” al curții (*Călători străini despre țările române*, V, București, 1973, p. 65).

²³ *al modo del paese*. Pentru edificarea celei dintâi biserici, de lemn, care a ars în toiul tulburărilor ce ne însoțit înscăunarea lui Matei aga din Brâncoveni, în toamna anului 1632, vezi: Eugen Zuică, *Note cu privire la construirea primei biserici catolice din București și la tentativele misionarilor franciscani de a-i readuce la catolicism pe sașii din Câmpulung*, în volumul: *Miscellanea historica et archaeologica in honorem Professoris Ionel Cîndea*, Brăila, 2009, p. 329–336.

²⁴ Lui Leon Tomșa i-a sosit porunca de mazălire la 21 iulie 1632, iar în noaptea de 23/24 iulie a plecat spre Poartă. În locul lui a fost numit Radu Iliaș, fiul lui Alexandru Iliaș, pe atunci domn al Moldovei.

²⁵ Referire la dregătorii din sfatul domnesc.

încerca convertirea multor transilvăneni care vin în pomenita provincie din pricina vecinătății; dintre care printre alții a fost convertit un predicator calvinist, care, abjurând în public erezia lui și cunoscând adevărul catolic, cu multă feroare s-a oferit să se ocupe în Transilvania de convertirea țăranilor săi eretici.

Și prin schimbarea domnului sus-pomenit tulburându-se întreaga provincie, nevrând să-l primească pe noul domn trimis de sultan, fiind [acela] persoană urâtă de ei, ne-am sfătuit între noi și am judecat să lăsăm acolo doi frați: un preot și un laic care să aibă grijă de acei catolici și de locurile noastre. Și să mergem în Moldova, provincie vecină, unde se află număr mai mare de catolici, de care am fost chemați prin mai multe scrisori. Și [odată] ajunși, am fost primiți cu mare bucurie. Și de îndată acel domn²⁶, datorită vorbelor bune pe care le-a avut despre noi din provincia Țara Românească, ne-a dăruit cu act oficial o biserică, care a fost făcută spre folosul nostru de către un boier, cu scopul de a-i face pe catolici să locuiască bucuși în acea provincie.

În amintita provincie am făcut aceleași expuneri de doctrină cu mai multe prilejuri, atât din pricina numărului mai mare de persoane învățate, dar perfide, ortodocși și evrei, cât și pentru numărul mai mare de transilvăneni, în parte catolici și în parte eretici, cu toate că ereticii sunt puțini. În această provincie să fie mai mult de o mie de familii de transilvăneni catolici, însă răspândiți în diferite târguri, câte cinci, câte zece, câte douăzeci, câte cincizeci și câte șaizeci cel mult, toți supuși ai episcopului de Bacău²⁷, care este singurul pentru latinii din acea provincie. Cu toate că ortodocși sunt mulți, pentru că acolo este un arhiepiscop de Suceava²⁸, un episcop de Iași (?)²⁹, unul de Roman³⁰, și doi alții³¹, al căror nume nu ni le aducem aminte, deși îi cunoaștem din vedere; fiindcă ne-a fost furată o Biblie unde stăteau însemnate de noi toate lucrurile principale despre acele provincii.

Transilvănenii au în Moldova multe biserici, și în unele pun preoți după voia lor; iar din cauza lipsei care este acolo sunt obligați să ia oameni decăzuți și de ocolit; și din nepăsarea episcopilor din trecut sunt multe abuzuri ale acestor preoți ignoranți și decăzuți, contrare [deciziilor] Conciliului Tridentin și poruncilor Pontifilor. Totuși au adepți, [căci] noi nu am putut să-i împiedicăm, deoarece nu aveam autoritatea. În alte locuri, unde sunt puțini transilvăneni și săraci, ori nu sunt biserici, ori, dacă există, sunt toate distruse, iar din nepăsarea episcopilor din trecut și a altor slujitori acești transilvăneni nu știu ce este spovedania, împărtășania și alte taine. Ba chiar mulți copii mor mărișori fără botez fiindcă nu au preoți, și pentru că nu a fost acolo niciodată episcop sau altul care să fi învățat laici să boteze în caz de nevoie; ceea ce noi i-am învățat în multe părți.

²⁶ În toamna anului 1632, moment la care se referă misionarii, domnea încă în Moldova Vodă Alexandru Iliaș (1631 după dec. 5–1633 apr.).

²⁷ *Baccovia*.

²⁸ *Suchiava*.

²⁹ *Iassa*. Referirea privește, poate, prezența la Iași a unui episcop-vicar.

³⁰ *Roman*.

³¹ Este vorba neîndoiește de episcopii de Rădăuți și Huși.

Nu ne-am oprit la Iași, capitala acelei provincii, unde vor fi fiind vreo șaizeci de case sau familii de transilvăneni, unii creștini numai cu numele, pe care a fost nevoie să-i învățăm până [și] să facă cruce. Și tuturor acestora le-am administrat sfintele taine. Și neîncetat aveau loc între noi și evrei și ortodocși neconținute dispute, [isprăvite] totdeauna cu descumpănirea lor și în chip special a ortodocșilor, cu care, în afară de multe altele întâmplare, cu vădite primejdii pentru viață, atât în Țara Românească, precum în însăși Moldova, odată – nefiind suficientă autoritatea Sfintei Scripturi, a Conciliilor și a Sfinților Părinți ai lor – s-a ajuns chiar la înțelegerea de a vrea să intrăm în foc, pentru ca ei să părăsească erezia în care sunt cufundați și să se întoarcă la ascultarea datorată Sfântului Scaun Apostolic. Și cu toate că domnul³² întregii provincii s-a angajat la aceasta în prezența celei mai mari părți a boierilor și fuseseră pregătite deja în public lemnele, cu toate acestea nu se făptui, nu fiindcă ne-am fi abținut noi care stăteam tot timpul gata, ci pentru că arhiepiscopul, episcopul și călugării, cu teama să nu fie în chip vădit înfrânți de Domnul și izgoniți de norod, au împiedicat-o; deoarece venind călugării lor cei mai învățați să ne întrebe cu ce siguranță ne expuneam la un așa mare pericol, li s-a răspuns deschis că siguranța izvora din adevărul pe care îl predicam pentru salvarea lor, și pentru că Domnul binecuvântat nu putea lipsi să [aducă] mărturie pentru adevăr, într-un mai mare sa glorie.

Și spre a nu obosi pe Eminențele Voastre sunt trecute sub tăcere multe alte înfăptuiri în acele părți și multe alte pericole îndurate; numai aceasta ne pare că trebuie spusă, că, cu toate că le-am vădit greșelile lor, întrucât știau că ne osteneam din zel pentru mântuirea lor ne iubeau, ne cinsteau precum pe episcopii lor, ne făceau bucuroși pomeni, și au primit cu mare neplăcere [vestea] plecării noastre către Constantinopol, care s-a întâmplat din două cauze. Cea dintâi pentru tulburarea generală a provinciei împotriva domnului care se schimbă, cel ce domnea [înainte] fiind izgonit. Și a doua, mai importantă, pentru că am primit o scrisoare de la Eminența Sa Cardinal Ludovisio, de bună amintire, pe atunci prefect, prin care ne anunța că intenția Eminențelor Voastre era ca noi să stăm la Constantinopol, căutând să tratăm cu mitropoliții ortodocși și cu patriarhul lor, și încă [și] cu armenii, ca să-și recunoască greșelile lor.

Dar înainte să ajungem la ceea ce s-a negociat în Constantinopol, trebuie să vă informăm că pe când ședeam în amintitele provincii ale Moldovei și Țării Românești eram adesea invitați să intrăm în Transilvania, care se învecinează cu numitele provincii, de către mulți nobili³³ transilvăneni catolici, care veneau de la principii Transilvaniei, trimiși deseori ca ambasadori la amintiții domni ai Țării Românești și Moldovei. Aceștia ne spuneau că negreșit mare câștig s-ar face în Transilvania cu ereticii, când ar fi convinși, afară [de faptul] că fiind un mare număr de catolici, răspândiți în multe locuri, nu se puteau avea preoți catolici care

³² *il Governatore.*

³³ *baroni.*

să-i grijească și că în chip special în Secuime³⁴, regiune transilvăneană deosebită, erau multe locuri în întregime [locuite] de catolici, indiferenți la credință din cauză că acolo nu erau preoți. Noi le răspundeam că nimic altceva nu ne-a fost poruncit de către Sfânta Congregație decât îngrijirea [spirituală a] Țării Românești și Moldovei, dar că totuși vroiam să înștiințăm pe Eminențele Voastre despre toate acestea. Și noi înșine, deoarece ne doreau în chip special, vroiam să ne înapoiem în Italia, ca să căpătăm autoritate și un număr potrivit de preoți și să-i ducem să stea pentru totdeauna cu ei în țara lor, [lucru] care i-a lăsat mângâiați.

Am plecat așadar din Moldova spre Constantinopol și după lungi discuții avute cu mulți ortodocși am înțeles că nu se pot în alt chip converti, poate doar prin sprijinirea vreunui mitropolit catolic spre a fi patriarh – existând printre ei unii [de acest fel] –, care punând după aceea greci catolici ca prelați, i-ar fi adus pe ceilalți la un bun capăt. Sau dacă s-ar face lucru de folos la Sfântul Munte și li s-ar da învățători, prin înființarea acolo a unui colegiu spre a-i instrui pe acei călugări, care apoi se răspândesc peste tot și devin prelați. Deoarece prin această binefacere s-ar tăia vâlul de ură pe care îl au contra Bisericii catolice. Și făcându-se învățați, mai cu ușurință vor recunoaște greșelile lor, adăugându-se [și] oarecare subvenție *spre a recupera vânatul*³⁵.

Noi așadar, considerând că, în prezent, Transilvania, Țara Românească și Moldova au nevoie de truditori și că în acestea s-ar avea mare rod atât prin a-i conduce pe ai noștri, cât și în a-i readuce pe cei din afară [de religia catolică], [noi] neavând altă limbă învățată decât româna³⁶, care slujește pentru Țara Românească și Moldova, și slujindu-ne de latină pentru Transilvania, rugăm pe Eminențele Voastre, spre a le fi folositori să ne trimită în amintitele provincii; [și] să ne milostivească cu tot ceea ce înfățișăm în Memorial, care în chip special conține [cereri pentru] autoritate, ajutor și tovarășie de preoți, care au fost [deja] găsiți de noi.

³⁴ *nelli Siculi.*

³⁵ *ad redimendam venationem.*

³⁶ *la Valacha.*

GIOVANNI LUIGI ZANI

(sec. al XVII-lea)

Despre viața lui Giovanni Luigi Zani se cunosc puține lucruri. S-a născut la o dată greu de precizat într-o familie nobiliară din Bologna. A urmat cariera armelor intrând în serviciul Habsburgilor, pentru care a luptat în al doilea război nordic (1655–1660), apoi pe frontul din Transilvania și Ungaria împotriva otomanilor. A făcut parte din trupele imperiale care au ocupat Clujul în 1661 și, potrivit cronicii lui Georg Krauss, a îndeplinit funcția de comandant al companiei a doua a regimentului Dörner. Cunoștințele sale de limba latină i-au atras numirea într-o misiune diplomatică pe lângă principele Janos Kemeny, cu scopul obținerii de provizii și întăriri pentru garnizoana Clujului. Rezultatele misiunii au fost anulate de înfrângerea și moartea principelui transilvănean, în lupta de la Seleușul Mare (22 ianuarie/1 februarie 1662). După acest eveniment Zani a luat parte, timp de zece săptămâni, la apărarea Clujului în fața oștilor otomane conduse de Kuciuk Mehmed pașa. Deși epilogul a fost favorabil asediaților, Zani a părăsit orașul din cauza unei revolte a trupelor provocată de neplata soldelor. A continuat să lupte sub flamura Habsburgilor fiind rănit de un foc de muschetă, cu puțin timp înainte de lupta de la Saint Gotthard (1 august 1664) și a murit șapte ani mai târziu tot în urma unei acțiuni militare. Impresiile sale despre Transilvania s-au păstrat grație publicării unor scrisori adresate familiei sale, publicate într-un miscelaneu de relații de călătorie întocmit de fratele său, Valerio Zani sub pseudonimul Aurelio degli Anzi. Epistolele sale ne dezvăluie un observator atent care a înregistrat o mulțime de detalii privind limba și obiceiurile locurilor, atitudinea populației față de Habsburgi și otomani, starea fortificațiilor, tipul de armament, maniera de luptă a adversarilor otomani, tătari, transilvăneni, munteni și moldoveni. Pe lângă aspecte cunoscute și din alte surse se individualizează descrierea detaliată a luptei de la Seleușul Mare precum și întâlnirea cu domnul Țării Românești, Grigore Ghica (1660–1664). Din scrisorile lui Giovanni Luigi Zani, publicate pentru prima dată la Parma, în 1691, în volumul *Il Genio vagante. Biblioteca curiosa di cento e piu relazioni di Viaggi stranieri de nostri tempi racconta dal Signor Aurelio degli Anzi ed estrata da diverse lettere private, informazioni particolari e Libri di varij scrittori Italiani, Francesi, Spagnuoli, Alemanni, Latini ed altri autori del corente secolo* am selectat doar opt, care conțin referiri la Țările Române. În istoriografia românească aceste texte au fost republicate și comentate de Ovidiu Cristea, *Un călător străin în Transilvania secolului al XVII-lea: Giovanni Luigi Zani*, „Revista Istorică”, XIV, 2003, 5–6; o versiune italiană a fost publicată anterior în volumul *L'Italia e l'Europa Centro-Orientale attraverso i secoli. Miscellanea di studi di storia politico-diplomatica, economica e dei rapporti culturali*, a cura di Cristian Luca, Gianluca Masi e Andrea Piccardi, Brăila-Venezia, 2004, p. 277–291.

Extras al scrisorilor domnului conte Giovanni Luigi Zani, cavaler căpitan din Bologna și sergent major în armata Majestății sale Imperiale. Scrisori ale aceluiași domn Giovanni Luigi Zani cu relatarea¹ războaielor din Transilvania împotriva turcilor în care se vorbește de asediul, de către aceeași[turci] a Clujului², împreună cu alte întâmplări ale războiului din Ungaria

I

22 septembrie 1661: Giovanni Luigi Zani către fratele său Valerio Zani.

Prea ilustrului meu frate. Din pădurile și munții din Transilvania primiți respectele mele împreună cu această [scrisoare]. Am ajuns cu armata la Kolosvar în Transilvania, Clausemburg în limba germană și Claudiopol în latină. Aceasta este reședința de zi cu zi a principilor din această țară. După două zile locul a fost întărit cu 1000 de călăreți germani și cu 1000 de infanteriști care, deși au jurat credință Principelui Kemény Janos³, se află sub protecția și comanda Majestății Sale Imperiale⁴; eram cu toții înflăcărați și încurajați gândindu-ne doar la victorie împotriva dușmanului, pentru a spune adevărul și așteptând în orice zi un asediu în toată regula, din cauza amenințării continue a turcilor. Ploile frecvente au deteriorat drumurile, astfel încât este imposibilă aducerea unor provizii și muniție pentru a ne susține vreme îndelungată. Eu fac parte dintr-o companie a regimentului domnului colonel De' Merci⁵. Turcii și Tătarii au jefuit, incendiat și distrus tot ce se găsea aici, în așa fel încât prea puține se pot găsi, iar proviziile sunt foarte scumpe. Se pare că planul turcilor de a ataca este foarte verosimil, deoarece până acum nu au părăsit țara, după cum nu au făcut-o nici tătarii; dacă vor veni ne vom comporta ca oameni de onoare. Aici muncim ca niște câini și cu siguranță puține sunt orele de odihnă, fiind puși în mișcare nu atât de obligațiile noastre, cât de necesitate. Dacă cu această ocazie nu vom intra pe teritoriul Imperiului Otoman, niciodată nu cred că vom mai avea prilejul în zilele noastre. Turcii sunt furioși pe noi și spun în toate felurile că vor acest loc îndreptându-se spre acest obiectiv și [aflându-se] la o distanță de puține leghe de aici. În privința orașenilor, aceștia sunt în cea mai mare parte cu sufletul de partea turcilor. Hrană și muniție nu sunt de risipit. În fiecare zi ne chinuim să refacem zidurile și să cârpim un loc foarte slab întărit și cu fortificații din alte timpuri⁶. Ne consolează doar faptul că dușmanul nu are tunuri. Cu toate acestea dă de gândit că, împotriva obiceiurilor sale, [inamicul] arată că

¹ *ragvaglij*

² *Clausemburg*.

³ Principe al Transilvaniei 1661–1662. Pentru viața și cariera sa vezi *Ioan Kemény. Memorii 1607–1662*, ediție și prefață de Ștefan J. Fay. trad. Pap Francisc, Cluj-Napoca, 2002. Din păcate această lucrare nu tratează perioada anilor 1661–1662.

⁴ Leopold I, 1658–1705.

⁵ Așa cum menționează o scrisoare ulterioară, datorită pierderilor înregistrate de corpul de ofițeri în timpul asedierii Clujului de către otomani, Zani a ajuns să comande trei companii. Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei 1608–1665*, București, 1965. p. 601 menționează la rândul său că Zani (ortografiat în cronică Zanni) a condus a doua companie a regimentului Dommer.

⁶ *all'antica*; pentru fortificațiile Clujului v. Evlia Celebi, *Călători străini despre Țările Române*, VI, București, 1976, p. 554–555 care vorbește de o cetate puternică pe care ar fi văzut-o de nu mai puțin de șase ori. Aprecierile lui Zani au în vedere, desigur, raportarea la sistemul de fortificații occidental dominat de faimoasa *trace italienne*, tip de fortificație mult mai adecvat pentru susținerea unui intens foc de artilerie. Pentru această problemă v. Geoffrey Parker, *The Army of Flanders and the Spanish Road 1567–1659*, Cambridge University Press, 1972, p. 7–10.

dorește să rămână în campanie pe durata iernii. Ali pașa este în părțile Sibiului⁷. Acolo a proclamat ca principe un nobil transilvan pe nume Apaffi⁸, care rezidă într-un castel ce i-a fost restituit de tătari și în care a fost ținut prizonier de către aceiași tătari. Totul a fost făcut cu scopul de a-l înlătura pe celălalt principe, Kemény Janos, subordonat imperiului și care îl recunoaște ca suveran pe Majestatea Sa Imperială. Acest nou principe se află aproape de *Vicemburg* sau Alba Iulia⁹, pentru a face o diversiune și pentru a discredita gruparea rivalului său. Acolo a convocat o dietă a nobilimii din Regat. La rândul nostru ne adunăm forțele, căci o parte a cavaleriei noastre compusă din 30 de oameni a atacat 340 de soldați ai numitului Apaffi, ucigând 30 dintre aceștia și luând un număr de prizonieri, în timp ce alții au rupt-o la fugă. Turcii, în schimb, au capturat un orășean de seamă de aici, fapt foarte dăunător pentru că acesta cunoaște foarte bine situația noastră. Altele până în clipa de față nu mai știu; cu plăcere recomandându-mă tuturor.

II

Decembrie 1661: Giovanni Luigi Zani către Valerio Zani.

Prea ilustrului meu frate. Nesiguranța acestor drumuri îmi întârzie consolarea pe care o primesc prin [scrisorile] foarte agreabile ale Domniei Voastre; a trecut deja o lună de când sunt lipsit de acestea. Mă aflu într-o țară și într-un oraș în care luteranii, calviniștii, arienii și turcii își dau concursul pentru a reface anticul Babel. Cred că pentru a exprima tot răul e nevoie să spun într-un singur cuvânt că e vorba de Transilvania, parte a Ungariei. Nu trece o zi fără să se aștepte noutăți, căci turcii [ne] amenință neconținut. Iar oamenii locului sunt mai înclinați spre dușman decât spre noi, purtând atâta ură nemților încât trebuie să ne păzim foarte bine. Un pâlce de oșteni al principelui nostru Kemény Janos a învins unul al turcilor făcând șase prizonieri și ucigând mai mult de 30. Dar acestea sunt fleacuri; la primăvară ne vom confrunta din nou. Kemény Janos a intrat în Transilvania cu câteva regimente nemțești cu intenția de a-l alunga pe Apaffi. Eu am fost trimis de comandant la același Principe¹⁰ pentru a discuta chestiuni importante privind întreținerea și apărarea acestui loc și pentru a ne da ordine. Călătoria va fi puțin incomodă din cauza frigului, dar asta are prea puțină importanță. Dumnezeu să îmi dea norocul să îmi îndeplinesc misiunea cu succes și în folosul Majestății Sale Imperiale și spre gloria și înălțarea numelui de creștin, fiind vorba de dușmanii credinței; cu acestea mă înclin cu drag.

III

Ianuarie 1662: Giovanni Luigi Zani către Valerio Zani.

Prea ilustrului meu frate. Am fost primit de Principele Kemény Janos cu dovezi de multă politețe și curtoazie. Mi-a împărtășit sentimentele sale și mi-a

⁷ *Armstatt*.

⁸ Mihail Apaffi I, principe al Transilvaniei, 1661–1690.

⁹ Alba Iulia în text. *Vicemburg* este probabil o formă coruptă din *Weissenburg*.

¹⁰ Kemény Janos.

arătat mare încredere, promițându-mi un sprijin substanțial în cazul în care fortăreața ar fi atacată. Mi-a dăruit un cal foarte frumos și mi-am luat rămas bun întorcându-mă cu scrisorile oficiale la comandantul meu. Am lăsat în urmă un soldat al meu, om isteț¹¹ pentru a solicita proviziile. Dar norocul ne-a fost cu totul potrivnic. Pentru că principele a primit veste sâmbăta trecută, în ziua de 21 a acestei luni, că turcii, trecând Porțile de Fier vin în ajutorul Sighișoarei¹², cetate deja încercuită; [aceștia însă] s-au sfătuit să o abandoneze și să se îndrepte [spre oastea lui Kemény Janos] pentru a o ataca. Când a primit știrea că oastea [dușmanilor] este în apropiere [principele] s-a gândit să se odihnească peste zi, fiind hotărât să se retragă; dar turcii nu i-au lăsat timp, ci au apărut în grabă la mijlocul zilei; [oamenii principelui] au urcat în șa și au fost dispuși în escadroane într-un loc îngust, înconjurat din toate părțile de munți, [loc] convenabil pentru susținerea atacului¹³. Centrul dispozitivului a fost ocupat de husari, miliție ungară a principelui, pe flancul stâng erau croații și dragonii și mai în urmă cavaleria¹⁴, iar pe flancul drept 300 de infanteriști transilvani, supuși ai principelui. Turcii aveau în prima linie două escadroane de 3000 de oameni, iar în spate, la o lovitură de tun distanță, alte trei escadroane cu același număr de oameni. A fost atacat cu hotărâre de turci; husarii deși erau destul de departe au luat-o la fugă în mod rușinos, rupând mare parte din escadroane.

Încurajați turcii au înaintat, dar întâmpinați și respinși cu bravură de croați și dragoni, păreau deja să dea înapoi. În acel moment toți transilvănenii au început să fugă în grabă lăsând câmpul de bătălie cu două tunuri și trei stindarde în mâinile inamicului. Morții, din câte am înțeles până acum, nu sunt numeroși, ridicându-se la cifra de 50, iar prizonierii sunt în număr de 30. Turcii au continuat urmărirea cale de trei sferturi de leghe până la o pădure și întorcându-se au dat foc satului¹⁵, retrăgându-se [apoi] la Sighișoara¹⁶, unde, din câte am înțeles de la oamenii noștri care au scăpat, stau cu mare teamă și cu convingerea că noi ne vom conjuga forțele și vom cuceri acel loc. Mi se rupe inima văzând că Dumnezeu a închis ochii

¹¹ *persona di spirito*

¹² *Segesburg*.

¹³ Zani relatează bătălia de la Seleşul Mare (22 ianuarie/1 februarie 1662) care a pus capăt carierei lui Kemény Janos. Pentru același eveniment Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 466 afirmă că principele a refuzat să dea credit știrilor care anunțau apropierea trupelor otomane de Sighișoara și că abia la 21 ianuarie s-a convins că nu era vorba de zvonuri lipsite de temei. Memoriile comandantului general al trupelor Habsburgilor din Ungaria, Raimondo Montecuccoli oferă la rândul lor câteva indicii interesante. Pentru Montecuccoli decisivă a fost indecizia principelui Kemény, care a ezitat între două opțiuni: să se retragă sau să dea lupta. Indecizia a permis joncțiunea trupelor lui Kuciuk Mehmed, pașa de Oradea cu cele ale lui Mihail Apaffi fapt ce a contribuit decisiv la înfrângerea lui Kemény (v. *Mémoires de Montecuculi généralissime des troupes de l'Empereur divisées en trois livres*, Paris, 1751, p. 400–401). Evlia Celebi, *Călători străini*, VI, București, 1976, p. 435 și 601 dă la rândul său o versiune destul de diferită, care exagerează evident efectivele oștirii lui Kemény; potrivit aceluiași autor, oamenii principelui „zăceau morți de beți” în momentul în care au apărut trupele otomane.

¹⁴ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 473 precizează că rezerva de cavalerie „a fost așezată pe partea cealaltă a satului, spre râul Târnava” de teama unei curse și a unui presupus corp de rezervă otoman; *Mémoires de Montecuculi*, p. 402 dă o descriere mult mai sumară a dispozitivului.

¹⁵ Probabil Seleşul Mare, satul lângă care s-a dat lupta.

¹⁶ *Sesburg*.

gărzilor care au văzut inamicul înainte de a ști de sosirea acestuia¹⁷ astfel încât, fiind surprinși, nu au putut așeza oamenii în ordine, așa cum se cade într-o bătălie și, peste toate, fuga precipitată a husarilor a fost cauza dezastrului.

Nu se cunoaște până acum nici o știre despre principele Kemény Janos, ceea ce mă face să cred că a murit fără îndoială în timpul bătăliei. Soldatul meu mi-a spus că l-a văzut venind în flancul drept cu sabia în mână de unul singur, în timp ce oștenii săi fugeau. Cred că e mai degrabă mort decât viu, fapt ce afectează interesele noastre. Fiul său a fugit în Ungaria. Unii potențați ai regatului, retrași la o distanță de câteva leghe, ne roagă să menținem orașul spre binele public al Transilvaniei. Dar aceștia sunt tineri domni care mai degrabă vor să moară decât să recunoască pe celălalt principe, în timp ce mare parte dintre cei care l-au servit pe Kemény Janos s-a împrăștiat și s-a refugiat la noul principe Apaffi¹⁸. În prezent nu ne temem de asediu căci dușmanului îi lipsește infanteria, dar la primăvară vom fi cu siguranță primii atacați. Orașenii ne dau motive să ne temem mai mult de ei decât de turci; nu ne putem încrede în ei și ne-ar alunga de bună voie din oraș, ba chiar comandantul îmi spune că țăranii ar fi decizi să intre cu arme într-o zi de târg chemându-i și pe turci pentru a masacra comandamentul. E bine că știm și noi acest lucru și că o să fim atenți. Roagă-te la Dumnezeu pentru noi, căci niciodată nu a fost mai mare nevoie, și cu tot respectul mă semnez.

IV

Februarie 1662: Giovanni Luigi Zani către domnul conte Carlo Antonio Zani, tatăl său.

Prea ilustrului meu tată. Hazardul îmi influențează scrierea scrisorilor și am speranța că primind una vei putea rămâne mulțumit, iar apoi pentru ceva vreme vei rămâne lipsit de ele. Cu fiecare zi ne temem tot mai mult de asediu și sunt puține speranțe de a primi ajutor din cauza morții principelui Kemény Janos întâmplată apoi, după cum am dat de știre contelui Valerio, fratele meu. Am măcar această consolare că, dacă nu se va întâmpla vreo nenorocire, vom încerca să acționăm cu onoare și ca adevărați gentilomi. Dacă nu vom primi ajutoare înainte ca această lună să se încheie, situația noastră va fi foarte rea fiind sigur că vom fi primii atacați de turci. Acești orașeni ne dau mai mult de gândit decât dușmanul, în timp ce înțreaga țară râvnește să trăiască în pace, pășându-i prea puțin că va trăi sub stăpânirea turcească și a noului principe, confirmat de Poartă în acest post. Atât

¹⁷ Se pare că vinovat a fost principele Kemény, care nu a luat în calcul posibilitatea ca turcii să plece în urmărire. Potrivit lui Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 472, o parte din trupele lui Kemény era împrăștiată după provizii, iar o altă parte se odihnea. Deși principele fusese sfătuit să se retragă, se pare că a respins această idee socotind că „fuga sa va fi socotită rușinoasă”. Pentru Georg Kraus (*ibidem*, p. 471) se pare că în decizia principelui a cântărit și dorința de a jefui satul și castelul Dumbrăveni, proprietate a rivalului său Mihail Apaffi; pentru preliminariile bătăliei cf. *Mémoires de Montecuculi*, p. 401.

¹⁸ Mai multe surse sprijină acest punct de vedere v. Ovidiu Cristea, *Un călător străin în Transilvania secolului al XVII-lea: Giovanni Luigi Zani*, RI, XIV, 2003, 5–6, p. 165, nota 40.

nobilii, cât și oamenii simpli păstrează prea puțin credința și promisiunile făcute și nu spun niciodată adevărul. Mă ajută într-o oarecare măsură stăpânirea limbii latine de care sunt lipsiți ceilalți oficiali și comandantul. Am primit de curând 100 de dragoni de la armată, cu multe promisiuni, pentru a nu abandona locul. Turcii se bucură de încartiruire bună la Sighișoara¹⁹, lăsând țăranilor grija de a bântui drumurile și a jefui ținutul. Au răspândit zvonul că vor să vină cu 200 000 de oameni și să ne taie pe toți în bucăți. Dar acestea sunt doar vorbe și fanfaronade practicate de acest neam, la care se răspunde cu tot atâtea amenințări asemănătoare disprețuindu-i și luându-i în derâdere. În acest timp noul principe Apaffi a trimis o scrisoare foarte curtenitoare și bine ticluită conducerii noastre, în care ne roagă și ne imploră să abandonăm orașul. Căci altfel turcii nu vor părăsi țara, cât timp noi nu vom fi alungați adăugând că, dacă vom persevera în gândul împăratului de a ajuta creștinătatea, aceasta va fi spre paguba aceleiași [creștinătăți] căci turcii vor cuceri și jefui toate orașele ridicând moschee. Scrisoarea ne anunță că sunt gata să ne cucerească și alte asemenea lucruri; i s-a răspuns în limba latină, în numele domnului comandant, cu concluzia că fără porunca expresă a Sacrei Majestăți Imperiale nu vom abandona niciodată locul; ne încredințăm ajutorului lui Dumnezeu deși cu greu vom putea părăsi acest oraș în viață sau în libertate. Făgărașul²⁰, cea mai bună fortăreață a acestei țări, în care erau de strajă 120 de nemți s-a predat noului principe din cauza perfidiei a 400 de soldați unguri, care fuseseră în serviciul defunctului Kemény Janos și care vroiau să îi ucidă pe ai noștri, care doreau [în schimb] să mențină locul. Prin urmare a fost nevoie să se ajungă la un acord cu Apaffi, care a promis să îi escorteze cu arme și bagaje până la Satu Mare²¹. Dar [oamenilor din escortă] lipsindu-le credința i-au abandonat în a doua noapte și dacă nu ar fi fost un cavaler care îi comanda, pe nume Gregorio Bethlen, fidel Sacrei Majestăți Imperiale, ar fi căzut în capcana întinsă de pașa turcilor care voia să îi taie în bucăți într-o pădure. Toți sunt prin urmare sănătoși și mâine vor ajunge la Satu Mare. Pierdută fiind această fortăreață²², care este în inima țării, nu avem nici o îndoială că vom fi primii atacați. În fiecare zi sunt trimise nouă și orașului scrisori ale principelui Apaffi. Orașenilor li se scrie să ne taie în bucăți sau să ne alunge dacă nu vor ca toate satele din jur să fie incendiate; nouă ni se scrie că trebuie să plecăm și că orașul e al său și că vrea să îl ocupe și să îl adauge stăpânirii sale. Turcii, deși s-au retras la hotarele Transilvaniei nu vor să plece până când noi nu ne retragem și anunță deschis că vor invada cu trei oști puternice, conduse de Marele Vizir²³, de sultan în persoană²⁴ și de Ali pașa²⁵, Croația și ținutul dinspre Satu Mare, în scopul de a cuceri toate provinciile ereditare ale împăratului, începând un război în urma căruia speră să extermine

¹⁹ *Segisvar.*

²⁰ *Fogoras.*

²¹ *Zatmar.*

²² *Făgărașul.*

²³ Köprülü-zâde Fâzil Ahmed pașa, mare vizir între 1661–1676.

²⁴ Mehmed al IV-lea 1648–1687.

²⁵ Köse Ali pașa cuceritorul cetății Oradea în anul 1660.

creștinătatea. E adevărat că astfel de amenințări le sunt obișnuite. Dar îmi provoacă teamă puținul sprijin pentru tabăra imperială, căci toți potențatii trec de partea lui Apaffi ținând cont de interesul lor mai degrabă de cel public, fiind obosiți de război și dorind doar pacea, fără a le păsa de restul. În adevăr țara este în ruine în așa fel încât îți inspiră mila, iar tătarii au luat în captivitate atâția oameni încât este aproape un deșert. Principele Apaffi a convocat la 10 martie dieta într-un loc numit Gheorgheni²⁶. Acestea sunt ceea ce pot da de știre pentru a vă satisface curiozitatea. În ceea ce rămâne vă rog să-mi salutați toate rudele și plecându-mă cu umilință mă iscălesc drept cel mai umil și mai îndatorat fiu.

V

Martie 1662: Giovanni Luigi Zani către domnul conte Carlo Antonio Zani.

Prea Ilustrul meu tată cu toate că nu am mare lucru de scris, pentru a-mi îndeplini datoria nu pierd nici o ocazie de a vă trimite scrisorile mele. Am înțeles cum alaltăieri țărani din regiune au capturat pe unii care veneau înapoi cu un mare număr de scrisori adresate acestui oraș, între care s-ar fi putut afla și pierde unele ale Voastre. În ceea ce mă privește sunt sănătos. Cei de aici doresc să ne alunge, dar nu vor reuși aceasta prea curând. Astăzi începe dieta convocată de Apaffi la Gheorgheni²⁷, dar se întâmplă ca împăratul să nu vrea sub nici o formă să îl accepte ca principe. Aici se spune că la Satu Mare²⁸ se va face o altă dietă cu cei puțini care sunt atașați taberei Sacrei Majestăți Imperiale. Și că acolo tânărul Rákóczi²⁹ va fi ales ca principe; noi mai degrabă ne lăsăm tăiați decât să ne predăm. Dar fără un ajutor suficient nu vom rezista vreme îndelungată, fiind atât de departe și în mijlocul unei țări pline de rebeli. Turcii, pe care îi vrem dați afară fie prin negocieri³⁰, fie prin forță, amenință să ne atace în opt sau zece zile. În oraș cea mai mare parte sunt cu sufletul de partea lor. Azi s-a descoperit că au scris noului principe în numeroase rânduri să se apropie, fiind gata să se ocupe în felul lor de garnizoană. S-a convenit să fie dezarmați cu forța, iar noi suntem acum cu toții în stare de alertă. Șase sute de ieniceri au intrat pe la Poarta de Fier, iar Ali pașa amenință să treacă Transilvania prin foc și sabie, dacă nu părăsim acest loc; suntem într-o poziție expusă, departe, chiar lipsiți de speranța de a primi ajutor și nu văd cum am putea scăpa. Vom acționa totuși ca oameni de onoare, cu toții dispuși să murim mai degrabă decât să ne predăm; mă încredințez rugăciunilor voastre și cu respectul cuvenit fratelui meu, închei cu umilință.

²⁶ Gheorghen.

²⁷ Gheorghen.

²⁸ Zatmar.

²⁹ Francisc Rákóczi al II-lea.

³⁰ Textual „cu dragoste” (*per amor*).

5 iulie 1662: Giovanni Luigi Zani către prea ilustrul conte Lodovico Caprara, colonel de cavalerie, gentilom al Sacrei Majestăți Imperiale.

În sfârșit după zece săptămâni de asediu se deschide calea pentru a-mi reafirma vechea mea recunoștință către prea Ilustra Voastră Domnie. Amănuntele asediului știind că vor sosi acolo, voi omite să le mai înfățișez. Azi, în a cincea zi a prezentei luni, foarte de dimineață, au plecat două tabere în care erau separați tătarii și turcii împreună cu Apaffi, lăsând la fața locului mai mult de 500 de saci de făină, slănină, unt, păsări și alte lucruri comestibile în mare cantitate; cu care ne-am întremat într-o oarecare măsură. [Dușmanii] au luat calea Gherlei³¹. Nu ne putem imagina altă cauză a unei plecări atât de grăbite, chiar fugă, decât vestea apropierii ajutorului mereu sperat de către noi, cu toate că nu am știut niciodată când va sosi. Evenimentele militare ale asediului au fost numeroase și cu siguranță comandantul Rettani³² cu îndemânarea, valoarea și priceperea sa a dat dovada unui soldat experimentat și a unui politician prudent. Dacă prea Ilustra Voastră Domnie ar vedea toate scrisorile și negocierile întreprinse de inamic pentru a obține orașul fie prin amenințări, fie prin vicleșuguri, fie prin trădări, cu siguranță că s-ar minuna. În sfârșit însuși episcopul³³ (deși eu cred că sub amenințare) a dorit ca orașul să se predea. Toate dificultățile au fost însă depășite. Azi au fost demolate cele patru forturi, în trei dintre ele fiind amplasată artileria. Aș fi vrut să vă informez mai în amănunt dacă nu ar fi o poveste lungă și cunoscută. Cu toate că suntem eliberați de asediu, încă nu am început să ne bucurăm de circulația scrisorilor. Ali pașa a trimis aprobarea pentru un armistițiu, iar principele a trimis aici instrucțiunile pentru a-l încheia și de aici au fost îndreptate generalului Schneidau aflat la o distanță de opt leghe bune. Mare parte a turcilor a ieșit din țară rămânând 1000 cu Kuciuk pașa, care au fost încartiruiți în orașele săsești. Noi ceilalți putem fi mulțumiți. Se murmură că aceste companii vor fi trimise la Satu Mare, fapt care ne va îmbunătăți puțin situația; eu sunt căpitanul a trei astfel de companii, alți doi [căpitani] fiind uciși în timpul asediului. Vă rog să adresați această scrisoare domnului conte, tatăl meu, pentru că nu îi pot scrie pe larg; cu care mă închin cu umilință Domniei Voastre.

VII

Iulie 1662: Giovanni Luigi Zani către tatăl său Carlo Antonio Zani.

Prea ilustrului meu tată. Bucuria pe care prea ilustra Voastră Domnie o va avea prin această scrisoare, va fi răsplătită când Dumnezeu îmi va acorda grația de a putea primi scrisorile voastre. Nu mi-a lipsit voința [de a scrie], dar lungul asediu

³¹ *Samosvivar* probabil derivat din Szamosujvar.

³² David Rettani, numit de Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 493 și 508 Wolff Retani și descris drept un „italian dintr-o familie de stare înaltă”

³³ Este vorba de Ferenc Szent Gyorgy, episcop de Váczi vezi mai jos.

al dușmanului m-a lipsit de puterea de a o face. Astăzi asediul a fost ridicat după o durată de zece săptămâni³⁴. În acest răstimp s-au petrecut multe frumoase fapte de arme. Lăudat fie Dumnezeu, mă aflu în perfectă stare de sănătate și în plenitudinea forțelor în comparație cu situația anterioară; dacă ar fi să scriu totul nu ar ajunge un vraf de hârtii. Ne-am opus unei întregi provincii sprijinită de turci, unor trădări și rebeliuni și altor înfruntări militare astfel încât trebuie să mulțumim lui Dumnezeu că lucrurile s-au petrecut în chip fericit și spre cinstea noastră. Noaptea trecută dușmanul a început evacuarea astfel încât, la ivirea zorilor, ariergarda s-a retras ultima. În tabăra inamicului am găsit mare cantitate de făină, carne sărată și alte lucruri comestibile într-o măsură îndestulătoare. Acum se demolează fortul unde dușmanul își amplasase artileria; știu că ar trebui să expun mai pe larg scrisorile, răspunsurile, vicleșugurile, minele și contraminele folosite în răstimpul acestui asediu, dar ar fi nevoie de o stare mai tihnită decât cea în care mă aflu acum. Dacă Dumnezeu îmi va îngădui să plec de aici, voi povesti cum se cuvine fapte curioase și în afara celor obișnuite. În acest asediu au vrut să ne cucerească nu numai prin forța armelor, dar și cu înșelăciuni și scrisori; la care a trebuit să răspund fără voia mea datorită brumei de latină pe care am învățat-o în școală. Pentru a scrie totuși pe scurt câte ceva despre subiect, pentru a stârni curiozitatea voastră astfel încât să nu rămână cu totul nesatisfăcută în legătură cu ce s-a întâmplat, voi spune că Kuciuk Mehmed pașa³⁵ de Oradea³⁶ a asediat acest loc împreună cu principele Apaffi. Au adus de la Făgăraș³⁷ multe piese de artilerie³⁸. În partea vestică și-au așezat tabăra valahii. La miazăzi, unde sunt grădini și locuri care servesc drept cimitire și-a așezat tabăra însuși pașa³⁹. Noi vedeam din turnuri pe turci cum răscoleau mormintele pentru a căuta banii pe care, cu o superstiție nebunească, acești transilvăneni au obiceiul să-i îngroape alături de cadavre; fapta turcilor a fost condamnată cu strigăte și urlete de către mulțime.

În acel loc au ridicat un bastion în care și-au instalat artileria începând să bombardeze casele orașului. În fața bastionului zis al croitorilor, care e cel mai bine fortificat, au pus în a patra zi alte piese de artilerie, începând a bate zidurile. Kuciuk este un om temerar și bănuitor care disprețuiește sfaturile celorlalți. Unii prizonieri ne-au spus că a îndepărtat pe tunarii principelui Apaffi, punând în locul lor turci prea puțin deprinși cu această meserie și că a dat artileria în paza ienicerilor care trăgeau fără încetare. Astfel încât, încărcând peste măsură tunurile, acestea au crăpat, proiectilele zburând pe deasupra caselor din oraș. Se părea că vroiau să ne cucerească cu bubuitul și cu zgomotul tunurilor. Între timp comandantul Rettani, în interiorul zidurilor, a ripostat și a întărit zidurile cu maximă atenție. Într-o zi Kuciuk pașa a înălțat un steag, promițând asediaților că

³⁴ Asediul a început la 23 aprilie 1662.

³⁵ *Kuchiukmemet Bassa*.

³⁶ *Varadino*.

³⁷ *Fogaraz*.

³⁸ Afirmatie întărită de Georg Kraus în *Cronica Transilvaniei*, p. 491.

³⁹ Evlia Celebi, *Călători străini*, VI, p. 555: menționează că poarta de sud a Clujului mai era numită și Poarta cimitirului.

acea care vor lepăda creștinismul vor primi, în afară de 5 florini ungurești pe lună, provizii din abundență; câțiva dintre acești blestemați transilvăneni au fugit într-o noapte și s-au lăsat circumciși. Au fost așezați între bastion și șanțul din spatele artileriei. Soldații noștri au găsit 27 dintre aceștia cu un căpitan renegat și i-au tăiat în bucăți, capturându-le în plus stindardul și micul fort⁴⁰. Într-o altă ieșire ne-am luptat cu turcii, iar pașa care era la masă a sărit pe cal venind la luptă. Însă cavaleria noastră fiind sprijinită de muschetari a avut vreme să se retragă, deși unii au rămas răpuși. În ziua următoare comandantul a solicitat principelui permisiunea de a recupera cadavrele pentru a fi îngropate fiind [mai ales] cazul unui căpitan, cavaler prin naștere, mort în acea înfruntare. Pioasa îndatorire a fost însă împiedicată de barbaria pașei. Acesta a așezat în fața cortului corpurile celor defuncți trimițând răspuns comandamentului că, dacă au curaj, să vină să le recupereze. Au rămas acolo timp de multe zile până când au început să intre în putrefacție, mirosul lor provocând greață; cu mare dificultate principele l-a înduplecat să lase să fie îngropați. Asediul a continuat timp de multe săptămâni, iar turcii, fiind incomodați de contraatacurile frecvente, de consumul în chip inutil al pulberii și de explozia mai multor tunuri, au ridicat un nou fort în partea septentrională, în care a așezat câteva tunuri mici cu care bombardau cu lovituri neîntrerupte o moară apropiată de una dintre porțile cetății.

În acest timp Ali pașa, căpitan general al turcilor pentru întreaga Ungarie, amenința prin scrisori repetate pe Kuciuk că nu cucerește orașul fie prin asalt, fie prin negocieri. Așa s-au decis să îl trimită pe episcopul de Vác⁴¹ pentru a se adresa comandantului. Acesta a intrat în oraș cu un salv-conduct implorându-l pe comandant și pe noi să ne predăm. Era mai bine să predăm orașul creștinilor decât să vedem iminenta distrugere a regatului, în cazul în care cădea în mâinile turcilor. A fost trimis îndărăt cu răspunsul că eram hotărâți și decisi să susținem până la ultimul acest asediu. Astfel ne îndeplineam obligația față de Sacra Majestate Imperială, care ne încredințase locul pentru a-l păzi în numele său. Pașei i-a displicut răspunsul adus de episcop; acesta a fost arestat și trimis sub pază bună la Timișoara⁴². S-a auzit apoi că a murit fiind afectat de temniță și de durerea pricinuită de întâmplarea nefericită.

Generalul Schneidau⁴³ informat că, după atâta vreme, comandamentul menținuse în chip strălucit [poziția], a pornit cu armata în ajutor.

Într-o dimineață spre orele zece am efectuat o nouă ieșire, în urma căreia Kuciuk a renunțat la ideea de a mai cuceri cetatea. Neștiind cum să transporte

⁴⁰ Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 494, amintește la rândul său episodul și îl încheie cu o concluzie moralizatoare „astfel obișnuiește Dumnezeu să răsplătească pe acci care fac asemenea lucruri”.

⁴¹ Vaccia; episcop de Vác era Ferenc Szent Gyorgy. Georg Kraus, *Cronica Transilvaniei*, p. 498–501 dă o relatare diferită. Potrivit acestui autor, negocierile ar fi avut loc fără știrea lui Mihail Apaffi și a lui Küciuk Mehmed pașa, sugerându-se că episcopul ar fi slujit interesele Habsburgilor.

⁴² Temisvar.

⁴³ Schneidau; Zani și Georg Kraus îl numesc general, dar un raport al ambasadorului venețian la Viena, Giovanni Sagredo (Hurmuzaki, IX, doc. 266, p. 193) și *Mémoires de Montecuculi*, afirmă că era doar colonel.

întregul echipament din cauza lipsei căruțelor, s-a hotărât să abandoneze asediul. Presimțind apropierea ajutoarelor noastre, a plecat în timpul nopții cu principele Apaffi lăsând tabăra plină de hrană și de furaje. Am pus stăpânire pe acestea fapt ce a fost o mare ușurare. Ajungând, generalul imperial a felicitat⁴⁴ comandamentul pentru lipsa pierderilor, pentru aprovizionarea orașului cu hrană și muniție, iar apoi s-a întors la hotarele Ungariei după ce a mulțumit pentru apărarea în fața unei armate numeroase într-un loc slab aprovizionat și cu fortificații din alte vremuri. Toate acestea mi-au părut [să merite] a fi povestite pe scurt, salutându-l pe dragul meu frate și pe domnul Ercole, vă salut cu umilință și mă semnez.

VIII

August 1663: Giovanni Luigi Zani către Valerio Zani.

Prea ilustrului meu frate. În această țară continuă veștile despre război, în așa fel că nu le putem scăpa. Principele Apaffi nu pare un om rău, nici cu intenții rele și dorește pacea; dar unii nobili plini de invidie nu îl pot suporta și uneltesc cu turcii pentru a i se lua principatul promițându-le acestora cele mai bune fortărețe ale țării. Nu pot înfățișa îndeajuns ticăloșia unora dintre aceștia.

Apaffi corespundează pe ascuns cu noi și nu greșesc când spun că nimeni nu este atât de în detaliu informat despre problemele acestei țări cum sunt eu. Marele Vizir este deja la Belgrad⁴⁵ cu 40 000 de turci. Încotro vrea să se îndrepte să lovească nu se știe; mulți spun că se va îndrepta încoace spre Cluj⁴⁶. Dar până când nu se coc grânele este greu de susținut marea oaste de care totuși nu ne temem. Principele Apaffi ne ajută și îi vrea pe turci afară din Transilvania. Domnul comandant Enea [Caprara]⁴⁷ din Viena îmi scrie acest ordin, că generalul Montecuccoli⁴⁸ consideră necesar pentru serviciul Stăpânului să rămân în acest post. Să dea Dumnezeu ca asta să se întâmple și să fie cu folos măcar pentru

⁴⁴ *recluto*

⁴⁵ *Alba Greca*

⁴⁶ *Clausenburg*.

⁴⁷ Enea Silvio Caprara (1631–1701) a fost ca și Zani originar din Bologna. A luptat în armata imperială în campania din Jutlanda, apoi pe frontul din Ungaria. A luat parte la 44 de bătălii dintre care merită amintită înfrângerea sa la Sinzheim (16 iunie 1674) de către Turenne și cucerirea orașului Neuhausel de la turci în 1681 v. Leo Benvenuti, *Dizionario degli Italiani all'estero*, Firenze, 1890, p. 49.

⁴⁸ Raimondo Montecuccoli (1609–1680) mareșal imperial de origine italiană. Etichetat drept arhetipul „intellectualului militar” de istoricul Andrew Wheatcroft, *Enemy at the Gate. Habsburgs, Ottomans and the Battle for Europe*, New York, 2008, p. 64. A intrat în serviciul Habsburgilor în 1625 și a participat în timpul Războiului de 30 de ani la bătăliile de la Lützen (1634) Nördlingen (1634) și Wittstock (1636) unde a căzut prizonier. A luptat apoi împotriva suedezilor în „războiul nordic” (1655–1660), iar apoi a condus trupele imperiale pe frontul din Ungaria obținând victoria de la St. Gotthard (1 august 1664) v. Cathal J. Nolan, *Wars of the Age of Louis XIV, 1650–1715. An Encyclopedia of Global Warfare and Civilization*, Westport-London, 2008, p. 302–303 deși această lucrare îl judecă destul de sever pe mareșalul imperial. Pentru un punct de vedere mai nuanțat vezi lucrarea citată a lui Andrew Wheatcroft, p. 64 și urm. care insistă pe bună dreptate asupra adaptărilor tactice și de echipament pe care Montecuccoli le-a operat în rândul trupelor imperiale din Ungaria.

prestigiul și bunul renume pe care le caut în permanență. Eu nu pierd din vedere de a-i informa pe același domn conte și pe generalul Montecuccoli cu toate știrile cele mai secrete pe care le am, prin mijlocirea unor corespondenți de încredere, din acest regat. Ultimele vești de aici sunt că, în ziua de 3 ale lunii trecute, au apărut înaintea acestui oraș tătarii și valahii. Și-au instalat tabăra la o distanță de două mile italiene. Au urmat unele încăierări, în care au rănit cu săgeți doi oameni dintre ai noștri în timp ce dintre ai lor, din câte am înțeles, au fost uciși șapte, iar 15 au fost răniți. Spre seară au trimis un trompet, căruia din cauza întunericii nu i s-a răspuns. În ziua următoare l-au trimis cu o scrisoare a unui prizonier de-al nostru care ne ruga să fie schimbat, așa cum doreau tătarii, cu doi turci pe care îi țineam aici și două sute de taleri. S-a dat răspuns că schimbasesm în mod egal doi turci și un valah luat prizonier cu trei dintre ai noștri făcuți prizonieri cu o zi înainte. Tabăra inamică este compusă din câte se spune din 12 000 de tătari și 4 000 de valahi și câteva companii de cazaci și crâmleni. În realitate toate aceste trupe nu valorează cât 4 sau 5 mii dintre ai noștri, prea puțini fiind cei care au pistoale, fiind înarmați cu sulite, săgeți și sabie⁴⁹, iar infanteria are puține arcebuze lungi. Conduc cu ei un mare număr de cai, astfel încât la vederea lor par o sută de mii; mulți dintre ei nu au săbii. În acest timp comandantul [împreună] cu unii ofițeri printre care mă număram și eu ne-am îndepărtat cale de o milă de oraș pentru a-i observa și a-i vedea mășăluind. Am văzut desprinzându-se un grup din rândurile lor, care s-a îndreptat spre noi cu un trompet care, împreună cu tovarăș al său, ne-au făcut semn de la distanță că vor să ne vorbească. După accent l-am recunoscut a fi italian, căci într-adevăr era napolitan. Se spune că principele valahilor⁵⁰ este turc, dar vorbind cu noi părea unul dintre cei mai fervenți și mai buni creștini⁵¹. Ni s-a spus că voievodul era în acel grup și că dorea să facă schimbul [de prizonieri] pentru a cărui negociere adusesse un ostatic și solicita ca noi să trimitem un altul cu depline puteri; i s-a răspuns afirmativ. S-a înapoiat deci cu răspunsul și apoi un altul a avansat din nou și, cu trompetul în frunte, am înaintat și noi. A explicat că, deoarece nu se putea încrede în cuvântul tătarilor, voievodul nu dorea pe nici unul dintre ai noștri; dar că a trimis pe marele său logofăt⁵² pentru a discuta anumite lucruri. L-am primit cu curtoazie. Acesta ne-a spus cu exactitate că voievodul lor era constrâns cu forța să lupte împotriva noastră și cum oamenii lor sunt slab înarmați și rău disciplinați. Ne-a spus ca să îi sfătuim pe generalii noștri să vină cu 5 sau 6 mii de soldați și să atace decis pentru că vor obține cu siguranță victoria. Că ei cu toții își doresc chiar și moartea, doar ca creștinătatea să rămână în avantaj.

Ne-a dat multe informații⁵³ și bunul napolitan a zis mii de lucruri, care păreau a aparține unui bun creștin; ne-a informat deopotrivă despre mișcările și starea Transilvaniei și Valahiei. Ne-am apropiat de ei cu un grup de 15 oameni și cu toate

⁴⁹ *sabla*

⁵⁰ Grigore Ghica, domn al Țării Românești 1660–1664.

⁵¹ Pentru atitudinea domnului muntean v. și *Mémoires de Montecuculi*, p. 431 care notează că Ghica « ne combattit jamais de bon cœur pour les Turcs »

⁵² În original cancelar.

⁵³ Textual „lumini” (*lumi*)

că erau mai numeroși, nu manifestau multă încredere. Cu toate acestea am continuat să ne apropiem, până când eu și un altul am pătruns în rândurile lor. Am dat mâna cu voievodul, am vorbit cu el înconjurat de comandanții bestiiilor de tătari, mereu prezenți. A urmat schimbul, iar voievodul a dat asigurări binevoitoare față de creștini. [A spus] că el în acel moment mergea spre Marele Vizir pe care l-a întâlnit la Buda. Astfel, dând pintoni cailor ne-am separat, ei mergând spre trupele lor care mășăluiau cu bucurie. Vom vedea încotro se vor îndrepta aceste mari forțe ale puterii otomane. Apaffi al nostru a fugit la Sibiu⁵⁴, pentru că s-a temut că vor să îl ridice și să-l ducă în tabăra lor din cauza corespondenței pe care o întreține cu noi. Acestea sunt acele noutăți pe care le am până în prezent; cu care înclinându-mă tuturor rudelor și doamnei contese, cumnata mea, mă încredințez Prea Ilustrei Voastre Domnii.

⁵⁴ *Armstatt.*

Vestea înfrângerii armatei otomane la porțile Vienei, în 1683, a provocat entuziasm în întreaga lume creștină și a stârnit un viu interes față de noul erou al creștinătății, regele Poloniei, Ioan al III-lea Sobieski¹. În Franța, interesul față de regele polon era cu atât mai mare cu cât alegerea sa de Seim, în 1674, fusese considerată un succes diplomatic al lui Ludovic al XIV-lea, iar regina Poloniei, Marie d'Arquien era o franțuzoaică². În plus, prin tratatul încheiat în 1675 între Franța și Polonia, Ioan al III-lea Sobieski primise dreptul a recruta francezi pentru armata sa. Nu este astfel de mirare că o parte dintre francezii care participaseră la campaniile regelui polon s-au hotărât să-și publice memoriile. Acesta a fost și principalul motiv pentru care numărul de cărți despre Polonia a crescut semnificativ pe piața franceză în ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea³. Diversele relatări puse în circulație, unele publicate, altele în căutarea unui editor, povesteau campaniile lui Sobieski subliniind cunoașterea nemijlocită a autorului, care, aproape întotdeauna, pretindea că ar fi fost un martor ocular. Invocarea participării directe era doar una dintre tehnicile folosite în construcția literară a veridicității. Apelul la martori, folosirea unor documente, dar și polemica purtată cu alte lucrări memorialistice erau metode pe care autorii le foloseau pentru a-și convinge cititorii de veridicitatea propriilor relatări. Se poate vorbi chiar de o concurență memorialistică între francezii care fuseseră la curtea lui Ioan al III-lea Sobieski și care, odată reînțorși în Franța, își disputau „adevărul istoric” și cunoașterea „autenticei personalități” a regelui polon. Această dispută istorico-literară a avut în epocă un câștigător detașat: François Paulin Dalérac.

Încă din prologul lucrării sale, pe care a dedicat-o ducelui de Lorena, Dalérac polemiza cu memoriile care fuseseră publicate: „au apărut deja câteva relatări, dar toate atât de eronate, încât nu conțin decât detalii imaginate, amănunte distorsionate, împrejurări îndoielnice, întemeiate doar pe autoritatea câtorva scriitori trimise unor prieteni, al căror scop este de a încânta cititorul în detrimentul adevărului”. Dalérac își anunța lucrarea ca pe un răspuns dat tuturor acestor relatări mincinoase, promițând că va povesti „acest război faimos cu toată exactitatea unui martor ocular și cu întreaga bună-credință a unui scriitor fără interese și fără pasiuni, calități extrem de necesare oricărui istoric, dar mai cu seamă aceluia care scrie despre evenimentele epocii lui”. Memoriile lui Dalérac au fost publicate la Paris în 1699 sub un titlu incitant, *Anecdotele Poloniei sau Memoriile secrete ale domniei*

¹ Pentru răspândirea veștii victoriei, vezi remarcabila carte a lui John Stoye despre asediul Vienei. Analizând acțiunile regelui polon imediat după victorie, Stoye remarcă „Sobieski's flair for publicity”, vezi *The Siege of Vienna. The Last Great Trial Between Cross and Crescent*, Pegasus Books, 2008, p. 175–176.

² Pentru poziția internațională a Poloniei și pentru evoluția relațiilor franco-polone în vremea lui Ioan al III-lea Sobieski, vezi Józef Andrzej Gierowski, *The International Position of Poland in the Seventeenth and Eighteenth centuries*, p. 218–238, în „A Republic of nobles: studies in Polish history to 1864”, Cambridge, 1982.

³ În ultimele două decenii ale secolului al XVII-lea au fost publicate în Franța 26 de lucrări despre Polonia. În comparație cu deceniile precedente este un record, dar în ansamblul pieței literare franceze înseamnă mai puțin de 2%. Pentru o analiză cantitativă pe parcursul întregului secol, vezi Daniel Tolle, *Les comptes rendus de voyages et commentaires des Français, sur la Pologne, au XVIIe siècle, auteurs et éditions*, „Revue du Nord”, 57, aprilie–iunie 1975, p. 133–145.

lui Ioan Sobieski, al treilea cu acest nume⁴. În același an, apărea la Amsterdam o ediție pirat, iar un an mai târziu, în 1700, era deja tipărită la Paris cea de-a doua ediție⁵. Tot în 1700 au fost publicate o traducere englezească și una olandeză⁶. La doar câteva luni după apariția primei ediții, o scrisoare trimisă de Leibniz ducesei de Hanovra, în decembrie 1699, atesta rapida răspândire a lucrării lui Dalérac⁷. Așadar, *Anecdotele Poloniei* au avut un succes fulgerător, care nu poate fi asemănat decât cu cel al memoriilor lui Gaspard de Tende sau Jean Le Laboureur⁸. În secolul al XVIII-lea, memoriile lui Dalérac par a se fi bucurat în continuare de o oarecare celebritate, fiind citate, printre alții, și de Voltaire⁹. Inevitabil, succesul său a provocat gelozii, mai cu seamă în rândul acelor autori care nu reușiseră să-și găsească un editor pentru propriile memorii. Unul dintre acești autori era Philippe Le Masson Du Pont, ale cărui memorii, deși circulau în manuscris încă de la sfârșitul secolului al XVII-lea, au fost tipărite abia în 1885, la Varșovia¹⁰. Iritat de succesul la public al lui Dalérac, pe care-l considera întru totul nemeritat, Du Pont a adăugat memoriilor sale o anexă, al cărei unic scop era de a demonstra tuturor că *Anecdotele Poloniei* cuprindeau fie lucruri bincunoscut de toată lumea, fie minciuni¹¹. Dincolo de frustrarea autorului nepublicat, aversiunea lui Du Pont față de memoriile lui Dalérac se explică și printr-o viziune diferită asupra armatei polone și asupra conducătorului ei, Ioan al III-lea Sobieski. Du Pont elogia priceperea militară a regelui și organizarea armatei polone din care, după cum își amintea cu mândrie, făcuse și el parte¹². Dalérac în schimb prezenta armata polonă ca fiind dezorganizată, iar regele era înfățișat drept un conducător impulsiv, nerăbdător și orgolios¹³.

⁴ *Les anecdotes de Pologne ou Mémoires secrets du règne de Jean Sobieski III du nom*, Paris, 1699 și Amsterdam, 1699. Publicarea aceleași cărți, în același an, la Paris și la Amsterdam, trebuie înțeleasă în contextul concurenței dintre editorii olandezi și cei parizieni. Adesea, editorii olandezi alegeau un succes de piață parizian pentru a tipări copii pirat, la prețuri mult mai mici. H.-J. Martin îi denumeste chiar pe librarii olandezi din această perioadă: „des officines de contrefaçon systématique”, în *Livre, pouvoir et société à Paris au XVIIe siècle (1578–1701)*, Geneva, 1969, vol. 1, p. 591–592.

⁵ Paris, Pierre Aubouyn, 1700.

⁶ *Polish Manuscripts: or the Secret History of the Reign of John Sobieski, the III. of that Name, K. of Poland* [...] Translated from the French Original, wrote by M. Dalerac, Londra, Printed for H. Rhodes, T. Bennet, A. Bell, T. Leigh, and D. Midwinter, 1700. Încă înainte de a fi traduse, *Anecdotele* lui Dalérac fuseseră prezentate publicului englez printr-o recenzie detaliată publicată în „The History of the Works of the Learned” 1, iunie 1699, p. 328–339. Ediția olandeză tipărită la Gravenhage în 1700 este semnalată de R. Kamuntavičius în *Memoirs of French Travellers: A Source of Lithuanian History in the Second Half of the Seventeenth century*, „Lithuanian Historical Studies”, 3, 1998, p. 27–50, vezi p. 38, nota 41.

⁷ Leibniz critica răspândirea rapidă a relatării lui Dalérac, pe care o considera defăimătoare la adresa protectorului său, electorul de Brunswick: „Cependant des relations si mal fondées se repandent (comme celles d'un Dallérac ou d'un Beaujeu) et quelques fois on les traduit en plusieurs langues, ce qui donne des mauvaises impressions à biens des gens quand ils n'apprennent rien de meilleur”, în Gottfried Wilhelm Leibniz, *Sämtliche Schriften und Briefe*, vol. 18, ed. Bearbeitet von Malte-Ludolf Babin et al., Berlin, 2005, p. 4.

⁸ Pentru numeroasele reeditări ale relatărilor lui De Tend sau Le Laboureur vezi tabelele anexate articolelor lui D. Tollet, *Les comptes rendus*, și R. Kamuntavičius, *Memoirs of French Travellers*.

⁹ Vezi prefața lui Louis Moland la *Histoire de Charles XII*, în *Œuvres complètes de Voltaire*, Paris, 1877–1885, vol. 16.

¹⁰ P. Dupont, *Mémoires pour servir à l'histoire de J. Sobiecki (1671–1684)*, Varșovia, 1882. Fragmentele privitoare la Țările Române au fost traduse în seria veche de *Călători străini*, vol. 7, p. 278–309.

¹¹ Din păcate, anexa intitulată „Réponse au libelle de l'auteur *Des Anecdotes de Pologne ou Mémoires*, prétendus secrets, de Jean Sobieski, roi de Pologne” nu face parte din fragmentele traduse în *Călători străini*.

¹² Pentru biografia lui Du Pont, inginer de artilerie în armata lui Sobieski, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 278–280.

¹³ Atitudinea diferită a celor doi francezi față de Sobieski, evidentă din scrierile lor, este remarcată și de R. Kamuntavičius în *Memoirs of French Travellers*, p. 39. De altfel, Du Pont își începe răspunsul la *Anecdotele* lui Dalérac chiar cu această acuzație: „această istorie, care pretinde a

Redescoperirea relatărilor de călătorie franceze de către istoricii polonezi din secolul al XIX-lea, interesați exclusiv de informațiile privind propria istorie națională, a determinat punerea în circulația istoriografică a acestor texte, sau mai bine zis a unor fragmente din ele, fiind ignorat însă contextul în care au fost scrise și publicate¹⁴. În ceea ce privește importanța acestor memorii, istoricii, cum se întâmplă adesea, au răsturnat opțiunile contemporanilor și *Anecdotele* au fost în bună măsură uitate. O parte din vină a avut-o probabil și titlul sub care a fost publicată cartea, considerat neserios de istoricii școlii critice. Astfel se explică și absența unei reeditări moderne, cele patru ediții din 1699 și 1700 putând fi consultate astăzi doar în câteva biblioteci publice occidentale. Acesta din urmă este probabil și motivul pentru care memoriile lui Dalérac nu au fost incluse în seria veche de călători străini, deși editorii acesteia știau de existența lor, fără însă a le fi putut consulta¹⁵.

Din aceste motive, deși opera sa este considerată cel mai consistent izvor francez privind Uniunea polono-lituaniană în vremea lui Ioan al III-lea Sobieski, studiile asupra lui Dalérac sunt cvasi-inexistente¹⁶. Principala sursă pe baza căreia poate fi reconstituită biografia sa sunt chiar *Anecdotele*. Fără a se pune în prim-planul povestirii, Dalérac are grijă să amintească însărcinările care i-au fost încredințate de regina Maria Kazimiera și care presupuneau repetate călătorii între Franța și Polonia. În unele cazuri el lasă să se înțeleagă că ar fi vorba de misiuni diplomatice, în altele, de îndeplinirea unor comisioane pentru regină. Traversând în repetate rânduri Ungaria, în acel moment disputată între otomani și Habsburgi, Dalérac se expunea inevitabil pericolelor călătoriei printr-un front de luptă. Într-o astfel de călătorie a fost luat prizonier de otomani, iar într-o alta a fost arestat de Habsburgi, care-l bănuiau că ar fi fost un curier francez care ducea bani răsculaților unguri. Dalérac, căruia îi place să povestească aceste spectaculoase amănunte biografice, inventate sau nu, lasă cu totul sub tăcere rolul său la curtea polonă. În acest sens, singurul aspect biografic care poate fi reținut este că făcea parte din entouragele reginei, cel mai probabil fiind, așa cum s-a presupus, un secretar al acesteia¹⁷. Mult mai domnic să consemneze detalii privind biografia lui Dalérac s-a dovedit a fi, cum era de așteptat, detractorul său, Du Pont. Potrivit acestuia, Dalérac, pe când era în Franța, l-ar fi slujit pe cardinalul d'Arquien, tatăl Mariei Kazimiera¹⁸ și chiar s-ar fi căsătorit cu o rudă a acestuia. Atunci când cardinalul a mers în Polonia, Dalérac a fost chemat pentru a-i fi secretar. Acesta este contextul în care a pătruns în entouragele reginei, îndeplinind diferite comisioane și fiind răsplătit de Maria Kazimiera cu o pensie de 1000 de livre, pe care Dalérac o trece cu totul sub tăcere în *Anecdote*, după cum îi reproșează Du Pont. Du Pont povestește că, la scurt timp după aceea, datorită caracterului său intrigant, Dalérac a fost silit să părăsească Polonia. După ce s-a întors în Franța, el a intrat în slujba casei de Armagnac, pentru ca apoi, din cauza unei aventuri, să se facă dispărut vreme îndelungată¹⁹. Biografia lui Dalérac schițată de Du Pont este, fără îndoială, răuvoitoare. Cu siguranță însă că Dalérac era un apropiat al familiei d'Arquien, ceea ce explică pasiunea cu care povestește în *Anecdote* refuzul inițial al papalității de a-i acorda marchizului pălăria de cardinal²⁰. Din aceste fragmentare detalii

fi una secretă, este plină de minciuni și de lucruri false, dintre care cele mai multe defăimează amintirea acestui mare rege”, vezi Dupont, *Mémoires*, p. 245.

¹⁴ Pentru o prezentare a istoriografiei polone privind relatările călătorilor străini, vezi R. Kamuntavičius, *Memoirs of French Travellers*, p. 27–30.

¹⁵ Vezi notele și introducerile scrise la relatările lui Du Pont sau ale cavalerului de Beaujeu, în *Călători străini*, vol. 7, p. 279–280.

¹⁶ Printre cele câteva excepții vezi K. Targosz, *Nieznane 'portrety' Jana III Marii Kazimierzy pióra François Paulin Daleraca oraz ich autor*, „Acta universitatis Wratislaviensis. Historia”, 102, 1992, p. 110–120.

¹⁷ Vezi R. Kamuntavičius, *Memoirs of French Travellers*, p. 38.

¹⁸ Henri Albert de La Grange d'Arquien (1613–1707), cardinal din 1695. Pentru mai multe detalii biografice vezi *The Cardinals of the Holy Roman Church*, a digital resource created and produced by Salvador Miranda, Florida International University Library [http://www.fiu.edu/~mirandas/bios1695.htm, data ultimei accesări 9.12.2009].

¹⁹ Vezi Du Pont, *Mémoires*, p. 245–246.

²⁰ Vezi *Les Anecdotes*, vol. 2, p. 151–152. Destinul lui Dalérac se aseamănă întrucâtva cu cel al Foy de la Neuville, un alt francez aventurier care aspira să devină diplomat, ajuns în Polonia în entouragele marchizului d'Arquien. Foy de la Neuville este, de asemenea, autor al unei relatări de

biografice, cavalerul Dalérac, așa cum îl denumește o sursă contemporană, pare să fi fost mai puțin un militar și mai degrabă un literat. De altfel, referințele la literatura antică din *Anecdotele Poloniei* par a confirma acest lucru²¹.

Dintre numeroasele informații care ar putea interesa istoria românilor, cele mai importante sunt relatările campaniilor polone din Moldova din anii 1685 și 1686, cuprinse în cel de-al doilea volum al *Anecdotelor*. Dacă în cazul celei dintâi Dalérac doar lasă să se înțeleagă că ar fi participat, în cazul celei de-a doua el afirmă explicit că s-a aflat alături de rege pe tot parcursul campaniei. Interpretarea mărturiei sale despre Moldova trebuie să țină seama de cei trei factori importanți care i-au influențat relatarea: 1) dorința de a-și demonstra expertiza; 2) încercarea de a capta interesul cititorului; 3) argumentarea tezei centrale, potrivit căreia armata lui Sobieski își datora succesele mai degrabă norocului decât unei bune organizări. La sfârșitul secolului al XVII-lea, Moldova, ca și Țara Românească, erau ținuturi prea puțin familiare călătorilor occidentali. După cum spune Du Pont: „Cred că în Europa nu sunt țări care să aibă mai puține legături cu toate celelalte țări ca Moldova și Țara Românească și pe care călătorii să nu le viziteze, de aceea nu sunt cunoscute decât foarte puțin și nu prea exact”²². Fiecare dintre cei doi călători francezi, și Dalérac și Du Pont, au încercat să se folosească în fața audienței franceze de exotismul Moldovei pentru a-și construi reputația de buni cunoscători ai acestei părți de lume. Dalérac o face corectând hărțile pe care este reprezentată Moldova, Du Pont corectându-l pe Dalérac. În ambele cazuri se poate însă vorbi de o strategie auctorială.

La prima vedere, interpretarea informațiilor despre campaniile moldovene ale lui Ioan al III-lea Sobieski, așa cum sunt ele povestite în *Anecdotele* lui Dalérac, ar trebui să plece de la stabilirea participării autorului la cele două expediții. Multă vreme, interpretarea relatărilor de călătorie a presupus o analiză critică a textului, prin care istoricul încerca să răspundă la întrebarea „a fost sau nu a fost?” A trecut respectivul călător prin regiunile pe care le descrie sau relatarea sa este o ficțiune? Relatarea cuprinde observații directe ale călătorului sau acesta repetă lucruri pe care le-a citit sau le-a auzit? După cum se poate vedea și din introducerea acestui nou volum de călători străini, analizarea unei relatări cu scopul de a distinge, înăuntrul textului, informațiile „credibile” de cele „eronate”, „îndoielnice” sau „imagine” pune mai multe probleme metodologice. Nu am să mă opresc în continuare decât asupra a două dintre acestea, pe care le găsesc relevante pentru o mai bună înțelegere a memoriilor lui Dalérac. Prima are în vedere problema raportului dintre jurnalul de călătorie, în cazul în care acesta exista, și textul publicat. *Anecdotele* lui Dalérac nu sunt un jurnal de călătorie deși, cel mai probabil, au fost elaborate plecând de la un asemenea text. Scriind *Anecdotele*, Dalérac folosește o multitudine de alte surse, dintre care cele mai evidente sunt scrisori, memoriile altor călători și descrieri geografice, inclusiv hărți, ale regiunilor pe care le străbătuse. Prin urmare, textul final, cel publicat, a fost elaborat plecând de la mai multe surse, dintre care însemnările din timpul călătoriei nu reprezintă decât una. Mai mult, Dalérac și-a redactat textul plasându-l, în chip polemic, într-un anumit câmp literar. Aici intervine cea de-a doua problemă metodologică asupra căreia așa vrea să mă opresc.

La sfârșitul secolului al XVII-lea, atunci când un călător dorea să-și publice însemnările sau amintirile de călătorie, el trebuia să aleagă între mai multe genuri literare, iar opțiunea sa urma să influențeze considerabil nu doar forma, ci și conținutul textului. Jurnalul de călătorie, scrisorile, memoriile, scrierea istorică, pentru a da numai câteva exemple de genuri literare în care putea fi integrată o relatare de călătorie, presupun, fiecare dintre ele, tratarea cu predilecție a anumitor subiecte sau folosirea unui anumit stil²³. Or, în cazul lui Dalérac, genul literar pe care l-a ales, acela al

călătorie *Relation curieuse et nouvelle de Moscovie*; vezi Isabel de Madariaga, *Who was Foy de la Neuville?*, „Cahiers du monde russe et soviétique”, 28, 1987, p. 21–30.

²¹ În afară de aceste referințe literare, unele dintre ele regăsindu-se și în fragmentele traduse în acest volum, sugestivă mi se pare observația lui Dalérac privind cunoașterea limbii latine: „Cititorul își va da seama prin această scrisoare [o scrisoare a contelui Teleki pe care Dalérac o include în *Anecdotele* sale] și prin alte scrisori, trimise atât de Împărat, cât și de electorul de Brandenburg, cât de mult este desfigurată limba latină de aceste neamuri străine [...] Cu toate acestea, ungurii o vorbesc mai bine și mai curat decât toți ceilalți”, în *Les anecdotes*, vol. 1, p. 442.

²² Vezi Du Pont, *Mémoires*, p. 304.

²³ Pentru o introducere în problema felurilor genuri literare ce intră în categoria relatărilor de călătorie din Europa premodernă, vezi articolul lui William H. Sherman, *Stirrings and searchings (1500–1720)*, p. 17–36 în „The Cambridge Companion to Travel Writing”, ed. Peter Hulme și Tim Youngs, Cambridge, 2007.

„anecdotelor” sau „memoriilor secrete” explică în egală măsură, succesul său fulgerător, dar și ignorarea lucrării sale de istoricii moderni²⁴. Exemplul lui Dalérac este cu atât mai fascinant cu cât alegerea genului „memoriilor secrete” nu pare să fi fost decât a doua sa opțiune. La Amsterdam, cu un an înainte de publicarea *Anecdotelor*, au fost publicate *Memoriile Cavalerului de Beaujeu*. Cavalerul de Beaujeu, personaj istoric real, a cărui prezență în Polonia este atestată de mai multe surse, murise de mai bine de zece ani²⁵, iar cel care se folosisese de numele său ca pseudonim pentru a-și publica propriile memorii era chiar Dalérac²⁶. Identificarea lui Dalérac drept autorul memoriilor lui Beaujeu apare în mai multe cataloage bibliografice din secolul al XIX-lea²⁷. Istoricii au preluat această identificare, folosind același argument invocat de bibliofili: *Anecdotele* lui Dalérac continuă cronologic *Memoriile* lui Beaujeu. Numai că unii dintre ei au considerat că Dalérac ar fi un pseudonim folosit de Beaujeu²⁸, în vreme ce alții au crezut că sub numele cavalerului de Beaujeu se ascundea Dalérac²⁹. La prima vedere, continuitatea cronologică între cele două lucrări și existența unei tradiții bibliografice par argumente fragile pentru a susține identificarea lui Dalérac ca autor al memoriilor lui Beaujeu. Există însă o altă sursă, după știința mea până acum ignorată, care constituie un argument puternic în sprijinul acestei identificări.

În corespondența purtată între doi importanți teologi francezi de la sfârșitul secolului al XVII-lea, Du Bos și Pierre Bayle, într-o scrisoare trimisă de primul, în februarie 1699 din Paris, apare următorul pasaj: „Cavalerul Dalérac, cel care a publicat anul trecut relatarea călătoriei sale în Polonia sub numele de Beaujeu, va tipări în curând, sub titlul *Anecdotele Poloniei*, istoria campaniilor din Ungaria până în 1689. Sunt două volume pline de întâmplări interesante la care autorul a fost martor ocular și pe care vi le-aș trimite dacă nu aș crede că vor fi retipărite în Olanda”³⁰. Du Bos, care citise volumele înainte ca ele să fie publicate și care intuia apariția unei ediții pirat în Olanda, era, fără îndoială, foarte bine informat. Așadar, în 1698, Dalérac publicase prima parte a relatării sale de călătorie denumind-o *Memorii* și folosindu-se de numele răposatului cavaler de Beaujeu. Un an mai târziu, în 1699, el publica cea de-a doua parte, pe

²⁴ Pentru o analiză a genului memoriilor secrete, care s-a bucurat de un mare succes în perioada iluministă, vezi Eve Tavor Bannet, *Secret History: Or, Talebearing Inside and Outside the Secretorie*, “The Huntington Library Quarterly”, 68, nr. 1/2, *The Uses of History in Early Modern England*, 2005, p. 375–396. Analiza lui Eve Tavor Bannet are în vedere istoriile secrete de la curtea Stuartilor din perioada 1690–1714, dar concluziile la care ajunge pot fi extrapolate la nivelul întregii Europe Apusene din jurul anului 1700.

²⁵ Vezi micul fragment, însoțit de o notă biografică, publicat în *Călători străini*, vol. 7, p. 491–492. Pentru participarea cavalerului de Beaujeu la campaniile polone, cea mai bună sursă o reprezintă memoriile lui Du Pont.

²⁶ E greu de spus de ce Dalérac se folosește de numele cavalerului de Beaujeu. O posibilă explicație ar fi prestigiul de care acesta se bucura în rândul francezilor care luptaseră în armata polonă. Du Pont de pildă, îl invocă în repetate rânduri, afirmând că adevărul relatării sale poate fi oricând probat de cavalerul de Beaujeu; vezi Du Pont, *Mémoires*, p. 162 sau p. 182. Cu siguranță, cariera militară a cavalerului a contribuit la prestigiul său. Potrivit lui Du Pont, cavalerul de Beaujeu, care participase la patru campanii în armata polonă, devenise între timp mareșal de câmp în armata Franței, comandor al ordinului Sfântului Ludovic și locotenent al regelui „de la maison des invalides”, vezi *Mémoires*, p. 182. Cu siguranță că Du Pont nu cunoștea *Memoriile cavalerului de Beaujeu* publicate de Dalérac, pentru că altfel ar fi denunțat cu siguranță înșelătoria acestuia.

²⁷ Vezi Antoine-Alexandre Barbier, *Dictionnaire des ouvrages anonymes et pseudonymes: composés, traduits ou publiés en français et en latin, avec les noms des auteurs, traducteurs et éditeurs*, Paris, 1823, vol. 3, p. 381.

²⁸ Vezi D. Tollet, *Les comptes rendus*, p. 134.

²⁹ Vezi istoricii polonezi K. Targosz, *Nieznane portrety* și Teresa Chynczewska-Hennel, *Rzeczpospolita XVII Wieku w oczach cudzoziemców*, Varșovia, 1994, p. 229.

³⁰ Scrisoarea trimisă pe 26 februarie 1699 de Du Bos lui Pierre Bayle a fost editată în *La Correspondance de l'Abbé Du Bos (1670–1742)*, ed. A. Lombard, Paris, 1913, p. 36.

care o intitula *Anecdotele Poloniei* sau *Memoriile secrete ale domniei lui Ioan Sobieski* și pe care o semna cu numele său. Schimbarea titlului, de la *Memorii la Anecdote sau Memorii secrete*, fusese probabil determinată de eșecul comercial al primei părți³¹. Odată cu renunțarea la pseudonim, Dalérac își dezvăluie adevărata identitate, dar numai pentru a-și putea asuma o altă: aceea de martor al desfășurării evenimentelor dintr-un spațiu privilegiat, din alcovul puterii. Probabil că acesta este și motivul pentru care a hotărât să publice cea de-a doua parte a relatărilor sale de călătorie sub adevăratul său nume. Un fost secretar al reginei este un autor mai credibil al unor *Memorii secrete*, decât un militar, așa cum fusese cavalerul de Beaujeu. După cum însă a observat Du Pont, titlul *Memoriile secrete* nu era decât un artificiu editorial: „Mă întorc la lucrarea sa, al cărei titlu promite dezvăluirea mai multor taine și intrigi secrete, necunoscute până acum publicului. După ce am citit de mai multe ori aceste memorii, nu am găsit nimic din ceea ce acest titlu misterios lăsa să se spere, asta dacă nu socotim drept lucruri secrete faptul că Viena din Austria a fost eliberată din mâinile dușmanilor creștinilor, că Paris e la două leghe de Bondy, că Veneția e pe malul mării și că papa stă la Roma”³². Du Pont are și nu are dreptate. Într-adevăr, diferența dintre *Memoriile cavalerului de Beaujeu* și *Anecdotele sau Memoriile secrete* ale lui Dalérac este mai degrabă una de strategie editorială, decât una de conținut. Schimbarea titlului și a numelui autorului a transformat însă o carte ce părea a trece nebagată de seamă într-un best-seller, transformând radical atitudinea contemporanilor săi față de ea. Fascinanta istorie a memoriilor lui Dalérac reprezintă un bun exemplu al prudenței cu care trebuie folosit termenul generic de „relatere de călătorie” și îndeamnă istoricii să zăbovească mai mult asupra raportului autor – gen literar – surse – audiență înainte de a interpreta informațiile cuprinse într-un anume text.

În afară de lucrările deja amintite până acum, mai cu seamă articolul lui K. Targosz și cartea Teresei Chynczewska-Hennel, *Anecdotele* lui Dalérac au mai fost folosite de Witold Wasilewski pentru a reconstitui campania lui Jabłonowski în Bucovina din 1685, în cartea dedicată acestui subiect *Wyprawa bukowińska Stanisława Jabłonowskiego w 1685 roku*³³. În istoriografia română, *Anecdotele* lui Dalérac au fost, după cum am arătat, amintite de Maria Holban, care însă nu a avut ocazia să le consulte. Recent, Tatiana Cojocar a invocat mărturia lui Dalérac despre campania polonă din 1686, în discuția privind titlul de patriarh al mitropolitului Dosoftei³⁴.

³¹ Diferențele stilistice și de conținut dintre cele două părți sunt minore, dar pentru că titlul generează o anumită așteptare din partea audienței, fie că este vorba de un cititor de la 1700 sau de un istoric modern, cheia de lectură se schimbă semnificativ. Dau doar un exemplu din *Memoriile cavalerului de Beaujeu*, în care mi se pare că se poate cu ușurință recunoaște stilul lui Dalérac din *Anecdote*: „Provinciile Valahiei și Moldovei, care se întind în lățime de la Nistru până la Dunăre, erau în vechime în ascultare de Polonia. De curând s-au găsit documente care dovedesc acest lucru și care vor legitima acest drept și restituirea ce ar putea urma. Regii Ungariei pretind însă că, dimpotrivă, aceste provincii au fost desprinse din regatul lor împreună cu Transilvania, și că, prin urmare, au propria lor suveranitate. De altfel, Moldova a avut ca stăpâni proprii ei prinți, care au condus-o prin autoritatea Marelui Senior și sub numele de Hospodar, astfel încât dreptul polonilor este o părere veche lipsită de fundament, pentru a nu spune o scorneală. [Notă marginală] Nistru se scrie în polonă *Dniestr* și se numește în turcește *Tourla*. Transilvania [Transilvanie] se numește în polonă *Transilvania*”, în *Mémoires du Chevalier de Beaujeu. Contenant ses divers voyages, tant en Pologne, en Allemagne, qu'en Hongrie, avec des Relations particulieres des Affaires de ces Pays-la, depuis l'année MDCLXXXIX*, Amsterdam, 1700, p. 102.

³² Vezi Du Pont, *Mémoires*, p. 304.

³³ Varșovia, 2002.

³⁴ *Metropolita Suczawski Dosoftei (1624–1693) a Rzeczpopolita*, „Balcanica Posnaniensia. Acta et Studia”, 13, 2002.

Capitolul 2. Operațiunile campaniei, atât în Polonia, cât și în Ungaria și în Levant

După sfatul Senatului, despre care tocmai am vorbit, și după plecarea marelui cancelar al Coroanei, numit de acest sfat la ambasada Franței spre satisfacția lui Ludovic cel Mare³⁶, curtea Poloniei s-a gândit să se apropie de frontierele Rusiei pentru a încuraja trupele marelui hatman³⁷ adunate pe Nistru³⁸. Dar, cum ultima campanie fusese foarte lungă și păguboasă, oastea nu mai era demult în stare să treacă acest râu. În sfat se hotărâse ca oastea să înainteze cât mai departe posibil în interiorul Valahiei³⁹, pentru a ieși înaintea convoaielor despre care se știa că turcii vor trebui să le ducă la Camenița. Era cam tot ce putea să facă oastea polonă în acel an, pentru că, prin contribuțiile primite, nu se putea refăce atât de repede încât să-și poată trimite trupele, în chip deschis, pentru a asedia acel loc. De fapt, oastea Republicii nu era decât un soi de tabără neorânduită, iar regele Poloniei, căruia i se spusese acest lucru, a socotit că nu ar fi onorabil să se așeze în fruntea unei mâini de oameni cu care nu ar fi putut întreprinde nimic vrednic de prezența sa. Mai mult, în anul precedent, hatmanii îl pizmuiseră pe monarh pentru că nu le lăsase nici o parte din gloria expedițiilor sale⁴⁰. Îscându-se din nou acest murmur în rândul lor, regele a hotărât să le încredințeze conducerea oștii și să-i lase să acționeze după planurile lor. Aceasta nu a făcut decât să crească gloria sa și să o micșoreze pe cea a hatmanilor, pentru că nu doar că nu au ajuns prea departe dincolo de Nistru, ba mai mult, au fost foarte fericiți că au scăpat din mâinile tătarilor, care-i înconjuraseră la intrarea în Bucovine⁴¹ și care i-au silit să treacă pe sub jug, precum Romanii la Furcile Caudine.

Germanii, întotdeauna bănuitori cu aliații lor, au înțeles altfel purtarea regelui Poloniei și au răspândit zvonul că regele se lăsase convins de marchizul de Béthune⁴² să nu însoțească oastea pentru a-i împiedica să cucerească și Neuhäusel⁴³.

³⁵ Traducerea s-a făcut după prima ediție a textului *Les anecdotes de Pologne ou Mémoires secrets du règne de Jean Sobieski III du nom*, Paris, 1699; Alte relatări ale campaniei polone din 1685 sunt: Philippe Le Masson Du Pont (*Călători străini*, vol. 7, p. 287–293), François Gaston de Béthune (Hurmuzaki XVI, p. 84–99) și Bonesana, rectorul colegiului iezuit de la Liov (Hurmuzaki V/1, p. 111–114).

³⁶ Dalérac relatează că marchizul de Béthune l-a însărcinat chiar pe el, la două zile după alegerea noului ambasador, pe 21 iunie, să ducă această veste regelui Franței.

³⁷ În text *le grand général*.

³⁸ Pentru relațiile polono-ruse din această perioadă vezi Andrzej Kaminski, *Republic vs. Autocracy: Poland-Lithuania and Russia 1686-1697*, Cambridge, MA, 1994.

³⁹ După cum explică mai jos, Dalérac folosește terminologia polonă, denumind Moldova, Valahia.

⁴⁰ Invidia generalilor poloni față de succesele militare ale regelui Sobieski e un laitmotiv al *Anecdotelor* lui Dalérac. Pentru biografia regelui polon vezi Zbigniew Wójcik, *Jan Sobieski 1629–1696*, Varșovia, 1983.

⁴¹ Ca și marchizul de Béthune, Dalérac folosește pluralul Bucovine, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 405. Mai jos în text, Dalérac arată întinderea acestor Bucovine și face distincția dintre Bucovinele mari și cele mici.

⁴² François Gaston marchiz de Béthune, ambasador al Franței la curtea polonă și cumnat al regelui Ioan Sobieski. Pentru o schiță biografică vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 399–404.

⁴³ În text Nehausel. Astăzi Nové Zámky, în Slovacia. Germanii la care se referă Dalérac sunt, bineînțeles, austriecii și casa de Habsburg.

Dacă diversiunea polonă ar fi fost mai însemnată, atunci oastea ar fi putut ține mai multe trupe turcești în șah, pe Nistru, pe când așa, acelea urmau să se alăture trupelor de la Dunăre. Curtea de la Viena a ajuns la această concluzie imediat după ce marchizul de Béthune a sosit în Polonia și a vrut mereu să creadă că Franța l-a trimis acolo pentru a deturna eforturile Republicii și pentru a potoli ardoarea regelui Poloniei, care era foarte tulburat de nerecunoștința germanilor. Cu toate acestea, este sigur că singurul motiv pentru care monarhul nu a binevoit să conducă în persoană oastea a fost slăbiciunea acesteia. Alături de acest motiv principal, a mai fost și îngăduința pe care regele a fost obligat să o arate dorinței hatmanilor. Urmarea este binecunoscută de toată Liga⁴⁴, de vreme ce un an mai târziu regele a făcut eforturi neașteptate și printr-o diversiune extraordinară a ușurat germanilor cucerirea Budei.

În vremea în care polonii se adunau pentru a porni spre Bucovine, ducele Lorenei conducea armata imperială la Neuhäusel, cetate pe care generalul Heissler⁴⁵ o blocase de-a lungul întregii ierni. De la începutul lunii iulie 1685, acest prinț a pus să fie asediată cetatea [...] ⁴⁶

Doar polonii au rămas într-o pasivitate neobișnuită. Ei au pornit foarte târziu în campanie, după obiceiul lor. Regimentele erau reduse la o treime din numărul stabilit, companiile de cavalerie erau mult micșorate, iar ofițerii comandanți erau prea puțin dispuși să îndure o oboseală îndelungată. Potrivit planului, în vreme ce marele hatman⁴⁷ a înaintat spre Nistru pentru a trece în Bucovine, hatmanul de câmp⁴⁸ a rămas cu un detașament la frontiera Podoliei, pentru a apăra această țară de incursiunile pe care le-ar fi putut face garnizoana și tătarii Lipka⁴⁹ din Camenița. El s-a așezat chiar pe înălțimea unde este castelul Jaslowiec⁵⁰, ocupând un întins platou, care este în fața fortăreței și slujește drept arsenal. Platoul, abrupt din trei părți, care sunt în plus și acoperite de pădure și de mărăcini, este înconjurat de o centură de munți înalți, care formează un oval pe fundul căruia curge un pârâu destul de larg, în jurul înălțimii pe care se găsește castelul Jaslowiec⁵¹.

⁴⁴ Liga Sfântă, întemeiată în 1684 la inițiativa papei Inocențiu al XI-lea, este considerată de unii istorici „ultima mare cruciadă”, vezi Charles W. Ingrao, *The Habsburg monarchy (1618–1815)*, Cambridge, 2000, p. 78. Inițial cele trei mari puteri ce alcătuiau Liga, la care se referă și Dalérac puțin mai jos, au fost Austria, Veneția și Uniunea Polono-Lituaniană. Alăturarea Rusiei la această coaliție nu s-a făcut decât doi ani mai târziu, în 1686, după ce Polonia a încheiat un tratat de pace cu țarul.

⁴⁵ În text Heyseler. Numele întreg al personajului a fost Donat Johann Heissler von Heitersheim.

⁴⁶ În următoarele 7 pagini urmează o descriere detaliată a asediului cetății Neuhäusel, accentuându-se cruzimea imperialilor atunci când au pătruns în cetate și curajul dovedit de ofițerii francezi care au luat parte la lupte. Apoi, textul continuă cu descrierea insucceselor venețiene în Morea, pentru a se întoarce, în cele din urmă, la situația din Polonia.

⁴⁷ Stanisław Jan Jabłonowski. Pentru campania lui Jabłonowski în Bucovina vezi Witold Wasilewski, *Wyprawa bukowińska Stanisława Jabłonowskiego w 1685 roku*, Varșovia, 2002.

⁴⁸ [Notă marginală] Castelanul Cracoviei.

⁴⁹ [Notă marginală] Am explicat în altă parte acest cuvânt, Lipka. Pentru relațiile dintre tătarii lipcani și otomani vezi articolul lui C. Orhonlu, *Lipkalar*, „Türkivart Mecmuası”, 16, 1971, p. 57–87.

⁵⁰ În text Yasloviets.

⁵¹ [Notă marginală]: Voi face o descriere mai detaliată a acestei țări mai departe, pe parcursul acestor Memorii.

Marchizul de Souvré, cel de-al doilea fiu al marchizului de Louvois, prim-ministru și secretar de stat, a sosit în Polonia în acest an pentru a începe să învețe meșteșugul războiului⁵². El era însoțit de trei ofițeri vârstnici de armată, aleși dintre cei mai viteji, dintre care unul îi slujea drept preceptor. Acesta fusese căpitan în Champagne și comandase compania cadeților, care era la Brissac. Celălalt era unul dintre căpitanii de frunte din Piemont, care se făcuse remarcat la apărarea orașului Maastricht, pe când fusese asediat, și la atacul asupra Luxemburgului, în care a fost rănit. Cel de-al treilea nu era decât locotenent în Enguyen, dar era un soldat viteaz și un infanterist priceput.

Marchizul de Souvré a fost primit la curtea Poloniei cu toate onorurile imaginabile. Marchizul de Bethune i-a făcut toate serviciile posibile, atât pentru a-l pregăti de oaste, cât și pentru a-i face șederea cât mai plăcută. Majestățile lor polone i-au arătat toate semnele unei cinstiri deosebite și l-au desfatat cu daruri însemnate, atât pe el cât și pe ofițerii din suita sa. El a mers în campanie cu marele hatman și, chiar dacă nu a fost o campanie foarte strălucită în ceea ce privește faima și izbânda, a fost foarte aspră și periculoasă din cauza nevoii de a se retrage din fața dușmanilor, în mijlocul Bucovinelor, unde oastea fusese înconjurată din toate părțile, fără provizii, fără nutreț, fără ajutor.

Marele hatman a strâns oastea spre sfârșitul lunii iulie, lângă Uscie⁵³, oraș important așezat pe Nistru, unde se aflau depozitele cu provizii, cele strânse de Republică fiind tot atâtea cât cele pe care papa le trimisese din banii săi. Comisarul general al papei era un călugăr theatin, numit Bonesano⁵⁴. Hatmanul a pus să fie ridicat un pod, a cărui construcție l-a reținut vreme îndelungată pe malul râului, pe care l-a trecut spre sfârșitul lunii august. În marșul său i s-au alăturat celelalte regimente care aveau tabăra de iarnă dincolo de Nistru, spre Stryj și Sambor⁵⁵. Astfel, el a strâns în jur de 18.000 de oameni, inclusiv lituanieni, care însă au fost lăsați cu detașamentul hatmanului cel mic⁵⁶ fie la Jaslowiec, fie mai sus de Sniatin, unde au rămas pe timpul întregii campanii. Apoi, armata s-a îndreptat către Tlumach⁵⁷, oraș așezat între Nistru și Prut⁵⁸, pe care hărțile îl numesc Plomach. De acolo, s-a trecut pe lângă Sniatin, un alt oraș însemnat în toate privințele, construit pe malul stâng al Prutului. Având tot timpul râul în dreapta, s-a înaintat de-a lungul lui, coborându-se spre Bucovine, cu intenția de a tăia calea unui convoi însemnat pe care turcii și tătarii îl duceau spre Camenița. Bucovinele sunt o regiune⁵⁹ din țară acoperită de păduri întinse și tăiată de munți înalți, precum cei din Ardeni. Ea începe aproape de Hotin⁶⁰, nu departe de Nistru, și se întinde dincolo de Prut până

⁵² Marchizul de Souvré a participat la campania din 1685 din Moldova, fiind amintit ca martor ocular de Dupont, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 291.

⁵³ Uscie. În text *Oulch*.

⁵⁴ Bonasana sau Bonesana, rector al colegiului iezuit de la Liov, numit în fruntea comisarilor papali.

⁵⁵ În text *Strye* și *Sambor*, ambele astăzi în Ucraina.

⁵⁶ *Petit General*.

⁵⁷ În text *Tlumach*, astăzi în Ucraina.

⁵⁸ [Notă marginală] *Se scrie Prut. Se pronunță Tlumatch*.

⁵⁹ *Canton*.

⁶⁰ În text *Kotchim*.

departe în Valahia, la marginea hotarelor Moldovei și Transilvaniei, unde acești munți se împart în mai multe grupuri. Acestea, pe care oastea polonă începuse să le traverseze, sunt denumite Bucovinele mari, în vreme ce cele mici sunt între Nistru și Prut. Locul prin care pătrunsese oastea polonă avea trei leghe mari⁶¹ în lățime, care erau însă acoperite de o pădure, întretăiată de mlaștini, de mici pâraie, de terenuri descoperite, de înălțimi dificile, de trecători înguste și defileuri anevoioase. Acest ținut este într-un tot nefertil și sălbatic. Iar oastea a pătruns în acele locuri în primele zile ale lunii septembrie 1685.

Aproape toate Bucovinele au fost traversate fără a descoperi ceva, iar trupele deja se linișteau că au reușit să încheie acest faimos drum, din care nu mai rămăsese decât puțin. Deodată tătarii au apărut lângă ei, pe malul unui mic pârau. Ei au trecut chiar prin fața armatei, în neorânduială, pentru a lăsa impresia că vor fi învinși ușor dacă vor fi atacați în acea trecătoare. Lipsind însă prilejul, iar turcii venind în număr mare, polonii s-au văzut deodată, dintr-o lovitură, închiși într-un ținut sălbatic. Oastea polonă nu fusese bine informată asupra marșului dușmanilor și asupra numărului acestora. Ei trecuseră Prutul în apropiere de Iași⁶², capitala Valahiei, și urcau de-a lungul râului pentru a traversa Bucovinele până în fața Hotinului, unde urmau să treacă Nistrul, pe care-l aveau în dreapta lor, pentru a duce convoiul la Camenița. Astfel, polonii, care tocmai ieșiseră din această pădure, au căzut în calea tătarilor și au fost încercuți.

Marele hatman s-a văzut silit de această întâlnire neașteptată să se gândească la retragere, care urma să fie una dificilă dată fiind prezența unei armate puternice, care le va tăia calea și care va închide trecătorile cu copaci doborâți. Erau trei leghe mari de hăț și apoi încă alte trei până la ieșirea de lângă Sniatin, iar infanteriei îi lipseau proviziile, cavaleriei nutrețul, și ambelor le lipseau forța și încrederea. Fiecare recunoștea pericolul și acesta a fost cu adevărat foarte mare, pentru că tătarii i-au împins pe poloni opt zile întregi, cu o forță nemaipomenită, fără a le lăsa nici un răgaz. I-au obligat să se lupte retrăgându-se pas cu pas, hărțuindu-i și seara și dimineața, întrerupându-le marșul cu atacuri repetate, încăierându-se pentru trecerea prin mlaștini, tăindu-le trecătorile și împiedicându-i să înainteze mai mult de un sfert de leghe într-o zi întreagă. S-a ajuns chiar ca marele hatman să poruncească oștirii, la puțin timp după ce tabăra era așezată, să fie ridicată pe ascuns și să înainteze cât mai în liniște, pentru a nu fi atacați. Hatmanul a făcut tot ceea ce era omenește posibil pentru a se retrage din această nenorocită campanie. În prima zi în care au apărut tătarii, oastea s-a așezat în ordine de luptă, într-un câmp deschis, dincolo de un pârau pe care avangarda îl trecuse deja pe un pod. Avangarda a fost însă respinsă cu înflăcărare și silită să treacă înapoi, iar dușmanii au urmat-o, apropiindu-se de linia de luptă și dând atacul asupra aripii stângi, care era în întregime [alcătuită din] infanteria comandată de prințul Ferdinand de Curlanda, general maior. Asaltul și apărarea au fost îndârjite și sângeroase, dar

⁶¹ Dalérac folosește frecvent sintagma „leghe mare,” referindu-se probabil la leghea moldovenească. De altfel, el și precizează la un moment dat că o leghe moldovenească este de două ori mai mare decât o leghe obișnuită și că echivalează cu un drum de 3 ore călare; vezi N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971, p. 100.

⁶² În text *Yassi*.

polonii au văzut că numărul dușmanilor creștea. Atunci marele hatman a trimis câteva regimente de infanterie și companii de cavalerie din centrul oștii pentru a sprijini aripa stângă. Pe înălțimea pe care o ocupase a așezat de asemenea câteva piese de artilerie de câmp, poruncind să tragă fără încetare. Artileria a încetinit atacul tătarilor, care s-au oprit, fiind obligați la sfârșitul zilei să treacă înapoi pârâul pentru a-și ridica tabăra la poalele muntelui care se afla acolo. De cealaltă parte, polonii s-au retras o jumătate de leghe și s-au așezat într-o vale, un fel de fundătură. Cavaleria s-a așezat pe malul Prutului, unde era ascunsă de o mlaștină și de câteva tranșee vechi săpate în fața ei. Infanteria s-a așezat în capătul acestei tabere, cu dragonii pe stânga, lângă pădure.

A doua zi s-a muncit pentru a întări această tabără, cu redute ridicate în diverse locuri. În cea de-a treia zi artileria dușmanului a ajuns în tabăra lor și au tras mai multe încărcături asupra trupelor care se desprinseseră de oastea polonă pentru hărțuiri. Cazacii, apropiindu-se la un moment dat de tătari, au fost întâmpinați cu 20 de lovituri de tun, ceea ce a permis cunoașterea numărului de piese de artilerie pe care le aduseseră. În zilele următoare nu s-a întâmplat nimic important. Polonii au ținut mai multe sfaturi pentru a căuta mijloacele de a salva oastea, care murea de foame în acest pustiu îngrozitor, dar care, în același timp, nu putea pleca de acolo fără să riște să fie tăiată în bucăți. S-a propus la un moment dat ca întreaga infanterie să fie închisă într-o fortificație în mijlocul pădurii pentru a-i înșela pe tătari și pentru a da timp cavaleriei să plece. Dar, odată ce acest zvon s-a răspândit în rândul străinilor, a stârnit o mare nemulțumire împotriva șleahiticilor⁶³, care doreau să-și facă un zid de apărare din nefericiții infanteriști abandonați la mila necredincioșilor. Ofițerii acestora au răspândit în întreaga tabără hotărârea luată de ei, de a se retrage cu orice risc, oricum vor putea, și de a ataca pe oricine se va opune, fie poloni, fie tătari.

La capătul a șapte sau opt zile petrecute în teribile confuzii, marele hatman a vrut să încerce să iasă din pădure pe un drum nou, care fusese tăiat cu mare greutate, cu o zi înainte, de slugile și de soldații armatei străine⁶⁴, protejați de un detașament de dragoni. Aceștia au îndeplinit ordinul făcând cât mai puțin zgomot și, în plus, locul în care au tăiat copacii era la o leghe bună distanță de tabără. Seara s-a dat ordin să fie arse o parte din căruțe, apoi, în liniște, cavaleria polonă a ridicat tabăra fără a se lăsa prea mult rugată să o ia înainte. A fost urmată de intendență, într-o liniște care nu poate fi îndeajuns admirată, de vreme ce, de la toți cocoșii și toți câinii care puteau fi văzuți printre căruțele cu poveri nu se auzea nici cel mai mic zgomot, nici chiar al biciurilor căruțașilor. Era atâta liniște încât a trebuit să se trimită după infanterie și dragoni, care erau încă în tabără, fără să știe nimic despre înaintarea armatei. Din loc în loc au fost lăsate santinele, pentru a aprinde feștile la

⁶³ Towarzysz. În text Touariches. [Nota marginală] *Aceștia sunt cavalerii din companiile de cavalerie ale oastei polone*. Potrivit glosarului lui Richard Brzezinski un Towarzysz era un „gentleman-soldier”, vezi *Polish Winged Hussar 1576–1775*, Oxford, 2006, p. 57.

⁶⁴ În secolul al XVII-lea armata polonă era divizată în două părți, polonă și străină, pe care Richard Brzezinski le denumește „Polish and Foreign Autoraments”. Spre sfârșitul secolului această divizare a fost înlocuită cu împărțirea pe arme (cavalerie, infanterie etc.), dar vechea terminologie a continuat să fie folosită; vezi Richard Brzezinski, *Polish Armies 1569–1696*, Oxford, 1987, vol. 1, p. 6–7.

capătul unui băț și pentru a striga din când în când *Verdo*, care înseamnă *Cine este acolo?*, pentru a adormi vigilența tătarilor.

Astfel, deși santinelele au strigat și trupele au înaintat cu grijă și în bună ordine, după două ore, dușmanii și-au dat seama ce se întâmplă. Cunoscând slăbiciunea trupelor noastre, ei au crezut că, dacă se vor grăbi, le vor putea ajunge din urmă cât sunt încă în pădure. Prin urmare, ei au pornit pe urmele lor și la revărsatul zorilor au căzut asupra infanteriei, pe care au înconjurat-o din toate părțile. Aceasta s-a oprit, s-a încercuit cu căruțe, s-a baricadat cu bariere mobile,⁶⁵ și s-a întors cu fața către dușman. Niciodată nu s-a mai văzut o asemenea zi. Tătarii au asaltat tot timpul ariergarda, care la rândul ei răspundea atacând și reușind să îndepărteze din când în când dușmanii, momente ce erau folosite pentru a se înainta pe drum. Astfel, la fiecare douăzeci de pași reîncepeau să sape tranșee cu ajutorul barierelor mobile și trăgeau asupra atacatorilor, care, în cele din urmă, se apropiau la o lungime de sulită și nu se retrăgeau decât cu mari pierderi din rândul lor și al ofițerilor. Iar cei căzuți au fost duși a doua zi cu căruțele la Camenița. Aceste manevre au durat de la revărsatul zorilor până la orele patru sau cinci seara, fără nici un fel de întrerupere, în afară de cele provocate de atacurile infanteriei care-i îndepărtau pe tătari. Și pentru a evita ca tătarii să atace după primul foc, marii hatmani care conduceau această retragere, au ordonat ca unii să tragă în vreme ce alții își încărcau armele, pentru a avea tot timpul o linie de muschetari gata să acopere înaintarea, care de altfel era întreruptă din zece în zece pași. Niciodată vreo retragere nu a fost mai neobișnuită, nici mai periculoasă. Acești soldați nefericiți, morți de foame, aproape goi, de-abia reușind să-și mai țină muschetele, hărțuiți fără încetare mai bine de zece ore, au rezistat în tot acest timp, cu un curaj și cu o tărie de neînchipuit, tuturor atacurilor unui foarte mare număr de dușmani. Ei au fost salvarea oștii. După ce s-au retras, s-au prăbușit la pământ de oboseală și s-au întins pentru a-și reîncărca muschetele, pentru că nu mai aveau forța de a sta în picioare. În vremea aceasta cavaleria se apropia de ieșirea din pădure, unde a ajuns în aceeași zi, fără să fi văzut dușmanul, și de unde câțiva șleahitici au fugit înspăimântați până la Sniatin, răspândind vestea înfrângerii întregii infanterii și a dragonilor, care s-a întins imediat de-a lungul frontierei.

În această crudă împrejurare, soldații și ofițerii și-au adunat întreaga forță care le rămăsese și au înaintat, pas cu pas, până la o fortificație făcută în vremea romanilor, care se găsește la ieșirea din pădure înspre Sniatin, numită încă în vremea noastră tabăra lui Traian⁶⁶. Oastea a ajuns acolo pe la orele patru, atunci când dușmanii au încetinit urmărirea, ei înșiși obosiți și descurajați de pierderile suferite, care au fost atât de mari încât nu și-au mai făcut apariția în acea zi. Polonii au ridicat tabăra dincolo de acea veche fortificație, în liniște și fără a fi împiedicați, deși într-o oarecare dezordine. Erau foarte fericiți că au scăpat de pericol, lucru pe care-l datorau, fără îndoială, purtării și curajului prințului Ferdinand de Curlanda și generalului de

⁶⁵ *Cheval de frise*. În seria de *Călători străini* acest termen a fost tradus prin „bariere mobile”, vezi relatarea lui Du Pont din vol. 7, p. 290, nota 28.

⁶⁶ [Nota marginală] *Sau fortul lui Traian*.

artilerie Konski, palatin de Kiev⁶⁷, care au condus ariergarda în această periculoasă retragere cu o prezență de spirit și cu o energie care nu pot fi admirate îndeajuns, fără a mai socoti curajul lor, nu mai puțin demn de laudă decât prudența.

A doua zi s-a încheiat ieșirea din pădure și întreaga armată s-a așezat în ordine de luptă pe o câmpie mică care duce spre Sniatin. Tătarii înaintaseră destul de mult pe înălțimile învecinate, trăgând mai întâi un mare număr de săgeți care i-au stânjenit pe cei din primele rânduri. Aceasta l-a silit pe marele hatman să-i trimită pe cazaci spre acel loc, pentru a-i îndepărta cu focuri de armă pe dușmani. Dar, în vreme ce trupele se pregăteau de luptă, într-un chip mai ordonat și mai bucuroase decât în ziua dinainte, atunci când infanteriei îi erau distribuite praful de pușcă și gloanțele și pe când oastea începea să înainteze, tătarii au înaintat la rândul lor în partea dreaptă, îndepărtându-se de oastea polonă, ca și cum ar fi fost în înțelegere, fără nici un fel de ostilitate de vreo parte sau alta, precum două coloane care iau două drumuri diferite. Astfel, cele două oștiri au mers întreaga zi, fără a se pierde din vedere, fiecare pe drumul său. Tătarii, pe partea Hotinului, de unde au pus călăreți să treacă Nistrul înot pentru a duce faină pe crupă pentru Camenița. Polonii către Sniatin, unde l-au găsit pe hatmanul cel mic cu corpul său de oaste, întărit prin venirea oștirii lituaniene, care ocupase un loc pe malul Prutului, la două leghe deasupra acestui oraș, adică la o leghe de felul celor din Bucovine. Acest general înaintase până în acel loc pentru a ajuta convoaiele și a înlesni retragerea celorlalte trupe prinse în acea înspăimântătoare strâmtoare. Și acolo s-a sfârșit această campanie, lituanienii retrăgându-se după sfântul Mihail, iar polonii, pe 10 sau 12 octombrie. [...]

[CAMPANIA DIN 1686]⁶⁸

*Capitolul 5. Campania armatei polone în Valahia. Căderea Budei. Cuceririle venețienilor în Moreea*⁶⁹.

Regele Poloniei a fost rugat cu stăruință de papă și de aliații săi să conducă o diversiune care să pună capăt speculațiilor apărute anul precedent cu privire la nerespectarea angajamentelor pe care și le-a luat. Acest lucru a trezit în inima sa o năzuință la glorie, de care acest prinț se lăsa câteodată purtat. El a plănuit să intre în Valahia, care, printr-un acord secret între împărat și regele Poloniei, trebuia să revină acestuia din urmă, presupunând că, în scurt timp, cele trei puteri aliate urmau să împartă între ele imperiul Sultanului. În acest scop regele Poloniei negocia cu Hospodarul sau prințul valahilor⁷⁰, pentru a-l convinge să-i depună

⁶⁷ În text *Kiovie*. Martin Cazimir Kontski, palatin de Kiev și castelan de Liov, mare maestru al artileriei și comandant al trupelor străine din armata polonă; vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 290 și p. 307.

⁶⁸ Alte relatări ale campaniei sunt cele ale lui Philippe Le Masson Du Pont, François Gaston de Béthune și Iacob Sobieski, publicate în *Călători străini*, vol. 7.

⁶⁹ Dalérac, *Les anecdotes de Pologne*, p. 144–201.

⁷⁰ [Notă marginală] *Se numea Cantemir*. Pentru negocierile dintre domnul Moldovei, Constantin Cantemir, și Ioan al III-lea Sobieski, vezi N. Iorga, *Sobieski et les Roumains 1683–1696*,

omagi și să-i plătească lui tributul stabilit de sultani. Hospodarul, văzând trăsnetul care se pregătea să se abată asupra țării sale, regele Poloniei aflându-se în fruntea unei oștiri mai frumoase și mai numeroase decât cea pe care o condusesese în ajutorul Vienei, nu a găsit un alt mijloc de a se pune la adăpost decât înșelându-l pe rege cu false promisiuni. El i-a promis că trupele sale se vor alătura oștirii polone din clipa în care vor fi intrat în Valahia, având nevoie doar de o scuză potrivită pentru a se întoarce împotriva turcilor și de un prilej favorabil pentru a se elibera de jugul lor. În plus, precauțiile erau necesare pentru a avea grijă de siguranța fiilor săi, rămași ostatici la Poartă⁷¹. Regele Poloniei s-a lăsat amăgit de gândul unei cuceriri ușoare din cauza înșelătoarelor promisiuni ale acestui prinț grec⁷², iscusit în înșelătorii precum întregul său neam, care cerea ca țara să fie lăsată moștenire familiei sale. Regele nu urmărea doar acest scop, pentru că Moldova trebuia să i se alăture.⁷³ Este sigur că, dacă regele Poloniei ar fi vrut să-și deschidă cuferele și să asculte propunerile de a înarma o flotă pe Dunăre, lucru pe care l-ar fi putut face marchizul de Fleury, corsar binecunoscut, apropiat, după cum știe toată lumea, al curții de la Viena, este sigur, spun, că cele două provincii ar fi intrat cu ușurință sub puterea regelui Poloniei.⁷⁴ Marchizul de Fleury ar fi navigat de-a lungul țărmului Moldovei și ar fi debarcat în această țară, unde urma să se întâlnească cu oastea polonă care ar fi coborât pe Prut, prin Iași. Turcii nu ar fi putut să ajute aceste provincii și să apere Buda în același timp, mai cu seamă că Liga își puna mari speranțe într-o diversiune a moscoviților, care să-i oprească pe tătari pe Nipru.⁷⁵ Dar, dincolo de faptul că nu totul a mers în acest mare proiect și că țării nu au putut decât să-și arate dorința de a săvârși această campanie pe viitor, aspectul cel mai important a fost că regele Poloniei nu a dat bani pentru a înarma o flotă și s-a

Paris, 1933 și Gheorghe Duzinchevici, *Ceva nou asupra legăturilor lui Sobieski cu Moldova*, AARMSI, seria III, 19, 1937, p. 283–300. Pentru situația Moldovei în contextul internațional al ultimelor decenii ale secolului al XVII-lea, vezi I. Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului XVII*, Cluj, 1933 și Virgil Zaborovschi, *Istoria politice externe a celor trei principate, Țara Românească, Transilvania și Moldova, de la asediul Vienei (1683) până la moartea lui Șerban Cantacuzino și suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu (1688)*, București, 1925.

⁷¹ Pentru negocierile dintre Constantin Cantemir și Sobieski vezi Dimitrie Cantemir, *Vita Constantini Cantemirii*, ed. Dan Șlușanschi și Ilieș Câmpeanu, București, 1996; raportul publicat de N. Iorga în *Studii și documente*, XI, p. 163, precum și scrisorile editate în Hurmuzaki II/2, doc. 276 (scrisoarea lui Sobieski către Cantemir în care moldovenii sunt considerați supuși ai regelui polon) și doc. 278 (scrisoarea lui Cantemir către regele polon în care domnul își arată rezerva față de un sprijin fățiș, invocând, printre altele, și reținerea fiului său ca ostatic la Poartă).

⁷² Adică ortodox.

⁷³ *Il n'y a bornoit pas ses vœux, la Moldavie devoit y être ajoutée.*

⁷⁴ Marchizul de Fleury a navigat în 1686 sub pavilion polon, vezi Jean Mathiex, *Trafic et prix de l'homme en Méditerranée aux XVIIe et XVIIIe siècles*, „Annales E.S.C.”, 9, 1954, p. 157–164.

⁷⁵ Boristhene. Pentru o descriere a acestui proiect al Ligii Sfinte și mai cu seamă a negocierilor dintre Rusia și Polonia, vezi Brian L. Davies, *Warfare, State and Society on the Black Sea Steppe 1500–1700*, Routledge, 2007, p. 178.

mulțumit să intre în Valahia bazându-se pe promisiunile prefăcute ale Hospodarului, care ar fi trebuit să-l întâmpine la Iași⁷⁶. [...]

Voi încheia acest capitol cu prezentarea detaliată a campaniei regelui Poloniei în Valahia, după ce voi reaminti cititorului că dau acest nume provinciei după obiceiul polon și nu pentru că nu aș ști că numele ei corect este Moldova, potrivit hărților, a tuturor savanților, și chiar a locuitorilor țării, care numesc Valahia provincia ce se întinde spre Dunăre și Porțile de Fier, dincolo de Transilvania.

Regele Poloniei și-a început campania la mijlocul lunii iulie, după ce a făcut totul pentru a-și spori oastea, în care, datorită prezenței sale, au fost atrași toți nobilii tineri și au fost păstrați toți ofițerii generali, care erau adeseori lăsați la vatră. Trupele au fost adunate la Uscie⁷⁷, pe Nistru, de unde au înaintat până la Tlumach⁷⁸, locul hotărât pentru întâlnirea generală. În acest timp, regele a rămas la Tysmenytsa⁷⁹, la două leghe mici depărtare, unde a așteptat vreme de aproape cincisprezece zile. După ce, în cele din urmă, oastea s-a mărit odată cu venirea lituanienilor și a celorlalte trupe din provinciile mai îndepărtate, regele a venit în tabără pentru a o trece în revistă. După aceea, regele a condus-o pe regină, care îl însoțise până atunci, la Tysmenytsa. Unii au crezut că regele avea peste treizeci de mii de oameni, dar, atât cât se poate judeca după trecerea în revistă, într-o țară în care acest lucru se face cu neglijență și doar cu scopul de a așeza oastea în ordine de luptă, nu cred să mă înșel dacă reduc acest număr la douăzeci și trei sau douăzeci și patru de mii de combatanți. Este adevărat, trupele erau bine echipate, proviziile erau din belșug și oastea, pentru că avusese timp să se refacă, era mult mai impunătoare decât fusese cea de la Viena.

La sfârșitul lunii iulie oastea a ridicat tabăra de la Tlumach, între Nistru și Prut, și coborând de-a lungul acestor două râuri a trecut prin apropiere de Sniatin⁸⁰, pe care l-a lăsat în dreapta sa și a traversat Bucovinele prin același loc unde, cu un an mai înainte, fusese cât pe ce să piară. Pe 2 august oastea a ridicat tabăra în ruinele sau în îngrădirile unui oraș, odinioară foarte vestit și foarte vechi, numit Pererita⁸¹, din care nu au mai rămas decât două sau trei biserici grecești⁸² ruinate, fără a avea vreun locuitor. Orașul este pe malul stâng al Prutului⁸³, în fața unui loc

⁷⁶ Urmează descrierea pregătirilor făcute pentru asediul Budei, în care Dalérac polemizează cu autorul unei lucrări publicate în 1688 la Amsterdam, intitulată *Histoire de Mahomet depossédé*. Apoi, Dalérac analizează rezultatul participării regelui polon la acțiunile din 1686: a întreprins o diversiune utilă Imperiului Habsburgic, dar nu și-a atins nici unul dintre obiectivele dorite. Din punct de vedere militar, regele a fost întâmpinat de o armată de 60.000 de tătari care l-a urmărit până dincolo de Iași, iar din punct de vedere diplomatic papa a refuzat solicitarea sa de a-l numi cardinal pe episcopul de Beauvais. După această digresiune, Dalérac revine la descrierea operațiunilor militare din Ungaria și din Marea, încheind capitolul cu relatarea campaniei regelui polon în Moldova.

⁷⁷ Uscie. În text *Utzch*. [Notă marginală] *Se scrie Utcz*.

⁷⁸ *Tlumach*, astăzi în Ucraina.

⁷⁹ *Tysmenitz*, astăzi în Ucraina.

⁸⁰ *Schniatyn*, astăzi în Ucraina.

⁸¹ *Pererita*.

⁸² Adică ortodoxe.

⁸³ Și marchizul de Béthune denumesc Pererita „oraș ruinat”, fără însă a-l descrie, așa cum face Dalérac, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 405. Pentru rolul comercial al Pereritei vezi relatarea soliei polone a lui Ioan Gninski, cu zece ani mai devreme, în *Călători străini*, vol. 7, p. 350–351.

în care râul formează o peninsulă, printr-un cot sau întoarcere în care se încovoia vreo două leghe. Oastea s-a oprit aici vreme de patru zile pentru a întări acest loc avantajos, din care se dorea să se facă o fortificație care să poată pune la adăpost proviziile și trupele care urmau să vină din Polonia. În acest scop s-a nivelat vârful aceluși teren, care nu are decât 50 de pași în partea dintre cele două canale, unde a fost ridicată o redută și au fost făcute și alte lucrări, pentru a găzdui infanteria și a lăsa aici un detașament. Un alt motiv pentru care s-a dorit ocuparea acestui loc a fost de a închide tătarilor această cale, pe care o folosesc de obicei când merg la Camenița⁸⁴. Aceste trupe au rămas aici pe parcursul întregii campanii și nu s-au alăturat oștirii decât după întoarcerea ei către Sniatin, dincoace de Bucovinele cele mari.

În cea de-a șasea zi [din august] oștirea și-a continuat marșul trecând peste câmpii pustii, fără păduri, mlaștini sau trecători. Pe nouă [august], s-a trecut prin fața ruinelor de la Ștefănești⁸⁵, altădată un oraș însemnat, care a fost lăsat în stânga. Pe zece [august], una dintre trupele noastre, comandată de Miacyński⁸⁶, a învins vreo două sute de tătari, dintre care a luat prinși 10 sau 12. Aceștia ne-au informat cu privire la înaintarea hoardei în fața oștii noastre, pe care ei o așteptau la frontierele Bugeacului. Pe treisprezece [august] regele a trimis vreo două mii de călăreți, pancerni⁸⁷, valahi sau dragoni⁸⁸, pentru a cuceri Iașiul, capitala Valahiei, care este pe celălalt mal al Prutului, râu pe care trupele noastre l-au trecut, o parte înot, o parte pe vase. Acest oraș este la o depărtare de o leghe mare de malurile râului, iar locul prin care trupele au trecut râul, la încă jumătate de leghe deasupra

⁸⁴ *Caminiek*, astăzi Kamianets-Podilskyi în Ucraina.

⁸⁵ *Stepanofsa*.

⁸⁶ *Miogenski*. Probabil Atanazy Miacyński. Același Miogenski este amintit de Dalérac în primul volum din *Les anecdotes*, fiind caracterizat drept „brave commandant, chef de brigade insigne”, vol. 1, p. 186. Pentru participarea lui Miacyński la campania din Moldova, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 426.

⁸⁷ Termen ce se generalizează după 1660 pentru a desemna cavaleria ușoară, și care provine din cuvântul polonez pancerni (armură); vezi Richard Brzezinski, *Polish Winged Hussar 1576–1775*, Oxford, p. 57.

⁸⁸ Pancernes, Valaques, ou Dragons. Dalérac îi amintește în mai multe rânduri pe valahii din cavaleria ușoară polonă: „cavaleria ușoară este alcătuită din companiile de poloni, de cazaci, de valahi sau cavalerii germani” (vol. 1, p. 34); „valahii și cazacii, ca și turcii, nu au pistoale la oblânc, ci poartă unul, sau câteodată două, la cingătoare, în partea din spate” (vol. 1, p. 36); „companiile de valahi, cazaci și polonezi sunt înarmate precum cavaleria noastră ușoară, cu muschete și săbii, dar fără uniforme și podoabe pentru cai” (vol. 1, p. 44); oastea polonă formează o tabără „ale cărei laturi sunt închise de cavaleria ușoară, cazaci, valahi, poloni cărora li se adaugă pancerni și dragonii” (vol. 1, p. 50); întreaga oaste polonă este divizată în brigăzi de la 600 până la 1000 de cavaleri denumite *polc*, „la fel și restul cavaleriei, cazacii, valahi sau polonezii” (vol. 1, p. 67); prințul Lubomirski, mare scutier al Coroanei este obligat să întrețină 1000 de oameni pe cheltuiala sa, „dragoni, valahi, pancerni sau cazaci”, în schimbul anumitor bunuri regale ce i-au fost încredințate (vol. 2, p. 262). De asemenea, într-un alt context Dalérac amintește de boierii moldoveni refugiați în Polonia: „Acest castel [Jouanietz] este locuit de câteva familii de valahi, din rândul acelorora care s-au retras în Polonia, și care au populat anumite locuri de la frontiera Podoliei”, în *Anecdotes*, vol. 1, p. 362. Pentru „steagurile moldovenești” din armata lui Sobieski vezi Constantin Rezachevici, *O participare românească la istoria universală: steagurile moldovenești din oastea lui Jan Sobieski în campania pentru eliberarea Vienei (1683)*, în „Miscellanea în onorom Radu Manolescu”, ed. Zoe Petre și Stelian Brezeanu, București, 1996, p. 248–257.

sa. Orașul a fost găsit aproape părăsit; Hospodarul, care a fost urmat de oșteni și de cei mai importanți dregători valahi⁸⁹, a lăsat acolo doar câțiva negustori, câteva femei și o ceată de oameni de rând, care i-au primit pe oamenii noștri fără să opună vreo rezistență⁹⁰.

Acest Hospodar, deși promisese regelui Poloniei că se va alătura armatei cu oștenii săi, s-a retras în pădure, de unde a mers pentru a se preda în tabăra turcilor și tătarilor. Hospodarul s-a dezvinovățit față de rege, spunând că-i era peste putință să schimbe tabăra, date fiind angajamentele luate față de Poartă, chezășuite cu fiii săi care erau ostatici acolo. Așadar, el a abandonat Iașiul, unde regele a pus drept comandant un staroste, pe nume Chalepinski, gentilom din casa sa⁹¹, de neam valah și ortodox din naștere, stabilit în Polonia⁹². Apoi, pe șaisprezece august, armata a ajuns la ruinele orașului Țuțora, care era pe malul stâng al Prutului, unde a ridicat tabăra. Regele a trecut acest fluviu pe vase mici, cu caii înotând, pentru a merge și a lua el însuși Iașiul, care era chiar în față, la o leghe mare de râu. El a fost însoțit de vreo 6000 de cavaleri și a fost primit de locuitori ca Suveranul lor. Clerul, avându-l în frunte pe arhiepiscopul grec, [numit] patriarh în aceste părți⁹³, un bătrân venerabil, a ieșit în fața regelui cu cruci și cu steaguri. Boierii sau seniorii provinciei, împreună cu întregul oraș Iași, au depus jurământ de credință cu mare pompă, în zgomot de tunuri, în bătaia clopotelor și în aclamarea poporului⁹⁴.

Regele, fiind prin urmare recunoscut prinț al valahilor, a mers să viziteze mănăstirile din oraș și din afara lui, care sunt încă foarte frumoase și care au comunități numeroase de călugări greci. Apoi, el a cinat la castelul Hospodarilor, care se găsește înăuntrul cetății și al cărui edificiu este destul de mare, plăcut, comod și neatins. La această masă, regele a împărțit mult vin, după obiceiul polon, în așa fel încât întreaga sa suită s-a îmbătat, iar seara, pe când se întorceau în tabără, nimeni nu a putut găsi drumul Prutului, fiecare rătăcind la întâmplare pe câmp. Din cauza aceasta un mare număr dintre ei au fost prinși de tătari, care erau adunați în cete și stăteau ascunși pe lângă râu. Regele nu a trecut râul în acea noapte, ci s-a culcat pe malul lui, lângă Iași, în fața oștii, unde fuseseră trimise steagurile sale. A doua zi dimineața s-a alăturat oștii și a poruncit să fie ridicată

⁸⁹ *Les principaux Officiers Valaques.*

⁹⁰ Constantin Cantemir se retrăsese cu boierii și oastea în Moldova de jos, vezi N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. 6, p. 286.

⁹¹ În text *Kalipenski*. Nobil polon, rudă cu fostul domn al Moldovei, Ștefan Petriceicu, amintit și în jurnalul lui Iacob Sobieski, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 424.

⁹² *De race valaque et grec d'origine, naturalisé en Pologne.*

⁹³ În text *patriarche*. Și în corespondența marchizului de Béthune, Dosoftei este numit tot patriarh, vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 415.

⁹⁴ Pentru primirea pe care mitropolitul Dosoftei a făcut-o regelui polon, vezi și jurnalul lui Iacob Sobieski și scrisorile marchizului de Béthune, în *Călători străini*, vol. 7, p. 408 și p. 425, dar și D. Cantemir, *Vita Constantinii*. Cât de reticenți au fost boierii în a ieși în întâmpinarea regelui polon reiese și dintr-o scrisoare trimisă de Ștefan Petriceicu trei ani mai târziu, în care amintește „că în timpul aceleiași campanii a M. S. regele în Bugeac, boierii nu s-au grăbit la maiestatea Măriei sale regești, cea dintâi pricină a fost aceasta: absența mea atunci lângă M. S. regele”. Scrisoarea a fost publicată de Ilie Corfus, *Documente privitoare la istoria României culese din arhivele polone. Secolele al XVI-lea și al XVII-lea*, București, 2001, doc. 161.

tabăra de la Țuțora și să se continue campania către Basarabia, deoarece aflase că în acel ținut tătarii se apropiiau în număr de 60.000, împreună cu o oaste ce număra între 12.000 și 15.000 de turci.

Cititorul trebuie să cunoască distanța dintre aceste orașe în ruină, care apar pe hărți, fără însă nici un fel de regulă, nici cu privire la distanțele dintre ele, nici cu privire la așezarea lor⁹⁵. După cum am văzut în această campanie, de la Sniatin la Iași se socotesc 24 de leghe valahe, care înseamnă 36 de leghe polone, și pentru fiecare dintre ele o oră și jumătate de mers nu este îndeajuns. Pererita este la jumătatea drumului, adică la 12 leghe de Sniatin. Țuțora se află la o distanță asemănătoare de Pererita, coborând pe râu, sau poate ceva mai puțin pentru că drumul și depărtarea de mal până la Iași înseamnă aproape două leghe.

Înainte de a trece la altceva, aș dori să corectez aici două sau trei greșeli foarte mari pe care le-am observat pe anumite hărți ale lui Sanson și Duval⁹⁶, atât vechi cât și moderne: ele plasează orașul Țuțora deasupra Iașiului, de aceeași parte, și anume pe malul drept al râului, în loc ca Țuțora să fie așezată pe malul opus al râului, la o mică distanță de Iași, aproape în fața lui. De asemenea, hărțile plasează Iașiul chiar pe mal, chiar dacă există mai bine de o leghe între Prut și această capitală, care este așezată într-o vale foarte plăcută, înconjurată de dealuri acoperite în bună parte de viță de vie. La fel este și cu Tysmenytsa, pe care aceste hărți o plasează sub Tlumatch, numit Plomach de acești geografi, în loc să o așeze deasupra, la vreo două leghe, sau la una bună din Polonia. Nu mai pun la socoteală greșeala foarte răspândită privind mărimea unei leghe valahe, care este considerată de două ori mai lungă decât altele și pentru fiecare leghe un om are nevoie de cel puțin trei ore călare.

După Țuțora, oastea și-a continuat campania traversând întinse câmpii pustii, unde se mai pot încă vedea urmele unor lucrări însemnate, întăriturile făcute de

⁹⁵ Du Pont, comentând ironic *Anecdotele*, îl acuză pe autorul acestora de a fi construit „orașe acolo unde nu au existat niciodată”. Potrivit lui Du Pont, Țuțora este un astfel de exemplu: „Există în Moldova o întinsă câmpie, numită Țuțora (în text, Scessoră sau Cecora), a cărei denumire vine de la un oarecare sat dispărut. Această câmpie se întinde de-a lungul râului Prut, față în față cu locul în care râul Bahlui (Bahilouf sau Bachuka în text) se varsă în el. Această câmpie a fost întotdeauna locul de întâlnire al felurilor hoarde tătare din Crimeea, din Nogai și din Bugeac (în text Bogiac sau Budziak) și al multor altora, atunci când vroiau să pătrundă în Polonia. Pentru că autorul [Dalérac] a auzit adesea vorbindu-se de această câmpie, s-a gândit că era numele unui oraș și, după ce l-a construit, l-a așezat pe malul stâng al Prutului, așezând Iașiul, capitala Moldovei, pe celălalt mal al râului, la o depărtare de numai o leghe. De fapt, această capitală e așezată pe malul Bahluiului, care este destul de mare și de care autorul nici măcar nu pomeneste. Iașiul este la o depărtare de mai bine de șase leghe de Prut. După ce a mutat acest oraș și după ce l-a inventat pe primul cu numele de Țuțora, autorul [Dalérac] începe să corecteze hărțile geografice”. După ce dă citatul din Dalérac despre greșelile hărților, Du Pont încheie spunând: „și din toate acestea, nimic nu este adevărat”; vezi Du Pont, *Mémoires*, 248.

⁹⁶ Sanson. Este greu de spus la care dintre hărțile celor doi cartografi face referire Dalérac. Pentru Sanson ar putea fi harta cursului Dunării (1665) sau harta regatului Ungariei (1690). În cazul lui Duval, autorul unei hărți a regatului Ungariei (1677) și a Turciei Europene (1661), este mai probabil ca Dalérac să aibă în vedere harta Transilvaniei, Moldovei și Valahiei publicată de acesta în 1661. Pentru circulația hărților acestor doi cartografi la sfârșitul secolului al XVII-lea, vezi Mary Sponberg Pedley, *The Map Trade in Paris 1650–1825*, „Imago Mundi”, 33, 1981, p. 33–45.

poloni în vremea lui Ladislau al IV-lea,⁹⁷ atunci când turcii i-au urmărit prin aceste părți. Generalul lor era vestitul Stanisław Żółkiewski⁹⁸, bunicul matern al regelui care domnește acum, Ioan Sobieski, cel care a câștigat în 1610 memorabila luptă împotriva moscoviților, fiind pe atunci palatin de Kiev și tânăr general⁹⁹. În această ultimă împrejurare, care a fost și cea din urmă din viața sa, el era în același timp mare hatman¹⁰⁰ și mare cancelar. El și-a condus oștirea pe valea Lăpușnei¹⁰¹, continuând acea iscusită retragere, lăudată în Polonia precum cea a lui Xenophon cu cei 10.000 de greci ai săi. Atunci când s-a întors pentru a retrage un regiment pe care generalii l-au uitat într-un post – același, dacă nu mă înșel, unde se văd încă fortificațiile – a fost atacat de tătari cu atâta tărie încât lupta era deja în toi înainte ca cineva să îi poată veni alături. Și a fost găsit ucis, având sub el trei sau patru tătari dintre cei mai aprigi, pe care îi omorâse cu mâna sa, după cum arată inscripția latinească săpată într-o piatră ridicată într-un anume loc în aceste câmpii, asemenea unui mausoleu de război. El este îngropat în biserica din Żółkiew¹⁰², la stânga marelui altar, cu această inscripție luată din Vergilius: *Exoriare aliquis nostris ex ossibus ultor*¹⁰³.

S-a mers înainte încă șase leghe mari pe deasupra Iașiului, având mereu Prutul în dreapta și fără ca oastea să se îndepărteze deloc de râu. Trecând către Basarabia, sau țara Tătarilor, din care Bugeacul¹⁰⁴ este cea dintâi regiune, ne-am apropiat până la două zile mici de mers. Se vedeau deja munții și locuințele, iar aceasta a fost în ochii polonilor, precum țara făgăduită în ochii lui Moise și a evreilor care au murit în deșert fără a putea intra în ea. Dumnezeu nu le-a îngăduit decât să o vadă, pentru că dușmanii au început să apară la frontierele lor. La început, pentru că se vedeau numeroase căruțe, animale, copii, femei, pe scurt un popor întreg care ducea o viață rătăcitoare și câmpenească, sub corturi, păstrând încă amintirea moravurilor și obiceiurilor vechilor israeliți, s-a crezut că nu era vorba decât de familiile de tătari obișnuite din acest ținut. În urma acestei prime descoperiri, regele l-a trimis înainte pe trezorierul curții¹⁰⁵, unul dintre cei mai viteji și mai înțelepți ofițeri, precum și unul dintre cei mai cinstiți nobili din Polonia.

⁹⁷ Władysław IV Vasa (1632–1648).

⁹⁸ Stanisław Żółkiewski.

⁹⁹ Kiovie. Referire la victoria polonă de la Klushino (Kłuszyn).

¹⁰⁰ Grand General.

¹⁰¹ *Lopuchna* [Nota marginală] *Se scrie Lopuczna*.

¹⁰² Żółkiew, astăzi Jovkva în Ucraina.

¹⁰³ *Eneida* IV, 625. În traducerea lui Dan Săușanschi versurile 625–626 sunt: „Nască-se să mă răzbune cândva din a noastre-oseminte / Mândru viteaz, să-i alunge cu fier pe-ai Dardaniei oameni!”. Pentru campania lui Stanisław Żółkiewski și pentru monumentul ridicat în cinstea lui, vezi articolele lui Jerzy T. Petrus, Alina Felea, Valentin Constantinov și Eduard Baidaus din „Revista de Istorie a Moldovei”, 1, 2004. Revista cuprinde comunicările ținute în cadrul unei conferințe moldo-polone din 2003, consacrate memoriei marelui hatman, cu prilejul restaurării monumentului închinat lui. După cum subliniază Jerzy Petrus în articolul său (*Considerații privind ctitoriile artistice ale hatmanului și cancelarului Stanisław Żółkiewski și amintirile despre erou*), Ioan al III-lea Sobieski a încerca să se legitimeze de la Stanisław Żółkiewski prin mai multe gesturi simbolice.

¹⁰⁴ *Boudgiac*. [Nota marginală] *Se scrie Budziaki*.

¹⁰⁵ [Nota marginală] *Rewouski*. Mihail Rzewuski.

Regele i-a încredințat 30 de companii de cavalerie, care cuprindeau în jur de 3 000 de oameni, cu porunca de a înainta până la poalele muntelui pe care se iviseră tătarii. Această înălțime era foarte întinsă și abruptă, având de-o parte o vale, care este cea a Lăpușnei, iar de cealaltă o trecătoare îngustă, care ducea spre podișul pe care-l ocupaseră dușmanii printr-un drum destul de ușor. Trezorierul curții a înaintat prin dreapta tătarilor și regele l-a urmat cu oastea, fără să se grăbească. În vremea aceasta, norodul acela începuse să devină o oaste. Se vedea alcătuindu-se ordinea de luptă pe esplanada muntelui pe care-l ocupaseră. Se vedeau întinzându-și aripile, așezându-și în ordine căruțele, plutoanele luându-și în primire posturile și toată acea lume adunată grămadă împărțindu-se în corpuri de armată, dispuse astfel încât să apere intrarea în țara lor. Mai mult, după ce trezorierul curții a ajuns cu greutate în acea strâmtoare, el s-a văzut înconjurat de tătarii care coborau prin mai multe trecători ale muntelui și care îl atacau năprasnic. Cu toate acestea, el i-a respins cu putere și s-a retras cu prudență spre Prut, pe care, pentru că a găsit o mlaștină care să-i acopere flancul stâng, l-a lăsat la dreapta sa. După ce au ocupat astfel acest avanpost avantajos, dragonii s-au întins asupra aripilor la intrarea trecătorii pe care o păzeau, în așa fel încât, după această primă luptă, în rest nu au mai fost decât hărțuieli.

În acel moment, oastea a ajuns acolo și lăsându-l pe trezorierul curții la postul său, a căutat o cale prin care să cucerească vârful muntelui, de unde să folosească artileria. În cele din urmă, cu mare greutate s-a reușit ca bateria de artilerie să fie așezată pe margine, iar tătarii s-au retras pe o câmpie mai îndepărtată, unde tabăra lor era ascunsă. Regele, care dorea să pătrundă până la Marea Neagră traversând Basarabia și-a dat seama de greutățile pe care le va întâmpina planul său, nu doar din pricina rezistenței ostirii dușmane, ci și datorită grijii pe care aceasta o avusese de a arde drumurile din părțile lor. De pe acea înălțime s-au văzut toate drumurile înnegrite de incendiile care le pustiiseră. Tot ceea ce rămăsese dincoace de aceste pustiuri fusese mâncat și strâns pentru nutreț de tătari, care se așezaseră în ordine așteptându-ne. De aceea, a trebuit să ne gândim la un alt drum și să trecem pe malul celălalt al Prutului pentru a continua drumul spre Dunăre, unde speram să găsim țara întreagă, fără dușmani și fără obstacole. Pentru aceasta, regele a pus să se ridice un pod în acel loc și și-a așezat tabăra astfel încât să apere construirea lui. Apoi, el a trecut liniștit acest râu, fie pentru că tătarii nu și-au dat seama de planul polonilor, fie pentru că nu au mai îndrăznit să-i urmărească. Iar în vreme ce oastea face acest lucru, eu voi explica harta acestor țări necunoscute.

Există o mare întindere de pământ, cuprinsă între Nistru, Dunăre și munți, traversată de Prut care se varsă, din stânga Dunării, în acest fluviu ce ajunge în Marea Neagră, odinioară numită Pontul Euxin. Coborând, poată fi găsită Valahia, după felul în care o denumesc geografii poloni, despărțită de statele Republicii Polone de Nistru. La dreapta, Moldova este mărginită de Dunăre. În acest spațiu dintre cele două fluvii se găsește vechea regiune a dacilor¹⁰⁶, care începe de la marginea munților Carpați¹⁰⁷, ce înconjoară Transilvania. Dincolo de această țară,

¹⁰⁶ [Notă marginală] *Dacia anticilor*.

¹⁰⁷ *Monts de Krapac*.

până la Marea Neagră și până la gurile celor două mari râuri mai sus amintite, se găsește țara numită Basarabia, locuită de felurite hoarde mărunte de tătari. Popoarele care o locuiesc sunt împărțite în diferite colonii, denumite după numele regiunii în care s-au stabilit. Deși toți sunt de neam tătar și au aceeași religie, fiecare cu trăsăturile sale specifice, cu triburi separate, cu propria lor cărmuire, dar toate supuse autorității Kanului sau Hanului Crimeei, recunoscut de toate hordurile sau coloniile ca suveran și general suprem al tuturor acestor populații felurite care alcătuiesc același corp, aproape la fel precum cantoanele elvețiene¹⁰⁸.

Cea dintâi regiune este cea numită Bugeac, situată la intrarea în țară, dar care începe mult mai devreme. Cealaltă se numește Cetatea Albă¹⁰⁹, după numele principalului oraș construit pe malul drept al Nistrului, nu departe de vărsarea acestuia în Marea Neagră. Această provincie este cuprinsă între Nistru și Dunăre, întinzându-se până aproape de mare, cuprinzând multe orașe în spațiile lăsate de diferitele canale ale Dunării, dintre care principalele sunt Chilia Nouă și Chilia Veche,¹¹⁰ unul așezat pe malul stâng al ultimului braț al Dunării, celălalt situat în spațiul sau peninsula dintre acest braț și următorul. Regele Poloniei avea de gând să pătrundă până la mare prin Bugeac, unde nu există nici un fel de așezări, și apoi să cucerească Cetatea Albă și cele două fortărețe ale Chilie. De fapt, toată iarna s-a vorbit despre acest măreț plan în cercurile înalte ale curții regale, nu fără a stârni mirarea celor care știau că este imposibil, precum și aceora care știau că asemenea acțiuni îndrăznețe trebuie păstrate într-un secret de nepătruns.

În afara acestor două regiuni pe care tocmai le-am amintit, mai există alte câteva, mai puțin cunoscute, în jurul gurilor râurilor. Dar cea mai importantă și puternică este peninsula Crimeea, cunoscută de antici sub numele Chersonesos Taurica și denumită Crimeea de moderni¹¹¹. Ea este situată lângă Nipru, în stânga regiunilor pe care le-am amintit mai sus, înconjurată din aproape toate părțile de Marea Neagră. De aceea hărțile o numesc Limen sau Marea de Zabacha, odinioară Palus Meotides (care este golful alteia, cu o intrare îngustă, o strămtoare asemănătoare Gibraltarului, numită Bosforul Cimmerian). Locul sau istmul prin care Crimeea este legată de pământul Ucrainei, țara cazacilor, situată dincolo de Nipru, este foarte îngust și este închis de la o mare la cealaltă printr-un zid fortificat cu turnuri și alte lucrări de lemn care acoperă acest cap și fac din el un fel de port, prin care trebuie neapărat să treci pentru a pătrunde în această peninsulă. Și în spatele acestei întărituri, chiar la intrarea în istm, se găsește fortăreața Perecop, care închide trecerea, și de la denumire căreia provine numele celorlalte neamuri din

¹⁰⁸ Pentru o introducere în organizarea politică a Hanatului, vezi Alan W. Fisher, *The Crimean Tatars*, Stanford, 1978, precum și culegerea de articole a aceluiași autor *Between Russians, Ottomans and Turks*, Istanbul, 1998.

¹⁰⁹ Bialograd.

¹¹⁰ Kilia Nova și Kilia Stari. [Notă marginală] *Kilia la Neuve, Kilia la Vieille*. Pentru o introducere în controversata dezbatere privind localizarea celor două Chilii, vezi Octavian Iliescu, *Localizarea vechiului Licostomo*, „Studii. Revista de Istorie”, 25, 1972, p. 435–462 și Ștefan Andreescu, *O cetate disputată: Chilia în prima jumătate a secolului al XV-lea*, p. 34–48 și *Note despre cetatea Chilia*, p. 49–58 în Idem, *Din istoria Mării Negre*, București, 2001.

¹¹¹ *Connue des Anciens sous le nom de Chersonese Taurique et nommée Krim par les modernes*.

această țară, de tătari perecopieni sau de tătari din Perecop¹¹², care este mai bine cunoscut decât cel de Crimeea. Interiorul țării este foarte primitiv, bine populat, cu orașe întinse și târguri bine construite. Acești tătari nu sunt rătăcitori prin câmpii, precum sunt cei din Bugeac și calmucii¹¹³, care nu au o locuință stabilă. Principalul oraș se numește Caffa și se află la marginea provinciei, pe malul mării, nu departe de intrarea în Bosfor, care este denumită după numele orașului, Marea Caffei. Nu știu dacă este adevărat că hanul își ține curtea în acest oraș, dar provincia este reședința acestui suveran al tuturor tătarilor.

Aceste neamuri felurite erau altădată barbare, crude și chiar antropofage, dacă ar fi să-l credem pe Ovidiu, care a fost exilat spre Cetatea Albă¹¹⁴, la aceste guri ale Dunării unde se spune că există un lac care se numește și astăzi lacul lui Ovidiu. În prezent, în comportamentul față de sclavii care ajung acolo, nu sunt câtuși de puțin schimbați. Cu toate acestea se găsesc câțiva omenoși, milostivi, chiar cu un fel de bună credință, după cum am văzut în cazul acelor exemple în care unii poloni au fost eliberați doar în schimbul cuvântului lor.

Tătarii se hrănesc cu sălbăticiuni, cu rădăcini, cu carne de cal aproape crudă, cu lapte de iapă care este băutura lor de ospăț și toate acestea fără pâine, a cărei întrebuințare este foarte puțin răspândită. Hainele poporului, adică ale soldaților și ale celorlalți oameni de rând, sunt făcute din piele de oaie, precum cele ale cazacilor. Dar mârzacii¹¹⁵ sau conducătorii, generalii, comandanții de oaste, au hainele din stofe, postavuri și alte asemenea, precum oamenii aleși din rândul celorlalte neamuri. Tătarii sunt mici, măslinii¹¹⁶, au fața netedă și întinsă, nasul turtit, ochii înfundați în cap, foarte îndepărtați unul de celălalt și la fel de mici precum găurile de potcoave, fizionomia grosolană și sălbatică. Totuși, există și câteva excepții. Spun câteva, pentru că, într-adevăr, doar foarte puțini arată altfel. Există în rândul lor o rasă, denumită regală, care se trage din femeile circaziene, despre care se spune că ar avea cel mai nobil sânge din lume. Oamenii din această rasă sunt foarte bine făcuți, înalți, cu fizionomia frumoasă, cu fața proporționată și având maniere cultivate. Am văzut mai mulți dintre aceștia în Polonia, printre alții un cancelar al hanului prins în Bucovine, în campania din 1685. Acesta era un bătrân scund, cu totul alb, plin de înflăcărare și de duh, având un aer deschis și plăcut. A mai venit un ambasador la acest prinț în 1690, la Varșovia, care era de asemenea, atât de curtenitor și de ager cum nu văzusem vreun polon sau vreun turc levantin.

¹¹² *Tartarie Precopense et de Tartares de Precop*. Pentru tătarii din Perecop, vezi Alan W. Fisher, *The Crimean Tatars*.

¹¹³ *Kalmouques*.

¹¹⁴ Pentru diversele localizări ale mormântului lui Ovidiu de-a lungul istoriei, inclusiv pentru ideea răspândită în Polonia secolului al XVII-lea potrivit căreia mormântul se afla la Cetatea Albă, vezi J. B. Trapp, *Ovid's Tomb. The Growth of a legend from Eusebius to Laurence Sterne, Chateaubriand and George Richmond*, „Journal of the Warburg and Courtauld Institutes”, 36, 1973, p. 35–76.

¹¹⁵ *les Mourzas* [Notă marginală] *Acest cuvânt se scrie Myrza*.

¹¹⁶ *bazannes*. Termenul bazannes era folosit pentru pielea de oaie vopsită într-o culoare închisă, ce avea multiple folosințe, printre care și legatul cărților; vezi articolul despre *tanner* din D. Diderot și J. le Rond d'Alembert, ed., *L'Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers*, Paris: 1751–1772 [textul primei ediții poate fi accesat pe site-ul <http://fr.wikisource.org/wiki>. Data ultimei accesări 9.12.2009]

Odinioară, toți tătarii erau în general denumiți sciți, nume care le este încă dat în textele latinești. Dar anticii, chiar Ovidiu, îi confundau adesea pe cei din regiunile învecinate Mării Negre cu sarmații, denumind țara lor Sarmatia europeană. Aceia despre care vorbesc erau așadar sciții europeni, astăzi tătarii cei mici, cu totul diferiți față de cei din Asia, sau de tătarii cei mari, al căror împărat, numit Mare Han, a cucerit întinsul Imperiu al Chinei, despărțit de al său printr-un zid lung, după cum știe toată lumea. Și Tamerlan este din rândul lor. Măreția și puterea hanului țării tătarilor celor mari poate fi judecată prin întinderea celor două state ale sale luate împreună, care cuprind mai multe țări decât are întreaga Europă. De altfel, China este atât de populată, încât doar orașul Pekin, capitala acestui imperiu și reședința suveranului, are mai mult de cinci milioane de suflete, iar Nanjing¹¹⁷, trei milioane, potrivit raportului foarte exact al vestitului părinte iezuit Grimaldi¹¹⁸, pe care l-am văzut în Polonia, unde venise pentru a încerca să meargă în China prin țara tătarilor, ceea ce i-ar fi scurtat drumul cu două sau trei mii de leghe. Dar țarii Moscovei nu au vrut deloc să-i dea drept de trecere prin țările lor, pe care ar fi trebuit să le traverseze pentru a ajunge la zid.

După cum am arătat, regele Poloniei, pentru că nu putea intra în Basarabia, a trecut de cealaltă parte a Prutului, pentru a coborî încă puțin de-a lungul acestui fluviu¹¹⁹, pe care l-a lăsat la stânga sa, și pentru a încerca să ajungă până la Dunăre, dacă ar fi fost posibil. El a înaintat chiar până aproape de Fălciu și de vestita Movila Răbâia¹²⁰, care este o mare ridicătură de pământ de 19 stânjeni și jumătate înălțime. De pe vârful acesteia a fost descoperită tabăra turcilor și tătarilor, care erau împreună, așezată pe malul Basarabiei pe care noi îl părăsisem. Ei ne-au urmărit permanent, fluviul despărțind cele două oști. Trupele lor îl treceau înot în fiecare zi pentru a ataca fie proviziile noastre, fie avangarda noastră. De altfel, cum din Prut se adăpau ambele armate, fiecare se lupta pentru apa sa și își apăra malul său, ceea ce a provocat frecvente hărțuiri, nefaste pentru poloni, din rândul cărora tătarii au luat cu ei un număr însemnat în această campanie.

La Fălciu¹²¹, regele Poloniei a trimis în recunoaștere, iar țara a fost găsită impracticabilă pentru o armată, într-atât era de muntoasă, de tăiată de trecători și de stânci ascuțite, încât s-ar fi socotit o mare bucurie dacă nu s-ar fi mers mai departe. Așadar, consiliul a hotărât că oastea trebuie să se întoarcă prin Valahia, urcând pe Prut, fără a se îndepărta de fluviu datorită nevoii de apă. Și acest lucru s-a făcut. Dar, înainte de a părăsi această țară, aş dori să spun un cuvânt despre această Movilă vestită, care a fost capătul drumului nostru, și *non plus ultra* al regelui Poloniei. Vechii romani obișnuiau să ridice la hotarele lor mausolee ofițerilor însemnați care tocmai muriseră. Pot fi încă văzute într-un număr mare în câmpiile de lângă Boneff din Flandra, în împrejurimile Maastricht-ului și în alte țări. Acestea erau ridicături de pământ foarte înalte, al căror obicei s-a păstrat în Polonia

¹¹⁷ *Nanquain*.

¹¹⁸ Claudio Filippo Grimaldi, vezi Joseph Dehergne, *Répertoire des Jésuites de Chine de 1552 à 1800*, Roma, 1973, nr. 391.

¹¹⁹ Dalérac denumeste Prutul și Siretul fluvii.

¹²⁰ *Proche de Falcin et du fameux Mohile de Rebea*.

¹²¹ [Notă marginală] *Hărțile scriu Falcin*.

sub numele de Movilă. Aceea de care am să vorbesc, se numește Răbâia, care-și are numele, după cum zic unii, de la numele prințului care este înmormântat acolo și care a pierit în acel loc cu întreaga sa familie într-o luptă sângeroasă pe care Romanii au câștigat-o împotriva dacilor. Dimpotrivă, regele Poloniei crede că acela este mormântul lui Decebal, care a avut o soartă asemănătoare în vremea împăratului Traian.

Tătarii, văzând că ne întorcem, au făcut aceeași mișcare pe celălalt mal, urmând înaintarea noastră în paralel și hărțuindu-ne permanent cu trupele lor, care se găseau tot timpul în frunte, la coadă, pe aripi, fără însă ca grosul armatei să fi trecut pe malul nostru.

Cel mai supărător lucru în această retragere a fost că tătarii arseseră întreaga câmpie din jurul nostru și că ierburile și paiele înalte ridicau un foc cumplit, ale cărui vâpăi și scântei înconjurau oastea din toate părțile. A trebuit să se croiască un drum prin aceste flăcări și pentru a le stinge din mers a fost nevoie ca dragonii să înainteze cu prăjini la capătul cărora era așezată o pânză sau o altă bucată de stofă, pentru a stinge astfel focul de care oastea era înconjurată. Lucru de mirare și nemaiauzit ca o oaste să fie văzută retrăgându-se din mijlocul flăcărilor, precum dintr-un cuptor! Poate că retragerea ar fi fost încă și mai grea prin mijlocul mlaștinilor pe care a trebuit să le traversăm, dacă nu ar fi fost o mare secetă în acel an în Valahia.

Teritoriul acestei provincii este foarte fertil la câmpie. Locurile mlaștinoase sunt foarte adânci, astfel încât un om și calul său se pot în întregime ascunde sub înălțimea stufului, deasupra căruia pot fi văzute doar vârfurile lăncilor unei oști mărșăluind. Atunci când se ridică tăbăra, ar trebui spus că oastea se scufunda dintr-o dată sub pământ, pentru că ea dispărea din fața ochilor. Și a prins foarte bine că acel an a fost extrem de secetos, oamenii din țara aceea spunându-ne chiar că nu mai plouase de aproape trei ani, pentru că dacă nu ar fi fost așa oastea ar fi pierit în acele mlaștini adânci. Pretutindeni se vedea pământ crăpat, goluri sau crevase mari, de lărgimea copitelor cailor și de o foarte mare adâncime, pe care căldura și seceta le lărgeau încă și mai mult în fiecare zi. Adăugați acestora pădurile dese, munții înalți, sălbatici și înguști, trecătorile anevoioase și periculoase care se ivesc în tot acest vălmășag, țăranii lipsiți de așezări și trăind din tâlhării, supraveghind pădurile și trecătorile. Dacă ne gândim bine, eu spun că această retragere, din cauza tuturor acestor împrejurări, deși a avut loc într-un spațiu restrâns, nu a fost mai puțin periculoasă decât cea a grecilor din străfundurile Persiei.

Înainte de a povesti mai departe anumite amănunte ale marșului, să spunem un cuvânt, în general, despre Valahia, țara pe care oastea polonă a traversat-o în această campanie. Este o țară destul de întinsă, un amestec de păduri, munți, mlaștini și câmpii cultivate. În prezent este puțin locuită, dar odinioară avea orașe mari și sate frumoase, din care se văd încă rămășițe triste, biserici dărăpănate, ziduri și împrejmuiri. Capitala se numește Iași¹²², odinioară un oraș însemnat și

¹²² [Notă marginală] *Acum doisprezece ani Iași-ul avea încă 14.000 de case și 28 de biserici grecești. Se scrie Iassii, cu două puncte pe ultima literă. Pentru criza demografică din Moldova din ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, vezi Louis Roman, Moldova. Vremuri de restriște: 1670–1700, în Louis Roman, Radu Ștefan Vergatti, „Studii de demografie istorică românească”, p. 81–11, București, 2002.*

potrivit pentru reședința unui suveran, dar care a fost ruinat în mai multe rânduri. Se văd încă, atât înăuntrul orașului cât și în afară, mănăstiri frumoase, case mari, dintre care nu au mai rămas decât vreo o mie două sute. Bisericele și celelalte construcții impunătoare sunt risipite printre ruine și ziduri. Iași era antrepozitul negustorilor orientali și prăvălie care furniza regiunilor septentrionale mărfuri aduse din Levant. În anul în care turcii au fost înfrânți la Hotin, la Iași erau foarte multe bogății, iar Sieniawski¹²³, marele stegar al Coroanei, trimis cu un corp de cavalerie pentru a-i urmări pe dușmani, a știut de îndată să găsească ascunzătorile. La fel a făcut în această ultimă campanie locotenentul colonel de dragoni ai regelui, Galetski, al cărui nume nu va fi uitat, cum nu a fost nici al aceluia din campania din 1673.

Religia acestei provincii și a Moldovei cu care este învecinată, a fost din totdeauna cea a grecilor sau a rușilor, având aceeași liturghie în limba slavă. Biserica Romană are acolo câteva biserici și câteva misiuni sub ascultarea unui episcop latin, care poartă numele de episcop al Valahiei, comisar apostolic în toată întinderea acestor două țări. Reședința lui este într-un oraș așezat lângă munții Transilvaniei, adică sub acest lanț de munți, Carpații, care despart această provincie de regiunile locuite de neamurile secuiești, ale căror așezări sunt cuprinse în șapte mari târguri și dependințele lor denumite *Septem Pagi Ciculorum*. Cât despre numele reședinței episcopului Valahiei acesta este Bacăul¹²⁴. Prelatul este un polonez, odinioară călugăr franciscan, rudă a actualului rege al Poloniei Ioan al III-lea, care a așezat călugări din același ordin în misiunile pe care le-a întemeiat acolo¹²⁵.

Valahia este udată de numeroase mici râuri, care izvorăsc din munții ce o întreține, fără a socoti marile fluvii ale Nistrului și Prutului, precum și pe cel al Siretului, în realitate mai mic decât celelalte două, dar destul de însemnat, șerpuind prin câmpii și văi în acea parte care se află dincolo de Prut, unde se găsesc Bucovinele mari și vărsându-se din partea dreaptă în acesta, pentru a curge apoi împreună, cu forțe egale, înspre Moldova și pentru a ajunge în Dunăre.

Pe aceste câmpii se văd urmele vechilor romani și ale armatelor lor, prin ruinele marilor lor lucrări, ale taberelor ridicate și împrejmuite, ale mormintelor militare denumite în această țară movile, ale întăriturilor, fortificațiilor, șanțurilor, precum acele lucrări care se găsesc la poarta Bucovinelor mici, care astăzi sunt denumite șanțul sau tabăra lui Traian¹²⁶ și această Movila Răbăia, care este în Bucovinele mari, pe celălalt mal al Prutului și despre care se spune că ar fi mormântul lui Decebal sau al altui rege al dacilor care a fost înmormântat cu întreaga sa familie, fără a mai socoti multe alte mausolee mai mici, răspândite în aceste părți, precum cele pe care romanii le-au ridicat pe marea câmpie Boneff din Flandra. Este însă trist și vrednic de plâns că și construcțiile moderne, orașele, târgurile, bisericele, sunt la fel de decăzute precum cele antice. Astfel, Valahia este un întins pustiu care mai arată doar însemnele primei sale măreții prin ruinele de

¹²³ *Schignafski*. Mikolay Hieronim Sieniawski. În 1673 garnizoana otomană de la Hotin s-a predat lui Ioan Sobieski. Pentru o relatare a expediției din 1673 în care e amintit și Sieniawski, vezi Du Pont în *Călători străini*, vol. 7, p. 282.

¹²⁴ *Bakouf* sau *Bakova*. [Notă marginală] În latină *Bacovia*, se scrie în polonă *Bakow*.

¹²⁵ Iacob Dluski (1681–1693). Câteva fragmente din scrisorile acestuia au fost editate în *Călători străini*, fiind precedate de o schiță biografică; vezi *Călători străini*, vol. 7, p. 370–378.

¹²⁶ [Notă marginală] *Alții spun fortul lui Traian*.

care este acoperită. Poporul vorbește propria limbă, un amestec de cuvinte latine și italiene. Hainele, ca și armele, sunt asemănătoare cu cele ale polonilor. Poartă barba lungă, dar tăiată rotund, cu părul tăiat scurt, cu o mică cărare precum cazacii. Oamenii sunt înalți, bine făcuți, cu o fizionomie frumoasă, cu maniere alese. Femeile sunt frumoase, plăcute și cu o înfățișare atrăgătoare.

Oastea polonă, după ce a revenit la Fălciu pentru a se întoarce către Iași, înfruntând toate obstacolele pe care deja le-am amintit, a ajuns la micul râu al Jijiei¹²⁷, unde a ridicat tabăra pe șase septembrie. De acolo, fără ca vreo luptă însemnată să aibă loc, oastea a continuat să înainteze de-a lungul văii în care se află capitala până miercuri, unsprezece septembrie, când unul din detașamentele noastre a fost înfrânt de tătari pe când se întorcea. Între timp, tătarii trecuseră Prutul pe partea noastră și înaintau pe același drum fără a mai fi împărțiți în detașamente, ci adunați împreună cu turcii într-o oaste. Duminică, în ziua de cincisprezece a aceleași luni, regele Poloniei a ridicat tabăra lângă Iași, un pic la stânga orașului și a rămas acolo până pe șaptesprezece. În această perioadă, regele a mers din nou să vadă această capitală și a poruncit să fie retrasă garnizoana pe care o lăsase acolo cu un comandant polon, cu intenția de a părăsi acel loc și țara. Astfel, dimineața pe șaptesprezece, atunci când oastea a ridicat tabăra, garnizoana a părăsit Iașul pentru a i se alătura și a fost urmată îndeaproape de tătari, care au intrat pe o poartă a orașului chiar atunci când polonii ieșeau pe alta, până într-acolo încât între cele două părți au avut loc câteva lupte pe străzile orașului. În vreme ce se retrăgeau, din loc în loc, polonii se baricadau și așezau tunul pe străzi și se luptau pas cu pas pentru a putea înainta. Astfel tătarii au traversat orașul urmărindu-i pe oamenii noștri și s-au apropiat atât de tare de oaste încât a doua zi, pe optsprezece, regele a fost obligat să rânduiască oștirea de luptă, așezând-o față în față cu dușmanii. Aceștia îi așteptau pe poloni în apropierea unui pod de piatră, pe care trebuiau să treacă peste un pârâu, care însă pe atunci era sec. Atitudinea noastră fermă i-a oprit pe tătari și astfel ne-am continuat înaintarea până pe douăzeci și doi septembrie, când am ridicat tabăra pe fluviul Siret, așezându-ne în stânga lui. Apoi, am traversat fluviul fără nici un obstacol, am urcat pe firul apei și am străbătut câmpiile peste care serpuiește. Am urcat până la vărsarea râului Moldova în Siret și, pe douăzeci și șapte septembrie, am așezat tabăra pe acest râu, pe care-l aveam în față, iar în partea dreaptă aveam fluviul în care se varsă acest râu. Pe acolo am trecut râul Moldova. În prima zi a lunii octombrie am ajuns lângă Suceava¹²⁸. Suceava este un oraș în ruine, ca și celelalte, cu o mare incintă, cu mănăstirile în bună parte neatrinse și prin mijlocul căruia trece Siretul. Suceava mai are încă câțiva locuitori, care stăpânesc pădurile și munții învecinați, rămase nelocuite. Orașul face parte din provincia Valahiei. La marginea țării dinspre Moldova și dinspre munții neamurilor secuiești din Transilvania se află Bacăul¹²⁹, reședința episcopului, și, nu departe de acolo, se găsește Romanul, oraș însemnat al moldovenilor. Amândouă aceste orașe sunt mai neatrinse și mai bine păstrate decât Suceava.

¹²⁷ *Dgiŭja*. [Nota marginală] *Se scrie Dziza, se pronunță Dgiŭja*.

¹²⁸ *Soichova* sau *Cetchova*. [Notă marginală] *Se pronunță Soichova, se scrie Sotczowa*.

¹²⁹ *Bacovia*.

În cea de-a doua zi din octombrie oastea a străbătut acest oraș și a trecut Siretul pentru a ridica tabăra pe celălalt mal și pentru a intra apoi în marile Bucovine, care sunt un ținut înspăimântător, închis între acest fluviu, munții Transilvaniei și Prut. Acoperite în întregime de păduri, tăiată de înălțimi sălbatice și dificile, străbătută de văi, de mlaștini, de trecători anevoioase și periculoase. Tătarii, cunoscând bine drumurile și obstacolele, au trimis o trupă de două mii de călăreți care a făcut un mare ocol prin stânga și a tăiat calea oștii polone pregătind o ambuscadă lângă un pârau, la poalele unui munte care trebuia trecut neapărat. Era o trecătoare înspăimântătoare de unde nu am fi putut ieși niciodată fără a pierde fie avangarda, fie bagajele, deoarece tătarii trimiseseră deja câteva cete asupra aripilor, prin pădure, care trebuiau să se alătore oștii lor venind pe drumuri diferite. Ambuscada pe care o pregăteau părea atât de sigură, încât cei mai importanți mărzaci și ofițeri ai curții hanului au dorit și ei să participe. Din fericire însă, regele Poloniei a fost prevenit de fugari chiar în ziua în care a trecut de Suceava. În ajunul zilei în care trebuia să ridice tabăra pentru a trece prin această trecătoare, regele a alcătuit un detașament de 5000 de cavaleri, pe care i-a încredințat vistierului curții Rzewuski¹³⁰, împreună cu câteva piese de artilerie, pentru a-i surprinde pe dușmani înainte de ambuscadă. Vistierul a plecat seara, pe doi sau trei octombrie, fără a face vreun zgomot și fără ca restul oștii să știe și a căzut asupra tătarilor pe când dormeau, i-a atacat cu putere și ar fi înfrânt întreaga lor oaste dacă nu s-ar fi pripit Galetski, locotenent colonel în regimentul de dragoni ai regelui, care fusese trimis de Majestatea Sa regele Poloniei pentru a afla vești despre ce se întâmplă. Acest ofițer, cunoscând nerăbdarea prințului, atunci când i-a văzut pe oamenii noștri sosind a pus să se tragă două focuri de tun pentru a-i da de știre regelui, după cum fusese stabilit. Acest zgomot i-a trezit pe dușmani, care au avut timp să i se împotrivescă lui Rzewuski la trecerea pârului și astfel a scăpat o parte din ei. După semnalul prin care i s-a dat de știre regelui că totul mergea bine, prințul Iacob¹³¹ a plecat din tabără împreună cu voluntarii, dar nu a sosit la locul luptei decât după înfrângerea tătarilor. Câteva cete din rândul acestora, care veneau prin pădure pentru a se alătura grosului oștirii, au apărut chiar în acel moment și l-au atacat pe prinț, care se afla chiar în valea pârului. Polonii i-au respins și i-au atacat pe dușmanii pe care-i aveau la dreapta lor, dintre care un mărzac tânăr și vânos a fost rănit cu două lovituri și a fost luat prizonier chiar de către prinț¹³². Aceasta a fost ultima luptă a acestei campanii pentru că tătarii, după ce au urmărit încă vreo câteva zile oastea polonă, s-au retras în părțile lor, în vreme ce noi am terminat de străbătut trecătoarea împădurită a Bucovinelor pe șapte, opt și nouă octombrie. Pe douăsprezece am trecut înapoi Prutul¹³³, mai sus de Sniatin, și am ridicat tabăra în apropierea orașului, de unde oastea s-a risipit.

¹³⁰ Revouski. Mihail Floryan Rzewuski a fost secretarul soliei lui Ioan Gninski (1677–1678), iar relația sa a fost publicată în *Călători străini*, vol. 7, p. 350–360. Pentru lupta de la Pârhaui vezi și relatarea marchizului de Béthune din *Călători străini*, vol. 7, p. 414–415.

¹³¹ Fiul lui Ioan Sobieski, mare hatman al coroanei în momentul expediției din Moldova. Jurnalul său ținut cu prilejul acestei campanii a fost editat în *Călători străini*, vol. 7, p. 416–435.

¹³² [Notă marginală] 1686.

¹³³ [Notă marginală] *Pe drumul de întoarcere am trecut toate aceste râuri prin vad, chiar și Siretul la Suceava și Prutul la Sniatin.*

FRANCESCO ANTONIO RENZI

(sec. al XVII-lea)

Misionarul Francesco Antonio Renzi da Stipite a sosit în Moldova în luna iunie 1679, împreună cu Vito Piluzio, proaspăt numit arhiepiscop de Marcianopol, și cu alți doi misionari, Antonio Giorgini da Torre și Antonio Brunacci da Cremona. Renzi a fost trimis la misiunea de la Huși, dar foarte curând, în anul următor, a luat pe cont propriu îndrăzneța inițiativă de a se instala la biserica din Iași. Biografia lui a fost reconstituită, pe cât posibil la vremea respectivă, de Maria Holban, în volumul VIII al prezentei colecții. Tot ea a însoțit textul unui raport din 19 februarie 1691, Iași, către Propaganda Fide, cu privire la situația din Moldova, pe care l-a editat atunci, cu bogate observații critice, din care se desprinde concluzia că la data amintită (și probabil încă din 1689) Renzi îl informa în taină pe marele hatman polon Jablonowski despre mișcările politice de la curtea domnească din Iași¹.

Raportul din 19 februarie 1691 vădește că Renzi a părăsit Roma, unde a fost la un moment dat rechemat, la 1 ianuarie 1689². Punând la contribuție o însemnare culeasă de către D. Găzdaru din Arhiva Propagandei, potrivit căreia în 16 noiembrie 1688 a fost prezentată „o relație a lui Renzi cu descrierea Moldovei”³, Maria Holban a scris, în 1983, că „ar fi de cel mai mare interes să poată fi publicată această descriere”⁴. Și ceva mai apoi, ea a stăruit: „Precum s-a spus, Renzi a înfățișat Propagandei în 1688 o descriere a Moldovei care însă a rămas inedită”⁵.

Ulterior, regretata profesoară italiană Teresa Ferro a crezut că a descoperit relația părintelui Renzi, pe care a transcris-o și publicat-o. Însă și-a dat seama că, totuși, nu este vorba propriu-zis de „scrierea originală a lui Renzi”, ci „numai de o dare de seamă întocmită de cardinalul Giulio Spinola pentru cardinalii de la Propaganda, chemați să discute despre anumite chestiuni importante privitoare la părintele Renzi, pe lângă măsurile de luat în misiunile din Moldova”⁶. Am introdus acest text în care, într-adevăr, este rezumată relația lui Renzi, dar sunt consemnate și discuțiile avute cu el la Roma, îndată după tâlmăcirea originalului acelei relații, care în realitate a văzut lumina tiparului încă din anul 1669. Se va putea astfel constata, prin confruntare, în ce măsură la Roma prezentau interes și erau selectate o serie de date dintr-o relație de misionar.

Este ciudat că atât Maria Holban, cu acribia-i cunoscută, cât și, mai târziu, Teresa Ferro nu au remarcat că în anexele unui studiu apărut în țară în anul 1969, sub semnătura Vioricăi Lascu, a apărut și textul relației din 1688 a lui Francesco Antonio Renzi⁷. Este adevărat că el nu a fost cules din arhiva de la Propaganda Fide, ci din arhiva cardinalului Francesco Buonvisi (1626–1700), păstrată la Arhiva de Stat a orașului toscan Lucca. Acesta din urmă, după ce începând din ianuarie 1673 a fost nunțiu la Varșovia, din septembrie 1675 și până în august 1689 a fost nunțiu la Viena⁸. Iar în această

¹ *Călători străini despre țările române*, VIII, București, 1983, p. 111–124.

² *Ibidem*, p. 119.

³ *Omagiu Profesorului D. Găzdaru. Miscellanea din studiile sale inedite sau rare*, vol. I, *Studii istorico-filologice*, Freiburg i. Br., 1974, p. 85, nr. LXVIII.

⁴ *Călători*, VIII, p. 113.

⁵ *Ibidem*, p. 116.

⁶ Teresa Ferro, *Una relazione inedita sullo stato della missione di Moldavia del minore conventuale F. A. Renzi (1688)*, în „Sudi Italo-Romeni”, an. I–I, 1997, p. 19.

⁷ Editarea l-a atribuit, însă, anului 1689.

⁸ *Vezi Dizionario biografico degli italiani*, Istituto della Enciclopedia Italiana, t. 15, Roma, 1972, p. 319–325 (G. De Caro).

foarte bogată arhivă a înaltului prelat catolic s-au conservat, pe lângă corespondența sa din anii nunțiaturilor, și „rapoarte adresate lui sau copii ale rapoartelor ce îl interesau”⁹. Din ultima categorie face parte neîndoiește și relația despre Moldova a părintelui Renzi.

De curând a fost reluată discuția asupra împrejurărilor în care franciscanul a părăsit Moldova. Stăruia o confuzie, căci se credea că Renzi a murit chiar în Moldova, prin 1696-1697 (ar fi fost ucis din porunca lui vodă Antioh Cantemir!). Izvorul scos la lumină recent este un raport trimis din Constantinopol la 4 mai 1697 de către venețianul Antonio Paolucci, care, în chip neoficial, îndeplinea funcția de reprezentant consular al Veneției, în absența unui bail. Acesta semna la alte, sub raport eclesiastic, prezența la Constantinopol a unui „Padre Francesco Moldavio della Marca Anconitana”. Or, potrivit autorului încercării din care extragem cele de față, există câteva elemente care ar pleda pentru identificarea cu Francesco Antonio Renzi. Mai întâi, franciscanul a stat suficient de mult în Moldova ca să poată primi apelativul „Moldavio”. Apoi, printre misionarii catolici din Moldova din ultimul sfert al secolului XVII nici unul în afară de Renzi nu poartă prenumele Francesco. În fine, cel mai important indiciu pentru identificare este proveniența lui din „Marca Anconitana”. Deoarece localitatea lui de baștină, Stipite, se află într-adevăr în acea regiune italiană. Prin urmare, se pare că Renzi a plecat din Moldova în cursul anului 1696. În anul următor, el era propus să devină „guardiano” al mănăstirii catolice din Palermo (Panormo), în epocă pusă sub jurisdicția canonică a Vicarului Patriarhal din Orient al Sfintei Congregații *De Propaganda Fide*, ceea ce era un semn de mare considerație¹⁰. Nu se cunoaște, însă, deocamdată, soarta lui ulterioară.

Sunt de relevat, în relația lui Renzi, câteva pasaje. Cel dintâi este cel în care, în formă românească, el înregistrează dregătorile din sfatul domnesc al Moldovei, ale celor opt „senatori” care cârmuiau alături de domn: un mare logofăt, doi vornici mari – de Țara de Sus și de Țara de Jos –, un mare postelnic, un hatman, un mare spătar, marele paharnic și marele vistier.

Singurul element de istorie politică din narațiune este cel legat de episcopatul catolic de Bacău¹¹. Desemnarea episcopului ar fi revenit regelui polon prin tratatele încheiate cu Poarta, „când [Polonia] a cedat complet Moldova, pe vremea principelui Ștefan” (cel Mare). Cu alte cuvinte, Renzi vorbește de o tradiție potrivit căreia intrarea Moldovei în sfera de dominație a Porții a fost rezultatul unei înțelegeri polono-otomane. Cercetările mai noi au arătat că, într-adevăr, a fost vorba de o înțelegere, însă indirectă, când, pe vremea lui Petru vodă Aron - așadar predecesorul lui Ștefan cel Mare –, regele Cazimir al Poloniei, angajat în războiul cu Ordinul Teutonic (1454-1466), „a fost îngăduit voievodului Moldovei să dea drept tribut împăratului turcesc două mii de zloți roșii, ca să aibă pace”¹².

Interesantă în relația lui Renzi este și observația – reluată apoi în darea de seamă a cardinalului Giulio Spinola – că în absența preoților catolici care să administreze sacramentele, catolicii din Moldova recurgeau la preoți ortodocși. Iar, cu timpul, se obișnuiau așa și era dificil pentru misionari să-i readucă la ritul catolic.

În ansamblu, ca și în multe alte relații de misionari din epocă, avem în fața ochilor schițată o imagine dezolantă a Moldovei, pustiită în chip repetat de războaiele polono-otomane și de incursiunile tătarăști. Un amănunt revelator asupra situației populației este și acela cu privire la faptul că atât ortodocșii, cât și catolicii locuiau înghesuiți câte două-trei familii într-o casă, din pricina birului „care se împarte pe case, atât la cei care-l dau principelui Moldovei, cât și la cei care-l dau tătarilor” (în Bugeac).

⁹ Viorica Lascu, *Documente inedite privitoare la situația țărilor române la sfârșitul secolului XVII*, în AIIC, XII, 1969, p. 231-232.

¹⁰ Vezi Eugen Zuică, *Una fonte veneziana inedita riguardante un minore conventuale italiano. missionario in Moldavia negli ultimi decenni del XVII secolo*, în culegerea de studii: *L'Europa Centro-Orientale e la Penisola italiana: quattro secoli di rapporti e influssi interscorsi tra Stati e civiltà (1300-1700)*, a cura di Cristian Luca e Gianluca Masi, Brăila-Venezia, 2007, p. 203-206.

¹¹ Renzi scrie că evenimentul fondării episcopiei de Bacău se datorează papei Urban al IX-lea, însă cardinalul Giulio Spinola, în textul următor, a corectat: Clement VIII (vezi și mai jos).

¹² Vezi discuția la Șerban Papacostea, *Evul Mediu românesc. Realități politice și curente spirituale*, București, 2001, p. 113-116, 118-122 și mai ales p. 126.

La începutul dării de seamă a cardinalului Giulio Spinola, pe care o reproducem în continuare, sunt înlăturate acuzațiile îndreptate împotriva părintelui Renzi¹³. Mai ales Vito Piluzio, ascultat la Roma, a depus mărturie favorabilă pentru misionarul nostru. Față de acuzația că s-ar fi ocupat cu negustoria, Vito Piluzio a arătat că, în absența vreunui subsidiu de la Propaganda Fide, Renzi s-a ocupat într-adevăr „de afacerile domestice ale unui negustor care-l aprovizionează”. Dar, „după moartea acestuia nu s-a mai amestecat în cele seculare”. La rândul lui audiat, părintele Renzi s-a lăudat cu înfăptuirile lui din cei zece ani petrecuți în Moldova. Dintre acestea merită amintită construirea la Iași a unei reședințe spațioase, unde putea locui nu numai prefectul, ci putea adăposti și pe ceilalți misionari „în cazuri de persecuție sau altă nevoie”. La urmă sunt indicați nominal misionarii ce urmau să fie trimiși în Moldova, însoțiți de părintele Renzi: Angelo Bonaventura Petri da Zagarolo, Giuseppe Maria Donati da Reti, precum și „părintele Bacalaureat Tamburino”¹⁴.

Relația lui Francesco Antonio Renzi, în ediția Vioricăi Lascu, și, pe de altă parte, darea de seamă a cardinalului Giulio Spinola, în ediția Teresei Ferro, au fost folosite de Eugen Zuică, în articolul său mai sus citat. De asemenea, documentele culese și editate de Viorica Lascu au fost puse la contribuție și de Rafael-Dorian Chelaru, în studiul: *Implicarea clerului catolic din Moldova în activități de natură comercială (sec. al XVII-lea – prima jumătate a sec. al XVIII-lea) – Considerații preliminare*, în culegerea de studii: *Negustorimea în Țările Române, între „Societas Mercatorum” și individualitatea mercantilă, în secolele XVI-XVIII*, editată de Cristian Luca, Galați, 2009, p. 147–166. Vezi, de asemenea, Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601–1698)*, Blaj, 2005, p. 354, 358.

FRANCESCO A. RENZI¹⁵

I

Relația lui Fra Francesco Antonio Renzi, minorit conventual, fost misionar apostolic în Moldova timp de zece ani cu decret al Sfintei Congregații De Propaganda Fide

Principatul Moldovei este așezat la hotarele Europei către Asia, de care este despărțit de Marea Neagră de o parte, către răsărit; de aceeași parte, așijderea către răsărit, se mărginește cu Turcia *alias* Dobrogea¹⁶, de care este despărțit de Dunăre; către miazăzi se învecinează cu Țara Românească; către apus cu Transilvania și Rusia¹⁷; și către miazănoapte se învecinează cu Podolia și cu Ucraina, de care este despărțit de râul Nistru¹⁸ *alias* Tiras¹⁹.

¹³ O listă de 14 capete de acuzare era prezentată la Roma, de către secretarul congreghției, în data de 5 aprilie 1688 (D. Găzdaru, *op. cit.*, nr. LXV, p. 84).

¹⁴ Vezi și *ibidem*, p. 85.

¹⁵ Relația propriu-zisă despre Moldova, în limba italiană, a lui Francesco Antonio Renzi a fost publicată de Viorica Lascu, *Documente inedite privitoare la situația Țărilor Române la sfârșitul secolului XVII*, în AIIC, XII, 1969, p. 261–265, anexa XII. Cel de-al doilea text, tot în italiană, este darea de seamă întocmită, pe baza acestei relații, dar și a celor spuse la Roma prin viu grai de Renzi, de către cardinalul Giulio Spinola, pentru cardinalii Congregației De Propaganda Fide. Izvorul a cunoscut două ediții, datorate regretatei profesoare Teresa Ferro. Prima dată a fost publicat, cu o introducere mai extinsă, sub titlul *Una relazione inedita sullo stato della missione di Moldavia del minore conventuale F. A. Renzi (1688)*, în „Studi Italo-Romeni”, I–1, 1997, p. 19–33. Vezi, apoi, Teresa Ferro, *I missionari cattolici in Moldavia (Studi storici e linguistici)*, Cluj, 2005, p. 153–164.

¹⁶ Dobrogeo.

¹⁷ Referire la Rutenia.

¹⁸ Niestere.

¹⁹ Tira.

Moldova are în lungime, începând de la Transilvania până la Marea Neagră, 450 de mile italiene, și în lățime, începând de la râul Nistru până la Dunăre, circa 275 de mile. Moldova este împărțită în trei provincii mari și douăzeci și șapte de provincii mici.

Provinciile mari sunt Moldova de Sus către Polonia, Moldova de Jos către Transilvania și Țara Românească²⁰, Bugeac²¹ către Marea Neagră; Bugeacul este stăpânit în întregime de tătari și turci; [locuitorii] sunt, de asemenea, creștini, dar aproape robi. Moldova de Jos este locuită de moldoveni, dar puțini, din cauza pustiirilor neconținute ale tătarilor. Moldova de Sus este complet părăsită din cauza nesfârșitelor războaie ale turcilor și tătarilor împotriva polonilor²².

Moldova este o țară deschisă²³, cu câmpii foarte întinse și păduri, dar foarte la îndemână, umblându-se pretutindeni cu căruțele; totuși, către Transilvania sunt munți foarte înalți, dar bogați și plini de toate felurile de animale, atât domestice, cât și sălbătice, precum bivoli sălbatici²⁴, cerbi, mistreți, urși, râși și alte feluri de animale.

Moldova are pământ foarte fertil, bogată în tot felul de grâne, de vinuri și miere din belșug, se găsesc animale de toate felurile, mai prețioase decât ale vecinilor din preajmă; este prea plină de râuri și lacuri și este abundentă în pești de toate felurile; sunt acolo mine de aur, dar nu se lucrează de frica turcilor; sunt mine de sare în bolovani, cu care se aprovizionează Moldova și Ucraina, și se trimite încă în cantitate mare în Turcia.

Acest principat al Moldovei este supus turcilor și tătarilor, de care este mult asuprit prin grele tributuri; principele poate fi schimbat și nu prin succesiune [ereditară]; pe care [principe] boierii²⁵ îl aleg și Poarta otomană îl confirmă. Sunt opt senatori²⁶: cel dintâi se cheamă *logofetul mare*²⁷, ceea ce vrea să zică marele cancelar; doi se cheamă *vuornici mari*, ceea ce înseamnă mare judecător al Moldovei de Sus și de Jos; al patrulea se numește *postelnich mari*, ceea ce vrea să zică mare mareșal²⁸; al cincilea se cheamă *atman*²⁹, care înseamnă general; al șaselea *spatarul mare*, care înseamnă marele scutier; al șaptelea *paharnicul* care vrea să zică cupar; al optulea se numește *visternicul mare*, care înseamnă marele trezorier.

²⁰ *Valachia.*

²¹ *Bugiac.*

²² A se compara cu cele scrise de Dimitrie Cantemir peste un sfert de secol: „Odinioară Moldova era alcătuită din trei părți: Moldova de jos, Moldova de sus și Basarabia, în care se numărau în total 23 de ținuturi mai mici... au rămas domniilor de azi numai 19 ținuturi și nici acestea întregi” (*Descrierea Moldovei*, traducere de Gh. Guțu, introducere de Maria Holban etc., București, 1973, p. 73).

²³ *terra aperta.*

²⁴ *Bouri?*

²⁵ *i baroni.*

²⁶ Adică boieri din sfat.

²⁷ Așa în original. Am reprodus și în continuare în italice denumirile de dregătorii, așa cum au fost ele înregistrate de Renzi.

²⁸ *gran marescial.*

²⁹ *Hatman.*

Orașul principal al Moldovei se numește Iași³⁰, așezat între Moldova de Sus și cea de Jos; acolo rezidă principele, numit în această limbă *Vuoda*, cu cei opt senatori sus-amintiți și mulți alți dregători³¹. Principele actual se cheamă Ioan Constantin³², foarte binevoitor cu misionarii, ca și toți senatorii și alți boieri; care doresc să meargă și să stea acolo misionarii și să-i ajute să țină oamenii să locuiască în orașe, târguri și sate, care sunt depopulate când nu stau acolo sau pleacă misionarii. Orașul Iași este deschis din toate părțile, casele sunt aproape toate din lemn, numai palatul principelui este de piatră, foarte mare și vechi; sunt înăuntrul orașului șase mănăstiri de călugări ortodocși³³ și în afara orașului șapte, toate ca niște cetățui, unde se retrag oamenii când năvălesc tătarii. Sunt acolo multe biserici de mir și schismatice din piatră și din lemn, în care slujesc *popi* schismatici; căci așa se cheamă preoții căsătoriți în acea limbă. Orașul Iași este lat de o milă și jumătate italiană și lung de două mile italiene.

În acest oraș este o singură biserică catolică, mică și de lemn, toată ruinată, în așa măsură încât nu se poate sluji acolo pe timp de iarnă sau ploios; pe asemenea vreme se slujește totuși în casă. Biserica este așezată într-un loc bun, la distanță de 100 de pași de palatul principelui. Sunt actualmente în acest oraș ca la 40 de case de catolici; în preajma orașului, în diverse sate, adică în Miroslava³⁴, la distanță de 4 mile italiene, sunt 15 case de catolici; în Bucium³⁵, la distanță de Iași de 5 mile, sunt șase case de catolici. Într-un alt sat, numit Copou³⁶, sunt 4 case de catolici, într-un alt sat numit Vereșeni³⁷, la depărtare de 4 mile, sunt 4 case.

Această biserică din Iași, înainte de pierderea Cameniței³⁸, avea patru potire, două cruci, un chivot al agnețului, o tămâierniță și un sfeșnic, toate de argint, avea sfite și patrafire prețioase, cărți de rugăciune îmbrăcate în catifea, legate în argint; însă toate aceste lucruri au fost pierdute de un anume Paolo Miscozzi, catolic, pe atunci procurator al bisericii³⁹. Această biserică avea trei clopote, dar două au fost luate de poloni când au venit acum doi ani și jumătate spre a merge în Bugeac⁴⁰; pe unul l-a recunoscut totuși vorbitorul [părintele Renzi] în Liov⁴¹, la frații Bonfratelli,

³⁰ *lasse*.

³¹ *baroni officiali*.

³² *Giovanni Constantino*.

³³ *greci e basiliani*.

³⁴ *Miroslava*.

³⁵ *Bucim*.

³⁶ *Coppò*.

³⁷ *Vriul*. O altă variantă de nume este Verigeni (vezi *Indicele numelor de locuri* întocmit de Alexandru I Goța, citat mai jos).

³⁸ Pentru campania și asediul care a dus la cucerirea de către turci, în 1672, a cetății Camenița (Kameniec-Podolski), vezi N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, Gotha, 1911, p. 143–146.

³⁹ În 1663 se găsea într-adevăr la Iași (vezi *Călători străini*, VII, București, 1980, p.109–110).

⁴⁰ Este vorba de campania polonă din 1686, comandată de însuși regele Jan Sobieski, încheiată cu un eșec răsunător. Vezi relatările și, respectiv, jurnalul lui François Gaston de Béthune și Iacob Sobieski, în volumul VII din *Călători străini* (p. 399–435). Vezi, de asemenea, în prezentul volum și textul lui François Paulin Dalérac.

⁴¹ *Leopoli*.

și cu toate că a făcut diverse cereri, nu au vrut să-l restituie; de aceea va fi necesar ca monseniorul nunțiu în Polonia să-i admonesteze ca să-l restituie; cel de-al treilea, care este clopotul cel mare, a fost îngropat de vorbitor în biserică, sub confesional.

La 35 de mile de Iași, în Moldova de Sus, este un oraș numit Cotnari⁴², de cinci ani încoace pustiit de cotozirile tătarilor și cazacilor. În acest oraș sunt trei biserici catolice de piatră. Biserica mare are foarte multă argintărie și odăjdii, care se păstrează în Transilvania; aceste biserici au mai mult de 70 de [fâlcii]⁴³ de vie, și în timp de pace fac aproximativ 400 de butoaie de vin. Aici pot trăi în timp de pace trei sau patru preoți. Afară din oraș este o altă biserică catolică, dar de lemn, fostă demult a luteranilor, și aceasta, de asemenea, are posesiunile ei.

De la acest oraș la 40 de mile este un alt oraș numit Baia⁴⁴, cu biserică de piatră și casă de lemn pentru preot. Biserica a ars în vara lui 1667; clopotele, două mititele au fost luate de cazaci, și cel mare de țărani și vândut în Transilvania.

De la acesta la 16 mile este un oraș numit Suceava⁴⁵ cu biserică de piatră și casă de lemn pentru preot; era acolo și o altă biserică de piatră, dar acum este prăvălită. De la acest oraș către Polonia sunt Târgul Siret⁴⁶, Cernăuți⁴⁷; către hotarul cu Podolia sunt alte orașe, Botoșani⁴⁸, Ștefănești⁴⁹, Hotin⁵⁰ și alte orașe, însă toate în întregime deșerte; locuitorii din acestea au fugit, care în Polonia, care în munții Moldovei, care în Transilvania.

De la Baia către miazăzi este un oraș numit Neamț⁵¹, cu biserică catolică, dar de lemn, cu clopotele sale și cu odăjdii. Catolicii din acesta sunt în munți. De la Neamț la 20 de mile este un oraș numit Piatra⁵²: era acolo biserică catolică, însă s-a prăbușit; sunt niște case de catolici, dar aceștia merg la bisericile schismatice [ortodoxe], când nu au înlesnire de preoți.

De asemenea, de la Iași către apus la 25 de mile este un oraș numit Târgu Frumos⁵³, părăsit; de la acesta la 14 mile sunt cinci sate de catolici foarte bogate; unul se cheamă Răchiteni⁵⁴, Săbăoani⁵⁵, Tămășeni⁵⁶, Adjudenii⁵⁷ și Tețcani⁵⁸; în

⁴² Kutnar.

⁴³ În darea de seamă a cardinalului Giulio Spinola se folosește cuvântul „pezzi”. Or, se știe că până târziu, în secolul XVII, mai ales în partea de miazănoapte a Moldovei unica unitatea de măsură pentru vii a fost „falcea”(Nicolae Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971, p. 136). Am echivalat deci „pezzi” (bucăți) cu „fâlcii”. Pe de altă parte, este din păcate adevărat că nu cunoaștem mărimea unei fâlcii în secolele XVI–XVII (*Ibidem*, p. 137).

⁴⁴ Baia.

⁴⁵ Succiavia.

⁴⁶ Tergo Sireth.

⁴⁷ Cernauz.

⁴⁸ Bortosceni. Viorica Lascu crede că referința privește localitatea Bortoșeni, Botușenița din Ucraina.

⁴⁹ Ștefanesti.

⁵⁰ Coccino.

⁵¹ Niamz.

⁵² Pietra.

⁵³ Tergoformosa.

⁵⁴ Retiteni.

mijlocul acestor sate este o biserică mare de piatră, însă acum prădată de odăjdii și de orice lucru.

De la aceste sate la 10 mile este un oraș numit Roman⁵⁹: este o biserică de lemn, care stă să cadă, au rămas doar trei case de catolici; de la acesta la 35 de mile este un oraș numit Bacău⁶⁰, unde este episcopatul catolic instituit de fericit pomenitul Urban al IX-lea. Alegerea acestui episcop ține de regele Poloniei, rezervată prin anumite tratate⁶¹ pe care le-a făcut cu sultanul când a cedat complet Moldova, pe vremea principelui Ștefan. În acest oraș era biserică catolică de piatră, dar a fost luată de râul Bistrița⁶²: acum este acolo o biserică de lemn. Episcopia are un sat numit Trebeș⁶³, și multe câmpii și păduri și vii dăruite aproape toate de domni Buhuș⁶⁴, schismatici [ortodocși]; avea foarte multe argintării și odăjdii, însă acum nu are nimic, distrus fiecăruia lucru de diverșii administratori; actualmente este episcop al acestui loc monseniorul Iacob Dłuski, polon⁶⁵, care nu rezidă din cauză că nu are cu ce să se poată întreține. Sunt în acest oraș multe familii catolice, dar locuiesc în păduri. De la acest oraș la 10 mile este un sat chemat Fărăoani⁶⁶, acolo este biserică catolică de lemn cu odăjdiile trebuitoare, sunt vreo 100 de case de catolici, [dar] nu este preot.

De la acesta la 20 de mile este un oraș numit Troțuș⁶⁷, cu biserică de piatră, catolică, cu odăjdiile și clopotele sale; nu este acolo casă pentru preot, nici preot. Sunt mulți catolici, nativi și veniți din afară. De la acesta la cinci mile este un sat chemat Grozești⁶⁸, cu biserică de piatră, dar fără odăjdii; sunt mulți catolici, nativi și veniți din afară, și aceștia sunt vizitați ori de părintele Rossi⁶⁹, ori de părintele Volponi⁷⁰, misionari, care nu rezidă acolo pentru că nu se pot întreține.

De la Iași către Moldova de Jos, la depărtare de 40 de mile, este Vasluiul⁷¹, oraș pustiu; de la acesta la 30 de mile este un oraș numit Bârlad⁷², cu biserică

⁵⁵ *Saboani*. Vezi, recent, Liviu Pilat, *Comunități tăcute. Satele din parohia Săbăoani (secolele XVII–XVIII)*, Bacău, 2002, *passim* (este vorba de satele: Agiudeni, Răchiteni, Iugani, Tămășeni, Săbăoani, Berindești, Lecușeni, Tețcani).

⁵⁶ *Tamasцени*.

⁵⁷ *Giudeni*.

⁵⁸ *Stetichani*. Identificare a Teresei Ferro (vezi mai jos). Și, într-adevăr, denumirea vine de la un *Stețco* (L. Pilat, *op. cit.*, p. 63).

⁵⁹ *Roman*.

⁶⁰ *Baccovia*.

⁶¹ *certe capitulazioni*.

⁶² *Bestrice*.

⁶³ *Trebesi*. Pentru această posesiune a episcopiei de Bacău, vezi mai nou V. Barbu, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în țările române în secolul al XVII-lea*, București, 2008, p. 160.

⁶⁴ *Bohusciesti*

⁶⁵ Despre el, vezi *Călători străini*, VII, p. 370–378.

⁶⁶ *Foroani*.

⁶⁷ *Thetrus*.

⁶⁸ *Cresest*.

⁶⁹ Vezi pentru misionarul Antonio Rossi: *Călători străini*, VII, 1980, p. 320–328.

⁷⁰ Despre Giovanni Battista Volponi, *Ibidem*, p. 386–389.

⁷¹ *Vashuviul*.

⁷² *Barlath*.

catolică, cu odăjdiiile sale. Nu este acolo casă pentru preot. Sunt 25 de case de catolici, însă aceștia locuiesc în păduri din cauza neconținutelor treceri ale turcilor care merg la Camenița și de aici în Turcia. De la Bârlad la 30 de mile este Tecuci⁷³, aproape pustiu. De la Tecuci la 19 mile, la hotarul cu Țara Românească, este Focșani⁷⁴, oraș; nu este biserică catolică, acolo sunt niște case de catolici veniți din afară.

De la Bârlad la 50 de mile, pe malul Dunării, este un oraș numit Galați⁷⁵, cu biserică de lemn, catolică, și odăjdii, și bună înlesnire de casă pentru preot. Biserica are vie și case în oraș, cu care preotul poate trăi fără grijă. Și acestea, aproape toate, [au fost] dobândite de părintele Giovanni Battista Del Monte⁷⁶.

De la Iași la 40 de mile către Bugeac este un oraș numit Huși⁷⁷, cu biserică de lemn și cu clopote. Odăjdiiile au fost luate de tătari, când s-au înapoiat de la asediul Vienei. De la Huși la 30 de mile este un oraș numit Fălciu⁷⁸; nu este acolo biserică catolică, sunt niște case de catolici vizitați de misionarul din Iași. De la Fălciu la 25 de mile este un oraș Căușeni⁷⁹, cel dintâi oraș din Bugeac, locuit de tătari; sunt câțiva catolici veniți din afară, dar acolo nu este biserică catolică. De la Huși la 130 de mile, pe malul râului Nistru, între Tighina⁸⁰ și Cetatea Albă⁸¹, este un oraș de catolici numit Ciubărciu⁸², cu totul supus hanului. Nu este biserică, sunt ca la 70 de case de catolici; de trei ani încoace nu a fost acolo preot.

De la Iași către Ucraina la 60 de mile este un oraș numit Soroca⁸³, de la acesta la 35 de mile este alt oraș numit Orhei⁸⁴, de la acesta la 20 de mile este un altul Chișinău⁸⁵, dar în acestea nu sunt biserici catolice, sunt numai câteva case de catolici veniți din afară. Prin Bugeac, atât către Dunăre, cât și către Nistru și Marea Neagră sunt diferite orașe locuite de turci și tătari, și pretutindeni se găsesc catolici, dar rari.

Vorbitorul informează că, chiar dacă sunt puține casele, totuși creștinii sunt numeroși, că în fiecare casă de catolici și schismatici [ortodocși] locuiesc două sau trei familii, și aceasta din cauza birului care se împarte pe case, atât la cei care-l dau principelui Moldovei, cât și la cei care-l dau tătarilor. Roagă la fel vorbitorul pe Eminențele Voastre, în numele tuturor acelor oameni, să-i înzeștrați cu preoți, nefiind

⁷³ *Thecuc.*

⁷⁴ *Foscieni.*

⁷⁵ *Galaz.*

⁷⁶ Pentru el, vezi *Călători străini*, VII, p. 210–231.

⁷⁷ *Huus.*

⁷⁸ *Falcin.* Pentru Cantemir, Fălciu (*Falczii*) era un „târg nu cu totul de rând, pe Prut” (*op. cit.*, ed. cit., p. 77). Vezi mai ales Mircea Ciubotaru, *Revizuirei toponimice: „Fălciul”*, în SMIM, XX, 2002, p. 327–341.

⁷⁹ *Chausceni.*

⁸⁰ *Theghieno.*

⁸¹ *Biellogrado.*

⁸² *Ciburciuc.*

⁸³ *Soroccha.*

⁸⁴ *Horei.*

⁸⁵ *Chiscilneul.*

cine să administreze sacramentele [și] trebuind ca în nevoile spirituale să recurgă pentru sacramente la preoți schismatici [ortodocși]; și obișnuindu-se așa, este apoi greu pentru misionarii cei noi să-i readucă la ritul catolic. Sfătuiește așijderea vorbitorul pe Eminențele Voastre să aleagă un prefect prudent, zelos, priceput, stimat și bun cunoscător al limbii, obligându-l cu severitate să rezideze la Iași, cu un însoțitor la fel de priceput, cu scopul de a putea pe rând să străbată prin toate orașele și locurile supuse misiunii lor și să observe dacă misionarii, acolo unde sunt, își fac datoria, și acolo unde nu sunt să alerge el cu însoțitorul său pentru nevoile catolicilor locuitori și răsfirați în mai multe părți. În plus, este necesar ca Eminențele Voastre să facă iute să parvină subsidiile, deoarece catolicii din pricina sărăciei lor nu pot să hrănească misionarii, și aceștia, când nu au hrană la vreme, nu au din ce să trăiască și sunt obligați să-și abandoneze reședințele ca să-și caute în altă parte întreținerea. Chipul de a face să sosească în siguranță subsidiile și alte scrisori va fi mult mai ușor în viitor prin mijlocirea nunțiului din Viena, care poate să se slujească de comandantul din Brașov sau Corona în Transilvania și face să se plătească în siguranță subsidiile către prefect și misionari.

Poruncind apoi, sub judecată, pedepse pentru prefect și misionari, ca nici unul să nu cuteze să-și părăsească misiunea, decât pentru grave necesități, și pentru acestea să revină la Iași, loc stabilit de vorbitor pentru acest scop, și ca nici unul să nu stea afară din reședința sa mai mult de 40 de zile, pentru că în acest fel Sfânta Congregație va fi bine slujită și oamenii satisfăcuți.

II

[Darea de seamă întocmită de cardinalul Giulio Spinola pentru cardinalii Congregației, pe temeiul relației lui Francesco Antonio Renzi și a discuției cu acesta]

Considerând diferite acuzații trimise împotriva părintelui Renzi, minorit conventual, misionar în Moldova, Eminențele Voastre au scris Domnului Cardinal Pallavicini, nunțiu în Polonia, ca să găsească ocazia de a-l chema la sine în Polonia [și] să-l retrimită în Italia. Dar deoarece între timp a ajuns la cunoștința sa că ar fi puțin întemeiate vinile pe care au încercat să i le pună în spate, a întrerupt executarea și l-a însărcinat pe părintele Prefect, socotit om onest, să rețină prin cercetarea necesară probele cele mai întemeiate. Între timp, părintele Renzi, care deja a ascultat iute ducându-se la Liov, a fost din nou trimis în misiune de Eminența Sa, ca folositor acolo fiindcă nu sunt alții pricepuți la limbă, și era indicat prin multele sale cunoștințe și lunga sa experiență de a intra în acea provincie în împrejurările actuale și de a-l conduce acolo pe însuși Prefectul. Și el [se angajă] în principiu să se înapoieze la Liov la orice semn al său, așa după cum de îndată ascultase.

A comunicat Eminența Sa informațiile primite de la Prefect și adăugând că, în plus, s-ar fi putut avea mai deslușită dovadă de la Monseniorul Piluzi, Arhiepiscop de Marcianopol, care a stat mult timp în acele misiuni și [a fost] martor ocular al comportamentului părintelui Renzi. Ascultat aici numitul

monsenior⁸⁶, a spus, așa cum rezultă și din informațiile trimise, că este o curată calomnie tot ceea ce fusese pus în spatele [și] contra părintelui Renzi, și că tot ce se putea zice despre el este că s-ar fi îngrijit la un moment dat, pe vremea când de la Congregație nu avea nici un subsidiu, de afacerile domestice ale unui negustor care-l aprovizionă, dar că, în același timp, își îndeplinea totuși misiunea și scotea profituri pentru ea de la același negustor, însă după moartea acestuia nu s-a mai amestecat în cele seculare. În rest, părintele Renzi cunoaște limba la perfecțiune, predică bine și este un bun misionar, și ostentind de zece ani în acele părți, îi părea că trebuie răsplătit cu Magisteriul⁸⁷. Și atunci când a trebuit să vină în Italia i-a fost dat drept tovarăș un alt misionar, părintele Giorgini, de cea mai proastă calitate care, rechemat, numai cu greutate ar veni.

Toate acestea fiind relatate în Congregația de la S. [...] ⁸⁸, au poruncit Eminențele Voastre să se trimită treizeci de scuzi pentru fiecare, drept subsidiu pentru întreținere destinat acelor Misiuni. Și trecură ca la trei ani încoace de absență a misionarilor, din pricina războaielor și a neconținutelor incursiuni ale tătarilor.

Însă nu s-a putut izbuti a-l face să vină pe părintele Giorgini, care, fugit la Liov, stă acolo închis, așa cum s-a spus Eminențelor Voastre în [...] ⁸⁹ Congregația trecută, și s-a scris Monseniorului Cantelmi, acum nunțiu apostolic în Polonia, de a găsi chipul să-l trimită în modul cel mai sigur.

A sosit părintele Renzi și a dat o relație distinctă asupra misiunilor din Moldova, rugând pe Eminențele Voastre să binevoiască să reflecteze la nevoia acelorași, și să țină seamă de ostenele sale cheltuite în decurs de zece ani în acele părți, cu multe beneficii pe care le-a stimulat acolo, pentru a fi demn de Magisteriu.

Describe Moldova începând de la hotarele Transilvaniei până la Marea Neagră, în lungime de 460 de mile, și în lățime de 230 de la râul Nistru până la Dunăre.

Aceasta se împarte în trei, adică Moldova de Sus către Polonia, cu totul pustie din pricina neconținutelor războaie ale turcilor și tătarilor contra polonilor. Moldova de Jos către Țara Românească, care este pământ fertil, bogat în vinuri, grâne și miere, abundentă în pești și vite scumpe mai mult decât alte țări, [și] este locuită de moldoveni. A treia parte, apoi, se numește Bugeac⁹⁰, către Marea Neagră, stăpânită și locuită numai de tătari.

Principele este ales, și nu prin succesiune; se alege de către boierime și este confirmat de Poarta otomană, de care este și mazilit la cererea aceleiași boierimi. Principele de astăzi se numește Ioan Constantin⁹¹, alias Cantemir⁹², care își are

⁸⁶ Vito Piluzio.

⁸⁷ *Laurea magistrale* se acorda de obicei celor ce au stat un răstimp de șase ani în misiune.

⁸⁸ Loc imposibil de descifrat (*nota T. F.*).

⁸⁹ Loc indescifrabil.

⁹⁰ *Bogiack*.

⁹¹ *Giovanni Costantino*.

⁹² *Cantinier*.

reședința la Iași, oraș de frunte, cu opt sfinți⁹³, și alți dregători, cu toții binevoitori față de misionari, care sunt de ei doriți și ajutați, cu toate că sunt de rit grec schismatic [=ortodox]; deoarece mulțimile locuiesc orașul, târgurile și satele când sunt acolo misionarii, și când aceștia nu sunt sau pleacă, le părăsesc și locuitorii.

Înăuntrul numitului oraș Iași sunt șase mănăstiri de călugări ortodocși⁹⁴, și șapte altele afară, și vreo 24 de biserici parohiale slujite de preoții lor căsătoriți.

Este acolo o singură biserică a catolicilor, [care sunt] împărțiți în patruzeci de case și alte aproximativ treizeci ar fi în jurul aceluiași oraș, la distanță de patru până la cinci mile.

Înainte de pierderea Cameniței⁹⁵ această biserică avea patru potire, două cruci, un sfeșnic, chivotul agnelului și o tămâierniță, toate de argint, cărți de rugăciuni îmbrăcate în argint, sfită⁹⁶ și patrafire prețioase, care cu toatele au fost luate de un anume Paolo Miscoschi catolic⁹⁷, pe atunci îngrijitor al amintitei biserici.

Avea de asemenea trei clopote, dar acum doi ani oștenii poloni au luat două, pe cele mai mici, împreună cu icoanele din biserică. Recunoscând părintele Renzi pe unul la Liov, în puterea părinților Buonfratelli și cerându-l înapoi, nu au vrut deloc să i-l restituie; și de aceea roagă pe Eminențele Voastre să scrie nuntului ca să-l redobândească.

Cel de-al treilea clopot, care este cel mai mare, a fost îngropat de același părinte Renzi în biserică, sub confesional, pentru ca să nu fie și acesta furat, în caz că ar fi apărut oastea.

La distanță de 35 de mile de Iași este orașul Cotnari⁹⁸, de cinci ani încoace depopulat și sunt acolo trei biserici de rit latin catolic, toate de piatră. În bună măsură au argintărie și odăjdii sfinte în cantitate, care sunt în mâna catolicilor din Transilvania, ca să nu piară. Aceste biserici au vreo 70 de fâlcii⁹⁹ de vie, cu care pot să trăiască lesne, ca preoți, în vreme de pace. Și afară din oraș este o altă biserică de lemn, cu casă, care înainte era a luteranilor, [dar] acum este a catolicilor.

La depărtare de 40 de mile de Cotnari sunt diferite orașe, adică Baia¹⁰⁰, Suceava¹⁰¹, Botoșani¹⁰², Hotin¹⁰³, Târgul Siret¹⁰⁴ și Cernăuți¹⁰⁵, unde sunt biserici,

⁹³ *Senatori*. Este vorba, bineînțeles, de membrii sfatului domnesc.

⁹⁴ Vezi mai sus nota 33.

⁹⁵ Cetate cucerită de turci în 1672.

⁹⁶ Mantie preotească.

⁹⁷ Teresa Ferro bănuia că ar fi vorba de un *Miskolzy*, „personaj despre care, pentru moment, nu avem altă știre”.

⁹⁸ *Cutnar*.

⁹⁹ *pezzi*.

¹⁰⁰ *Baia*.

¹⁰¹ *Succiaveia*.

¹⁰² *Botosceni*.

¹⁰³ *Chotino*.

¹⁰⁴ *Tergosireto*.

¹⁰⁵ *Cernauz*.

însă sunt toate abandonate, oamenii fiind retrași la Câmpulung¹⁰⁶, în munții vecini cu Transilvania. În orașul Neamț¹⁰⁷, despărțit de Baia ca la 25 de mile către miazăzi, sunt niște catolici, puțini, tot așa cum sunt șase case în orașul chemat Piatra¹⁰⁸, la distanță de Neamț de 20 de mile.

Apoi, în satele Răchiteni¹⁰⁹, Săbăoani¹¹⁰, Tămășeni¹¹¹, Agiudeni¹¹², Tețcani¹¹³, unde sunt biserici de piatră, catolicii erau fugiți și acum încep să revină, și acolo este nevoie de un preot, cu atât mai mult cu cât Sfânta Congregație i-a atribuit 25 de scuzi pe an ca subsidiu.

Bacău¹¹⁴, la depărtare de amintitele sate de 45 de mile, este orașul unde sfânt pomenitul Clement VIII a instituit episcopatul¹¹⁵; care are un sat dăruit „dalli Bevescesti scismatici”¹¹⁶; are vie, ogoare și păduri; dar râul Bistrița¹¹⁷ a luat biserica, care era de piatră.

Odată părăsit Bacăul, la 10 mile, este un târg numit Fărăoani¹¹⁸, cu biserică de lemn, fără casă pentru preot, și ar fi acolo 200 de case de catolici, și departe de acesta (?) se află orașul numit Troțuș¹¹⁹, cu biserică de piatră, cu potire și odăjdii, și sunt acolo mulți catolici, orășeni și veniți din afară, dar nu este casă pentru preot.

La trei mile depărtare se găsește Grozești¹²⁰, un alt oraș [*sic!*] cu biserică de piatră, fără casă, nici potire, nici odăjdii, și acolo cu toate că sunt puțini catolici nativi, sunt totuși mulți din afară, care sunt din când în când vizitați de misionar; care nu stă în acel loc, deoarece nu are din ce să trăiască.

În Moldova de Jos este Bârlad¹²¹, oraș cu biserică de lemn, cu potir de argint și sfinte odăjdii, cu 25 de case de catolici retrași în pădurile vecine. Și apoi la depărtare de 40 de mile pe malul Dunării este orașul Galați¹²², cu portul, o biserică de lemn, casă, potire și odăjdii. Are trei vii, niște prăvălii și o pivniță în oraș, de la care scoate 20 de taleri pe an; și sunt acolo vreo zece case de catolici, în afară de

¹⁰⁶ *Campolongo.*

¹⁰⁷ *Nianzul.*

¹⁰⁸ *Pietra.*

¹⁰⁹ *Retiteni.*

¹¹⁰ *Saboani.*

¹¹¹ *Damasceni.*

¹¹² *Giudeni.*

¹¹³ *Stezicani.* Precizăm că toate identificările de localități au fost făcute de Teresa Ferro.

¹¹⁴ *Baccovia.*

¹¹⁵ Pentru originea episcopiei catolice de la Bacău, vezi discuția lui Ștefan S. Gorovei, *La începuturile orașului Bacău*, în „Carpica”, XVIII–XIX, 1986–1987, p. 265–283.

¹¹⁶ După bănuiala Teresei Ferro, „*Bevescesti scismatici*” „ar putea fi Buhuș, dintre care un Alexandru a fost hatman al Moldovei” (ultima oară între 1678–1684). Într-adevăr, după confruntarea cu relația propriu-zisă a lui Renzi, reprodușă mai sus, această identificare devine certitudine.

¹¹⁷ *Bistrice.*

¹¹⁸ *Foroani.*

¹¹⁹ *Tetrus.*

¹²⁰ *Grosset.*

¹²¹ *Barlat.*

¹²² *Galaz.*

negustori, care sosesc neconținut; și acolo trăiește de obicei preotul, fără subsidiu de la această Sfântă Congregație.

În Huși, alt oraș, este biserică de lemn, dar nu este casă, nici odăjdii, fiind totul furat de tătari. Acolo ar fi vreo 35 de case de catolici retrași în păduri, și acolo sunt atribuiți 25 de scuizi pe an ca venit pentru misionar.

Apoi, pe malul râului Nistru este Ciubărciu¹²³, alt oraș, unde misionarul este plătit ca mai sus, și ar fi acolo vreo 70 de case de catolici, care întrunesc un număr bun, stând într-o casă trei și patru familii. Pe urmă stăruie pentru un preot, fiind lipsiți de mulți ani încoace, așa cum fac toți catolicii din acea provincie, rugând pe Eminențele Voastre să nu îngăduie ca din lipsă de lucrători să piară atâtea suflete fără sacrameinte, murind mulți în absența spovedaniei și copiii fără botez, nevrând să-i boteze fără preot.

Mai mult, recurgând pentru administrarea sacramentelor la preoți schismatici de rit grec se ivește neajunsul că, obișnuindu-se așa, se vedește apoi greu pentru misionari de a-i mai converti la ritul catolic, fiind necesari acolo, în vremurile de acum, cel puțin șase misionari, precum și un prefect priceput, credibil și bun cunoscător al limbii.

Spune monseniorul secretar că se găsește deja înzestrat cu un Prefect în persoana părintelui Volponi, care de aproximativ 12 ani ostenește în acele misiuni. Că retrăgându-se în Transilvania cu părintele Rossi, alt misionar, aceștia acum vor trece în Moldova, pentru care misiune Eminențele Voastre au destinat alți trei, care nu au plecat încă. Din care cauză monseniorul arhiepiscop de Marcianopol a sugerat că ar fi bine ca după ce va fi dat Magisteriul părintelui Renzi, să fie obligat să-i conducă din nou pe amintii misionari în Moldova, și să meargă toți împreună, fiindcă mergând singuri, necunoscători ai drumului și ai limbii, la orice piedică pe care o întâlnesc zăbovesc în Liov și consumă fără folos timpul și banii acestei Congregații, în vreme ce părintele Renzi i-ar face să pătrundă în Moldova cu toată ușurința. Așa cum s-a folosit de el cardinalul Pallavicino spre a-l însoți pe răposatul Prefect¹²⁴, care fără călăuzirea sa nu ar fi pătruns în acele părți. Trece apoi părintele Renzi la câștigurile temporale pe care le-a dobândit în acea Misiune, prin ostenele și sânguința lui.

A construit în Iași o pivniță mare și deasupra acesteia o casă cu șapte încăperi cu sobe și alte lucruri necesare; această casă are lângă ea o alta, înlăuntrul aceleiași incinte, care unite împreună pot sluji nu numai pentru locuință comodă a Prefectului și a unui însoțitor, dar și drept refugiu pentru ceilalți misionari în cazuri de persecuție sau altă nevoie.

A cumpărat de asemenea în Iași două fâlcii de vie lucrate, și în Cotnari i-au fost dăruite 15 fâlcii de un domn¹²⁵ drept mulțumire pentru slujba prestată, care cu puțină cheltuială vor produce vin din abundență nu numai pentru prefect și însoțitor, ci și pentru ceilalți misionari, când vor merge la Iași. A mai cumpărat de la tătari, când se înapoiau din jafurile făcute în timpul atacului Vienei, patru patrafire, cu stihar, cu șase icoane și multe cărți, atât ale Sfinților Părinți, cât și altele despre alte subiecte, pentru folosul misionarilor; parte din ele le-a lăsat

¹²³ *Ciburcicuh.*

¹²⁴ Referire la Antonio Brunacci da Cremona, prefect al Misiunii din Moldova.

¹²⁵ *signor.*

preoților parohi, parte în mâna Provizorului din Ciuc¹²⁶, care ține catalogul tuturor, pentru siguranță.

De asemenea, a cumpărat diferite unelte casnice, în parte acum îngropate în Iași și în parte puse la adăpost în Transilvania.

A adunat 375 grinzi de stejar, cu 300 de scânduri și alte lemne, spre a clădi biserica din Iași, amenințată cu ruina, fiind necesară restaurarea ei, pentru slujirea Domnului și a ritului catolic, [aceasta] aflându-se în orașul principal al principelui.

A obținut diferite privilegii de la principe și în chip special îngăduință pentru ca patru orașeni să fie spre slujba bisericii și a misionarului care oficiază, care sunt pentru asta scutiți de orice dare, precum și pentru o prăvălie de vinuri în oraș, care este obligată să dea în fiecare an pentru slujba bisericii 90 de livre de ceară. Despre aceasta a adus cu sine porunca autentică și a făcut traducerea, care este anexată, confirmând monseniorul Vito Piluzio ca adevărate toate lucrurile înfățișate de sus-numitul părinte.

Acesta, în sfârșit, roagă pe Eminențele Voastre să poruncească să-i fie date stipendiile trecute, neprimind acont la acestea, decât treizeci de scuzi pentru înapoierea lui; care nu au ajuns nici măcar pentru jumătate din călătorie, el îndatorându-se pe temeiul acestora cu mai mult de șaptezeci și cinci de scuzi, prin cheltuielile de călătorie și spre a se îmbrăca de la încălțări până la pălărie, căci era de tot dezbrăcat, arătându-se gata să asculte de această Congregație în cele ce-i va porunci.

Așijderea cere să se trimită stipendiile trecute pentru a ajuta la nevoile acelor părinți și ale Misiunilor, dintre care multe sunt lipsite de potire și odăjdii, și amintește să se trimită la timp acelea ajunse la scadență, folosindu-se de nunțiul din Viena pentru a le face să sosească în Corona sau Brașov¹²⁷, unde sunt comandanții imperiali, pentru nu-i face pe misionari să-și părăsească reședințele din lipsa subsidiilor atribuite.

Măsurile se restrâng la următoarele puncte.

1. Mai întâi de a-l recomanda pentru Magisteriu.

2. Să se dea poruncă a se plăti stipendiile trecute.

3. De a se procura catolicilor din Moldova și Țara Românească un număr mai mare de lucrători, în afară de cei trei destinați în urmă, fiind nevoie a se trimită cel puțin alți doi, pentru a rezida în Galați¹²⁸ și Troțuș¹²⁹ și unul pentru Țara Românească, putându-se întreține în aceste locuri fără alocație de la această Sfântă Congregație, [și] obligându-l pe părintele Renzi să-i ducă în acele părți și să rămână acolo cel puțin atâta timp până se vor obișnui nițel cu țara și cu limba.

Pentru această slujbă sunt propuși:

Părintele Magistru Angelo Bonaventura Petri da Zagarolo.

Părintele Bacalaureat Giuseppe Maria Donati da Reti și părintele Bacalaureat Tamburino; cu toții judecați drept în stare să slujească bine într-o asemenea funcție...¹³⁰.

¹²⁶ Cich.

¹²⁷ Corona, ô Brasciovia.

¹²⁸ Galazzo.

¹²⁹ Tetrassi.

¹³⁰ Urmează rezoluțiile favorabile ale Congregației.

Misionarul franciscan Antonio Giorgini a venit în Moldova în anul 1679, la recomandarea lui Vito Piluzio. El a sosit deci împreună cu Antonio Renzi da Stipite și Antonio Brunacci da Cremona. Până în anul 1682, în calitate de capelan al vicarului apostolic, care era nimeni altul decât Vito Piluzio, el a avut o situație privilegiată față de ceilalți misionari¹. Dar, după venirea lui Iacob Dăușki, noul episcop de Bacău, lucrurile se schimbă și Giorgini trece pentru o vreme în Transilvania. Apoi, se stabilește la misiunea de la Troțuș, în imediata apropiere a hotarului².

La Roma, în 1688, se știa că Antonio Giorgini era fugit la Liov și că refuza să asculte de chemarea acolo, la „centru”, împreună cu Francesco Antonio Renzi da Stipite. Era socotit un „alt misionar din cei de cea mai proastă calitate care, chemat, numai cu greutate ar veni”³. Și, într-adevăr, dacă ținem seamă de faptul că la 26 februarie 1689 Giorgini se găsea din nou la Troțuș⁴ este limpede că el nu s-a dus în Italia. Totuși, a trimis, probabil prin mijlocirea lui Renzi, o relație despre Moldova și Bugeac, care a fost prezentată Congregației în data de 29 noiembrie 1688. Ea a rămas necunoscută editorilor seriei *Călători străini*, cu toate că a fost publicată încă din 1969 de către Viorica Lascu. Mai trebuie adăugat că din scrisorile lui Giorgini către generalul Federico Veterani, expediate în lunile februarie-martie 1689 din Troțuș și Galați – singurele texte cunoscute de la el până acum – rezultă o atitudine pro-imperială a misionarului, după cum Renzi era clar filo-polon.

Spre deosebire de Francesco Antonio Renzi, Giorgini întocmește descrierea Moldovei în funcție de marile drumuri care o legau de țările vecine. Astfel, el pomenește mai întâi de „drumul Cameniței”, de la Iași către Polonia, apoi de cele două drumuri, tot de la Iași, către Dunăre, unul „principal” – prin Bârlad, Tecuci, Galați –, celălalt în lungul Prutului, prin Huși și Fălciu, dar ajungând iarăși la Galați. Giorgini se ocupă la urmă de drumul de la Iași către Transilvania, cu derivația – la ieșirea din Bacău – spre Țara Românească. Un alt merit al textului misionarului nostru este acela că el a ținut să alcătuiască în chip separat și o succintă „relație despre Bugeac”. Aici, pe când descrie Cetatea Albă, Giorgini își susține afirmațiile prin menționarea faptului că tot ceea ce el a consemnat în relația lui a fost văzut cu proprii ochi „în mai multe rânduri”.

Despre Giorgini, vezi mai de curând Lucian Periș, *Prezențe catolice în Transilvania, Moldova și Țara Românească (1601–1698)*, Blaj, 2005, p. 353, 354.

¹ Pentru excelenta părere a lui Vito Piluzio, vezi, de pildă, cele ce scria el despre Giorgini din Bacău la 14 august 1680: „Eu am aici pe misionarul cel mai bun, părintele Giorgini, care e în veșnică mișcare pentru folosul catolicilor” (*Călători străini despre țările române*, VII, București, 1980, p. 104; vezi în același sens și p. 107 și 338).

² Vezi *Călători străini*, VIII, București, 1983, p. 86–87.

³ Vezi în acest volum darea de seamă a cardinalului Giulio Spinola în legătură cu Francesco Antonio Renzi.

⁴ A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, XI, București, 1939, nr. 204, p. 317–321.

RELATIE ASUPRA STĂRII MOLDOVEI ȘI BUGEACULUI,
DESCRISĂ DE MINE F. ANTONIO GIORGINI MISIONAR APOSTOLIC
ÎN MOLDOVA ȘI ȚARA ROMÂNEASCĂ
ANUL 1688

Iași⁷, oraș în care rezidă principele, este așezat pe o măgură înconjurată de alte dealuri. Nu are zid care să-l înconjoare, nici șanț care să împiedice pătrunderea în el. Într-un cuvânt este în întregime deschis. Sunt vreo 500 de case de particulari, care nu sunt de piatră, dintre care vreo 30 vor fi de catolici și acolo este biserica noastră de lemn. Totuși, palatul principelui este cu totul de piatră, bine construit și prevăzut cu bastioane și spații de patrulare și sunt neconținut pentru pază 200 de oșteni. Sunt și patru mănăstiri ortodoxe⁸ din piatră și două sunt în afară, așezate pe acele dealuri, care domină orașul.

De la Iași, spre a merge în Polonia pe drumul Cameniței⁹, sunt niște sate și orașe, dar fără locuitori, fiind toate distruse de tătari și de poloni. Se văd vestigiile, între altele, ale orașului numit Cotnari¹⁰, în care numai biserica catolicilor, construită din piatră, a rămas în picioare. În acest [oraș] erau altădată mulți catolici, care acum s-au retras o parte în Transilvania și o parte în Țara Românească. În chip asemănător, în orașul Baia¹¹, deși cu totul distrus, biserica noastră, care este construită tot din piatră, a rămas neatinsă.

Apoi, pentru a merge de la Iași la Dunăre sunt două drumuri. Cel principal duce la orașul Scânteia¹², la o distanță de două leghe. Ar avea vreo 100 de case, toate de schismatici [ortodocși] și au câteva perechi de animale. În acesta, principele ține 30 de cai pentru slujba poștei către Constantinopol.

De aici, la 5 leghe depărtare se găsește orașul Bârlad¹³, fără șanț și fără zid și în întregime deschis. Sunt acolo peste 190 de case. Și mai mult de 40 dintre acestea sunt de catolici, toate cu bune înlesniri. Printre care [este] o văduvă greacă și foarte bogată și are o foarte frumoasă rasă de cai. În acest [oraș] ține, așijderea, principele 30 de cai pentru serviciul poștei.

⁵ Buzziacco.

⁶ Traducerea din limba italiană a fost făcută după ediția: Viorica Lascu, *Documente inedite privitoare la situația țărilor române la sfârșitul secolului al XVI-lea*, în AIIC, XII, 1969, p. 255–261, anexa XI.

⁷ Jassi.

⁸ di Greci.

⁹ Kaminietz.

¹⁰ Kutinara.

¹¹ Baia.

¹² Scandia.

¹³ Barlatte.

La distanță de 6 leghe se găsește orașul Tecuci¹⁴, tot complet deschis, cu oarecare înlesnire de cai. Acest oraș, care este așezat într-o câmpie frumoasă, vădește prin vestigiile edificiilor distruse că era unul dintre orașele frumoase pe care le avea Moldova. Și acolo, acum mulți ani, se făcea un târg frumos, la care veneau oameni din toate satele apropiate. Sunt ținuți iarăși aici de către principe 30 de cai pentru poștă.

De acolo, la 5 leghe, este satul Puțeni¹⁵, cu vreo 60 de case de greci¹⁶ și cu cai de poștă.

La depărtare de 4 leghe, într-o poziție de excepție, însă dominată de un deal, se așterne orașul Galați¹⁷, care pare să fi fost mare și frumos. Acum are puțin mai mult de 300 de case, [este] cu totul deschis, cu 3 mănăstiri ortodoxe¹⁸, ale căror biserici sunt clădite din piatră. De cealaltă parte este scăldat de apele Dunării, care formează un port pentru îmbarcare de mărfuri și călători. Este așezat pe tuf vulcanic, și de aceea s-ar putea construi o cetățuie foarte frumoasă, care cu un pic de ingeniozitate, dacă ar fi făcută să fie înconjurată de Dunăre, ar deveni inexpugnabilă și ar sluji drept cheie a Moldovei către Turcia, fiind ultima. Locuitorii din amintitul oraș o duc bine și sunt foarte bogați în bani datorită comerțului. Și douăsprezece case de nobili, care dau în chip separat bir principelui, nu au de-a face cu orașenii. La fel precum și 40 de oșteni, care slujesc pentru pază, nu sunt supuși ai târgoveților. Locuiesc acolo diferiți negustori străini, care sunt foarte înstăriți. Și [sunt] 10 case de catolici, care sunt și ei foarte înstăriți. Marco¹⁹, unul dintre aceștia, este foarte bogat, mai cu seamă în bani. [Orașul are] o biserică pentru slujirea acestor catolici, unde sunt înălțate, în trei altare, chipuri foarte frumoase, pictate din porunca rezidentului imperial, în acel an când a fost cucerită de turci Camenița²⁰. Și în pomenita biserică este înmormântat medicul Mascellini²¹, care a murit acolo pe când se înapoia din Crimeea²², unde a fost să-l îngrijească pe marele han al tătarilor.

Acum, când am ajuns la hotare pe această parte, spre a continua relatarea trebuie să ne înapoiem la Iași. Și pe celălalt drum semnalat, pe malurile Prutului, la depărtare de 2 leghe [de Iași], este un sat deschis numit Dobrovăț²³, cu 40 de case de ortodocși, cu o mănăstire a acestora, înconjurată cu zid, făcută ca o cetate.

¹⁴ Tacucci.

¹⁵ Puzzeni.

¹⁶ di Greci. Este o altă formă de a-i menționa pe ortodocși, pe lângă cea de „schismatici”.

¹⁷ Galazze.

¹⁸ di Greci.

¹⁹ Pare să fie Marco Tomaco, pentru care vezi Paul Păltânea, *Istoria orașului Galați, de la origini până la 1918*, I, Galați, 1994, p. 70.

²⁰ Adică în 1672.

²¹ Massellini. Este vorba, așa cum a lămurit Viorica Lascu, de Giovanni Mascellini din Pesaro, sosit în Țara Românească în 1639. A murit în 1675, iar lespedea tombală se păstrează la Muzeul Județean de Istorie din Galați (N. Vătămanu, *Contribution à l'étude de la vie et de l'œuvre de Giovanni Mascellini, médecin et secrétaire princier*, în RESEE, XVI, 1978, 2, p. 269–287.

²² Cremo.

²³ Dobrovizza.

La 3 leghe în vecinătate, pe un deal, este un alt sat, pe care-l numesc *Taporeni*²⁴, fără nici o incintă de zid. Și cu mai mult de 200 de case de schismatici [ortodocși] foarte înstăriți. Care [sat], împreună cu alte sate învecinate, este supus celui dintâi sfetnic al principelui, Gavriliță²⁵, om foarte bogat.

De aici la 3 leghe, într-o frumoasă vale, care are de o parte o pădure, iar de cealaltă este dominată de câteva dealuri frumoase, toate îmbrăcate cu vii care produc un vin foarte bun, se găsește orașul Huși²⁶, cu 100 și mai multe case, în parte de catolici, în parte de schismatici [ortodocși]; și cu toții sunt bine înstăriți. Este acolo și reședința episcopului ortodox²⁷, care se numește Vlădica²⁸. Orașul sus-amintit este la distanță de aproape jumătate de leghe de Prut; și între acesta și numitul râu sunt unele sate, dar nu bine populate.

De aici la 3 leghe, pe malul Prutului, într-o câmpie frumoasă, este așezat Fălciu²⁹, oraș deschis fără nici o apărare, dominat de un deal, în bătaia tunului. Ar avea vreo 100 de case pentru locuitori, cu toții schismatici [ortodocși], însă curajoși și potrivii bine pentru război, mai cu seamă contra tătarilor. Acolo râul are un port, pe unde traversează tătarii, care vin pe uscat din Bugeac spre a trece în Moldova, și din Moldova spre a se înapoia în Bugeac. Principele ține acolo 50 de oșteni, al căror căpitan este un anume Giovanni, catolic, nobil din Serbia, viteaz și cunoscător al Bugeacului, întrucât a stat în acele locuri un răstimp de 12 ani, căpitan al acestui hotar³⁰. Fălciu are în jur multe sate frumoase – toate ale primului sfetnic al principelui – amintitul oraș este la numai 5 leghe departe de Dunăre. Și este ultimul [oraș] așezat pe malul Prutului până la Galați. Alte multe sate care erau vecine cu Prutul sunt fără locuitori, fiindcă au fost distruse de tătari.

Acum, plecând tot din Iași pe drumul care duce în Transilvania, pe mâna dreaptă, la distanță de 3 leghe, se găsește Târgu Frumos³¹, care după nume îl face pe cel care nu-l vede să afle că a fost un oraș foarte frumos. Și oferă vederii în prezent ruinele sale, așa cum eu însumi pot să o confirm. Acesta a fost construit de un principe care se numea Vasile³², pentru desfătarea sa. Deoarece este așezat într-o câmpie foarte roditoare, inconjurată de dealuri înverzite, toate bogate în fructe și are alături un lac plin de pești de foarte bună calitate. De aceea, sus-numitul principe putea să se destindă și cu vânătoarea și cu pescuitul. Însă acum, când este distrus de poloni, care năvălesc necontenit de la Sniatyn³³, nu mai sunt decât 20 de case de oameni săraci; rămâne în picioare numai palatul construit de zisul principe.

²⁴ Așezare neidentificată. Identificarea cu Toporeni din Basarabia nu poate fi admisă, întrucât acest sat nu se găsește pe drumul dintre Dobrovăț și Huși.

²⁵ *Gabrielizza*. Este vorba de boierul Gavriliță Costachi. Pentru biografia lui, foarte bogată, vezi N. Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV–XVII)*, București, 1971, p. 380–382.

²⁶ *Usse*.

²⁷ *del vescovo greco*.

²⁸ *Latica*.

²⁹ *Falcino*.

³⁰ Viorica Lascu l-a identificat cu Giovanni Petrovich, bosniac catolic.

³¹ *Tergo Formoso*.

³² Vasile vodă Lupu (1634–1653).

³³ *Sgnetino*.

Afară din drum, pe dreapta, către Polonia, la poalele munților Carpați³⁴, este orașul numit Piatra³⁵, așezat pe un munte, dar cu totul deschis și fără nici o fortificație. Însă s-ar putea construi acolo o frumoasă cetățuie, curgându-i la picioare râul numit Moldova, care vine din munții Carpați. Sunt în acesta puțin mai mult de 300 de case, toate de schismatici, dar foarte bogați, mai ales în vite. Principele ține acolo o companie de 200 de oșteni, spre a împiedica garnizoana din Sniatyn, care adesea face incursiuni din acea parte către Moldova și pustiește toată țara. Învecinate cu acesta sunt diverse sate foarte bogate, al căror stăpân este marele vistier al principelui, din familia Iordache³⁶, care este rudă cu principele Țării Românești.

Revenind acum la Târgu Frumos spre a continua pe drumul cel drept, lăsându-l pe cel descris către Polonia și reluându-l pe cel către Transilvania, la jumătate de leghe de Târgu Frumos se trece râul Siret³⁷, care nu se poate traversa pe cal, ci cu barca. Și acolo sunt, odată trecut râul, cinci sate, toate de catolici, fiecare dintre ele având biserica sa. Satul cel mai însemnat se cheamă Săbăoani³⁸ [și] este așezat pe un deal; și acolo rezidă un misionar al nostru care slujește pentru toate satele amintite; care sunt într-o vale, la o milă italiană și mai puțin depărtate unul de altul, puse într-o asemenea frumoasă simetrie că par un teatru, de o parte având dealuri foarte frumoase pline de fructe și de cealaltă scăldate de apele amintitului râu Siret; și sunt multe locuri frumoase, pline de pești și rațe din abundență. În toate aceste sate să fie circa 300 de case, cu locuitori cu stare bună, fără să fie măcar un schismatic, păstrate mereu curate de către misionarii noștri.

De la aceste sate la depărtare de o leghe se trece printr-un oraș numit Roman³⁹, așezat în câmpie, lângă care de o parte curge Siretul, de cealaltă Moldova⁴⁰, care uneori vara se poate trece călare. Este oraș deschis și fără nici o apărare. Și era foarte mare, însă ruinat acum de poloni; are numai 200 și ceva de case, toți ortodocși⁴¹, și în parte înstăriți; cu 40 de case de armeni. Au acolo ortodocșii o mănăstire construită din piatră, făcută ca o cetate. Și acolo este episcopul lor. Se găsește încă biserica pentru catolicii care înainte locuiau acolo; dar acum, fiindcă nu mai sunt, biserica este fără acoperiș. Principele ține 300 de oșteni tot pentru a împiedica incursiunile garnizoanei din Snyatin.

La ieșirea din Roman se trece râul Moldova. Și la distanță de 5 leghe se găsește un alt râu numit Bistrița⁴², care uneori se poate trece călare, dar nu în toate

³⁴ *Carpazi.*

³⁵ *Pietra* = Piatra Neamț.

³⁶ *casa Iordachi.* Pentru imensa avere funciară a familiei Cantacuzino, din care făcea parte Toderașco Iordache, la care se referă desigur Georgini, vezi: Mihai-Bogdan Atanasiu, *Patrimoniul funciar al marelui vistiernic Iordache Cantacuzino* (I, II), în SMIM, XXIV, 2006, p. 121–130 și XXV, 2007, p. 111–133.

³⁷ *Sireto.*

³⁸ *Sabriano.*

³⁹ *Romană.*

⁴⁰ *Moldava.*

⁴¹ *tutti Greci.*

⁴² *Bistrice.*

locurile. Și odată traversat acesta, se găsește aproape orașul Bacău⁴³, așezat în câmpie, fără zid, fără șanț, nici palisadă. De o [parte] este scăldat de amintitul râu Bistrița, de cealaltă sunt dealuri frumoase, toate îmbrăcate în vii și cu fructe de foarte bună calitate. Să tot aibă în el aproximativ 180 de case, cea mai mare parte catolici. Și acolo rezidă episcopul din Ordinul nostru, care este numit episcopul Moldovei. Biserica noastră cu mănăstirea, care era bătută de râu, a fost puțin câte puțin distrusă. Afară din oraș sunt în împrejurimi diferite sate, toate bine populate și pline de catolici, care sunt înstăriți.

La ieșirea din Bacău sunt două drumuri, unul care duce în Țara Românească și celălalt către Transilvania. Pe acesta, care este la dreapta, după o călătorie de patru leghe, către capăt se trece un mic râu numit Tazlău⁴⁴, care se traversează cu ușurință călare dacă nu este umflat de ploi, [drumul] ducând la orașul Troțuș⁴⁵, întins pe o câmpie, dominat de niște delușoare, care sunt cultivate și pline de vii foarte productive. Este în întregime deschis și conține 200 și ceva de case, parte din acestea de catolici și parte de schismatici [ortodocși]. Noi avem acolo o frumoasă biserică clădită din piatră, care de obicei este slujită de un misionar de-al nostru.

Abia ieșind [din Troțuș], fără a trece râul, dacă se apucă drumul pe mâna dreaptă, se găsește printre munți, totuși cu toții cultivați, un sat frumos de 500 de case de schismatici, care taie sarea într-o groapă vecină cu satul amintit⁴⁶. Și pentru zisa muncă pe care o fac sunt scutiți de orice bir. Arendașul salinei ține pe socoteala lui, pentru slujba sa, 30 de oșteni. Și este acolo o mănăstire de ortodocși, toată construită din lemn.

Continuând drumul pe această vale, tot pe malul râului care curge între munții Carpați, 3 leghe mai departe se găsește orașul Comănești⁴⁷, care este iarăși deschis precum celelalte și ar avea vreo 40 de case, celelalte fiind cu toatele distruse. Acolo se plătește taxa de trecere [a hotarului]. Și urmând printre munți 3 leghe, cu traversarea râului Troțuș⁴⁸ de 29 de ori din cauza cotiturilor pe care le face printre acei munți, se urcă un munte înalt și apoi se coboară tot atâta, [și] se intră în Transilvania, în acea parte [numită] Secuime⁴⁹. Și cel dintâi sat se numește *Sgriso*⁵⁰.

Urmând totuși drumul drept cel mai obișnuit, la ieșirea din Troțuș se traversează de îndată râul și numaidecât se urcă un mic munte. După coborârea căruia, printre mici văi, la jumătate de leghe este satul cu 200 și ceva de case catolice, numit Grozești⁵¹. Sunt bine înstăriți deoarece plătesc puțin bir. Dar sunt obligați să păzească o poartă care închide calea care duce în Transilvania. Trecând de aceasta, [drumul] merge tot printre doi mari munți din Carpați vreme de 5 ore, [și] se trece de 47 de ori, cu mare neajuns pentru călători, râul Oituz⁵². Acesta se

⁴³ *Baccova*.

⁴⁴ *Tasleo*.

⁴⁵ *Tratusse*.

⁴⁶ Târgu Ocna.

⁴⁷ *Commaneste*.

⁴⁸ *Tratusse*.

⁴⁹ *Siculia*.

⁵⁰ Neidentificat.

⁵¹ *Grosette*.

⁵² *Vuituso*.

traversează călare, dar nu când plouă. După acest drum este o poartă, [având] deasupra o stâncă, în prezent lipsită de cele necesare, însă păzită de doar zece oșteni ai principelui Transilvaniei, care îi este stăpân. Și stânca închide atât de bine trecerea între cei doi munți, încât cu 100 de oameni se poate ține în loc o oaste, care să nu intre spre paguba Transilvaniei. Trecând de poartă, trebuie traversat de 4 ori mai sus-numitul râu și apoi urcat un munte foarte înalt timp de o oră, deasupra căruia ajungând se zărește ca într-un foarte frumos teatru frumoasa Transilvanie, în partea celor Trei Scaune⁵³. Și coborând muntele cu tot atâta drum se ajunge la orașul Brețcu⁵⁴, unde obișnuiesc transilvănenii și alți călători să meargă.

Spre a apuca apoi de la Bacău nu pe drumul Transilvaniei, ci pe cel al Țării Românești, trebuie luat drumul cel drept. Și trebuie mers la Focșani⁵⁵, la o leghe depărtare, sat care este într-o vale, cu 200 de case de catolici. Prin mijloc trece un pârâu, care crește foarte mult cu prilejul ploilor. Și sunt în jur multe dealuri frumoase cu vii și fructe de multe feluri. În împrejurimi se întind și alte sate, nu la mare distanță unul de celălalt, foarte bine locuite și cu mulți catolici. Pe drumul cel drept, la o distanță totuși de 3 leghe, se găsește unul dintre acestea, care se cheamă Domnești⁵⁶. Dar, înainte de a ajunge acolo trebuie traversată o pădure numită Lunca Mare⁵⁷, lungă într-adevăr, deoarece se trece prin ea într-o oră, cu primejdie de a fi jefuit de tâlhari; dacă nu este un frate sărac, cum sunt eu, care nu avui această teamă.

Acest sat, care este fără ziduri, cu 300 și mai multe case de locuitori înstăriți, este scăldat de o parte de râul Siret, care devine acolo foarte lat, deoarece cu acesta se unesc Bistrița, Moldova și toate celelalte râuri, pe care le-am numit mai sus. Îl împodobește un palat care, chiar dacă de lemn, este demn de respect prin structură și este și întărit cu șanț și palisadă. Era stăpân al acestuia, ca și al întregului sat, principele Ioan⁵⁸, acela care a fost sub [zidurile] Vienei cu marele vizir. Și care, înapoiat în Moldova, l-a găsit acolo pe principele Petriceicu⁵⁹ pus de poloni [și] se retrase în sus-amintitul palat. Însă asaltat de o mie de poloni a fost făcut de aceștia prizonier. A fost dus în Polonia și a murit apoi la Liov⁶⁰. Acum este stăpân al acestui sat împreună cu multe altele învecinate principele în funcție.

De aici la 3 leghe se trece prin orașul Adjud⁶¹, cu nu mai mult de 60 de case, printre care sunt unele de armeni și pe acolo trece aproape Siretul. Ieșind din Adjud, după un sfert de oră de drum, se trece râul Troțuș, care aici se unește cu râul Oituz, care coboară din munții Carpați. Și se merge la Focșani⁶², care este la depărtare de 5 leghe.

⁵³ *Trium Sedium.*

⁵⁴ *Breschi.*

⁵⁵ *Focsano.*

⁵⁶ *Donnesti.*

⁵⁷ *Longamare.*

⁵⁸ *Giovanni.* În realitate este vorba de vodă Gheorghe Duca, așa cum a remarcat Viorica Lascu. Este de bănuț, într-adevăr, că particula *IO*, care precede întotdeauna numele domnului, a condus la forma *Ioan*.

⁵⁹ *Petriceica.*

⁶⁰ *Leopoli.*

⁶¹ *Aggiutà.*

⁶² *Foscieni.*

Acest oraș, care este așezat într-o frumoasă câmpie, nu are nici șanț, nici zid care să-l apere, numai un mic râu îi trece prin mijloc, care este chemat Milcov⁶³. Și împărțind orașul, [râul] separă și Moldova de Țara Românească, din care cauză același oraș are doi stăpâni: jumătate din el, de partea aceasta a râului, este a Moldoveanului; aceea de dincolo, a Valahului. Pe pod este o poartă, cel ce trece prin ea obișnuiește să plătească taxa; și este chiar ca aceea de la Pontela. De partea Moldovei ar fi mai mult de 200 de case, cu unii negustori greci și alții turci. De cea a Țării Românești sunt mult mai multe case și locuitori, cu o mănăstire ortodoxă în întregime din piatră, înconjurată cu zid și întărită cu palisadă precum o cetate⁶⁴. Orașul pomenit este foarte bogat din cauza fertilității locului, producând pe dealurile învecinate o mare cantitate de vin, din care se aprovizionează și Transilvania.

De aici spre a merge la Galați fără a ieși din Moldova, ci umblând pe malul amintitului râu, la 3 leghe distanță se traversează Siretul. Acolo se găsesc diverse sate, dar fără mare însemnătate. Și după două ore de drum se găsește Piscu⁶⁵, oraș deschis pe o măgură. De o parte a căruia curge râul Bârlad⁶⁶, foarte periculos pentru călători deoarece nu are poduri și curge foarte iute. Nu este un oraș foarte mare și are puțin mai mult de 40 de case de greci, cu toate că înainte de asediul Vienei a fost foarte bine populat. Dar la înapoiere tătarii l-au adus în această stare.

La depărtare de jumătate de leghe, alături de Siret este satul Sirețel⁶⁷, al cărui stăpân este căpitanul Constantin Păcuraru⁶⁸, care îl apără cu 100 de oameni de năvălirea tătarilor, fiind așezat la hotare.

La distanță de o leghe și jumătate este așezat orașul care mărginește Moldova, despre care am vorbit deja destul [=Focșani].

După descrierea întregii Moldove, care în prezent dă tribut sultanului, nădăjduind totuși că în scurt timp va fi sub ascultarea împăratului, așa precum toți aceia doresc cu tărie, vine descrierea Bugeacului, în hotar cu Moldova.

RELATIE DESPRE BUGIAC, UNDE SUNT TĂTARII

Bugeac este o câmpie deschisă încadrată de trei ape: adică Dunărea, Nistrul⁶⁹ și Prutul. Înăuntrul acestui [ținut] sunt răspândite 60 de sate, locuite de tătari, fără vreo cetate sau altă fortificație care să împiedice accesul acolo, apărat pe partea Moldovei numai de adâncimea apelor râului Prut, care nu este foarte lat, în așa fel încât se trece ușor cu un pod de zece bărci.

⁶³ *Milco*.

⁶⁴ Pare să fie vorba de mănăstirea Sf. Ioan, construită de Grigore Ghica în anii 1663–1664 (N. Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I – Țara Românească, vol. I [Craiova], 1970, p. 312).

⁶⁵ *Pisco*.

⁶⁶ *Barlatte*.

⁶⁷ *Sirezello*.

⁶⁸ *Costantino Pecoraro*.

⁶⁹ *Niestro*.

Spre a intra în Bugeac dinspre partea Poloniei trebuie traversat Nistrul, și trecând de Țuțora⁷⁰, care este a Moldovei, sunt acolo două locuri, Orhei⁷¹ și Lăpușna⁷², cu 15 sate, totuși mici cu toatele, de creștini schismatici [ortodocși] și oameni foarte de treabă, care dau tribut principelui Moldovei în sumă redusă și țătarii îi lasă în pace.

După aceasta, cel dintâi sat care este al țătarilor se cheamă Căușeni⁷³, care este foarte mare și foarte bine populat. De la acest sat până la țărmurile Dunării sunt 15 leghe de loc plin cu totul de sus-amintitele sate de țătari. Pe malul Dunării sunt 3 orașe, două cu cetăți în chip fortărețe, celălalt este deschis. Cel dintâi se cheamă Reni⁷⁴, cu 300 de case toate de greci [ortodocși]. De la turci sunt numai niște negustori și judecătorul.

Celui de-al doilea mergând către Marea Neagră i se spune Ismail⁷⁵, care este o fortăreață, însă orașul este în întregime deschis. Acesta este plin cu mai mult de 700 de locuințe, în cea mai mare parte de creștini. Și ceilalți [sunt] turci și negustori armeni.

Al treilea, care are și el fortăreață, se numește Chilia⁷⁶. Și acesta este mai mare și mai populat decât celelalte două, în cea mai mare parte cu creștini. Reni este la distanță de Ismail de o zi pe Dunăre. Și Ismail este la distanță de Chilia tot de o altă zi, pe apă. Și de la Chilia nu prea departe este Marea Neagră.

Pentru a intra în Bugeac, trebuie ca din Transilvania să se traverseze Moldova și să te duci la Fălciu, care este pe malul râului Prut [și] care formează port, așa cum s-a spus. Și cu barca se trece de cealaltă parte, a Bugeacului.

Apoi de acolo, străbătând satele țătarilor pe o lungime de 12 leghe, se ajunge la Cetatea Albă⁷⁷, oraș foarte mare, dar deschis, locuit împreună de turci și de creștini. Care este scăldat de apele unui mare lac, care se unește cu Marea Neagră, împotriva părerii acelor care tipăresc hărți geografice fără a fi văzut locurile.

Cetatea Albă este așezată pe un mic deal, oraș deschis, cu o cetate, bătută de o parte de apele lacului. Și nu este foarte tare, ușor de cucerit, fiind dominată de o altă măgură nu prea departe. Și asta pot să o spun, pentru că am văzut tot ceea ce este scris în această [relație] în mai multe rânduri.

Trei leghe înainte de a sosi la Cetatea Albă este un mare sat, care se numește Ciubărciu⁷⁸, cu toți catolici, fiind acolo și o biserică de lemn, pentru slujirea acelorași.

⁷⁰ Zuzzora.

⁷¹ Orei.

⁷² Pusna.

⁷³ Kauseeni.

⁷⁴ Reni.

⁷⁵ Smilna.

⁷⁶ Chilia.

⁷⁷ Bialogrod.

⁷⁸ Ciburciuce. Vezi, pentru situația comunității catolice din Ciubărciu la mijlocul secolului al XVII-lea, A. Eszer O. P., *Die Gemeinde von Cöbruči am Dnestr und die II. Krim-Mission der Dominikaner*, în „Angelicum”, XLVI, 1969, p. 366–386.

Situat la frontiera care îi desparte pe gânditorii iluminiști de aventurierii secolului al XVIII-lea, mult mai neclar delimitată în epocă decât apare în istoriografie, Charles-Léopold Andreu de Bilistein este un personaj cu un destin istoric neîmplinit. Ambițiile sale, manifestate printr-un număr impresionant de scrieri și stimulate de prieteni și protectori iluștri, sunt în deplin contrast cu posteritatea sa. La câteva decenii după dispariție, Bilistein, cel care în timpul vieții le trimitea sfaturi lui Frederic cel Mare și Ecaterinei a II-a, corespunde cu Casanova și Euler, ale cărui lucrări erau elogiate în *Journal des sçavans*¹, de-abia dacă mai este amintit, succint și pe un ton condescendent, de marile dicționare literare și biografice franceze². Pentru mai bine de un veac numele său este menționat în doar câteva lucrări de istorie locală lorenă³, astfel încât, atunci când Radu Rosetti îl descoperă în arborele genealogic al familiei sale, îl consideră un „polcovic rus de origine germană”⁴. Descoperirea de către V. Mihordea a unei scrisori din arhiva Voronțov îi redă lui Bilistein adevărata sa naționalitate.⁵ Prima reconstrucție biografică nu apare însă decât jumătate de veac mai târziu, atunci când Alexandre Stroeve găsește în arhivele rusești o parte din scrierile sale inedite⁶. Posteritatea lui Bilistein, fragmentată vreme de două secole între trei istoriografii, lorenă, rusă și română, fiecare ignorând contribuțiile celorlalte, se reîntregește, treptat, la începutul secolului XXI⁷.

¹ În mai 1764 *Journal des sçavans* publica mai multe extrase dintr-o lucrare a lui Bilistein, apreciind că subiectul acesteia este „prouvé d'une manière sensible et illustré d'exemples et de traits historiques bien propres à faire impression” (p. 554)

² „Il y a quelques conceptions vraies dans tous ces projets, mais on s'aperçoit que l'auteur a travaillé de mémoire, sans tenir compte des obstacles de tout genre qui rendraient à peu près inexécutables la plupart des entreprises qu'il conseille”, *Biographie universelle, ancienne et moderne*, vol. 4, ed. M. Michaud, Paris, 1843, p. 523. Bilistein este menționat și în *La France littéraire, ou dictionnaire bibliographique des savants*, J. M. Quérard, Paris, 1827, vol. 1, p. 60 și *Les siècles littéraires de la France*, Nicolas Toussaint Lemoyne Desessarts, Paris, 1803, p. 48–49.

³ Vezi de exemplu J. A. Schmit, *Andreu de Bilistein et la censure française*, „Journal de la société d'Archéologie lorraine”, 23, 1874, p. 41–44. Ultima contribuție asupra perioadei lorene a lui Bilistein este comunicarea lui Fr. Lormant, *Charles Léopold Andreu de Bilistein: un penseur lorrain oublié de la seconde moitié du XVIIIe siècle*, ținută la Congresul de la Grenoble din 2006, al Societăților istorice și științifice, intitulat *Tradition et Innovation*. Un rezumat al comunicării poate fi găsit pe site-ul <http://cths.fr/co/communication.php?id=2933>. Data ultimei accesări 18.02.2009.

⁴ Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, AARMSI, seria II, 28, 1905, p. 185.

⁵ V. Mihordea, *Căsătoria unei moldovence în Rusia secolului al XVIII-lea*, RI, 22, 1936, p. 297–299.

⁶ Alexandre Stroeve îi dedică lui Bilistein un capitol în cartea sa *Les aventuriers des Lumières*, Paris, 1997, p. 250–281. În același an, Al. Stroeve publică în colaborare cu Ileana Mihăilă articolul *Le baron de Bilistein, faiseur de projets*, „Dix-huitième siècle”, 29, 1997, p. 329–342.

⁷ Lucrarea de referință este cea scrisă de Alexandre Stroeve și Ileana Mihăilă, *Ériger une République souveraine, libre et indépendante*, București, 2001. Vezi și recenzia lui Andrei Pippidi din RESEE, 42, 2004, p. 366–368.

Din cauza numărului redus de informații, răspândite în numeroase surse, biografia lui Bilistein nu poate fi reconstituită decât cu mare greutate⁸. Elementele autobiografice ce pot fi extrase din scrierile sale nu sunt multe⁹; corespondența purtată cu contemporanii săi este destul de greu de identificat, exceptând scrisorile adresate unor personaje ilustre ale epocii,¹⁰ iar în memoriile, jurnalele sau scrisorile contemporanilor persoana lui nu este decât arareori amintită¹¹. Totuși, pe baza acestor informații disparate, se poate întocmi o schiță biografică, ale cărei spații goale rămân a fi completate de noi descoperiri documentare, care ar putea apărea mai cu seamă din arhivele rusești și cele românești¹².

Născut în Lorena, în 1724¹³, Bilistein era, cel mai probabil, fiul unui medic din Nancy. Înrudirea sa cu marele baliv loren Nicolas-François de Bilistein, deși a fost sugerată, este greu de susținut documentar¹⁴. Începutul războiului de șapte ani îl găsește pe Bilistein alături de armata franceză, care lupta în Westphalia sub conducerea mareșalului d'Estrées¹⁵. În acest context, el redactează unul din primele sale proiecte de reformă, intitulat *Institutions militaires pour la France, ou le Végèce françois*, pe care-l va publica, câțiva ani mai târziu, pe propriile speze¹⁵. În următorii ani,

⁸ Majoritatea surselor au fost identificate de Al. Stroev și Ileana Mihăilă în biografia care însoțește ediția memoriilor sale privind Principatele. Este însă de așteptat ca biografia lui Bilistein să poată fi completată cu noi surse, necunoscute de primii săi biografi. Un prim exemplu ar fi scrisoarea pe care Ecaterina a II-a i-o trimite lui Potemkin în aprilie 1774 și în care amintește de „nebulunul de Bilistein, protejatul generalului Betskoi”, în V.S. Lopatin, ed., *Ekaterina II i G.A. Potemkin. Lichniaia perepiska 1769–1791*, Moscova, 1997, p. 24 apud Alexander M. Schenker, *The Bronze Horseman. Falconet's Monument to Peter the Great*, Yale University Press, 2003, p. 333, n. 27. Această scurtă mențiune este prima referire directă din scrierile țarinei și ne îngăduie să înțelegem mai bine poziția lui Bilistein în cadrul curții din St. Petersburg. De asemenea, în Euler, *Opera Omnia, seria a IV-a, commercium epistolicum* este semnalată o scrisoare trimisă de Bilistein lui Euler în 1766, care nu a fost încă editată.

⁹ Singura referință clară este participarea sa la războiul de șapte ani, la care se referă în *Végèce françois*, Amsterdam, 1762.

¹⁰ Al. Stroev și Ileana Mihăilă au editat fragmente din scrisorile lui Bilistein către Ecaterina a II-a din 7 ianuarie 1765, 24 ianuarie 1767 și 9 februarie 1772 (p. 27–30, p. 58 și p.87–90), către contele Nikita Panin, din 1 decembrie 1774 și 19 iunie 1776 (p. 100–102 și p. 112–113), către Casanova, din 30 octombrie 1765, 9 decembrie 1765, 21 martie 1766 și 17 aprilie 1766 (p. 48–54).

¹¹ Casanova schițează un portret elogios lui Bilistein, al cărui nume îl deformează în „baronul Bilenfeld” (Stroev și Mihăilă, *Ériger une République*, p.16). Șederea lui Bilistein la St. Petersburg este menționată în memoriile lui Ludwig Heinrich Nicolay (Edmund Heier, *L. H. Nicolay (1737–1820) and his contemporaries*, La Haye, 1965). Proiectul lui Bilistein asupra amplasării statuii lui Petru I este comentat de Falconet (*Œuvres d'Etienne Falconet, statuaire*, Lausanne, 1781, vol. 1, p. 55–64), iar într-o scrisoare din 15 mai 1769 Ecaterina răspunde observațiilor lui Falconet. În martie 1776 ambasadorul Rusiei la Paris, Ivan Bariatski, trimite contelui Ivan Osterman, o scurtă informare asupra întâlnirii pe care a avut-o cu Bilistein (Stroev și Mihăilă, *Ériger une République*, p. 181–183).

¹² Două documente emise de cancelaria moldovenească în care este amintit Bilistein au fost identificate de Radu Rosetti în *Cronica Bohotinului*, București, 1905, p. 185, p. 255–257. Primul document este o vânzare a unor părți de moșie în primăvara anului 1774 „mării sale baron fon Bilișten și cuconii Irina Rusetescu”. Cel de-al doilea este anafora divanului în pricina dintre băneasa Maria și baroneasca Irina pentru moștenirea de la Ioniță Rosetti: „măcar că dumnealui Polcovnicul baron Bilistein, fiind vechil din partea jupănesii sale, au cerut ca să se măsoare moșiile, atât a Irinii cât și a băneșei Mariei și să se împartă întocma”.

¹³ Anul nașterii poate fi dedus din scrisoarea adresată țarinei Ecaterina a II-a, din 9 februarie 1772, în care Bilistein precizează că are 47 de ani.

¹⁴ Vezi discuția la Stroev și Mihăilă, *Ériger une République*, p. 14–15.

¹⁵ Publicat la Amsterdam, în 1762, de E. Van Harrevelt. Pe foaia de titlu se precizează „aux dépens de l'Auteur”. Bilistein este destul de confuz în privința participării sale la război. La începutul memoriului precizează clar „je ne suis point homme de guerre, lorsque j'ai conçu l'idée, formé le plan et rédigé ce Memoire,” dar pe de altă parte lasă să se înțeleagă că ar fi fost de față la lupta de la Anrad (1758).

Bilistein scrie mai multe memorii și proiecte de reformă privind Lorena, publicând trei dintre ele la Amsterdam, între anii 1762–1764¹⁶. Motivele pentru care părăsește Franța sunt greu de reconstituit. Deși într-o scrisoare mai târzie, adresată lui Casanova, Bilistein susține că decizia i-a aparținut, alegând exilul din motive politice, pare mai probabil ca disputa cu autoritățile franceze, care-i cenzuraseră lucrările din motive religioase, să-l fi silit să facă acest pas. După o scurtă perioadă petrecută în Țările de Jos, Bilistein pleacă la curtea lui Frederic al II-lea, unde în 1763 înaintează regelui patru proiecte privind construcția de canale de navigație și de noi orașe. Un an mai târziu, Bilistein redactează o nouă serie de memorii prin care-i cere regelui Prusiei concesionarea, vreme de 60 de ani, a regiunii din jurul viitorului canal, pe care tot el îl proiectase, care urma să unească fluviile Meuse și Rin. Ironizat în Prusia pentru proiectele fanteziste de canale fluviale care urmau să împânzească Europa¹⁷, Bilistein reușește să intre în legătură cu ambasadorul Rusiei, obținând astfel o recomandare pentru curtea Ecaterinei a II-a¹⁸. Ajuns în Rusia, Bilistein este numit consilier pe probleme de comerț, primește rangul de colonel și un venit de 2000 de ruble pe an și se stabilește la St. Petersburg împreună cu prima sa soție, englezoaica Anne Huggins, cu care va avea doi copii, Paul și Caterina. În Rusia, expertiza sa în construcția de canale de navigație se dovedește iluzorie, iar proiectul său privind construirea unui canal navigabil între Moscova și St. Petersburg este considerat nerealizabil. La sugestia protectorului său, generalul Betskoi, Bilistein se implică în proiectele de reformă urbană ale Petersburgului, elaborând un memoriu asupra amplasării statuii lui Petru I. Și reacția la acest memoriu este negativă, iar scrierile contemporanilor de la curtea Ecaterinei, precum cele ale lui Heinrich Ludwig Nicolay¹⁹ sau Falconet²⁰ sunt caustice la adresa sa. Moartea soției, în 1769, complică și mai mult lucrurile pentru Bilistein, care trebuie acum să îngrijească singur cei doi copii. Atunci când războiul ruso-otoman izbucnește, Bilistein vede în el un bun prilej de a obține recunoașterea la care visa. Într-o primă fază a războiului, se alătură generalului Piotr Panin, în armata căruia participă la asediul Benderului. În octombrie 1770 demisionează și, după ce vizitează „les places sur la mer Noire et en Bessarabie”²¹, Bilistein se alătură armatei conduse de mareșalul Rumianțev. Împreună cu aceasta pătrunde în Moldova, iar între decembrie 1770 și martie 1771 rămâne la Iași, unde redactează un memoriu asupra viitorului statut juridic al Principatelor, intitulat *Este în interesul Imperiului Rusiei de a păstra provinciile Moldovei și Valahiei sub titulatura de stăpânire sau sub cea de protectorat?*

În același an, 1771, sub auspiciile mareșalului Rumianțev, Bilistein se căsătorește cu Irina Rosetti, unul dintre cei patru copii ai medelnicerului Ioniță Rosetti și ai Smarandei Sion²², care pe atunci avea 15–16 ani²³. Prin această căsătorie, Bilistein spera să capete o poziție influentă în Moldova, care în noul context internațional părea să intre în sfera de dominație rusească. Este de

¹⁶ Cele trei memorii lorene publicate la Amsterdam sunt: *Essai sur les duchés de Lorraine et de Bar* (1762), *Essai sur la ville de Nancy, capitale du duché de Lorraine* (1762) și *Essai de navigation lorraine pour servir de suite à l'essai sur les duchés de Lorraine et de Bar* (1764). Acestora li se adaugă publicarea unui memoriu ce continuă *Végèce français*, intitulat *Fragments militaires pour servir de suite au Végèce français* (1763). În afara de aceste cinci memorii publicate la Amsterdam, mai există un număr destul de mare de memorii pe care Bilistein le-a luat cu el în Rusia și care sunt păstrate în arhivele rusești; vezi Stroev și Mihăilă, *Ériger une République*, p. 15.

¹⁷ Recenzând un proiect al lui Bilistein, F. Melchior Grimm îi sugerează acestuia „joindre, par le milieu de l'empire de Russie, la mer Noire à la Baltique, et par là regagner l'hôpital de Paris,” în *Correspondance littéraire*, ed. M. Tourmeux, Nendeln, 1968, vol. 5, p. 490.

¹⁸ Biografia lui Bilistein, Stroev și Mihăilă, sunt rezervați în privința ipotezei apartenenței acestuia la francmasonerie. Nu există nici o dovadă că Bilistein ar fi fost francmason, deși, ținând cont de cercurile din St. Petersburg din care făcea parte, această ipoteză este tentantă.

¹⁹ Vezi Edmund Heier, *L. H. Nicolay (1737–1820)*, p. 151–156.

²⁰ Asupra remarcilor acide, dar nejustificate, pe care Falconet le face pe marginea memoriului lui Bilistein privind statuia lui Petru I, vezi Al. M. Schenker, *The Bronze Horseman*, p. 76–78.

²¹ Scrisoarea către Ecaterina a II-a din 9 februarie 1772.

²² R. Rosetti, *Familia Rosetti*, București, 1938, p. 105–106.

²³ „C'est une jeune Moldave de 15 à 16 ans que le cher baron a épousé”, în scrisoarea lui A. P. Woronzow din V. Mîhordea, *Căsătoria unei moldovence*, p. 299.

presupus că și boierii Rosetti sperau ca această alianță matrimonială cu un polcovnic rus, bine văzut de mareșal, să le aducă protecția unui personaj influent la curtea Ecaterinei a II-a. Sosirea la St. Petersburg a lui Bilistein și a soției sale moldovence, în februarie 1772, este însă un eșec. Proiectul lui Bilistein privind unificarea Moldovei și Țării Românești sub forma unei republici, împreună cu planurile sale de a ocupa poziția de Mare Cancelar al Moldovei²⁴, sunt întâmpinate de curtea din St. Petersburg cu nedisimulată ironie²⁵. Probabil din aceeași perioadă datează scrisoarea către Potemkin în care Ecaterina îl descrie pe Bilistein drept un „nebun protejat al generalului Betskoi”. După eșecul din Rusia, Bilistein se reîntoarce în Moldova, însă dezvăluirea adevăratului său statut la curtea țarinei provoacă o lungă dispută cu familia soției sale. La 1 decembrie 1774, Bilistein scrie contelui Panin cerându-i să intervină pe lângă domn pentru a primi de la familia Rosetti dota care i se cuvenea Irinei și pe care o ceruse zadarnic divanului. Zestrea Irinei Rosetti fusese acaparată de cumnatul ei, banul Dumitrache. Lipsit de venituri, trăind doar din stipendiile trimise de contele Panin și fiind nevoit să întrețină patru copii, cei doi din prima căsătorie și două fete din cea de-a doua, Bilistein încearcă o ultimă soluție, să-și ofere serviciile regelui Franței. Ajuns la Paris în primăvara lui 1776, Bilistein îi prezintă ministrului de Externe, contelui de Vergennes, un memoriu asupra beneficiilor pe care Franța le-ar putea obține din comerțul cu Principatele, sub titlul *Memoriu asupra creșterii pe care Franța o poate obține pentru Comerțul său dacă va deschide schele ale Levantului direct în provinciile Moldovei și Valahiei*. Contele respinge proiectul și Bilistein este silit să caute, încă o dată, protecția Rusiei. Cu ajutorul ambasadorului rus de la Paris, Bilistein se reîntoarce la St. Petersburg, însă, după episodul compromițător al memoriului către Vergennes și lipsit de protecția lui Panin și Betskoi, nu-i mai rămâne decât să-și înainteze demisia, pe care Ecaterina i-o aprobă în iulie 1776. Reîntors în Moldova, în 1777, Bilistein asistă, în sfârșit, la o decizie favorabilă a divanului privind dota soției sale. Bucuria i-a fost de scurtă durată, pentru că, peste doar câteva zile, soția sa renunță la toate drepturile în beneficiul surorii ei²⁶. Din 1777 Irina reapeare în acte sub numele Rosetti²⁷, iar Bilistein nu mai este amintit în documentele familiei. Au fost propuse mai multe ipoteze pentru a explica această neașteptată întorsătură, de la cele mai violente – Bilistein a fost ucis, fie de familia Rosetti, fie de otomani la instigarea acestora²⁸, fie chiar de soția sa²⁹ – la cele mai puțin sângeroase – dispărea pentru că tăcerea i-a fost cumpărată cu o sumă de bani³⁰. Teoria uciderii lui Bilistein în 1777, susținută doar de zvonurile ce au circulat ulterior în Franța, este infirmată de un document publicat de mai mult timp, dar rămas neobservat până acum³¹. În 1782, în timpul unei scurte vizite în Moldova, secretarului consulului austriac la București, Ștefan Raicevich, i-a fost cerută o audiență de către Bilistein, care i-a oferit o copie după un memoriu de-al său cu privire la exploatarea mineralelor din

²⁴ Scrisoarea lui Bilistein către Ecaterina din 9 februarie 1772: „La seconde grâce que je prends la liberté de demander à V.M. I., est de me nommer Grand Chancelier de Moldavie”.

²⁵ Anecdota povestită de L. H. Nicolay este elocventă. Bilistein încearcă să-i trimită memoriul său asupra Principatelor împărătesei, dar contele Panin îi spune că țarina nu are timp să citească un tratat atât de amănunțit și-i cere să-l sintetizeze. Bilistein își rezumă tratatul în zece pagini, dar contele îi spune că tot sunt prea multe, apoi îl reduce la două și, în cele din urmă, îl concentrează într-o jumătate de pagină. După ce reușește să scape de Bilistein, Nicolay relatează cuvintele pe care contele le-ar fi adresat anturajului său: „Cum este posibil ca un asemenea imbecil să-și închipuie că poate rândui destinul unor țări întregi?”

²⁶ Ambele documente au fost editate de Radu Rosetti, *Cronica Bohotinului*, doc. 83 și 84.

²⁷ Din acest motiv Radu Rosetti consideră că în 1777 Irina s-a despărțit de Bilistein. Ulterior, ea se va recăsători; vezi R. Rosetti, *Familia Rosetti*, p. 106.

²⁸ Pentru discutarea ambelor ipoteze vezi Stroev și Mihăilă, *Ériger une République*, p. 116–119.

²⁹ Acest zvon a circulat în Franța și a fost consemnat în dicționarul biografic Michaud: „Cette femme, après avoir tenté vainement de le faire changer de religion, le fit périr victime de son attachement à sa croyance”.

³⁰ Aceasta este ipoteza propusă de Andrei Pippidi în recenzie publicată la cartea lui Stroev și Mihăilă în RESEE, 42, 2004, p. 366–368. Un alt istoric care consideră că Bilistein a continuat să trăiască și după 1777 este E. Heier, care susține că Iorenul ar fi murit la începutul secolului al XIX-lea, fără însă a cita vreo sursă în sprijinul afirmației sale, vezi E. Heier, *L. H. Nicolay (1737–1820)*, p. 152, nota 4.

³¹ Îi mulțumesc profesorului Andrei Pippidi pentru semnalarea acestui document.

Moldova și din Țara Românească de o companie franceză. Întors la București Raicevich i-a trimis lui Kaunitz o copie a acestui memoriu însoțită de o scurtă notiță despre Bilistein³². Aceasta a fost ultima încercare a aventurierului loren de a-și găsi un protector, pentru că, la doar câteva zile după întâlnirea cu Raicevich, el moare în Moldova. Ignorate în Franța și Rusia, unde vor fi uitate în arhive pentru mai bine de două veacuri, memoriile lui Bilistein privind Țara Românească și Moldova au găsit un ecou neașteptat în Austria. Încântat de memoriul lui Bilistein privind binefacerile pe care le-ar putea aduce Franței comerțul cu Principatele, Raicevich consideră scrierea lorenului „excellente et essata.” Mai mult, înaintând propriul său memoriu privind comerțul dintre Austria și Moldova curții din Viena, Raicevich recunoaște că s-a inspirat din memoriul lui Bilistein³³.

Editarea în 2001, de către Alexandre Stroeve și Ileana Mihăilă a celor două memorii privind Țara Românească și Moldova, însoțite de o erudită biografie a lui Bilistein, sunt, în bună măsură, o încercare de a reabilita memoria acestuia. Cei doi autori văd în Bilistein un vizionar, ale cărui planuri utopice, ridiculizate de contemporani, au prins viață, rând pe rând, în următoarele două secole³⁴. Acest profil istoriografic, construit, cum se întâmplă adesea, în răspăr cu cel al contemporanilor, riscă însă să fie la fel de neconvingător precum comentariile răuvoitoare ale lui Grimm, Falconet sau Nicolay. Bilistein nu este nici personajul ridicol înfățișat de aceștia, dar nici vizionarul pe care și-l imaginează Stroeve și Mihăilă³⁵.

Dacă biografia lui Bilistein constituie un fascinant episod al relațiilor dintre boierimea moldovenească și ofițerii armatei ruse, scrierile sale riscă să-l dezamăgească pe istoricul dornic să găsească în ele date noi despre starea economică, socială sau politică din Moldova sfârșitului de secol XVIII. Memoriul asupra statutului juridic nu-și propune să descrie Principatele, după cum Bilistein arată explicit în scrisoarea adresată Ecaterinei, ci doar să analizeze rolul pe care acestea îl pot avea în politica viitoare a Imperiului Rusiei³⁶. Cu totul altfel ar fi trebuit să stea lucrurile cu celelalte două memorii, scrise după ce Bilistein a trăit vreme de cinci ani în Moldova. Informațiile despre Principate sunt însă puține, adesea preluate din surse livești, fără a depăși nivelul unor impresii generale devenite de mult timp locuri comune în relatările călătorilor străini. Abia în ultimul său memoriu, cel privind exploatarea minieră, înmănat lui Raicevich în 1782, Bilistein pare să acorde o mai mare atenție stării politice și sociale din Moldova³⁷.

A căuta informații amănunțite despre Principate în memoriile lui Bilistein înseamnă însă a ignora spiritul în care acestea au fost scrise. Ceea ce caracterizează toate lucrările lui Bilistein, inclusiv memoriile despre Principate, este tocmai dezinteresul față de particularitățile politice și socio-economice ale unei regiuni. De altfel, ironiile contemporanilor subliniau tocmai absența oricărui spirit practic din proiectele sale. Pe Bilistein nu starea de fapt a societății îl interesa, ci modelul de organizare pe care aceasta trebuia să-l adopte. Organizare (système) este cuvântul cheie al scrierilor sale, în primul memoriu asupra Principatelor Bilistein folosindu-l de nu mai puțin de 47 de ori. Premisa gândirii sale este existența unei ordini naturale pe care întreaga organizare a societății

³² „Il Bilistein Lorenese di nazione era al servizio della Russia, che abbandono per stabilirsi in Moldavia, dove non potendo vivere passo in Francia con questo progetto, ma non trovando un protettore alla corte, se ne torno disgustato ed oppresso da infermita e contrattempi. Essendo stato da me accolto, mi fece regalo della memoria, e poco dopo mori”. Scrisoarea lui Raicevich către Kaunitz, cuprinzând memoriul lui Bilistein și notița despre întâlnirea celor doi, a fost editată de Ion I. Nistor în Hurmuzaki XIX/I, p. 63–69.

³³ Memoriul este editat de Ion I. Nistor în Hurmuzaki XIX/I, p. 70–76, doc. LXII, sub titlul: „Memoriul lui Raicevich despre încheierea legăturilor comerciale între Moldova și Austria și despre rentabilitatea comerțului austro-moldovean.”

³⁴ Vezi Stroeve și Mihăilă, *Ériger une République*. p. 125–126.

³⁵ Chiar și înțietatea pe care cei doi istorici i-o conferă, de a fi primul care a propus unirea Principatelor este eronată. Proiecte de unire a Moldovei și Țării Românești fuseseră vehiculate multă vreme de diplomația rusă, prima oară, probabil, la congresul de la Niemirow din 1737, vezi B. Murgescu, *Istorie românească—istorie universală (600–1800)*, București, 1999, p. 195.

³⁶ „L’objet de ce Mémoire n’est point l’intérieur de ces provinces. C’est l’intérêt dont elles sont à l’empire de Russie, et pour le présent, et pour le temps à venir”, Scrisoarea către Ecaterina din 9 februarie 1772.

³⁷ Vezi, de exemplu, descrierea drepturilor boierilor în memoriul din 1782, față de cea din 1776.

trebuie, în mod necesar, să se întemeieze³⁸. Pentru că ordinea naturală este una singură, este firesc ca și modelul de organizare socială spre care trebuie să tindă toate societățile, indiferent de deosebirile dintre ele, să fie unic. Această perspectivă, care-i permite lui Bilistein să scrie, deopotrivă, proiecte de reformă pentru Moldova, pentru Rusia și pentru ducatul Lorenei, implică dintru început o accentuare a universalului și o ignorare voită a particularului, a specificului fiecărei societăți³⁹.

Prin urmare, memoriile lui Bilistein sunt, înainte de toate, o sursă istorică pentru gândirea politică a secolului al XVIII-lea. Aceasta este, cred, și perspectiva din care istoriografia românească ar trebui să se apropie de scrierile sale. Bilistein intră în contact cu boierimea moldoveană în chiar momentul în care aceasta căuta argumente pentru a justifica un nou statut internațional și o nouă organizare internă. Este de presupus ca Bilistein, un gânditor politic apropiat al marelui Rumianțev și recent înrudit cu familia Rosetti, să fi fost un partener de dialog al boierimii, mai cu seamă că, după cum spune K. Hitchins, în această perioadă adevărata vocație a scriitorilor boieri era gândirea politică⁴⁰. În plus, în perioada 1770–1772, Bilistein trecea în Moldova drept unul dintre consilierii de seamă de la curtea Ecaterinei, iar boierii moldoveni și munteni priveau Rusia drept principala mare putere care putea sprijini proiectele lor de reformă⁴¹. Un studiu comparativ al scrierilor lui Bilistein și al memoriilor boierești rămâne de făcut⁴², însă chiar la o primă vedere se pot observa influențe reciproce. Vechile drepturi ale Moldovei în raport cu Imperiul Otoman și dușmănia de veacuri dintre moldoveni și munteni sunt idei pe care Bilistein le-a preluat, cel mai probabil, din mediul boieresc moldovenesc. Mai greu de identificat sunt influențele lui Bilistein asupra gândirii politice boierești, deși similarități există, însă în acest caz diferențele pot fi la fel de importante. Elogiul republicii făcut de Bilistein nu își găsește nici un ecou în scrierile politice boierești, pentru care organizarea republicană era concepută mai degrabă sub forma unei oligarhii⁴³. Dincolo de aceste ipoteze, editarea memoriilor lui Bilistein dezvăluie un partener de dialog uitat, care a contribuit, cât și cum anume rămâne însă de văzut, la gândirea politică a boierilor moldoveni de la sfârșitul secolului al XVIII-lea.

Dintre cele cinci cărți publicate de Bilistein în timpul vieții, la Amsterdam, cele două privind instituțiile militare franceze pot fi consultate pe internet fiind transpuse în format electronic de Google Books⁴⁴. Dintre numeroasele scrieri redactate de Bilistein, majoritatea păstrate în arhivele de la Moscova⁴⁵, Alexandre Stroeve și Ileana Mihăilă au editat cele două memorii privind Principatele în *Ériger une République souveraine, libre et indépendante*. Traducerea celor două memorii a fost făcută pe baza acestei ediții. Memoriul adresat lui Raicevich în 1782 nu a fost tradus separat, pentru că reia, adesea cuvânt cu cuvânt, paragrafe întregi din memoriul redactat de Bilistein în 1776 pentru contele de Vergennes. De fiecare dată însă când au existat diferențe semnificative între cele două memorii, le-am semnalat în note⁴⁶.

³⁸ Pentru o bună introducere în problemă vezi Paul Hazard, *Gândirea europeană în secolul al XVIII-lea*, București, 1981, p. 312–335.

³⁹ Atunci când remarcă specificul moldovenesc, Bilistein o face mai degrabă iritat: „d’ailleurs la souveraineté y est indifférente de ce qu’elle est en Europe”, vezi memoriul din 1782.

⁴⁰ Vezi K. Hitchins, *România 1774–1866*, București, 1998, p. 171.

⁴¹ Potrivit repertoriului lui Vlad Georgescu, dintre 23 de memorii înaintate de boierii moldoveni și munteni în perioada 1769–1774 marilor puteri, 16 au fost adresate Rusiei, iar jumătate dintre ele direct țarinei Ecaterina a II-a în *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769–1830*, București, 1970, p. 3–8.

⁴² Stroeve și Mihăilă sugerează existența unor influențe ale gândirii lui Bilistein asupra memoriilor de la Focșani, dar nu detaliază subiectul, vezi *Ériger une République*, p. 80.

⁴³ Pentru o discuție asupra proiectelor de „republică aristocratică” elaborate de boierii români în această perioadă, vezi Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române 1750–1831*, București, 1972, p. 113–116.

⁴⁴ Data ultimei accesări 19.02.2009.

⁴⁵ Memoriul privind statutul juridic al Principatelor este păstrat la Biblioteca de Stat a Rusiei, fondul 222, dosar 16, nr. 14. Pentru o localizare puțin diferită a manuscrisului, în același fond, dar în alt dosar, vezi Georges Dulac și Serguei Karp, ed. *Les archives de l’Est et la France des Lumières. Guide des archives et inédits*. Centre International d’Étude du XVIIIe siècle Ferney-Voltaire, 2007, p. 207.

⁴⁶ Bilistein dorea ca memoriul din 1782 să fie citit împreună cu cel anterior, din 1776: „Ce mémoire sur l’exploitation des mines et autres objets accessoires doit être joint à celui sur le commerce de France à établir dans les deux provinces de Moldavie et de Valachie”.

ESTE ÎN INTERESUL IMPERIULUI RUSIEI DE A PĂSTRA PROVINCIIILE
MOLDOVEI ȘI VALAHIEI SUB TITULATURA DE STĂPÂNIRE
SAU SUB CEA DE PROTECTORAT?⁴⁷

(1771)

Războiul actual s-a născut din interesele Poloniei. Această republică regală, dezbinată în partide⁴⁸ ce poartă numele de confederați și reconfederați,⁴⁹ pare preocupată doar de distrugere. Războiul va continua câtă vreme va fi întreținut, adică atâta timp cât unuia dintre partide îi va rămâne ceva [de pierdut]. Dar acest motiv, care este distrus deopotrivă prin victorii și prin înfrângeri, va înceta să mai existe. Nici unul dintre partide nu este îndeajuns de puternic pentru a se impune. Atunci când ambele vor ajunge la fel de secătuite, iar ruina deplină le va situa într-o egalitate perfectă, va domni anarhia. În acel moment trebuie să izbucnească revoluția totală. Să fie învinși regele și republica este posibil, este ușor. Nu este însă la fel de ușor să învingi națiunea polonă; dacă vreodată disperarea, care se naște inevitabil din istovirea sa, îi va deschide ochii, atunci ea se va reuni sub un conducător. Iar un conducător îndrăgit și iubit poate găsi resurse înăuntru și în afara [regatului].

La început, Rusia nu a luat parte la afacerile Poloniei decât în calitate de vecină, de bună aliată, de prietenă. Interesele, tulburările dacă vrem, au antrenat-o dincolo de firea sa. Ea singură susține de șapte-opt ani cheltuielile unui război costisitor. Vrea ea să-l susțină la nesfârșit?⁵⁰ Poate ea? Trebuie să o facă? Până acum, puterile par a privi războiul fără interes. În continuare, poate izbucni un război mai amplu⁵¹. În această epocă încetează indiferența puterilor, a dușmanilor

⁴⁷ Memoriul, păstrat în manuscris autograf, se găsește în Biblioteca de Stat din Rusia. Traducerea s-a făcut după ediția publicată de Alexandre Stroeve și Ileana Mihăilă în *Ériger une République souveraine, libre et indépendante*, București, 2001, paginile 127–170. Pentru problema statutului Moldovei și Țării Românești la sfârșitul secolului al XVIII-lea, vezi Veniamin Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1999 și L. Boicu, *Principatele Române – „piatră de încercare” în evoluția raporturilor internaționale (1768–1774)*, p. 169–211 în „România în Istoria Universală”, vol. 1, Iași, 1986.

⁴⁸ Nu am păstrat în traducere majusculele folosite de autor, prin care dorea probabil să semnaleze cuvintele cheie ale memoriului său. Bilestein a folosit însă în mod excesiv acest procedeu, iar dacă unii termeni au fost scriși constant cu majusculă, cel mai frecvent întâlniți fiind Putere, Partide, Noi/Nostru, Religie, Politică, Republică, Monarhie, Memoriu, Prinț, Comerț, Epocă, Provincii, Negociere, altelei majuscula pare să fi folosită aleatoriu.

⁴⁹ Confederațiile erau forme constituționale de organizare ale șleahței, prin care se manifesta, în cazuri excepționale, opoziția nobiliară, în care, spre deosebire de Seim, deciziile nu erau luate în unanimitate, ci prin vot majoritar. În 1767, sub influența directă a prințului Nicolae Repnin, ambasadorul Ecaterinei a II-a în Polonia, s-au înființat trei confederații ale nobililor polonezi: confederația nobililor ortodocși de la Stupsk, a nobililor protestanți de la Toruń și confederația generală de la Radom. Ca reacție la intervenția Rusiei a fost organizată, un an mai târziu, Confederația de la Bar, vezi Jerzy Lukowski, *The Szlachta and the Confederacy of Radom, 1764–1767/68. A Study of the Polish Nobility*, publicată de Institutum Historicum Polonicum, Roma, 1977 (volumul 21 din *Antemurale*).

⁵⁰ În memoriul său, Bilestein încheie toate întrebările retorice, de care abuzează, prin semne de exclamare. În aceste cazuri, în traducerea românească am înlocuit semnul de exclamare cu cel de întrebare.

⁵¹ *Armistițiul sau convenția care tocmai a fost încheiată cu Anglia și cu Spania, nu schimbă cu nimic o presupunere care rămâne în ordinea posibilităților morale și politice* (nota lui Bilestein).

noștri, a rivalilor noștri. Polonia începe să stârnească interes, să intre în balanța Europei, să fie un dușman în plus care să ni se opună, să schimbe scena precum și planul de război.

Alegerea regelui, starea feluritelor ordine din republică, libertatea generală civilă și bisericească, sunt pretextele comune revendicate de toate partidele în mod egal. Fără a intra în detalii, este de ajuns să spunem că, în privința Rusiei și a Poloniei, războiul a degenerat într-un război religios. Ce hidră!

Confederații din partidul ce se opune Rusiei au negociat cu Poarta Otomană⁵². Ei au reușit, prin ei înșiși și prin partizanii lor, să o convingă că interesul ei se opunea interesului nostru. Războiul a fost declarat⁵³. Epocă fără seamăn! Turcii au intrat într-un război al religiei creștine. Noi nu am uitat nici unul dintre mijloacele politice pentru a preveni ruptura. Iar atunci când am văzut că [războiul] este inevitabil, nu am neglijat nici unul dintre mijloacele militare pentru a ne asigura victoria prin arme. Niciodată Imperiul nu a arătat atâtea forțe, niciodată nu a făcut un plan de operațiuni atât de extins și atât de activ, niciodată campaniile nu au fost mai glorioase.

În primul rând, am menținut permanent în Polonia un corp de armată care a învins dușmanii în toate confruntările și a cucerit de la ei mai multe fortărețe și orașe.

În al doilea rând, am pus o armată să mărsăluiască direct împotriva unei oștiri de câteva sute de mii de Turci, pe care i-a învins și i-a alungat. [Armata rusă] a intrat în Hotin⁵⁴, în Moldova⁵⁵ și în Valahia⁵⁶ și în cea de-a doua campanie, după ce a câștigat împotriva lor mai multe victorii, le-a luat toate orașele și forturile de-a lungul Dunării și Mării Negre, alungându-i cu totul dincolo de Dunăre, unde mai multe părți ale sale au început deja să se frământă⁵⁷.

⁵² În aceeași perioadă, Confederații filo-otomani au purtat negocieri și cu *Stephanus Ienaki*, reprezentantul domnitorului Țării Românești, Grigore Alexandru Ghica. Potrivit acestor negocieri, domnul muntean ar fi trebuit să dea confederaților 60.000 de florini de argint, primind în schimb promisiunea acestora că vor interveni pe lângă marele vizir, pentru a fi menținut domn pe viață. Asupra acestor negocieri și asupra politicii „la două capete” purtată de Grigore Alexandru Ghica, vezi V. Mihordea, *Les Pourparlers de Grigore Al. Ghica, prince régnant de Valachie, avec les Confédérés Polonais en 1769*, RRH, 4, 1965, p. 681–689. Asupra rolului jucat de domnii Moldovei, Grigore Al. Ghica și Grigore Callimachi, în triplele negocierile diplomatice dintre Imperiul Otoman, Rusia și Confederații de la Bar, al căror eșec a dus la declanșarea războiului, vezi și Veniamin Ciobanu, *Confederația de la Bar și implicațiile ei pentru Moldova (1768–1771)*, AIIAX, 7, 1970, p. 279–290.

⁵³ Declanșarea războiului de către Imperiul Otoman la 6 octombrie 1768, prin arestarea lui Obreskov, ambasadorul Rusiei la Constantinopol, a surprins-o pe Ecaterina a II-a, vezi Hamish M. Scott, *The Emergence of the Eastern Powers, 1756–1775*, Cambridge, 2001, p. 184–187.

⁵⁴ *Chotym*. Astăzi Hotin (Ucraina).

⁵⁵ Pentru descrierea întâlnirii de la 26 septembrie 1770 dintre boierii moldoveni, în frunte cu mitropolitul Gavriil, și armatele ruse conduse de generalul Stoffeln, vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. 2, p. 21–22.

⁵⁶ Pe 15/26 noiembrie 1770 trupele ruse intră în București și la scurt timp după aceea domnul muntean, după cum spune N. Iorga, „alege să fie prins de ruși,” vezi N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. 7, *Reformatorii*, București, 2002, p. 218.

⁵⁷ Pentru campania condusă de Petru Rumianțev în Principate, vezi cronica românească versificată publicată de Dan Simonescu, *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII–XVIII)*, 1967, p. 141–158, însoțită de o consistentă bibliografie.

În al treilea rând, am ridicat o a doua armată pentru a potoli toate hoardele tătarilor de la Don și până la Nistru și pentru a lupta împotriva [cetăților] Bender și Oceaov⁵⁸. Iar în cea de-a doua campanie am cucerit Bender⁵⁹.

În al patrulea rând, am menținut un corp [de armată] pentru a-i împiedica pe tătari să iasă din Crimeea, care este aproape ca o insulă a lor și chiar pentru a pătrunde înăuntru, după împrejurări.

În al cincilea rând, un corp [de armată] pentru a păzi ținutul dintre Don și Volga, pentru a-i supraveghea pe tătarii din Kuban și pentru a lupta în această regiune, în care am făcut progrese.

În al șaselea rând, un corp pentru a-l sprijini pe regele Georgiei⁶⁰, pentru a atrage în această regiune forțele turcilor, sau cel puțin pentru a le diviza și chiar pentru a înainta până la Constantinopol.

În al șaptelea rând, am pus stăpânire pe Azov⁶¹ și Taganrog⁶², unde am ridicat fortărețe apărate de garnizoane puternice⁶³.

În al optulea rând, am construit și echipat o flotilă pe Voronej⁶⁴ și pe Don, pregătită să acționeze în funcție de împrejurări.

În al nouălea rând am trimis în Levant o flotă considerabilă, sprijinită și întărită, care a pus stăpânire pe principalele insule din arhipelag, a obținut o victorie navală însemnată împotriva flotei otomane⁶⁵, a amenințat și amenință în continuare Constantinopolul.

În al zecelea rând, sub pretextul împărțirii aceleiași religii, i-am ridicat la răscoală pe toți supușii ortodocși ai Imperiului Otoman.

Acesta a fost planul, precum și organizarea generală a războiului nostru⁶⁶. Negocierile noastre publice și private au fost purtate excelent. Dușmanii noștri, rivalii noștri, nu ne-ar fi crezut în stare de asemenea eforturi. Totul a fost încoronat de cele mai strălucite și mai glorioase succese.

⁵⁸ *Obzakow*.

⁵⁹ Astăzi Tighina. În 2007–2008 autoritățile transnistrene au folosit cucerirea Benderului în 1770 de către armatele ruse ca o formă de legitimare istorică, vezi http://newsmoldova.md/news.html?nws_id=749432&date=2008-10-08. Data ultimei accesări 18.02.2009.

⁶⁰ İrekli II (1720–1798).

⁶¹ *Azof*. Astăzi Azov (Rusia).

⁶² *Taganrock*. Astăzi Taganrog (Rusia).

⁶³ Potrivit păcii de pe Prut (1711) și a celei de la Belgrad, Azov și Taganrog trebuiau să rămână fără fortificații, vezi Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700–1870. An Empire Besieged*, Longman, 2007, p. 97.

⁶⁴ *Voroneț*.

⁶⁵ Pentru victoria de la Çeșme a flotei ruse, condusă de Alexei Orlov (5 iulie 1770), vezi Richard Harding, *Seapower and Naval Warfare 1650–1830*, Londra, 2001, p. 223–225.

⁶⁶ Pentru obiectivele politicii ruse vezi John Le Donne, *The Russian Empire and the World 1700–1917: The Geopolitics of Expansion and Containment*, Oxford, 1997. Editorii memoriului, Alexandre Stroeve și Ileana Mihăilă, subliniază asemănarea dintre reconstituirea obiectivelor militare și de politică externe ale Ecaterinei a II-a făcută de Bilibstein și cea a unui alt contemporan, Louix Félix Guinement, cavalier de Kéralio, într-o carte publicată la St.-Petersburg în 1773, vezi *Ériger une République souveraine, libre et indépendante*, 131, nota 14.

Vreme îndelungată semiluna înspăimântase Europa, care o cunoștea puțin. Acum, ochii s-au deschis⁶⁷. Ce epocă! Ea se datorează armelor Rusiei. Ce glorie pentru Majestatea Sa Împărăteasa care domnește! Ce cinste pentru Imperiu! Dacă politica s-ar putea găsi în acord cu religia, nu ar fi aceasta clipa distrugerii depline a acestui dușman neîndurător al creștinătății? S-a spus mult timp că semiluna ar trebui să dispară din Europa dacă puterile creștine s-ar uni. Nu este vorba acum de unire, nu se pune problema nici a cruciadei, nici a ligii; obiectivul este îndeplinit aproape în întregime, puterea otomană nu poate singură împiedica ceea ce a mai rămas de dus la îndeplinire. Dacă puterile creștine rămân deoparte, armatele ruse sunt în stare să îndeplinească singure ceea ce a mai rămas⁶⁸. Oricare ar fi urmările militare și politice, ele au câștigat o glorie nemuritoare, iar religia trebuie să se alăture politicii pentru a acorda acestor armate triumful pe care îl merită.

Dar noi nu mai suntem în secolele de schimbări și de dispariții ale suveranităților⁶⁹. Împărățiile, statele, subzistă printr-o politică generală, iar religia, atât de folositoare pentru păstrarea lor, nu este decât o ramură, pentru că ea este în stat și nu statul în religie. Potrivit acestei organizări, Rusia nu are nimic de cerut de la celelalte puteri⁷⁰; politica, adică interesul particular al fiecăruia, trebuie să le îndrume. Și din interesul fiecăruia, reunindu-se, se însumează interesul general. Poarta, doar prin statutul său de putere, fără acțiunea sa, fără voința sa, intră în acest interes general care îi asigură existența în Europa⁷¹. Pentru că, după ce va fi fost alungată de pe continentul nostru, cui îi vor fi date frumoasele și întinsele stăpâniri pe care ea le ocupă aici? Câte războaie va provoca împărțirea! În situația în care ea este micșorată, nu există putere creștină care să nu prefere vecinătatea sa

⁶⁷ La sfârșitul secolului al XVIII-lea tema declinului Imperiului Otoman devenise un topos în literatura europeană, iar Bilistein nu face excepție. Pentru o reevaluare istoriografică a acestui topos, vezi *The Cambridge History of Turkey*, vol. 3 (1603–1839), ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge, 2006. Pentru o analiză a războiului din 1768–1774 din perspectivă otomană, vezi studiul Virginiei Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace: Ahmed Resmi Efendi 1700–1783*, Brill, 1995, p. 100–170.

⁶⁸ Aceeași viziune foarte optimistă reiese și din corespondența dintre Ecaterina și Voltaire, care atinge punctul culminant în chiar anii războiului din 1768–1774, atunci când filozoful se interesează în detaliu de mersul campaniilor; vezi analiza acestei corespondențe în L. Wolff, *Inventarea Europei de Est*, București, 2000, p. 259–309.

⁶⁹ *Tocmai am văzut cum Franța a alipit regatului său micul regat al insulei Corsica, care nu era dușmanul său și nu avea nimic de împărțit cu ea. Această politică are puțini admiratori. Totuși puterile nu au reacționat. Acum însă, Franța plătește destul de scump achiziția sa. Rămâne de văzut pe viitor care vor fi avantajele și dezavantajele!* [nota lui Bilistein]. Pe 15 mai 1768 Genova a cedat Franței insula Corsica, dar în următorul an a urmat revolta corsicanilor condusă de Pasquale Paoli, vezi Thadd E. Hall, *France and the Eighteenth Century Corsican Question*, New York, 1971.

⁷⁰ *Co-États* în sensul de „egalele sale”.

⁷¹ *Această putere, care, de obicei, nu are o organizare, o are câteodată prin noroc. Ceea ce pentru alte [puteri] este un principiu, pentru ea este o excepție. În războiul din 1741 ea și-a oferit medierea. Marele vizir, în scrisoarea pe care a adresat-o cu acest scop, spunea că există o societate generală a tuturor oamenilor și că toate statele nu sunt decât felurite membre ale aceluiași cor. Apoi, [vizirul] amintea de nefericirile războiului și încheia scrisoarea astfel: pentru a opri înfăptuirea atâtor rele și pentru a împlini jurămintele lui Dumnezeu, sultanul îi cheamă pe prinții creștini la împăcare și le oferă puternica sa mediere* [nota lui Bilistein].

mai degrabă decât pe aceea a oricărei alte puteri creștine, a cărei organizare europeană va fi mai periculoasă.

Cu toate acestea, starea deosebită a Porții pare să o oblige să accepte condițiile pe care Rusia i le va cere. Prezentul memoriu se întemeiază pe această ipoteză. Înainte de a prezenta aceste condiții, s-ar cuveni să ne referim la acelea care privesc în mod deosebit Polonia, care a avut primul interes în război. Întrucât nu acesta este scopul pe care-l urmăresc, am să mă limitez a le schița.

Regele, clerul, nobilimea, conducătorii partidelor, arată atât de multe interese felurite, fără a le socoti pe cele ale republicii, ale națiunii, ale religiei, care până acum nu au fost folosite în război decât ca pretexte. Conducătorii, instigatorii confederațiilor, au fiecare un interes personal care se opune interesului general. Evidența rațiunii nu înseamnă nimic pentru ei; ei nu vor să recunoască nici o lege, forța nu este pentru ei decât o constrângere trecătoare. Nu este ușor să împaci atâtea contradicții. Cum să intri în tratative cu toți acești conducători! Ar însemna să le fie recunoscut un drept ce le este contestat, ar însemna legitimarea tuturor faptelor lor. Cum să se mai sfârșească astfel războiul! Eu cred că unul dintre primele mijloace ar fi de a-i aduce mai aproape de constituția lor republicană. Vor fi dezarmați prin înarmarea cu sufragiul legilor naționale. De pacea care va fi încheiată cu Poarta depinde mult cea care va fi făcută în, sau cu Polonia, de vreme ce confederații sau reconfederații, prin fapte sau prin vorbe, văzându-se abandonați și fără speranța unor ajutoare străine, vor trebui în cele din urmă să accepte un plan legitim pentru a evita distrugerea lor deplină, odată cu cea a republicii și a națiunii. Mărturisesc că, cu cât cercetez mai temeinic acest subiect, cu atât aflu că acest război are nefericirile sale și cu atât sunt mai convins că pacea este dificilă pentru a păstra organizarea pe care noi am îmbrățișat-o, sau pe care am creat-o; organizare care ne-a costat atât de scump, încât îndeplinirea ei cere întotdeauna noi cheltuieli, odată cu o armată permanent gata de luptă.

Negocierile pentru pacea generală trebuie așadar să înceapă cu Poarta. Pacea ce trebuie încheiată cu ea prezintă un interes pe măsura țărilor și țărilor pe care acțiunile noastre le-au cuprins. Pacea prezintă dificultăți formale și de fond. Nu voi pătrunde dincolo de acest detaliu, mă voi limita la provinciile Moldovei și Valahiei, care vor constitui un articol esențial al negocierii. Prezint problema următoare: Rusia trebuie să păstreze provinciile Moldovei și Valahiei sub titulatura de stăpânire sau sub cea de protectorat?⁷²

Afirmația cuprinsă în prima parte a acestei întrebări pare, la simpla sa enunțare, a nu putea fi pusă la îndoială. Să o examinăm. Aceste două provincii se învecinează la nord cu Podolia, cu Pocuția, cu o parte din Transilvania, cu Ungaria, cu Bosnia și Serbia. La sud, Dunărea. La răsărit, o parte din Marea Neagră împreună cu Nistrul.

⁷² Problema fusese discutată în Consiliul Imperial încă de la începutul războiului, când a fost stabilit obiectivul minimal, stăpânirea asupra Principatelor vreme de 25 de ani în contul indemnizațiilor de război, și cel maximal, independența Principatelor sub protectorat rusesc. Pentru studiul proceselor verbale ale Consiliului Imperial, vezi E. I. Drujinina, *Kukiuk Kainardjiskii mir 1774 goda*, Moscova, 1955 apud L. Boicu, *Principatele Române – o piatră de încercare*, 172. Prin urmare, asumarea de către Ecaterina a titlului de „noua kneaghină a Moldovei”, într-o scrisoare către Voltaire, trebuie înțeleasă mai degrabă ca o ironie, decât ca o intenție de a alipi Principatele Rusiei.

Clima lor este temperată. Pământul lor este bogat în vinuri, grâne, vinuri [sic!] și în toate felurile de produse. Mulți cai, vite cornute și oi, cu pășuni bogate și întinse. Mine și minerale. Păduri, munți, lacuri, numeroase râuri, împreună cu mari fluvii care, după ce le traversează, au gurile de vărsare în Marea Neagră și în Dunăre, care devine acolo precum o mare de dimensiuni reduse.

Nu vorbesc despre populație care este prea neînsemnată. Dar fie și doar prin trăsăturile ei naturale⁷³, câte mijloace pentru un mare comerț, oricât de puțin l-ar sprijini morala și politica.

Stăpânirea asupra acestor două provincii valoroase și demne de a fi dorite aduce atâtea foloase. Dar pentru ca Rusia să se poată bucura de ele, trebuie să:

În primul rând, să fie alipite teritoriului său. Pentru aceasta, Rusia va trebui să pună stăpânire pe provinciile Volhiniei, Podoliei și Pocuției, care aparțin Poloniei⁷⁴.

În al doilea rând, stăpânirea acestor provincii sub dominația rusă necesită stabilirea unui număr de fortărețe⁷⁵, cu garnizoane corespunzătoare; prin urmare cheltuieli însemnate atât pentru a le întemeia, cât și apoi, în fiecare an [pentru a le întreține]. Recunosc că cele două provincii vor aduce oameni și venituri. Dar ele nu vor aduce niciodată atâția oameni de câți ar fi nevoie pentru a le păzi; nici atâtea venituri pe cât vor cere cheltuielile anuale. În schimb, va fi nevoie de creșterea considerabilă a obligațiilor lor, atât în privința oamenilor, cât și a impozitelor bănești, ceea ce va provoca greutăți și le va determina să protesteze împotriva noii guvernări. Stăpânirea celor două provincii, departe de a duce la o creștere a veniturilor imperiului și la o ușurare în procurarea oamenilor, va aduce și într-o privință și în cealaltă, noi obligații ce vor trebui suportate de vechile provincii, care, cu toate acestea, nu vor avea vreodată vreun folos din aceste noi posesiuni.

În al treilea rând, lăsând deoparte neajunsurile de mai sus, este în interesul Rusiei de a alipi noile provincii trupului imperiului? Ea are provincii atât de întinse, atât de îndepărtate, încât siguranța lor nu depinde, probabil, de forța lor internă, cât de starea și de firea vecinilor lor. Noile provincii se vor învecina cu Polonia, cu Casa de Austria și cu Turcia. Dinspre Polonia, organizarea sa și intențiile sale privind cuceririle nu sunt de temut. Starea sa de slăbiciune va dura multă vreme. Starea actuală a Poloniei pare a-i garanta liniștea pentru un interval de timp destul de îndelungat. De altfel, Dunărea și Marea Neagră, așezate între aceste provincii și cele de sub dominația Otomană, reprezintă o barieră naturală destul de greu de trecut, oricât de puțin ar fi întărită de arta [militară].

În privința Casei de Austria, am vrea noi să o avem drept vecină? Ar vrea ea să aibă Rusia drept vecină?⁷⁶ Eu cred că, din punct de vedere politic, ea și noi avem

⁷³ *Mais par le physique seul.*

⁷⁴ Nu știu dacă memoria mea este exactă, dar mi se pare că există manifeste prin care Majestatea Sa Imperială garantează Poloniei toate posesiunile sale. Cunoscut însă adevărul că, în politica modernă, manifestele și toate declarațiile, nu sunt decât acte de moment. [nota lui Bilistein]

⁷⁵ Pentru a apăra aceste provincii, nu ar fi de ajuns ca forturile și fortărețele să fie păstrate în starea în care turcii le țin sau în starea lor de acum. Ele erau bune pentru turci și pentru tătari și de aceea le-am cucerit de la ei pe toate. Împotriva unor trupe bine pregătite, este nevoie de cu totul alte fortărețe. Astfel, Rusia ar trebui să-și crească considerabil starea militară actuală. Poate ea să o facă? Poate să o susțină? [nota lui Bilistein]

⁷⁶ Pentru obiectivele diplomatice ale Austriei în timpul războiului ruso-turc din 1768–1774 vezi Karl A. Roider, *Austria's Eastern Question 1700–1790*, Princeton, 1982. Pentru perioada următoare

aceiași interes. Două puteri atât de mari nu trebuie niciodată să acționeze pentru a-și apropia stăpânirile. Dacă anumite motive le pot îndemna și le pot îngădui acest lucru, acestea nu sunt, dacă îndrăznim să le dăm numele de politică, decât o politică forțată, o politică de moment. Fiecare așteaptă ocazia de a-și vătăma vecinul și de a-l distruge. Imperiul Rusiei și Casa de Austria, potrivit așezării naturale a posesiunilor lor, pot fi puteri rivale. Fiecare poate avea rangul cel mai înalt în alianțele dintre ele; ele pot menține, în cumpănă, echilibrul Europei. Ele pot rămâne rivale, sau redeveni aliate, așa cum au fost. Dar nu au nici un motiv să devină dușmani direcți, nu au nici un interes personal, nici real, de a intra în război, dacă războiul nu se face fără un țel... Ele se pot observa, studia, cântări, teme, urî, dar niciodată nu se vor ataca între ele. Înțelegerea, sau neutralitatea lor, se întemeiază pe depărtarea dintre ele. Nici nu vor deveni bine vecine, că sentimentele de simplă rivalitate se vor transforma, automat, în voința de a se vătăma. Vecinătatea dintre mari puteri oferă atâtea ocazii de plângeri întemeiate. Ele vor căuta să-și facă rău, să se surprindă, să se atace. Acesta va fi țelul și țința tuturor negocierilor de la curțile lor. De aici ce războaie! De aici ce nefericiri pentru popoarele lor și, în chip indirect, pentru Europa! De aici, nu mi-e teamă să o spun, dispariția uneia sau a celeilalte, până când ele ar înceta să mai fie vecine, sau, cel puțin, până când mărul fatal al discordiei fie va fi împărțit, fie va deveni prada unui terț.

Imperiul Rusiei, potrivit stării sale actuale, naturale și politice, nu poate fi atacat de către puterile europene, ca să zic așa, decât dintr-o parte. Din părțile Asiei nu putem fi atinși. Imediat ce Rusia va fi pusă stăpânire pe noile provincii mai sus-amintite, ea va oferi dușmanilor săi două flancuri deschise, foarte îndepărtate de centrul său, ce pot fi atacate prin felurite locuri, de mai mulți dușmani pe rând. Flancuri care, ca să zic așa, ar putea fi cucerite printr-o invazie înainte ca în capitală să se afle că sunt atacate. Ar vrea Rusia să intre în vreun război european? Cum s-ar putea sustrage ajutorului datorat aliaților săi potrivit tratatelor? Dușmanii săi nu vor pierde niciodată ocazia de a stârni o diversiune prin noile provincii. Într-acolo, ca fiind părțile cele mai slabe din imperiu, își vor îndrepta atacurile principale. Astfel, [noile provincii] vor pune în pericol întreaga apărare a Rusiei, în vreme ce ele însele vor geme sub apăsarea tuturor războaielor Europei la care, până acum, nu au luat decât arareori parte. Ele au fost ferite de războaiele din 1741 și din 1757⁷⁷. În loc să depună în sinea lor jurăminte pentru noi datorită împărțirii aceleiași religii, sentiment atât de sacru, nenorocirile lor le vor face să-și regrete foștii stăpâni, pentru că cea dintâi stare a unei națiuni, ca și cea a unui om, este traiul natural liniștit și fericit. Rusia va dori fie să le păstreze, fie să le abandoneze. În cel dintâi caz, câte forțe va fi silită Rusia să ducă acolo! Ea trebuie să cerceteze starea în care se află. Ea va fi slăbită dintr-o parte, iar slăbiciunea se transmite și se recuperează treptat. Va hotări ea să le abandoneze, pentru a-și ține forțele laolaltă și

vezi lucrarea lui Harald Heppner, *Austria și Principatele Dunărene (1774–1812). O contribuție la politica sud-est europeană a Habsburgilor*, Cluj-Napoca, 2000. Pentru o interesantă expunere, din perspectivă austriacă, a statutului Principatelor, vezi memoriul redactat în decembrie 1771 de Iosif al II-lea pentru a fi comunicat prințului Lobkowitz, vezi Hurmuzaki, Supliment I, I, p. 856–857.

⁷⁷ Războiul de Succesiune (1740–1748) și Războiul de Șapte Ani (1756–1763).

pentru a le duce în alte părți? Nu ar fi mai înțelept și mai folositor să nu se înstăpânească asupra lor? Cu toate acestea, dacă Rusia poate cucerii totul, păstra totul, apăra totul și acestea sunt dorințele mele pentru ea, iar judecățile mele vor fi anulate, ele nu vor fi mai puțin cele ale unui bun cetățean și ale unui harnic supus.

În al patrulea rând, Rusia, prin încorporarea acestor provincii, va deveni vecina nemijlocită a Porții, ale cărei pricini de război renasc permanent, mai cu seamă dacă Poarta păstrează fortărețele pe care le are la dreapta Dunării, precum Belgradul, Vidinul și [cele] din Bulgaria. Totuși, ea nu poate pierde totul. Va putea ea vreodată uita rana sângeroasă pe care noi i-am făcut-o? Știi că, până acum, Poarta a fost lipsită de organizare; aici este defectul său, precum și fericirea vecinilor și dușmanilor săi. Ca individ, sunt gata să cred că ea nu va avea niciodată o organizare și că ea va repeta mereu aceleași nebunii. Dar într-un memoriu politic, al cărui scop este de a fi folositor, eu trebuie să emit o ipoteză întru totul contrară. Trebuie să presupun că pierderile și nenorocirile sale îi vor deschide ochii. Cu cât noi vom vrea să o asuprim, cu atât mai mult ea va căuta să evite acest lucru și, în cele din urmă, o vom obliga să-și construiască o organizare, sau să o îmbrățișeze pe cea pe care dușmanii sau rivalii noștri i-o vor arăta. Eu gândesc că nu ar fi [înțelept] nici politic, nici militar, să judecăm toate războaiele pe care le-am putea avea cu Poarta prin prisma evenimentelor acestui război. Să ne bucurăm de toată slava, de întregul triumf și de toate avantajele pe care războiul ni le aduce, dar să lucrăm cu spor la încheierea lui și, pe viitor, să facem războaiele cât mai rare. Alipirea celor două provincii la imperiu este un focar de noi războaie, o hidră de noi pricini pe care politica ne sfătuiește să le prevedem și chiar să le prevenim. Ipoteza cea mai fericită și pe care trebuie să o emitem, este că noi vom fi mereu învingători. Dar victoriile neîntrerupte slăbesc imperiile, vlăguind puterile lor, crescând îndatoririle vechilor și noilor supuși⁷⁸. Pentru un stat, odată ce s-a îndatorat nu mai există pace interioară. Despre un stat ale cărui cheltuieli depășesc veniturile, se spune că aproape nu-și mai aparține, devenind doar un gaj în mâinile creditorilor săi. Fiecare victorie aduce o nouă îndatorare; asemenea state se prăbușesc sub propria lor greutate; astfel de exemple sunt numeroase în istoria antică și modernă. În mai puțin de 60 de ani Rusia a purtat trei războaie împotriva Porții. În primele două, ea deja a pus stăpânire pe Moldova, pe care imediat a înapoiat-o printr-un tratat⁷⁹. În războiul actual, cuceririle noastre sunt infinit mai întinse și mai stabile; niciodată oștirile ruse nu au ajuns atât de departe; niciodată Marea Mediterană și arhipelagul nu au văzut flotele noastre. Peste tot acțiunile noastre au fost încununate de cele mai mari și mai statornice succese. Totul ne anunță noi victorii; aș spune chiar că ele ne sunt necesare. Dar pacea restabilește balanța; slava armelor este plătită atât de scump de sudoarea și sângele popoarelor încât

⁷⁸ Argumentul lui Bilistein atinge un punct foarte sensibil, pentru că în această perioadă cheltuielile militare ale Rusiei cresc mult mai rapid decât veniturile încasate. Astfel, în anii 1760 cheltuielile militare reprezentau 50–60% din veniturile nete încasate, la jumătatea anilor 1770 depășeau 70%, pentru ca apoi, după o scurtă perioadă de scădere, să atingă la începutul anilor 1790 un maxim de 101% Datele sunt preluate din Janet Hartley. *Russia, 1762–1825: military power, the state and the people*, Praeger Publishers, 2008, p. 70–71.

⁷⁹ Tratatul de la Huși (21 iulie 1711) și Belgrad (18 septembrie 1739), care pun capăt războaielor ruso-otomane din 1711 și, respectiv, 1736–1739.

învăgătorul înțelept se gândește prea puțin să se bucure de triumful său. În vreme ce, pe de-o parte, se sărbătoresc victoriile prin toate semnele strălucitoare ale bucuriei exterioare, ochiul și inima unui prinț bun, un părinte al popoarelor sale, descoperă peste tot victime inocente, nefericiți gemând. Războiul este un flagel asupra pământului; el nu poate fi susținut decât atâta vreme cât este indispensabil. Deviza sa este cea a tunului, *ultima ratio Regum*⁸⁰. Frumoasă cugetarea lui Scipio Africanul, pe care Antonin Pius o repeta cu plăcere: „prefer mai degrabă să păzesc un cetățean, decât să ucid o mie de dușmani”⁸¹. Această cugetare se află în inima Ecaterinei a II-a; eu as spune că ar trebui să intre în organizarea Rusiei cu privire la Imperiul Otoman.

În al cincilea rând, presupunând că Rusia va ignora toate neajunsurile amintite, îi îngăduie organizarea Europei să creadă că toate puterile vor privi liniștite această sporire a provinciilor?⁸² Fără a cerceta mai temeinic, ele o vor pune pe seama ambiției și măririi forțelor. Dacă în negocierile pentru pace din 1739 puterile se temeau că Poarta ne va concede libertatea comerțului din Marea Neagră, de care toate celelalte națiuni se bucură, ce vor gândi ele astăzi? Nu mai este vorba ca Rusia să împartă acest Comerț; doar ea, dintre toate puterile europene, va dobândi mai multe ramuri [ale comerțului]. Acesta va fi avantajul natural al noilor sale stăpâniri la Dunăre, [va deveni] stăpâna unei părți a cursului Dunării, a gurilor sale și a unei părți din Marea Neagră.

Casa de Austria, ale cărei posesiuni se învecinează cu cele două provincii, din care ea a deținut o parte până în 1739⁸³, este mai cu seamă interesată cu privire la soarta ce li se pregătește. Este adevărat că, până acum, dinafară, ea pare indiferentă față de războiul actual, de desfășurarea și urmările sale, fiind preocupată doar de îmbunătățirea sa internă politică și militară. Dar ea nu este aliatul nostru, nu este aliatul nici unuia dintre aliații noștri, nici un tratat nu-i leagă mâinile. Ea mai are încă timp, fie să intre în război, fie în negocieri. Liniștea și pasivitatea, care pentru noi sunt subiect de presupuneri, pot fi din partea Casei Austriei o politică pe care timpul, acest mare stăpân asupra tuturor, o va dezvălui⁸⁴. Ea are prilejul de a se

⁸⁰ Aceste cuvinte au fost gravate pe tunurile armatei franceze începând cu domnia lui Ludovic al XIV-lea.

⁸¹ *Malle se unum civem servare quam mille hostes occidere*. Cuvintele atribuite împăratului Antonin Pius sunt consemnate de Iuliu Capitolinul.

⁸² *Este adevărat că puterile au lăsat Franța să acționeze în insula Corsica. Nu ar putea, în același fel, să ne lase și pe noi să acționăm? Istoria ne arată, din vreme în vreme, epoci în care puterile sunt într-o letargie politică* [nota lui Bilistein]. Reacția celorlalte Puteri față de o anexare a Principatelor de către Rusia a reprezentat principalul motiv pentru care, la începutul războiului, Consiliul imperial nu a luat în considerare această posibilitate, vezi L. Boicu, *Principatele Române – o piatră de încercare*, p. 172.

⁸³ Pentru stăpânirea Habsburgică în Oltenia vezi Șerban Papacostea, *Oltenia sub stăpânirea austriacă*, București, 1998.

⁸⁴ În perioada în care Bilistein scria acest memoriu, decembrie 1770 – martie 1771, nu exista nici o înțelegere între Austria și Imperiul Otoman. Intuiția lui Bilistein se va adevăra însă la puțin timp și pe 6 iulie 1771, se va încheia un tratat secret între cele două puteri. Acesta prevedea acordarea unor subsidii și cedarea Olteniei de către Poartă în schimbul garantării de către Imperiul Habsburgic a integrității teritoriale a Poloniei. Textul tratatului este publicat, parțial, în Hurmuzaki, Supliment, I, 3, p. 22–23. Pentru o discuție a acestuia în contextul relațiilor dintre Imperiile Otoman și Habsburgic, vezi Virginia H. Aksan, *Ottoman Wars 1700–1870*, p. 137.

hotărî încet, de a se conduce ținând seama doar de propriul său interes. Dușmanii ei, ca și aliații, i-au adus întotdeauna aceste reproșuri, chiar și pe acela că, atunci când își află interesul, ea cruță prea puțin interesele aliaților săi. În pofda tuturor cuceririlor noastre, eu cred că ar fi foarte greu să păstrăm aceste două provincii fără să cădem de acord cu această putere și ea își va urmări doar interesul său personal. Dacă, rămânând în neutralitatea sa aparentă și dorind să ne lipsească de cele două provincii, ea va acționa pentru a întârzia pacea prin negocieri sau prin intrigi, noi va trebui să facem una sau două campanii în plus și, chiar dacă vom reuși să păstrăm cele două provincii printr-un tratat ca urmare a cuceririlor noastre deopotrivă de statornice, acesta ar fi un preț prea scump. Fără a mai vorbi de neajunsurile ce pot apărea mai departe sau de obstacolele ce pot fi puse de-a curmezișul proiectelor noastre, care sunt atât de numeroase încât, dacă vreunul nu se va împlini, nenorocirea se va răsfrânge asupra tuturor celorlalte.

În al șaselea rând, se va dori împărțirea celor două provincii întocmai după rostul așezării lor și anume Moldova pentru noi și Valahia pentru Casa de Austria? În acest caz, trebuie mai întâi ca Rusia să ia Poloniei cele trei provincii, Volhinia, Podolia și Pocuția, întrucât, atâta vreme cât va lăsa sub dominație străină o oarecare distanță între vechile provincii ale imperiului său și cele noi, Rusia nu va avea aceleași avantaje la care nădăjduiește.

Dar o asemenea împărțire aduce cu sine toate neajunsurile mai sus-amintite, adăugând în plus dezavantajul că noi vom obține un teritoriu mai mic. De altfel, cercetând bine politicește, Casa de Austria obține mai multe avantaje politice și militare, care nu sunt compensate de cele pe care ni le-ar aduce nouă Moldova și cele trei provincii Poloneze: chiar dacă Moldova este mai întinsă decât Valahia, aceasta din urmă se învecinează cu Transilvania, cu Ungaria, cu Boemia, cu Serbia și, pe rând, cu toate posesiunile Casei de Austria; [apoi] cursul Dunării îi oferă o navigație atât de întinsă și ușoară; [iar] capitala și reședința sa sunt aproape [de Valahia]. Totuși Rusia a suportat singură toate cheltuielile unui lung război, care ar fi putut avea pericolele sale, iar Casa de Austria, care nu este cătuși de puțin aliatul său și care nu a vrut, în schimbul banilor, să-i dea provizii, va obține o cucerire atât de importantă pentru ea, mai puternică și mai statornică decât a noastră, fără să tragă vreun foc, dintr-o singură aruncare a năvodului, dintr-o singură întorsătură a condeiului. Ar fi aceasta o bună politică din partea noastră?

În al doilea rând, Valahia este în întregime de religie ortodoxă⁸⁵. La fel și Rusia, singura putere de religie ortodoxă, care a luat armele pentru a apăra această religie⁸⁶. Va îngădui ea să lase această provincie de religie ortodoxă să treacă sub dominația unei puteri romano-catolice, putere intolerantă, după cum s-a dovedit în toate țările sale? Aș spune intolerantă prin organizare, dacă o organizare ar putea presupune intoleranță, când de fapt ea nu este decât abuz și abatere de la

⁸⁵ În memoriul lui Bilstein religia ortodoxă este denumită *Religion Grecque*.

⁸⁶ Vezi manifestul Ecaterinei a II-a către toate „noroadele slavonești de legea pravoslavnică care se află sub stăpânire turcească” din 19 ianuarie 1769 în N. Iorga, *Documente Callimachi*, vol. 1, p. 30–31 sau N. Iorga, *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 161–166.

organizare⁸⁷. O asemenea împărțire întâlnește deja destule obstacole politice și militare, care sunt întărite de cele ale religiei, din care Rusia a făcut un punct fundamental pe tot parcursul acestui război și în negocierile pentru a-i pune capăt.

În al șaptelea rând, pentru a ne încredința cu atât mai mult în privința stăpânirii acestor provincii, am putea noi, dimpotrivă, să ne închipuim o divisiune din partea puterilor vecine, sau dușmani ai Porții? Casa Austriei, Regele celor Două Sicilii, Republica Veneției, sunt, după noi și polonezi, singurii trei vecini de care Poarta trebuie să se teamă și pe care ea i-ar putea privi ca dușmani naturali. (Nu vorbesc aici de puterile asiatice). Nici una dintre cele trei puteri europene cu siguranță nu ar fi stânjenită să cucerească, sau să recucerească, [teritoriul] de la Poartă și să crească în detrimentul ei. Dar cum se vor uni ele? După ce vor prăda Poarta otomană, presupunând că au ajuns aici, ele vor fi silite să intre în război pentru a împărți prada. Interesul și teama fiecăreia, le va împiedica pe toate trei. Casa de Austria are cel mai mare interes, dar poate că ea ar dori să păstreze totul și prin urmare, să-și cotopească și vecinii. Regele celor Două Sicilii și republica Veneției întotdeauna vor prefera vecinătatea Porții celei a Casei de Austria.

Este în interesul Rusiei ca această Casă de Austria să devină atât de puternică? Să presupunem că în acest moment noi vom sprijini acest lucru, sau că noi îl vom încuviința, cât vom mai regreta după aceea! Această putere, odată scăpată de Poartă, nu își va întoarce privirea către Polonia? Este aceasta organizarea noastră?

În al doilea rând, toate posesiunile turcilor din vecinătatea celor ale Casei de Austria sunt locuite mai mult de ortodocși decât de turci. Rusia s-a proclamat protectoarea religiei ortodoxe, pentru sprijinul căreia a purtat acest război și ar încuviința ea și chiar ar trudi, ca toți acești sărmani ortodocși să treacă sub dominația unei puteri romano-catolice, în fond, intolerantă?

Aceleași neajunsuri ale religiei se regăsesc și în cazul dominației napolitane și venețiene.

În al treilea rând, să fie consultați toți supușii ortodocși de sub dominație otomană. Toți vor răspunde că-i preferă pe actualii lor stăpâni celor din Casa de Austria, regelui celor Două Sicilii și republicii Veneției. Puținii supuși romano-catolici de sub dominație otomană o vor prefera pe aceasta oricărei cârmuiri ortodoxe, întrucât ortodocșii și latinii nu vor fi de acord în politică mai mult decât sunt în religie. Rămâne de aflat dacă romano-catolicii supuși Porții doresc să treacă sub dominația [unei puteri] romano-catolice! Sunt aici instrumentele unor divisiuni importante, dacă turcii vor ști să profite de ele și pe care politica speculativă trebuie să le prevadă.

După toate aceste obstacole, trebuie să reiau aici consecințele asupra echilibrului general al Europei⁸⁸. Franța, Anglia, Spania, Danemarca, Suedia, Olanda,

⁸⁷ Editorii memoriului, Alexandre Stroeve și Ileana Mihăilă, sugerează, pe baza acestei remarci, că Bilistein ar fi fost protestant. Ipoteza mi se pare neîntemeiată, dacă ținem cont că în secolul al XVIII-lea ideea necesității toleranței religioase era răspândită în Europa în medii de credințe diferite. Mai mult, ipoteza istoriografică care considera toleranța religioasă o idee predominant protestantă, elaborată în secolele XVI–XVII, a fost contestată cu argumente solide; vezi de exemplu Perez Zagorin, *How the Idea of Religious Tolerance Came to the West*, Princeton, 2003.

toate puterile europene⁸⁹ care fac comerț în Levant, au interesul comercial ca toate provinciile de sub dominația otomană să rămână în starea în care sunt și să rămână locuitorilor lor de astăzi. Acest interes va fi îndeajuns pentru a le înclina de partea Porții și împotriva noastră, împotriva Casei de Austria, împotriva regelui celor două Sicilii și împotriva republicii Veneției, dacă noi și aceste trei puteri amintite am vrea să ne înțelegem. Îngăduie politica să fie expusă Europa unei asemenea dezordini? Cu cât războiul se va prelungi, cu atât mai probabil nenorocirile Porții vor crește. Dar, cu atât mai ușor Poarta va găsi prieteni care să aibă interesul de a împiedica pierderile sale. În vremea în care Anglia și republica Provinciilor Unite au fost strâns legate de Casa de Austria, ele nu i-au garantat niciodată posesiunile împotriva armatelor turcești și nu au luat niciodată parte la războaiele Ungariei, decât intervenind prin medierea lor pentru a o sprijini. Această politică avea drept temei interesul comerțului și acest interes este bine cântărit, este veșnic și nu văd vreo epocă în stare să-l fi schimbat.

Considerând că a venit clipa cuceririlor, într-adevăr, Casa de Austria ar putea, înțelegându-se cu noi, să se grăbească și să recucerească Belgradul și tot ceea ce a pierdut prin pacea din 1739. Poate chiar să mărească posesiunile sale cu câteva teritorii, care depind de bunăvoința sa, ceea ce se numește rotunjire. Se pare că ar putea face acest lucru. Dar acest fel de cucerire va fi el bun politicește? Este țelul îndeajuns de important prin urmările sale pentru a sacrifica avantajul reputației?⁹⁰ Casa de Austria are organizarea sa, are planul său pe care timpul ni-l va dezvălui. Un particular nu poate decât să gândească, sau mai degrabă să discute, iar în privința acestor țeluri mărețe el este adesea supus greșelii. Dar greșelile sale slujesc întrucâtva la limpezirea ideilor. Această putere, sub pretextul alcătuirii unui cordon împotriva Porții, sau sub un cu totul alt motiv, a luat deja în stăpânire starostia poloneză din Lips, alcătuită din cincisprezece orașe sau forturi. Timpul va dezvălui totul.

În ceea ce privește Franța, nu mă pot opri să fac aici o observație care vine în chip firesc. Dacă este adevărat, așa cum se pare și cum s-a răspândit deja părerea printre noi, că Poarta nu ar fi hotărât să intre în război decât la instigările Franței⁹¹,

⁸⁸ Pentru o analiză a conceptului de „echilibru al puterilor” în diplomația europeană de la sfârșitul secolului al XVIII-lea vezi Paul W. Schroeder, *The Transformation of European Politics 1763–1848*, Oxford, 1999, p. 5–11.

⁸⁹ *Nu îl includ aici pe regele Prusiei, pentru că este aliatul nostru și pentru că legătura sa cu Poarta este cea mai recentă. Este dificil de știut care este interesul său și care va fi organizarea sa!* [nota lui Bilistein] Ambasadorul lui Frederic al II-lea la St. Petersburg scria, încă din iunie-iulie 1770, că Ecaterina a II-a dăduse înapoi în fața presiunii austriece și că nu mai intenționa să păstreze cele două țări, dorind în schimb să le câștige de la otomani „un fel de putere intermediară” (une espèce de puissance intermédiaire) sub „un prinț slab”, vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. 2, p. 29–31. Un an mai târziu, în martie 1771, ambasadorul Prusiei la St. Petersburg, von Solms, avansa ideea alipirii celor două principate la Polonia, prinții acestora urmând să aibă un statut similar ducelui de Curlanda, vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. 2, p. 36.

⁹⁰ Un an mai târziu, în aprilie 1771, Maria Tereza va răspunde întrebării retorice puse de Bilistein în memoriul său, folosind același argument. Atunci când a respins propunerea contelui Panin de a se extinde asupra Moldovei și Valahiei, ea ar fi afirmat că nu dorește „sacrifier sa renommée pour un si misérable avantage”, în N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. 2, p. 45–46.

⁹¹ Până în 1768 reprezentantul diplomatic al Franței la Constantinopol a fost Charles Gravier, conte de Vergennes, care a încercat să provoace un conflict între Imperiul Otoman și Rusia, insistând

care, cu toate acestea, nu s-a opus trecerii flotei noastre⁹², oricare ar fi deznodământul acestui război, lăsând deoparte toate prejudecățile pentru a hotărî doar pe temeiul unor înțelepte motive politice, noi trebuie să încuviințăm că Franța, fie că este un dușman, fie că este o rivală, care trebuie să aibă cu Poarta înțelegeri care vor ieși la lumină cu timpul, cheltuind foarte puțini bani, fără a risca nimic, fără a ieși din țara sa, printr-o singură manevră de cabinet și printr-o dispoziție dată unui bancher, a reușit să pună toate forțele noastre în mișcare⁹³. Dacă totuși Franța consideră că este în interesul său, dacă are deja o organizare, atunci nu va rămâne la jumătatea drumului. Nu-i vor lipsi mijloacele ca, fie direct, fie prin aliații săi, să întârzie pacea noastră cu Poarta sau să extindă războiul, astfel încât, prin intermediul câtorva diversiuni, să ne lipsească de avantajele pe care le-am putea avea printr-o pace separată⁹⁴. Pentru că, la sfârșitul unui război general, o pace generală nu face decât să restabilească lucrurile în starea în care au fost. Este adevărat că, în pofida speranței Franței și a tuturor rivalilor noștri, noi am obținut în acest război o glorie nemăsurată. Dar această glorie ne costă mai mult decât putem duce!

În al optulea rând, s-ar dori încredințarea celor două provincii unui Prinț străin. Cu siguranță, ar trebui să fie de religie ortodoxă. Un asemenea prinț nu există în Europa, el ar trebui făcut.

Rusia a plătit toate cheltuielile războiului și, cu siguranță, nu a făcut-o pentru a permite unui străin să primească toate avantajele. Presupunând că Rusia va răsplăti un prinț oarecare cu stăpânirea asupra celor două provincii, câtă vreme se va putea baza pe recunoștința sa? Politica suveranilor și a statelor are alte reguli decât purtarea și sentimentele indivizilor.

Dacă Casa Imperială a Rusiei ar fi fost mai numeroasă, aș fi privit cele două provincii drept o rânduială potrivită pentru o ramură cadetă⁹⁵. Există oare posibilitatea

ca sultanul să-i sprijine pe Confederații polonezi; vezi în acest sens scrisoarea trimisă contelui în septembrie 1767 în Hurmuzaki, Supliment, I, 1, p. 748. Cea mai recentă biografie a contelui diplomat este cea a lui O. T. Murphy, *Charles Gravier. Comte de Vergennes: French Diplomacy in the Age of Revolution 1719–1787*, New York, 1982. Pentru raporturile dintre Franța și Rusia, în vremea Ecaterinei a II-a, vezi și C. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II*, „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France”, 9, 1929, p. 119–297.

⁹² Flota rusă condusă de Orlov a plecat din Marea Baltică și a pătruns în Mediterana prin Gibraltar.

⁹³ *Francisc I regele Franței, văzându-se înconjurat de Carol Quintul și eșuând în acțiunile sale, a negociat cu sultanul Soliman I. Acesta a trimis, pe rând, trei flote pentru a-i ajuta pe francezi împotriva Spaniei. Regele Franței, prin tratatul încheiat, a acordat turcilor dreptul de a avea moschei la Marsilia. De cealaltă parte, Francisc a atacat Germania și l-a obligat pe Carol Quintul să-și trimită forțele acolo, înlesnindu-i lui Soliman toate cuceririle din Ungaria. Ziarele publicate în anul acesta au anunțat că, din ordinul ministrului, au fost tipărite la Paris toate vechile tratate și convenții între Franța și Poartă. Care ar fi scopul?* [nota lui Bilistein] După cum observau editorii memoriului, Alexandre Stroeve și Ileana Mihăilă, Bilistein se referă la lucrarea din 1770, apărută la Tipografia Regală din Paris *Capitulations ou Traités anciens et nouveaux, entre la cour de France et la Porte Ottomane*. Lucrarea a fost comandată de ambasadorul Franței la Constantinopol, Vergennes.

⁹⁴ Este posibil ca Bilistein să facă aluzie la misiunea baronului François de Tott (1767–1769), consulul francez din hanatul Crimei. Fragmente din relatarea acestuia au fost publicate în *Călători străni*, vol. 9, p. 595–619. Vezi și scrisoarea contelui de Vergennes despre misiunea lui Tott din ianuarie 1768, Hurmuzaki, Supliment, I, 1, p. 753.

⁹⁵ Un proiect asemănător este discutat de ambasadorii austriac și prusac la St. Petersburg în 1771, însă în legătură cu ramura mezină a Hohenzollernilor. Diplomația austriacă propunea ca Moldova și Țara Românească să fie unite într-un regat sub prințul Henric, fratele regelui Frederic,

de a stabili de acum înainte această organizare? Circumstanțele ar putea fi unice. Pentru un [gânditor] politic speculativ este de ajuns să facă știută o idee, pe care religia o sprijină deja, dar revine intențiilor de nepătruns ale Majestății Sale Imperiale să hotărască politica⁹⁶.

În al nouălea rând, va dori Rusia să păstreze cele două provincii sub titulatura de protectorat cu un tribut anual fix, numindu-i pe prinți și întreținând garnizoanele? Într-un asemenea plan, nu văd decât multe neajunsuri și nici un folos real. În primul rând, cum să fie stabilită poziția prinților în niște provincii care au o constituție, drepturi și privilegii, pe care noi nu le putem respinge⁹⁷ și pe care milostivirea Majestății Sale Imperiale le va valorifica în timp și în orânduirea politică.

În al doilea rând, cum va fi stabilit față de prinți protectoratul? Care-i va fi întinderea? Care-i vor fi limitele? Natura fiecărui prinț, născut sau făcut, din momentul în care devine prinț, este de a se mări, ceea ce înseamnă cel puțin independența. I se va da protectoratul cu întreaga suveranitate, el va dori să se elibereze de protectorat. Dacă i se vor arăta limitele, acestea vor fi un motiv în plus pentru a căuta să scape de ele. Acest lucru s-ar dovedi într-un viitor război. Poarta, potrivit tratatului său cu Moldova,⁹⁸ a lăsat nobilimii vreme de aproape o sută de ani dreptul pe care îl avea de a-și alege prinții. Apoi Poarta i-a numit, luând fii drept ostatici pentru a-și asigura credința părinților. În cele din urmă Poarta le-a dat [prinți] străini greci,⁹⁹ străini pentru ei. Istoria stă mărturie că aproape toți acești prinți au trădat interesele Porții, trecând, ei și trupele lor, în plin război, în focul luptei, în slujba dușmanilor Porții și luptând împotriva trupelor otomane, când pentru Polonia, când pentru Casa de Austria, când, în sfârșit, pentru Rusia.¹⁰⁰ Toți au fost trădători, în fapte sau în intenții, nelipsindu-le decât împrejurările pe care adesea le-au căutat. Provinciile ar trebui să pună mai ales pe seama trădărilor prinților nefericirile pe care le-au suferit sub protectoratul otoman. S-a văzut cum acești prinți vremelnici, numiți pentru câțiva ani, au dispus și s-au purtat cu aceste

vezi N. Iorga, *Acte și fragmente*, vol. 2, p. 38. Pentru discutarea acestor „cutezătoare reverii diplomatice”, vezi N. Iorga, *Un projet de dynastie prussienne en Pologne*, RHSEE, 1939, p. 287-288.

⁹⁶ Acest lucru se va întâmpla câțiva ani mai târziu, când Ecaterina a II-a poruncește ca marele duce Constantin, născut în 1779, să fie crescut de doi grecești, în mijlocul unor copii greci, tocmai pentru a face din el un viitor prinț grec. Pentru educația primită de Constantin Pavlovici și pentru proiectul grec al Ecaterinei a II-a, vezi C. Andreescu, *La France et la politique orientale de Catherine II*, p. 154-155 și H. Ragsadel, *Evaluating the Traditional Russian Aggression: Catherine II and the Greek Project*, „The Slavonic and East European Review”, 66, 1988, p. 91-117.

⁹⁷ Aceeași idee fusese expusă de Rumiantsev într-o scrisoare din octombrie 1769, când suținea necesitatea păstrării aceleiași organizării juridice în Moldova spunând că „la începutul cuceririi unui popor nu se cuvine a distruge, având în vedere că toate lucrurile nou introduse de cuceritori vor fi suportate greu”, în L. T. Boga, *A doua ocupație rusească a Țărilor Române după Arhiva Ministerului de Justiție din Moscova*, Chișinău, 1930, p. 12.

⁹⁸ Bilestein se înscrie astfel în rândul acelor călători străini care consemnează existența unor vechi tratate între Imperiul Otoman și Țara Românească, respectiv Moldova, vezi o enumerare a acestora în Mihai Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, București, p. 100-102.

⁹⁹ „Grec étrangers” poate fi înțeles deopotrivă ca „străini greci” sau „străini ortodocși”. Întrucât Bilestein se referă la instaurarea domnilor fanarioti, am preferat prima variantă.

¹⁰⁰ Chiar după izbucnirea războiului ruso-otoman din 1768, domnul Moldovei, Grigore Callimachi a fost depus sub acuzația de a nu fi aprovizionat armata otomană și de a fi avut o înțelegere secretă cu Ecaterina a II-a, vezi N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. 2, p. 494.

provincii ca și cum ar fi fost un bun de-al lor. Ceea ce este surprinzător este că alți prinți au negociat cu ei. Istoria gospodarilor celor două provincii ar fi un monument vrednic de curiozitate. Petru I îl pedepsea pe hatmanul Mazepa ca trădător¹⁰¹, în același timp în care negocia cu prinții Moldovei și Valahiei, printr-un medic ortodox, ca aceștia să trădeze Poarta, pe suveranul lor¹⁰². Aceasta este politica în unele momente, de a face ceea ce ea condamnă la alții. O politică mai degrabă adevărată decât vrednică de crezare, o politică care ține încă de [lumea] asiatică.

Este adevărat că prinții greci s-au folosit întotdeauna de religia creștină drept pretext, când de cea romano-catolică, când de cea ortodoxă, după cum au găsit de cuvință. Vor pierde însă acest pretext intrând sub protectoratul Rusiei. Însă atunci când temeiul trădării este hotărât, pretextul nu va lipsi. Ni se spune că toate puterile sunt de la Domnul, prin urmare și puterea otomană, întrucât nu există decât un Dumnezeu, deci un singur izvor de putere. Eu știu că Mântuitorul lumii a poruncit discipolilor săi să dea Cezarului ceea ce este al Cezarului și lui Dumnezeu, ceea ce este al lui Dumnezeu. Știu că politica, ce îi îndeamnă pe prinți la toleranță, poruncește supușilor supunerea față de puterile sub care providența i-a făcut să se nască și sub care trăiesc. A fost o vreme în care s-a pus în școli întrebarea dacă trebuie păstrată credința față de necredincioși, față de eretici și față de cei răi. Eu cred că ar fi fost mai mare slava creștinilor dacă nu ar fi formulat niciodată o asemenea îndoială și mai folositor dacă nu ar fi acționat niciodată tulburați de asemenea idei. Imperiul Rusiei este statul creștin cel mai tolerant și este în bună stare¹⁰³. Având sub dominația sa popoare din toate religiile și de toate confesiunile, din toate sectele, religia trebuie să fie pentru Imperiul Rusiei un mijloc sacru și arareori folosit. Astăzi, atunci când atâtea hoarde de tătari tocmai au intrat în puterea și sub protecția sa, există un motiv în plus de a cruța religia din alte state¹⁰⁴. Drepturile suveranilor fiind egale, fiecare are dreptul de a considera superioară religia pe care el o mărturisește. Dacă el ar înarma această superioritate, ar însângera-o. De aici câte victime lipsite de noroc ar fi nimicite! Câți inocenți ar fi masacrați! Până acum, politica a îndemnat la toleranță, de acum ar trebui să o alunge și să nu mai îngăduie într-un stat decât practica unei singure religii. Acestea

¹⁰¹ În 1708, Mazepa, hatmanul cazacilor zaporojeni, se alăturase armatelor polono-suedeze conduse de Carol al XII-lea, într-un gest pe care Petru cel Mare l-a considerat o trădare. Dacă pentru autoritățile imperiale ruse și pentru Biserica Ortodoxă, Mazepa a reprezentat modelul trădătorului, pentru romanticii europeni și pentru naționaliștii ucrainieni, el a fost, dimpotrivă, o figură eroică, vezi Thimas Grob, *Mazepa as a symbolic figure of Ukrainian autonomy*, p. 79–97 în Alexander Wöll, Harald Wydra, *Democracy and Myth in Russia and Eastern Europe: Myth and Reality*, Routledge, 2007.

¹⁰² Editorii manuscrisului îl identifică pe acest medic grec cu Giorgio Policala, grec din Cefalonia, medic al țarinei, însărcinat de Petru I cu o misiune diplomatică pe lângă Dimitrie Cantemir. Pentru misiunea acestuia și pentru condițiile puse de domnitorul moldovean, vezi J. L. Carra, *Histoire de la Moldavie et de la Valachie*, Iași, 1777, p. 72.

¹⁰³ Bilistein se înscrie pe o listă de filozofi francezi ilumiști, în frunte cu Voltaire, care proslăveau Rusia Ecaterinei a II-a, vezi Inna Gorbatoev, *Catherine the Great and the French Philosophers of the Enlightenment*, Academica Press, 2006.

¹⁰⁴ Politica Ecaterinei a II-a față de locuitorii non-ortodocși ai Imperiului, mai cu seamă față de musulmani, a fost mai degrabă una tolerantă, încercând să obțină cooperarea elitelor locale la politica imperială, vezi D. Brower, E. J. Lazzerini, ed., *Russia's Orient: Imperial Borderlands and Peoples 1700–1917*, Bloomington, 1997.

sunt consecințele unei organizări în care, sub pretextul religiei, ar fi permise trădarea și revolta împotriva suveranului legitim.

Cu toate acestea, cele două provincii nu se pot întoarce sub protectoratul Imperiului Otoman. Ele au prea mult a se teme de resentimentele Porții pentru simpatia pe care ne-au arătat-o. Ele își așteaptă întreaga soartă din milostivirea Majestății Sale Imperiale. Această soartă trebuie să fie spre folosul lor, precum și spre cel al Imperiului Rusiei, singurul care o poate face, singurul care o poate garanta. Iată, după părerea mea, soarta în care sunt reunite cele două foloase.

Să se alcătuiască din cele două provincii ale Moldovei și Valahiei un singur corp al unei republici suverane, libere și independente, cu un singur nume, cu o singură capitală și un singur tribunal suveran, sub anumite condiții atât cu privire la constituția lor internă, cât și la cea externă, condiții care nu trebuie să-și găsească locul aici¹⁰⁵.

Știu că Valahia nu are față de Poartă atâtea drepturi și privilegii precum Moldova¹⁰⁶. Această diferență trebuie să dispară în organizarea pe care o propun. Cele două provincii trebuie să se bucure întru totul de o egalitate perfectă. Cu cât Valahia va câștiga mai mult în noua sa rânduială, cu atât se poate conta mai mult pe recunoștința sa față de împărăteasă și față de imperiu.

Știu de asemenea că domnește între locuitori o ură străveche, o gelozie de mai multe secole; ură și gelozie care au adus întotdeauna multă pagubă provinciilor, dușmanul comun slăbindu-le una prin cealaltă. În noua organizare nu trebuie să mai fie decât un sentiment de unire și de fraternitate, un singur interes, o singură legătură trebuie să le unească trainic. Cele două provincii nu trebuie să alcătuiască decât un corp de republică, pentru că, dacă ar fi două republici, nu ar mai fi aceeași organizare. Ele trebuie alăturate sub un singur nume care să nu fie nici moldovean, nici valah, astfel încât să fie îndepărtată până și ideea străvechii gelozii și superiorități¹⁰⁷.

Foloasele pe care cele două provincii le vor trage din întemeierea unui corp de republică sunt nemăsurate. Este de ajuns să facem cunoscută organizarea¹⁰⁸.

¹⁰⁵ Nu trebuie uitat că administrația rusă luase deja o primă măsură simbolică a unirii celor două Principate, prin baterea la Sadagura a monezilor de 2 și 3 parale care aveau imprimate pe una din fețe stemele unite ale Moldovei și Țării Românești, vezi Al. Vianu, *Considerații asupra caracterului activității administrației ruse în Țările Române (1769–1774)*, SMIM, I, 1965, p. 243.

¹⁰⁶ Asupra „gradului de dependență mai accentuat” al Țării Românești față de Imperiul Otoman, vezi M. Maxim, *Țările Române și Înalta Poartă*, p. 240.

¹⁰⁷ Din acest fragment reiese limpede că Bilistein considera unirea Moldovei și a Țării Românești o necesitate politică, care trebuia înfăptuită chiar și împotriva sentimentelor locuitorilor celor două țări. Bilistein, deși amintește apartenența moldovenilor și muntenilor la aceeași națiune, nu se folosește deloc de acest argument, pe care-l expediază într-o notă. Această alegere sugerează că, atât Bilistein, cât și mulți dintre boieri moldoveni și munteni, considerau unirea un deziderat politic, determinat de contextul internațional, și nicicum unul național.

¹⁰⁸ Boierii moldoveni au cerut și ei Ecaterinei a II-lea înălțarea domniei, dorind întemeierea unei guvernări aristocratice, cu 12 boieri așezați în fruntea țării, jumătate cu puteri legislative, jumătate cu puteri judecătorești. O parte din memoriile boierești, precum și textele cuvântărilor celor două delegații boierești la St. Petersburg au fost editate în „Archiva Românească”, Iași, 1841, vol. I, p. 172–322 sub titlul *Corespondența din vremea ocupației Moldovei și Valahiei de armatele rusești din 1768 până în 1774*. Pentru o introducere în problema gândirii politice boierești la sfârșitul secolului al XVIII-lea, vezi K. Hitchens, *Românii 1774–1866*, București, 1996, p. 165–177.

În ceea ce privește Rusia, foloasele sunt:

În primul rând, că noua republică îi va datora propria sa existență, că va fi aliatul său natural și etern, prin politică și prin religie, că va constitui pentru imperiu o barieră aproape de netrecut împotriva puterii otomane, dar și împotriva puterii austriece, dacă aceasta va avea vreodată intenții contrare Rusiei.

După cele pe care le-am spus mai înainte cu privire la păstrarea celor două provincii sub dominația rusă și anume că va cere cheltuieli în bani și procurarea de oameni pe care cele două provincii nu ar putea să le suporte, aş putea fi întrebat, pe bună dreptate, cum vor putea ele să se apere și să slujească drept barieră Rusiei împotriva celor două puteri de mai sus alcătuind o republică? La aceasta răspund că noua republică, primind constituția internă și externă pe care organizarea mea o îmbrățișează, nu va avea alt țel decât existența și salvagardarea sa, pentru atingerea căruia se va folosi de toate forțele sale naturale, morale și politice, fiind gata în acest scop, împreună cu toți locuitorii săi, să-și sacrifice viața și bunurile sale¹⁰⁹. Aceleași două provincii, devenite membre ale Imperiului Rusiei, nu ar mai avea aceleași însușiri, nici aceleași resurse, nici aceleași sentimente. Ar fi inutil să mă întind mai mult, ceea ce am spus este de ajuns, fiind un adevăr politic.

Aflate în mâinile Rusiei cele două provincii vor deveni un fatal măr al discordiei, ele vor fi țelul și teatrul tuturor războaielor din sud. Doar datorită lor, ca să zic așa, Poarta face parte din organizarea Europei¹¹⁰. Prin dreptul de vecinătate, confederații au ajuns să atragă Poarta pentru a ne declara război. Aceleași provincii alcătuind un corp de republică recunoscut de Europa, vor obține o existență sigură, pentru că ele vor fi parte a organizării generale, ale cărei membri vor deveni. Prin aceasta nu vor putea fi atacate, nici măcar de vechii lor stăpâni, cel puțin dacă ele nu vor rupe legăturile față de uniunea generală, în care caz ar fi drept să fie pedepsite. Dacă provinciile care alcătuiesc republica Provinciilor Unite ale Țărilor de Jos ar fi rămas sub dominație spaniolă, de mult timp ele ar fi trecut sub cea a Franței sau ar fi fost împărțite între alte puteri. Statutul lor de putere, statutul lor de republică le-a salvat și le va păstra de acum înainte. Pot fi spuse atâtea despre orașele hanseatice și despre orașele libere imperiale din Germania care, datorită organizării generale, subzistă ca mici puteri, în pofida tuturor dorințelor exprimate de a le alipi domeniilor prinților mai puternici.

Sunt de acord că, în primii ani de la alcătuirea sa, noua republică va avea de muncă, va întâmpina greutăți și dificultăți. Dar dacă se cade de acord asupra planului general, toate aspectele secundare vor fi pe rând îndeplinite. Probabil, una

¹⁰⁹ Aducând acest elogiu organizării republicane, Bilstein spera probabil să câștige simpatia Ecaterinei a II-a, care se declara public adepta unora dintre ideile republicane, vezi David M. Griffiths, *Catherine II: The Republican Empress*, „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, 21, 1973, p. 323–344. Pentru o perspectivă mult mai critică asupra „republicanismului” Ecaterinei, vezi A. Lentin, „Une âme républicaine”? *Catherine, Montesquieu, and the nature of Government in Russia: The Nakaz through the eyes of M. M. Shcherbatov*, <http://ideashistory.org.ru/pdfs/06lentin.pdf>. Data ultimei accesări 12.02.2008.

¹¹⁰ *Trebuie să reamintim că Puterile nu au luat niciodată parte la războaiele dintre Casa de Austria și Poartă, limitate la Ungaria, Transilvania, Bosnia și la Provinciile învecinate, și că aliații cei mai fideli ai Casei de Austria nu au garantat niciodată posesiunile acesteia împotriva Porții* [nota lui Bilstein].

dintre marile dificultăți este felul oamenilor. Nu toate popoarele sunt făcute pentru a fi libere, mari oameni politici au pretins chiar că din cauze naturale. Montesquieu privește climatul drept prima dintre forțe¹¹¹. Provinciile care au dat în vechime mari prinți, au avut, de asemenea, oameni pe măsură. Cărmuirea i-a stins. Dacă există mijloace în stare să aprindă din nou, să creeze asemenea oameni, acestea sunt ideea și dragostea de libertate, atât de strălucitoare într-o republică. Totul depinde de cum va începe și de cărmuirea care va fi stabilită.

În al doilea rând gloria și cinstea. Ce glorie pentru Majestatea Sa Împărăteasa care dorește să întemeieze o nouă republică, care va dăinui veșnic din vremea domniei Ecaterinei a II-a. Ce epocă de slavă pentru Imperiul Rusiei! De atâtea secole popoarele se luptă doar pentru câțiva indivizi. Sângele se varsă, averile sunt risipite în toate părțile, mizeria generală înlocuiește belșugul general, iar două rânduri într-un tratat restabilesc lucrurile în starea în care erau înainte de război. A meritat chinul de a te lupta? Singurele lucruri reale, care rămân fiecărei puteri, sunt pierderile de oameni și de bani. De la vechii romani nu se mai cunoaște o națiune care să se fi îmbogățit prin victorii și prin cuceriri. Războiul actual a început pentru o națiune; fie ca pacea să-l încheie spre folosul a două națiuni¹¹². Ce glorie pentru suverana noastră! Ce onoare pentru imperiul său!

În al treilea rând, interesele prinților și ale imperiilor sunt mai degrabă sprijinite prin faimă, decât prin forță. *Magis fama, quam vi stant regum res*¹¹³, o veche cugetare care se potrivește într-un tot aici. Adevărul acestei cugetări este statornic, deși câteodată uitat, câteodată disprețuit de politica modernă care se consideră a fi mare, mărginindu-se la câteva nefericite creșteri teritoriale, fără însă a intra în calculul forțelor. Ludovic al XIV-lea, zis cel mare, a uitat prima cugetare pentru a o urma pe a doua, a pus în pericol nu doar cuceririle sale, ci chiar regatul său. El a scăpat de Ligă, nu atât prin forța sa, cât prin dezbinarea și interesul prost înțeles dintre șefii Ligii¹¹⁴. Era încă vremea marilor greșeli, care trebuie să slujească instruirii noastre. Organizarea generală este astăzi mai luminată. Rusia, singura putere ortodoxă din lume, a luat armele pentru a apăra religia ortodoxă¹¹⁵. Europa a aplaudat organizarea sa, sau, cel puțin, a tăcut. Ortodocșii din toată părțile Europei și Asiei s-au ridicat și au căutat să îmbrățișeze și să crească partidul nostru,

¹¹¹ Vezi cartea a 17-a din *De l'Esprit des Lois*, intitulată *Comment les lois de la servitude politique ont du rapport avec la nature du climat*. Pentru concepția determinismului geografic în secolul al XVIII-lea, vezi culegerea de articole editată de David Livingstone și Charles Withers, *Geography and Enlightenment*, Chicago, 1999.

¹¹² *Spun două națiuni pentru că înțeleg prin cea moldoveană și valahă una, iar prin cea polonă pe cealaltă, de vreme ce nu am nici o îndoială că noua organizare va contribui foarte mult la a înclina spiritul polon în favoarea propunerilor pe care curtea noastră le poate face* [nota lui Bilistein].

¹¹³ *Faptele regilor se sprijină mai mult pe reputație decât pe forță*. Formula a fost prima oară folosită de Tacitus pentru a caracteriza domnia lui Tiberius (*Anale*, VI, 30).

¹¹⁴ Liga de la Augsburg.

¹¹⁵ Imaginea Rusiei ca Putere ortodoxă ce vine în ajutorul ortodocșilor „de supt jugul Mahomedanilor” fusese folosită și în proclamația feldmareșalului conte Rumianțev, din 20 noiembrie 1770; vezi Dimitrie A. Sturdza și C. Golescu-Vartic, *Acte și documente relative la renașterea României*, vol. I, București, 1900, p. 119.

din toate părțile noi le-am întins brațul cu toată râvna și cu toată forța care a putut depinde de noi. Era începutul unui război în care se vor căuta arme și resurse în toate părțile. Vremea adevărului și liniștii i-a urmat celei a entuziasmului și frământării. Ce poate face astăzi Rusia! Ea nu poate deveni suverană generală, organizarea într-o monarhie universală s-a prăbușit acum multă vreme. Poate ea să-și reunească cuceririle sub suveranitatea sa? Pentru moment, Rusia arată principii opuse planului care i-a fost atribuit; planului pe care, probabil și l-a făcut. Pentru un interes minor, deoarece atât reprezintă cele două provincii pentru un așa de mare imperiu, Rusia își sacrifică cel mai frumos privilegiu pe care i-l dă calitatea sa de singura putere ortodoxă¹¹⁶. Nu se va mai spune că a luat armele pentru apărarea religiei, va pierde titlul de putere dezinteresată și generoasă pentru a-l câștiga pe cel de putere interesată, de putere cu o organizare nestatornică. Rusia se lipsește de întreaga influență pe care religia i-o dădea și întreaga politică se va înarma împotriva ei. Iar dacă ortodocșii, care din cauza religiei și-au periclitat bunurile, viața și chiar religia lor, nu vor vedea în organizarea Rusiei decât dorința de a alipi la imensele sale posesiuni un mic teritoriu, nu vor mai fi la fel față de noi¹¹⁷. Propria lor siguranță le va călăuzi eforturile în continuare, îi vom înapoia unei alte organizări, îi vom reda ortodoxiei, îi vom restitui lor înșiși. Entuziasmul religiei nu îi va mai putea orbi în privința interesului existenței și apărării lor. Vom dovedi acestea într-un al doilea război¹¹⁸. Atunci, nu ne vor mai atribui alte intenții decât dorința cuceririlor care, din aproape în aproape, ar îmbrățișa Europa și ar merge dincolo de ea, dacă istoria tuturor veacurilor nu ne-ar fi învățat despre revoluțiile imperiilor care nu știu să se oprească.

În al patrulea rând, puterile europene, care au rămas neutre considerând că organizarea noastră urmărește un țel religios, se vor trezi foarte repede când vor

¹¹⁶ Vezi în acest sens și scrisoarea pe care Rumianțev i-o trimite mitropolitului Țării Românești, în iunie 1771, prin care îi cere să arate poporului: „cât e de strâns legată călcarea credinții către Măria Sa Împăratească cu trădarea chiar a sfintei noastre credințe”, în N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 305–306.

¹¹⁷ Merită semnalat aici titlul sub care A. D. Xenopol așează relatarea evenimentelor din 1768–1774: „Românii încep a cunoaște cine sunt rușii”, în A. D. Xenopol, *Războaiele dintre ruși și turci și înrăurirea lor asupra Țărilor Române*, ed. Elisabeta Simion, București, 1997, p. 46–56.

¹¹⁸ Pot cita aici exemplul romano-catolicilor din regatul Irlandei. Franța s-a folosit de ei și de casa Stuart, sub pretextul împărțirii aceleași religii, împotriva regilor și regatului Marii Britanii. Franța le-a trimis un prinț, care nu era lipsit de calități și care, în ochii lor, o avea măcar pe cea a religiei. Când tratatele de pace se încheiau, acei sărmani entuziaști rămăneau victime. În ultimul război Franța a renunțat la acest mijloc de bunăvoie și pentru că romano-catolicii din Irlanda și Marea Britanie nu mai erau dispuși să-și sacrifice bunurile și viețile pentru a sluji politica Franței. În ultimul război acești romano-catolici au fost supuși cei mai credincioși interesele Marii Britanii, de care cele ale regatului Irlandei sunt de nedespărțit. Ei au luat armele pentru a rezista debarcărilor pe care Francezii le-ar fi putut încerca pe coasta lor. I-au slujit pe rege, și-au slujit patria, au rămas supuși credincioși, buni catolici și cărmuirea le-a arătat întreaga ei mulțumire [nota lui Bilistein]. Războiul la care se referă Bilistein este cel de 7 ani, iar observația sa privind participarea irlandezilor catolici la conflict este pe deplin întemeiată. Într-o lucrare recent apărută, Stephen Conway remarcă, pe baza unei analize detaliate, că înrolarea irlandezilor în vremea războiului de 7 ani a dus la o schimbare a atitudinii elitei politice britanice față de Catolici; vezi S. Conway, *War, State and Society in Mid-eighteenth-century Britain and Ireland*, Oxford, 2006, p. 183–184.

vedea că dorința de a stăpâni reprezintă singurul nostru țel. Or, sentimentele tuturor puterilor reunite îndeamnă la chibzuire. O repet, calitatea de singură putere ortodoxă oferă Rusiei nenumărate avantaje, de natură politică și militară. Dar aceasta este o coardă delicată, ea trebuie atinsă cu evlavie. Politica nu trebuie să se folosească cu ușurință de religie.

Dimpotrivă, în organizarea noii republici toate puterile Europei, fără a lăsa deoparte nici pe dușmanii, nici pe rivalii noștri, vor vedea cu un fel de mirare și admirație măreția organizării pe care Majestatea Sa Imperială o dă Rusiei. Adevărata măreție strălucește. Ea și-a obținut drepturile prin sufragii universale. Toate vor avea încredere în alianța noastră, toate vor dori să încheie astfel de alianțe. Cumpătarea împărătesei îi va aduce binecuvântarea și rugăciunile tuturor națiunilor, odată cu dragostea și recunoștința veșnică a noii republici. Numele și puterile Rusiei vor deveni mai respectate și mai temute de otomani, prin comparația dintre o putere care nu face decât să cucerească și o putere care dăruiește suveranități. Polonia va deveni și mai înclinată către pace și va avea pentru noi sentimente care vor îndeplini binele dorit. Vom avea, în ochii Porții și ai tuturor națiunilor, o calitate în plus, de a fi contribuit la liniștirea și la siguranța bieților noștri ortodocși de sub întreaga dominație otomană. Toate aceste țeluri trebuie să fie capitale pentru noi în negocieri și în tratatul final. Pentru că, așa cum noi nu putem deveni suverani ai Greciei și ai arhipelagului, tot așa nici nu ne putem imagina că ortodocșii care locuiesc acolo, își vor părăsi așezările, locuințele, proprietățile, pentru a deveni vagabonzi, săraci¹¹⁹. Ei vor rămâne în vechile lor cămine, sub loviturile stăpânilor lor, care se vor răzbuna pe ei pentru propriile înfrângeri și pierderi. Pentru a le face soarta mai blândă și mai sigură, noi suntem siliți să renunțăm la multe dintre pretențiile pe care dreptul cuceririi ni le-ar fi putut da asupra Porții. Rusia, adăugând forței reale, forța reputației, devine fără îndoială prima dintre puteri, putere onorată, respectată, aliată căutată, aliată prețuită.

În faimoasele tratate din Westfalia din 1648, Franța și Suedia au reușit să se facă proclamate garante ale celor trei religii din imperiul Germaniei. Însă aceste trei puteri erau mai puțin interesate de religie, dorind mai degrabă să obțină un pretext constant pentru a se amesteca în toate afacerile imperiului germanic¹²⁰. Vremurile s-au schimbat, politica a progresat. Nu cred că Rusia, cu toată puterea

¹¹⁹ Cu câțiva ani mai înainte, Senatul luase în discuție problema imigrării în Rusia a ortodocșilor din Imperiul Otoman și hotărâse ca aceia dintre „moldoveni, valahi și celelalte popoare de credință ortodoxă supuse Turcilor” care vor dori să se așeze în Rusia să fie îndemnați să nu o facă în regiunea de frontieră, ci cât mai spre interior, recomandând provincia Orenburg pe Volga; vezi Roger Bartlett, *Human Capital. The Settlement of Foreigners in Russia 1762–1804*, CUP Archive, 1979, p. 40–41. Un alt călător străin, Guillaume Ludolf, estima că până în 1752 se așezaseră în Noua Serbie 30.000 de moldoveni, vezi Andrei Oțetea, *Contribution à la question d'Orient*, București, 1930, p. 166–167.

¹²⁰ *Franța, care în afară îi proteja pe credincioșii protestanți, înăuntrul țării îi nimicea prin foc și sabie. Este cunoscută toată această istorie și inconsecvența atât de surprinzătoare a unei organizări care, cu toate acestea, a sedus atâtea puteri. Este însă adevărat că există o vreme pentru toate* [nota lui Bilistein].

sa, ar putea acum obține aceeași prevedere în favoarea religiei ortodoxe¹²¹. Noua republică îi poate deschide calea, va deveni locul de retragere și azilul tuturor ortodocșilor persecutați din Europa și Asia. Ce arme sunt cele ale religiei! Ce sprijin! Ce diversiune, cu entuziasmul de care este nedespărțită. Cu o politică înțeleaptă și cu timp, se fac revoluțiile! Dar dacă ne grăbim, pierdem totul.

În al cincilea rând, întemeierea noii republici va face mai ușoară încheierea păcii din partea Porții. Întrucât Poarta este interesată de cele două provincii doar pentru a păstra o legătură mai lesnicioasă cu puterile Europei, deoarece apărarea lor ar costa-o mulți oameni și mult mai mulți bani decât tributul anual pe care îl încasează, pentru că stăpânirea lor era pentru Poartă mai degrabă un lux și un capriciu decât o realitate, întrucât diferența de religie a fost până acum o piedică de netrecut în vederea alipirii și chiar supunerii pe care popoarele i-o datorau, deoarece prinții sau hospodarii pe care Poarta îi numește și care-i datorează întreaga lor mărire și avere au trădat interesul său în toate războaiele, fie în favoarea Poloniei, a Casei de Austria sau a noastră și, cred eu, în favoarea oricărei alte puteri care ar fi fost implicate, pentru că s-ar putea pretexta că provinciile se plâng de încălcarea vechilor lor drepturi și privilegii, a căror respectare o cer astăzi sub protecția noastră¹²², însumarea tuturor acestor motive bine întemeiate va face mai puțin greu pentru Poartă să accepte cedarea lor. Spun cedare, sau mai degrabă renunțare, pentru că Poarta nu are asupra acestor provincii, cel puțin asupra Moldovei, decât un simplu drept de protectorat care nu se constituie însă într-o stăpânire¹²³.

¹²¹ Ulterior Rusia a interpretat unele articole ale tratatului încheiat la Kuciuk-Kainargi (1774) în sensul unui protectorat asupra ortodocșilor din Imperiul Otoman. Semnificația articolelor 7 și 14 din tratat este însă foarte controversată în istoriografie. Pentru o introducere în problemă vezi articolul lui Roderic H. Davison, *Russian Skill and Turkish Imbecility: The Treaty of Kuchuk Kainardji Reconsidered*, „Slavic Review”, 35, 1976, p. 463–483. Din păcate, în istoriografia românească interpretările asupra tratatului de la Kuciuk-Kainargi au fost profund influențate de contextul politic în care au fost scrise. Astfel, în anii 1960, analiza lui Al. Vianu urmărește fidel principiile marxiste, în vreme ce reinterpretarea lui Gabriel Bădărau, din anii 1980, este pronunțat naționalistă, vezi Al. Vianu, *Aplicarea tratatului de la Kuciuk-Kainargi cu privire la Moldova și Tara Românească (1775–1783)*, „Studii,” 13, 1960 și Idem, *Considerații asupra caracterului activității administrației ruse în Țările Române (1769–1774)*, SMIM, 1, 1965 și G. Bădărau, *Considerații privind raporturile româno-otomane între 1774 și 1802*, AIIAX, 20, 1983, p. 135–151 și 21, 1984, 193–202. Pentru ezitățile pe care le aveau chiar și autoritățile rusești în a interpreta dreptul de „protectorat” asupra Moldovei, vezi schimbul de scrisori din 1775 dintre N. Repnin și Ecaterina a II-a publicat de N. Iorga, *Acte privitoare la Grigore Alexandru Ghica din colecția prințului Vladimir Ghica*, RI, 1928, p. 55–57.

¹²² Asupra vechilor drepturi și privilegii ale Moldovei și Țării Românești în raport cu Imperiul Otoman, așa cum erau descrise de boieri, vezi memoriile de la Congresul de la Focșani înaintate de Mihai Cantacuzino și Enăchiță Văcărescu, în Vlad Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769–1830*, București, 1970, p. 37–41. Capitulațiile pe care boierii le arată la congresul de la Focșani pentru a-și justifica revendicările au fost editate de Iorga în *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 492–508.

¹²³ Aceasta este perspectiva boierilor moldoveni asupra raporturilor cu Imperiul Otoman. Boierii moldoveni au reușit să-l convingă pe P. Rumianțev să sprijine includerea acestor privilegii „originare” ale Moldovei în acordurile cu Poarta, vezi Al. Vianu, *Cu privire la hățișerisirile de privilegii acordate Principatelor Române în anul 1774*, „Romanoslavica”, 5, 1962, p. 71–103

Mi se pare că unul dintre cele mai puternice argumente ce-i trebuie înfățișate și unul dintre cele mai mari motive pentru a se hotărî [să facă pacea], atât în ochii locuitorilor Constantinopolului, cât și în cei ai Europei, este ideea simplă că imperiul Rusiei nu profită în nici un fel de ceea ce Poarta pare a pierde. Preceptele Coranului vor da imediat divanului un pretext și o scuză legitimă pentru pace, pentru că sultanul¹²⁴, pe care nouă ne place să-l vedem atât de despot, că socoteală pentru pace și război națiunii și armatei, iar în acest caz națiunea pare reprezentată de locuitorii capitalei.

Cu privire la comerțul provinciilor Moldovei și Valahiei, acesta este de primă necesitate orașului Constantinopol, pe care-l aprovizionează cu grâne, carne, sărături, miere, unt, cai și nenumărate mărfuri de consum¹²⁵. În schimb, cele două provincii aduc de la Constantinopol multe obiecte de lux. Oricare ar fi soarta celor două provincii, chiar dacă vor trece sub dominația rusă, iar moravurile și obiceiurile adoptate de locuitori trebuie să se schimbe pentru a se apropia de ale noastre, politica va cere să le fie lăsat comerțul liber cu Constantinopolul. Acesta este singurul mijloc pe care provinciile îl au pentru a atrage bani în circulație și pentru a-și plăti impozitele, de vreme ce este singurul debușeu pe care-l văd pentru produsele lor care, altminteri, ar deveni în parte nefolositoare. Nu este nici unul care să intereseze Rusia, decât vinurile lor. Aducem vin în fiecare an și acest comerț cu noi nu va crește prea mult, oricare ar fi soarta celor două provincii.

De asemenea, se face comerț cu blănurile noastre în aceste provincii, dar nici el nu va crește mult. Dimpotrivă, va scădea pe măsură ce locuitorii din toate clasele se vor apropia de obiceiurile noastre.

Înălțându-le la rangul de republică, Poarta va fi ușor de lămurit că nu va avea în nici un fel de suferit comerțul său. Dacă ele ar intra sub dominația noastră, comerțul nostru cu ele nu va putea niciodată să devină prea mare, iar manufacturile noastre și ale lor vor fi mult timp slabe. În fața tuturor acestor argumente, Poarta trebuie să se hotărască.

În privința celorlalte obiective ale negocierilor și ale pretențiilor față de Poarta, Rusia trebui să accentueze sacrificiul pe care-l face, de a nu-și însuși cele două provincii, chiar sporind avantajele pe care le-ar fi găsit acolo; o negociere implică mai multe măști. Acesta va fi un motiv în plus pentru noi de a cere alte condiții care să fie mai avantajoase, pentru noi sau pentru acești sărmani ortodocși, la a căror stare nu ne putem gândi decât cu milă și pentru care trebuie să facem sacrificii, cu ajutorul religiei și al politiciii.

¹²⁴ *Le Grand Seigneur*.

¹²⁵ Pentru aprovizionarea cu grâu a Istanbulului vezi studiul M.M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, *Contribution à l'étude de l'approvisionnement en blé de Constantinople au XVIIIe siècle*, „Studia et acta orientalia”, 1, 1958, p. 13–37. Un alt aventurier francez, d'Otée, agent al regelui Poloniei, a lăsat o descriere detaliată a mărfurilor aduse la Istanbul, a regiunilor din care erau importate și a prețului acestora. Raportul lui d'Otée din 1779 precizează că Istanbulul era aprovizionat cu grâu din arhipelag, din Crimeea și din principatele danubiene, acesta din urmă fiind vândut cu 40 de parale kilogramul; vezi Andrzej Dziubiński, *Une description inédite du commerce d'Istanbul dans la seconde moitié du XVIIIe siècle par un agent du roi de Pologne*, „Hemispheres”, 12, 1997, p. 129–146.

Noua republică reunește, după părerea mea, toate avantajele în stare să o convingă pe Majestatea Sa Imperială să îmbrățișeze această organizare¹²⁶. Ușurează încheierea păcii din partea Porții și, ceea ce este înfinit mai bine, face pacea durabilă și aproape de neclintit, întrerupând orice legătură cu Europa a puterii otomane, în afară de comerț. Pentru Rusia, un asemenea câștig, o asemenea pace reprezintă un țel atât de prețios încât, din această perspectivă, ea poate sacrifica avantajele pe care continuarea războiului i le dă, sau i le promite. Un mare imperiu este cârmuit după principii diferite de cele ale unei mici monarhii, ale unei monarhii ce de-abia apare. Organizarea sa este neschimbată, politica sa este grandioasă, vede totul în mare. Ea nu mai poate fi cuceritoare, există limite politice și naturale și, dacă sunt depășite, se deschide o prăpastie înaintea ei. O spun cu îndrăzneală, Rusia va căuta să-și întărească măreția, întărind pacea prin moderația sa. Trebuie să renunțe la toate cuceririle străine, pentru a alcătui înăuntru o organizare pentru a crește și a se îmbunătăți¹²⁷. Acolo o cheamă slava cuceririlor, acolo va găsi nenumărate lupte de purtat, victorii terestre și navale de câștigat. Ce slavă pentru suverană! Ce fericire pentru imperiul său! Ce alte țeluri ar putea impresiona mai mult o împărătească, mama popoarelor sale! Această organizare întărește așezarea naturală și politică a imperiului, îi asigură o pace aproape veșnică. Din toate părțile, nu va avea drept vecini decât state aliate și prietene, state republicane, pașnice prin organizare sau prea slabe pentru a dori să intre în conflicte. În nord este Suedia, la apus, Curlanda împreună cu câteva părți din Polonia. La sud, Polonia și noua republică. La răsărit puterile asiatice care nu ne neliușesc. Cu o bună politică în afară, va domni o pace veșnică din toate părțile imperiului, care-i va da mijloace de a consolida toate vastele sale provincii, de a le îmbunătăți, de a le popula¹²⁸. Aceasta ar fi starea în care Rusia, cred eu și-ar putea spune putere dominantă sau, cel puțin, cea dintâi putere a Europei, înăuntru și în afară. Ea va deveni arbitra suveranilor, mediatorea națiunilor. Ea poate, prin urmările actualului război, să constituie această organizare, organizare unică în rândul puterilor vechi și moderne.

Noua republică, odată recunoscută de toate puterile Europei, intră în organizarea generală a echilibrului. Europa devine garanta menținerii sale, Poarta este obligată să renunțe la toate pretențiile, la orice speranță de a o recuceri. Dacă ar intra cele două provincii sub dominația Rusiei? Europa le-ar privi fără interes, Poarta nu ar fi legată prin nici o cedare, ar căuta neîncetat să le readucă sub ascultarea sa, făcând din aceasta un țel fundamental al organizării sale, dacă

¹²⁶ *Dacă totuși organizarea Majestații Sale Imperiale hotărăște să dispună de cele două provincii pentru așezarea unui prinț mezin al casei Imperiale, nu ar putea, în circumstanțele actuale, să pregătească punerea sa în aplicare pentru viitor?* [nota lui Bilistein]

¹²⁷ Alternativa pe care Bilistein o expune Ecaterinei a II-a, modernizare sau expansiune teritorială, este confirmată de unii istorici, care consideră expansiunea imperială din secolul al XVIII-lea drept unul dintre principalii factori ce au împiedicat modernizarea Rusiei. Pentru o introducere în problemă vezi Simon Dixon, *The Modernisation of Russia 1676-1825*, Cambridge, 1999, p. 50-53.

¹²⁸ *Am scris îndeajuns în altă parte că organizarea noastră interioară trebuie să se sprijine pe provinciile noastre sudice, pe care le consider cele mai interesante din imperiu, pentru a fi în armonie și pentru a sprijini organizarea noastră externă, care, de asemenea, trebuie să îmbrățișeze părțile sudice ale Europei. În starea actuală nu se poate decât specula, nu a venit vremea de a pune în aplicare* [nota lui Bilistein].

vreodată va fi în stare să constituie una. Ea ar găsi mereu ajutor la unele dintre puterile Europei, fie și doar pentru a înfăptui o diversiune împotriva noastră. Sărmanele provincii ar fi mărul discordiei, ale cărei victime nefericite ar fi chiar ele, fiind teatrul unui război neîncetat, expuse tuturor ororilor care l-ar însoți.

Documentele publice au anunțat că două mari puteri au devenit mediatore între noi și Poartă¹²⁹. Rezultatul acestei medieri pare a se lăsa așteptat. Dar ce intenții au asemenea medieri? Putem noi conta pe o sinceritate prietenoasă? Nu va conta cel mai mult politica proprie?

Ambasadorul Angliei la Poartă își dă, de asemenea, după cum se arată, multă stăruință. Admir toată această politică, tot acest zel¹³⁰. Să fie pentru noi? Să fie pentru Poartă? Fiecare putere are, pentru a spune astfel, destule neplăceri. Anglia, care oferă medierea sa¹³¹ puterilor străine pentru a se face folositoare, este ea însăși obligată, pentru propriile sale afaceri, să recurgă la mediatorii străini. Funcția principală a unor buni mediatorii ar fi de a preveni războiul. Mediatorii sunt buni, adesea necesari, dar pentru puterile slabe, pentru puterile al căror plan, depinzând de mai mulți aliați, este supus nesiguranței, neajunsurilor, pentru puterile ale căror armate au avut doar victorii neînsemnate, contrabalansate de alte victorii, pentru că în război este foarte obișnuit ca cele două părți să-și atribuie victoria sau superioritatea în aceeași acțiune

Rusia nu se găsește în nici unul dintre aceste cazuri. Ea este o mare putere, ea este singura sa aliată, planul său este stabilit, fără a depinde, fără a fi legat de vreo altă putere. Armatele sale obțin, pe uscat și pe mare, succesele cele mai strălucitoare, cele mai desăvârșite și toate împrejurările îi făgăduiesc continuarea acestora. Cu toate acestea, o mare putere, o putere astfel victorioasă, nu dorește să continue războiul la nesfârșit, nici să impună dușmanului său condiții atât de aspre încât să-l împingă să riște totul. Aceasta este organizarea noastră. Acum modelul nostru trebuie să fie Roma în zilele ei de glorie. Victorioasă, ea propunea pacea dușmanilor. Noile victorii nu o făceau să ceară mai mult, după cum nici nenorocirile nu o făceau să ceară mai puțin. După ce Rusia va face un plan cu pacea pe care va dori să o încheie, de ce să nu-l propună direct Porții, fără a trece prin canalul mediatorilor, pe care șirul victoriilor noastre îi va obliga să devină rivalii noștri, pe care politica îi va sili în cele din urmă să caute să întârzie sfârșitul și să ne lipsească de avantajele pe care superioritatea armelor ni le-au asigurat¹³². Câte mijloace de pace izvorâte din sentimentele umanității în general, în vederea

¹²⁹ Prusia și Austria.

¹³⁰ Pentru activitatea diplomatică a ambasadorului Angliei la Constantinopol pe parcursul războiului, vezi M.S. Anderson, *Great Britain and the Russo-Turkish War of 1768–1774*, „The English Historical Review”, 69, 1954, p. 39–58.

¹³¹ În războaiele anterioare ale Rusiei cu Poarta, Anglia a oferit întotdeauna medierea sa, mai cu seamă în acela sfârșit prin tratatul de la Belgrad din 1739. Se știe cu ce rezultat [nota lui Bilistein].

¹³² Este posibil ca Bilistein să fi cunoscut instrucțiunile pe care Ecaterina a II-a i le dăduse la începutul campaniei lui Rumianțev, prin care-i cerea acestuia să încheie pacea pe câmpul de luptă, pentru a evita medierea unei terțe puteri. Încă de la sfârșitul lui 1770, Rumianțev se declarase gata de negocieri directe pe câmpul de luptă, însă propunerea sa a fost respinsă de otomani, vezi V. Aksan, *An Ottoman Statesman in War and Peace*, p. 163.

încetării urgiilor și ororilor pe care războiul le aduce, izvorâte din interesul bieților ortodocși, pentru care noi trebuie să sacrificăm o parte din cerințele noastre. Gloria armelor noastre, reputația politicii noastre, dezinteresul Majestății Sale Imperiale, moderația sa, mărinimia sa, vor fi pentru Rusia flori prețioase și nemuritoare, infinit de preferat creșterii cu câteva provincii.

Această modalitate de a propune pacea în chip direct, intră întru totul în organizarea, sau dacă vrem, în ceremonialul Porții. Ei îi convine să negocieze pe câmpul de luptă, cu armele în mână, în fața celor două armate, pentru a spune astfel. Este precum o învățătură a Profetului său și un articol al credinței sale. Negocierea, începută și condusă în acest fel, mi se pare mai simplă și mai eficace. Ea este cu siguranță mai glorioasă pentru Rusia. O găsesc infinit mai onorabilă pentru Poartă. Am putea să o prezentăm sub acest aspect, pentru că, în fond, fiind învinsă peste tot, formal, Poarta este supusă nenumăratelor etichete și ceremonii care nu aduc nimic miezului negocierilor. Am putea, într-un schimb avantajos, să-i cruțăm amorul propriu, pe care Poarta îl leagă de nenumărate fleacuri și să obținem ceea ce ne-am propus.

Dacă este adevărat că sultanul a întreprins acest război din intenții de măreție și de cucerire, dacă este adevărat că el este un prinț născut cu geniu și cu calitate, acestea sunt motive și mijloace întemeiate pentru a negocia direct cu el. Situația sa personală și cea a imperiului său, trebuie să-l facă gata să apuce cu lăcomie mijloacele de a le salva și pe una și pe cealaltă. Un prinț de geniu are resursele de a se hotărî să acționeze împotriva nenorocirilor.

Dacă Poarta acceptă planul nostru, războiul s-a sfârșit și pacea este făcută. Dacă refuză, războiul este inevitabil și totul este pregătit de partea noastră. Două lovituri de tobă și armatele noastre vor începe să mărșăluiască. Pe parcursul campaniei, primele noastre succese mai pot încă decide pacea. Cunoscând planul nostru, pentru a evita nenorociri și mai mari, Poarta se poate hotărî să-l accepte. Marele nostru țel va fi împlinit. Cele două puteri ar fi lipsite de acest avantaj, din momentul în care s-ar îndrepta către mediatori. Cu cea mai mare bunăvoință pe care am presupune că aceștia ar avea-o, întotdeauna pacea ar întârzia, cu marele dezavantaj că sângele oamenilor va curge neconținut. Acesta este singurul preț al acestei întârzieri, pentru că avantajele unui tratat definitiv nu vor crește prin câteva cuceriri în plus sau în minus. Pacea are limitele sale, pe care un bun [om] politic le poate anunța de la începutul unui război, indiferent de toate victoriile și de toate înfrângerile.

Asemenea războaie, precum acela în care am intervenit, trebuie să fie prin natura lor de scurtă durată. Pentru acest lucru există mai multe motive politice și militare. Rusia și-a măsurat îndeajuns forțele cu Poarta. Prin victoriile sale, prin teama și prin supremația pe care acestea le vor insufla, Rusia se va impune vreme îndelungată în fața ei. Dar noi trebuie să ne dorim să punem capăt înaintării noastre, trebuie să ne limităm. Cu cât mai repede, cu atât mai bine. Nu trebuie nici ca un dușman, care a fost semet, să fie constrâns dincolo de un anumit punct, nici

ca toate puterile să fie împinse dincolo de organizarea generală. Am mers destul de departe, contextul politic general ne îndeamnă la moderație.

După ce vom alcătui planul nostru, după ce-l vom propune direct Porții, dacă ea îl va refuza dintr-un motiv, oricare ar fi el, de ce să nu-l comunicăm tuturor puterilor, prietene și rivale? De ce să nu facem din Europa judecător între noi și Poartă? Acesta este singurul mijloc de a evita prejudecățile pe care continuarea războiului le poate stârni împotriva noastră. Este singurul mijloc de a arunca asupra dușmanului nostru și partizanilor săi, toate relele pe care următorul război le va aduce. Popoarele, puterile, atunci când vor depune jurămintele de pace, o vor face pentru noi. Am putea astfel, printr-o dreptate politică, să împlinim toate succesele noastre și să ne însușim tot ceea ce ne vor da sorții armelor.

Forțele politice se socotesc cu privire la cele care sunt stăpânite de fapt și la cele care sunt dobândite. Ele se socotesc cu privire la cele pe care puterile dușmane sau rivale le stăpânesc de fapt și la cele care sunt dobândite sau pierdute de ele. Chiar dacă Rusia nu va dobândi stăpânirea celor două provincii pentru a le alipi imperiului său, deoarece ele sunt luate Porții, dușmanul său și pentru că nu trec la o altă putere pentru a o mări, noi trebuie să ne călăuzim după politică. Cu atât mai mult cu cât, eu cred că am arătat în detaliu principiile și urmările intrării lor sub dominația noastră. În ultimii mai puțin de 60 de ani, Rusia a susținut trei războaie împotriva Porții. Dacă cele două puteri se vor învecina prin alipirea provinciilor amintite, îndrăznesc să spun că, cu siguranță, războaiele vor deveni mai dese și mai periculoase. După aceasta se poate socoti dacă stăpânirea celor două provincii merită asemenea riscuri.

Organizarea, sau dacă vrem ideea noii republici, mi se pare că reunește tot ceea ce Rusia și-ar putea dori pentru imperiul său cu privire la cele două provincii, a Moldovei și a Valahiei. Ea împlinește un mare țel pe care noi nu ni l-am propus în frământările din Polonia. Acest mare țel, de a îndepărta pentru totdeauna puterea otomană de orice dispută cu noi și de orice influență în Europa asigură o cinste nemuritoare imperiului și armatelor sale, reprezintă una dintre cele mai glorioase epoci ale domniei Ecaterinei a II-a, ușurează încheierea păcii și o face mai durabilă, aproape veșnică. Religia ortodoxă îi va da o nouă însemnătate; ea găsește aici o a doua putere, un al doilea adăpost, o republică ortodoxă.

Memoriile politice sunt rare în ziua de astăzi și foarte inutile. Ele ajung fie prea devreme, fie prea târziu. Convins de aceste neajunsuri și de celelalte neplăceri ce nu pot fi separate de munca de acest fel, am întârziat să vi-l dau. Înfățișându-l aduc drept cheazășie pentru mine adevărul care stă la baza memoriului, folosul pe care l-ar putea aduce, sânguința și respectul meu.

Cartierul General din Iași
2 Martie 1771

MEMORIU ASUPRA CREȘTERII PE CARE FRANȚA O POATE OBTINE
PENTRU COMERȚUL SĂU DACĂ VA DESCHIDE SCHELE
ALE LEVANTULUI DIRECT ÎN PROVINCIIILE MOLDOVEI ȘI VALAHIEI¹³³

(1776)

Produsele din provinciile Moldovei și Valahiei sunt foarte numeroase¹³⁴. Ele cuprind: bolovani de sare¹³⁵, grâu, orz, boabe, mazăre, linte, lemn de stejar renumit pentru construcția vaselor; lemn de brad, de fag și de carpen pentru rotărit și *pelonage* (?)¹³⁶, lemn de ulm și de frasin, atât de folositor în construirea trăsurilor și carelor, ceară galbenă, miere, cânepă, in, lână, bitum natural care este de două feluri, unul negru și celălalt roșu – acesta se scoate, aproape fără nici o cheltuială, din puțuri în pământ de o adâncime de câteva picioare, ale căror surse sunt nesecate¹³⁷.

Salpetru se găsește într-o mulțime nenumărată de locuri la suprafața pământului, acesta putând fi considerat drept un produs natural, [pentru că] poate fi obținut cu foarte puțină muncă¹³⁸. Salpetrul poate constitui o ramură însemnată a comerțului, fie că este exportat necrucat, fie că este preschimbat, în acele locuri, în pudră.

Franța, din porturile sale, își poate trimite vasele direct la Cetatea Albă¹³⁹, în Marea Neagră, care, în acest loc, primește Nistrul¹⁴⁰ și pe Dunăre în portul Galați¹⁴¹

¹³³ Traducerea s-a făcut după ediția memoriului publicată de Alexandre Stroeve și Ileana Mihăilă în *Ériger une République souveraine, libre et indépendante*, p. 171–180.

¹³⁴ Pentru o analiză similară a mărfurilor care puteau fi exportate către Țara Românească și Moldova, precum și a celor care puteau fi importate, vezi Charles-Claude de Peyssonnel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, editat fragmentar în *Călători străini*, vol. 9, p. 391–407. Ar fi interesant de comparat aceste liste, care pun ambele accent pe resursele naturale ale Principatelor, cu cea din raportul înaintat de boierii munteni curții din St. Petersburg, în anul 1770, în care sunt menționate mai ales produse secundare, vezi N. Iorga în *Genealogia Cantacuzinilor de Banul Mihai Cantacuzino*, București, 1902, p. 451. Din păcate, memoriul înaintat de Alexandru Ipsilanti Ecaterinei a II-a în mai 1775, cu privire la comerțul Valahiei, semnalat de țarină într-o scrisoare către Repnin, nu a fost încă editat; vezi memoriul nr. 25 din repertoriul lui Vl. Georgescu, *Mémoires et projets de réforme dans les Principautés Roumaines 1769–1830*, p. 9.

¹³⁵ Este demn de remarcat că Bilistein așează sarea în fruntea listei de produse moldo-muntene. Pentru exploatarea sării în secolul al XVIII-lea, vezi studiul Aurorei Ilieș, *Știri în legătură cu exploatarea sării în Țara Românească până în secolul al XVIII-lea*, SMIM, I, 1959, p. 155–197.

¹³⁶ Acest termen nu este atestat de nici un dicționar sau enciclopedie. Ar putea fi o greșeală de scriere a lui Bilistein și în loc de *pelonage*, să fie *pélotage* (lemn pentru tors) sau *pilonnage* (lemn pentru tasat).

¹³⁷ Pare a fi vorba de „ceară de pământ” (ozocherita); vezi și C. C. Giurescu, *Vechimea exploatarea petrolului și a „cerii de pământ” în Țările Române*, p. 125–133 în „Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în secolele XV – începutul secolului XIX”, București, 1973.

¹³⁸ Mai multe surse privind exploatarea silitrei în Moldova și Țara Românească sunt adunate de C.C. Giurescu, *Despre producerea silitrei sau azotatului de potasiu în Țările Române*, p. 193–199 în „Contribuții la istoria științei”.

¹³⁹ *Akierman* (azi Bilhorod, Ucraina)

¹⁴⁰ Editorii Al. Stroeve și Ileana Mihăilă observă că în acest memoriu Bilistein folosește o formă româniată a denumirii, *Niester*, în vreme ce în precedentul memoriu, scris cu cinci ani mai devreme, folosea forma *Dniestr*.

¹⁴¹ *Galatz*.

din Moldova. La Galați, sau foarte aproape, se varsă în Dunăre Prutul și Siretul, două ape care traversează Moldova de la nord la sud și care sunt de cel mai mare folos pentru a aduce produsele și a le imbarca. Vasele din Egipt și Berberia vin adesea în portul Galați. Deasupra, în locul numit Chilia, Dunărea se aruncă în Marea Neagră, de unde drumul către Constantinopol și împrejurimi durează doar câteva zile, adesea două sau trei, după cum bate vântul.

Produsele care nu ar conveni deloc Franței, sau care vor depăși consumul său, vor fi revândute străinilor cu un profit mare.

Cele două provincii nu au nici un fel de manufacturi sau de fabrici, nici chiar pe cele mai elementare. Cu toate acestea există consum și lux în îmbrăcăminte. Putem importa [sic!] aici, cu promisiunea unei bune vânzări, tot felul de mărfuri, mai ales postavuri, mătăsuri ușoare, ceaprazuri de aur, caftane, etc. Mărfurile importate sunt aproape aceleași ca pentru schelele din Levant. Moldovenii și valahii arareori se dedică comerțului. Grecii și armenii au făcut până acum tot comerțul activ și pasiv al celor două provincii¹⁴². Dar aceștia nu sunt decât mici negustori fără inteligență și, adesea, fără bună-credință. De altfel, ei plătesc dobânzi de 20, 30 și 40 la sută și totuși ei obțin repede averi însemnate pe care, cel mai adesea, le duc în afara [țării]. De asemenea, toți autorii care au scris despre comerț au atribuit celui de la Marea Neagră câștigurile cele mai însemnate.

Spania, pe care eu o consider ca având același interes ca și Franța¹⁴³, ar putea în egală măsură să exporte [sic!] din aceste provincii, un număr de produse și de materiale pentru marină, sau Franța i le poate revinde.

Cele două provincii nu trebuie privite prin prisma stării lor actuale. Trebuie să ni le închipuim în starea de dezvoltare la care vor ajunge imediat ce proprietarii pământurilor și poporul vor vedea o piață liberă pentru produsele lor. Agricultură poate deveni aici atât de îmbelșugată, încât provinciile vor putea furniza în afară o cantitate imensă de grâne¹⁴⁴. Franța și aproape întreaga Europă suferă de 25–30 de ani de lipsă de grâne și de un fel de foamete. Îndrăznesc să spun că, dacă Franța va deschide cu cele două provincii comerțul pe care acest memoriu îl îmbrățișează, ea nu va mai fi niciodată expusă vreunei lipse¹⁴⁵.

Dintre toate puterile maritime și comerciale, Franța este cea mai învecinată acestor două provincii și cea mai în măsură să tragă foloase din produsele și comerțul lor. Mările fac aceste provincii vecine Franței.

¹⁴² Pentru o analiză a structurii entice a negustorilor care făceau comerț în Țara Românească în secolul al XVIII-lea, vezi Gh. Lazăr, *Les marchands en Valachie*. București, 2006, p. 102–145.

¹⁴³ La moartea regelui Carol al II-lea de Habsburg, în 1700, tronul regatelor spaniole revenise unui Bourbon, Filip al V-lea.

¹⁴⁴ Această remarcă asupra potențialului agriculturii moldovenești și munteneste se regăsește în relatările mai multor călători și diplomați străini, vezi J. Carra sau raportul consulului din 1808 publicat de Cernovodeanu și A. Lazea, *Noi izvoare statistice din arhivele ruse privitoare la Principatele Române*, „Revista Arhivelor”, 35, 1973, p. 53–95.

¹⁴⁵ Optimismul lui Bilistein, care la prima vedere pare o mărturie a capacității de producție agricolă a Moldovei și Țării Românești, trebuie interpretat prin prisma disputelor din Franța, din anii 1760 și 1770, asupra comerțului cu grâne. Politica Regatului în acești ani ezita între politică de libertate a comerțului cu grâne, promovată de fiziocrați, și o politică de monopol a statului, promovată de măsurile lui Joseph-Marie Terray, vezi Henry C. Clark, *Compass of Society: Commerce and Absolutism in Old-Regime France*, Lexington Books, 2006, p. 153–221.

Pentru aceasta, ar trebui rânduită o companie sub numele de Compania Mării Negre care ar da de îndată o cu totul altă dezvoltare agriculturii, produselor, comerțului activ și pasiv al celor două provincii.

Marsilia sau Toulon par a fi porturile cele mai potrivite drept sediu general al acestei companii.

Poporul de aici trece drept foarte leneș, poate că așa și este?¹⁴⁶ Dar el nu poate fi tocmnit la aproape nici un fel de muncă, acolo nu există aproape deloc salariu, la ce i-ar folosi munca? Gândind astfel, el se mărginește să fie destul de prost îmbrăcat, să mănânce și să doarmă. Să aibă foloase de pe urma muncii sale, să i se dea salarii și atracția, certitudinea câștigului și toate acestea îl vor metamorfoza într-un muncitor folositor și îndemânat. Și câte mii de oameni nu vor fi angajați direct în noul comerț? Câștigul se va revărsa asupra tuturor celorlalți, chiar și asupra acelor care rămân în casele lor și în general asupra tuturor claselor națiunii.

În afară de marile țeluri ale comerțului mai sus-amintite, munții ce poartă numele de Munții Carpați, care despart cele două provincii de Ungaria și de Transilvania, ascund înăuntrul lor mine de aur, argint, cupru, fier, cositor, plumb, cinabru, ocră, arsenic, sulf, marcasit, alaun, marmură și alte minerale. Am o mică hartă a Valahiei pe care sunt arătați munții în care se află principalele mine. Prințul Cantemir spune în istoria sa că domnii și boierii nu au îndrăznit niciodată, sub cârmuirea otomană, să exploateze minele, de teamă ca nu cumva turcii să încaseze, singuri și doar pentru ei, toate veniturile, împovărând locuitorii cu noi munci și corvezi¹⁴⁷.

Mai multe râuri poartă nisip și fire de aur pe care egiptenii, numiți țigani, știu cum să-l strângă, dar pe care, lipsiți de credință, îl vând în afara [țării]¹⁴⁸.

Regele trebuie să asigure aceleași companii un privilegiu exclusiv de 40 de ani pentru exploatarea acestor mine. Se știe că sunt foarte bogate, vor fi un nou Peru pentru compania care le va deschide. Noi mergem să căutăm bogății în Indii și le nesocotim pe cele care sunt aproape sub ochii noștri.

Toți munții și pământurile care cuprind aceste mine au păduri imense pline de lemn de stejar, carpen, fag, brad, ulm, frasin și alte specii, de toate mărimile. Toți

¹⁴⁶ Lenea românilor este un motiv ce revine destul de des în relatările călătorilor străini din această perioadă, vezi de exemplu relatarea lui Erasmus Heinrich Schneider von Weismantel în *Călători străini*, vol. 8, dar și în descrierea moravurilor moldovenilor de Dimitrie Cantemir. Pentru o încercare de a interpreta aceste observații prin prisma unei „etici ortodoxe”, care condamnă profitul, vezi D. Barbu, „Etica ortodoxă și „spiritul” românesc”, în *Firea românilor*, ed. Daniel Barbu, București, 2000, p. 40–50.

¹⁴⁷ „Dar Alpii noștri nu sunt lipsiți nici de bogăția obișnuită a munților, adică de mine de minereuri. Dar, în vremurile vechi, și cumpătarea Principilor și lipsa de băieși de mină au împiedicat deschiderea lor. În vremurile noastre, le-au stat piedică Moldovenilor lăcomia Turcilor și teama ca, tot căutând bogății, să nu-și piardă, odată cu moșia, și truda și câștigul. Dar că munții nu-s lipsiți de aceste avuții subpământene stau drept dovadă pâraiele ce curg de la poalele lor[...] Pe acestea le culeg Țiganii, le curăță de murdărie, și-și dobândesc de acolo atâta aur, încât, în fiecare an, îi pot plăti Soției Principelui, sub numele de dare, și patru ocale de aur, care fac 1 600 de dramuri”, în D. Cantemir, *Descriptio*, p. 89–90.

¹⁴⁸ Pasajul despre bogățiile munților Carpați se regăsește, cuvânt cu cuvânt, la începutul memoriului din 1782, adresat lui Bilistein, vezi Hunnuzaki, XIX/1, doc. 61.

acești munți și toate aceste păduri sunt proprietăți neînsușite, fără vreun fel de venituri pentru proprietari. Compania s-ar înțelege cu aceștia pentru un preț neînsemnat, ceea ce ar face foarte puțin costisitoare exploatarea acestor mine. Cu toate acestea, ea ar aduce un beneficiu dublu, atât proprietarilor cât și companiei¹⁴⁹.

Munții și pământurile pe care se găsesc aceste mine aparțin mănăstirilor, seniorilor numiți boieri, mazililor sau răzeșilor¹⁵⁰, iar unele sunt cedate suveranității. Nu există nici un proprietar capabil să deschidă aceste mine, nici prinții nu o pot face. Așadar, acestea sunt comori îngropate pentru proprietari, pentru popoare și pentru întregul comerț european.

Potrivit obiceiului european, minele de aur și de argint aparțin suveranilor, care-i despăgubesc pe proprietari cu contravaloarea pământurilor. Întrucât în aceste provincii, acest obicei nu este nici cunoscut, nici în vigoare, ar trebui făcută o deosebire între minele de aur și de argint și toate celelalte. Concesiunea ar acorda exclusiv companiei minele de aur și de argint, plătind proprietarilor o compensație pentru valoarea pământului și o recompensă pentru pădure. Oricum, pentru ei ar fi un câștig statornic și nou, de vreme ce nici ei, nici strămoșii lor nu au avut niciodată vreun folos și de vreme ce, după cei 40 de ani de concesiune, totul li se va înapoia. Dar în această perioadă de timp, ce circulație a numerarului!¹⁵¹

Cu privire la minele de cupru și la celelalte, ele trebuie de asemenea încredințate companiei prin concesiune, pentru același număr de ani, sub condițiile și pe temeiul invocat cu privire la minele de aur și de argint¹⁵².

¹⁴⁹ Paragraf reluat în memorial din 1782.

¹⁵⁰ Boiares, Mazils, Reseschs.

¹⁵¹ Pasajul similar din memoriul din 1782 este considerabil mai dezvoltat: *Marele Senior [sultanul] are suveranitatea directă și supremă: el o încredințează pentru a fi exercitată un timp, sau potrivit voinței sale, celor doi prinți numiți hospodari, care nici nu au și nici nu pot obține vreun drept de proprietate asupra suveranității, sau asupra drepturilor și atributelor suveranității. Există prin urmare motive să credem că proprietatea deplină asupra minelor aparține doar proprietarilor pământului, în afară de o neînsemnată răsplată pentru suveran, dacă acesta o va cere. Potrivit opiniilor lui Cantemir, există totuși motive să credem că Turcii vor dori să ceară oarecare drepturi ca omagiu pentru suveranitate. Așadar, compania trebuie să fie sub protecția ministerului, să se adreseze Porții pentru a obține privilegiul concesiunii, după care va negocia cu proprietarii minelor, pământurilor și pădurilor prețul despăgubirilor. Despăgubirea pentru prima concesiune nu poate fi prea importantă, pentru că până acum toate aceste proprietăți au fost moarte pentru stăpânii lor. Tot ceea ce vor primi de la companie le va aduce un câștig sigur și nou, de vreme ce nici strămoșii lor, nici ei, nu au beneficiat niciodată în vreun fel, și fără companie, nici nu ar fi beneficiat, iar după 30 sau 40 de ani de concesiune dreptul de folosință va fi înapoiat dreptului de proprietate, în așa fel încât proprietarii să se bucure și să dispună de el după cum vor crede de cuviință. Proprietarii nu trebuie să fie forțați să-și concesioneze pământurile împotriva dorinței lor. De vreme ce ei nu ar putea să refuze decât dintr-un capriciu, aceasta ar fi o speță a maximei de drept roman, potrivit căreia binele public este mai presus de interesele particulare. Așadar, suveranul ar avea dreptul să acorde o concesiune și un privilegiu general, fără de care o companie nu se poate angaja în cheltuielile unei asemenea activități.*

¹⁵² Și acest paragraf este mai dezvoltat în memoriul din 1782: *În întreaga țară fiecare senior este liber să deschidă pe pământul său mine de cupru, de fier și altele, care se găsesc acolo. Boierii moldoveni și valahi, care, potrivit constituției provinciilor lor, au pe pământurile lor drepturile senioriale cele mai întinse, îl au cu siguranță și pe acesta, în chip deplin. În situația lor actuală acesta este pentru ei un drept mort. Se poate prin urmare presupune că ei le vor ceda de bună voie și la un preț bun aceleași companii, fără a fi necesar a le cuprinde în concesiune. Libertatea pe care o vor avea va fi un motiv pentru a-i determina să le cedeze o vreme, până când vor vedea mijloacele prin care ar putea ei înșiși să le exploateze.*

Cu toate acestea, compania trebuie să-și dea toată silința să menajeze scrupulele și chiar prejudecățile proprietarilor, atât în obținerea concesiunii, cât și în punerea ei în aplicare.

Ministerul otoman, întrevăzând o creștere a veniturilor sau a excedentului cuvenit lui, va fi dispus să acorde concesiunile, privilegiile și toate favorurile care îi vor fi cerute¹⁵³.

Prinții vor privi cu plăcere acest nou belșug care le va crește veniturile și le va înlesni încasarea celor vechi. Astfel, sunt motive să credem că ne vor promite toate înlesnirile și tot sprijinul din partea lor. Compania, după ce va fi obținut de la Poartă concesiunile și privilegiile necesare, va trebui să dea acestor prinți, în fiecare an, câteva daruri și plocoane pentru a le păstra bunăvoința.

Proprietarii pământurilor, o repet, vor găsi un câștig statornic și nou, ceea ce va asigura adevărată lor. Astfel, totul se potrivește pentru a face foarte ușoară obținerea concesiunii și pentru a garanta punerea ei în practică.

M-am însurat în Moldova cu o domnișoară din casele [boierești] de frunte, a cărei familie este proprietara multor pământuri. Am petrecut aici cinci ani, i-am studiat trăsăturile naturale și chiar morala și politica. Cred că pot făgădui că voi fi folositor companiei. Întrucât, totuși, ea nu poate fi întemeiată, nici nu poate începe pe baza expunerii unui particular, oricât de seducătoare și veridice ar părea afirmațiile sale, am onoarea de a mă adresa direct ministrului pentru a alege negustori de încredere, care vor trimite la fața locului negustori experimentați, naturaliști, mineralogi, mineri și alte feluri de experți. Apoi, compania va putea fi întemeiată pe baza raportului acestora și, dacă va găsi acolo câștig, va putea face promisiuni.

Pentru un foarte mare câștig, compania ar trebui să întemeieze în cele două provincii sticlării pentru toate felurile de sticlă, manufacturi pentru sare de leșie și drobușor de vopsit și toate celelalte manufacturi ce consumă lemn și cărbune. În părțile în care aceste clădiri ar trebui ridicate, lemnul nu are nici un fel de valoare, multe milioane de stejari, de fagi, de carpeni și de alte specii de copaci zac întinși pe pământ. Proprietarii pădurilor ar da ceva bani pentru a fi folosiți, fie ridicați, fie arși, astfel, ei ar câștiga un nou teren. Toate manufacturile și fabricile ale căror cheltuieli cresc datorită folosirii lemnului și cărbunelui, vor produce cu costuri foarte mici și, astfel, vânzarea va fi într-un totuși garantată¹⁵⁴.

¹⁵³ Pentru problema constrângerilor dominației otomane asupra comerțului Principatelor, vezi studiile lui Bogdan Murgescu, *Avaturile unui concept: monopolul comercial otoman asupra Țărilor Române*, RI, 1, 1990, nr. 9–10, p. 819–845 și *Comerț și politică în relațiile româno-otomane (secolele XVI–XVIII)*, RI, 8, 1997, nr. 9–10, p. 573–590.

¹⁵⁴ Memoriul din 1782 cuprinde alte câteva scurte articole. Dau în continuare titlul acestora, adăugând cuprinsul lor doar atunci când apar elemente noi față de memoriile precedente ale lui Biliștein: (6) *Morile și ciocanele hidraulice pentru fier*; (7) *Piața de desfacere pentru toate aceste produse de cupru și fier - Piața de desfacere pentru toate aceste produse de cupru, fier și de alte metale prelucrate va fi foarte întinsă și în plus, sigură, mai întâi în interiorul celor două provincii, la Constantinopol, în Bulgaria, în Crimeea, pe țărmurile Mării Negre și în alte părți*. (8) *Hotărârile Ministrului Otoman*. (9) *Hotărârile Hospodarilor-Compania, după ce a obținut de la Poartă concesiunea, trebuie să dea un dar în fiecare an prinților numiți Hospodari, arătându-le cinstirea și respectul cuvenit, pentru a-i păstra de partea sa și pentru a-i determina să sprijine îndeplinirea unor țeluri care sunt importante și pentru provinciile lor și pentru binele locuitorilor din toate clasele. Pentru Hospodari mai cu seamă, vor fi o nouă sursă pentru a le crește veniturile. Trebuie așadar să se asigure dinspre partea lor întregul sprijin și ajutor în executarea [planurilor companiei]*; (10)

Planul propus conține mai multe avantaje sigure. Primul în ceea ce privește Poarta, seniorul suzeran. Al doilea în ceea ce-i privește pe prinți, seniorii vasali. Cel de-al treilea, în ceea ce-i privește pe toți proprietarii de pământuri, care sunt cu precădere boierii. Cel de-al patrulea, în ceea ce-i privește pe toți lucrătorii.

Negustorii și oamenii trimiși în recunoaștere trebuie să fie îndrumați către ambasadorul regelui la Poartă și recomandați de ministru. Ambasadorul nu va întâmpina mari obstacole în negocierile sale, ci doar o încetineală, după cum stă în obicei ministerului otoman.

Adeseori, noi am parcurs cele două emisfere și acesta cu o mare pierdere de oameni și de bani, pentru a căuta noi direcții de comerț, pentru a întemeia o colonie. Planul meu le oferă pe amândouă, aproape sub ochii noștri și la îndemâna noastră.

Ca urmare, compania ar putea avea factorii în cele două capitale, sau comptoare, precum și în porturile Galați sau Cetatea Albă și un consul general precum în Schele¹⁵⁵.

Imperiul Otoman a privit și va privi întotdeauna Franța drept o putere vrednică de interes, după cum și Franța a considerat la fel Imperiul Otoman. Eșecurile războiului, care tocmai s-a terminat, pot răci puțin atitudinea ministrului otoman; dar după un an sau doi, el va uita nefericirile trecute, lucrurile vor reveni pe făgașul cel vechi, adevărata politică își va recăpăta drepturile, cele două puteri își vor regăsi înțelegerea și armonia. Comerțul și navigația întrețin între supușii puterilor o legătură, un interes reciproc. Ele țin în chip lăuntric de politică, strângând nodurile prieteniei și ale bunei înțelegeri între aceste puteri. Așadar, noul comerț, noile rânduieli propuse, au și avantajul de a zămisli noi legături, noi interese și de a le întări pe cele vechi, între Franța și Poartă. Datorită acestor calități, îndeplinirea lor este atrăgătoare pentru rege și pentru Franța și le garantează protecția cea mai de seamă.

Baronul de Bilistein,
Versailles, 9 martie 1776

Manufacturile de arme și unelte; (11) Sticlăriile; (12) Sarea de leșie; (13) Fabrici de hârtie; (14) Factorii de întemeiat – Franța a dus meșteșugurile atât de sus, încât acestea au devenit acum prea multe. Franța are o infinitate de muncitori, chiar și de meșteșugari de toate felurile, cărora le lipsește lucrul. Un mare număr dintre ei își vor părăsi meseriile și muncile, vor stabili meșteșuguri noi, vor perfecționa altele, îmbogățind străinii rivali, adesea dușmani, cărora le vor spori populația, comerțul și toate celelalte mijloace. Alții pier datorită diferenței de climat și din alte nenorociri. Franța îi pierde cu toate familiile lor, cu toți urmașii. Toți acești meșteșugari și muncitori atrași în aceste provincii de siguranța slujbei și a câștigului vor întemeia factorii, care vor conserva sentimentul național, speranța de a se întoarce în țară după ce vor fi strâns o oarecare avere, (15) Un nou debușeu pentru Franța; (16) Siguranța noilor factorii, (17) Armonizarea manufacturilor (din Principate cu cele din Franța)

¹⁵⁵ Cu doi ani mai înainte, în 1774, un alt călător străin ce își încercase norocul în Principate, Gian Pietro Nagny, fost secretar al lui Grigore Ghica, înaintase un memoriu ducelui d'Aiguillon în care propunea constituirea unui post de consul în Moldova, enumerând avantajele comerciale pe care Franța le-ar putea obține în această țară, vezi Al. Stroev, *Les espions français en Russie durant la guerre entre la Russie et la Turquie (1768–1774)* în *L'influence française en Russie au XVIIIe siècle*, ed. J.- Poussou, A. Mezin, Y. Perret-Gentil, 2004, p. 589. Primele consulat franceze în Moldova și Țara Românească au fost deschise în 1797.

(1790)

Diplomatul otoman Azmi Ahmed efendi a călătorit prin Țara Românească și Transilvania în cursul voiajului diplomatic întreprins de la Istanbul la Berlin, în perioada cuprinsă între noiembrie 1790 – martie 1792¹.

S-au conservat puține informații certe asupra vieții și carierei lui Azmi Ahmed. S-a născut la o dată anterioară anului 1749 (anul dispariției părintelui său), probabil în jurul anului 1740 și a decedat pe la 1821, fiind înmormântat la Istanbul, în cimitirul din cartierul Eyub. Ascesiunea lui în departamentele centrale ale marelui vizirat (*Divan-i Hümayün*), s-a datorat protecției și susținerii oferite de ruda sa, renumitul om de stat Resmi Ahmed (1700–1783). Natura rudeniei între Azmi Ahmed și Resmi Ahmed este controversată. Specialistul în istoriografia otomană, Franz Babinger l-a considerat pe Azmi Ahmed ca nepot al lui Resmi Efendi², în vreme ce în studii mai recente este nominalizat atât cumnat³, cât și ginere⁴. Reprezentantul Prusiei la Istanbul, baronul von Diez, care l-a cunoscut pe Azmi Ahmed în capitala de pe Bosfor și l-a reîntâlnit ulterior în Prusia, în corespondența trimisă suveranului său îl aprecia pe oficialul turc drept nepot al lui Resmi Ahmed⁵.

Îndeplinind o dregătorie mărunță, Azmi Ahmed l-a însoțit pe Resmi Ahmed, însărcinat cu o solie la Berlin în anul 1763, delegație care la dus și la înapoiere a călătorit prin Moldova și Țara Românească. În 1787, în anul deschiderii războiului otomano-rus, a fost trimis în misiune la cărmuitorul Marocului (*Fas*), Molay Mehmed cu obiectivul de a crea dificultăți flotei ruse din Mediterană⁶. La o dată necunoscută, însă anterioară anului 1790, a avansat la postul *mektupcu*, adică secretarul cabinetului marelui vizirat, dregătorie care i-a deschis accesul la eșalonul superior al administrației otomane. După misiunea din Prusia, Azmi efendi ca înalt demnitar a condus diferite departamente din sfera finanțelor centrale, răspunzând de controlul strâmtorilor (*Boğaz nazırı*); aprovizionarea alimentară (*hububat nazırı*) etc. A condus pentru scurtă vreme al doilea defterdarlâc (*şikki sani defterdari*) al imperiului și apoi ministerul afacerilor interne (*rikab-ı hümayun kethudası*)⁷.

¹ Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III. 1789–1807*, Cambridge, Massachusetts, 1971, p. 189, probabil printr-o eroare mecanică, a prelungit stagiul lui Azmi Ahmed efendi la Berlin în intervalul 1790–1794.

² Fr. Babinger, *Die Geschichtsschreiber der Osmanen und ihre Werke*, Leipzig, 1927, p. 329.

³ M. Guboglu, *Doău manuscrise turcești de Ahmed Resmi efendi în biblioteca „V.A. Urechia” din Galați privind țările române*, în vol. *100 de ani de la înființarea primei biblioteci publice din județul Galați*, Galați, 1974, p. 150.

⁴ Virginia H. Aksan, *An Ottoman statesman in war and peace: Ahmed Resmi Efendi. 1700–1783*, Leiden, New York, Köln, 1995, p. 28 (ginere); p. 87 (cumnat).

⁵ Otto Müller-Kolshorn, *Azmi Efendis Gesandtschaftsreisen an den preussischen Hof. Ein Beitrag zur Geschichte der diplomatischen Beziehungen Preussens zur Hohen Pforte unter Friedrich Wilhelm II.*, Berlin, 1918, p. 94.

⁶ Faik Reşit Unat, *Osmanlı sefirleri ve sefaretnameleri*, ed. Bekir Sıtkı Baykal, ed. IV, Ankara, 2008, p. 148–149. Despre misiunea în Prusia, *ibidem*, p. 149–154.

⁷ Detalii asupra carierei lui Azmi Ahmed efendi la Gümeç Karamuk, *Ahmed Azmi Efendis Gesandtschaftsbericht als Zeugnis des osmanischen Machtverfalls und der beginnenden Reformära unter Selim III*, Frankfurt/M., 1975, p. 202–207.

Solia condusă de Azmi Ahmed fiind de rang inferior, în ierarhia protocolului diplomatic, suita sa nu era impunătoare. A fost însoțit de un număr redus de slujitori, cum rezultă și din totalul atelajelor și bidiviilor închiriate în menzile amplasate în afara hotarelor Imperiului otoman; printre oficiali s-au aflat Mustafa efendi, cu rang de secretar al ambasadorului și hatmanul Constantin Caragea (*Karaca*), în calitate de dragoman⁸.

Azmi Ahmed Efendi și-a îndeplinit misiunea în conjunctura evoluției dezastruoase a războiului început în 1787, confruntare care opunea Imperiului Otoman două forțe coalizate: Austria și Rusia. Biruit pe câmpurile de luptă de inamicii săi care ocupaseră Moldova și Țara Românească, „trădat” de aliatul său, Prusia, cu care încheiase o alianță formală la începutul anului 1790⁹, Selim III, al cărui obiectiv maximal prioritar îl constituia recuperarea Crimeei, a parafat un armistițiu preliminar cu Austria la Giurgiu în luna septembrie¹⁰, cu speranța că va opri ofensiva rusă prin activarea regelui Prusiei contra Rusiei.

În luna decembrie, când Azmi Ahmed efendi a părăsit patria, deja debutaseră tratativele de pace turco-austriece purtate la Șistov, iar rușii lansaseră asaltul asupra cetăților otomane de la gurile Dunării (Ismail, Tulcea, Măcin), pentru a debarca în Dobrogea.

La revenirea în patrie, în primăvara anului 1792, a elaborat un „Raport de solie” (*Sefaretname*) asupra misiunii îndeplinite în Prusia. Relatarea cuprinde o sumară descriere a itinerariului străbătut prin Țara Românească și Transilvania.

Ediții ale *sefaretname*-ului lui Azmi Ahmed efendi: *Sefaretname-i Ahmed Azmi*, Istanbul 1303 H./1885–1886; raportul rezumativ este inclus în vol. V din „Istoria” (Tarih) a lui Cevdet Pașa, operă care a cunoscut mai multe ediții (v. *Cevdet Pașa tarihinden seçmeler*, vol. I, ed. Sadı İrmak, Behçet Kemal Çeğlar, Istanbul, 1973, p. 375–389). În 1918, Otto Müller – Kolshorn a tipărit doar traducerea în limba germană a raportului de ambasadă utilizând un manuscris aflat în Germania. Folosind un manuscris stanbuliot, în 1975, istoricul Gümeç Karamuk a tălmăcit tot în limba germană (fără transliterare) textul original al lui Ahmed Azmi efendi.

Fragmentele reproduse aici constituie traducerea textului raportului de ambasadă, în variantele publicate de Otto Müller-Kolshorn¹¹ și de G. Karamuk¹².

Deoarece i s-a anunțat comandantului (*muhafız*) fortăreței din Vidin, excelenței sale, fericitului Ali pașa, că noi plănuim să intrăm în Vidin în ziua următoare, așadar când ne-am apropiat, au venit pentru a ne întâmpina, înaintea menționatului pașa, vistiernicul și agaua pașalei, cât și secretarul seraschierului din Vidin, excelența sa, Mehmed pașa, acompaniați de circa patruzeci până la cincizeci de slujitori; ne-au condus în locul de încartuire, pregătit de către ei în interiorul fortăreței Vidin.

⁸ Identitatea translatorului este dezvăluită într-un *berat* din 27 iulie 1793. Actul otoman precizează că dragomanul hatmanul Constantin Caragea a primit privilegii în vara anului 1792 deoarece și-a îndeplinit slujba pe lângă Azmi Ahmed „potrivit cerințelor sale de supunere și că a arătat devotament și credință”, M.A. Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. III, 1791–1812, București, 1986, doc. 22, p. 48–50.

⁹ La 31 ianuarie 1790, baronul von Diez, încalcând competența acreditată, a semnat la Istanbul în numele regelui Prusiei o alianță formală cu Imperiul Otoman, parafată de partea turcă de ministrul de externe (*reis ül-kuttab*), Mehmed Rașid Efendi și de judecătorul armatei (*kadiasker*) din Rumelia, Mustafa Așir Efendi, St. J. Shaw, *Between Old and New*, p. 46.

¹⁰ A.I. Bağış, *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire*. Sir Robert Ainslie's Embassy to Istanbul, 1776–1794, Istanbul, 1984, p. 113.

¹¹ Otto Müller-Kolshorn, *Azmi Efendis Gesandtschaftsreise*, p. 29–35, 61.

¹² G. Karamuk a inclus în lucrarea sa (*Ahmed Azmi...*) o anexă documentară care cuprinde cele 44 pagini ale mss. lui Azmi Efendi (din biblioteca Millet Genel Kütüphanesi, mss. nr. 825), reproduse fotografic. Grație acestei inițiative, deși ar fi fost la fel de utilă și o transliterare în caractere latine, putem stabili indubitabil că satul aflat între Calafat și Craiova se numea *Cioroiu* și nu *Cioroiășu* (identificare propusă de cei 2 editori ai textului integral). Toponimul de la p. 3, rândul 6, se poate citi doar *Cioroiu* sau cu alte variante de vocale tari (textul este vocalizat).

În ziua de după sosirea noastră, dragomanul nostru¹³ a fost trimis – împreună cu un altul, un prusac repartizat suitei noastre, din partea ambasadorului prusac plenipotențiar din Istanbul¹⁴ – în Calafatul¹⁵ aflat dincolo. Deoarece s-a dat de știre căpitanului¹⁶ ungur din partea austriacă, care rezida în Calafat, că noi intenționăm să călătorim prin Austria către Prusia, și pe deasupra pentru că în ziua sosirii noastre în Vidin fuseseră înștiințați – de menționatul seraschier, înaintea amintitului căpitan – oamenii noștri trimiși dincolo, cu zece slujitori, au vegheat ca până să sosim la Calafat, să ni se pună la dispoziție trăsurile și caii tocmiți, ca să ajungem la Craiova, capitala celor cinci districte, numite Valahia Neagră¹⁷.

Deoarece oamenii noștri se înapoiaseră la Vidin cu vestea „se poate traversa când se dorește”, în ziua de miercuri 8 decembrie [1790]¹⁸ am trecut dincolo bagajele noastre, pe bacuri neacoperite¹⁹ și câteva ore mai târziu am trecut și noi într-un caic, cu cinci banchete (*beş oturaklı çete kayığı*)²⁰, aparținând comandantului fortăreței din Vidin.

Având în vedere că de la Calafat până la Craiova majoritatea satelor aflate pe drum erau pustiite și nelocuite, ne-am propus să mergem, răstimp de zece ore, până la al doilea popas, în satul numit Cioroiu²¹; însă, de vreme ce aici nu era niciun cal de poștă, iar caii înhâmați proveniți din satele dimprejur, erau costelivi și înfometati, până seara nu s-a ajuns la locul de popas. Deoarece în acea zi ninsese deja destul de mult, iar după amiază s-a stărnit un vânt puternic, astfel încât vizitii noștri erau aproape înghețați, a fost trimis înainte unul dintre călăreții care fuseseră repartizați suitei noastre, pentru a ajunge cât mai iute la destinație.

¹³ Hatmanul Constantin Caragea.

¹⁴ Friedrich Wilhelm Ernst von Knobelsdorff, ambasadorul care l-a înlocuit pe baronul von Diez.

¹⁵ În textul turcesc *Kalafat*.

¹⁶ Am tradus termenul *kapudan* prin căpitan.

¹⁷ Valahia Neagră este traducerea liberă a toposului turc *Kara Eflak*, prin care administrația otomană desemna de fapt regiunea Oltenia. Cele cinci județe (*beş kaza*) indicate de raport erau: Vâlcea; Jiul Superior; Jiul Inferior; Mehedinți și Romanați. Expresia „cele cinci județe din partea Craiovei” (*Krayova tarafında beş kaza*) apare în raportul trimis Porții de Nicolae Mavrogheni în noiembrie 1788, V. Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711–1821). Documente turcești*, București, 1984, doc. 201, p. 574–578.

¹⁸ Data *1 rebi ül-ahır 1205 H.* din calendarul musulman corespunde cu 8 decembrie 1790 din calendarul solar.

¹⁹ În text *üstüaçık* – „deschis deasupra”. În terminologia navală otomană prin *üstüaçık* se desemna o luntre în formă de șaică, cu vâslași și pânză, utilizată pe Dunăre și țărmurile Mării Negre pentru operațiuni de transport, M.Z. Pakalin, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, vol. III, Istanbul, 1971, p. 561.

²⁰ În text *çete kayığı*. Tip de ambarcațiune ușoară care utiliza pentru propulsare numai vâsle. Caic mai lung decât tipul *üstüaçık*, utilizat pe fluviu pentru transportul tunurilor și munițiilor, M. Sertoğlu, *Resimli osmanlı tarihi ansiklopedisi*, Istanbul, 1958, p. 66.

²¹ Pe harta ridicată de Specht, între septembrie 1790 – mai 1791, satul Cioroiu este amplasat pe drumul care lega Calafat de Craiova, *Militärische Carte der Kleinen oder Oesterreichischen und grossen Wallachei, welche beide zusammen aus 394 Sectionen bestehet, und wehren dem Waffenstillstand zwischen der k. k. und der türkischen Armee vom Monat September 1790 bis Ende May 1791 durch den General-quartiermeisterstab unter der Direction des Obristen Specht geometrisch aufgenommen, und in das reine ausgezeichnet worden. Diese Carte ist in den halben Masstab der wiener Zoll zu 2000 Schrit in 108 Blaettern zusammengesetzt. Masstab von 10.000 Schritten*. Satul Cioroiu din jud. Dolj este atestat în ultima treime al veacului XVI-lea, fiind oferit în danie de jupanita Vlădaia, devenită monahia Eufrosina, către Episcopia Râmnic, *DRH.B. Țara Românească*, vol. VII (1571–1575), ed. Șt. Ștefănescu, O. Diaconescu, București, 1988, doc. 184, p. 243–244.

La solicitarea noastră pentru cinci până la zece cai zdraveni, căpitanul ungur însărcinat cu paza sus-amintitului sat Cioroiu, ne-a pus la dispoziție, să ne parvină, nouă vizitii și optsprezece cai. Așadar, noaptea, pe la trei ore după asfințit, am ajuns la popas. Craiova este la o distanță de doar zece ore de amintitul sat. Însă, deoarece drumurile erau deluroase și noroioase și, pe de altă parte, caii – cum s-a spus mai sus – erau fără vlagă, cu siguranță la Craiova nu se putea ajunge într-o singură zi; prin urmare, noi am conștientizat, o noapte, într-un sat ruinat, situat la cinci ore depărtare de Craiova. În ziua următoare, către seară am intrat fericiți în Craiova, în conacul care ne fusese pregătit.

Deoarece noi, în orice caz, pentru a ajunge în Prusia trebuia să călătorim prin mijlocul Austriei, ambasadorul plenipotențiar prusac din Viena (*Beç*)²², cu bună chibzuință, solicitase anterior, în scris, de la împăratul roman²³ un permis de trecere pentru călătoria noastră. Și pe această bază, au plecat ordine de la menționatul împărat către toate locurile avute în vedere, ca în cursul călătoriei noastre să ne fie livrate cai și trăsură, pentru noi, pentru suită, pentru bagaje contra unei sume de bani potrivite, care urma să fie achitată de noi, pentru a ajunge în siguranță și teferi la frontiera prusacă.

Printr-un curier (*kuryer*) plecat anterior de la Istanbul²⁴ la Berlin, care se întorcea în ziua trecerii noastre către Calafat, a ajuns în mâna noastră copia amintitei porunci, care fusese atașată unei scrisori a menționatului emisar. La sosirea noastră în Craiova a venit la noi un maior de la generalul (*general*) austriac care se găsea acolo. După ce ne-a întâmpinat cu binețe potrivit obiceiului ceremonial, a întrebat: „Dumneavoastră aveți un permis de trecere²⁵ de la Istanbul (*Asitane-i saadet*)²⁶ care să vă permită călătoria de traversare prin Austria?”. La care eu i-am explicat: „Din Istanbul (*der-i Aliyye*) nu avem niciun document, dar au fost date porunci de împărat – după cum s-a arătat mai sus în amănunțime – și copia uneia din acelea ne-a fost trimisă nouă”. La acestea, eu i-am arătat lui copia. El a replicat: „Dacă îmi permiteți aș dori să o duc generalului, prietenul dumneavoastră”; a luat-o și a dus-o generalului. Deoarece încă nu ajunseseră vreo știre la numitul general în legătură cu ordinele dispuse în modul descris mai sus, acesta era nedecis ce să întreprindă. Totuși, deoarece din București (*Bükreş*), a venit un ordin în sensul conținutului aceluși înscris, el îndată a întocmit o scurtă misivă și ne-a pus-o la dispoziție împreună cu copia pe care i-o trimiseseam.

Deoarece în scrisoarea sa se menționa că pentru noi era necesar să rămânem în carantină la Craiova, de la cinci până la zece zile, așadar am hotărât ca din ziua sosirii noastre să evităm, vreme de opt zile, o întâlnire cu alți oameni, astfel încât am zăbovit doar în locul de încartuire. Înainte de a cincea zi, după intrarea noastră în carantină, a venit din nou un om de la amintitul general; după ce a întrebat de starea și sănătatea noastră a anunțat că a venit din nou o scrisoare de la București, cu conținutul că deoarece în Istanbul nu era nicio molimă, nu ar mai fi necesară o rămânere în continuare în carantină; să fie pregătiți cai și trăsură pentru ziua în care

²² Diplomatul Konstans Philipp Wilhelm Freiherr v. Jacobi – Kloest.

²³ Împăratul Leopold II.

²⁴ În text *der-i Aliyye* = Înalta Poartă *alias* Istanbul.

²⁵ În textul turcesc *ruhsatname* cu sensul de permis, autorizație.

²⁶ Centrul sau cuibul fericirii.

vom dori să călătorim mai departe. Apoi, imediat chiar generalul a sosit în casa noastră și s-a scuzat, cu explicația: „pentru dumneavoastră, nu ar fi fost necesară o sedere în carantină. Dar dacă nu am fi înfăptuit acest lucru, s-ar fi produs indignare și nemulțumire în rândul populației”.

Ținându-se cont că ținutul Valahiei se termină la Orșova (*Irșova*), în Craiova s-a mai poposit încă o zi pentru găsirea trăsurilor necesare până la Orșova și obținerea orezului și a altor lucruri trebuincioase, care în cursul călătoriei nu ar fi fost obținute. În ziua următoare, la plecarea spre Orșova, ne-au fost repartizați, ca escortă de protecție, un căpitan cu cinci sau șase oameni călări.

Ada Kaleh se află față în față cu Orșova. Inițial, locul de încartuire trebuia să fie în această fortăreață. Deoarece, din diverse motive, locul de încartuire s-a transferat la Orșova, la apropierea noastră de Ada Kaleh, a venit la noi un maior din partea unui general însărcinat cu protecția acestei fortărețe și ne-a anunțat, după ce s-a interesat de starea și de sănătatea noastră, că în Orșova ar fi gata pentru noi caii de drum și că a fost desemnat pentru suita noastră un căpitan călăuză până la Timișoara. Deci s-a mers spre Orșova. Ne-am odihnit acolo o noapte. În ziua următoare am trecut, sub îndrumarea căpitanului, prin trecătoare de la Mehadia spre Timișoara. Și la această fortificație s-a ajuns în cinci zile. Guvernatorul acesteia, un general de origine spaniolă, fiind un om ospitalier, ne-a trimis, de îndată ce am sosit în Timișoara, un emisar special; după ce el s-a interesat de starea și de sănătatea noastră, prin invitația la conacul său, ne-a arătat prin modul cel mai politicos și binevoitor deplină ospitalitate. Deoarece nu era nicio posibilitate de înnoptare în unele popasuri de pe drumul de la Timișoara la Buda, am fost sfătuiți, în cursul unei discuții cu amintitul general, cum am putea ajunge cel mai bine la Buda. Acesta era de părere că dacă pe zi s-ar merge câte opt ore, în timpul nopții s-ar putea găsi încartuire corespunzătoare. Însă, dacă se dorea să se meargă mai mult de opt ore, acest lucru ar fi fost foarte obositor pe drumurile îngreunate de apropierea iernii. Din acest motiv noi am hotărât să mergem zilnic până la Buda, câte opt ore, timp de zece zile. Am plecat în direcția Budei cu un oficial, însărcinat de general cu însoțirea noastră.

În a treia zi de la plecarea noastră de la Timișoara am ajuns la Kanija și în a patra zi am traversat, cu o ambarcațiune numită bac, râul Tisa care desparte provincia Timișoara de provincia Buda. Acum am hotărât să rămânem în fortăreața de pe drum, numită Seghedin.

<CĂLĂTORIA DE REVENIRE LA ISTANBUL – 1792>

Fiind îndeplinite unele din cele mai acute necesități ale călătoriei, am plecat de acolo <de lângă Viena> și după ce am trecut de fortărețele din Buda și Timișoara, am parcurs și depășit drumurile impracticabile ale Transilvaniei și trecătoarea transilvăneană; așadar, am ajuns în orașul Sibiu (*Hermenistat*), numit și *Sibin*, care trebuie socotit între cele mai mari orașe ale Transilvaniei, situat la patru ore distanță de hotarul Țării Românești (*Eflak*); după un popas de o zi, am traversat teritoriul Țării Românești și călătorind vreme de trei, patru zile am atins Bucureștiul; de la București în trei zile am ajuns la malul Dunării; am trecut Dunărea cu ambarcațiuni neacoperite.

(1793)

Mahmud Raif Efendi a călătorit la sfârșitul toamnei anului 1793 prin Țara Românească și Transilvania, în calitate de secretar-șef (*ser katib*) al ambasadorului Yusuf Agah Efendi, numit de Selim III ca primul ambasador permanent al Imperiului Otoman la Londra¹. Se pare că decizia de stabilire a unei ambasade permanente în Anglia s-a decis în cursul întrunirii din 13 iulie de la sediul palatului Bebek, situat pe malul Bosforului, reședința ministrului de externe (*reis ül-küttab*). La consfătuirea secretă au participat din partea turcă: *reis* Mehmed Rașid Efendi, fostul *kadiasker* (judecătorul armatei) Tatarcıklı Abdullah Efendi și Gheorghe Constantin Moruzi, dragomanul Porții, și, din partea britanică, ambasadorul Sir Robert Ainslie, Stephano Pisani, translatorul ambasadei britanice, și Plobrond, secretarul ambasadorului englez². Ca prim ambasador permanent a fost instalat Yusuf Agah Efendi, care activase ca scrib în departamentul marelui vizirat și ulterior la arsenalul naval. În suita acestuia, care număra 14 membri (inclusiv slujitori), s-a aflat și Mahmud Raif Efendi, remunerat pentru misiunea sa cu suma anuală de 8000 piaștri și cu 4000 piaștri alocați ca bani de cheltuielă pentru acoperirea exigențelor călătoriei. Ceilalți membri oficiali erau: trezoreriul (*hazinedar*) Mehmed Derviş Efendi; Mehmed Tahir Efendi, fiu de aristocrat turc, musulman (*ehl-i islam kişizade*); Emanuel Persiany, primul translator (*tercüman-ı evvel*)³; Gregorio Valerianus, al doilea translator (*tercüman-ı sani*) și Yanku Savrud, fiu de aristocrat, nemusulman (*zimmini kişizade*). După sursele turcești, ultimul a fost inclus la solicitarea voievodului Țării Românești, Alexandru Moruzi⁴.

Mahmud Raif s-a născut la Istanbul în jurul anului 1761, deoarece izvoarele otomane precizează că în momentul decesului, în anul 1807, era în etate de 47 de ani. După o relatare inclusă în depeșa trimisă de ambasadorul britanic Sir Robert Ainslie din Istanbul către H. Grenville, secretarul de la Foreign Office, la 24 august 1793, Mahmud Raif numit în această lună ca secretar de ambasadă era în vârstă de 32 de ani, era stambuliot și avea reputația de onest. Anterior lucrase în aparatul birocratic al marelui vizirat, structură în care reușise să promoveze ca șef al scribilor (*baş kalfa*)⁵.

Partizan fervent al reformelor promovate de Selim III, Mahmud Raif la sugestia ministrului afacerilor externe, Mehmed Rașid, a fost numit ca secretar al lui Yusuf Agah la 12 august de marele vizir Damad Melek Mehmed Pașa (mai 1792 – octombrie 1794). Mahmud Raif Efendi a rezidat în Anglia trei ani și jumătate, răstimp în care și-a îndeplinit cu brio sarcinile diplomatice și, totodată, și-a perfecționat cunoștințele de limbă franceză, recunoscută în epocă ca limbă diplomatică în relațiile internaționale.

¹ Stanford J. Shaw, *Between Old and New. The Ottoman Empire under Sultan Selim III 1789–1807*, Cambridge, Massachusetts, 1971, p. 187–188.

² Întreprinderile ambasadorului englez la Istanbul sunt prezentate în detaliu de A.I. Bağış *Britain and the Struggle for the Integrity of the Ottoman Empire. Sir Ainslie's Embassy to Istanbul (1776–1794)*, Istanbul, 1984.

³ Armeanul Emanuel Manolachi Persiany, originar din Pera (*Beyoğlu*), cu studii neterminate la Padova, cunoscător al limbilor orientale (turcă, arabă și persană) și occidentale (latină, franceză, italiană), s-a aflat până în 1790 în slujba voievodului Nicolae Mavrogheni (1786–1790).

⁴ Mehmet Alaaddin Yalçinkaya, *Mahmud Raif Efendi as the Chief Secretary of Yusuf Agah Efendi, the First Permanent Ottoman-Turkish Ambassador to London (1793–1797)*, în OTAM, 1994, vol. 5, p. 406, n. 59.

⁵ *Ibidem*, p. 401.

Revenit în patrie, la solicitarea lui Yusuf Agah, cu intenția de a demonstra sultanului și marelui vizir importanța funcționării ambasadelor permanente, Mahmud Raif a scris în franceză lucrarea intitulată „Journal du Voyage”⁶. Din grupul jumalelor de ambasadă (*sefaret name*), cel redactat de Mahmud Raif este un unicat, deoarece toate celelalte sunt scrise în limba turcă. Intellectual fin și spirit novator, Mahmud Raif a publicat în 1798 opera „Tabloul noilor reglementări ale Imperiului Otoman”⁷. Lui Mahmud Raif i se atribuie și un „Manual de geografie” (*İcâlet ül-coğrafiyye*)⁸, tradus în limba turcă de dragomanul Yakovaki (Iacovachi) efendi⁹, imprimat în anul 1804.

Expert în diplomatie, Mahmud Raif, supranumit „Englezul” (*İngiliz*) s-a ridicat până la treapta de ministru al afacerilor externe, post pe care l-a dirijat în intervalul 1800–1805. În anul 1807 a căzut victimă în cursul unei revolte organizate de cazărmile militare din Istanbul¹⁰.

Relatarea lui Mahmud Raif asupra traseului parcurs prin Țara Românească și Transilvania este concisă. A urmat ruta pe care a străbătut-o în 1791 diplomatul Ebubekir Ratib Efendi trimis în misiune la Viena, al cărui raport, mai detaliat, este netipărit. De asemenea, inedită este și relatarea contemporană întocmită de șeful lui Mahmud Raif, diplomatul Yusuf Agah, autorul raportului intitulat „Relatare a evenimentelor din Anglia” (*Havadisname-i İngiltere*)¹¹.

Misiunea din care a făcut parte Mahmud Raif Efendi a sosit la Ruse, după nouă zile de la părăsirea Istanbulului, adică la data de 22 octombrie 1793, petrecându-și noaptea în orașul de pe malul Dunării. Probabil, în cursul zilei următoare au traversat fluviul, poposind la Giurgiu, unde deja sosiseră trăsurile trimise de Alexandru Moruzi. La 25 octombrie, după o călătorie de două zile misiunea a ajuns la București. Se pare că au părăsit capitala Țării Românești la 1 noiembrie, după o ședere de o săptămână în cursul căreia au achiziționat furniturile necesare călătoriei terestre până la portul Ostend. Deoarece autorul jurnalului nu ia în calculul etapelor temporale zilele de sosire și de plecare, este plauzibilă plasarea datei traversării Oltului și intrarea în carantina de la frontiera dintre Țara Românească și Austria, la 6 noiembrie. Călătorul turc nu precizează locația amplasamentului carantinei, pe care convoiul otoman l-a părăsit la 15 noiembrie, sosind în aceeași zi la Sibiu. A doua zi, călătorii turci oficiali au plecat spre Timișoara, oraș pe care l-au atins după trei zile, adică la 18 noiembrie. În ziua următoare au continuat voiajul pe drumul spre Buda.

Fragmentul din jurnal reprodus aici conține pasajul tradus din opera intitulată *Journal du voyage de Mahmud Raif en Angleterre, écrit par lui-même* publicată de istoricul M. A. Yalçinkaya¹².

⁶ Manuscrisul intitulat „Journal du Voyage de Mahmoud Raif Efendi en Engleterre écrit par lui-même” se află în biblioteca Topkapı Sarayı Müzesi, Bib. Ahmed III, mss. nr. 3707.

⁷ *Tableau Des Nouveaux Réglements De L'Empire Ottoman, Composé par Mahmoud Raif Efendi, ci-devant Secrétaire de l'Ambassade Impériale près de la Cour d'Angleterre*, Uskûdar, 1798/1213 H. Tomul republicat, cu o traducere în limba turcă, de Arslan Terzioğlu, Hüsrev Hatemi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli. İngiltere Krallığı nezdindeki, Osmanlı İmparatorluğu Sefareti Başkatibi Mahmud Raif Efendi tarafından tertip edilmiştir*, Istanbul, 1988.

⁸ Kemal Beydilli, *Türk Bilim ve Matbaacılık Tarihinde Mühendishâne. Mühendishâne ve Kütüphânesi (1776–1826)*, Istanbul, 1995, p. 162.

⁹ Acest Iacovachi sau Iacovache poate fi identificat cu Iacovache Rizo, care a îndeplinit o vreme slujba de „învățăcel de limbă” (*dil oğlan*) la Ambasada Angliei, după ce anterior slujise pe Constantin Mavrocordat. Detalii la Ion Matei, *Reprezentanții diplomatici (capuchehâi) ai Țării Românești la Poarta Otomană*, ed. Nagy Pienaru, Tudor Teoteoi, București, 2008, p. 278.

¹⁰ Pentru informații recente asupra vieții și carierei lui Mahmud Raif efendi, vezi Kemal Beydilli, İlhan Şahin, *Mahmud Raif Efendi ve Nizam-ı Cedid'e Dâir Eseri*, Ankara, 2001; Erhan Afyoncu, *Mahmud Raif Efendi ve Ailesine Sair Kayıtlar, Vesikaları*, în „Türk Kültürü İncemeleri”, 2002, nr. 2, p. 89–100; M.A. Yalçinkaya, *The First Permanent Ottoman Embassy in Europe. The Embassy of Yusuf Agah Efendi to London (1793–1797)*, Istanbul, 2010.

¹¹ Manuscrisul operei „Havadisname-i İngiltere”, având 24 pagini, s-a conservat la Biblioteca Fatih Millet, Istanbul, clasificarea Ali Emiri, nr. 840.

¹² M. A. Yalçinkaya, *The First Permanent*, p. 187–198 (*Appendix III*).

Sublima Poartă numindu-mă Secretar al Ambasadei de la Curtea din Londra, am părăsit Constantinopolul cu Domnul Ambasador¹³ la 14 octombrie 1793; după nouă zile am sosit la Ruse (*Roustzique*), unde am traversat Dunărea pe cealaltă parte, unde noi am găsit trăsurile pe care le trimisese pentru noi voievodul Țării Românești (*prince de Valachie*)¹⁴ și care ne-au dus în două zile la București (*Buccorest*). Am rămas acolo o săptămână ca să obținem și să pregătim toate cele de care aveam nevoie ca să continuăm călătoria noastră. După șapte zile am sosit la carantină în Transilvania, unde am zăbovit zece zile¹⁵. Această regiune este notabilă pentru munții înalți care o împrejmuiesc și pentru torentul numit Olt, care curge prin ea. Am plecat de acolo către Sibiu (*Hermanstadt*), un oraș frumos unde noi am dormit. De acolo, am sosit după trei zile la fortăreața Timișoara (*Témesvar*), care este remarcabilă. Transilvania și întregul ținut până în apropiere de Timișoara este foarte muntos, fiind un teren accidentat cu o varietate interesantă de situri. Acest ultim oraș este situat într-o locație foarte nesănătoasă. În general locuitorii sunt palizi și cu o mină muribundă. Aproape întreg Banatul de Timișoara provoacă friguri din cauza cantității de apă bălțită pe care este dificil să o drenezi. Apoi am părăsit Timișoara pentru Buda; acest oraș, cel mai important din Ungaria (*Hongrie*), este situat în frumosul ținut fertil de dincolo de Dunăre. [Orașul] este înconjurat de vechi fortificații. Între Timișoara și Buda este o câmpie continuă, fără povârnișuri și fără copaci; fiind în principal pământ de pășunat, acolo sunt multe animale.

¹³ Yusuf Agah Efendi.

¹⁴ Alexandru Moruzi (1792–1796).

¹⁵ Carantina era la Turnu Roșu, localitate de vamă cu lazaret.

(1753–1833)

Camillo Giacomazzi s-a născut la 14 februarie 1753 și a trecut la cele veșnice la frumoasa vârstă de 80 de ani, în 23 octombrie 1833. Dintr-o lucrare genealogică tipărită în 1830 aflăm că Giacomazzi erau o familie distinsă, „dell'ordine de' Segretari del Senato Veneto”. Nobilitatea ei venea de la Consiliul nobil din Padova, la care „fu agregata” în anul 1791, în persoana lui Angelo Maria, tatăl lui Camillo. Era deci vorba de o familie nobilă de provincie, care numai în 1795, pe vremea dogelui Lodovico Manin, a primit o parte din feuda Cesana, împreună cu titlul comital¹. Angelo Maria s-a însurat însă cu Aurelia Comaro, dintr-o faimoasă și foarte veche familie patriciană venețiană.

Camillo și-a început cariera în 1778, la „Veneta Cancellaria Ducale”. După care a fost trimis la Poartă, unde a îndeplinit funcția de secretar pe lângă trei baili, într-un răstimp de un deceniu. Apoi, în 1794, a fost însărcinat cu o misiune de taină la Istanbul. A continuat să fie un slujitor zelos al statului și după încheierea existenței Republicii venețiene².

Cele două relații de mai jos, una din 1793, cealaltă din 1794, au fost identificate în *Codicele Cicogna 1633* de la biblioteca Civico Museo Correr din Veneția. Codicele cu pricina poartă titlul: *Viaggi e viaggiature del Co[n]te Camillo Giacomazzi segretario di ambasciata*. Dacă cel dintâi text este doar o copie a jurnalului de călătorie de la Constantinopol la Veneția, din aprilie–iunie 1793, în schimb celălalt este un jurnal *autograf* al lui Giacomazzi, cu privire la călătoria din 1794, de la Veneția la Constantinopol³.

Această împrejurare ne face să ne întrebăm dacă într-adevăr ambele texte aparțin lui Camillo Giacomazzi. Fiindcă și stilul celor două relații diferă substanțial. Iar în cea din 1794 autorul vorbește despre domnul Țării Românești, Alexandru Moruzi, ca și cum ar fi auzit acum întâia oară de el, cu toate că în anul precedent tot acesta era pe tron, pe când bailul Niccolò Foscarini, împreună cu suita lui, a traversat Dunărea și a ajuns la București.

Pe de altă parte, însuși bailul Foscarini, care tocmai își încheiase misiunea la Poartă (1788–1793), odată sosit la Viena, în 26 mai 1793, expedia o scrisoare în care, evocând primirea la domn, amintea că înainte de a intra în București a fost întâmpinat de „primul secretar al principelui”, cu patru trăsuri. A fost invitat să se suie într-una dintre acestea, împreună cu doi membri ai suitei, indicați nominal: nobilii Girolamo Diedo și Vincenzo Fini. Iar în a doua trăsură s-a așezat „il fedelissimo Segretario Trevisan con un Ufficiale”⁴. Cu alte cuvinte, nu cumva relația din 1793 este opera secretarului Trevisan? Este o problemă pe care deocamdată nu o putem rezolva. De aceea, am preferat să grupăm traducerile celor două relații după cum au făcut-o editorii italieni, adică sub numele lui Camillo Giacomazzi. Ei s-au orientat, desigur, după titlul manuscrisului de la Museo Correr, care sugerează această atribuire.

¹ Francesco Schröder, *Repertorio genealogico delle famiglie confermate nobili e dei titoli nobili esistenti nelle provincie Venete*, I, Veneția, 1830, p. 367–368.

² Vezi M. Marcella Ferraccioli, Gianfranco Giraudo, *Manuscripts venitiens concernant les Pays Roumains dans la Bibliothèque du „Museo Correr” de Venise*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, an. 2, 2000, p. 152.

³ *Ibidem*, p. 146.

⁴ E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IX–2, București, 1899, nr. CCCXXIX, p. 274.

(1793–1794)

Aprilie – iunie 1793

La 28 aprilie:

Plecați la ora șase și trei sferturi am sosit la ora trei și trei sferturi, adică după nouă ore de drum, cu o scurtă pauză de odihnă, la deloc neînsemnatul oraș Rusciuc⁶, în care se intră pe un pod mobil. Acest oraș a fost reședința obișnuită a marelui vizir în timp de război, și este un loc vestit și pentru că în ultimul război austriei s-au instalat și fortificat în [cetatea] Giurgiului⁷ din față. Aici este un castel năruit, acum devenit o cazarmă pentru un pumn de oșteni, care are metereze pentru 15 tunuri, însă nu sunt decât șase. În apropiere de acest castel este un mare chioșc cu anexe, reședința obișnuită a vameșului spre a observa sosirea echipajelor terestre și a bărcilor de pe fluviul Dunărea, pe țărmul căruia este așezat, pe un mic deal, acest oraș. Moscheile sunt foarte numeroase, în număr de vreo 15; în vecinătatea uneia dintre ele se află un zid ruinat, se pare de la o baie publică⁸, și înlăuntrul [orașului] o biserică ortodoxă⁹, și niște băi și diferite băi publice. Pe drum am întâlnit trei sătucuri, doar primul, numit Manastir¹⁰, este de oarecare însemnătate. Vreme închisă, șleaurile uscate, dar mereu blânde urcușuri și coborâșuri. S-au găsit de toate de mâncare, pâine, vin, pește de Dunăre numit crap, însă apa pestilențială. Locul de popas¹¹ bun, alcătuit din două odăi, o săliță și o bucătărie jos. [loc alb în text – *nota editorilor originalului*]. Are o circumferință de trei mile și are zece mii de locuitori.

29 aprilie:

Părăsind la ora șase și un sfert locul de popas, la ora șase și trei sferturi ne-am imbarcat ca să traversăm Dunărea până la Giurgiu, care nefiind tocmai în fața Rusciucului, a trebuit făcut un ocol pentru a ajunge. Caii și trăsurile au fost transportate pentru trecere în trei mari bărci cu un mic *Felce*¹², conduse cu vâsle, asemănătoare marilor *Burci*¹³; oamenii s-au imbarcat apoi în trei *Carechj* sau bărci cu cinci perechi de vâsle. Această traversare a durat exact trei sferturi de oră și debarcarea s-a făcut la Giurgiu la ora șapte și jumătate. Nu departe de Giurgiu,

⁵ Traducerea textelor din italiană a fost făcută după ediția: M. Marcella Ferraccioli, Gianfranco Giraudo, *Sulla via di Costantinopoli: un Veneziano attraverso le Terre romene*, în „Annuario dell'Istituto Romeno di Cultura e Ricerca Umanistica”, an. 3, 2001, p. 145–161.

⁶ *Ruzchniuk*.

⁷ *Giurgeva*.

⁸ *Ham*.

⁹ *un interna Chiesa Greca*.

¹⁰ *Munistir*.

¹¹ *il Conak*.

¹² *Felze* = „fier de gondolă” (*M. F. și G. G.*)

¹³ Bărci mari de transport, tipice Lagunei venețiene (*M. F. și G. G.*).

chiar în dreptul Rusciucului, este satul Slobozia¹⁴, și un pic mai spre interior, orașul Giurgiu¹⁵, cu o circumferință de două mii și o populație de cinci mii de persoane, care a fost tabără împotriva asaltului imperialilor în ultimul război; are un castel pe fluviu de 45 de tunuri, dar cea mai mare parte dintre ele lipsesc totuși. Castelul, printr-un pod care se ridică, comunică cu cetățuia, care are șanț împrejur, dar care este făcută numai din pământ. Aceasta comunică cu un alt pod ce se ridică, în fața căruia este un chioșc pe o altă insulă.

Amândouă aceste cetăți sunt prevăzute cu metereze pentru 54 de tunuri, dar nu există decât puține. Sunt acolo trei moschei, câteva băi publice, și casele sunt mediocru acoperite de obicei cu olane, și multe cu țigle de lemn¹⁶, ca în Rusciuc. Acest loc a fost stăpânit de austrieci în ultimul război, așa cum s-a spus. Este un loc cu hrană din abundență și cu prăvălii. Am rămas într-un loc de popas [*Conak*] nu mic, care era atribuit *Mihmandar*-ului turc¹⁷, până la orele zece și trei sferturi. Chiar dacă acesta este cel dintâi loc din Valahia, totuși turcii dețin jurisdicția și garnizoana, și este cârmuit de un cadu otoman. La locul de popas pomenit a venit Domnul *Kiani*¹⁸ *Mihmandar*, trimis special de către principele Valahiei¹⁹ pentru a-i sluji Excelenței Sale bailul cu tot ce ar fi nevoie până la București²⁰. Și a arătat Excelenței Sale scrisoarea amabilă a însuși principelui. Pe durata scurtei oprii s-au făcut toate pregătirile trebuitoare și a fost ușurat considerabil convoiul.

Plecați în sfârșit la zece și trei sferturi s-a ajuns la douăsprezece și un sfert, adică într-o oră și un sfert de mers (?), și nu ar fi fost întrerupt drumul în satul unde toate acoperișurile caselor sunt din fân și paie, dacă nu erau aprovizionările *Mihmandar*-ului principelui Valahiei, lipsind cele necesare, anume vin și apă bună de băut. Aici locul de popas a fost oribil, adâncit aproape cât un om sub pământ, alcătuit dintr-o cămăruță de tot rustică și o bucătărioară. Pe drum, nu departe de Giurgiu, a fost trecut prin vad un braț puțin adânc al Dunării. Și s-a zărit un sătuc de foarte mică însemnătate. De la Constantinopol și până aici, în general, se poate spune că drumul a fost muntos. Acum, în Valahia, încep câmpiile, pe lungi porțiuni împădurite, și cu unele culturi de câmpie.

În ziua de 30 aprilie:

Plecați la ora șase și un sfert am sosit la ora patru și un sfert, adică în zece ore, la satul Copăceni²¹, pe un drum foarte noroios și aproape tot păduros, cu mulți copaci micuți și mulți tăiați în mare cantitate și luați de către nemți în ultimul război. După trei ore de drum s-a ajuns la un mare pod de lemn peste râul

¹⁴ *Slobusiè*.

¹⁵ *Orias Gurgeva*.

¹⁶ Șită, șindrilă.

¹⁷ *Mihmandar* = Dregător însărcinat cu primirea și escortarea oaspeților.

¹⁸ După părerea editorilor originalului italian, este vorba de un nume propriu, poate *Yani*.

¹⁹ Alexandru Moruzi, transferat din scaunul domnesc al Moldovei în pragul lunii ianuarie

1593. A domnit până în 17 august 1796.

²⁰ *Bucarest*.

²¹ *Copozan* (astăzi Adunații Copăceni, jud. Giurgiu).

Neajlov²², aproape de satul Fălăștoacă²³, unde s-a luat aproape o oră de odihnă. La jumătatea drumului deja noroios cădea o ploaie mare. Continuând drumul s-a traversat marele sat de la Grădiștea²⁴, unde există o biserică mare ortodoxă de piatră, deschisă tuturor²⁵, cu un turn-clopotniță [și] cu fațada zugrăvită în frescă reprezentând ierarhia celestă. Nu mult după s-a zărit fațada ruinată a unui palat de piatră și apoi două mari pivnițe pentru provizii, poate ocupate de nemți în timpul războiului. S-a trecut apoi râul Argeș, pe două bărcuțe acoperite, în chip de plută, după obiceiul italian. Pe aceasta se putea așeza de fiecare dată o trăsură cu opt cai. Numai de câțiva ani după ce este trecut râul se găsesc alte două mici case țărănești, unde este stabilită Poșta. La distanță de jumătate de oră este satul Copăcenii sus-amintit, unde s-a făcut popas. Două bucătării țărănești²⁶ au format locuința noastră. S-a găsit vin, și cu pâine și hrană am fost aprovizionați de *Mihmandar*-ul grec, cu toate că în satul mai sus numit se aflau și cârciumi.

În zilele de 1, 2 și 3 mai:

Plecați la ora șapte am ajuns la zece și un sfert la marginea unei suburbii a orașului București numită Văcărești²⁷, unde fiind reținuți până după amiază am fost vizitați de către secretarul principelui Valahiei, cu trăsura domnească. [Acesta] l-a salutat pe Excelența Sa bailul și l-a condus cu aceeași trăsură în oraș. Străbătând un drum lung s-a sosit la popas trei sferturi de ceas după miezul zilei. Așadar, calea propriu-zisă de la Copăcenii la București nu este decât de patru ore. Locul de popas bun, însă alcătuit din doar două încăperi frumoase²⁸. Se găsește la București tot ceea ce este nevoie, de orice fel, cu toate că, bineînțeles, am fost aprovizionați de principele pomenit. S-au traversat [în drum spre București] satele Colibași²⁹, Plătărești³⁰, apoi se trecu râul Sabar³¹ pe la vad, deși apa atinge burta cailor. Apoi s-a traversat marele sat de la Văcărești, unde este o mare biserică ortodoxă de piatră după obiceiul italian, cu incintă de ziduri groase³². Cea mai mare parte a drumului a fost împădurită și toată pe câmpie.

Orașul București, așezat pe râul Dâmbovița³³, are de jur împrejur 15 mile și populația este de opt mii de persoane, cea mai mare parte bulgari, apoi greci, niște turci locuind în mahalaua zisă *Beilik*³⁴, două sute de catolici și tot atâtia evrei.

²² *il Fiume Nasloco.*

²³ *Falastruca.*

²⁴ *Gradista.*

²⁵ *ad uso franco.*

²⁶ *Cucine rustiche.*

²⁷ *Vacarest.*

²⁸ *Camere da Patroni.*

²⁹ *Colibassi.*

³⁰ *Platarest.*

³¹ *Sabar.*

³² Mănăstirea Văcărești. În fiecare zi autorul începe cu destinația finală a zilei, pentru ca apoi să revină și să detalieze itinerariul; vezi ziua precedentă – 30 aprilie.

³³ *Embronsitz.*

³⁴ În anul 1776, Alexandru vodă Ipsilanti a pus să se construiască case de primire a turcilor, sosiți la București cu diverse misiuni, pe „podul” Șerban Vodă. Astfel, locuitorii orașului nu mai îndurau povara găzduirii lor. Aceste case s-au numit *beilic*, însuși amintitul „pod” adoptând aceeași

Există două biserici, una catolică, cealaltă protestantă. Are 360 de biserici ortodoxe, printre care remarcabilă cea Mitropolitană pe deal, care are moaștele Sf. Dimitrie. [Biserica] are douăsprezece coloane de piatră în pronaos³⁵. [Remarcabilă este] și cea a Sf. Ilie, care are tot douăsprezece coloane și care se zice că este cea dintâi biserică înălțată [a orașului]. Sunt două palate ale principelui: unul ruinat, aproape de chioșcul cu două niveluri, numit „Poarta Mică”³⁶, făcut de Mavrogheni³⁷ și celălalt incendiat în ultimul război de nemți, făcut de Ipsilanti³⁸. Reședința principelui este un palat nu prea mare făcut de Mavrogheni, dar la vreme de iarnă [principele] stă într-un Colegiu (!)³⁹.

Sunt trei episcopi ortodocși care depind de un altul, Mitropolitul. Râul Dâmbovița⁴⁰ înconjoară orașul. Este de observat că acoperișurile sunt în cea mai mare parte din lemn, peste case toate din piatră, solid construite, și pavajul [străzilor] orașului [este] făcut din bărne, din pricina noroiilor prea mari.

S-au retras principele și principesa. Și am fost tratați de către cel dintâi, care primește în încăperea de ceremonie, cu dulciuri și cafea. Și de către cealaltă în alte [încăperi], unde nu s-au văzut decât doamne, cu parfumuri, la plecare. Toată hrana ne-a fost dăruită de către *Mihmandar* din partea principelui. Însă în oraș se găsește mâncare bună, pâine și vin. Locul de popas din urmă a fost excelent, deoarece era alcătuit dintr-o sală cu pridvor, precum aproape toate casele din București, și din două încăperi frumoase, în afară de multe locuri pentru slujitori și pentru serviciu.

În ziua de 4 mai:

Plecați din București la douăsprezece și trei sferturi, în întârziere din pricina lipsei de cai, am ajuns la ora șase și trei sferturi, adică în șase ore de mers, la micul sat Bolintin⁴¹. În cale am trecut de două ori, pe lungi poduri de lemn, râul Ciorogârla⁴². Și nu departe de oraș [București] am trecut pe lângă marele sat Cotroceni⁴³, unde am zărit o mare biserică, cu mănăstire de călugări, adică de

denumire (Constantin C. Giurescu, *Istoria Bucureștilor*, ed. a II-a revăzută și adăugită, București, 1979, p. 96).

³⁵ *nella prima Navata.*

³⁶ *Porta Mica.*

³⁷ *Maurojenni.* Nicolae Mavrogheni (1785–1787) a zidit „niște case cu «chioșcuri minunate» și o cișmea” lângă actuala biserică Izvorul Tămăduirii sau Mavrogheni de la Șosea, tot ctitoria lui (Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, p. 56 și 150). Chioșcul acesta, din capătul „podului Mogoșoaiei”, avea într-adevăr parter și etaj. A fost înălțat din zid de cărămidă, cu tavan din grinzi groase de stejar. Sus se găsea un apartament domnesc, iar jos una dintre cele două cișmele, alimentată direct de „visteria” apelor, de alături (Constantin C. Giurescu, *Istoricul ctitoriilor bucureștene ale lui Nicolae vodă Mavrogheni*, în „Biserica Ortodoxă Română”, LXXX, 1962, 3–4, p. 341–346).

³⁸ *Ipsilandi.* Curtea Nouă sau Curtea Arsă, palat construit de Alexandru vodă Ipsilanti în anii 1775–1776 (N. Stoicescu, *op. cit.*, p. 35–37).

³⁹ *in un Collegio.* Se știe că în 1793 domnul țării locuia în casele domnești de la mănăstirea Mihai Vodă (*Ibidem*, p. 45).

⁴⁰ De astă dată: *Ducabizza.*

⁴¹ *Boletin.*

⁴² *Ciornaghirla.*

⁴³ *Cratanzian.*

preoți ortodocși. Și [am poposit] la un ceas distanță de Bolintin, în sătucul Dragomirești⁴⁴: locul de popas consta din două case țărănești⁴⁵; apa rea, pâine fărâmată (*pane di pista*)(?)⁴⁶, vin mediocru, hrana dăruită de *Mihmandar*.

În ziua de 5 mai 1793:

Plecați la șase și un sfert am sosit la opt și un sfert, adică în două ceasuri de drum, la marele sat de la Florești⁴⁷, unde ne-am odihnit preț de o oră. Am zărit o micuță biserică, cu două încăperi⁴⁸, numai pentru femei (?), închinată Sfântului Nicolae. Aici s-a făcut schimbul câtorva cai și s-a regăsit vin bun, pâine și lapte. Plecați la nouă și un sfert am ajuns în opt ore și trei sferturi, adică la șase, la marele sat de la Găiești⁴⁹, care este dat ca feud, pe durata domniei, de către principele Valahiei, cu un tribut proporțional, iar beneficiarul se numește Ispravnic⁵⁰. Sunt acolo două biserici. Diferite case de piatră cu acoperișuri de scândură, și o mulțime de case țărănești. Râul Argeș, pe lângă care am mers aproape tot drumul, străbate locul. Înainte de Florești este satul Găiseni⁵¹. După Florești am zărit un sat de mică însemnătate, iar aproape de Găiești se găsește satul Meri⁵². Drumul singur de la Florești la Găiești, care ne-a luat zece ceasuri și trei sferturi, ar fi fost de șapte ceasuri cu pasul normal al calului. Dar caii erau extrem de obosiți, încât se mergea cu un pas mai mic, pe un drum totuși în întregime bun, cu toate că împădurit, și cu ajutorul vremii, dacă nu mereu senină, niciodată ploioasă.

În ziua de 6 mai:

Plecați [din Găiești] la ora nouă pentru întârzierea schimbării tuturor celor 42 de cai, se ajunse după un drum de șapte ore și un sfert, adică la patru și un sfert, la Pitești⁵³, sat mare cu opt biserici ortodoxe, diferite case de piatră și un mic târg⁵⁴. Pe drum s-au întâlnit satele „Petit:Gniest”(?), Leordeni⁵⁵, și apoi, în continuare, câteva mile de vii cu patru biserici, fără un nume special. S-au trecut prin vad doi afluenți ai râului Argeș, pe urmă se traversă același râu destul de aproape de Pitești pe două bărci asemănătoare celor italiene, împinse de pari de lemn. Apoi s-au trecut prin vaduri alți patru afluenți ai râului. Furăm întâmpinați pe malul râului de doi ispravnici ai locului. Drumuri excelente de câmpie, vreme însorită, dar nițel

⁴⁴ *Dragomiresti*.

⁴⁵ *Cucine di Capanna*. De fapt, mai corect: „bordeie”.

⁴⁶ *Pane di Pista*.

⁴⁷ *Florest*.

⁴⁸ *a due navate* (=naos și pronaos).

⁴⁹ *Gaiarest*.

⁵⁰ *Ispronunico*.

⁵¹ *Caisan*. Din nou Giacomazzi revine spre a nota și alte nume de localități.

⁵² *Mere*.

⁵³ *Pitesti*.

⁵⁴ În text: *Zarzi*. Editorii originalului au precizat că este vorba de cuvântul turcesc „carși”, care are acest sens.

⁵⁵ *Leordor*.

vântoasă la urmă, loc de popas bun, magnific, cu două încăperi, latrină și pridvoare, în afară de anexa gospodărești și dependințe. Se găsesc toate felurile de hrană, pâine bună și vin excelent. Drum din când în când împădurit. Și orașul [Pitești] este reședința ispravnicului, care cârmuiește acolo.

În ziua de 7 mai:

Plecați la ora opt, se ajunse la patru și trei sferturi, adică în opt ore și trei sferturi de drum, la Curtea de Argeș⁵⁶, așezată pe un deal lângă râul Argeș. [În cale] vrednice de însemnat sunt două sate, Vârzar⁵⁷ și Borlești⁵⁸, primul cu două biserici, celălalt cu una, către jumătatea drumului, apoi alte sate mici sau grupuri de case (*capanne*) fără importanță. S-au trecut prin vad patru afluenți ai numitului râu, care era mai lat și umflat decât în chip obișnuit, așa încât la cea dintâi traversare apa ajunse la burta cailor. S-a mers o scurtă bucată alături de un canal format din Argeș și din celălalt râu numit Vâlsan⁵⁹ (?), unde niște țigani caută aur pentru principele Valahiei. Din acel loc drumul a început să urce încetisor și să fie mai mult sau mai puțin mărginit de arbori deși, până la satul Curtea de Argeș. Diferite porțiuni lungi de drum prin pădure au fost foarte noroioase, în timp ce restul erau drumuri excelente. Până aici a fost vreme bună, dar închisă, și un loc de popas alcătuit din trei case țărănești. S-a găsit hrană, pâine și vin mediocru. Sunt opt biserici ortodoxe la Curtea de Argeș, una dintre ele nițel despărțită de oraș, o frumoasă și solidă construcție veche, clădită „alla Russa”⁶⁰ acum 360 de ani, [își] alege arhimandritul, cu mănăstire de 40 de călugări în jurul bisericii. [Biserica] are douăsprezece coloane de marmură în cea mai mare parte lucrată, pe lângă alte două care despart pronaosul de naos⁶¹, și are prea frumoase podoabe. Are patru turle, dintre care două laterale, la colțurile intrării, construite oblic, șerpuind una către cealaltă⁶². Are patru coloane de marmură cu un acoperiș de fier, care slujește tot de adăpost⁶³, afară de [coloanele] cele mari dinapoia intrării în biserică. Biserica însăși este acoperită cu plumb. Există în sat două turnuri dărâmate, și multe case ruinate tot de la ultimul război. Este isprăvnicia de Argeș.

În ziua de 8 mai:

Plecați la ora șapte și un sfert se ajunse la ora două, adică în șase ore și un sfert de drum la satul mizerabil Sălătruc⁶⁴, alcătuit din foarte puține case țărănești, fără biserici. Se trecu prin vad, aproape de Curtea de Argeș, un foarte lat și iute

⁵⁶ *Curtidargies*.

⁵⁷ *Varzari*.

⁵⁸ *Borletti*.

⁵⁹ *Unolca*.

⁶⁰ Probabil că i-a părut autorului tipic ortodoxă (*M. F.* și *G. G.*).

⁶¹ *le due Navate*.

⁶² Giacomazzi încearcă să descrie iluzia optică creată de cele două turle mici din colțurile fațadei vestice a bisericii, având fiecare un motiv decorativ în spirală, însă dispuse în sens invers.

⁶³ Referire la aghiasmatarul din fața bisericii, asemănător fântânilor de abluțiune din Istanbul.

⁶⁴ *Salatruca*.

afluent al Argeşului, şi puţin mai pe urmă alte două mici braţe ale aceluiaşi pârâu. Apoi, nu mult după Sălătruc am trecut, prin vad, infinit mai iutele pârâu Topolog⁶⁵, al cărui izvor era aproape de acolo. Drumul a fost tot printre munţi mici, şi mai ales prin pădure de stejari, când mai deasă, când mai puţin deasă, care oferea adesea foarte frumoase privelişti. Nu s-a întâlnit nici un sat, doar în depărtare se întrevăzu unul mititel, totuşi cu biserică, zisă „La mine”⁶⁶. Am avut parte de o vreme mai întâi însorită, apoi cu o ploică, dar cu drumurile tot timpul uscate şi bune. S-a găsit aici de mâncare, vin acceptabil şi apă excelentă. Locul de popas a fost din două case ţărăneşti⁶⁷, isprăvnicia⁶⁸ de Argeş.

În ziua de 9 mai 1793:

Plecaţi la ora şapte am sosit la ora două, adică în şapte ore de drum la modestul sat Titeşti⁶⁹. Drumul a fost neconţinut prin muntele zis Căineni⁷⁰, în cea mai mare parte acoperit de păduri de stejar. Ar fi fost impracticabil dacă nu ar fi existat înlesnirea a cel puţin o sută de poduri, printre care multe de lungime apreciabilă, aşa încât partea proastă a constat în câteva mici porţiuni noroioase; s-au trecut prin vad [doar] câţiva mărunţi afluenţi ai amintitului pârâu Topolog. Vreme închisă, fără ploaie. S-au traversat trei mici sate, [aşezate] nu departe unul de celălalt, „Curauza”(?), Gaura⁷¹ şi Spini⁷², la cel dintâi fiind două gârzi ale principelui Valahiei, pentru a cunoaşte persoanele care intră şi ies peste hotar. Titeşti este aşezat într-o vale adâncă, înconjurat de amintitul munte Căineni şi de alţi trei, Arefu⁷³, Lotru⁷⁴ şi „Cometo” (?), care este cel mai înalt. Este o biserică a Sf Arhanghel şi diferite case ţărăneşti, dintre care trei au fost locul nostru de popas. Nu s-a avut decât pâine şi un vin rău şi obișnuita mâncare.

Daia⁷⁵ – isprăvnicia Vlaşca⁷⁶, Copăceni – Ilfov⁷⁷, Bolintin – Târgovişte⁷⁸, Găieşti, Vlaşca, rezidă totuşi ispravnicul la Găeşti, Curtea de Argeş, Sălătruc, Titeşti şi până la hotarul austriac, isprăvnicia de Argeş⁷⁹.

⁶⁵ *Topolevon.*

⁶⁶ *detta Lamine.*

⁶⁷ *rustiche Cucine di capanna.*

⁶⁸ *Spraunicato.*

⁶⁹ *Titiest.*

⁷⁰ *Kinem.*

⁷¹ *Gaura.*

⁷² *Spien.*

⁷³ *Arifo.*

⁷⁴ *Lazizza.*

⁷⁵ *Daja.*

⁷⁶ *Ulasco.*

⁷⁷ *Cospazian Ilforo.*

⁷⁸ *Trigoviste.*

⁷⁹ Aşa cum au observat editorii originalului italian, în această ultimă frază autorul recapitulează traversarea Valahiei şi „indică, printre localităţile atinse, pe cele care marchează împărţirea administrativă a ţării”.

În zilele de 10, 11, 12 și 13 mai:

Plecați la ora șase și un sfert se ajunse la două și un sfert, adică în opt ore de drum, la carantina austriacă numită Turnul Roșu⁸⁰. S-a isprăvit în acest drum de traversat muntele Căineni și s-au trecut prin vad 24 de mici afluenți ai pârâului Alb⁸¹; s-au întâlnit două sate mărunte, Boișoara⁸² și Greblești⁸³, și în sfârșit am ajuns la satul mai mare de la Căineni; se trecu râul Olt⁸⁴, unde era o singură barcă, asemănătoare cu unele folosite de italieni pe Piave, putând duce o trăsură cu atelajul său de 6–8 cai, și încă un număr de persoane. Este de observat că ultimul [râu] împarte prin mijloc satul amintit de la Căineni, și că în recentul război de partea austriacă, unde erau stăpâni, a fost tabăra austrieșilor. Aceștia chiar au construit o cetate de pământ cu două șanțuri pe înălțimea muntelui, și i-au respins cu tunurile pe turci, care se luptau în față, încercând zadarnic să reziste dușmanilor care deja pătrunseseră în Valahia. Ei au mai făcut dintr-o casă un depozit destul de lesnicios pentru aprovizionare în timpul șederii lor. Acest sat divizat în chipul arătat are două biserici, câte una de fiecare parte a râului. După ce ai trecut râul se merge de-a lungul lui printre munți, pe un drum foarte bun, care totuși are unele părți destul de înguste pentru trăsură. La mică distanță de satul pomenit, se vede așezată pe un vârf ascuțit al muntelui o lespede de piatră cu inscripție latină, făcută de Carol al VI-lea în ultimele războaie. Pe acest drum încă a trecut în penultimul război împăratul Iosif al II-lea și se spune că a fost reparat de el însuși. Se spune că într-o vale adâncă s-ar găsi niște case mizerabile de lemn și cu biserici tot de lemn și că acesta este hotarul propriu-zis. Pe partea dreaptă muntele este al Valahiei, pe partea stângă este austriac numit Turnul Roșu, unde este încă armata imperială. Și are cei doi munți, precum și râul. Urmând puțin calea alpină pe muntele austriac se depășește o cazarmă mică de lemn, unde stau patru gărzi imperiale, îmbrăcate cam țărănește și aparent născute în Valahia învecinată. La doi pași distanță este locul de carantină. Vorbind de carantina de la Turnul Roșu, așezată într-un defileu înainte de ieșirea dintre munți, aceasta este un mic spațiu complet deschis pe malul râului, unde sunt patru sentinele rustice. Sunt un număr de șase case pentru folosința celor aflați în carantină, fiecare având două încăperi, și încă trei închise pe dinafară în țarcuri de lemn. Pe lângă acestea este și locuința capelanului carantinei cu o bisericuță săracăcioasă alături, dar de rit italian⁸⁵. Capelanul este un franciscan neamț. Mai sunt alte opt case, de altfel jumătate din lemn, dintre care unele slujesc drept locuințe soldaților și gărzilor valahe, care sunt în număr de 13, și celelalte, din piatră, sunt atribuite folosinței comandantului, o persoană destul de curtenitoare, sub-comandantului și altor subalterni, adică patru gărzi în uniforme, neuitând pe spălătoresele postului, neștoiaice și valahe.

⁸⁰ *Torre Rossa.*

⁸¹ *Alba.*

⁸² *Boissora.*

⁸³ *Glibristi.*

⁸⁴ *Unna.*

⁸⁵ *ad uso italiano.*

În zilele de 14 și 15 mai:

Executată carantina în trei zile și jumătate, s-a plecat de acolo la ora 6 și s-a ajuns la ora unsprezece și jumătate, adică în cinci ore și jumătate de drum, la orașul Sibiu⁸⁶. Puțin după plecare s-a întâlnit un turn ruinat și apoi amplasamentul vechii carantine, cu rămășițe recognoscibile. S-a mers pe drum de coastă multă vreme și s-a sosit apoi la Turnul Roșu, loc al Vămii. Acolo este un castel și sunt metereze pentru vreo o sută de puști. Puțin mai departe, pe versantul celuilalt munte s-au zărit niște ruine. Abia părăsit râul [Olt] a fost întâlnit râul Vadului⁸⁷ și pe urmă a fost traversat marele sat Tălmăciu⁸⁸ – cu o biserică –, înainte de care a fost trecut prin vad un mic pârâu cu același nume. Apoi au fost traversate satele Veștem⁸⁹ și Șelimbăr⁹⁰, amândouă cu biserică, și de acolo [am sosit] la amintitul Sibiu, capitala Transilvaniei.

Vorbind de aspectul acestui oraș scăldat de râul Cibin⁹¹, voi spune că are o circumferință, împreună cu suburbiile, de cinci mile, că este în întregime de zid și are cinci porți: Heltauertor⁹², Leichentor⁹³, Burgentor⁹⁴, Elisabetana⁹⁵ și Poarta Nouă⁹⁶. Are douăsprezece biserici – cinci luterane, una calvină, trei ortodoxe⁹⁷ și trei catolice, dintre care cea mai frumoasă (*la miglior*) este cea fostă a iezuiților, acum parohială; cât despre celelalte două, una este a călugărițelor Sfintei Ursula, pe jumătate prăbușită, și cealaltă mai mică a franciscanilor.

Printre cele luterane este vestită [biserica] închinată lui Isus, care se spune că a fost cea dintâi înălțată în oraș și care este într-adevăr într-un [stil] gotic perfect. Are trei nave, opt arcuri în partea superioară, șase în cea inferioară și [încă] șase în cele două galerii⁹⁸ laterale în tot lungul bisericii. [Biserica] servește seminaristilor de la Colegiul Luteran, în număr de aproape optzeci. În partea inferioară, către intrarea cea mare, sunt mormintele în marmură ale unor personaje distinse, după cum sunt morminte și în nava din mijlocul bisericii.

Biserica calvină este de dimensiuni reduse și nouă. Este acolo [în Sibiu] un teatru mic, cu 54 de loji în două șiruri și 10 rânduri la parter. În piață este un turn, totuși inutil⁹⁹. Este remarcabil palatul baronului de Brukenthal¹⁰⁰, un sas, care are o galerie de 13 încăperi, în cea mai mare parte de autori flamanzi, bibliotecă din cinci încăperi mari, colecție de minerale de aur, argint și aramă, colecție de crustacee, de

⁸⁶ *Hermanstadt*.

⁸⁷ *Svot*.

⁸⁸ *Tolmatiz*.

⁸⁹ *Gista*.

⁹⁰ *Selemboro*.

⁹¹ *Ceben*.

⁹² *Eltana*. Denumirea românească: Poarta Cisnădie.

⁹³ *Chistorognena*. Denumirea românească: Poarta Leșurilor.

⁹⁴ *Civicon*. Denumirea românească: Poarta Ocnei.

⁹⁵ *Elisabethana*.

⁹⁶ *Porta Nova*.

⁹⁷ În original: *tre Vallache*.

⁹⁸ *Corretti*.

⁹⁹ Turnul care separă Piața Mare de cea Mică.

¹⁰⁰ *Baron di Bruchen*.

medalii antice grecești și romane în aur și argint, de medalii ale tuturor principilor: de Lorena, saxoni, unguri și din Austria, cu seria [medaliilor] papilor, totul în metal prețios. Are și o scuderie de 24 de cai, cea mai mare parte de manej.

Populația Sibiului este de treisprezece mii de persoane, opt mii luterani, cinci sute calvini, două mii cinci sute ortodocși¹⁰¹ și două mii catolici. Există un guvernator civil ales de împărat, care acum are reședința la Cluj¹⁰², împreună cu nobilimea înaltă ungară. Cât privește [organizarea] formală, populația cetății este împărțită în multe asociații, fiecare grup de o sută de persoane alcătuindu-și breasla sa. Și în total sunt douăsprezece. Magistratul care judecă fără apel [cauzele] criminale se schimbă odată la trei ani. Și cel pentru civile depinde de guvernatorul sus-amintit, iar dacă lipsește este înlocuit de magistratul pomenit, care totuși trebuie să se înțeleagă cu guvernatorul.

Națiunea sașilor, care este luterană și care alcătuiește majoritatea populației [Sibiului], este acoperită de privilegii, așa încât tot ceea ce o privește trebuie rezolvat de către Comite sau de reprezentantul aceleiași [națiuni], care rezidă tot în Cluj și care este nepotul amintitului baron de Brukenthal. El este în fruntea a șapte districte, dintre care fiecare are cârmuitorul său, care se înțelege cu el. Pedeapsa cu moartea, atât a sașilor, cât și a celorlalți, depinde totuși numai de suveran.

Comandantul general al armatei deține toate drepturile în departamentul său. Garnizoana obișnuită a orașului este de un batalion cu șase companii de 200 de oameni fiecare, adică în total 1200 de oameni, însă din diverse regimente. Garnizoana obișnuită a provinciei este de șase regimente de infanterie și trei de cavalerie. Un regiment de infanterie are șase batalioane, fiecare batalion are șase companii cu 200 de oameni fiecare, ca mai sus. Un regiment de cavalerie are trei divizioane, fiecare cu 400 de oameni. Comandantul general, care este contele Mithrowsky¹⁰³, ne-a invitat la masă. Locotenentul, sau al doilea comandant general, Clati(?), ne-a invitat și el. Și locotenentul colonel Baldini vroia să facă la fel. Sunt și doi generali în retragere și 20 de ofițeri originari din Sibiu. Locotenentul a oferit un concert și bal, pentru bărbați, cu toții militari, și pentru doamne, în vreme ce domniile locului erau întâmplător cu toții ocupați între ei cu petreceri pentru sărbătoarea Sf. Sofia, care este numele favorit al locului și al națiunii săsești.

În ziua de 16 mai:

Plecați la ora patru se așeză în mizerul sat Mag¹⁰⁴, loc de poștă, la ora șase și zece minute, adică în două ore și zece minute. Se trecu prin micul sat Rusciuri¹⁰⁵, cu biserică, și cu puțin înainte de a sosi la satul de poștă se trecu muntele *Magrepergh* (?). De acolo, plecați la ora șase și treizeci și cinci de minute s-a ajuns la nouă și cincizeci și cinci de minute la marele sat Miercurea Sibiului¹⁰⁶, cu două

¹⁰¹ *Valacchi*.

¹⁰² *Clauxembrugh*.

¹⁰³ *Mistravocchi*. Conte Josef Mitrowsky (Mitrowski), general imperial, comandant general al Transilvaniei, conducător al trupelor imperiale din Țara Românească la 1791.

¹⁰⁴ *Mant*. Sat, com. Săliște, jud. Sibiu.

¹⁰⁵ *Ruishof*.

¹⁰⁶ *Roismacht* (Reussmarkt).

biserici, loc de poștă, adică în trei ore și douăzeci de minute. La începutul drumului a fost traversat muntele Amlaș¹⁰⁷, puțin după satul cu același nume, cu o biserică, și de acolo satul Apoldul de Jos¹⁰⁸, cu două biserici.

Plecați la ora zece și douăzeci și cinci de minute pe drumul către fortăreața Sebeș¹⁰⁹. Zidit în chip de castel, cu trei biserici înăuntru și încă una în suburbia de după, orașul este populat de șase mii de persoane și are circumferința de două mile. Pe drum am găsit la distanță unul de altul două sătucuri fără însemnătate, dacă n-ar fi că puțin înainte de această fortăreață este marele sat Cund¹¹⁰.

Plecați la ora două se sosi la ora patru și douăzeci de minute, adică în două ore și douăzeci de minute de drum la satul Șibot¹¹¹, cu o biserică, împărțit în două suburbii; s-au trecut pe poduri două râuri, ale Sebeșului¹¹² și Mureșului¹¹³. Lângă ultimul este un sat cu același nume, alte sate mici se întrezăresc în depărtare, dar de puțină însemnătate.

Plecați la ora cinci se ajunse la ora șapte, adică în două ore – care este o poștă și jumătate – la fortăreața [*loc alb în text*]¹¹⁴ populată de cinci mii de persoane, cu o circumferință de o milă, cu două biserici, dintre care una catolică a franciscanilor, și un turn cu zidurile ruinate ale unui castel. Acest loc este lângă râul Orăștie¹¹⁵. Este de observat că în aceste fortărețe sunt garnizoane de jumătate sau de o companie, cu un comandant și stegari. Această călătorie s-a făcut pe vreme bună, s-au găsit cele dintâi două poște înecate în noroi și în rest drum bun pe câmpie.

În ziua de 17 mai:

Plecați cu întârziere din pricina abundenței ploi la ora șapte și un sfert s-a ajuns la ora 11 și un sfert, adică în patru ore de drum, la fortăreața Deva, ceea ce înseamnă o poștă și jumătate. S-au traversat în cale pe poduri cele două râuri, Strei¹¹⁶ și Mureș¹¹⁷. Aproape de primul râu, Strei, este un sat cu același nume care se traversează, de acolo se trece prin satele Brad¹¹⁸, Jacdac(?) și Burjuc¹¹⁹. Pe partea dreaptă se întrezăresc nouă sate, dintre care cinci de partea aceasta a pârâului Mary(?), și patru mult mai mari de cealaltă; pe partea stângă s-au mai văzut alte două, mult mai mici.

În Deva sunt cinci biserici, două protestante, două catolice, și una ortodoxă¹²⁰. Este acolo remarcabil un castel pe înălțime, bine întreținut, cu două

¹⁰⁷ Amlas.

¹⁰⁸ Cleinpolden (Kleinpold).

¹⁰⁹ Milenpoch (Mühlbach).

¹¹⁰ Roissorf (Reussdorf).

¹¹¹ Sibot.

¹¹² Siebes.

¹¹³ Moros.

¹¹⁴ Foarte probabil: Orăștie.

¹¹⁵ Orasdie.

¹¹⁶ Strael.

¹¹⁷ Moros.

¹¹⁸ Brat.

¹¹⁹ Burzum.

¹²⁰ Greca.

șanțuri, cu ambrazuri pentru circa douăsprezece puști, în afară de câteva tunuri; acolo este o garnizoană permanentă de 200 de oameni, comandant și alți ofițeri. [Orașul] are o circumferință de două mii și o populație de șase mii de persoane. În această cale am avut un drum cu ridicături blânde, însă noroios, și vreme cu nițică ploaie. Este de notat că în țările austriece ofițerul comandă și în [chestiunile] civile.

Plecați la ora unsprezece și patruzeci de minute s-a ajuns la ora patru și zece minute, adică în patru ore și jumătate de drum la satul mai curând nenorocit Dobra¹²¹, adică după două poște. La început s-a mers de-a lungul râului Mureș, când s-au văzut pe partea dreaptă, dincolo de pârâu, patru sate-târgușoare¹²²; pe partea stângă altul neînsemnat; s-a trecut prin satul Leșnic¹²³, vechi loc de poștă, și apoi s-a traversat încă un altul, Lăpușnic¹²⁴. În Dobra sunt două mici biserici, protestantă și ortodoxă, este de asemenea și o companie de soldați cu un locotenent și un alt ofițer; de altfel cu toții bătrâni sau invalizi, sau răniți în ultimul război cu turcii și împiedicați să participe la noua campanie contra francezilor.

În ziua de 18 mai:

Plecați la ora șase și un sfert s-a ajuns la ora opt și jumătate, adică în două ore și un sfert de drum, la mizerabilul loc de poștă *Rozet*(?), unde este numai casa pentru poștă, fără sat și fără măcar o cârciumă. Pe drumul până aici nu s-au întâlnit decât două sate păcătoase, unul la dreapta, celălalt la stânga, și a fost [drum] nu de câmpie dreaptă, ci cu foarte blânde ridicături. Plecați la ora nouă și un sfert s-a ajuns la ora unu și un sfert, adică în patru ore de călătorie, la marele sat Coșava¹²⁵. Drumul, de la început până la sfârșit, a fost muntos, caii erau foarte îndărătnici, drumurile largi, dar noroioase din cauza ploilor din zilele precedente. A trebuit să se adauge trei perechi de boi la trăsura cea mare și chiar și aceștia erau îndărătnici. Au fost diverse opriri supărătoare, și pe bucățile umblate s-a afundat în noroi spre a diminua greutatea. Două sate micuțe au fost întrevăzute, unul pe dreapta, celălalt pe stânga, până la creasta cea mai înaltă a muntelui numit Coșavița¹²⁶. Pe această creastă este apoi un sătuc cu același nume, cu o bisericuță ortodoxă și acesta este punctul de margine al Transilvaniei către Banatul Timișoarei¹²⁷. Puțin după, începe scoborârea de pe munte și începe și pădurea până la capătul său. În aproape toată călătoria ne-a însoțit o ploicică. S-a făcut aici în Coșava popas și s-a luat masa. Repornind la ora două și jumătate s-a ajuns la ora patru și patruzeci de minute, adică în două ore și zece minute la marele sat Făget¹²⁸, cu o biserică. Toată calea a fost pe drum bun, dar am fost însoțiți de o ploaie puternică. Nimic de remarcă, dacă nu un mic pârâu numit *Camold*(?), izvorând din amintitul munte Coșavița.

¹²¹ *Dobra.*

¹²² *4 Villagi Borgati.*

¹²³ *Lesnek.*

¹²⁴ *Lasousnesak.*

¹²⁵ *Cozzova.* Sat, com. Curtea, jud. Timiș.

¹²⁶ *Coziavizza.*

¹²⁷ *il Brannato di Temisuar.*

¹²⁸ *Fakset.*

În ziua de 19 mai:

Plecați la ora patru și jumătate s-a ajuns la ora cinci și trei sferturi, adică într-o oră și trei sferturi, la Bujor¹²⁹, s-a zărit un sat la dreapta și trei la stânga și s-a trecut apoi râul Recea¹³⁰. Calea bună, dar nu cu totul plană, deoarece nu ieșise încă din trecătoarea muntelui. Plecați la ora șase și un sfert, în trei ore și un sfert făcându-se o poștă și jumătate s-a ajuns la ora nouă și jumătate la marele sat Lugoj, cu cinci biserici și garnizoană militară. Este acest loc vestit fiindcă în preajmă au stat în tabără turcii în ultimul război, în momentul izbutitei lor incursiuni în *Mendin*. Reporniți la ora 10 se zăriră pe drum cinci sate, unul la dreapta și patru la stânga și s-a trecut prin satele Belinț¹³¹ și Coșteiu¹³², și s-a ajuns la ora unsprezece și trei sferturi, adică într-o oră și trei sferturi la Coșarii¹³³. Pe un drum bun s-a trecut peste pod râul Timiș¹³⁴, ale cărui ape prin deschiderea porților inundă Timișoara¹³⁵. Reporniți la ora douăsprezece și patruzeci de minute s-a ajuns la ora trei și zece minute, adică în trei ore și jumătate (?), la Receaș¹³⁶, sat bun. Se văzură în drum pe stânga două sate. Plecați din nou la ora trei și un sfert s-a ajuns la ora șapte și un sfert, adică în patru ore la Timișoara. Sunt două poște de drum foarte noroioase, și s-au străbătut cele două sate.

În ziua de 20 mai:

Am stat în Timișoara, oraș din Ungaria Superioară¹³⁷, capitală a provinciei Banat. Acesta este așezat în plină câmpie și la mare distanță de munți, aproape de râul Timiș. Este înconjurat de patru sate mari numite „mahala”¹³⁸; în ultimul dintre acestea este sală de bal și birt, unde am fost; sunt de curând construite, adică locuri amenajate și mărite¹³⁹ de Iosif al II-lea; și primele două sunt mai remarcabile, ca fiind cele mai mari și populate, au până și trei sau patru biserici fiecare. La mică distanță este o pădure zisă Bega¹⁴⁰, care are încântătoare poteci pentru plimbare și te trimite cu gândul la Prater-ul din Viena; în mijlocul căreia se găsește tot un mic cazinou (chiosc?), dar nu pentru folosință publică, precum cel din Prater-ul Vienei, ci de simplă apartenență particulară. Tot orașul și o fortăreață însemnată sunt înconjurate de patru mari șanțuri unite împreună cu ajutorul a patru mari poduri mobile; și are trei porți de intrare numite una de Lugoj¹⁴¹, una de Petrovaradin¹⁴² și

¹²⁹ *Bosur*.

¹³⁰ *Rici*.

¹³¹ *Belinz*.

¹³² *Costzil*.

¹³³ *Chissidò*.

¹³⁴ *Temes*.

¹³⁵ *Temisuar*.

¹³⁶ *Recaș*.

¹³⁷ Corect: Ungaria Inferioară.

¹³⁸ *Makalà*.

¹³⁹ *sono piuttosto Fabriche, cioè luogo formato, et ingrandito*

¹⁴⁰ *Beghi*.

¹⁴¹ *Lugos*.

¹⁴² *Petervaradin*.

o alta de Viena. Sunt acolo șase biserici, printre care catedrala, care este sediu episcopal, este foarte bogată în marmură. Între cele șase se cuprind două biserici de rit ortodox și una calvină.

Sunt două spitale, cel mai mare putând adăposti aproximativ cinci sute de persoane. Aparține orașului și trebuie remarcat la el un sector de apartamente care slujește nu numai pentru bolile obișnuite, ci și pentru nașteri și pentru copiii acelor nefericite, care sunt nelegitimi. Apoi, celălalt spital, care cu greu poate primi jumătate [din numărul de bolnavi] față de cel abia amintit, este administrat de părinții Ospitalieri de San Giovanni di Dio, și cu toate că este o instituție particulară slujește tot pentru nevoile orașului.

Este și un Arsenal public (*Armamento Publico*), care ar putea să înarmeze circa treizeci de mii de persoane. Se dovedește cu o inscripție, care se poate citi pe locul însuși, că această construcție (*Fabrica*) a fost înălțată din 1447 de un anume Corvin otomanul¹⁴³(!). De atunci a fost restaurată de Huniade¹⁴⁴ în 1616 și 1647, adică pe când această fortăreață era în stăpânirea împăratului turc.

Acest oraș este cărmuit în cele civile de un vice-comite dependent de Alteța Sa palatinul regal, fiind tot Banatul de Timișoara, care cuprinde trei comitate sau provincii, supus dreptului Palatinatului. În cele militare apoi, [garnizoana] din oraș nu depășește cel mult o mie de persoane, și este comandată de un general, care este figura principală. Și în momentul trecerii noastre am găsit pe un anume general *Suro*. Am fost tratați de acesta cu nemărginită gentilețe și ne-a invitat la masă.

[Timișoara] are o circumferință de patru mile și o populație de cincizeci de mii de persoane.

II. Jurnal al drumului meu la Constantinopol pe uscat în acest an 1794.

Chiar dacă eram foarte obosit, am vrut să continui [...], în sfârșit ajunsei la Timișoara. Am locuit la hanul Trompetei (*Trombetta*) fiind, cum se spunea, cel mai bun. A stat acolo însuși împăratul atunci când a venit aici, dar eu am fost puțin satisfăcut.

Odihnindu-mă puțin în cursul nopții, lucru de care aveam mare trebuință, în ziua următoare, dimineța devreme, am continuat prin Căpăt¹⁴⁵ – Sinersig¹⁴⁶ – Lugoj – Bujor¹⁴⁷ – Coșava¹⁴⁸. Aici a trebuit să rămân, căci urma să se continue pe drumuri destul de rele și noaptea era foarte întunecată. Chiar cei de la poștă m-au sfătuit să aștept dimineța. Locuința în care m-am adăpostit nu putea fi mai rea, lipsind toate cele.

Dimineța următoare am continuat prin Cosești¹⁴⁹ – Dobra¹⁵⁰ și Deva. Acolo domnul ambasador a plecat cu două ore înainte luând toți caii, din care cauză a

¹⁴³ *Convin Ottomano*. Probabil referire confuză la Iancu de Hunedoara.

¹⁴⁴ *Humiade*.

¹⁴⁵ *Kipere*.

¹⁴⁶ *Szinersig*.

¹⁴⁷ *Boschur*.

¹⁴⁸ *Kossova*.

¹⁴⁹ *Czorzed*. Sat, com. Lăpușiu de Jos, jud. Hunedoara.

trebuie neapărat și nu fără mare greutate să rămân pentru noapte într-un han destul de bun. Eram din ce în ce mai grăbit să-l ajung pe domnul ambasador din cauza zvonurilor răspândite pretutindeni că teritoriul otoman ar fi fost infestat de mulți răufăcători, lucru care deja nu mai trebuia să mire.

În dimineața următoare am continuat prin Orăștie¹⁵¹. În acel loc nu s-au găsit cai, fiind zadarnice ofertele de a-i plăti la orice preț. Era spre lăsatul serii și stăteam în trăsura (*legno*) mea manifestând multă neliniște, când mi s-a înfățișat un preot cu aspect demn de venerație, care m-a întrebat în limba latină și în chip amabil care ar fi originea pentru marea mea indispoziție. Înțelegând despre ce este vorba, îmi spuse: mă voi îngriji de pățania dumneavoastră și merg de îndată să poruncesc birjarului meu să vină să vă slujească. El, în afară de 80 de ani, are o barbă lungă. Este noapte, și pentru a ajunge la Sibiu sunt două poște, dar vă dau cuvântul că veți fi în mai puțin de două ore. Amintiți-vă să nu-l plătiți fiindcă eu nu închiriez, și cel mult consimt la un mic bacșiș. Acestea fiind spuse plecă lăsându-mă îndoit întru visare. De fapt, nu a trecut nici măcar un sfert de oră și au apărut patru cai minunați mânate de omul în cauză. În timp ce el se ocupa să-i atașeze la trăsura mea, cu un ton nițel morocănos m-a întrebat dacă mi-era frică să merg puțin mai tare. La care, răspunzându-i negativ, ei bine, a adăugat, lăsați pe mine!

Preotul, binefăcătorul meu și pe care îl voi binecuvânta toată viața – oricum, necunoscut mie –, nu m-a înșelat, deoarece în mai puțin de două ore am avut consolarea să mă regăsesc la ținta contemplată de mine, adică Sibiu, unde m-am instalat la hanul care mi-a fost arătat drept cel mai bun, dar pe care eu nu l-am găsit așa. Întrebând numaidecât unde s-ar afla domnul ambasador, mi s-a răspuns că sosise în cursul dimineții și că nu va pleca decât în ziua următoare, având locuința într-un alt han, „La Împărat”.

M-am dus de îndată la guvernatorul militar, cu numele baronul de Rall¹⁵², dar el se găsea la teatru, cu toate că nu era decât ora 7. Trecând apoi pe la domnul ambasador l-am aflat amabil, ca și mai înainte, oferindu-se să-mi procure cai odată cu ai săi. El era dintr-o familie de rang nu înalt, nici bogată, dar avu norocul să întâlnească bunăvoința unei bogate doamne, care l-a adoptat. Ea, această tovarășă de drum, l-a ținut ca pe propriul fiu. Și chiar dacă nu mi-a fost dat să-i grăiesc, fiindcă vorbea numai engleza, pe parcursul întregii călătorii am putut să o prețuiesc drept o distinsă doamnă. *Listen*¹⁵³, așa era numele său [al ambasadorului]. Avea cu el câțiva învățați și un botanist¹⁵⁴, pe care iarăși i-am găsit drept oameni de bine. Vorbeau destul de mulțumitor franceza și italiana.

¹⁵⁰ *Debra*.

¹⁵¹ *Szasvaroz*.

¹⁵² Johann baron von Rahl (Rall), general, comandant imperial al Transilvaniei (1789–1790).

¹⁵³ Sir Robert Liston (1742–15 iulie 1836). Scoțian de origine, a studiat la Universitatea din Edinburg. A fost ambasador al Marii Britanii la Poartă până în 1796 și din nou în 1812.

¹⁵⁴ Botanistul a fost John Sibthorp, care a întocmit la rândul lui o relație de călătorie, pentru care vezi *Călători străini despre țările române*, XI–2, București, 2001, p. 1201–1209. În suita lui Sir Robert Liston s-a aflat, în calitate de medic și capelan, și James Dallaway, autor al unei alte relații despre aceeași călătorie (*Ibidem*, p. 1210–1219).

În dimineața următoare m-am dus la domnul general comandant, pe care l-am aflat în cancelaria sa, ocupat cu afaceri. Primit cu mare bunătate și arătându-i în afară de pașaport o scrisoare de recomandare emisă de Consiliul de război, după ce m-a onorat invitându-mă în acea zi la prânz, a ordonat adjutantului său să mă conducă la neguțătorul ... care îmi va indica ce-mi trebuia pentru a călători prin statul otoman. Îmi spuse el [neguțătorul] că la sosirea în București trebuia să-mi procur de la acel principe un ordin pentru ca poștele să nu-mi refuze caii trebuitori, avertisment pe care apoi l-am găsit inutil, cum se va vedea mai jos. Mi-a mai spus că era lucru potrivit să-mi fac provizii de hrană, putându-se întâmpla ca în multe localități să nu găsim nimic de îmbucut; la sfârșit mi-a schimbat niște țechini cu monede turcești, la cursul de șase piaștri pentru un țechin.

La prânzul domnului comandant era și o tânără fiică a lui, nu frumoasă, dar de mult spirit și bine educată; [de asemenea] o bătrână rudă a lor, domnul ambasador cu un dintre însoțitoarele de călătorie, adjutantul și alți doi ofițeri. Prânzul a fost destul de bine servit, dar cel mai bun condiment au fost purtările într-adevăr îndatoritoare ale domnului comandant, care au depășit orice așteptare a noastră. Fiind zi de poștă, am plecat spre a scrie la Veneția.

În ziua următoare, 28 aprilie, se plecă la o oră târzie, căci au lipsit niște cai pentru nevoile noastre. S-a trecut hotarul austriac la Turnul Roșu, s-a intrat în Valahia unde nu sunt poște regulate și se socotește drumul în ore, cum se va vedea la sfârșitul jurnalului de față. Căineni¹⁵⁵ este un loc mizerabil și domnul ambasador a mâncat la umbra pomilor; a dorit ca și eu să-i țin companie, spunându-mi cu amabilitate că trebuie să-i fiu în fiecare zi comesean. Mai apoi ne-am odihnit într-o casă rea, pe paie.

În ziua următoare, 29 aprilie, am trecut muntele foarte înalt numit *Kimtz*(?), acoperit de păduri dese. Drumul este foarte rău, în așa măsură încât am fost obligați să-l facem în mare parte pe jos. Se lăsase aproape noaptea. Eu am mers înainte, împreună cu doi englezi, nerăbdător să ajungem în localitatea în care să înnoptăm. Din cauza lor ne-am rătăcit și în schimb ne-am afundat în pădure. În timp ce se căuta poteca s-a auzit un puternic tropăit ori de oameni, ori de fiare. Am luat-o la fugă fără să știm încotro ne îndreptăm și pentru că noaptea era foarte întunecată. În vreme ce ne agitam în acest chip de compătimit, din fericire ne-au ajuns din urmă niște slujitori cu torțe aprinse, care ne căutau. Sosiți lângă ambasador, abia către mezul nopții am putut răzbate la satul mizer [*loc alb*], alcătuit din puține case. Într-una dintre ele m-am culcat pe paie, împreună cu stăpânii, care erau țărani săraci. Și cu toate că eram extrem de obosit, nu am putut închide ochii.

În zorii zilei următoare s-a continuat [drumul] și numai către miezul zilei s-a isprăvit muntele, intrând pe o încântătoare câmpie, cu un drum bun. La două după amiază s-a ajuns la micul sat Găiești¹⁵⁶, unde s-a luat masa cu carne de berbec, lapte și ouă. S-a continuat apoi până la un alt sat numit Florești¹⁵⁷, trecând astfel alte cinci ore de călătorie. Acolo am fost găzduiți într-o mănăstire săracă de

¹⁵⁵ *Kinesny.*

¹⁵⁶ *Gajest.*

¹⁵⁷ *Floresta.*

călugări¹⁵⁸, unde domnul ambasador a fost salutat din partea principelui de un dregător al lui numit Marino Perini. I-a trimis în același timp o minunată trăsură cu șase cai pentru a-l duce până la București, dar el a refuzat. Domnul Perini, ca delegat al Alteței Sale având multă autoritate în toată țara, făcea mult mai operativă călătoria noastră. De două zile eu sufeream de o puternică indispoziție stomacală, de care totuși am scăpat în chip norocos cu o uncie de sare de Englitera¹⁵⁹. M-aș fi găsit cu siguranță într-o stare mai rea, dacă indispoziția mea, în acele ținuturi neospitaliere, ar fi căpătat un aspect mai serios. Domnul Perini a stat în trăsura mea, și m-a făcut să-mi aduc aminte că l-am cunoscut la Constantinopol, unde se îndeletnicea cu chirurgia.

Sosiți în patru ore la Bolintin¹⁶⁰, am găsit o masă bogată, sub copaci, alcătuită de astă dată dintr-un miel întreg fript, păsări de curte, ouă și lapte. A fost norocul meu să fiu în tovărășia excelentului Perini, el întreținându-mă în chip plăcut, în principal, asupra lucrurilor din acel principat. Îmi spuse că actualul principe se numea Alexandru Moruzi¹⁶¹, de un an mutat din Moldova. Că s-a distins în ultimele două Congrese [de pace], de la Iași¹⁶² și de la Șiștov¹⁶³, înzestrat cu mult spirit și liberalism. Și a procurat deja multe bunuri în principat. Printre acestea se numără două fabrici de postav și altele de hârtie¹⁶⁴. Dar se găsea în momente nefericite din cauză că locuitorii erau din cale afară de storși și ca urmare a celor două războaie trecute și pentru lăcomia fără margini a principilor înaintași.

Am zăbovit câteva ore într-un mic sat numit Bolintin¹⁶⁵ și, în fine, în alte patru ore de drum s-a ajuns la București. Aceasta este capitala principatului unde își are reședința cârmuitorul său. Se întinde pe o mare câmpie și este scăldată de micul râu Dâmbovița¹⁶⁶, care curge prin mijlocul său. Este în întregime podită cu bârne groase de zădă, în lipsă de pietre. Și aceste podine se reînnoiesc într-o scurtă perioadă de ani, ceea ce pricinuieste o cheltuială destul de însemnată. Despre clădiri nu merită să se vorbească. Sunt șapte biserici, dintre care cinci de rit ortodox, una reformată și alta catolică. Principele are două palate, unul pentru vară, celălalt pentru iarnă. Principele de dinainte, Mavrogheni, care a sfârșit-o decapitat,

¹⁵⁸ Conform relațiilor lui Sibthorp și Dallaway este vorba de mănăstirea Găiseni.

¹⁵⁹ *Inghilterra*.

¹⁶⁰ *Valentin*.

¹⁶¹ *Alessandro Morucci*.

¹⁶² *Yassi*. Pacea ruso-otomană de la Iași a fost încheiată în ianuarie 1792. De acum Imperiul rus și-a stabilit hotarul pe Nistru.

¹⁶³ *Systoff*: La 24 iulie 1791, la încheierea Congresului de la Șiștov, a fost semnată pacea dintre austrieci și turci, punându-se astfel capăt participării Imperiului Habsburgic la războiul austro-ruso-otoman (1787–1791).

¹⁶⁴ Se știa că Moruzi a refăcut și repus în funcție fabrica de postav de la Pociovaliște, pentru care a emis un nou hrisov la 18 august 1794 (Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III–2, București, 1946, p. 573). Dar despre a doua fabrică de postav, de pe apa Dâmboviței, „făcută într-adevăr mai mult pentru folosul acestui oraș”, se știa doar că exista în 1797, în cursul celei de-a doua domnii a lui Alexandru Ipsilanti (*Ibidem*). Or, izvorul de față atestă că aceasta a fost înființată de Alexandru vodă Moruzi. O fabrică de hârtie a fost înființată de același domn în anul 1796, pe apa Sabarului, în Ilfov (*Ibidem*, p. 566).

¹⁶⁵ *Bollesin*.

¹⁶⁶ *Dombovizza*.

a pus să se construiască un al treilea, dar acesta deveni apoi spital, iar pe urmă, în timpul succesiunii, a fost incendiat. Sunt estimați ca locuitori vreo zece mii, iar circumferința sa nu este mai mare de trei mile. Aerul Bucureștilor nu este foarte sănătos și în chip periodic este năpădit mai ales de friguri.

Alteța Sa a pus să ni se pregătească drept locuință casa marelui serdar¹⁶⁷, dar fiind prea mică, ne-am mutat în cea a domnului¹⁶⁸, mult mai comodă și decentă. Primul secretar al principelui a venit să-l viziteze, în numele său, pe domnul ambasador, și să-i spună că în ziua următoare îl va vedea cu plăcere la ora zece. Masa noastră, bogată și bine servită, era pe cheltuiala principelui. În ziua următoare fiind duminică, domnul Perini avu amabilitatea să pregătească propria lui trăsură spre a merge la biserica catolică să ascultăm liturghia, spunându-mi că numai vulgur mergea pe jos.

Puțin după înapoierea acasă a apărut trăsura de gală a Alteței Sale, trasă de șase cai superbi, și doisprezece ciohodari¹⁶⁹ pe jos, precedată de diferiți dregători ai săi călări. După un drum scurt s-a traversat o curte interioară nu foarte întinsă, unde se găseau aliniate gărzile sale și un număr de oameni curioși să-l vadă pe domnul ambasador, care a fost primit la scară de înalții dregători și a fost însoțit în sala de audiențe. Eu am avut onoarea să-i țin companie împreună cu un cavaler al ambasadei.

La intrarea noastră acolo, principele, care era așezat pe o sofă, s-a ridicat venind în întâmpinarea noastră. După scurte politețuri, ne-am așezat numai noi trei, adică ambasadorul, persoana mea și un gentilom de la ambasadă, toți ceilalți rămânând în picioare. Cu privire la călătoria noastră, [principele] ne-a întrebat dacă domnul Perini și-a îndeplinit datoria; pe urmă, Alteța Sa s-a declarat gata să ne procure toate mijloacele ca să facă voiajul nostru pe cât posibil operativ și puțin incomod. Dar, nefind domnul ambasador înarmat cu obișnuitele firme¹⁷⁰ de călătorie și negăsind la București pe dragoman¹⁷¹, Alteța Sa a avut amabilitatea să declare că se va îngriji de totul. Isprăvite ceremoniile și scoasă la iveală față de principe scrisoarea credențială ce mi-a fost dată la Viena, ne-am înapoiat acasă cu același alai. Domnul ambasador a răspândit bacșișuri, într-un chip demn de un englez.

Aveam de asemenea o scrisoare de recomandare pentru [loc alb în text] consul austriac rezident acolo, care i-a fost arătată de mine însumi. El a venit în aceeași zi spre a-mi întoarce vizita, împreună cu cele mai îndatoritoare propuneri. Seara s-a mers la o petrecere la un boier [loc alb în text], cu prilejul căsătoriei unei fiice a lui; nu am găsit nimic care să merite a fi relatat.

Ziua următoare a fost ocupată cu măsurile necesare continuării călătoriei noastre. În Statul otoman neexistând poște regulate s-au cumpărat la București caii care trebuie, care apoi se vând la Constantinopol, cu nici o pierdere sau cu una mică. Întrucât caii din Valahia sunt destul de mici se înhamă șase și doisprezece la o caleașcă nemțească. Prețul lor a fost de 200 de piaștri, adică [în total] 7600 (sic!).

¹⁶⁷ *La Casa del Maestro di Posta*. Se știe că marele serdar, care în 1794 era Ioniță Fălcoianu, răspundea și de serviciul poștelor.

¹⁶⁸ Numele nu este indicat în manuscris. Pare să fie vorba de reședința lui Marino Perini.

¹⁶⁹ *Kioadari*.

¹⁷⁰ *i soliti Firmani*.

¹⁷¹ *Dragomano*.

Aceștia merg încetișor multe ore pe zi până când se ajunge la popas, mai mult sau mai puțin îndepărtat. Călătoria este adesea întârziată de împrejurarea că hamurile fiind de funii se rup cu mare ușurință și caii o iau la fugă, trebuind ca birjarii să alerge după ei spre a-i opri. Alteța Sa a avut bunătatea să-mi atribuie doi arnăuți, în afară de gărzi.

S-a plecat din nou în dimineața de șase mai. Mica noastră caravană era alcătuită din trăsura ambasadorului cu zece cai, din alte două cu șase pentru suita lui și din a mea cu opt. Eram escortați de *Mihmandar* [*loc alb în text*] și au venit după noi diverși turci și greci, pentru mai mare siguranță.

Puțin înainte de plecarea noastră domnul ambasador a primit un curier, cu știrea că dragomanul misiunii britanice la Constantinopl, Berto Pisani¹⁷² sosise la Belgrad cu firmele necesare pentru călătorie, drept care să-l așteptăm. Cum nu era aceea calea pe care noi o apucasem, s-a pierdut nădejdea să-l vedem¹⁷³.

La ora trei după amiază s-a ajuns la Copăceni¹⁷⁴, unde s-a înnoptat în două case încăpătoare.

A doua zi s-a continuat, pe drumuri destul de noroioase și prin vadurile pâraielor, și la ora unsprezece s-a ajuns într-un alt sat tot așa de mizer, Daia¹⁷⁵, la marginea Valahiei și unde sunt două gărzi ale principelui pentru a examina pașapoartele persoanelor provenind de la Constantinopol și din localitățile învecinate; trebuie de asemenea să supravegheze purtarea turcilor locuind în acel teritoriu limitrof [*loc alb în text*]; la două după amiază s-a ajuns pe malul Dunării în apropiere de cetatea Giurgiu¹⁷⁶, de rangul al doilea, și în fața orașului Rusciuc¹⁷⁷, de cealaltă parte a Dunării. Am găsit acolo bărcile pregătite pentru trecerea fluviului, care în acea localitate are lărgimea de aproximativ o milă și jumătate. Sunt niște insulițe, în care s-au văzut niște pescari. Peștele este din abundență și de cea mai bună calitate.

Mihmandar-ul ne-a precedat la Rusciuc spre a ne pregăti locuințele, precum și gărzile care trebuiau să ne însoțească. Abia debarcați, secretarul guvernatorului a venit cu suita în întâmpinarea domnului ambasador pentru a-l saluta. Și ne-a condus la reședința noastră, alcătuită din două case, care pe moment au fost evacuate de turcii care locuiau acolo. Nu s-a putut găsi altă hrană decât din pește, ouă și unt.

Plecați dimineața devreme în ziua următoare (8 mai), cu o escortă de opt oameni călări bine înarmați, în afară de gărzile noastre obișnuite, s-a intrat în Bulgaria.

¹⁷² Familia Pisani, originară din Chios, a dat nu mai puțin de șase dragomani în slujba ambasadei engleze de la Poartă, printre care și pe Bartolomeo sau Berto Pisani (Paul Cernovodeanu, *The Cosmopolitan World of the Levantine Dragomans of Constantinople*, în HY, II, 2005, p. 53–54).

¹⁷³ James Dallaway, în relația lui, arată că la Timișoara, de fapt, ambasadorul Sir Robert Liston a luat decizia să nu urmeze drumul prin Belgrad, deoarece un curier l-a informat că acest itinerar devenise foarte periculos „datorită ciumei ce bântuia pe atunci și a bandiților înarmați care se aflau în stare de revoltă împotriva Porții, pustiind țara și jefuindu-i pe toți călătorii pe care îi întâlneau în cale” (*Călători străini*, X–2, p. 1212).

¹⁷⁴ Capuzan.

¹⁷⁵ Doik.

¹⁷⁶ Girgiou.

¹⁷⁷ Ruziuk.

Niccolò Foscari și-a început misiunea diplomatică la Poartă în anul 1788, succedând bailului Girolamo Zulian. La 5 mai 1790 era prezent, împreună cu secretarul său de atunci, Antonio Quirini, la o recepție dată la „Palatul Olandei” din Pera în onoarea contelui Potocki, ambasadorul Poloniei¹. Când s-a înapoiat în patrie, la Veneția, în 1793, a prezentat Senatului o relație al cărei text ne este cunoscut². Din ea merită desprins mai întâi comentariul fostului bail asupra păcii ruso-otomane de la Iași, din 9 ianuarie 1792: țarina Ecaterina a izbutit prin acest tratat – „în afară de a-și asigura mai mult stăpânirea Crimeii” –, să „obțină liniștita posesiune a cetății Oçakov cu teritoriul său, precum și stabilirea independenței Georgiei, ceea ce a făcut-o încă și stăpâna navigației pe Nipru”. În partea a doua a relației sale, Foscari se ocupă de chestiuni comerciale și, în noul context internațional, semnalează interesul din ce în ce mai mare pe care îl prezenta Marea Neagră. El atrage atenția, pe de altă parte, asupra ocaziei de a profita „de situația dubioasă” în care se găseau negustorii francezi, dintre care mulți au fost siliți să-și limiteze comerțul „și cu Constantinopolul”, din pricina evoluțiilor legate de revoluția în plină desfășurare (*da che le cose di quel Regno si ritrovano nella nota calamita*). „După ce s-a încheiat pacea între Rusia și Poartă – adaugă fostul bail – navele venețiene au început să profite de căraușia în porturile Mării Negre a mărfurilor de mari dimensiuni, la prețuri exorbitante”. Cum rușii nu dispuneau de nave proprii pentru un asemenea comerț și, în plus, aveau nevoie să desfacă mărfurile din teritoriile nou-cucerite, „se putea nădăjdui ca venețienii să se bucure în continuare de aceste avantaje”. Dar, lucru mult mai important – observă Foscari – „ar fi de dorit ca negustorii venețieni să se îndemne a expedia produse de manufactură neinterzise, profitând de prilejul recentei interziceri de către Rusia, în chip special cu privire la orice intrare de produse de manufactură franceze”. Apoi, odată exportate asemenea produse către bazinul Mării Negre, ele ar fi trebuit desfăcute la un preț modic, ceea ce ar fi ispitit curând pe localnici să le achiziționeze. Și, în felul acesta, ar fi putut fi dizlocat „în acele părți” comerțul francez, chiar dacă între timp s-ar fi schimbat împrejurările din Franța. Fiindcă „de preț mic și de calitate produselor depinde abundența desfacerii”.

La 12 mai 1796, în condițiile dificile ale apropierii trupelor franceze, Senatul venețian a hotărât desemnarea unui *Provveditore generale in Terra ferma*, care avea să fie „superior oricărui alt reprezentant public”. Iar în această funcție a fost ales Niccolò Foscari, care trebuia să vegheze ca „neutralitatea dezarmată” pe care o proclamase Veneția în conflictul austro-francez să fie respectată. În noua lui calitate, Foscari a avut o întrevedere, la 1 iunie 1796, cu generalul Bonaparte. Acesta din urmă, care amenința cu incendierea Veronei, a obținut ca trupele generalului Massena să intre în oraș fără rezistență. Negreșit, orice încercare de rezistență a Veronei ar fi dus la pierderea imediată a întregii *Terraferma*³. Este adevărat, însă, și că această cedare nu a făcut decât să amâne cu puțin deznodământul știut, dispariția ca stat a Veneției.

¹ Alexander H. de Groot, *Dragoman's Careers: Change of Status in Some Families Connected with the British and Dutch Embassies at Istanbul 1785–1829*, p. 11, n. 21 [Turkology Update Leiden Project Working Papers Archive. Department of Turkish Studies, Universiteit Leiden]. <http://docs.google.com/viewer?a=v&c=cache:DxRgDsJ>

² Luigi Firpo, *Relazioni di ambasciatori veneti al Senato, tratte dalle migliori edizioni disponibili e ordinate cronologicamente*, vol. XIII, Torino, 1965.

³ Pentru acest moment din biografia lui Foscari, vezi S. Romanin, *Storia documentata di Venezia*, ed. a II-a, t. IX, Veneția, 1925, p. 292 și 305–309.

Scrisoarea de mai jos, redactată la puține zile după traversarea Țării Românești, în Viena, la 26 mai 1793, adresată dogelui Ludovico Manin, trebuie citită alături de relatarea amănunțită a secretarului său asupra aceleiași călătorii, pe care o publicăm numaidecât după aceasta. Relația cu pricina a fost mai întâi editată, în limba italiană, sub numele contelui Camillo Giacomazzi. Dar această atribuire poate fi pusă sub semnul îndoielii, deoarece în scrisoarea bailului se pomenește faptul că din suita lui făcea parte credinciosul său „secretar Trevisan”. Prin urmare numai cel de-al doilea text din grupajul „Giacomazzi” pare să-i fi aparținut cu adevărat acestuia.

[SCRISOARE A LUI NICCOLÒ FOSCARINI⁴ CĂTRE DOGELE VENETIEI] 1793

Așa de puternic era zvonul că în Bulgaria ar fi grupuri de tâlhari, încât m-am văzut silit să cer comandantului din Adrianopol o escortă de șaisprezece oșteni bostangi cu un ofițer, ca să mă însoțească până la Rusciuc⁵, unde am traversat Dunărea spre a pătrunde în Țara Românească⁶. Și pentru a obține o asemenea escortă am dispus să i se dea comandantului din Adrianopol una dintre cele trei haine de *Saglia Scarlato*⁷, care, cum am spus în ultima mea scrisoare, mi-au fost date în Constantinopol de către oficiul⁸ Excelenței sale bailul, [lucru] pe care rog pe Excelența voastră să-l aprobe, după cum implor așijderea aprobarea pentru două haine *Raso*⁹, pe care le-am dat ofițerului bostangiilor, împreună cu 300 de piaștri, ca să-i împartă oștenilor după cum îi va fi voia, ei însoțindu-mă în călătoria de nouă zile.

Demnă de laudă a fost atitudinea lui *Mihmandar Bey*¹⁰ de la Poartă, care pentru a îndeplini poruncile primite m-a însoțit până la București¹¹, cu toate că la intrarea în Țara Românească se sfârșeau obligațiile sale. Dar dacă a fost satisfăcătoare conduita față de mine a Porții, Excelența voastră va fi și mai încântată, prin ceea ce mi-a făcut, de cea a principelui Țării Românești, despre care cred că trebuie să vorbesc mai în amănunt.

Trecând Dunărea și debarcând la Giurgiu¹², a venit să mă salute *Mihmandar*-ul acelui principe¹³, spunându-mi că era însărcinat să mă însoțească până la hotar, și că voi avea cai și căruțe câte voi avea nevoie la fiecare stație, și că va fi tot a lui grija de a-mi procura toate felurile de provizii necesare traiului.

Spre a răspunde la semne atât de curtenitoare și generoase i-am trimis cu o zi înainte de sosirea mea în București pe prea credinciosul dragoman Medun, cu porunca de a se înfățișa Alteței Sale și de a-i aduce cele mai vii mulțumiri, vădindu-i nerăbdarea mea de a îndeplini această datorie. Când am ajuns în ziua

⁴ Scrisoarea de față, în limba italiană, a fost editată în: E. de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, IX-2, București, 1899, nr. CCCXXIX, p. 274.

⁵ Ruschiuk.

⁶ Vallacchia.

⁷ Stofă ordinară, din in sau mai ales din lână, de culoare roșie foarte vie, folosită la țară, în ținutul Veneto.

⁸ *La Ragionateria*.

⁹ Tesătură de lână grosolană, de obicei de culoare neagră, dar care putea fi și de alte culori.

¹⁰ *Mihmandar* = Dregător însărcinat cu primirea și escortarea oaspeților.

¹¹ *Bukarest*.

¹² *Giurgeva*.

¹³ Alexandru Moruzi (1793–1796).

respectivă la o depărtare de un sfert de oră de oraș, *Mihmandar*-ul m-a rugat să rămân într-un mic sat învecinat, sub pretextul așteptării înapoierii dragomanului meu. Însă abia ajuns acolo am văzut sosind o caleașcă cu șase cai, cu încă alte trei în urmă, în afară de diverși cai de manevră. În cea dintâi se găsea primul secretar al principelui cu doi ofițeri și cu dragomanul meu. După aceea, intrați în încăperea în care mă aflam, am fost salutat de către secretar în numele principelui, rugându-mă să mă sui în caleașcă pentru a mă conduce la reședința deja pregătită. În prima trăsură au venit cu mine nobilii *Ser Girolamo Diedo* și *Ser Vincenzo Fini*, împreună cu secretarul principelui; în a doua au fost prea credinciosul secretar Trevisan cu un ofițer, și în urmă toți ceilalți. Ajuns la locuința mea cu astfel de formalități, a venit să mă salute primul ministru al Alteței Sale, cu care am pregătit vizita pentru dimineața zilei următoare, care vizită a fost făcută nu cu puțină solemnitate și ceremonial. Patru trăsură au venit la casa mea cu secretarul și ofițeri, pe lângă mulți oșteni și valeți. Și cu o asemenea suită m-am dus la curte, unde am găsit un mare număr de supuși, care după rangul lor m-au însoțit în încăperea în care se găsea principele. După ce am intrat, el a venit în întâmpinare ridicându-și calpacul¹⁴ și șezând lângă el am petrecut aproape o jumătate de oră de conversație. Nici nu pot să spun îndeștă cu câte fraze exuberante de stimă și de prețuire s-a exprimat față de Seninătatea Voastră, lăsând de o parte tot ceea ce, din politețe, a zis în legătură cu persoana mea privată.

Acesta a fost rezultatul vizitei și, cum a fost nevoie să zăbovesc la București încă două zile, am continuat să primesc la reședința mea personaje dintre cele mai distinse de la curtea sa. Și patru valeți ai principelui au fost puși în slujba casei mele, așa încât, înainte de a pleca, nu am crezut nepotrivit să pun să li se dea oamenilor principelui¹⁵ 200 de piaștri, pentru care rog să se încuviințeze restituirea.

Lăsându-l la București pe *Mihmandar Bey* al Porții, i-am dat în dar o haină *Saglia*, unul dintre cele două ceasornice de aur cumpărate, după cum am amintit, în Pera, și 500 de piaștri. Tot astfel i-am dat *Conakci*-ului¹⁶ său, care este cel ce s-a ocupat de locurile de popas, 140 de piaștri și o haină *Raso*. Și celor patru cîhodari¹⁷ din serviciul său în total 160 de piaștri, pe care rog așijderea să-i aprobați, în afară de cei 200 de piaștri dăruți în măruniș acelor familii sărace care mi-au cedat locuințele lor în cursul celor treizeci de zile de călătorie până la carantină. Pot să asigur pe Excelența Voastră că asemenea daruri au fost cu mult mai mici față de cele făcute de internunțul imperial.

Cu mult mai multă îndreptățire ar fi trebuit să-l răsplătesc pe *Mihmandar*-ul Țării Românești, dar m-am abținut să o fac și, de aceea, i-am dat cea de-a treia haină *Saglia*, celălalt ceasornic de aur și 500 de piaștri, *Conakci*-ului său 100 de piaștri, și celor patru slujitori ai săi 120 în total. Apoi, în scurtul răstimp de patru zile din carantina austriacă de la Turnul Roșu am cheltuit pentru bacșișuri 200 de piaștri, împărțiți între comandant, subcomandant și gardieni. Și alți 50 de piaștri am

¹⁴ *Calpak*.

¹⁵ *la bassa famiglia del Principe*.

¹⁶ Denumirea nu are echivalent în română. Explicația misiunii acestui dregător este dată în text.

¹⁷ *Chiodari*.

dat unui detașament de soldați care mi-au slujit drept gardă de onoare. Cheltuieli și acestea pe care nu mă tem să nu le văd aprobate de către Excelența Voastră, fiind vorba de cheltuieli toate privitoare la reprezentarea publică, [funcție] pe care încă o dețin; adăugându-se la acestea 400 de piaștri, pe care i-am dat ca plată celor doi ieniceri de la [reședința] bailului¹⁸, așa cum am arătat în scrisoarea mea precedentă. Și toate celelalte cheltuieli indicate, pe lângă cele șase haine, care urcă în total la 2900 piaștri. Pentru mai mare claritate, Excelența Voastră le va vedea adunate în anexa la Nr. 1, pe care rog pe Excelența Voastră să aibă bunătatea să le încuviințeze...

Viena, 26 mai 1793.

Niccolò Foscarini Cavalier, bail la Poarta otomană

¹⁸ *di Bailaggio*.

MĂRTURII INDIRECTE

Unul dintre cavalerii căruia poetul Peter Suchenwirt i-a dedicat un elogiu funebru a fost austriacul Friedrich von Kreuzpeck. Discursul intitulat *Von hern Fridreichen dem Chreuzpekch*, a fost redactat la moartea cavalerului (1360)¹ și conține 352 de versuri rimate; este izvorul principal pentru cunoașterea biografiei personajului. În afară de textul lui Suchenwirt, doar câteva informații mai sunt cunoscute despre cavaler.

Eroul scrierii lui Peter Suchenwirt provenea dintr-o familie nobilă austriacă, originară din Kroisbach, lângă Neusiedel. Numele Kreuzpeck este, firește, un derivat din Kroisbach².

Friedrich von Kreuzpeck a luat parte la numeroase războaie purtate de Casa de Austria. Cea dintâi confruntare a fost, potrivit poetului, războiul purtat de Austria cu Boemia (1307); s-a considerat că la data amintită personajul avea circa 17–20 de ani³. Ar rezulta deci, conjecturat pe această bază, că s-a născut prin 1287–1290.

Cavalerul a participat apoi la luptele de la Burgau și Titmanning. Este vorba de confruntările dintre Habsburgi și bavarezi din anul 1311. A fost apoi prezent în septembrie 1319 la înfruntarea de la Mühlldorf, care i-a avut ca protagoniști pe Frederic de Habsburg (1308–1330) și pe Ludovic Bavarezul (1314–1347). Miza conflictului o constituia coroana regală germană. Fuga inamicilor a permis austriecilor să-și extindă expedițiile de pradă în teritoriul acestora⁴. În 1320 Friedrich von Kreuzpeck a luat parte la două lupte purtate la Padova, în Lombardia, împotriva lui Cangrande I della Scala, stăpânul Veronei, care căuta să acapareze Padova⁵.

În lupta de la Dornberg (Mühlldorf) cavalerul a fost rănit grav și a fost luat prizonier. Lupta a avut loc la 28 septembrie 1322 și cu acel prilej s-au înfruntat încă o dată Frederic de Habsburg și Ludovic Bavarezul. De această dată, victoria a revenit celui din urmă, iar ducele Frederic și mulți nobili austrieci au fost luați prizonieri⁶.

Suchenwirt a descris în nu mai puțin de 80 de versuri luptele din Italia la care a participat Friedrich von Kreuzpeck. Acesta a ajuns în Peninsula împreună cu ducele Otto de Habsburg (m. 1339), care a intervenit în 1324 în sprijinul Padovei, amenințată de Cangrande. După o primă confruntare la Altopascio (august 1325), von Kreuzpeck a fost făcut cavaler. El se afla în tabăra guelfilor florentini, pe care trupele ghibelinilor conduse de Castruccio Castracani i-au înfrânt zdrobitor în același loc la 23 septembrie 1325. Izvorul scoate în evidență vitejia de care a dat dovadă în luptă proaspătul cavaler: el s-a năpustit asupra inamicilor, cărora le-a smuls stindardul, dar în timpul acțiunii i-a fost înjunghiat calul și a căzut la pământ cu trôfeul obținut. Nu mai puțin de 15 răni

¹ Alois Primmer (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhundert. Ein Beitrag zur Zeit- und Sittengeschichte*, Wien, 1827 p. 43–47.

² *Ibidem*, p. 248.

³ *Ibidem*, p. 249.

⁴ *Ibidem*, p. 249–250; Alphons Lhotsky, *Geschichte Österreichs seit der Mitte des 13. Jahrhunderts (1281–1358)*, Wien, 1967, p. 259–260.

⁵ A. Primmer (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 250; A. M. Allen, *A History of Verona*, New York, 1910, p. 193–197.

⁶ A. Primmer (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 250; Alphons Lhotsky, *Geschichte Österreichs*, p. 271–277.

a dobândit la mâini și, cu acel prilej, a fost luat prizonier⁷. Apoi a intrat în serviciul stăpânului Milanului, Azzo Visconti, cu care a plecat spre Bologna pentru a-l ajuta pe seniorul Mantovei, Passerino Bonacolsi. Aliații au obținut la 15 noiembrie același an o victorie însemnată la Montevoglio. De la Parma cavalerul a plecat la Modena, unde s-a evidențiat în confruntarea cu trupele papale într-o suburbie a orașului (1326). După aceea a participat la lupta din fața cetății *Sandannin* (?) și a orașului Lucca⁸.

Friedrich von Kreuzpeck a luat parte în perioada următoare la cruciada din Prusia inițiată de Ioan de Luxemburg, regele Boemiei (1310–1346). Expediția militară îndreptată contra lituanienilor s-a desfășurat între decembrie 1328 și martie 1329⁹.

Atras de recompensă, a mers și la turmurul de la Tours din Franța, la care s-au înfruntat același rege al Boemiei cu ducele Breitaniei. Editorul a considerat că acest eveniment s-ar fi putut produce în 1329, după campania din Prusia, când regele Boemiei a participat la ceremonia fastuoasă prin care Filip VI, regele Franței (1328–1350), i-a acordat ca feudă regelui Angliei, Eduard al III-lea (1327–1377), Breitania¹⁰. Această interpretare este inacceptabilă: dacă regele Boemiei s-ar fi înfruntat cu regele Angliei, cu siguranță poetul l-ar fi menționat pe monarhul englez, nu pe ducele Breitaniei; în realitate, ducele Breitaniei a fost Ioan III cel Bun (1312–1341), iar turmurul menționat a avut loc probabil în 1335, când suveranul Boemiei a fost grav rănit¹¹.

Potrivit lui Suchenwirt, cavalerul a fost implicat și în războiul dus de Boemia și Ungaria împotriva Austriei. A luptat vitejește la podul de la Kötse, unde i-a fost ucis calul, el însuși fiind iarăși rănit grav. În final, Austria a ieșit biruitoare. Alois Primisser s-a mulțumit doar să constate că aceste evenimente nu au putut avea loc înainte de anul 1330¹². De fapt, este vorba de războiul din 1336–1337, când Boemia și Ungaria au atacat Austria¹³.

Conform poetului, Friedrich von Kreuzpeck s-a dus la Neapole, la regele Robert, deoarece a aflat că în țara aceluia izbucnise războiul. Când a ajuns însă acolo, tocmai se făcuse pace, ceea ce l-a îndemnat să plece în tovărășia unui francez în Spania. Editorul nu s-a angajat în datarea acestor evenimente din vremea arințitului rege napolitan¹⁴. Pentru o încadrare cronologică trebuie să se țină cont de câteva aspecte. Dacă Friedrich von Kreuzpeck a ajuns tocmai la Neapole, e clar că era vorba de războiul purtat de regele Robert de Anjou (1309–1343) împotriva Siciliei aragoneze. Cavalerul a putut ajunge acolo doar după încheierea luptelor Habsburgilor cu boemii și cu ungurii. De altfel, un document din 1337 îl atestă în Austria, implicat în schimbul unui teren¹⁵. Ca membru al Societății cavalerilor Sf. Gheorghe (*Societas Templis*), înființată de ducele Otto de Habsburg la Viena în 1337, el figurează între cei care au finanțat construcția capelei Sf. Gheorghe, sfințită în 1341¹⁶. Deci, în 1340 sau 1341, el era în Austria. Cel mai probabil în 1342, dar nu mai târziu de 20 ianuarie 1343 (dată la care moare regele Robert), cavalerul a ajuns în statul napolitan. Pacea menționată a fost probabil un armistițiu.

Din Spania, relatează poetul, Friedrich von Kreuzpeck a plecat peste mare și a vizitat întâia oară Sf. Mormânt. De acolo a mers la mănăstirea Sf. Ecaterina de pe Muntele Sinai, apoi la Babilon (*Pabilon*)¹⁷ care se afla la o depărtare de 21 de zile de mers. Vrând să ajungă în India, a mers în orașul

⁷ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 250–251; Claudia Brinker, *Von manigen helden gute tat: Geschichte als Exempel bei Peter Suchenwirt*, Bern, Frankfurt am Main, New York, Paris, 1987, p. 158.

⁸ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 252.

⁹ *Ibidem*, p. 252–253; C. Brinker, *Von manigen helden*, p. 136–138.

¹⁰ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 253.

¹¹ Franz Palacky, *Geschichte von Böhmen*, vol. II/2, Prag, 1842, p. 216–217; Ludwig Schlesinger, *Geschichte Böhmens*, Prag, Leipzig, 1869, p. 203.

¹² A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 253.

¹³ Alphons Lhotsky, *Geschichte Österreichs*, p. 325–328; Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei medievale 895–1526*, Cluj-Napoca, 2006, p. 164.

¹⁴ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 254.

¹⁵ *Ibidem*, p. 248.

¹⁶ C. Brinker, *Von manigen helden*, p. 79–80.

¹⁷ Marie-Mathilde Alexandrescu Dersca, *Babylone d'Egypte*, în RHSEE, an XX, 1943, p. 190–201.

Guzz. A fost însă luat în robie și jumătate de an s-a aflat în această condiție, care, se pare, a fost deosebit de dură. Potrivit poetului, el nu a putut fi sigur de viața sa nici măcar „o jumătate de zi”. În situația disperată în care se găsea a făcut un legământ Fecioarei Maria, anume că, dacă va scăpa, va posti șase zile pe săptămână până la sfârșitul vieții. Legământul, nu asigură Suchenwirt, l-a respectat cu strictețe. Spre norocul său, au venit în cele din urmă negustori, care îl cunoscuseră când era „gras”, l-au răscumpărat și i-au împrumutat bani de drum. Astfel, conform sursei, când războiul a mai scăzut în intensitate, cavalerul a plecat spre Veneția cu o caravană care se îndrepta spre Armenia (Mică). Cu acest prilej a vizitat a doua oară Sf. Mormânt. Prin Cipru a ajuns la Constantinopol, unde a fost primit cu cinste și de acolo a mers la Caffa în țara tătarilor (*Tairey*).

Probabil în 1343 sau 1344 a avut loc călătoria din Spania pe mare și cel dintâi pelerinaj la Ierusalim. Pelerinul a traversat Mediterana probabil la bordul unei nave a Aragonului, care avea un acord cu statul mameluc privind protecția pelerinilor¹⁸. Se obișnuia ca după pelerinajul la Sf. Mormânt să urmeze cel la mănăstirea Sf. Ecaterina de pe Muntele Sinai. Ambele locuri sacre au fost vizitate de cavaler. De la Muntele Sinai el a ajuns la Babilon, care în mod cert nu poate fi Babilonul mesopotamian. Sprijinim această afirmație pe un alt discurs funebru compus de poet și dedicat castelanului Albrecht von Nürnberg: acesta, după pelerinajul la Ierusalim, a ajuns la Muntele Sinai iar de acolo, pe „drumul de înapoiere”, a trecut prin Babilon¹⁹. Babilonul menționat nu poate fi decât Cairo. S-au păstrat, de altfel, descrieri concludente de pelerini, care pentru orașul Cairo folosesc numele de Babilon²⁰. De aici cavalerul a apucat drumul spre India și a trecut prin orașul *Guzz*, care în niciun caz nu poate fi Gaza din Palestina. Cu privire la acest oraș, editorul Primisser și-a exprimat doar nedumerirea, dar nu a avansat nicio propunere de identificare²¹. După părerea noastră *Guzz* nu poate fi decât orașul Qus din Egiptul Superior, după Cairo și Alexandria cel mai important centru comercial al sultanatului mameluc. Mărfurile din India care treceau prin Marea Roșie erau debarcate în portul Aydhah de pe țărmul african și de acolo erau transportate cu cămilele până la portul Qus de pe Nil. Din acest centru pe calea fluvială soseau la Cairo și Alexandria²². Eșecul călătoriei în India s-a datorat căderii în robie a temerarului cavaler. Nefericita întâmplare poate fi înțeleasă în contextul istoric local: între 1343 și 1353, Egiptul Superior a fost marcat de războaiele declanșate de triburile rebele de beduini, care, prin tâlhării, perturbau grav comerțul pe principalele drumuri comerciale²³. Negustorii care l-au eliberat pe von Kreuzpeck din sclavie au fost probabil venețieni. Nu este întâmplător faptul că după aceea s-a îndreptat, potrivit lui Suchenwirt, spre Orașul Lagunelor. În 1345, când a încetat embargoul comercial impus de puterile creștine Egiptului, Veneția a primit un larg privilegiu de la sultanul al-Salih Ismail (1342–1345), de care s-a folosit intens spre a compensa pierderile suferite în bazinul pontic²⁴. La tulburările interne, care au măcinat statul mameluc în vremea succesorilor sultanului al-Nasir Muhammad Qalawun (1310–1341), face referire poetul când afirmă că Friedrich von Kreuzpeck a putut pleca cu o caravană spre Armenia (Mică) ca urmare a scăderii în intensitate a războiului. Ajuns din Cipru la Constantinopol, se pare că acolo s-a implicat în războiul civil care a cuprins statul bizantin între 1341–1347. Din capitala de pe Bosfor cavalerul a plecat la Caffa iar de acolo, desigur pe „drumul tătaresc”, a ajuns în Rusia Roșie (*Reussen*). Mai departe a străbătut Polonia, apoi Mazovia și a sosit în Prusia, unde a luat parte la o nouă luptă împotriva „păgânilor”. Prezența la Caffa trădează implicarea sa ca mercenar în apărarea orașului asediat de tătari, în timpul războiului declanșat de Hoarda de Aur împotriva genovezilor și venețienilor

¹⁸ Robert Irwin, *The Middle East in the Middle Ages. The early Mamluk Sultanate 1250–1382*, Kent, 1986, p. 117.

¹⁹ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 21.

²⁰ Titus Tobler, *Descriptiones Terrae Sanctae ex saeculo VIII, IX, XII et XV*, Leipzig, 1874, p. 279.

²¹ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 254.

²² Linda S. Northrup, *The Bahri Mamluk Sultanate, 1250–1390*, în *The Cambridge History of Egypt*, vol. I, *Islamic Egypt, 640–1517*, ed. Carl F. Petry, Cambridge, 2008, p. 282.

²³ Amalia Levanoni, *A Turning Point in Mamluk History. The Third Reign of al-Nasir Muhammad Ibn Qalawun (1310–1341)*, Leiden, New York, Köln, 1995, p. 181–183.

²⁴ R. Irwin, *The Middle East*, p. 130–131.

din Marea Neagră (1343–1347)²⁵. Apreciem că episodul crimeean din biografia lui Friedrich von Kreuzpeck s-a petrecut în 1346 sau 1347, deoarece în 1347 acesta se afla în Prusia, unde a participat la luptele din regiune²⁶.

Cavalerul a ajuns din Prusia în Livonia (*Eyflant*), apoi în Rusia Albă (*Weizzen Reussen*), unde a participat la asediul cetății Izborsk (*Eysenburk*) de lângă Pskov. Acest asediu a avut loc în 1347 sau la începutul anului 1348²⁷. De la Izborsk a plecat peste mare la Stockholm, la regele Suediei, pe care l-a însoțit în expediția contra rușilor. Este vorba de cruciada din 1348 întreprinsă de regele Suediei Magnus II Eriksson (1319–1363) împotriva Novgorodului²⁸. Potrivit poetului, Friedrich von Kreuzpeck a plecat din Rusia la Trondheim (*Trunthaim*) în Norvegia, străbătând o distanță de 200 de mile. A trecut apoi în Scoția, după care în Anglia, unde, conform sursei, a fost primit cu cinste, fapt ce indică angajarea sa ca mercenar în războaiele locale. Ajuns peste mare în Irlanda, a asistat sau a luat parte la o mare bătălie desfășurată în fața unui oraș numit *Trachtal* (?). Din Irlanda a revenit în Anglia în timpul unei mari bătălii navale, soldată cu scufundarea a 26 de coci (*kokon*) venite din Spania. Conflictul naval nu a putut fi identificat de editor²⁹. Datele furnizate de poet sunt totuși suficiente pentru a permite o identificare sigură: este vorba de bătălia navală numită *Les Espagnols sur Mer* sau bătălia de la Winchelsea care a avut loc la 29 august 1350 între flota engleză, comandată de regele Angliei Eduard III și de Prințul Negru, și cea castiliană, comandată de Don Carlos de la Cerda. Victoria a revenit regelui Angliei. Bătălia, parte a Războiului de 100 de ani, a fost descrisă amănunțit de cronicarul Jean Froissart³⁰. Cavalerul a sosit ulterior în Olanda, de acolo a mers călare în Geldern, iar de aici a călătorit la Roma. Considerăm că pelerinajul la Roma a fost prilejuit de faptul că anul 1350 a fost un an jubiliar³¹. De la Roma a revenit acasă în Austria. Astfel, potrivit lui Suchenwirt, eroul și-a încheiat călătoria, care a durat patru ani și jumătate și i-a prilejuit multe suferințe. Totuși, pericolul a durat mai mult deoarece acesta a debutat cu drumul cavalerului la Neapole, la curtea regelui Robert de Anjou, și s-a încheiat la sfârșitul anului 1350 sau la începutul anului următor.

Cavalerul a participat apoi la campania regelui Ungariei, Ludovic de Anjou (1342–1382), în Rusia Roșie, unde suveranul a organizat expediții contra lituanienilor în 1351 și 1352. Expediția din 1352 s-a încheiat prin luarea în stăpânire a cetății Belz³². Deși asediul acestei cetăți nu este menționat în scrierea dedicată lui Friedrich von Kreuzpeck, evenimentul apare în discursurile funebre consacrate

²⁵ Pentru acest război vezi Gheorghe I. Brătianu, *Marea Neagră de la origini până la cucerirea otomană*, București, 1999, p. 380–383 și Virgil Ciociltan, *Mongolii și Marea Neagră în secolele XIII–XIV. Contribuția Cinghizhanizilor la transformarea bazinului pontic în placă turnantă a comerțului euro-asiatic*, București, 1998, p. 186–200.

²⁶ A. Primisser nu a făcut niciun comentariu, iar C. Brinker, *Von manigen helden*, p. 136 nu a reușit să identifice campania din Prusia la care a participat cavalerul. În februarie și octombrie 1347 lituanienii au atacat Prusia, vezi *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der preussischen Vorzeit bis zum Untergange der Ordensherrschaft*, vol. 2, ed. Theodor Hirsch, Max Töppen, Ernst Strehlke, Leipzig, 1863, p. 508–510 și Alvydas Nikžentaitis, *Die friedliche Periode in den Beziehungen zwischen dem Deutschen Orden und dem Großfürstentum Litauen (1345–1360) und das Problem der Christianisierung Litauens*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, t. 41, 1993, nr. 1, p. 1–3.

²⁷ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 254; A. Nikžentaitis, *Die friedliche Periode*, p. 2.

²⁸ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 254; despre expediția regelui suedez, vezi John L.I. Fennell, *The Campaign of King Magnus Eriksson against Novgorod in 1348: an Examination of the Sources*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas”, t. 14, 1966, nr. 1, p. 1–9.

²⁹ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 255.

³⁰ *Les chroniques de sire Jean Froissart*, ed. J.A.C. Buchon, t. I, Paris, 1867, p. 284–289.

³¹ Johann Loserth, *Geschichte des späteren Mittelalters von 1197 bis 1492*, München, Berlin, 1903, p. 311.

³² Paul W. Knoll, *Louis the Great and Casimir of Poland*, în *Louis the Great King of Hungary and Poland*, ed. S.B. Vardy, Géza Grossschmid, Leslie S. Domonkos, Boulder, New York, 1986, p. 113.

de Suchenwirt lui Albrecht von Nürnberg și Burkhardt von Ellerbach Junior³³. Este, deci, de presupus că Friedrich von Kreuzpeck a fost prezent alături de înainte-pomeniții voluntari germani la luptele de la Belz, încheiate la sfârșitul lunii martie 1352³⁴. Apoi cavalerul a întreprins a treia călătorie în Prusia, unde a luptat din nou cu „păgânii”. Această luptă trebuie plasată în februarie 1353 sau cel târziu în anul următor, când lituanienii au atacat Prusia³⁵. De acolo a plecat în Suedia și trecând prin Danemarca, Holstein, Westfalia și Hainaut, a ajuns la Paris, la regele Franței. Pe tronul francez se afla atunci Ioan II cel Bun (1350–1364). De aici a călătorit în Spania, în Sevilla și Granada, apoi în Aragon, unde s-a evidențiat în lupta cu „păgânii”, după care a trecut prin Valencia și Alicante (*Kant*). A urmat un nou periplu mediteranean: după escale în Mallorca și Sardinia a debarcat la Tunis în Berberia, unde, potrivit lui Suchenwirt, a fost întâmpinat cu onoruri. Această din urmă informație sugerează angajarea cavalerului ca mercenar în slujba potentatilor musulmani din Africa berberă, ceea ce nu constituie un fapt excepțional, deoarece se știe că mulți dintre tovarășii săi de arme, care ieșeau din solda regilor Castiliei și Aragonului, deși creștini, ajungeau adesea în serviciul sultanilor musulmani din Maghreb³⁶. După acest episod, cavalerul și-a continuat călătoria prin Sicilia, Calabria, Rodos, Cipru și a ajuns a treia oară ca pelerin la Ierusalim. Pe drumul de înapoiere a ajuns la Constantinopol, a trecut prin Bulgaria (*Pulgarey*), apoi prin Țara Românească (*Walachey*), unde l-a căutat pe voievodul Basarab (*wazzer waid*), și s-a îndreptat spre casă prin Transilvania (*Sibenwuergen*) și Ungaria (*Unger lant*).

Călătoria de înapoiere nu a fost comentată de editor, în schimb asupra ei s-au pronunțat alți doi istorici. Cel dintâi a fost Vasil Gjuzelev, potrivit căruia Friedrich von Kreuzpeck a trecut prin Bulgaria în septembrie-octombrie 1358, iar în noiembrie același an a ajuns la Viena. Autorul și-a bazat datea pe informația transmisă de A. Primisser, conform căreia, printr-un document din noiembrie 1358, ducele Rudolf IV de Habsburg (1358–1365) i-a conferit cavalerului dregătoria de mare maestru de vânătoare (*Oberjägermeister*)³⁷. Documentul amintit a fost însă emis la 4 noiembrie 1358³⁸ și, potrivit raționamentului lui Vasil Gjuzelev, ar rezulta că în primele patru zile ale lunii noiembrie călătorul a ajuns la Viena. Același istoric s-a referit și la identitatea lui *wazzer waid* din Valachia, pe care îl socotește în traducerea bulgărească a fragmentului, nici mai mult, nici mai puțin decât un „pașă local”³⁹. Cel de-al doilea istoric care s-a pronunțat asupra pasajului a fost Adolf Armbruster: el a considerat că fragmentul conține o referire vagă la campania din 1330 a regelui Ungariei, Carol Robert de Anjou (1308–1342) împotriva voievodului Basarab⁴⁰.

Evident, *wazzer waid* nu se referă la niciun vizir, căci *wazzer* este forma coruptă a numelui Basarab iar *waid* înseamnă voievod. Prin urmare, nu poate fi vorba decât de Basarab voievod. Expresia mai este întâlnită de două ori în izvoare de limbă germană: o dată în secolul XIV⁴¹ și altă dată în secolul următor⁴². Neîndoind, fragmentul din scrierea lui Suchenwirt nu are legătură cu expediția regelui Ungariei la sud de Carpați (1330); tot atât de sigur este și faptul că voievodul

³³ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 23, 28, 31.

³⁴ C. Brinker, *Von manigen helden*, p. 142–143.

³⁵ *Scriptores rerum Prussicarum*, vol. 2, p. 520; A. Nikžentaitis, *Die friedliche Periode*, p. 2–3.

³⁶ Nahemia Levzion, *The western Maghrib and Sudan, in The Cambridge History of Africa*, vol. 3, *from c. 1050 to c. 1600*, ed. Roland Oliver, Cambridge, 2008, p. 364–365.

³⁷ Vasil Gjuzelev, *Beiträge zur Geschichte des Königreiches von Vidin im Jahre 1365*, în „Südost-Forschungen”, t. XXXIX, 1980, p. 2–4; A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 248.

³⁸ C. Brinker, *Von manigen helden*, p. 68.

³⁹ V. Gjuzelev, *Izvori za srednovekovnata istoriia na Bălgariia (VII–XV v.)*, vol. 2, *v avstriiskite rākopisni, cbirki i arhivi, italianski, latinski i nemski izvori*, Sofia, 2000, p. 203–204, doc. 124 (Arhivele Govoriat 9).

⁴⁰ Adolf Armbruster, *Der Donau-Karpatenraum in den mittel- und westeuropäischen Quellen des 10.–16. Jahrhunderts: eine historiographische Imagologie*, Köln, Wien, 1990, p. 104, n. 10 (Studia Transylvanica 17).

⁴¹ *Ibidem*, p. 109–110.

⁴² În *Chronicon Austriacum* al lui Iacob Unrest, *Wasser-Wayda* e numit în 1475 Laiotă Basarab sau Vlad Țepeș, vezi Neculai Iorga, *Acte și fragmente cu privire la istoria românilor*, vol. III, București, 1897, p. 96.

Basarab, pe care l-a întâlnit Friedrich von Kreuzpeck, nu a putut fi Basarab I, deoarece acesta murise în 1351 sau 1352, ci era fiul său Nicolae Alexandru (1352–1364). Întâlnirea dintre cei doi a avut loc probabil la Câmpulung unde își avea reședința acesta din urmă. Voievodul avea, desigur, notorietate, din moment ce Friedrich von Kreuzpeck a găsit de cuviință să-l viziteze când a traversat Țara Românească. De acolo cavalerul a trecut în Transilvania, unde se pare că a zăbovit mai mult. Să reținem totuși că denumirea de Siebenbürgen desemna în acea perioadă doar Provincia Sibiului.

Pentru datarea călătoriei de înapoiere din ultimul pelerinaj la Ierusalim trebuie să ținem cont de mai mulți factori. În primul rând, documentul din 4 noiembrie 1358 nu face nicio referire la dobândirea dregătoriei, ca urmare a revenirii personajului din călătorie. Considerăm că Friedrich von Kreuzpeck a obținut dregătoria ca urmare a noii politici inaugurate de ducele Rudolf IV, care a obținut tronul în urma morții lui Albrecht II (1330–1358) la 20 iulie 1358. În al doilea rând, între 1352–1354 a avut loc al doilea război civil din Imperiul Bizantin, care a avut și Tracia între teatrele sale de desfășurare. Relațiile conflictuale dintre bulgari și bizantini au cunoscut o îmbunătățire abia în 1355, ca urmare a unui aranjament matrimonial. Trecerea cavalerului din Țara Românească în Transilvania lasă să se înțeleagă că între Nicolae Alexandru și regele Ungariei, Ludovic de Anjou, continuau să fie relații bune, situație care s-a schimbat în 1358, dacă nu cumva chiar cu un an înainte. Considerăm că între 1354 sau 1355 și 4 noiembrie 1358 trebuie datată călătoria de înapoiere a cavalerului din ultimul pelerinaj la Ierusalim. În acest interval, anul 1355 ni se pare mai propice unei astfel de întreprinderi.

Friedrich von Kreuzpeck nu a fost singurul pelerin care la întoarcerea de la Ierusalim a trecut prin Bulgaria și Țara Românească: în 1385, alți doi pelerini germani, Peter Spamau și Ulrich von Tenstädt, au urmat aceeași rută⁴³.

La sfârșitul discursului funebru, poetul a descris blazonul cavalerului: în câmpul alb al scutului se găsea un rac de culoare neagră, ai cărui clești erau îndreptați spre partea superioară; în cimier se afla, de asemenea, un rac care agățase cu cleștii cuvertura coifului pe care o trăgea în jos⁴⁴.

Un document din 10 noiembrie 1358 și altul din 21 octombrie anul următor arată că Friedrich von Kreuzpeck își avea casa în *Ratstrazze* din Viena⁴⁵. Ultima oară este menționat în viață într-un document din 1360. A decedat în același an, mărturie fiind piatra de mormânt cu însemnele sale heraldice, care s-a aflat în biserica augustinienilor din Baden: *Anno domini MCCCLX obiit strenuus miles ac nobilis Dominus Fridericus de Chreuspech Summus Venatorum in Austria magister, hic sepultus*⁴⁶. A lăsat în urmă doi fii: Wilhelm și Friedrich, primul moștenindu-i dregătoria de mare maestru de vânătoare⁴⁷.

Destul de longeviv pentru vremea lui, Friedrich von Kreuzpeck s-a stins în jurul vârstei de 70 de ani. Viața sa plină de aventuri a fost marcată de două realități fundamentale, care se întrepătrund și sunt strâns legate: războaiele și călătoriile. Impresionează setea lui nepotolită de călătorii: a străbătut în lung și în lat uscatul și marea, de la Qus în Egiptul Superior până la Trondheim în Norvegia, de la Caffa în Crimeea până la Tunis în Africa de nord. A parcurs culturi și civilizații diferite, într-o lume dominată de confruntarea dintre creștinătate și islam. Desigur, o sănătate de fier l-a ajutat să supraviețuiască rănilor, nu puține, căpătate în lupte dar și cumplitei epidemii de ciumă, care a început să facă ravagii în 1347. Vigoarea sa fizică a fost dublată de o voință pe măsură, dovadă, între altele, respectarea sa strictă până la moarte a legământului sever făcut în captivitatea egipteană.

Poemul închinat lui Friedrich von Kreuzpeck a fost editat și comentat în 1827 de Alois Primisser. Referiri la aspecte din viața cavalerului se regăsesc în lucrări publicate de Claudia Brinker, Vasil Gjuzelev și Adolf Armbruster. O reinterpretare a biografiei personajului a fost făcută de Alexandru Ciociltan⁴⁸.

⁴³ Descrierea itinerarului în *Călători străini despre țările române*, vol. I, ed. Maria Holban, București, 1968, p. 19-20.

⁴⁴ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 255.

⁴⁵ *Quellen zur Geschichte der Stadt Wien*, vol. III, ed. Anton Mayer, Wien, 1897, p. 217, doc. 3168, p. 220, doc. 3180.

⁴⁶ A. Primisser (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke*, p. 248.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 248–249.

⁴⁸ Alexandru Ciociltan, *Din biografia cavalerului Friedrich von Kreuzpeck*, în *RI*, t. XXI, 2010, nr. 5–6, p. 537–550..

DESPRE DOMNUL FRIEDRICH VON KREUZPECK

[Cavalerul pleacă din Austria și trece prin Rutenia, Prusia, Suedia, Danemarca, Holstein, Westfalia și Hennegau]

Apoi el a fost văzut în Franța⁵⁰, la rege. Din Paris⁵¹, cel bine sfătuit, a mers în Spania⁵² prin Sevilla⁵³ [și] Granada⁵⁴, după obiceiul cavaleresc⁵⁵. A fost văzut și în Aragon⁵⁶ cu înalt prețuita-i cinste, [de unde] a plecat spre păgânătate⁵⁷. A mers pe dată la Valencia⁵⁸ și la Alicante⁵⁹ și în Mallorca⁶⁰. Apoi, cel fără de prihană a călătorit prin Sardinia⁶¹ în Berberia⁶². La Tunis⁶³ a fost primit cu cinste și apoi și în Sicilia⁶⁴ și dincoace în Calabria⁶⁵, la Rodos⁶⁶ și în Cipru⁶⁷. Pentru a dobândi faimă el a plecat apoi în a treia călătorie la Sfântul Mormânt al Mântuirii. De acolo, pregătindu-se, a plecat curând la Constantinopol⁶⁸. De acolo, îndemnat de un gând nobil, a mers în Bulgaria⁶⁹. De acolo, el a mers în Valahia, unde l-a căutat pe voievodul Basarab. În Transilvania el s-a odihnit pentru a merge și prin Ungaria⁷⁰. [Urmează elogiul vieții și faptelor cavalerului și descrierea blazonului său.]

⁴⁹ Traducerea s-a făcut după textul german publicat de Alois Primmer (ed.), *Peter Suchenwirt's Werke aus dem vierzehnten Jahrhunderte. Ein Beytrag zur Zeit- und Sittengeschichte*, Wien, 1827, p. 46–47.

⁵⁰ *Franchreich*.

⁵¹ *Paris*.

⁵² *Yspania*.

⁵³ *Sybil*.

⁵⁴ *Granaten*.

⁵⁵ Am dat o traducere aproximativă a expresiei *durch ritterschaft kamun*, expresie căreia nici Alois Primmer nu i-a descifrat sensul, după cum însuși recunoaștea la p. 316: „Sollte *Kamun* dem französischen Commun entsprechen?”

⁵⁶ *Arragun*.

⁵⁷ *haidenschaft*.

⁵⁸ *Valentz*.

⁵⁹ *Kant*.

⁶⁰ *Mayorch*.

⁶¹ *Serdeny*.

⁶² *Warbarey*.

⁶³ *Dumis*.

⁶⁴ *Tzetzily*.

⁶⁵ *Galaber*.

⁶⁶ *Rody*.

⁶⁷ *Tzipper*.

⁶⁸ *Kunstantinopel*.

⁶⁹ *Pulgarey*.

⁷⁰ *Von dan fur er in Walachey./ Den wazzer waid er do gesucht./ In Sibenwuerger er gerucht/ Tzu varn und durch Unger lant*.

Textul ce se află în codexul numit *Varia pro historia Germaniae*¹, păstrat la Biblioteca regală a Belgiei, sub titlul *Articulo de una relacion que haze el Almirante de Aragon de las cosa de los Reyes y Reyno de Polonia y provincias adyacentes a el por lo que entendio el tiempo que estubo en aquellas partes*, a fost publicat prima dată la noi de către Ion Toderașcu², dar editorul nu a reușit să afle nimic precis despre personajul care se ascunde în spatele funcției de „amiral de Aragon”. Un an mai târziu, în 1983, Ștefan Andreescu identifica personajul³, folosind raportul extins al ambasadei spaniole, ce sosea la Cracovia la 18 ianuarie 1597⁴. Pe baza acestui raport Ștefan Andreescu a făcut și identificarea personajului, ca fiind Francisco de Mendoza – „ammirante d’Aragona et dell’Indie Occidentali”.

Acest înalt demnitar al regelui Spaniei făcea parte dintr-o ilustră familie, ce se distinsese prin serviciile aduse Habsburgilor, ca reprezentantă a acestora în Lumea Nouă. Francisco era cel de al treilea fiu al contelui de Tendilla și s-a născut la Salamanca, în 1545, unde apoi și-a făcut și studiile. Militar și scriitor, și-a însoțit tatăl în timpul misiunii diplomatice, pe care acesta a întreprins-o la Roma (1560–1562) și, ulterior, a preluat conducerea provinciilor patrimoniale din Guadalajara, în timpul în care tatăl său a fost vicerege de Neapole. Din 1595 urmează el însuși o carieră diplomatică, fiind trimis de Filip al II-lea în Flandra și în 1597 ca ambasador în Polonia. Urmează apoi misiuni în Franța și Ungaria. După moartea lui Filip al II-lea s-a dedicat faptelor de arme, excelând în confruntările militare cu Provinciile Unite. În ultimii ani din viață s-a întors către viața religioasă, pentru devoțiunea sa Filip al IV-lea dorind să îi confere funcția de episcop de Sigüenza. Francisco de Mendoza a murit la Madrid, în 1623, înainte de a-și prelua noua demnitate.

Revenind la anul 1597, amiralul a fost trimis la Cracovia, cu o suită de cinci persoane, ca să îl reprezinte pe regele Filip al II-lea la botezul fiicei lui Sigismund al III-lea, regele Poloniei. Cum botezul avusese loc mai devreme, la 29 septembrie 1596, din cauza funeraliilor mătusei regelui, Anna Jagiello, misiunea de reprezentare devenise inutilă. Pentru că ambasada ajunsese deja la granița polonă, Filip al II-lea a folosit prilejul pentru a da diplomaților alte instrucțiuni. Amiralul de Aragon urma a afla de ce Polonia întârzia peste așteptări să intre în Liga creștină, în condițiile în care, de fapt, acțiunile din vara anului 1595, în Moldova și înscăunarea lui Ieremia Movilă, apropiaseră Polonia de

¹ Fragmente din acest codice au fost cunoscute și folosite de Ion Sirbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul, domnul Țării Românești*, ediția îngrijită de Damaschin Mioc, 1976, p. 57–61 și de Nicolae Iorga, *Istoria lui Mihai Viteazul*, ediția N. Ghernan și V. Iova, București, 1968, p. 126–127.

² *Transilvania în Liga creștină. O relatare necunoscută din 1597*, în AIIAX, vol. XIX, 1982, p. 307–311.

³ Ștefan Andreescu, *O reactualizare a tratatului de la Lublau din 1596*, în AIIAX, vol. XX, 1983, p. 108 și urm.

⁴ Ștefan Andreescu arată că Jan Wladislaw Wòs a prezentat această amabasadă folosindu-se de un izvor indirect, jurnalul lui Giovanni Paolo Mucante (*Un episodio de las relaciones polaco-espanolas al fin del siglo XVI – Del „Diario del viaje a Polonia” de Juan Pablo Mucante*, în „Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa”, Serie III, vol. VIII, 4, 1977, p. 1389–1390), dar că, în realitate, un raport extins al acestei misiuni diplomatice fusese publicat încă din 1931 de către Jan Macurek (*Zápas Polska a Habsburků o pristup le Cernému Moru na sklonku 16. stol.*, Praha, 1931, p. 171–177).

frontul antihabsburgic, scoțând Moldova din coaliția antiotomană și readucând-o în sfera condominiumului polono-otoman.

Preambulul textului și scrisoarea în limba spaniolă adresată regelui Filip al II-lea și publicată de Ion Toderașcu⁵, întregesc informațiile despre ambasada sosită în Polonia, la începutul anului 1597. Din text reiese că amiralul de Aragon a participat la lucrările Seimului polon din februarie–martie 1597, prilej cu care legatul papal Caetani a readus în discuție participarea Poloniei la Liga Sfântă⁶. Împăratul Rudolf al II-lea nu a avut nici un reprezentant la Seim și este posibil ca interesele Habsburgilor să fi fost vegheate de acest emisar al regelui Spaniei. Francisco de Mendoza spune explicit că dorește să facă o relatare diferită asupra evenimentelor din Transilvania, aflată probabil chiar în Polonia, de la „persoane demne de încredere”. Se referă la o altă versiune decât cea oficială, privind conflictul între principele Sigismund Báthory și verii săi, cardinalul Andrei Báthory și contele de Crasna, Ștefan Báthory, conflict provocat de executarea fratelui celor din urmă, Balthasar Báthory, în anul 1594. Dacă Sigismund îl acuzase pe vărul său de trădare, versiunea oferită de către nobilul aragonez vorbește despre lășitatea principelui, binecunoscut pentru labilitatea sa psihică și pentru lipsa de caracter. Este de fapt o temă mult vehiculată în acel moment în Polonia, fiind de fapt o propagandă bine gândită în sprijinul ideii că Sigismund Báthory era incapabil să conducă și să apere Transilvania și cu atât mai puțin țările române, pe care pretindea, din 1595, că le inclusera în sfera sa de dominație politică, în calitate de suzeran. Ca urmare, politica inconsecventă și ambiguă îi putea aduce oricând pe otomani la nordul Dunării și dincolo de Carpați, cu consecințe nefaste pentru viitorul granițelor Poloniei. De aceea Nicolae Iorga considera că ocuparea Transilvaniei a făcut parte dintr-un plan maximal urmărit de cancelarul polon, Jan Zamoisky, plan pus în acțiune treptat prin înscăunarea fraților Movilă pe tronul Moldovei și al Țării Românești și prin susținerea cardinalului Andrei Báthory ca principe al Transilvaniei⁷.

Dincolo de considerațiile privind contextul politic în care a acționat misiunea diplomatică condusă de amiralul de Aragon, informațiile sunt prețioase pentru că ne introduc, în egală măsură, în universul intrigilor de curte din Transilvania și încearcă o explicație a tribulațiilor politice, din ultimii ani ai secolului al XVI-lea, legate de tronul principatului, ca și a oscilațiilor deloc previzibile în onorarea obligațiilor de politică externă asumate. Toate acestea i-au permis, în cele din urmă, lui Mihai Viteazul să preia controlul principatului transilvan și să dea coerență frontului antiotoman la linia Dunării.

TEXTUL UNEI RELATĂRI PE CARE O FACE AMIRALUL DE ARAGON, DIN CEEA CE A AFLAT ÎN TIMPUL ÎN CARE A FOST PRIN ACELE PĂRȚI, ASUPRA LUCRURILOR (PRIVITOARE LA) REGII ȘI REGATUL POLONIEI ȘI PROVINCILOR ALĂTURATE LUI⁸.

Transilvania este foarte aproape de Polonia pentru că de la hotarele ei până la Alba-Iulia, care este capitala Transilvaniei, nu sunt mai mult de două zile și pentru că Maiestatea sa și Alteța sa au o informație diferită asupra lucrurilor din acea provincie și asupra principelui ei se va vorbi aici numai despre ceea ce a aflat Amiralul în Polonia, de la persoane foarte demne de crezare, despre diferențele pe

⁵ I. Toderașcu, *op. cit.*, p. 307.

⁶ Instrucțiunile legatului papal, Benedetto Mandina, episcop de Caserta, au fost publicate de Al. Papiu Ilarian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, vol. II, București, 1863, p. 141.

⁷ N. Iorga, *op. cit.*, p. 110. Aceasta era „ambiția lui Zamoisky de a înfăptui acea graniță a Dunării la care visase regele Ștefan Báthory”.

⁸ Textul a fost editat în limba spaniolă și comentat de Ion Toderașcu. Traducerea a fost revizuită de noi pentru a da textului cursivitate și coerență, folosindu-ne de originalul în limba spaniolă.

care le are Sigismund Báthory, principele Transilvaniei, cu cardinalul [Andrei] Báthory și cu Ștefan Báthory, conte de Crasna, veri lui primari⁹ și cu alte rude ale sale, din cauza morții lui Sigismund [sic!]¹⁰ frate cu numiții cardinali și conte, căruia principele Transilvaniei i-a tăiat capul, împreună cu cele ale altor oameni de vază. Și asta pentru că nefiindu-i bine numitului principe de Transilvania în acea provincie, fie din pricina firii sale care se spune că nu este capabilă de a se îngriji de lucruri care cer pricepere în cărmuire și sunt importante, fie din cauza poștei de a cutreiera prin lume, care se spune că îl atrage, fie pentru a trăi în provincii mai liniștite și mai puțin amenințate de un dușman atât de puternic cum este turcul, pe care el [însuși] l-a provocat prin faptul că s-a răsculat împotriva lui și a făcut prietenie cu Împăratul și Imperiul, numitul principe de Transilvania a dus tratative cu numitul Sigismund (sic! de fapt Balthazar) Báthory, vărul lui primar, ca [el] să renunțe în favoarea [celui din urmă] la „statele” Transilvaniei pentru care, numitul [Balthazar] Báthory să-i ofere, în schimbul acestei renunțări, pe care voia s-o facă în favoarea lui, două mii de taleri pe lună; și părându-i-se numitului [Balthazar] Báthory că lucrul acesta avea multe inconveniente și că probabil se datora vreunei neplăceri ori supărări personale a lui Sigismund, principe al Transilvaniei, nu a vrut să-l accepte, ci mai degrabă a încercat să-l convingă să uite de acest lucru; principele de Transilvania a stăruit în hotărârea sa și [atâta] l-a constrâns pe numitul [Balthazar] Báthory să accepte oferta lui spunându-i că, dacă el nu o făcea, va ceda „statele” altuia decât lui. [Balthazar] Báthory, pentru ca tronul Transilvaniei să nu iasă din casa lor, pentru că le aparținea de câțiva ani, s-a conformat voinței principelui și după ce au discutat afacerea au încheiat-o și au făcut pentru ea înțelegeri și înscrisuri. Și sosind termenul de a o pune în practică, principele Sigismund refuza să o facă; iar când și-a dat seama de aceasta, [Balthazar] Báthory i-a vorbit spunându-i să-și amintească cât de greu și cu câte insistențe acceptase, arătându-i inconveniente, părăsirea și cedarea acestor „state”, pe care voia s-o facă în favoarea sa; și deoarece nu-și schimbase părerea, îi cerea să nu mai pomenească de acest lucru și nici să nu-l mai pună în practică, chiar dacă acordul era făcut și înscrisurile acestuia semnate și să nu țină seama de asta pentru că el ar rămâne mai mulțumit și mai recunoscător dacă afacerea n-ar continua, decât dacă ar fi el stăpân al acelor „state”, în dauna autorității numitului principe, vărul său, și prin aceasta s-ar pune în pericol. Regretând principele Transilvaniei cedarea (acelor „state”), pe care încercase s-o facă, și rușinat de felul său de a proceda și temându-se că, în ciuda celor ce [Balthazar] Báthory îi spunea, putea să rămână vreo plângere împotriva lui, ca să se asigure și să ascundă greșeala pe care o făcuse, și profitând de acest lucru unii dușmani ai vărului său¹¹, principele

⁹ Andrei Báthory, cardinal în Polonia și Ștefan Báthory, căpitanul Oradei, erau fiii lui Ștefan Báthory, principe al Transilvaniei (1571–1538) și rege al Poloniei (1575–1586). Sigismund era fiul lui Cristofor Báthory și nepot al regelui Ștefan Báthory.

¹⁰ Editorul semnalează greșeala din text, în realitate fiind vorba despre Balthazar Báthory, frate cu Andrei și cu Ștefan căpitanul cetății Oradea, ucis din ordinul lui Sigismund Báthory în septembrie 1594 în închisoarea din Cluj. Amiralul de Aragon persistă însă în confuzie, numindu-l peste tot Sigismund. Pentru a face textul inteligibil am notat între paranteze drepte numele real al personajului.

¹¹ Balthazar.

Sigismund, motivând și pretextând că prin înșelătorii [Balthazar] voise să-i ia „statele” și că va încerca să le asuprească dacă va putea, îl prinse pe [Balthazar] Báthory, care nu bănuia o astfel de purtare, și fără nici o înștiințare sau vreo altă formalitate din cele care ar fi fost necesare pentru a o justifica, îi tăie capul lui și altor oameni de vază din Transilvania pe care [acesta] îi avea drept apropiați. Și cu toate acestea, în afara Transilvaniei, unde nu se cunoștea [conținutul] adevărat al înțelegerii, această acțiune a părut a unui om viteaz și înțelept, [necesară] pentru a-și asigura „statele” și de aceea a dobândit multă încredere în toată Creștinătatea și s-a pus sub protecția Împăratului și a Imperiului și Maiestatea sa îl căsători cu cea de a doua fiică¹² a arhiducelui Carol, vara lui primară, care este o femeie foarte evlavioasă, înțeleaptă și înzestrată și l-a făcut pe regele¹³, domnul nostru, să-i dea [ordinul] „Lâna de aur”; și Maiestatea sa nu numai că i-a făcut această favoare, dar anul trecut i-a dat optzeci de mii de ducăți ca ajutor pentru cheltuiala războiului pe care îl duce cu turcul și Sanctitatea sa și împăratul i-au dat <și ei> câteva ajutoare; cu toate acestea cardinalul [Andrei] Báthory și contele de Crasna, [Ștefan Báthory], cunoscând adevărul întâmplării și regretând moartea numitului [Balthazar], frate cu amândoi, au încercat să se îngrijească de onoarea lui și să-i răzbune moartea, folosindu-se de toate mijloacele de care au putut, căutând chiar și ajutorul turcului; și înțelegând Sanctitatea sa pagubele care puteau să rezulte din asta a încercat să-i împace și a folosit multe mijloace în acest scop. Cardinalul [Andrei] Báthory, fratele său¹⁴, opunându-se foarte tare dorinței [papei] de [a face] pace cu principele de Transilvania, vărul lui, în cele din urmă Sanctitatea sa, i-a trimis muștrări prin episcopul de San Severo, nunțul din Polonia, ca el să se împace cu acesta și să asculte de Sanctitatea sa în tot ceea ce i-a poruncit în legătură cu aceasta sau să renunțe la pălăria de cardinal [precum și] alte muștrări asemănătoare. Drept care numitul cardinal și fratele său s-au potolit și au lăsat această pricină și neînțelegere în mâinile papei pentru ca Sanctitatea sa, bine informată asupra ei, să o rezolve și dacă [Balthazar] Báthory a fost trădător să declare că a fost dreaptă moartea lui și dacă nu a fost să-i restituie onoarea în termenii care Sanctității Sale i se vor părea mai potriviți; și în legătură cu aceasta au fost făcute acte oficiale, prin intermediul nunțului din Polonia, iar Sanctitatea sa se ocupă deja de cercetarea cazului ca să-l rezolve.

În urma evaluării care s-a făcut asupra cârmuirii și înțelepciunii principelui de Transilvania, după moartea lui [Balthazar] Báthory, vărul său, și a celor care au pățimit cu el ca și în urma ororii pe care a provocat-o în Transilvania cruzimea întâmplării, s-a născut o ură și o înverșunare generală împotriva numitului principe Sigismund, încât nici el nu se poate considera în siguranță în Transilvania și nici supușii săi nu încetează a căuta căi pentru a-l alunga prin orice mijloace din acea provincie; și în acest scop cei mai mulți din cei de rang mai bun și mai puternici de acolo au cerut cu insistență în diferite rânduri, promițându-le ajutorul lor, cardinalului Báthory și contelui de Crasna, fratele acestuia, să-i declare război,

¹² Arhiducesa Maria Christena.

¹³ Filip al II-lea al Spaniei.

¹⁴ Al lui Balthazar.

[chiar] și [cu] puțin înainte de dieta de la Varșovia, care a început la 10 februarie și s-a încheiat la 24 ale lunii martie a acestui an, 1597. Transilvănenii văzând că va refuza cardinalul ceea ce îi ceruseră (pentru că nu putea, ori din alte motive), îi scriseră grabnic că nu voiau să-l oblige la un război nesigur, ci doar să le promită că ia asupra lui cărmuirea acelor provincii, atunci când i-l vor încredința, viu sau mort, pe principele Sigismund, lucru la care se obligau în scurt timp, deoarece nu mai puteau nici să continue și nici să se împace cu cărmuirea lui. Însă cardinalul și fratele lui, ca să nu tulbure Creștinătatea, mai mult decât era, cu alte războaie și pentru a ține promisiunea pe care o făcuseră Sanctității Sale, nu au acceptat acest lucru ci, mai curând, au încercat să-i liniștească pe transilvăneni; iar cardinalul, ca să asculte și mai strict de Sanctitatea Sa, s-a conformat întocmai. Și deși acestea sunt dovezi de bună-credință, cardinalul este atât de îndurerat de moartea fratelui său încât toți cei care îl cunosc s-au convins de acestea.

Principele Transilvaniei, cu întâmplarea de anul trecut din Ungaria și cu greșeala pe care a făcut-o pornind divorțul, a început să-și știrbească atât de mult reputația și să îi fie frică și mai mult de turc, încât e de temut că va face pace cu el, cu toate că este încredințat că nu poate face nimic mai păgubitor păstrării statului său, pentru că turcul nu vrea decât să-l înșele pentru a-i lua statul și viața, fapt pentru care principele Transilvaniei este destul de îngrijorat și de neliniștit.

În legătură cu aceasta și cu divorțul, ca și cu aprecierile care s-au făcut în general despre aceasta și despre el, când a venit la Praga, ca să ia „Lâna de aur”, a dat știre Maiestății Sale și Alteței Sale, cu multe amănunte, ambasadorul Don Guilhen de San Clemente¹⁵ și, de aceea, nu se povestesc.

¹⁵ Ambasadorul spaniol la Praga.

- Abbas, șah al Persiei 148.
 Achitophel, personaj biblic 127.
 Ada Kaleh, 266, 267.
 Adam, v. Asvadur
 Adjud, oraș jud. Vrancea 142, 222.
 Adjudeni (Agiudeni), sat în jud. Neamț 207, 213.
 Adrianopel, v. Adrianopol
 Adrianopell, v. Adrianopol
 Adrianopol (Adrianopel, Adrianopell), oraș 15, 31, 63, 65, 66, 77, 94, 97, 108, 111, 112, 292.
 Africa 60, 120.
 Africa berberă, v. Berberia
 Africa de nord, v. Berberia
 Agamemnon, rege legendar 15.
 Agaton (Agafton), episcop 142.
 Agnadello, bătălie 59n.
 Aiguillon, duce de ~, ministru de externe al Franței 262n.
 Ainslie, Sir Robert, ambasadorul Angliei la Poartă, 268.
 Alb, pârâu 279.
 Alba Greca v. Belgrad
 Alba Iulia, capitala Transilvaniei 164, 305.
 Albania 140.
 Albrecht II, duce al Austriei 302.
 Albrecht von Nürnberg, castelan, pelerin la Ierusalim 299, 301.
 Aldridge, William, negustor englez 119-123, 124n, 128.
 Aleandro, Girolamo, nunțiu apostolic 31.
 Alexandru Moruzi, domn al Țării Românești 271.
 Alep, oraș 30, 61, 122n.
 Alexandria, oraș în Egipt 299.
 Alexandru, rege al Poloniei 71.
 Alexandru, voievodul valah ~, v. Alexandru cel Bun
 Alexandru cel Bun (Alexandru, voievodul valah ~), domn al Moldovei 12, 13, 94.
 Alexandru Iliș, domn al Moldovei 159n.
 Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Românești 257n, 275.
 Alexandru Lăpușneanu, domn al Moldovei 144.
 Alexandru al II-lea Mircea, domn al Țării Românești 153n.
 Alexandru Moruzi, domn al Țării Românești, 268.
 Alfons de Aragon, rege 17n.
 Alger 60n.
 Ali Pașa, comandantul cetății Vidin, 264.
 Alicante (Kant), oraș în Spania 301, 303.

Al-Nasir Muhammad Qalawun, sultan mameluc 299.
 Al-Salih Ismail, sultan mameluc 299.
 Altopascio, localitate în Italia 297.
 Amlaș, munte în jud. Sibiu 282.
 Amsterdam 176, 179, 189n, 227, 230.
 Anatolia v. Asia Mică
 Ancona, oraș în Italia 11.
 Andrea, părintele ~, v. Bobbi Andrea da Faenza
 Andrei din Cepturi, boier muntean 152n.
 Andrei Báthory, principe al Transilvaniei 150n, 305-307.
 Anglesea, George, călător englez 120n.
 Anglia, regat 23, 62, 103, 114n, 119-125, 127n, 129-131, 133, 138, 144, 147, 231n, 241, 242, 254, 268, 269, 298, 300.
 Anna Jagiello, prințesă poloneză 22.
 Anrad, lupta de la ~ 226n.
 Antioh Cantemir, domn al Moldovei 203.
 Antonin Pius, împărat roman 239.
 Apa Neagră, v. Carasu
 Apoldul de Jos, sat jud. Sibiu 282.
 Apostol, boier muntean 38n.
 Aragon (Arragun), oraș și regat în Peninsula Iberică 299, 301, 303.
 Ardeal v. Transilvania
 Ardeni, munții 183.
 Arefu, munte, jud. Argeș 278.
 Argeș, râu, isprăvnicat 274, 276, 278.
 Armagnac, casa de ~ 177.
 Armenia, regiune 58, 62.
 Armenia Mică, regat în sud-estul Asiei Mici 299.
 Aroneanu, mănăstire în apropiere de Iași 67, 94n.
 Aron Vodă, v. Aron Vodă Tiranul
 Aron Vodă Tiranul, domn al Moldovei (principe al Bogdaniei) 114n, 121-124, 129-131, 133, 144.
 Arquien, Henri Albert de La Grange d' ~, cardinal 177.
 Arquien, Marie d' ~ (Maria Kazimiera), soția lui Ioan al III-lea Sobieski 175, 177.
 Arragun, v. Aragon
 Asia 197, 204, 237, 248, 251.
 Asia Mică 46, 59, 60, 146.
 Asprocastron v. Cetatea Albă
 Assereto, Giacomo, Lazzaro, Battista, Biagio 16, 16-17n.
 Asvadur (Adam, Bogdal, Bogdan), negustor armean, stăpânul lui Martin Gruneweg 65, 69, 70-72, 97.
 Asvadur doamna ~, soția negustorului armean Asvadur 109.
 Athos, Muntele ~ 25.
 Augsburg, Liga de la ~ 248n.
 Aurelio degli Anzi v. Zani, Valerio
 Austell, Henry, călător englez 120n, 121.
 Austria (Ostreich) 73, 180, 182n, 229, 254n, 264, 265, 266, 269, 281, 297, 298, 300, 302, 303.
 Axinte Uricariul 126n.
 Ayas pașa, vizir otoman 30.

Aydhab, port pe țărmul vestic al Mării Roșii 299.

Azmi Ahmed, diplomat, 263, 264.

Azov (Azoft), oraș în Rusia 233.

Azzo Visconti, stăpân al Milanului și vicar imperial 298.

Baba, v. Babadag

Babadag (Baba), oraș și lac în Dobrogea 66, 67, 90, 97, 98, 104, 105, 143.

Babel, primul soț al Cristinei Wilcox 114.

Babilonul mesopotamian, oraș în Irak, situat pe Eufrat 299.

Babilon, v. Cairo

Babington, Richard 120n.

Bacău (Bacovia, Bakouf, Bakova, Bakow), oraș 117, 141, 199, 200, 203, 216, 221, 222.

Baden, localitate în Austria 302.

Bahlui (Bachuka, Bahilouf) 192n.

Baia, comună în jud. Suceava 141, 217.

Baia (Hamangia), comună în jud. Tulcea 90n.

Baia, oraș 13, 14, 207, 212..

Balantik, Ștefan 34.

Balcani (Balchanen), munți și regiune în sud-estul Europei 30, 59, 60, 66, 69, 93, 112.

Balchanen, v. Balcani

Baldini, locotenent colonel 281.

Bali, antroponim 99.

Banat, regiune, 270, 283, 285.

Banatul Timișoarei, v. Banat

Bar, confederația nobililor poloni de la ~ 231n, 232n.

Barbara, fiica Cristinei Wilcox 114.

Barbara, sora lui Martin Gruneweg 65.

Bariatinski, Ivan, ambasador al Rusiei la Paris 226n.

Baronius, v. Baronius Cezar

Baronius Cezar (Baronius), cardinal 79.

Barton, Edward, ambasador englez la Istanbul 120-123, 124n, 128, 129n, 130-132, 133n, 144n.

Basarab, v. Nicolae Alexandru

Basarab I, domn al Țării Românești 301, 302.

Basarab voievodul ~, v. Nicolae Alexandru, Matei Basarab

Basarabia (Bessarabia) 87, 192-195, 197, 227.

Bașkent, bătălie 59.

Báthory, Andrei, v. Andrei Báthory

Báthory Balthasar 305-307.

Báthory Cristofor 306n.

Báthory, Gabriel v. Gabriel Báthory

Báthory, Sigismund v. Sigismund Báthory

Báthory, Ștefan v. Ștefan Báthory

Báthory de Somlyo, Ștefan, voievod al Transilvaniei 33n.

Bavaria, ducat 33n.

Bayle, Pierre, teolog francez 179.

Bazargic (Cadiohlan Bazarczik, Dobrič), oraș în Bulgaria 66, 67, 92, 93, 95, 97-99, 104, 111.

Bazarlykoy, v. Târgușor

Bărboșii pe Ialpug, v. Berbecz

Bârlad (Burlad), oraș în jud. Vaslui, râu 66, 67, 101, 110, 113, 141, 208, 209, 213, 216, 217, 223.

Beaujeu, cavalerul de ~ 176n, 177n, 179, 180.
 Beauvais, episcopul de ~ 189n.
 Bebek, palat situat pe malul Bosforului, 268.
 Becea, râu
 Beç, vezi Viena.
 Bega, pădure 284.
 Beidaud, localitate în jud. Tulcea 90n.
 Beilik, mahala în București 274.
 Belgrad (Alba Greca), oraș în Serbia 22, 34, 60, 128, 172, 238, 242, 290; pacea de la ~ 233n, 238n, 254n.
 Belinț, sat în jud. Timiș 284.
 Belochio, Lorenzo, nobil venețian 28n.
 Bels, v. Belz
 Belz (Bels, Belz), oraș și cetate în Ucraina 112, 300, 301.
 Belz, v. Belz
 Bender, v. Tighina
 Benedict, vezi fratele ~
 Berbecz, probabil Bârboșii pe Ialpug, sat dispărut 103.
 Berberia (Africa berberă, Africa de nord, Warbarey), regiune în nordul Africii 258, 301–303.
 Berlin, 263, 266.
 Bernardo, Lorenzo, ambasador venețian la Constantinopol 131n.
 Besalu, Gaspar, nobil venețian 28n.
 Bessarabia, v. Basarabia
 Bethlen, Gregorio, nobil maghiar 167.
 Béthune, François Gaston de ~ (marchizul de Béthune), ambasador al Franței în Polonia 177n, 181-183, 187n, 189n, 191n, 201n.
 Betskoi, Ivan, sfetnic al Ecaterinei a II-a 226n, 227–228.
 „Bevescesti scismatici”, vezi Buhuș.
 Bibaben, negustor armean din Liov 109.
 Bilistein, Caterina, fiica lui Charles-Léopold Andreu de Bilistein și a Annei Huggins 227.
 Bilistein, Charles-Léopold Andreu de ~ (baronul Bilenfeld, baronul fon Bilișten), aventurier francez la curtea Ecaterinei a II-a, căsătorit în Moldova cu Irina Rosetti 225-230, 231n, 233n, 234n, 238n-250n, 253n, 254n, 257n, 258n, 261n, 262.
 Bilistein, Nicolas-François de ~, mare baliv de Lorena 226.
 Bilistein, Paul, fiul lui Charles-Léopold Andreu de Bilistein și al Annei Huggins 227.
 Bilka (Bylka), localitate în Ucraina 113.
 Bistrița, oraș 13, 14.
 Bistrița, râu 208, 213, 220, 222.
 Bobbi, Andrea da Faenza (Andrea părintele ~), misionar dominican în Moldova 66, 115.
 Boccacio, Battista, negustor genovez, 16
 Bochnia, localitate în Polonia 65.
 Boemia, regat 22, 141, 240, 297, 298.
 Bogdal, v. Asvadur
 Bogdan, v. Asvadur
 Bogdan, v. Bogdan al III-lea cel Orb
 Bogdan al III-lea cel Orb (Bogdan), domn al Moldovei 60, 93.
 Bogdan Lăpușneanu, domn al Moldovei 62, 63.
 Boișoara, sat în jud. Vâlcea 279.
 Bolgrad, localitate pe Ialpug, în Ucraina 107n.

Bolintin, sat în jud. Giurgiu 275, 276, 288.
 Bologna, oraș 11, 162, 163, 298.
 Boloșan, v. Bolușeni
 Bolușeni (Boloșan), localitate dispărută, aflată pe teritoriul comunei Coțușca din jud. Botoșani 47, 54, 101, 110.
 Bona Sforza 22.
 Bonaparte (Napoleon), general 291.
 Bondy, localitate lângă Paris 180.
 Boneff, câmpie din Flandra 197, 199.
 Bonesana (Bonesano), rectorul colegiului iezuit din Liov 181n, 183.
 Bonfratelli, frați 206, 212.
 Bonnivet, amiralul de ~ 21.
 Boris, cneaz bulgar 71n.
 Borlești, sat în jud. Argeș 277.
 Bosfor, strâmtoare la Marea Neagră 31, 263, 299 .
 Bosforul Cimmerian, strâmtoarea Kerč 195, 196.
 Bosnia 235, 247n.
 Botevo, v. Ușenli
 Botoșani, județ, oraș 47, 54, 101n, 207, 212.
 Boza, v. Buzău
 Brad, localitate în jud. Hunedoara 282.
 Bragadin, Piero, bail venețian 28.
 Brandenburg, elector de ~ 178n.
 Brașov, bătălia de la ~ 152.
 Brașov (Corona), oraș 31, 32, 41, 42, 152, 210, 215.
 Bratul, boier muntean 38n.
 Brăila, oraș 36n, 144.
 Bretania, regiune în vestul Franței 298.
 Brețcu, oraș în jud. Covasna 222.
 Brissac, localitate în Franța 183.
 Bromberg, numele german al orașului Bydgoszcz din Polonia 65.
 Brukenthal, baron de ~ 280, 281.
 Brunacci da Cremona, Antonio 202, 216.
 Brunswick, electorul de ~ 176n.
 Brusa (Prusy), oraș în Imperiul Otoman 94.
 Brutti, Bartolomeo, fratele lui ~, nepotul lui~ 117, 118, 122, 131n, 134, 136-142.
 Bucium, sat în jud. Iași, 206.
 Bucovina (Bucovinele) 180-184, 187, 189, 196, 201.
 Bucovinele Mari 181n, 190, 199, 201.
 Bucovinele Mici 181n, 199.
 București (Bukorzescz/Buccorest), oraș 26, 47, 66, 67, 110, 152-154, 156, 228, 229, 232n, 266, 267, 269, 270, 271, 273, 287- 289, 292, 293.
 Buczacki Mihail, nobil polon 75n.
 Buczacki Teodor, nobil polon 75.
 Buda, oraș 12, 14, 33, 35, 43, 44, 60, 174, 182, 187, 188, 189n, 266, 267, 270.
 Bugeac (Bogiac, Boudgiac, Budziak, Budziaki), regiune 190, 191n, 192n, 193, 195, 196, 205, 206, 209, 211, 216, 219, 223, 224.
 Buhuș, familie de boieri („Bevescesti scismatici”) 208, 213.
 Bujor, sat în jud. Hunedoara 284, 285.

Bukorzescz, v. București
 Bulgaria (Pulgarey), țară 69, 238, 261n, 290, 292, 301-303.
 Buonvisi, Francesco, cardinal 202.
 Burgau, localitate în Germania 297.
 Burgentor, poartă la Sibiu 280.
 Burghley, lordul v. Cecil, William
 Burgos, oraș 60.
 Burjuc, sat în jud. Hunedoara 282.
 Burlad, v. Bârlad
 Bushell, Edward, călător englez 119n, 120-124, 128, 129n.
 Bushell, Thomas, editor englez 124.
 Buzău (Boza), oraș și râu în jud. Buzău 66, 67, 100, 110, 113.
 Buzău, regiune 38n, 40.
 Byczyń, bătălia de la ~ 148.
 Bylka, v. Bilka

Cabella, Zoane de la (= Giovanni Renzi da Cabella) 16, 19.
 Cadiohlan Bazarczik, v. Bazargic
 Caetani, legat papal 305.
 Caffa (Kaffe), oraș în Crimeea 16, 20, 72, 147, 196, 299, 302.
 Cahul, lac în Ucraina 66, 85n.
 Cairo (Babilon, Pabilon), oraș în Egipt 298, 299.
 Calabria (Galaber), regiune în sudul Italiei 301, 303.
 Calafat, 265, 266.
 Cambrai, Liga de la ~ 60.
 Camenița (Caminiek, Kamianets-Podilskyi, Kamientzu), oraș și cetate 66, 75, 76, 77n, 83, 85, 93, 96, 98n, 101-103, 110, 111, 113, 145, 146n, 181-184, 186, 187, 190, 206, 209, 212, 217, 218.
 Camilla, Nicola da, 16
 „Camold”, pârâu, neidentificat 283.
 Campana, Giovanni Paolo, iezuit 134.
 Campus Tartarorum, v. Câmpia dobrogeană
 Candia, Francesco Pastis di ~ 116-118.
 Cangrande, v. Cangrande I della Scala
 Cangrande I della Scala (Cangrande), condotier italian, stăpân al Veronei 297.
 Cantacuzino, Iordache, boier muntean 220.
 Cantacuzino, Mihai, boier muntean 251n.
 Cantelmi, nunțiu apostolic 211.
 Cantemir v. Constantin Cantemir.
 Cantemir v. Dimitrie Cantemir.
 Caprara, Enea Silvio, feldmareșal în serviciul Habsburgilor 172.
 Caprara, Lodovico, ofițer în serviciul Habsburgilor 169.
 Capua, Annibale di ~ 134.
 Caragea Constantin, hatman, dragoman al lui Azmi Ahmed, 264.
 Carasu (Karasu, Medgidia, Apa Neagră), oraș și lac în jud. Constanța 66, 67, 91, 93, 95-99, 104, 105, 111, 143.
 Caria, regiune 59.
 Carillo, Alfonso, iezuit 116.
 Carol, arhiduce 307.

Carol Quintul, împărat 21, 22n, 23, 31, 33n, 60.
 Carol Robert de Anjou, rege al Ungariei 301.
 Carol al II-lea, rege al Spaniei 258n.
 Carol al V-lea, rege al Spaniei și împărat 243n.
 Carol al VI-lea, împărat 279.
 Carol al XII-lea, rege al Suediei 245n.
 Carpați (Krapac), munții 194, 199, 221, 220, 222, 259, 301, 305.
 Carra, Jean Louis, călător francez prin țările române 258n.
 Cartal, localitate pe Dunăre în Ucraina 87n.
 Casa de Austria, v. Habsburgi
 Casanova, aventurier venețian 225, 226n, 227.
 Castiglioni, Branda, legat apostolic 14.
 Castilia, regat în Peninsula Iberică 60n, 301.
 Castruccio Castracani, condotier italian, duce de Lucca 297.
 Cataloi (Kattely), localitate în jud. Tulcea 66, 67, 88, 93, 95, 96, 98, 105.
 Cattaneo, Dorino, negustor genovez 17, 18.
 Caugagia, localitate în jud. Tulcea 90n.
 Cavendish, Henry, călător englez 120n, 121.
 Cazimir IV (Cazimir Jagello), rege al Poloniei 75, 203.
 Cazimir Jagello, v. Cazimir IV
 Căpăt, sat în jud. Timiș 285.
 Cășoteni, v. Kutzeta
 Căușeni, sat 209, 224.
 Căineni, munte și sat în jud. Vâlcea 278, 279, 287.
 Câmpia dobrogeană (Dobritzische Felst, Câmpia tătărească, Campus Tartarorum, Tatarskie Polea, Tattersche Feld), regiune de stepă în Dobrogea 90, 98, 143.
 Câmpia tătărească, v. Câmpia dobrogeană
 Câmpulung, oraș în jud. Argeș 302.
 Câmpulung, sat în Moldova 213
 Ceamurlia de Jos, localitate în jud. Tulcea 90n.
 Ceamurlia de Sus, localitate în jud. Tulcea 90n.
 Cecil, Robert, consilier al Elisabetei I 122, 123n.
 Cecil, William (lordul Burghley), consilier al Elisabetei I 120, 121, 123, 130, 132n, 133n.
 Cedulini, Pietro, episcop 116.
 Cefalonia, insulă 245n.
 Centurione, Guglielmo, sol genovez 17, 19, 20.
 Cerda, Don Carlos de la ~, comandantul flotei franco-castiliene 300.
 Cernăuți (Czarnowca), oraș 66, 67, 94, 136, 142.
 Cernigov, oraș în Ucraina 102n.
 Cesana, feudă în Italia 271.
 Ceșme, lupta navală de la ~ 233n.
 Cetatea Albă (Akierman, Bialogrod, Bilhorod), oraș în Moldova 12, 13, 16, 19, 20, 15, 61, 63, 141, 195, 196, 209, 216, 224, 257, 262.
 Chaczadur, negustor armean 109.
 Chalepinski (Kalipenski), nobil polon de origine moldovenească 191.
 Champagne, regiune 183.
 Chatzko (Kristof), fiul surorii doamnei Asvadur 109, 110.
 Chersonesos Taurica v. Crimeea
 Chettle, Henry, dramaturg englez 119.

Chigheci, v. Tigheci
 Chilia, cetate 12, 15, 16, 19, 258.
 Chilia, cetate pe Dunăre 224; Chilia Nouă (Kilia Nova) 195; Chilia Veche (Kilia Stari) 195.
 China 197.
 Chios, insulă 122n, 140.
 Chișinău, oraș 209.
 Chotzin, v. Hotin
 Chrysoloras, Ioan, cărturar bizantin 11.
 Chrysoloras, Manuel, cărturar bizantin 11.
 Chrysoloras, Theodora, soția lui Francesco Filelfo 11.
 Cibin, râu 280.
 Ciorogârla, râu 275.
 Cioroiașu, 264.
 Cioroiu, 265, 266.
 Cipru (Tzipper), insulă în Mediterana 60, 299, 301, 303.
 Ciprului, războiul ~ 59, 60.
 Cișmea (Czeßma), loc de popas al caravanei în codrii Babadagului 90, 97, 98, 104.
 Cișmeaua lui Alexandru, loc de popas al caravanei în Bulgaria 111.
 Ciubărciu, sat 141, 209, 214, 224.
 Ciuc 215.
 „Clati”, al doilea comandant general în Transilvania 281.
 Claudiopol v. Cluj
 Clausemburg v. Cluj
 Clement al VII-lea, papă 23n, 31.
 Clement al VIII-lea, papă 4n, 213.
 Climent, călugăr 154.
 Cluj, oraș 162, 163, 170n, 172, 281.
 Coadă, boier muntean 31, 32, 36.
 Cogna, localitate 62.
 Cognac, Liga de la ~ 23.
 Colibași, sat în jud. Giurgiu 274.
 Comănești, oraș în jud. Bacău 221.
 „Cometo”, munte, neidentificat 278.
 Compania Levantului v. Levant
 Comuleo, Alessandro, nunțiu pontifical 124n.
 Congaz, localitate, azi cu numele Rândunica, în jud. Tulcea 66-68, 89n, 105n.
 Constantin (Konstanti), negustor grec 96.
 Constantin Cantemir (Ioan), domn al Moldovei 187n, 188n, 191n, 206, 211.
 Constantin Mavrocordat 269n.
 Constantin Pavlovici, mare duce rus 244n.
 Constantinopol (Istanbul, Konstantinoppel, Kunstantinopel) 11-15, 23, 25, 26, 28, 30-32, 37, 41, 60-63, 66, 82, 84, 85, 90n, 98, 99, 103, 111n, 114n, 119-122, 125, 126n, 127n-128n, 129-132, 143, 144, 146, 155, 156, 157, 160, 161, 203, 217, 232n, 233, 242n, 252, 254n, 258, 261n, 263, 264- 266, 270, 271, 273, 289, 290, 291, 292, 299, 301, 303.
 Copăcenii, azi Adunații Copăcenii, jud. Giurgiu 273, 274, 278, 290.
 Copou, sat astăzi în orașul Iași 206.
 Coressi, Georgio Calvo, călător prin Moldova 120n.
 Cornaro, Aurelia 271.

Cornăţel, târg (azi Mănăstirea) 153.
 Coroana, v. Polonia
 Coron, oraş 30, 31.
 Corsica, insulă 234n, 239n.
 Corvin otomanul (?) 285.
 Coseşti, sat 285.
 Cosimo de Medici, conducător al Florenţei 11.
 Costachi, Gavriliţă 219.
 Coşarii, sat în jud. Timiş 284.
 Coşava, sat în jud. Timiş 283, 285.
 Coşaviţa (Coşeviţa), munte şi sat în jud. Timiş 283.
 Coşteiu, sat în jud. Timiş 284.
 Cotnari, comună în jud. Iaşi 117, 140, 141, 207, 212, 217.
 Cotroceni, sat astăzi în municipiul Bucureşti 275.
 Coţuşca, comună în jud. Botoşani 101n.
 Cracovia (Krakau), oraş 12, 14, 22n, 64-66, 112, 148, 182, 304.
 Craiova, 264, 265, 266, 267.
 Craiovescu, Barbu III, boier muntean 40.
 Craiovescu, Părvu I, boier muntean 35n.
 Craioveşti, familie boierească 35n.
 Cremona, v. Brunacci da ~
 Creştinătate 76.
 Creta, insulă 25, 26.
 Crimeea (Chersonesos Taurica, Krim, Limen, Marea de Zabacha, Palus Meotides),
 peninsula în nordul Mării Negre 192n, 195, 196, 218, 233, 243n, 252n, 261n, 264,
 291, 302.
 Cristina, v. Wilcox Cristina
 Cristofor (Christofor) clopotar, 18, 54.
 Croaţia, ţară 29, 156, 167.
 Cund, sat 282
 „Curauza”, sat, neidentificat 278.
 Curlanda, regiune 253; duce de ~ 242n.
 Curtea de Argeş, oraş 277, 278.
 Czarnowca, v. Cernăuţi
 Czegeodi, Mihai, solul principelui Transilvaniei 128n.
 Czeßma, v. Cişmea
 Czoher, Petru, dominican din Liov, misionar în Moldova 115.
 Czibak, Emeric, nobil maghiar 29.
 Çayir (Tzahaye), localitate în Turcia 97.
 Dacia v. Danemarca
 Dacia, regiunea antică 140, 194.
 Daia, sat în jud. Giurgiu 278, 290.
 Dalérac, François Paulin, călător francez 175-180, 181n, 182n, 184n, 189n, 190n, 192n.
 Dallam, Thomas, constructor de orgă 122.
 Dallaway, James
 Damad Melek Mehmed Paşa, mare vizir (1792-1794), 268.
 Danemarca, regat 14, 61, 133n, 241, 301, 303.
 Dansig, v. Danzig

Danzig (Dansig, Dansk, Gdańsk), oraș, azi cu numele Gdąnsk, în Polonia 65, 68-71, 77n, 78, 86, 90, 92, 106, 112, 114, 115, 122, 123n, 133, 146n.

Dardania, regiunea antică 193n.

David, rege biblic 127n.

Dâmbovița, râu 274, 275, 288.

Dealul Denistepe, v. Dealul Porcului

Dealul Porcului (Schweineberg, Svinaiia Gora, Dealul Denistepe), deal din jud. Tulcea 89, 93, 95, 97, 98, 104, 105.

Decebal, rege al dacilor 198, 199.

Deitzland, v. Germania

Del Monte, Giovanni Battista 209.

Della Vale, Francesco, 31n.

De Medici, Picardo, nobil venețian 28n.

De' Merci, ofițer în serviciul Habsburgilor 163.

Demetrios Paleolog 12, 14, 15.

Dervent (Derwent, Lalkovo), localitate în Bulgaria 111.

Derwent, v. Dervent

Deva, orașul de reședință al jud. Hunedoara 282, 285.

Di Alessandri, Vincenzo, nobil venețian 59-62, 63n, 64.

Diedo, Girolamo, nobil venețian 271, 293.

Diedo, Piero, nobil venețian 28n.

von Diez, baron, reprezentantul Prusiei la Istanbul, 263, 264.

Dimitrie (Dmittr), personaj 99.

Dimitrie, tatăl lui Posnic Rostovec 102n.

Dimitrie Cantemir, domn al Moldovei 67, 191n, 245n, 259, 260n.

Dluzek (Dovžok), localitate în Ucraina 77.

Dłuski, Iacob, episcop 199n, 208, 216.

Dobra, sat jud. Hunedoara 282, 285.

Dobrič, v. Bazargic

Dobritzische Feltt, v. Câmpia dobrogeană

Dobrogea, regiune 65-69, 143, 147, 204, 264.

Dobrovăț, sat în jud. Iași 218

Dolj, 265.

Dominic, v. Dominic italianul

Dominic italianul (Dominico dem Welschen), călător în caravană 109.

Dominico dem Welschen, v. Dominic italianul

Domnești, sat în jud. Vrancea 222.

Domnul, v. Hristos

Domnul Hristos, v. Hristos

Don, râu 233.

Don Salomon v. Mendes, Alvaro

Donati da Reti, Giuseppe Maria, misionar catolic 204, 215.

Dornberg (Mühldorf), localitate în Germania 297.

Dosoftei, mitropolit al Moldovei 180; patriarh al Moldovei 191n.

Dovžok, v. Dluzek

Dragomir spătar, boier muntean 31, 32, 37.

Dragomirești, sat în jud. Ilfov

Drava, râu 22, 155.

Dubos, Jean Baptiste, abate și teolog francez 179.

Dumbrăveni, castel 166n.
 Dumis, v. Tunis
 Dumitrache, banul, boier moldovean 228.
 Dumitru din Cepturi, boier muntean 152n.
 Dunajec 136.
 Dunărea (Istru, Hister, Tonaw), fluviu 12, 15, 25, 26, 31, 35-37, 40, 41, 62, 63, 66, 67, 73, 83-88, 93, 95, 96, 98-100, 103, 106, 108, 110, 112, 128, 129, 132, 141, 143, 144, 150, 153n, 180n, 182, 188, 189, 192n, 194-197, 199, 209, 211, 213, 217-219, 223, 224, 232, 235, 236, 238-240, 257, 258, 264, 267, 270, 272, 273, 290, 292, 305.
 Dupont, Philippe Le Masson (Du Pont), călător francez 176-178, 179n, 180, 181n, 183n, 186n, 187n, 192n, 199n.
 Duval, Pierre, cartograf francez 192.
 Dzieza, v. Jijia

 Ebru v. Marița
 Ebubekir Ratib, diplomat în misiune la Viena, 269.
 Ecaterina a II-a (Ecaterina cea Mare), țarină 225, 226n, 227-230, 231n, 233n, 234, 239, 240n, 242n-247n, 248, 251n, 253n, 254n, 256, 257n, 291; kneaghină a Moldovei 235n.
 Ecimiadzin, capitala religioasă a armenilor, 49.
 Eduard al III-lea, rege al Angliei 298, 300.
 Eflak, vezi Țara Românească.
 Eger, oraș 33.
 Egipt, țară 61, 143, 258, 298.
 Egiptul Superior 299, 302.
 Elbląg (Elbing) 133.
 Elisabeta I, regină a Angliei 62, 103n, 119n, 120-124, 125n, 129n, 130, 133n.
 Elisabetana, poartă la Sibiu 280.
 Ellerbach Junior, Burkhardt von ~, cavaler austriac 301.
 Emanuel Persiany, translator, 268.
 Enguyen (Enghien), toponim 183.
 Enisala, cetate în jud. Tulcea 90n.
 Erik al VII-lea, rege al Danemarcei 14.
 Esop, scriitor grec 126.
 Essex, conte de ~ 124.
 Estrée, d'~, mareșal al armatei franceze 226.
 Esztergom, oraș 29, 33n, 35, 37.
 Euler, Leonhard, matematician elvețian 225, 226n.
 Europa 17, 71, 73, 155, 178, 179n, 197, 204, 227, 232, 234, 237, 239, 241-243, 247-254, 256, 258.
 Euxin v. Marea Neagră
 Evanghelistul, v. Sf. Ioan ~
 Eyflant, v. Livonia
 Eysenburk, v. Izborsk
 Eyub, catier în Istanbul, 263.

 Falconet, Etienne Maurice, sculptor francez 226n, 227, 229.
 Faraoani, Fărăoani, sat în jud. Bacău 142, 208, 213.
 Fatim, Judass, slujitorul lui Don Salomon 123, 131n.
 Făgăraș, cetate în Transilvania 167, 170.

Făget, sat în jud. Timiș 283.
 Fălăstoaca, sat în jud. Giurgiu 274.
 Fălciu (Falcin, Falxin), sat în jud. Vaslui 197, 200, 209, 216, 219, 224.
 Fălcoianu, Ioniță
 Fecioara Maria 299.
 Federico Veterani v. Veterani, Federico
 Feodorowicz, Sava (Sava, grecul bogat ~), negustor grec, cetățean în Liov 72, 97.
 Ferdinand de Curlanda, prinț, general în armata polonă 184, 186.
 Ferdinand I de Habsburg, împărat 22, 28-31, 32n, 33, 37, 43.
 Ferngerber von Egenberg, Georg Cristoph ~ 143.
 Filelfo, Francesco, umanist italian 11-13, 14n.
 Filip al II-lea, rege al Spaniei 60, 61, 130n, 304, 307n.
 Filip al II-lea, rege al Spaniei 304, 305.
 Filip al V-lea, rege al Spaniei 258n.
 Filip al VI-lea, rege al Franței 298.
 Filippo Maria Visconti, duce 17n.
 Filipopol, oraș 31.
 Fini, Vincenzo, nobil venețian 271, 293.
 Flandra 197, 199, 304.
 Fleury, marchiz de ~, corsar în slujba regelui Poloniei 188.
 Floci (Flocz), oraș dispărut din Țara Românească 66, 67, 100, 111, 113.
 Flocz, v. Floci
 Florența, oraș 11, [Filelfo 1, 2]
 Florești (Stoenești), sat în jud. Giurgiu 276, 287.
 Focșani, oraș în jud. Vrancea 66, 67, 209, 222; congresul de la ~ 230n, 251n.
 Fontado, Mathias Bigudo, emisar în Persia 61.
 Forêt, Jean de la ~, ambasador francez în Imperiul Otoman 23.
 Fox, slujitorul lui Henry Cavendish 120n, 121.
 Foscari, Niccolò 291, 292, 294.
 Franchreich, v. Franța
 Francisc I, rege al Franței 21-23, 243n.
 Francisc Rákóczi al II-lea, principe al Transilvaniei 168.
 Frankfurt, oraș 13
 Franța (Franchreich), regat 21-23, 43, 125n, 126n, 127, 131n, 175, 177, 179n, 181, 182, 226-229, 230n, 234n, 239n, 241-243, 247, 249n, 250, 257, 258, 262, 291, 298, 301, 303, 304.
 Fratele Benedict 158n.
 Frederic, v. Frederic de Habsburg
 Frederic de Habsburg (Frederic), duce al Austriei și rege german 297.
 Frederic al II-lea (Frederic cel Mare), rege al Prusiei 225, 227, 242n, 243n.
 Freter, tatăl Cristinei Wilcox 114.
 Fridericus de Chreuspechk, v. Kreuzpeck Friedrich von ~
 Friedrich, fiu al lui Friedrich von Kreuzpeck 302.
 Froissart, Jean, cronicar francez 300.
 Furcovici, Vâlsan v. Vâlsan logofăt

 Gabriel Báthory, principe al Transilvaniei 152, 153n.
 Galaber, v. Calabria
 Galata (Gallate), cartier în Constantinopol 15, 25, 26, 82, 85.

Galați (Galatz) 142, 209, 213, 215, 216, 218, 219, 223, 257, 258, 262.
 Galetski, locotenent colonel de dragoni în armata polonă 199, 201.
 Gallate, v. Galata
 Gaura, sat 278.
 Gavriil, mitropolit al Moldovei 232n.
 Gaza, oraș în Palestina 299.
 Găiești, sat în jud. Dâmbovița 276, 278, 287.
 Găiseni, sat și mănăstire în jud. Giurgiu 276.
 Gârla (Gerla), localitate neidentificată 85, 95, 96, 103.
 Gdańsk, v. Danzig
 Geldern, oraș și ducat în Germania 300.
 Genova 16, 17n, 18, 234n.
 Georg de Brandenburg 22.
 Georgia, ținut și regat în Caucaz 62, 233, 291.
 Gerla, v. Gârla
 Germania (Deitzland) 61, 70, 243n, 247, 250, 264.
 Germigny, Jacques de ~, ambasador francez la Constantinopol 125n, 126.
 Germoles, senior de ~ v. Rincon, Antonio
 Ghedeon, episcop de Rădăuți 142n.
 Gheorghe Constantin Moruzi, dragoman al Porții otomane, 268.
 Gheorghe Duca, domn al Moldovei 222.
 Gheorghe (Movilă), episcop și mitropolit 142.
 Gheorgheni, localitate 168.
 Gherla, oraș 46, 169.
 Ghermanos, preot 154.
 Ghidiliți, mănăstire lângă orașul Floci 67, 100n.
 Giacomazzi, Camillo, Angelo Maria 271, 272, 292.
 Gibraltar 195, 243n.
 Gieza, v. Jijia
 Giorgini da Torre, Antonio, misionar 202, 211, 216.
 Giovanni, catolic, originar din Serbia 219
 Giura din Stănești, boier muntean 41.
 Giurgiu (Georgian), oraș 120, 128, 129, 153, 263, 272, 273, 290, 292.
 Giuseppe Pisculo
 Gninski, Ioan, sol polon 189n, 201n.
 Golescu, Ivașcu, boier muntean 153n.
 Goți 12, 14.
 Granada (Granaten), oraș și regat în Peninsula Iberică 60n, 301, 303.
 Granaten, v. Granada
 Granvella, cardinal 60.
 Gravenhage, toponim 176n.
 Graz, oraș în Austria 156.
 Grădiștea, sat în jud. Ilfov 274.
 Greblești, sat în jud. Vâlcea 279.
 Grecia (Griechen) 13, 73, 156, 250.
 Gregorie Valerianus, translator, 268.
 Grenville H., secretar de la Foreign Office, 268.
 Griechen, v. Grecia
 Grigore al XIII-lea, papă 142.

Grigore Ghica, domn al Moldovei și al Țării Românești 162, 173.

Grigore Alexandru Ghica (Grigore al III-lea Ghica), domn al Țării Românești și al Moldovei 232n, 262n.

Grigore Callimachi, domn al Moldovei 232n, 244n.

Grimaldi, Claudio Filippo, misionar iezuit în China 197.

Grimm, Melchior Friedrich, scriitor francez 227n, 229.

Gritti, Alosio, nobil venețian 28–32, 37n, 40n, 41, 43n, 45.

Gritti, Andrea, doge al Veneției 28.

Gritti, Giorgio, nobil venețian 30.

Grozești, sat, astăzi numit Oituz, în jud. Bacău 208, 213, 221.

Gruen, Hans (Hans Gruenen), trimis al reginei Angliei la Constantinopol 103, 106.

Gruneweg, Martin (Martin, Merten, Gruneweg), german din Danzig, contabil la negustorul armean Asvadur din Liov, ulterior călugăr dominican în Polonia 65–69, 72n, 77n–79n, 84, 87n, 89n, 90, 97n, 111, 114n, 115, 122n, 123n.

Guadalajara 304.

Guarino da Verona, umanist italian 11n.

Guinement, Louix Félix (cavaler de Kéralio), scriitor francez 233n.

Guizolfo, Calocio de ~, consul genovez 16, 18.

Guzz, v. Qus

Gyfla, v. Jijia

Gyulai Marton 139.

Habsburgi, dinastie (Casa de Austria) 21–23, 29, 30, 32, 130n, 143, 162, 165n, 171n, 177, 182n, 189n, 236, 237, 239–242, 244, 247n, 251, 297, 298, 304, 305.

Haciadur, preot 55.

Hadrian, împărat roman 15.

Haghibahar, oraș în Dobrogea 143.

Hainaut (Hennegau), comitat în Germania 301, 303.

Halici, oraș în Ucraina 66, 93.

Hamangia, v. Baia

Hanovra, ducesa de ~ 176.

Hans Gruen, v. Gruen Hans

Harborne, William, ambasador englez la Constantinopol 119–122, 125, 126n, 127n, 130n.

Harvat logofăt, boier muntean 37n, 41n.

Hârlău 141.

Hârșova (Hersew), oraș în jud. Constanța 66, 67, 99, 111, 112.

Heilige Land, v. Țara Sfântă

Heissler von Heitersheim, Donat Johann (Heyseler), general al Imperiului Habsburgic 182.

Heltauertor, poartă la Sibiu 280.

Heneage, Thomas, consilier al Elisabetei I 120, 121, 122n, 123, 132.

Hennegau, v. Hainaut

Henric v. Erik al VII-lea

Henric al VIII-lea, rege al Angliei 23n.

Henric de Hohenzollern, prinț 243n.

Henslowe, Philip, impresar teatral în Anglia 119.

Herburt, Mikołaj, staroste la Liov 86n.

Hermanstadt, vezi Sibiu.

Hersew, v. Hârșova

Hierasus, v. Prut

Hierosa, v. Prut
 Hister, v. Dunăre
 Hoarda de Aur (Tatrey) 299.
 Hogen Thoere, v. Hohen Thor
 Hohen Thor (Hogen Thoere), reper în Danzig 86.
 Hohenzollern, dinastie 243n.
 Holstein, comitat în Germania 301, 303.
 Hongrie, vezi Ungaria.
 Hoppenbruche, reper în Danzig 78.
 Hormuz, oraș 61.
 Hotin (Chotym, Chotzin, Kotchim), oraș și cetate 16, 47, 54, 63, 66–68, 77, 78, 80, 82, 85, 86, 93, 96, 98, 101–103, 110, 113, 142, 145, 183, 184, 187, 199, 207, 212, 232.
 Hrisostomul, v. Sf. Ioan ~
 Hristos (Domnul, Domnul Hristos) 79, 115.
 Huggins, Anne, prima soție a lui Charles-Léopold Andreu de Bilistein 227.
 Huniade 285.
 Hus, Jan 131n.
 Huși, localitate 141, 202, 214, 216, 219, tratatul de la ~ 238n.
 Jacob, tovarăș în caravană 77.
 Ialpuș, râu în Rep. Moldova, lac în Ucraina 66, 85n, 86n, 95n, 107n.
 Ianachi, Grecul, vistierul lui Petru Cercel 126n.
 Iancu, v. Iancu Sasul
 Iancu Sasul (Iancu, Jankula), domn al Moldovei 74.
 Ianus, zeitate romană 127.
 Iași (Jaes, Jas, Yassi), oraș 47, 54, 62, 63, 66–68, 83, 85, 86, 93, 94, 96, 98, 101, 103, 108–110, 113, 116–118, 120n, 141, 144, 145, 159, 184, 188–193, 198–200, 202, 206, 207, 209, 212, 214, 217–219, 227, 256.
 Ibn Battuta, geograf și călător arab 90n.
 Ibrahim, ceauș otoman 146.
 Ibrahim pașa, mare vizir otoman 28-30.
 Ienaki, Stephanus, sol al lui Grigore al III-lea Ghica 232n.
 Ieremia I, patriarh al Constantinopolului 25, 26.
 Ieremia al II-lea (Tranos), patriarh al Constantinopolului 117, 118, 131n, 135.
 Ieremia Movilă, domn al Moldovei 68, 115n, 123n, 150n, 304.
 Ierusalim (Jerusalem), oraș în Palestina, centru de pelerinaj 71, 299, 301, 302.
 Iliăș, v. Alexandru, Radu
 Iliăș Rareș, domn al Moldovei 47.
 Imperiul Bizantin 11, 302.
 Imperiul Otoman (Poarta, Turcia, Turkey) 21–23, 28–32, 34n, 35–38, 41–44, 59–61, 63, 65, 66, 73, 75, 76, 87, 88, 91, 102, 110, 111, 113, 114n, 119, 121–123, 125n, 130, 147, 148n, 163, 167, 188, 191, 192n, 204, 205, 209, 230, 232–236, 238, 239, 241–247, 250–256, 260n, 262, 264, 268.
 Imperiul Roman (Roma) 254.
 Imperiul Rus v. Rusia
 India (Indii) 259, 298, 299.
 Indiile portugheze 143.
 Angiltere, vezi Anglia.
 Ingoli, Francesco ~ 155

Inocențiu al XI-lea 182n.
 Ioan, v. Sf. Ioan
 Ioan, principe, v. Gheorghe Duca.
 Ioan Constantin (= Cantemir), domn al Moldovei
 Ioan al II-lea cel Bun, rege al Franței 301.
 Ioan al III-lea cel Bun, duce al Breitaniei 298.
 Ioan cel Cumplit, domn al Moldovei 62, 63.
 Ioan de Luxemburg, rege al Boemiei 298.
 Ioan al VIII-lea Paleologul, împărat bizantin 11-15.
 Ioan Potcoavă (Podkowa), pretendent la tronul Moldovei 74.
 Ioan, Preotul ~, personaj imaginar, 59.
 Ioan I Zápolya, rege al Ungariei 21-23, 29, 30, 34, 43.
 Ioan al III-lea Sobieski, rege al Poloniei 175-178, 180, 181n, 187n, 188n, 190n, 193, 199.
 Iordachi, v. Cantacuzino.
 Iosif al II-lea, împărat 237n, 279, 284.
 Iran v. Persia
 Irekli al II-lea, rege al Georgiei 233n.
 Irlanda 249n, 300.
 Irșova, vezi Orșova.
 Isabela de Aragon 22.
 Isabela de Portugalia 22n.
 Isaccea (Oblucița, Obluczice, Sachczica), oraș 66, 67, 86, 87, 93, 95, 96, 98, 103, 105, 106n, 143, 144.
 Ismail, oraș și cetate pe Dunăre 224, 264.
 Ismail, șah al Persiei 60.
 Ispahan, oraș 148.
 Istanbul v. Constantinopol.
 Istru, v. Dunăre
 Italia (Welschlantt) 11, 14, 67, 72, 80, 85, 115, 144, 216, 297.
 Italică, Peninsula ~ v. Italia
 Iuliu Capitolinul, istoric roman 239n.
 Izborsk (Eysenburg), cetate în apropiere de Pskov, azi în Federația Rusă 300.
 Izvorul Tămăduirii, biserică în București
 Jabłonowski, Stanisław Jan, hatman 180, 182n., 202.
 „Jacdac”, sat, neidentificat 282.
 Jacek, v. Jacek ruteanul
 Jacek ruteanul (Jacek, Jacken dem Reusen), slugă în caravană 93, 106, 108.
 Jacken dem Reusen, v. Jacek ruteanul
 von Jacobi-Kloest, Konstans Philipp Wilhelm Freiherr, diplomat prusac, 266.
 Jaes, v. Iași
 Jagielloni, dinastie 21
 Jam Zapolsky, pacea de la ~ 148.
 Jan Albert, rege al Poloniei 69.
 Jan Sobieski, rege al Poloniei
 Janek, căraș polon 112.
 Jankula, v. Iancu Sasul
 Janos Kemény, principe al Transilvaniei 162-167.
 Jarosław, oraș 146n.
 Jas, v. Iași

Jaslowecki, Ieronim 136.
 Jaslowecki, Nicolae 136
 Jazłowiec (Jaslowiec), domeniu stăpânit de Mihail Buczacki în Polonia 75n, târg 136, castel 182, 183.
 Ierusalem, v. Ierusalim
 Jijia (Dzieza, Dgitja, Dziza, Gieza, Gyba), râu care se varsă în Prut în jud. Iași 66, 94, 98, 101, 103, 110, 200.
 Jiul Inferior, județ în Oltenia, 265.
 Jiul Superior, Județ în Oltenia, 265.
 Joan Piasecken, v. Piasecki Jan
 Johann von Tiefen, mare maestru al Ordinului teuton 69.
 Joltzi, slugă armeană din Turcia 110.
 Jouanietz, castel în Polonia 190n.

 Kakas, Ștefan, sol al principelui Transilvaniei în Anglia 133n.
 Kaffe, v. Caffa
 Kalafat, vezi Calafat.
 Kamientzu, v. Camenița
 Kanija, 267.
 Kant, v. Alicante
 Karahisar, oraș 146.
 Kara Eflak, vezi Valahia Neagră.
 Karasu, v. Carasu.
 Karmalakes, Slavotă, căpetenie vlahă 25.
 Karmales, Antonios v. Karmalikes, Antonios
 Karmalikes, Antonios 25, 26.
 Karmalikes, Manuel, preot 25, 26.
 Kashan, oraș 147.
 Katib Çelebi 87n.
 Kattely, v. Cataloi
 Kaunitz, Wenzel Anton von ~, conte austriac, ministru de externe al Imperiului Habsburgic 229.
 Kazimiera, Maria v. Arquien, Marie d'
 Kekaumenos, cronicar bizantin 25.
 Kierymowicz, Murat negustor armean din Polonia 146.
 Kiev (Kiovie), oraș în Ucraina 102n, 187, 193.
 „Kimtz”, munte, toponim neidentificat 287.
 Kirkoș, negustor armean din Liov 109.
 Klushino (Kłuszyn), bătălia de la ~ 193n.
 von Knobelsdorff, Friedrich Wilhelm Ernst, reprezentantul Prusiei la Istanbul, 265.
 Kogen Brucke, v. Kogenbrücke
 Kogenbrücke (Kogen Brucke), reper în Danzig 86.
 Kolosvar v. Cluj
 Konstanti, v. Constantin
 Konstantinoppel, v. Constantinopol
 Kontaris, Chiril, patriarh ecumenic 156n.
 Kontski, Martin Cazimir, palatin de Kiev, castelan de Liov și mare maestru al artileriei în armata polonă 187.
 Kornaria, vale neidentificată din Dobrogea 91, 93, 95, 97–99, 104, 111.
 Korobeinikov, Trifon, călător rus prin Dobrogea 89n.

Königeßberge, v. Königsberg
 Königreiche Polen, v. Polonia
 Königsberg (Königeßberge), oraş în Prusia, azi în Federația Rusă 82.
 Köprülü-zâde Fâzil Ahmed paşa, mare vizir otoman 167, 172, 174.
 Köse Ali paşa, comandant otoman 163, 167–169, 171.
 Kötse, loc neidentificat al unei bătălii purtate de Austria cu Ungaria și Boemia 298.
 Krakau, v. Cracovia
 Krasen, v. Musabei
 Krasnostaw, castel 148.
 Kreuzpeck, v. Kreuzpeck Friedrich von ~
 Kreuzpeck von ~, v. Kreuzpeck Friedrich von ~
 Kreuzpeck, Friedrich von ~ (Fridericus de Chreuspechk, Kreuzpeck, Kreuzpeck von ~),
 cavaler și călător austriac 297–303.
 Kristof, aurar din Königsberg 82, 83, 85.
 Kristof, negustor armean din Liov 101.
 Kristof, v. Chatzko
 Krim v. Crimeea
 Kroisbach, localitate în Austria 297.
 Kuban, regiune în Caucaz 233.
 Kuciuk Kainargi, tratatul de la ~ 251n.
 Kuciuk Mehmed, pașă de Oradea 162, 165n, 169–171.
 Kunstantinopol, v. Constantinopol
 Kutzeta, probabil Cășoteni 107.
 Kygatz, v. Tigheci
 „La Împărat”, han la Sibiu 286.
 Laboureur, Jean Le, călător francez în Polonia 176.
 Ladislau al IV-lea (Władysław IV Vasa), rege al Poloniei 193.
 Laiotă Basarab (Wasser-Wayda), domn al Țării Românești 301.
 Lalkovo, v. Dervent
 Łańcut (Landshut), oraş în Polonia 114n.
 Landshut, v. Łańcut
 Laski, Ieronim, nobil polon 29.
 Lăpușna (Lopuchna, Lopuczna) 193, 194, 224.
 Lăpușnic, sat în jud. Hunedoara 283.
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 176.
 Leichentor, poartă la Sibiu 280.
 Lello, Henry, ambasadorul Angliei la Constantinopol 119n, 120, 123n.
 Lemberg, v. Liov
 Leon Tomșa, domn al Țării Românești 158n.
 Leopold I, împărat 163n.
 Leopold II, împărat, 266.
 Leordeni, localitate 31, 276.
 Lepanto, bătălie 61.
 Les Espagnols sur Mer, v. Winchelsea
 Lesbos, insulă 123n.
 Leșnic, sat în jud. Hunedoara 283.
 Levant 120–122, 181, 199, 228, 233, 242, 257, 258; Compania ~ 119, 122.
 Licostomo v. Chilia

Liga Sfântă 182, 188.
 Limen v. Crimeea
 Liov (Lemberg, Lvov), oraș 16, 64–70, 72, 74, 77, 78, 85, 86, 93n, 96n–98n, 101, 102n, 103, 109, 110n, 112–114, 136, 146, 150, 181n, 183n, 187n 206, 210, 211, 216, 222.
 Lipcani (Lipka), localitate în Rep. Moldova, 66, 84n; tătarii din Lipka 182.
 Lipova, oraș 34.
 Lips, starostia poloneză de la ~ 242.
 Liston, Robert, ambasador britanic 286.
 Lituania, țară 143.
 Livonia (Eyflant, Livonien), țară 72, 143, 300.
 Livonien, v. Livonia
 Lobkowitz, prinț austriac 233n.
 Lombardia, regiune în nordul Italiei 297.
 Londra, oraș 119n, 122n, 146, 268.
 Loredan, Marco, nobil venețian 28n.
 Lorena, ducele de ~ 175, 182, 281.
 Lorena, regiune 226, 227, 230.
 Lorenzo Magnificul, conducător al Florenței 11.
 Lotru, munte 278.
 Louvain, oraș în Flandra, Belgia 81.
 Louvois, marchiz de ~ 183.
 Lublin, oraș în Polonia 71, 134, 146n.
 Lubomirski, Jerzy Sebastian, prinț și mare scutier al Coroanei polone 190n.
 Lucca, oraș în Italia 202, 298.
 Ludolf, Guillaume, călător în Rusia 250n.
 Ludovic, Ordinul Sfântului ~ 179.
 Ludovic Bavarezul, duce al Bavariei Superioare și, ulterior, împărat german 297.
 Ludovic I de Anjou, rege al Ungariei 300, 302.
 Ludovic al II-lea Jagiello, rege al Ungariei 21–23.
 Ludovic al XIV-lea (Ludovic cel Mare), rege al Franței 181, 239n, 248.
 Ludovisio, Ludovico, cardinal 160.
 Lugoj, sat în jud. Timiș 284, 285.
 Lugoj, poartă de intrare în Timișoara
 Lukaris, Chiril, patriarh ecumenic 156.
 Lunca Mare, pădure în jud. Vrancea 222.
 Lupu, v. Vasile ~
 Luxemburg 183.
 Lvov, v. Liov

 Maastricht 183, 197.
 Macarie, cronica lui ~ 46
 Machmet, v. Mehmed I
 Madrid, oraș 61, 304.
 Mag, sat în jud. Sibiu 281.
 Maghreb 60, 301.
 Magnus II Eriksson, rege al Suediei 300.
 „Magrepergh”, munte, neidentificat 281
 Mahmud Celebi pașa, mare defterdar 30–32, 41.
 Mahmud Raif, diplomat, 268, 269, 270.

Mailath, Ștefan, voievod al Transilvaniei 29, 32
 Mallorca (Mayorch), insulă în Mediterana 301, 303.
 Mallorye, Richard, călător englez 120n.
 Malvasia, oraș și regiune în sudul Greciei 66, 73, 101, 107.
 Mameluci 60.
 Manastir, sat în Bulgaria 272.
 Mangalia, oraș 147, 150.
 Manin, Lodovico, doge 271, 292.
 Mantova, oraș în Italia 298.
 Manucci, Giovanni, călător prin Moldova 120n.
 Manuel din Corint, mare retor 25.
 Maramureș, regiune 29.
 Marcianopol 202, 210, 214
 Marea Baltică 148, 227n, 243n.
 Marea Britanie, regat 249n.
 Marea Căflei 196.
 Marea Egee 25, 26.
 Marea Mediterană 30, 59, 60, 238, 243n, 299.
 Marea Neagră (Pontul Euxin, Pontus Euxinus, Schwartz Meer) 12, 13, 15, 77, 87, 91, 128, 141, 143, 147, 150, 194, 195, 197, 204, 205, 209, 224, 227, 232, 235, 236, 239, 257, 258, 261n, 291, 300; Compania ~ 259-261.
 Marea Roșie 299.
 Marea de Zabacha v. Crimeea.
 Maria de Habsburg, regină a Ungariei 22.
 Maria Tereza, împărăteasă 242n.
 Mariani, Paulo 131.
 Marița, fluviu 15.
 Maroc (Fas), 263.
 Marsilia, oraș 243n, 259.
 Martin, v. Gruneweg Martin
 „Mary”, pârâu, neidentificat 282.
 Mascellini, Giovanni, originar din Pesaro 218.
 Massena, André, mareșal, duce de Rivoli 291.
 Matei Basarab, domn al Țării Românești 155.
 Matheus din Naumburg, călugăr dominican, misionar în Moldova 115.
 Matheus, părintele ~, v. Matheus din Naumburg
 Mauri 60.
 Maximilian, arhiduce 148.
 Maximilian I, împărat 21, 22n.
 Mayorch, v. Mallorca
 Mazepa, hatmanul cazacilor zaporojeni 245.
 Mazovia, ducat, incorporat în 1529 în Polonia 299.
 Măcin, 264.
 Medgidia, v. Carasu
 Mediterana v. Marea Mediterană, 263.
 Mediaș, oraș 32.
 Medun, dragoman 292.
 Mehadia, 265, 267.
 Mehedinți, județ în Oltenia, 283.

Mehmed I, sultan otoman 94.
 Mehmed al II-lea, sultan otoman 12–14.
 Mehmed al III-lea, sultan otoman 119.
 Mehmed al IV-lea, sultan otoman 167n.
 Mehmed Derviş, trezorier al Imperiului Otoman, 268.
 Mehmed Paşa, serascher de Vidin, 264.
 Mehmed Raşid, ministru de externe (*reis ül-küttab*), 264, 268.
 Mehmed Tahir, 268.
 Mehmet, ceauş otoman 146.
 Mehmed, turcul ~, v. Mehmed I
 Melfi 116.
 Mendes, Alvaro (Don Salomon, duce de Mytilene, Salomon Aben Yache), dregător otoman 121n, 123, 132.
 „Mendin”, toponim neidentificat 284.
 Mendoza, Francisco de ~ 304, 305.
 Meri, sat în jud. Argeş 276.
 Merten, v. Gruneweg Martin
 Meuse, fluviu 227.
 Miaczyński, Atanazy (Miogenski), comandant în oastea polonă 190.
 Miercurea Sibiului, sat în jud. Sibiu 281.
 Migerditz, armean originar din Caffa, cetăţean în Liov 72.
 Mihail III, împărat bizantin 71n.
 Mihail I Apaffi, principe al Transilvaniei 163, 164, 165n, 166–170, 171n, 172, 174.
 Mihail Curoplates, împărat bizantin 71.
 Mihai Viteazul, domn al Țării Româneşti 119, 124, 129, 144n, 148, 150–152, 305.
 Mihnea Turcitul, domn al Țării Româneşti 117, 153.
 Mikolajowicz, Simion, cleric armean
 Milano, oraş 11, 12, 298.
 Milledone, Antonio reprezentant al Veneţiei 61.
 Minas din Tokat, armean stabilit la Liov 46, 47, 51n, 58, 70n.
 Mircea Ciobanul, domn al Țării Româneşti 36n.
 Miroslava, sat în jud. Iaşi 206.
 Miscozzi (Miscoschi), Paolo 206, 212.
 Mithrowsky, Josef, conte, general imperial 281.
 Mitrofan, călugăr 152, 153n.
 Mitropolia, biserică în Bucureşti 275.
 Mocenigo Pietro, comandant veneţian 59.
 Mocenigo, Zuan, nobil veneţian 28n.
 Modena, oraş în Italia 298.
 Moise, domn al Țării Româneşti 33n, 37n.
 Moise, personaj biblic 193.
 Molay Mehmed, cărmuitorul Marocului, 263.
 Moldaw, v. Moldova
 Moldova (Molda), râu 140, 200, 220.
 Moldova, țară (Moldaw, Valahia, Walacheye, Wallacheye, Țara mică a Vlahilor) 12, 13, 14n, 15–19, 29, 32, 34, 61–63, 65–70, 72, 73, 74n, 77, 80, 86n, 87n, 93n, 94n, 96n, 99n, 100, 113, 114n, 115–125, 127n, 129, 130n, 131n, 132–136, 139, 140, 143–145, 149, 150, 153, 155, 156–160, 178, 180n, 181n, 183n, 187n, 188n, 189, 190n–192n, 198n, 201n, 202–206, 208–211, 214, 216, 218, 219, 221, 227–232, 235, 238, 240,

242n, 243n, 244–246, 251, 252, 256–258, 261, 263, 264, 262n, 304, 305; Bogdania 123n, 129–131; Moldova de Jos 191n, 205, 213; Moldova de Sus, 205, 207; Valahia 74–77, 80, 86, 93, 94, 97, 99, 102, 110, 114, 115, 181, 184, 187–190, 197–200.

Moldova, v. Țara Românească

Montalto, Alessandro Peretti di, cardinal 117.

Montecuccoli, Raimondo, general în serviciul Habsburgilor 165n, 172, 173.

Montesquieu, scriitor francez 248.

Montevoglio, oraș în Italia 298.

Moreea, regiune 127n, 182n, 187, 189n.

Morosini, Francesco, nobil venețian 28n.

Moscova (Моѝkaw), oraș [Muratowicz 1]; 65, 66, 72, 76, 102, 109, 111, 117, 135, 227, 230; mare cnezat 146–148, 197.

Моѝkaw, v. Moscova

Motlaw, v. Mottlau

Mottlau (Motlaw), râu care curge prin Gdańsk 77, 84.

Movila Răbâia (Mohile de Rebea), toponim din Moldova 197–199.

Muhamad, profet al Islamului 99.

Muntele Sinai, loc de pelerinaj în Egipt 298, 298.

Muntenia, v. Țara Românească

Murad al II-lea, sultan otoman 11, 13, 14

Murad al III-lea, sultan otoman 119n, 126n, 130n.

Muratowicz, Sefer, negustor armean 146–150.

Mureș, râu 282, 283.

Musabei (Myszobieg, Krasen), localitate, azi cu numele Krasen, în Bulgaria 66, 91, 93, 95, 97–99, 104, 111.

Mustafa, secretar al ambasadorului Azmi Ahmed, 264.

Mustafa Așir, judecătorul armatei (*kadiasker*) din Rumelia, 264.

Mühldorf, localitate în Germania 297.

Mühldorf, v. Dornberg

Myszobieg, v. Musabei

Mytilene, oraș în insula Lesbos 123.

Nádasdy, Tamás, nobil maghiar 29.

Naggy, Gian Pietro, călător italian în țările române 262n.

Nalbant, depresiune în jud. Tulcea 88n, 89n.

Nancy, oraș în Franța 226.

Nani, Zuan, nobil venețian 28n.

Nanjing (Nanquain), oraș din China 197.

Neajlov, râu 274.

Neamț (=Târgul Neamț), oraș 141, 207, 213.

Neapole 59, 298, 300, 304.

Neuhäusel (Nehausel, Nové Zamky), cetate în Slovacia 181, 182.

Neusiedel, localitate în Austria 297.

Neuville, Foy de la, călător francez în Polonia și Rusia 177.

Newberie, John, călător englez 120n, 121.

Niclass, v. Niklaus

Nicodim, călugăr 156.

Nicolae Alexandru (Basarab, Basarab voievodul ~, Wazzer Waid), domn al Țării Românești 301, 302, 303.

Nicolae Mavrogheni, domn al Țării Românești, 268, 275, 288.
 Nicolay, Ludwig Heinrich, scriitor german la curtea Ecaterinei a II-a 226n, 227, 228n, 229.
 Nicopol, oraș 31, 35, 41.
 Nieder oder Underlandt. v. Podolia
 Niemirow, congresul de la ~ 229.
 Niestr, v. Nistru
 Nikel, v. Niklaus
 Niklaus (Niclass, Nikel, Nikolai), negustor armean din Liov 107, 109, 110.
 Nikolai, v. Niklaus
 Nil, fluviu în Egipt 299.
 Nipru (Boristhene), fluviu în Ucraina 188, 195, 291.
 Nistru (Dniestr, Niester, Niestr, Turla, Tyras), fluviu 66, 77, 78, 93, 94, 98, 101–103, 110, 113, 141, 145, 180n, 181–184, 187, 189, 194, 195, 199, 204, 205, 209, 211, 214, 224, 233, 235, 257.
 Nogai, regiune locuită de tătari 192.
 Norvegia 300, 302.
 Noua Romă, v. Roman
 Noua Serbie, provincie în Imperiul Rus 250n.
 Novgorod, oraș și principat rusesc, azi în Federația Rusă 300.
 Nurbek, negustor armean din Liov 97.
 Nürnberg, oraș 33n, 60.
 Oblucița, v. Isaccea
 Obluczice, v. Isaccea
 Obreskov, Aleksei, ambasador al Rusiei la Constantinopol 232n.
 Oceakov (Obzakow), oraș și cetate la Marea Neagră în Ucraina 113, 233, 291.
 Oituz, râu 221, 222
 Olanda 179, 241, 300.
 Oleșcani, v. Olicz
 Olicz (Olitz, Olytz), probabil satul dispărut Oleșcani 98, 103.
 Olitz, v. Olicz
 Olytz, v. Olicz
 Olt, râu, 269, 279, 280.
 Oltenia, 239, 265.
 Oradea, oraș 142, 165n, 170, 306n.
 Orașul Lagunelor, v. Veneția
 Ordinul Teutonic
 Orăștie, localitate, râu în jud. Hunedoara 282, 286.
 Orenburg, regiune în Imperiul Rus 250n.
 Orendinie (Orynyn), localitate, azi cu numele Orynyn, în Ucraina 96.
 Oreste, personaj legendar 15.
 Orestia v. Adrianopol
 Orhei 209, 224.
 Orlov, Alexei, comandat al flotei rusești 233n, 243n.
 Orșova, 267.
 Orynyn, v. Orendinie
 Ostend, 269.
 Osterman, Ivan, conte rus 226n.
 Ostreich, v. Austria

Oszanlia, v. Uşenli
 Otée, d' ~, aventurier francez, agent al regelui Poloniei 252n.
 Otto de Habsburg, duce al Austriei 297, 298.
 Ovidiu, poet roman 196, 197; lacul lui ~ 196.
 Oxford, Universitatea din ~ 133n.

 Pabilon, v. Cairo
 Padova, oraş 11, 28, 271, 297.
 Palestina, regiune pe ţărmul estic al Mediteranei 299.
 Pallavicino, cardinal 210, 214.
 Palormo (Panormo) 203.
 Palus Meotides v. Crimeea.
 Panin, Nikita, conte rus, sfetnic al Ecaterinei a II-a 226n, 228n, 242n.
 Panin, Piotr, general rus 227, 228.
 Pannonia v. Ungaria
 Paoli, Pasquale, conducătorul revoltei corsicanilor 234n.
 Paolucci, Antonio 203
 Papelbeume, v. Topol
 Paris, oraş 23, 46, 175, 176n, 179, 180, 226n, 227n, 228, 243n, 301, 303.
 Parkins, Christopher (Parkines), ambasadorul Angliei în Polonia 133.
 Parma, oraş 162, 298.
 Passerino Bonacolsi, seniorul Mantovei 298.
 Pastis, Francesco, originar din Candia (Creta) 116–118.
 Pavia, oraş 23
 Pavlovici v. Constantin Pavlovici
 Păcuraru, Constantin, căpitan 223.
 Părhăuţi, lupta de la ~ 201n.
 Pătraşcu cel Bun, domn al Ţării Româneşti 125n.
 Pârvan, boier muntean 38n.
 Pécs, oraş 33.
 Peia, boier muntean 37-39, 40n, 41.
 Pekin 197.
 Peninsula, v. Italia
 Pera 126, 127, 291, 293.
 Perekop (Perecop, Precop), fortăreaţă din Crimeea 16, 147, 195, 196.
 Pererita, toponim în Moldova 189, 192.
 Pergam, regiune 59.
 Perini, Marino 288, 289.
 Persia, ţară 25, 29, 59-61, 98, 142, 143, 147-150, 198.
 Perwan (Perwan), negustor grec din Constantinopol 111.
 Perwan, v. Pervan
 Petersburg v. St. Petersburg
 Petri da Yagarolo, Angelo Bonaventura, misionar catolic 204, 215.
 Petriceicu, domn al Moldovei 222.
 Petrillo, v. Petru Rareş
 Petrovaradin, poartă de intrare în Timişoara 284.
 Petru, tovarăş din caravană 112.
 Petru, voievodul valah ~, v. Petru Rareş
 Petru I (Petru cel Mare) 245; statului lui ~ din St. Petersburg 226n, 227.

Petru Aron, domn al Moldovei 203.
 Petru Cazacul, domn al Moldovei 144, 145.
 Petru Cercel (Pătrașcu), domn al Țării Românești 121, 125, 126n, 127n, 144n.
 Petru Libanezul, emisar al șahului Ismail 60
 Petru Rareș (Petru, voievodul valah ~, Petrillo), domn al Moldovei 29, 32, 33n, 34, 94.
 Petru Șchiopul, domn al Moldovei 96n, 103n, 114n, 117, 119n, 131n, 134.
 Pettau (Ptuj) 155.
 Peyssonel, Charles-Claude de ~, diplomat și scriitor francez 257n.
 Piasecki, v. Piasecki Jan
 Piasecki, Jan (Joan Piasecken, Piasecki), nobil polon 99.
 Piatra (Neamț), oraș 141, 207, 213, 220.
 Piave, râu în Italia 279
 Piccolomini, Jacobo Ammannati, cardinal 12, 13, 14n.
 Piemont 183.
 Pieniodzek, slugă dintr-o caravană 93.
 Piluzio, Vito, misionar 202, 204, 210, 216.
 Piotrków, oraș în Polonia 71n.
 Pirkuli, sol persan 148.
 Pisani, Berto (Bartolomeo), dragoman 290.
 Pisani, MarcAntonio, nobil venețian 28n.
 Piscu, târg în jud. Galați 223.
 Pisculo, Giuseppe 116.
 Pitești, oraș 31, 41, 276.
 Pius al II-lea, papă 12.
 Pius al V-lea, papă 60, 61.
 Plaman, Peter, locuitor din Danzig 95.
 Planche, François Ponthus de la ~ (de Planca), sfetnic francez al lui Petru Cercel 131.
 Plătărești, sat în jud. Călărași 274.
 Plobrond, secretatul ambasadorului Sir Robert Ainslie, 268.
 Plomach v. Tlumach.
 Płock, oraș și cetate 65, 148.
 Plopi, v. Topol
 Poarta Mică, palat în București 275.
 Poarta Nouă, la Sibiu 280.
 Poarta otomană v. Imperiul otoman
 Pociovaliște, fabrica de postav de la ~
 Pocuția (Pokutzia), provincie în Polonia, azi în Ucraina 71, 235, 236, 240.
 Podkowa, v. Ioan Potcoavă
 Podole, v. Podolia
 Podolia (Podole, Nieder oder Underlandt, Țara de Jos sau Inferioară), regiune în Ucraina
 72, 73, 77, 86, 141, 145, 182, 190n, 204, 207, 235, 236, 240.
 Podul Mogoșoaiei
 Poenari, cetate 35n.
 Pokutzia, v. Pocuția
 Polen, v. Polonia
 Polerland, v. Polonia
 Policala, Giorgio, medic grec la curtea lui Petru I 245n.
 Polonia (Coroana, Königreiche Polen, Polerland), regat 13, 14, 16, 21, 22, 24, 61, 63, 65–68,
 69n, 70–74, 75n, 76, 77, 82, 86, 89, 90, 94n, 99, 108, 112, 114, 121, 123n, 124n, 126,

132, 133n, 143, 146, 147n, 148, 149, 155, 175, 177, 179, 180n, 181–183, 187–201, 203, 207, 210, 211, 216, 220, 222, 231, 232, 235, 236, 239n, 240, 241, 244, 250, 251, 252n, 253, 256, 291, 299, 304, 305, 306n, 307.

Pomerania (Pommern), regiune în Germania și Polonia 70.

Pommern, v. Pomerania

Pontela, localitate în Italia

Pontul Euxin, v. Marea Neagră

Pontus Euxinus, v. Marea Neagră

Ponza 17n.

Popowicz, Norbeg negustor armean din Polonia 146.

Porto, Corrado dal, negustor genovez 19

Portugalia, regat 61.

Porțile de Fier 165, 168, 189.

Potemkin, nobil rus, sfetnic al Ecaterinei a II-a 226n, 228.

Potocki, conte 291.

Praga, oraș 29, 307.

Prater, pădure în Viena 284.

Preussen, v. Prusia

Printul Negru, fiul cel mare al regelui Eduard III al Angliei 300.

Prohod, localitate în Bulgaria 111n.

Provadia (Prowadia), localitate în Bulgaria 66, 93, 95, 111.

Provincia Sibiului, v. Transilvania

Provinciile Unite (Provinciile Unite ale Țărilor de Jos) 227, 242, 247, 304.

Prowadia, v. Provadia

Prusia (Preussen), stat al Ordinului teuton, azi regiune în Germania și Polonia 73, 82, 227, 242n, 254n, 263, 264, 265, 298–301, 303.

Prusy, v. Brusa

Prut (Hierasus, Hierosa, Prutt), râu 65–67, 84–87, 93, 94, 96, 98, 101, 103, 109, 110, 113, 136, 145, 183–185, 187–194, 197, 199–201, 218, 219, 224 258; pacea de la ~ 233n.

Prutt, v. Prut

Przemiśl, v. Przemyśl

Przemyśl (Przemiśl), oraș și regiune în Polonia 75, 106.

Przeworsk, oraș în Polonia 114.

Pskov, oraș în Federația Rusă 300.

Ptolemeu [Claudiu], astronom, matematician și geograf antic 77.

Pulgarey, v. Bulgaria

Puțeni, sat în jud. Galați, astăzi numit Valea Mărului 218.

Quirini, Antonio 291.

Quirini, Bernardino 66, 115n.

Qus (Guzz), oraș și port pe Nil, în Egipt 299, 302.

Raab, Justyn 134, 136, 139.

Radibrat, Aloisio, agent al Habsburgilor 152.

Radom, confederația nobililor poloni de la ~ 231n.

Radu de la Afumați, domn al Țării Românești 35n, 37n.

Radu cel Mare, domn al Țării Românești 60.

Radu Mihnea, domn al Țării Românești 152–154.

Radu Paisie, 41n.

Radu Șerban, domn al Țării Românești 152, 153.
 Raicevich, Ștefan, secretar al consulului austriac la București 228–230.
 Rall, Johann baron von ~ 286.
 Ratibor, oraș în Polonia 65.
 Ratstrazze, stradă în Viena 302.
 Răchiteni, sat în jud. Neamț 207, 213.
 Rădăuți, oraș jud. Suceava 134, 142.
 Rădăuți Prut, localitate în jud. Botoșani 66, 84n.
 Râmnic, episcopie, 265.
 Râmnicul Sărat, oraș în jud. Buzău 66, 67, 100n.
 Recaș, sat în jud. Timiș 284.
 Recea, râu 284.
 Reni oraș pe Dunăre 224.
 Renzi da Stipite, Francesco Antonio, misionar 202–204, 206, 210, 211, 214, 216.
 Repnin, Nicolae, ambasadorul Rusiei în Polonia 231n, 251n, 257n.
 Resmi Ahmed, om de stat otoman (1700–1783) 263.
 Reti v. Donati.
 Reussen, v. Rusia Roșie
 Reza, Gregorio de, consul genovez 16–18.
 Rettani, David, ofițer în serviciul Habsburgilor 169, 170.
 Rin, fluviu 227.
 Rincon, Antonio 21–23.
 Rissa, localitate 62.
 Robert de Anjou (Robert), rege al Neapolelui 298, 300.
 Rodos (Rody), insulă în Marea Egee 301, 303.
 Rody, v. Rodos
 Roma (Rome), oraș 59, 60, 65, 84, 115n, 133n, 134, 138, 140, 148, 155, 180, 202, 204, 216, 300, 304.
 Roman, Noua Romă, oraș în Moldova 47, 54, 134, 138, 140–142, 159, 200, 208, 220.
 Romanați, jud. în Oltenia, 265.
 Rome, v. Roma
 Rosetti, familie de boieri moldoveni 228, 230.
 Rosetti, Ioniță, boier moldovean 226n.
 Rosetti, Irina (baroneasa Irina, Irina Rusetescu), fiica lui Ioniță Rosetti și a doua soție a lui Charles-Léopold Andreu de Bilistein 226n, 227, 228.
 Rosetti, Maria, băneasa, fiica lui Ioniță Rosetti 226n.
 Rossi, Antonio, misionar 208, 214.
 Rostovec, Posnic, pictorul țarului moscovit 102n.
 Roustzique, vezi Ruse.
 „Rozer”, loc de poștă, neidentificat 283.
 Rudolf al II-lea, împărat 119, 143, 305.
 Rudolf al IV-lea de Habsburg (Rudolf IV), duce al Austriei 301, 302.
 Rumelia, 264.
 Rumianțev, Petru, mareșal rus 227, 230, 232n, 244n, 248n, 249n, 251n, 254n.
 Rusciori, sat în jud. Sibiu 281
 Rusciuc (Rusa, Ruse), oraș 26, 128, 129, 269, 270, 272, 273, 290, 292.
 Rusia, țară (Imperiul Rus) 21, 62, 133n, 141, 148, 181, 182n, 188n, 226n, 227–232, 234–241, 242n, 243, 244, 245n, 247–250, 251n, 252–256, 264, 300.
 Rusia Albă (Weizzen Reussen) 300.

Rusia Roșie (Reussen, Rutenia), 68, 73, 78, 80, 204, 299, 300, 303.
Rutenia, v. Rusia Roșie
Rzewuski, Mihail Floryan (Rewouski) trezorierul curții polone 193n, 201.

Sabar, râu în jud. Ilfov 274.
Sachczica, v. Isaccea
Sadik, v. Zaharia
Sadagura, monedele de la ~ 246n.
Safiye, sultana otomană, soția lui Murad al II-lea 130n.
Sahak, slujitorul negustorului armean Kirkoș 109.
Saint Gotthard, bătălia de la ~ 162, 172n.
Salamanca 304.
Sambor, localitate în Ucraina 183.
Sandannin, cetate neidentificată în Italia 298.
San Benedetto, biserică 116.
San Clemente, Guillen de ~ ambasador spaniol, 307.
San Felice, Antonio da~ 155, 157.
San Francesco din Pera, mănăstire 116.
San Giovanni di Dio (Ospitalieri), ordin călugăresc 285.
San Severo, episcopul de ~ 307
Sanderson, John, negustor englez 122.
Sanson, cartograf francez 192.
Santa Maria della Cisterna, mănăstire 116.
Sardinia (Serdeny), insulă în Mediterana 301, 303.
Sarmația v. Polonia
Sarmația, regiunea antică 197.
Satu Mare, oraș 167–169.
Sava (?), boier muntean 38n.
Sava grecul bogat ~, v. Feodorowicz Sava
Sava, râu 22
Săbăoani, sat în jud. Neamț 142, 207, 213, 220.
Sălătruc, sat în jud. Argeș 277–278.
Sbierea, Ionașcu, boier moldovean 63n.
Scânția, localitate în jud. Iași 67, 101n, 110n, 113n, 217.
Sceper, Cornelius v. Schepper, Cornelius Duplicius
Schepper, Cornelius Duplicius, ambasador al lui Ferdinand I la Poartă 29–31.
Schlesig, v. Silezia
Schonhofen, Jan Künig 134, 136.
Schneidau, general austriac 169, 171.
Schwartz Meier, v. Marea Neagră
Schweineberg, v. Dealul Porcului
Scipio Africanul 239.
Scitia Inferior, regiune 12, 14.
Scithia Minor, provincie 14n.
Sciția, regiune 13, 15.
Scoția 300.
Sebastian I, rege al Portugaliei 61.
Sebeș, oraș, râu în jud. Alba 282.
Seghedin, 267.

Seleușul Mare, bătălia de la ~ 162, 165n.
 Selim al II-lea, sultan otoman 62.
 Selim al III-lea, sultan otoman, 264, 268.
 Serdeny, v. Sardinia
 Serbia 235, 240.
 Serett, v. Siret
 Sevastopol, localitate 62n.
 Sevilla (Sybil), oraș în Spania 301, 303.
 Sf. Agnes 73.
 Sf. Arhanghel, biserică 278.
 Sf. Dimitrie, moaște 147n., 275.
 Sf. Dominic, ordinul ~ 69.
 Sf. Ecaterina, mănăstire în București ~ 153.
 Sf. Ecaterina, mănăstire la Muntele Sinai 153n, 298, 299.
 Sf. Francisc, ordinul ~ 75.
 Sf. Gheorghe 98, 147n, 298.
 Sf. Gheorghe, braț al Dunării 62.
 Sf. Iachint 69.
 Sf. Ilie, biserică 152n., 275.
 Sf. Ioan, biserică a curții domnești din Vaslui 101n.
 Sf. Ioan Botezătorul, mănăstirea ~ 152
 Sf. Ioan, Evanghelistul, 79.
 Sf. Ioan Hrisostomul, opera~ 156, mănăstirea ~
 Sf. Ioan din Iannina 25.
 Sf. Lazăr, insulă, 46.
 Sf. Maria, biserică armenescă din Iași 94n.
 Sf. Mihail, ziua ~ 187.
 Sf. Mormânt, loc de pelerinaj în Ierusalim 298, 299, 303.
 Sf. Nicolae, biserică 276.
 Sf. Nicolae Domnesc, biserică în Iași 67, 94n.
 Sf. Pavel 92.
 Sf. Petru 137, 138.
 Sf. Sofia 281.
 Sf. Troiță, biserică la Gherla, 46.
 Sf. Ursula, ordin călugăresc 280.
 Sfântul Imperiu 21.
 Sfântul Munte (=Muntele Athos) 161.
 „Sgriso”, sat, neidentificat 221.
 Sherley, Anthony, sol englez 148.
 Sherley, Robert, sol englez 148.
 Siavuș, pașa, mare vizir otoman 126n.
 Sibenwuergen, v. Transilvania
 Sibin, vezi Sibiu.
 Sibiu (Sibin), oraș 164, 174, 267, 269, 270, 280, 281, 286.
 Sibthorp, John, botanist englez
 Sicilia (Tzetzily), insulă în Mediterana 298, 301, 303.
 Sicilii, Regatul celor Două ~ 241, 242.
 Siebenbürgen, v. Transilvania
 Siena, oraș 11.

Sieniawski, Mikołaj Hieronim (Schignafski), mare stegar al Coroanei polone 199.
 Sighișoara 165, 167.
 Sigismund Báthory, principe al Transilvaniei 76n, 116, 123, 129n, 133n, 305–308.
 Sigismund de Luxemburg, rege al Ungariei și împărat german 11–15.
 Sigismund I cel Bătrân, rege al Poloniei 21, 22.
 Sigismund al II-lea August, rege al Poloniei 63n, 147.
 Sigismund al III-lea Wasa, rege al Poloniei 146–148, 150, 304.
 Siguenza, episcop de ~ 304.
 Silezia (Schlesig), regiune în Polonia, Cehia și Germania 73.
 Silistra, oraș 63, 152, 153n, 154.
 Sinan pașa, mare vizir otoman 128, 132n, 150.
 Sinersig, sat în jud. Timiș 285.
 Sinope, oraș 61, 62.
 Sion, Smaranda, soția boierului Ioniță Rosetti 227.
 Siret (Serett), târg și râu 47, 54, 101, 110, 113, 142, 199–201, 220, 222, 223, 258.
 Sirețel, sat 223.
 Siria 61.
 Sirigos, Meletios, teolog grec 156.
 Sivori, Franco, sfetnic francez al lui Petru Cercel 126n.
 Sforza, Francesco, duce al Milanului 12.
 Sixt al V-lea, papă 117.
 Slava, râu în jud. Tulcea 90n.
 Slobozia, sat în jud. Giurgiu 273.
 Słupsk, confederația nobililor poloni de la ~ 231n.
 Służyński, Adam nobil polon 146.
 Smederevo, regiune 12, 15.
 Sniatin (Schniatyn, Snyatin), oraș în Ucraina 66, 93n, 94, 183, 184, 186, 187, 189, 190, 192, 201, 219, 220.
 Sobieski v. Ioan al III-lea Sobieski.
 Sobieski, Iacob, principe polon 187n, 191n, 201.
 Sofia, oraș 31.
 Solikowski, Jan Dymitr, arhiepiscop de Liov 132n.
 Soliman I v. Suleyman Magnificul
 Solms, von ~, ambasadorul Prusiei la St. Petersburg 242n.
 Sonnino, Angelo Petricca da~, 155–157.
 Soroca 209.
 Souvré, marchiz de ~ 183.
 Spania (Yspania), regat 22, 30, 35, 60, 127, 231n, 241, 243n, 258, 298–301, 303–305.
 Sparnau, Peter, pelerin la Ierusalim 302.
 Specht, 265.
 Spini, sat 278.
 Spinola, Giulio, cardinal 202, 203, 210.
 St. Petersburg 46, 226n, 227, 228, 233n, 242n, 243n, 246n, 257n.
 Stamate (Stamatt), tovarăș și slujitor al grecului bogat Constantin 96.
 Stamatt, v. Stamate
 Stan pârcălab, boier muntean 31, 35, 39, 41.
 Stango, Marco Anthonio, negustor venețian 126.
 Stefanowce, v. Ștefănești
 Steffanowca, v. Ștefănești

Stephano Pisani, translator, 268.
 Stipite, v. Renzi
 Stockholm, oraș în Suedia 300.
 Stoffeln, general rus 232n.
 Strange, lord englez 124.
 Strassbürg, Paul
 Strei, râu, sat în jud. Hunedoara 282.
 Stryj (Strye), localitate în Ucraina 183.
 Stuart, dinastie 179n, 249n.
 Suceava, apă 52.
 Suceava (Cetchova, Sotchova, Sotczowa), oraș 16, 18–20, 47, 49–51, 141, 142, 145, 159, 200, 201, 207, 212.
 Suchenwirt, v. Peter Suchenwirt
 Suchenwirt, Peter, poet german 297-301.
 Suedia, regat 61, 147, 241, 250, 253, 300, 301, 303.
 Suleyman Magnificul (Soliman I), sultan otoman 28, 29, 243.
 Svinaia Gora, v. Dealul Porcului
 Sybil, v. Sevilla
 Szimek, slugă dintr-o caravană 93.
 Șchei 141.
 Șelimbăr, sat în jud. Sibiu 280.
 Șibot, sat în jud. Alba 282.
 Șiștov, localitate în Bulgaria 264.
 Ștefan, armean originar din Kiev, slujitor al unui negustor din Camenița 102.
 Ștefan regele ~, v. Ștefan Báthory
 Ștefan, slujitor al negustorului armean Kirkoș 109.
 Ștefan voievodul valah ~, v. Ștefan cel Mare
 Ștefan, fiul lui Petru vodă Șchiopul
 Ștefan Báthory, rege al Poloniei 74, 147, 148.
 Ștefan Báthory, conte de Crasna 305-307.
 Ștefan cel Mare (Ștefan voievodul ~, Ștefan voievodul valah ~), domn al Moldovei 16–19, 67, 69, 75, 94n, 101n, 114, 203, 208.
 Ștefan Petriceicu, domn al Moldovei 191n.
 Ștefan Rareș, domn al Moldovei 46, 48-51, 68.
 Ștefan Răzvan (Răzvan aga), domn al Moldovei 133n.
 Ștefan Tomșa I (Tomșa voievodul valah ~, Tomza), domn al Moldovei 99.
 Ștefănești (Stefanowce, Steffanowca, Stepanofsa), oraș 66, 67, 76, 94, 96, 98, 101, 103, 109, 110, 113, 137, 145, 190, 207.
 Ștefăniță v. Ștefan Rareș
 Ștefăniță Rareș, v. Ștefan Rareș
 Șumuleu-Ciuc, mănăstire 116.
 Szamosujvar v. Gherla
 Szent Gyorgy, Ferenc, episcop de Vác 169n, 171.
 Tabriz, oraș 61, 62.
 Tachmas beg, vizir persan 147.
 Tacitus, istoric roman 248n.
 Taganrog (Taganrock) 233.

Tahmasp, șah al Persiei 59–61.
 Taița, râu în jud. Tulcea 90n.
 Tamburino, misionar catolic 204, 215.
 Tamerlan, împărat mongol 197.
 Tartaria 141.
 Tatarcıklı Abdullah, fost judecător al armatei, 268.
 Tatarskie Polea, v. Câmpia dobrogeană
 Tatrey, v. Hoarda de Aur
 Tattersche Feld, v. Câmpia dobrogeană
 Tavira, oraș în Portugalia 123n.
 Tazlău, sat și râu 142, 221.
 Tălmăciu, sat în jud. Sibiu 280.
 Tămășeni, sat în jud. Neamț 142, 207, 213.
 Târgoviște, oraș 31, 116, 117, 152, 153.
 Târgu Frumos 207, 220.
 Târgul Siret 207, 212.
 Târgușor (Bazarlykoy), localitate în jud. Constanța 90, 93, 98.
 Târnava, râu 165n.
 Tecuci (Tokucz), oraș în jud. Galați 66, 67, 100, 110, 113, 141, 209, 216.
 Teleki, conte 178 n.
 Telița, râu în jud. Tulcea 88n, 90n.
 Tende, Gaspard de ~ 176.
 Tendilla, conte spaniol 304.
 Tennstädt, Ulrich von ~, pelerin la Ierusalim 302.
 Tenthul, v. Tintul
 Tentula, v. Tintul
 Teofan, arhiepiscop 142.
 Terray, Joseph-Marie, controlor general al finanțelor în Franța 258n.
 Tețcani, sat în jud. Neamț 207, 213.
 Tiberius, împărat roman 248n.
 Tibru (Tieber), râu în Italia 65, 84, 140.
 Tieber, v. Tibru
 Tiepolo, Antonio nobil venețian 61.
 Tigheci (Chigheci, Kygatz), localitate în Rep. Moldova 66, 85, 98, 105, 108.
 Tighina (Bender), oraș în Rep. Moldova 63, 209, 227, 233.
 Timiș, râu 284.
 Timișoara, oraș 171, 266, 267, 269, 270, 284, 285.
 Timur Lenk 59.
 Tintiul, v. Tintul
 Tintul (Tenthul, Tentula, Tintiul), localitate dispărută, în apropiere de Bolgrad pe Ialpuș 67, 95, 103, 108.
 Tiras v. Nistru
 Tisa, 267.
 Titești, sat în jud. Argeș 278.
 Titmanning, localitate în Germania 297.
 Tlumach (Tloumach), localitate în Ucraina 183, 189, 192.
 Tochtamisch, v. Toktamîș
 Tokat, târg, 58.
 Toktamîș (Tochtamisch), tătar din Livonia 97, 98, 101, 113.

Tokucz, v. Tecuci
 Tolentino, oraș în Italia 11.
 Toma banul, boier muntean 37n.
 Toma Batko. episcop catolic al Moldovei
 Tomaco, Marco 218.
 Tomaso din Londra. negustor englez 62.
 Tormes, v. Wilcox Thomas
 Tomicki, Petru, vice-cancelar polon 22
 Tomșa, voievodul valah ~, v. Ștefan Tomșa I
 Tomza, v. Ștefan Tomșa I
 Tonaw, v. Dunăre
 Topol (Topoll, Papelbeume, Plopi), localitate în Bulgaria 111.
 Topoll, v. Topol
 Topolog, pârau 278.
 „Toporeni”, sat, neidentificat 219.
 Toruń, oraș 146n; confederația nobililor poloni de la ~ 231n.
 Torre, v. Giorgini.
 Tours, oraș în Franța 298.
 Tott, François de ~, baron francez, consul în Crimeea 243n.
 Toulon, oraș 259.
 Trachtal, oraș neidentificat în Anglia 300.
 Tracia (Tracien), regiune 15, 70, 94, 302.
 Tracien, v. Tracia
 Traian, împărat roman 198; tabăra lui Traian, toponim în Moldova 186, 199; Columna lui Traian, monument 115.
 Transalpina, vezi Țara Românească
 Transilvania (Sibenwuergen, Provincia Sibiului, Siebenbürgen), voievodat, apoi principat 12, 22, 23, 29, 34, 35n, 41, 42, 76n, 116, 117, 119, 128n, 129, 131n, 132, 133, 140–142, 144, 150, 152, 155, 157, 159, 161, 162–164, 166–168, 172, 173, 180n, 184, 189, 192n, 194, 199–201, 204, 205, 207, 210, 211, 213, 216, 217, 219–222, 235, 240, 247n, 259, 263, 264, 269, 270, 283, 301–303, 305–307.
 Trapezunt, oraș 62, 72n, 147, 150.
 Trebeș, sat în jud. Bacău 208.
 Trei Scaune, ținut în Transilvania 222.
 Trevisan, secretar al bailului venețian 293.
 Tribali v. Sârbi
 Trompeta, han în Timișoara 285.
 Trondheim (Trunthaim). oraș în Norvegia 300, 302.
 Tropaeum Traiani, oraș și monument triumfal roman în jud. Constanța 91n.
 Troțuș, sat, râu 141, 142, 208, 213, 215, 216, 221, 222.
 Trunthaim, v. Trondheim
 Tudor logofăt, boier muntean 41, 42.
 Tulcea, 264.
 Tunis (Dumis), oraș în Tunisia 301–303.
 Tunisia 60n.
 Turcia v. Imperiul Otoman
 Turkey, v. Imperiul Otoman
 Turnul Roșu, în jud. Sibiu, 270, 279, 280, 287, 293.
 Turtucaia 153, 154.

Tyras, v. Nistru
Tysmenytsa (Tismenitz), localitate în Ucraina 189, 192.
Tzahaye, v. Çayir
Tzetzily, v. Sicilia
Tzipper, v. Cipru
Tzotzorze, v. Țuțora

Țara Bârsei, regiune 32.
Țara Hațegului, regiune 42.
Țara de Jos (=Moldova de Jos)
Țara de Jos sau Inferioară, v. Podolia
Țara Mică a Vlahilor, vezi Moldova
Țara Munteniei, vezi Țara Românească
Țara Românească (Eflak) 12, 23, 25–27, 29, 31–45, 65–69, 86n, 99n, 100n, 112n, 119–121, 123n, 124–126, 127n, 129, 132n, 143, 144, 152, 153, 155, 157–162, 173, 178, 216, 220, 221, 222, 223, 228, 229, 231n, 232n, 244, 246n, 249n, 251n, 257n, 258n, 262n, 263, 265, 268, 269, 270, 271, 302, 305; Moldova 99, 112, 184, 188, 199, 200; Valahia, Walachey 73, 80, 100, 124n, 125, 127n, 129, 132, 157, 180n, 189, 192n, 194, 204, 205, 209, 211, 216, 227, 228, 230n, 231, 232, 235, 240, 242n, 243n, 245, 246, 252, 256, 257, 259, 273, 274, 277, 278, 279, 290, 292, 293, 301, 303.
Țara Sfântă (Heilige Land) 70, 79, 120, 143.
Țara de Sus (=Moldova de Sus)
Țara Ungurească v. Ungaria
Țările de Jos v. Provinciile Unite
Țuțora (Scessora, Cecora, Tzotzorze), sat 66, 67, 85, 93, 94, 96, 98, 103, 145; ruinele orașului 191, 192, 224.

Ucraina 183n, 189n, 190n, 193n, 195, 204, 209.
Ungaria (Unger Lant, Ungern), regat 12, 14, 15, 21, 29–31, 33–35, 43, 44, 59, 60, 73, 77, 99, 132, 155, 162–164, 165n, 166, 171, 172, 177, 179, 180n, 181, 189n, 192n, 235, 240, 242, 243n, 247n, 259, 270, 298, 300–304, 307.
Unger Lant, v. Ungaria
Ungern, v. Ungaria
Ungrovlahia v. Țara Românească
Uniunea polono-lituaniană 177, 182n.
Urban al VIII-lea, papă 157
Urban al IX-lea, papă 10.
Ureche, Grigore, cronicar moldovean 131n.
Uścile (Oulch, Outch, Utcz), oraș în Polonia 183, 189.
Ușenli (Oszanlia, Botevo), localitate, azi cu numele Botevo, în Bulgaria 67, 68, 92, 95, 97–99, 104, 111.
Uzun Hasan, han Ak Koyunlu 59.

Vad, râu 280.
Vadul Oii, localitate în jud. Constanța 66.
Valachie, v. Țara Românească.
Valahia 119, 266.
Valahia, v. Moldova
Valahia v. Țara Românească

Valahia Neagră, denumire turcă pentru Oltenia, 265.
 Valaresso, Piero, nobil venețian 28n.
 Valencia (Valentz), oraș în Spania 60n, 301, 303.
 Valentz, v. Valencia
 Valier, Hieronimo, nobil venețian 28n.
 Valul lui Traian, sistem de fortificații între Dunăre și Marea Neagră în jud. Constanța 91n.
 Varlaam, mitropolit al Moldovei 156.
 Varna, oraș 143.
 Varna, bătălie 14.
 Varșovia (Warschau), oraș 65, 77, 149, 150, 176, 196, 202, 307.
 Vasile Lupu, domn al Moldovei 155, 219.
 Vaslui (Waslaw), oraș în jud. Vaslui 66, 67, 101, 110, 113, 141, 208..
 Vatopedi, mănăstire 25.
 Văcărescu, Enăchiță, boier muntean 251n.
 Văcărești, mănăstire și sat, astăzi în municipiul București 274.
 Vârzari (Vârzaru), sat în jud. Argeș 277.
 Vâlcea, jud. în Oltenia, 265.
 Vâlsan logofăt, boier muntean 31, 35, 37n, 39, 41.
 Vâlsan, râu 277.
 Venedig, v. Veneția
 Veneția (Venedig), oraș 11, 13, 23n, 28, 30, 31, 33, 34, 41, 42, 45, 59–62, 73, 127, 147, 180, 182n, 203, 241, 242, 291, 299.
 Vereșeni, sat în jud. Iași 206.
 Vergennes, Charles Gravier conte de ~, ambasador la Constantinopol și, ulterior, ministru de externe al Franței 228, 230, 242, 243n.
 Vergerio, Paolo, nuntiu apostolic 29, 30.
 Vergilius, poet roman 193.
 Verona, oraș 28, 291, 297.
 Versailles 262.
 Veștem, sat în jud. Sibiu 280.
 Veterani, Federico 216.
 Vicenti, Francesco, sfetnic al lui Petru Cercel 125n.
 Vidin, oraș 44, 156, 238, 264.
 Viena (Wien), oraș, poartă 21, 22n, 30, 73, 172, 175, 180, 182, 188, 189, 202, 209, 210, 222, 223, 229, 266, 269, 271, 285, 289, 294, 298, 301, 302.
 Viena, poartă de intrare în Timișoara
 Visconti, Francesco Maria, duce al Milanului 11.
 Vistula (Weyssel), fluviu în Polonia 86.
 Vico, Domenico reprezentant al Veneției 61.
 Vlad Înecatul, domn al Țării Românești 34n, 35n, 37n.
 Vlad Țepeș (Wasser-Wayda), domn al Țării Românești 301.
 Vlad Vintilă, domn al Țării Românești 25, 26, 31, 32, 34n, 35, 37–39, 41–43.
 Vladislav al II-lea (Vladislav, regele ~), rege al Poloniei 11, 14, 94.
 Vladislav al II-lea, rege al Ungariei 22, 59.
 Vladislav al III-lea, rege al Poloniei 14.
 Vladislav, regele ~, v. Vladislav al II-lea, rege al Poloniei
 Vlașca, isprăvnicie 278.
 Vlădaia, jupaniță, 265.
 Volata, George, negustor din Cetatea Albă 19.

Volga 233, 250n.
 Volhinia, regiune 236, 240.
 Volponi, Giovanni Battista, misionar 208, 214.
 Voltaire, scriitor francez 176, 234n, 235n, 245n.
 Voronej (Voronetz), râu în Rusia 233.
 Voronțov, arhiva ~ 225.
 Voronțov, Alexander (Woronzow), nobil rus, 227.
 Vrancea 142.
 Vulcan, sat lângă Brașov 152.

Walachey, v. Țara Românească
 Walacheye, v. Moldova
 Wallacheye, v. Moldova
 Walley, John, membru al Parlamentului Angliei 125n.
 Walsingham, Francisc, consilier al Elisabetei I 120, 125, 127n, 130n.
 Warbarey, v. Berberia
 Warschau, v. Varșovia
 Warszawicki, Stanislaw 132n., 134-136.
 Wasa, dinastie 147.
 Waslaw, v. Vaslui
 Wasser-Wayda, v. Laiotă Basarab
 Wasser-Wayda, v. Vlad Țepeș
 Wazzer Waid, v. Nicolae Alexandru
 Wawel, palat 147.
 Weismantel, Erasmus Heinrich Schneider von, călător german prin țările române 259.
 Weissenburg v. Alba Iulia
 Weizzen Reussen, v. Rusia Albă
 Welschlannt, v. Italia
 Westfalia. ducat în Germania 226, 301, 303; tratatele din ~ 250.
 Wiellem, trimis al reginei Angliei la Constantinopol 103.
 Wien, v. Viena
 Wilcox, Cristina, soția lui Thomas Wilcox 114n, 115n.
 Wilcox, Hans, v. Wilcox Thomas
 Wilcox, Thomas (Wilcox Hans, Wilkacs Hans, Tomes), negustor englez, creditor al domnului Moldovei Aron Vodă și soțul Cristinei Wilcox 114, 115, 119n, 120-123, 130, 131n, 132.
 Wilhelm, fiu al lui Friedrich von Kreuzpeck 302.
 Wilkacs, Hans, v. Wilcox Thomas
 Winchelsea (Les Espagnols sur Mer), bătălie navală 300.
 Wiśniowiecki, Dimitrie (Wiśniowiecki, Wiśniowiecken), nobil polon, pretendent la tronul Moldovei executat la Constantinopol 99.
 Wiśniowiecki, v. Wiśniowiecki Dimitrie
 Wiśniowiecken, v. Wiśniowiecki Dimitrie
 Woronzow v. Voronțov.
 Wrag, Richard, călător englez 124n.
 Weyssel, v. Vistula
 Xenophon, istoric grec 193.
 Xwaje Mohammad, sol persan 61.

Yakovaki (Iacovachi), dragoman, 269.
 Yanku Savrud, 268.
 Yspania, v. Spania
 Yunus beg, mare dragoman 31.
 Yusuf Agah, primul ambasador permanent al Imperiului Otoman la Londra, 268, 269, 270.
 Zacharias, v. Zaharia
 Zadik, v. Zaharia
 Zagarolo, v. Angelo Bonaventura
 Zaharia (Sadik, Zadik, Zacharias), armean din Camenița 111, 112.
 Zahorani, v. Zahoreni
 Zahoreni (Zahorani), localitate în jud. Botoșani 101.
 Zamość 136.
 Zamoyski, Jan, nobil polon, cancelar al Poloniei 123n, 148, 150n, 151n, 305.
 Zani, Carlo Antonio, nobil bolognez 166, 168, 169.
 Zani, Giovanni Luigi, ofițer în serviciul Habsburgilor 162-164, 166, 168, 169, 172.
 Zani, Valerio, nobil și învățat bolognez 162-164, 172.
 Zanni, slujitor grec al negustorilor armeni Asvadur și Nurbeke 97, 101.
 Zara, Geronimo emisar al lui Ferdinand I de Habsburg 29, 30.
 Zara, Giuliano Vespasiano emisar al lui Ferdinand I de Habsburg 30.
 Zasiekin, Aleksander Fiodorowicz, 147n.
 Zegliaco, Isidor, spion venețian 29.
 Zeno, Caterino, sol venețian în Persia 59.
 Zoane (= Giovanni), medic 18, 19
 Zołkiew (Zolkief, Jovkva), localitate în Ucraina 193.
 Zołkiewski, Stanisław (Stanislas Zolkiefsk), mare hatman 193.
 Zulian, Girolamo 291.

LISTĂ ABREVIERI

AARMSI	= Analele Academiei Române. Memoriile Secției Istorice
AIIX	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”
AIIC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională, Cluj
Ștefan Andreescu, <i>Boierii</i>	= <i>Boierii lui Radu vodă de la Afumați (Observații asupra pomelnicului mănăstirii Argeșului)</i> , în Idem, <i>Perspective Medievale</i> , București, 2002.
Ștefan Andreescu, <i>Semnificația politică</i>	= <i>Semnificația politică a portretelor din naosul bisericii de la Stănești (Vâlcea)</i> , în Idem, <i>Perspective Medievale</i> , București, 2002.
ArhGen	= Arhiva Genealogică
CL	= Convorbiri Literare
Aurel Decei, AG	= <i>Aloisio Gritti în slujba sultanului Soliman Kanunî după unele documente turcești inedite</i> , SMIM, VII, 1974.
DRH. B	= Documenta Romaniae Historica Seria B, Țara Românească
HY	= Historical Yearbook
OTAM	= Ankara Universitesi Osmanli Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkizi Dergisi
RdI	= Revista de Istorie
RESEE	= Revue des Etudes Sud-Est Européennes
RHSEE	= Revue Historique du Sud-Est Européen
RI	= Revista Istorică
RRH	= Revue Roumaine d'Histoire
SANIC	= Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale
SMIM	= Studii și Materiale de Istorie Medie
Nicolae Stoicescu, <i>Dicționar</i>	= <i>Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova : sec. XIV–XVII</i> , București, 1971

LISTĂ CRONOLOGICĂ

Friedrich von Kreuzpeck (1354–1358)
Francesco Filelfo (1423–1424)
Gregorio de Reza (1467)
Antonios Rincon (1522)
Antonio Karmalikes (1534)
Aloisio Gritti (1534)
Minas din Tokat (1552)
Vincenzo di Alessandri (1572)
William Harborne (1581)
Martin Gruneweg (1582–1586)
Francesco Pastis di Candia (1588)
Stanislav Warszewicki (1588)
Jan Kunig Schonhofen (1588)
Thomas Wilcox (1592–1595)
Georg Cristoph Fernberger von Egenberg (1593)
William Aldridge și Edward Bushell (1594)
Francisco de Mendoza (1597)
Sefer Muratowicz (1601)
Călugărul Mitrofan (1611)
Angelo Petricca da Sonnino și Francesco
Antonio 'da San Felice (1634)
Giovanni Luigi Zani (1661–1662)
François Paulin Dalérac (1685–1686)
Francesco Antonio Renzi (1688)
Antonio Giorgini (1688)
Charles-Léopold de Bilistein (1771 și 1776)
Azmi Ahmed Efendi (1790)
Mahmud Raif Efendi (1793)
Camillo Giacomazzi (1793 și 1794)
Nicolò Foscarini (1793)

CUPRINS

<i>Cuvânt-înainte</i>	5
FRANCESCO FILELFO (trad. Șerban Papacostea, introducere Ovidiu Cristea)	11
GREGORIO DE REZA (Ștefan Andreescu)	16
ANTONIO RINCON (Ileana Căzan)	21
ANTONIOS KARMALIKES (trad. T. Teoteoi, introducere Ovidiu Cristea)	25
ALOISIO GRITTI (trad. Aurel Decei; Cristina Feneșan, introducere I. Căzan și O. Cristea).....	28
MINAS DIN TOKAT (trad. Gr. Buicliu, introducere Ștefan Andreescu)	46
VINCENZO DI ALESSANDRI (traducere Eugen Denize, introducere Ileana Căzan)	59
MARTIN GRUNEWEG (Alexandru Ciocîltan)	65
FRANCESCO PASTIS DI CANDIA (Ștefan Andreescu)	116
<i>Călători englezi în Țara Românească și Moldova la sfârșitul secolului al XVI-lea:</i>	
WILLIAM HARBORNE, THOMAS WILCOX, WILLIAM ALDRIDGE și EDWARD BUSHELL (Marian Coman)	119
<i>Noi documente ale primei misiuni iezuite în Moldova:</i>	
STANISLAV WARSZEWICKI, JAN KÜNING SCHONHOFEN (Ștefan Andreescu)	134
GEORG CRISTOPH FERNBERGER VON EGENBERG (trad. Virgil Ciocîltan, introducere Ovidiu Cristea)	143
SEFER MURATOWICZ (Tatiana Cojocaru)	146
CĂLUGĂRUL MITROFAN (trad. Andronikos Falangas, introducere Ovidiu Cristea)	152
ANGELO PETRICCA DA SONNINO și FRANCESCO ANTONIO DA SAN FELICE (Ștefan Andreescu)	155
GIOVANNI LUIGI ZANI (Ovidiu Cristea)	162
FRANÇOIS PAULIN DALÉRAC (Marian Coman)	175
FRANCESCO ANTONIO RENZI (Ștefan Andreescu)	202
ANTONIO GIORGINI (Ștefan Andreescu)	216
CHARLES-LÉOPOLD ANDREU DE BILISTEIN (Marian Coman)	225
AZMI AHMED EFENDI (Nagy Pienaru)	263
MAHMUD RAIF EFENDI (Nagy Pienaru)	268
CAMILLO GIACOMAZZI (Ștefan Andreescu)	271
NICOLÒ FOSCARINI (Ștefan Andreescu)	291

MĂRTURII INDIRECTE

FRIEDRICH VON KREUZPECK (Alexandru Ciocîltan)	297
FRANCISCO DE MENDOZA, (Ileana Căzan)	304
INDICE	309
LISTĂ ABREVIERI	347
LISTĂ CRONOLOGICĂ	349

**EDITAT CU SPRIJINUL AUTORITĂȚII NAȚIONALE
PENTRU CERCETARE ȘTIINȚIFICĂ**

9 789732 721155

9 Lei